© Institutul European Iaşi
ISBN: 973-586-166-6 PRINTED IN ROMÂNIA

Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII

Victor SPINEI

INSTITUTUL EUROPEAN
1999

[ustraţia de pe copertă:

-*naginea unui han al cumanilor redată pe*
naginea unui han al cu
isericii de la Vel'ka Lominica din Slovacia

Cuprins

Notă preliminară **9**

UNGURII 15
Numele şi structura etnică 15
Modul de trai şi viaţa economică 19
Organizarea social - politică 29
Credinţele şi practicile religioase 34
Evoluţia politică 40
A. Sălăşluirea în spaţiul ponto-caspic 40
B. Stabilirea în bazinul mijlociu al Dunării şi ofensiva asupra regiunilor transilvănene 54
C. Fluxul invaziilor spre vestul şi sud-estul Europei 65
Repere bibliografice selective 82

PECENEGII 88
Numele şi structura etnică 88
Modul de trai şi viaţa economică 91
Organizarea social-politică 97
Credinţele şi practicile religioase 101
Evoluţia politică 106
A. Reliefarea în stepele ponto-caspice şi în arealul înconjurător 106
B. Exodul în Imperiul bizantin 125
C. Ultimele manifestări pe scena politică 138
Repere bibliografice selective 147

UZII 152
Numele şi structura etnică 152
Modul de trai şi viaţa economică 154
Organizarea social-politică 158
Credinţele şi practicile religioase 161
Evoluţia politică 166
A. Desprinderea din conglomeratul turcie. Ramura selgiucidă a uzilor 166

B. Staţionarea în **răsăritul** Europei şi migrarea în Peninsula Balcanică 182
Repere bibliografice selective **198**

CUMANII 202
Numele şi structura etnică 202
Modul de trai şi viaţa economică 205
Organizarea social-politică 217
Credinţele şi practicile religioase 222
Evoluţia politică 230
A. Emigrarea din Asia Centrală **şi dobîndirca** poziţiilor ferme în estul Europei 230
B. Apogeul **implicărilor** pe arena politică **din** secolul al Xll-lea 243
C. Declinul din deceniile premergătoare marii invazii mongole 265
D. Avatarurile comunităţilor ajunse sub dominaţia Hoardei de Aur şi a statelor învecinate 284
Repere bibliografice selective 314

MONGOLII 321
Numele şi structura etnică 321
Modul de trai şi viaţa economică 324
Organizarea social-politică 334
Sistemul legislativ şi organizarea armatei 340
Religia şi aspectele culturale 351
Evoluţia politică 364
A. Etnogencza şi unirea triburilor mongole 364
B. Formarea imperiului lui Gingis-han 369
C. Expansiunea în răsăritul Europei 381
D. Campania din Europa Centrală 395
E. Urmările directe ale marii invazii din 1236-1242 422
Repere bibliografice selective 443

Bibliografie generala 452
Lista abrevierilor 456
Sursele ilustraţiei 457
Resume. Traduit par MICHAELA SPINEI 462
Indice 455

Table des matieres

Notice preliminaire **9**

LES HONGROIS **15**
Le nom et la **structura** ethniquc 15
Le mode de vie et **l'activite** economique 19
L'organisation sociale et politique 29
Les **croyances** et Ies pratiques religieuses 34
L'evolution politique 40
A. Le campement dans l'espace ponto-caspien 40
B. L'installation dans le bassin **moyen** du **Danube** et **l'offensive** sur les regions transylvaines 54
C. Le flux des invasions vers l'ouest **et** le **sud-est** de **l'Europe...** 65
*Reperes **bibliographiques** selec **ti/s*** 82

LES PETCHENEGUES 88
Le nom et la structure ethnique 88
Le mode de vie et l'activite economique 91
L'organisation sociale et politique 97
Les croyances et les pratiques religieuses 101
L'evolution politique 106
A. Mise **en** relief dans les steppes ponto-easpiennes et dans **1'areal environnant** 106
B. L'exode dans **l'Empire byzantin** 125
C. Les dernieres **mani fes tations** sur la scene politique 138
Reperes bibliographiques selecţifs 147

LES OUZES 152
Le nom et la structure ethniquc 152
Le mode de vie ct 1 **'activite** economique 154
L'organisation sociale et politique 158
Les croyances et les pratique religieuses 161
L'evolution politique 166
A. La separation du conglomerat turc. La branche seldjouquidc des Ouzcs 166

B. Le stationnement â l'est de 1'Europe et la migraţion dans la Peninsule Balkaniquc 182
*Reperes **bibliographiques** selectifs* 198

LESCOUMANS ..... ■ 202
Le nom ct la structure cthmque 202
Le mode de vie et **l'activite economique** 205
L'organisation soeiale ct politique 217
Les croyances et Ies pratiques religicuscs 222
L'evolution politique 230
A. L'emigration de l'Asie Centrale et l'acces â de positions stables â l'est de **PEurope** 230
B. L'apogec des implications sur 1'arene politique du XIP siecle 243
C. La decadence **durant** les decennies precedant la grande invasion des Mongols 265
D. Les avatars des communautes soumises ă la domination de la Horde d'Or et des Etats **avoisinants** 284
*Reperes **bibliographiques** selectifs* 314

LES MONGOLS 321
Le nomet la structure ethnique ..... ,..... 321
Le mode de vie et l'activite economique 324
L'organisation sociale et politique 334
Le systeme legislaţii'et l'organisation de **l'armee** 340
La religion et les aspects culturels 351
L'evolution politique 364
A. L'ethnogenese et l'union des tribus mongoles 364
B. La formation de l'Empire de Gengis-khan 369
C. L'expansion â l'est de l'Europe 381
D. La campagne en Europe Centrale 395
E. Les **consequences directes** de Ia grande invasion de 1236-1242 .. 422
Reperes bibliographiques selectifs 443

Bibliographie generale 452
Liste des abreviations 456
*Sources des **illustratiom*** 457
Resume. Traduit par MICHAELA SPINE1 462
Index 465

NOTĂ PRELIMINARĂ

Migraţiile reprezintă un fenomen de proliferare universală, ec a însoţit evoluţia umanităţii de la geneza sa pînă în perioada **contemporană,** îmbrăeînd forme de manifestare plurivalentă în timp şi spaţiu. Răspîndirea **statornică** a elementului antropie în întreg mapamondul, în strădania tenaec de a supravieţui şi a prospera, constituie efectul său cel mai important. Cînd spaţiul ecumenic a egalat în extensie pe cel terestru, continuarea periodică a deplasărilor de populaţii' a creat liantul între comunităţile dispersate spre cele patru puncte cardinale.

Universul uman, cu toată luxurianta sa diversitate în sfera antropologică, lingvistică şi culturală şi în pofida stratificării nivelului de dezvoltare, a dobîndit totuşi numeroase puncte de convergenţă. Dacă transferurile componentelor civilizaţiei pe arealuri limitate şi înfiriparea formelor de aculturaţie se pot produce şi prin contacte zonale, difuzarea lor la scară planetară, ca şi iradierea raselor omeneşti, este de neimaginat, cel puţin pentru epocile vechi, Iară **o** amplă şi alertă circulaţie **etnico-**demografică.

în traiectoria lor existenţială, anumite colectivităţi umane şi-au însuşit, în raport de strînsă dependenţă faţă de mediul ambiant, trăsăturile modului de viaţă nomad. Pentru exigenţele sale, uriaşele întinderi ale ţinuturilor de cîmpie ale Eurasiei s-au dovedit cvasiideale. în nici o parte a lumii nomadismul pastoral nu a dispus de o scenă de exteriorizare atît de propice şi atît de cuprinzătoare a propriilor valenţe. Prin însăşi structura sa particulară, nomadismul a etalat pecetea dinamismului conferit de strămutările sezoniere ritmice, menite să asigure teritorii adecvate păşunatului intensiv. Necesitatea protecţiei turmelor şi hergheliilor, surse vitale de subzistenţă, ca şi tentaţia de sporire a acestora pe scama vecinilor, au militarizat societatea nomadă, care nu manifesta cîtuşi de puţin apetenţă pentru stările de letargie. Dimpotrivă, veleităţile sale războinice şi spiritul întreprinzător au purtat-o frecvent spre înfruntări tranşante atît pe plan intern cît şi pe cel extern, în zonele locuite de comunităţile sedentare agricole.

Din cauze nu întotdeauna satisfăcător diagnosticate în resorturile lor intime, mase umane s-au revărsat periodic ca un torent impetuos din inima Asiei spre extremităţile meridionale ale Europei Răsăritene, antrenînd reacţii în lanţ pe întinderi imense. în comparaţie cu arcalurilc montane, unde cadrul geografic oferea condiţii favorabile de protecţie în cazul ivirii pericolelor implacabile, suprafeţele plane ale stepei erau mult mai expuse ingerinţelor, iar, în condiţiile unor şocuri destabilizatoare, grupuri etnice masive au devenit grav periclitate şi nu arareori au dispărut subit de pe scena istorici, extirpate sau asimilate de adversari cu robusteţe superioară.

Spre deosebire de occidentul Europei, unde marile migraţii se încheie **în linii** le **ja** începutul celei de-a doua jumătăţi a mileniului I de după I.Ch., în partea sa -■--ăriteană ele au continuat cu intensitate aleatorie pînă în primele secole ale leniului următor. Aceste masive deplasări antropice, reprezentînd momentul culmi- ■ nt dar şi crepuscular, al unui proces de amplitudine transcontinentală, demarat cu nult timp înainte, au avut **reverberaţii** profunde asupra tuturor mecanismelor vieţii umane din arealul **geografic** afectat, materializate prin perturbaţii de substanţă în ■nectrul etnico-demografie, în evoluţia economică. în dinamica structurilor social-nolitice, în sfera culturală, în rosturile confesionale **etc.**

Largul diapazon temporal şi spaţial al marilor migraţii reclamă o abordare epistemologică, ce nu se poate circumscrie numai unor perimetre regionale limitate, impunîndu-se o vastă extindere de orizont. Pe de altă parte, studierea fenomenelor în discuţie întîmpină reale dificultăţi de recoltare şi interpretare a materialului informativ, diseminat adesea în surse aride şi lacunare, de origine şi factură foarte diversă. în pofida acestor obstacole, fascinaţia subiectului a generat pe plan mondial o consistentă literatură de specialitate, cu numeroase reuşite notabile. înrîurirca pregnantă a marilor migraţii asupra trecutului medieval al teritoriului carpato-dunărcan s-a repercutat în mod firesc şi în interesul istoriografiei româneşti pentru anumite secvenţe ale temei în discuţie, chiar dacă nu s-au manifestat întotdeauna preocupări persuasive şi multi-laterale. Imperativul radiografierii şi elucidării lor globale reclamă infuzii de noi date - evelatoare şi o coroborare nuanţată a informaţiilor narative, lingvistice, arheologice şi ie altă natură, cercetările intcrdisciplinarc fiind singurele în măsură să decanteze ispectele rămase controversate.

Textul pe care îl supunem atenţiei prezumtivilor cititori scrutează doar ultimul iegment al marilor migraţii din zona ponto-caspică, bazinul inferior şi mijlociu al Dunării şi Peninsula Balcanică, derulat vreme de aproape cinci veacuri, important nu îumai pentru ansamblul evenimentelor din evul mediu, **ci** şi prin consecinţele de iurată, perceptibile pînă astăzi în ambianţa etnico-demografieă şi culturală din estul şi centrul Europei. în paginile prezentului volum nc-am propus să oferim repere generale isupra evoluţiei principalelor grupuri migratoare din secolele IX-XIII, în conexiune cu)opulaţiile şi organismele statale afectate de deplasările lor.

In această ordine de idei, **ne-arri** ocupat de aspectele esenţiale legate de semantica iumelui, structura etnică, modul de trai, viaţa economică, organismele social-politice, cre-linţcle şi practicile religioase şi reliefarea pe plan politic a ungurilor, pecenegilor, uzilor, umanilor şi mongolilor, la aceştia din urmă invcstigîndu-se succint sistemul legislativ şi Tganizarea armatei.

Nucleul iniţial al acestui text a fost constituit de **capitolele** solicitate pentru un [la]tat de istorie universală în mai multe volume, ce urma să fie tipărit în jurul anului 980 prin contribuţia prioritară a corpului profesoral al Universităţii din Bucureşti. inteză pe care diriguitorii politicii editoriale a momentului n-au mai considerai

oportun să o concretizeze. în schimb, respectivele capitole - prevăzute cu inerente completări - ne-au servit pentru alcătuirea cursului ţinut la Facultatea de Istoric a Universităţii **„Al.I.Cuza"** din Iaşi înecpînd din anul 1991, multiplicat în 1995 la Editura Universităţii, cu titlul *„Marile migraţii clin spaţiul norcl-pontic in secolele IX-XIII"* (218 p.)- Luînd decizia de a edita cîtcva lucrări de natură să confere soliditate sporită argumentărilor din amplul Tratat de istoric a românilor, rămas de multă vreme în stare de gestaţie, în toamna anului 1996 Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologice a Academiei Române a aprobat şi finanţat parţial tipărirea volumului nostru intitulat *„Ultimele valuri migratoare ele la nordul Mării Negre si al Dunării c/e Jos "* (327 p.), misiune asumată de Editura ieşeană „Helios", condusă de **dr.** Vasile Chirica. **Cu** toate că i s-a dublat cuprinsul în raport **cu cel** al cursului, timpul scurt avut la dispoziţie pentru pregătirea textului pentru tipar nu nc-a îngăduit dccît **o** tratare excesiv de concentrată a temei.

Avînd în vedere aceste circumstanţe, am considerat că o revalorificare **dintr-o** nouă perspectivă a materialului informativ destul de divers şi abundent asupra migraţiilor tîrzii, colectat de peste două decenii, **ar** putea suscita interes în anumite segmente ale lumii ştiinţifice şi intelectuale. Faţă de varianta apărută la Editura „Helios", a cărei structură globală **a** fost în mare menţinută, forma actuală conţine masive adaosuri în toate compartimentele volumului: text propriu-zis, note, repere bibliografice, ilustraţie, indice, fiind operate totodată retuşuri la formulările mai puţin adecvate şi reîntregindu-sc termenii omişi datorită capriciilor tehnoredactării computerizate. Respectivele completări, în special cele deosebit de consistente asupra fluxului migrator din spaţiul balcanic, au impus şi modificarea titlului volumului, pentru a-1 face compatibil cu substanţa sa intrinsecă.

Pentru accesul la ediţiile rare de izvoare şi la lucrările de specialitate foarte recente, deopotrivă inexistente în bibliotecile din România, de o inestimabilă utilitate ne-au fost stagiile de documentare facilitate de **Dumbarton** Oaks (Institute for Byzantine Studics) din Washington, D.C., în vara lui 1995, de Dcutscher Akademischcr Austauschdienst. ca urmare a recomandării **prof.** dr. Michael Miiller-Wille de la Kiel, în 1996, şi de Universitatea Albcrt-Ludwigs din Freiburg im Breisgau, la invitaţia prof. dr. **Heiko** Stcucr, în 1997. Prezenţa în emulanta ambianţă de creaţie ştiinţifică de la Dumbarton Oaks ne-a prilejuit. totodată, interesante schimburi de opinii cu notabilităţi ale bizantinologiei americane şi europene, precum Michel **Balard,** Alexandcr P. Kazhdan, Henry Maguire, George Majeska, Cyril Mango, Nicolas Oikonomides, **Ihor** Sevccnko, Alice-Mary Talbot, Natalia **Teteriatnikov, Irina** Andrccscu-Trcadgold, Warrcn Treadgold, Speros Vryonis, Jr. ctc. în ceea ce priveşte perioada sejurului în Germania, acesta ne-a oferit posibilitatea unor fructuoase investigaţii la Kiel (Institut **fur** Ur- und **Fruhgcschichtc der** Univcrsität), Bonn (Kommission fur Allgemeine und Vcrglcichcndc Archăologie des Deutschcn Archăologischen

t ts Institut **fur** Vor- und **Friihgeschichte** dcr **Universitât** şi Seminar fur h und Kulturwissenschaft Zcntralasicns dcr **Universitât),** Berlin (Eurasicn ='lune des Deutschen **Archaologischen** Instituts), Freiburg im Breisgau ttut **fur Ur-** und **Friihgeschichte, Historisches** Seminar der Universitât) şi kfurt am Main (Romisch-Gcrmanische Kommission des Deutschen iMologischen Instituts). De un real folos ne-a fost şi o scurtă călătorie de ii la Budapesta, mijlocită in decembrie 1997 de acordul de colaborare între ele foruri academice din România şi Ungaria, utilă nu numai pentru stările din muzee şi biblioteci, ci şi pentru contactele **cu** cîţiva reprezentanţi eamă ai medievisticii maghiare: **Csanâd** Bălint, Elek Benko, Imre Holl, 16 Kovâcs (Regeszeti Intezete), Istvân Fodor, Kâroly Mesterhâzy, **Lâszlo** ;sz (Magyar Nemzeti Muzcum) ctc. Pentru procurarea altor lucrări ;esibile în bibliotecile ieşene - cu lacune inhibante, greu de imaginat pentru Mătorii ce activează în condiţii de normalitatc -, datorez mult solicitudinii colegi de breaslă din străinătate: **dr.** Uwe Ficdler (Berlin), prof. dr. Petre Ş. urel (Paris), dr. Valerij B. Pcrkhavko (Moscova) etc.

Spaţiul tipografie avut la îndemînă nu ne-a permis din păcate să stăruim pe ira documentaţiei disponibile asupra multitudinii de probleme legate de tematica rii, nici să decodificăm chestiunile litigioase, ce au antrenat adesea acute şi **stente** controverse istoriograficc, carenţe ce ar putea fi parţial depăşite prin îltarea cu discernămînt şi spirit critic a literaturii indicate.

în mod constant, enunţurile formulate în conexiune cu fenomenele şi eveni-2le aferente arealului investigat au pornit nemijlocit de la substanţa informa-lă a izvoarelor scrise şi arheologice, ceea ce nu ne-am propus însă şi în cazul rilor ocazionale la alte teritorii, pentru care s-a apelat la literatura secundară. vierile concluzive au ţinut evident cont şi de rezultatele celor ce ne-au precedat în upări.

Pentru simplificarea sistemului de note, în subsol s-au indicat cu prioritate e scrise (narative, diplomatice, beletristice, cartografice, epigrafice) şi arheo-***i*** şi, într-o măsură redusă, lucrările ce conţin interpretări şi aprecieri care nu deţin iferare generalizată. Literatura secundară revelatoare pentru migraţiile nomazilor se regăseşte însă în „Reperele bibliografice selective" de la sfîrşitul fiecărui % precum şi în „Bibliografia generală", valabilă pentru toate subdiviziunile lului. La cea dintîi rubrică trebuie raportate titlurile redate abreviat în notele din Iul paginilor. Spre a nu încărca excesiv secţiunile bibliografice, în cadrul lor nu îclus şi izvoarele utilizate - foarte numeroase şi diverse, dar şi de valoare inegală a ce priveşte tematica în dezbatere -, care **sînt** însă menţionate la locul adecvat <tul propriu-zis.

în încheiere, ţinem să ne exprimăm gratitudinea Doamnei doctor Anca Untu-Dumitrescu, preşedinta Institutului European din Iaşi, şi Domnului **prof.** dr. Sorin Pârvu, redactor-şef al Editurii Institutului, pentru sprijinul în materializarea demersurilor asupra unui subiect multifaţetat de istoric medievală universală, cu numeroase implicaţii pe plan sincronic şi diacronic.

Iaşi, *martie 1998*

UNGURII

Din momentul apariţiei hunilor în extremitatea răsăriteană a Europei şi pînă la pătrunderea mongolilor, stepele nord-pontiee s-au aflat sub dominaţia autoritară a triburilor de neam **turcie.** Spre **mijlocul** acestei îndelungate perioade de aproximativ un mileniu s-a interpus breşa datorată ungurilor, alcătuind o notă distinctă în peisajul învolburat al stepelor. Ungurii sînt singura ramură a marii familii de popoare fino-ugrice, care, desprinzîndu-se din ambianţa geografică ancestrală, s-a înscris pe o traiectorie evolutivă cu un destin aparte, într-un alt mediu etnic şi cultural, specific comunităţilor nomade.

NUMELE ŞI STRUCTURA ETNICĂ

Ca şi celelalte populaţii de călăreţi, ungurii sînt nominalizaţi în izvoarele vremii prin etnonime de factură variată. Termenul prin care ungurii se autodesemnează - *Magyar* - se compune din două părţi: cea dintîi, *Magy,* apare uşor deformată şi în etnonimia ugriană, la voguli şi ostiaei, iar a doua, *-ar / er(i),* preluată din turcică sau fino-ugrică, are sensul de „om/fiinţă umană".

Cea mai veche menţiune scrisă a acestui termen - sub forma ***al-Madjghariyya*** - figurează în tratatul de geografic al arabului Ibn Rusta', alcătuit în primii ani ai secolului al X-lea, pornind de la un tratat similar redactat de compatriotul său al-Djayhani aproximativ în aceeaşi vreme, pe baza lucrării unui autor arab rămas necunoscut din a doua jumătate a veacului al IX-lca. Acest text pare să fi fost folosit şi de cunoscutul cronicar al-Bakri în descrierea pe care **o** face „ţării" *(bihuf) al-Madjgharyya'.* Prima atestare persană a etnonimului în discuţie este inserată în aşa-numita *Hudud al-Alam („Regiunile lumii"),* o descriere anonimă a spaţiului terestru întocmită în anul 982[3].

Ibn Dasta [Ibn Rusta], *Isves/ija o* ***khazarakh, burtasakh,*** *bolgarakh,* ***mad'jarakh,*** *slavjanakh i russakh,* ed. D. A. Khvolson, S.-Pcterburg. 1869. p. 25.

~ *Extrait* d'Abou-Obcid Al-Becri, în ***Fragments*** *de geographes el* ***d'historiens*** *arabes et persam inedits* ***relatifs*** *aux* ***anciens*** *peuples du* ***Cancase*** *el de la Russie Meridionale,* ed. Ed. Defrcmery, în *Journal* ***Asiatique,*** Ser. a 4-a, XIII. 1849. 6, p. 473.

[3] *Hudud,* p. 101.

în deceniile şi secolele următoare, menţiunile de acest fel din izvoarele arabe şi persane se multiplică. Numele clanului ***Megere,*** evocat la mijlocul secolului al **X-lea** de Constantin **VII** Porphyrogcnctos - în faimoasa sa lucrare dedicată fiului său Roman, cunoscută sub titlul impropriu *De* ***administrando imperio,*** conţinînd ample referiri la configuraţia etnico-politică a vremii[4], derivă desigur de la etnonimul ***Magypr.*** Aceeaşi proveniență se poate întrevedea **şi** pentru ***Magog,*** despre care cronicarul anonim al recelui Bela **(III)** (1172 - i 196), **aşa-zisul** Anonymus, pretinde că ar fi fost un strămoş al lui Arpad[5], în realitate el fiind o figură legendară, asimilată cu un erou eponim al maghiarilor.

Numele de *unguri* - ce avea să capete **o** largă proliferare **şi** să se impună în etnonimia europeană medievală şi modernă - **ar** deriva, potrivit unor opinii, din acela al *onogurilorlogurilor,* una din populaţiile de neam turcie, atestată de izvoarele bizantine încă la mijlocul mileniului I, alături de care triburile ungurilor au convieţuit în extremitatea răsăriteană a Europei. Etnonimul este citat sub **forma** *al-Unkali* de către al-Bakri, care 1-a preluat din însemnările călătorului evreu spaniol Ibrahim ben Yakub (Abraham Iakobsen) din **Tortosa** de la jumătatea secolului al X-lea. Dacă în textele orientale el apare relativ rar, în schimb a **fost** foarte răspîndit în izvoarele bizantine *(Uggroi),* vechi slave ***(l/gri,*** *Ugry,* ***Viagry)*** şi latine din vestul Europei *{Ungari, Hungari).*

în evul mediu, atît în lucrările autorilor unguri, cît şi a celor străini, s-a tăcut frecvent asocierea între numele *(H)ungari* şi *Huni,* în ultimii mulţi dintre ei văzînd pe strămoşii celor dintîi, datorită faptului că aveau acelaşi mod de trai şi veleităţi războinice similare, precum şi pentru că ambele populaţii şi-au stabilit principalul nucleu tribal în Cîmpia Pannonică. **Forma** arhaizantă de *HunilUnnoi* a fost adesea aplicată pentru unguri în izvoarele occidentale **şi** bizantine. în acestea din urmă ei erau desemnaţi şi prin etnonimul arhaizant de ***sciţi {Skythai),*** la fel ca şi hunii, bulgarii, avarii, chazarii, pecenegii, uzii, cumanii, mongolii **şi** alte triburi nomade din stepele ponto-caspice.

Dualitatea nomenclaturii acceptată pe plan intern şi european explică geneza legendelor medievale despre Hunor şi Magor - atestate la sfirşitul secolului al XHI-lea în *Gesta Hungarorum* a lui Simon de Keza[6] şi ulterior în alte cronici[7]-, consideraţi

---

[4] *DAI,p.* 174-175.

P. Magistri qui Anonymus **dicitur,** ***Gesta*** *Hungarorum.* ed. A. **Jakubovich,** D. Pais, *înSRH,I,p.35.*

[6] Simonis de Keza *Gesta Hungarorum,* ed. Al. Domanovszky. în *SRH,* I, p. 145-146.

[7] *Chronicon Posoniense,* ed. Al. **Domanovszky,** în *SRH,* **II,** p. 14-15; *Chronicon* Henrici de Miigeln *germanice conscriptum.* ed. E. **Travnik, în** *SRH,* **II, p.** 108; ***Chronici*** *Himgarici compositio scteculi XIV,* ed. Al. **Domanovsky,** în ***SRH,*** **I,** p. 248 251, 253; *Cronica pictată de Ia Viena (Chronicon Pictum Vindoboneme) (/IR,* XI), 1937, p. 4. 5, 18. 117, 1 18,

eroi eponimi ai ungurilor (eventual şi ai hunilor, socotiţi strămoşi ai lor), la fel cum Utigur şi Cutrigur aveau să **fie** etichetaţi drept croi eponimi ai utigurilor şi cutrigurilor, Uz **şi** Oghuz ai uzilor, Ceh **şi** Lech ai cehilor **şi** lcşilor (polonezilor), Slav şi Rus ai ruşilor moscoviţi şi din alte ţinuturi **est-slave,** iar Roman şi Vlachata ai românilor.

Pe lîngă denumirile enumerate, **o** anumită răspîndire - îndeosebi în literatura cronicărească bizantină - a avut-o şi cea de ***turci*** *(turkoi* în izvoarele greceşti), explicabilă prin convieţuirea îndelungată a ungurilor cu diverse triburi turanice, al căror mod de trai nomad l-au adoptat. Dacă la autorii islamici acest etnonim apare foarte rar, în schimb ei au utilizat adesea pe **cel** de ***başchiri,*** împrumutat de la tribul omonim de sorginte turcică, din bazinul **Volgăi,** în vecinătatea cărora ungurii au locuit în secolele VIII-IX. O primă nominalizare a ungurilor cu termenul de *başchiri (Badighird)* se **întâlneşte** la renumitul geograf şi cronicar arab al-Mas'udi[s], de la mijlocul secolului al X-lca, în perioada ulterioară acest nume fiind atestat atît pentru unguri cît şi pentru **başchirii propriu-zişi** şi la alţi autori din lumea mahomedană.

Extrem de controversate sînt pasajele din *De **administrando imperio,*** unde se menţionează că vechea denumire a „turcilor", adică a ungurilor, ar fi fost *Savartoi Asfaloi,* despre care se mai precizează că ar fi reprezentat o ramură a lor emigrată în Persia[9]. Obscuritatea informaţiei rezidă în faptul că ar putea exista o filiaţie între acest etnonim şi tribul sabirilor - activ în secolul al Vl-lca în ţinuturile nord-caucaziene -, aparţinînd din punct de vedere lingvistic etniilor turcice, prin numele de **sabiri** fiind mai tîrziu desemnaţi şi chazarii, Nu este exclus ca numele respectiv să fi fost atribuit temporar şi ungurilor, evident în mod impropriu, la fel cum li s-a conferit, de altfel, şi denumirea de *turci* şi *başchiri.*'"

132; *Chronicon Budense,* cd. I. Podhradczky, Buda, 1838, p. 8-9; Johannes de Thuroc/, *Chronica Hiwgarorum,* I, *Textus,* cd. E. Galântai şi J. Kristo, Budapesta, 1985, p. 20, 24. 26. 34; Antonius de Bonfinis *Renan Ungaricarum clecacles,* I. ed. I. Fogel, B. Ivânyi, L. Juhâsz, Lipsiae, 1936, p. 55: Nicolaus Olahus, *Hungaria-Athila,* ed. C. Eperjessy şi L. Juhâsz, Budapesta, 1938, p. 3 *(Hungaria).*

[s] Macoudi, *Les Prairies cl'or,* cd. C. Bărbier de Meynard şi A. Pavet de Courteille. I, Paris, 1861, p. 262; II, 1863, p. 59; idem. *Le Livre de l'avertissement et de Iu revision,* ed. B. Carra de Vaux, Paris, 1896, p. 245.

'"DAI, p. 170-171.

E. Moor, ***Die** Benermungen der Ungarn in den Ouellen des IX. und X. Jahrhunderts,* în *Ural-Altaische Jahrbitcher,* XXXI, 1959, p. 191-229; T. Lewicki, ***Madjar,* p.1010-1022. Ci'.** ?' H. Marczali, *Ungarns Geschichtsqnellen im Zeita/ier der Ârpaden,* Berlin, 1882; II. Vambery, *Der Ursprung der Magyaren. Eine ethnologische Studie.* Leipzig, 1882; CA. Macartney, *The Magyars..., passim;* Gy. Moravcsik, *Byzantinoturciea.* II, ed. a 2-a, Berlin, 1"58, p.279 şi urm.; T. Lewicki. *„Mad'jary" u srednevekovvkh arabskikh **i** persidskikh geografov,* în *Vostocnaja Evropa* v *drevnosti i srednevekovye,* **Moscova,** 1978, p.56 şi urm.: P-B. Golden, *An **Introduction,*** p.258-262; M.G. **Kellner,** *Die Ungarneinfâlle...,* p. 63 şi urm.

Cîteva din cele mai vechi cronici apusene, care fac referiri la incursiunile urilor spre Europa Centrală, îi desemnează şi cu numele de *avari*[11], ceea ce se nlică prin similitudinea modului de trai al celor două popoare, precum şi prin faptul cel dintîi ocupase teritoriile din Pannonia[12] ce aparţinuseră anterior Chaganatului rar.

Ungurii descind din ramura ugrică a familiei de triburi fmo-ugrice, care, la ndul lor, alcătuiau o branşă a populaţiilor de limbă uralică. Fondul principal de jvinte şi structura gramaticală a maghiarei au fost preluate din limbile fino-ugriec. îai precis din cele ugrice. Desprinderea ugrienei din fino-ugrică s-ar situa din punct e vedere cronologic aproximativ în mileniile 111 - II înainte de I.Ch., ea mcnţinîndu-şi nitatea, potrivit opiniilor lingviştilor, pînă spre jumătatea mileniului I înainte de .Ch., cînd s-au detaşat alte două grupuri: ugricnii propriu-zişi (voguli, ostiaci) şi mgurii sau maghiarii. Precizarea locului de origine al strămoşilor vorbitorilor acestor imbi, ca şi al momentului separării ramurii finice de cea ugrică, rămîn încă probleme :ontroversate. în ultima vreme, cei mai mulţi specialişti fixează patria primitivă a fino-igrilor fie între Volga şi Munţii Ural, fie între Ural şi Obi sau, mai exact, între Ural şi jazinul Tobolului şi Işimului, afluenţi de pe stingă lrtîşului. încercările de a identifica ?e strămoşii ungurilor cu purtătorii unor culturi corespunzătoare epocii bronzului şi a fierului (Volosovo, Andronovo, Lomovatovo etc.) sînt departe de a putea fi dovedite, rămînînd în perimetrul simplelor ipoteze.

Spre mijlocul mileniului I după I.Ch. ungurii intră în strînse contacte cu bulgarii şi cu alte seminţii turcice din bazinul mijlociu al Volgăi. Ceva mai tîrziu, probabil prin secolul al VH-lea, ei au coborît spre sud, de-a lungul cursului marelui fluviu, stabilindu-se în regiunea Başchiriei, pe care izvoare medievale ulterioare o vor

---

[11] *Annales Fuldemes,* în A/G/7, S, 1, ed. G.Il. Pertz. ilannoverae. 1826, p. 410 *(Avari, qvi dicuntiir Ungari),* 411-413; Widukinds *Sachsengeschichte* (Widukindi *res gestae Saxonicae),* în *Qitellen zur Geschichle cler săchsischen Kaiserzeii,* ed. A. Baucr şi R. Rau, Darmstadt, 1971, p. 46 *(...Avares, quos modo* ***Ungarios*** *voeamus);* Thietmar von Mcrseburg. *Cnronik,* ed. W. Trillmich, Darmstadt, 1962, p. 42-43.

[12] " Accepţiunea dată pe parcursul volumului toponimului *Pannonia* este cea adoptată de numeroşi geografi şi istorici moderni, care au în vedere regiunea de cîmpie de pe arabele maluri ale Dunării Mijlocii, nu numai pe cel din dreapta fluviului, unde fusese fondată provincia romană omonimă, desemnată uneori prin numele de ***Transdanubia.*** Identitatea între *Pannonia* şi *Ungaria* a început, de altfel, să fie admisă încă din evul mediu, după stabilirea triburilor maghiare în bazinul mijlociu al Dunării. Cf. Folcuini *Gesta abbatum Lobiensium.* în *MGH, S,* IV, ed. G.H. Pertz, llannoverae, 1841. p. 65: *Provincialii quam incolit Panoniam vocavenmt antiqui, Hungariam moderni;* Bonfini, 1, p. 153: *Huciisque Pannoniam, quam Ungariam nune dicimus.* Cu acelaşi sens este folosit termenul *Pannonia* şi în cele mai vechi cronici latino-maghiare. Cf. Anonymus: Simonis de **Keza** *Gesta Hungaromm; Chronicon Posoniense; Chronici Hungarici..., passim.*

desemna prin denumirea de *Magna Himgaria.* Deplasarea spre sud-vest, din motive ereu de determinat, i-a adus în perimetrul dominaţiei politiee şi culturale a Chaganatului chazar. Vecinătatea sau chiar convieţuirea cu bulgarii, başchirii, chazarii si alte comunităţi turanice, ori, eventual, chiar fuziunea cu uncie dintre ele explică influenţa profundă pe care aceste etnii au exercitat-o asupra ungurilor, atît din punct de vedere al modului de trai şi al organizării social-politice, cît şi în sfera lingvistică. în limba maghiară s-a adoptat un bogat fond terminologic, colectat din diverse domenii, de origine veche turcică. Un număr însemnat de cuvinte priveşte creşterea animalelor *(ârtăny* - purcel, *bika* = taur, *borjit* = viţel, ***diszno*** = porc, *gyapju* = lînă, *okor* = bou, *tino* = juncan, *tyuk* = găină etc.) şi agricultura *{arpa* = orz, ***bor*** = vin, *buza* = grîu, *eke* = plug, *sar/6* = seceră, *szolo* = strugure, *târlo* = mirişte etc), ceea ce relevă că înrîurirea neamurilor turanice din răsăritul Europei a afectat şi aceste domenii.[13]

Din punct de vedere antropologic, populaţia din Pannonia perioadei ulterioare cuceririi ungare era eterogenă, predominînd clementele nordice şi mediteranoide, alături de care apar şi acelea cromagnoide, aflate într-un procentaj asemănător cu cel înregistrat în epoca avară, în timp ce frecvenţa tipurilor **brahicefale** şi mongoloide cunoaşte o evidentă scădere. Anumite deosebiri de ordin antropologic sînt perceptibile la nivelul diferitelor pături sociale. Astfel, trăsăturile rasiale turanoide, uralicne şi pamiroide s-au dovedit a fi specifice pentru vîrful ierarhiei, iar cele mediteranoide, nordice şi pamiroide pentru stratul mijlociu. Masa populaţiei comune se caracteriza prin varietatea tipurilor, fiind dominată de componentele mediteranoide şi nordice, urmate de acelea cromagnoide. Aceste diferenţieri se datorează desigur fenomenelor de metisaj produse încă în momentul staţionării ungurilor în regiunile est-europene, continuate şi poate chiar amplificate o dată cu stabilirea în bazinul mijlociu al Dunării.[14]

MODUL DE TRAI ŞI VIAŢA ECONOMICĂ

Spre deosebire de ceilalţi confraţi fino-ugricni - **vînători** şi culegători, răspîndiţi în zone cu întinse arealuri forestiere -, ungurii, prin contactele şi convieţuirea cu triburile nomade turanice, au fost contaminaţi nu numai din punct de vedere lingvistic de influenţa lor, ci şi în privinţa modului de viaţă, mai ales prin faptul că s-au deplasat progresiv spre

---

[J] E. Molnâr, *Problemy..., **passim;*** I.F. Erdelyi, *Fouilles archeologiques en Bachkirie [e'] la prehistoire hongroise,* în *Acta Orientalia Academiae Scientiantm Hungaricae,* XXV, [y'2], **p.301-312;** G. Barezi, *Quelques **conclusiom** tirces de l'etude des plus anciens mols d'emprunt tvres du hongrois,* **în *ibidem,*** p.383-390; E.A. Khalikova, *Magna Himgaria,* în *oprosy istorii,* 1975, 7, p.37-42; **I. Fodor,** *The **main** issues of Finno-Ugrian archaeology,* în *"cient cultures ofihe Uralianpeoples,* p.73 şi urm.; A. Rona-Tas, *The Character ofBulgaro-Tukic Relatiom,* în idem, *Language...,* p. 150-159. [14] P. Liptâk,/4v<7rs...,p.l55-162.

ţinuturile de silvostepă şi apoi spre acelea de stepă, cadru predilect pentru creşterea animalelor în **turmă.** Dat fiind că, după migraţia hunilor, şesurile ponto-caspice au devenit un adevărat apanaj al neamurilor turcice, ele au impus specificul propriilor norme de existenţă nomadă tuturor comunităţilor din zonă, creuzetul stepei avînd tendinţa de a topi identitatea tuturor celor pătrunşi în cadrul său. Acest fapt explică şi desemnarea ungurilor în unele categorii de izvoare cu numele de ***turci.***

Asupra modului lor de trai în zona meridională a Europei Răsăritene cîtcva informaţii succinte sînt oferite de autorii islamici. Astfel, Ibn Rusta consemna că ungurii erau nomazi, migrînd în căutare de păşuni, şi că se adăposteau în corturi. La venirea iernii, ei se repliau pe malurile a două **fluvii** care se vărsau în Marea ***Rum*** (= Marea Neagră), ocupîndu-se cu pescuitul.[15] Date în marc parte asemănătoare se reîntîlnesc şi la alţi cărturari arabi şi persani: al-Bakri,"' **Gardizi,''** Marvazi'* ctc. Preocuparea pentru pescuit, ocupaţie în mai mică măsură agreată de comunităţile nomade, deţinea o pondere importantă în economia ungurilor probabil încă din perioada anterioară desprinderii din cadrul confederaţiilor tribale fino-ugrice **din** arealurile păduroase din vecinătatea munţilor Ural.

în schimb, preceptele nomadismului, incluzînd şi folosirea corturilor drept locuinţe temporare, s-au adoptat desigur în momentul coborîrii spre întinderile de stepă de la nordul Mării **Caspiee** şi al Mării Negre. în prima jumătate a secolului al XlII-lea, misionarii şi călătorii occidentali ajunşi în bazinul Volgăi *(Ethyl)* aveau să constate trăsături similare ale felului de viaţă la locuitorii Başchiriei, consideraţi ca fiind descendenţi ai ungurilor. Despre această populaţie, care vorbea o limbă asemănătoare cu cea a rudelor ci din Pannonia, dominicanul Ricardus pretindea că nu cultivă pămîntul, că deţinea herghelii uriaşe şi că era vitează în războaie, specificînd că se hrănea cu carne de cal şi de lup (?!) şi cu lapte şi sînge de cal.[19]

După transplantarea în regiunea Dunării Mijlocii, ungurii şi-au menţinut mai multe decenii modul de trai predominant nomad, pusta oferind condiţii adecvate creşterii intensive a animalelor. Revelatoare în acest sens sînt mărturiile contemporane ale lui Regino (Reginald), călugăr la Priim, în vestul Germanici, între 892 şi 899, şi

---

[Ь] Ibn Dasta [Ibn Rusta], p.25-27.

[б] **Al-Becri, p.474. .**

P. Martinez, *Gardizi 's two chapters oii the Turks,* în *Archivum Eurasiae Medii Acri.* II, 1982, p. 159-160. Cf. şi A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050),* în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedaiu la Împlinirea rirstei de 60 de ani.* Bucureşti. 1936, p.881-883.

[1K] Sharaf al-Zaman Tahir **Marvazi,** ***On*** *China,* ***the*** *Turks and India,* cd. V. Minorsky. Londra, 1942, p.35.

Der Dericht des fr. Riccardus, în 11. **Dorrie,** *Drei Tex/e zur Geschichle der Ungarii und Mongolen,* în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Gottingen, Phil.-hisl.KI.* 1956, 1, p.157; Ricardus. *Descoperirea Ungariei Mari (IIR.* VI), 1935, p. 13 şi 21.

ulterior la Trier, la începutul secolului al X-lea, care Ic atestă pendulările dii Pannonia, unde, pentru asigurarea resurselor alimentare, apelau la vînătoare şi pescuit Totodată, el le recunoaşte dibăcia de arcaşi, mcnţionînd că în lupte utilizau tactic; retragerilor simulate, fără să dispună de abilitate în asedierea cetăţilor.[20] Pe de alt; te Anonymus consemnează staţionarea curţii lui Arpad pe insula Scpel (Csepel din aprilie în octombrie,[21] adică pe durata păşunatului de vară, ceea ce relev; perpetuarea sistemului deplasărilor sezoniere la unguri şi după ocuparea Cîmpie Pannonice. Nomadismul lor este confirmat în chip explicit, la mijlocul secolului al X-lea, de către Constantin Porphyrogcnctos".

Faptul că ei alcătuiau o populaţie **ecvestră** este reflectat de descoperirile ci caracter funerar făcute în bazinul mijlociu al Dunării. în numeroase morminte dii secolul al X-lea şi de la începutul veacului următor, alături de înhumat era depus ui schelet întreg de cal sau numai părţi din acesta, împreună cu piese de harnaşamen diverse (fig. 1; 2 sus; 8 stînga), exprimînd legăturile trainice dintre om şi animal, ce ni se cuvenea să fie rupte nici în viaţa de apoi. Aceste trăsături de ritual sînt specifici îndeosebi triburilor de călăreţi. Datele evocate mai sus evidenţiază clar pondere; esenţială a creşterii vitelor în economia ungurilor, atît în timpul staţionării în spaţiu nord-pontic, cît şi după stabilirea în Pannonia.

Dintre animalele domestice, consideraţia cea mai marc o aveau pentru cai pentru că, pe lîngă rostul lor în îndeletnicirile gospodăreşti, erau indispensabili îi expediţiile războinice. Nu întîmplător, atunci cînd în scrierea hagiografică dedicaţi Sfîntului Gerard din Ccnad se evaluează bogăţiile de care dispunea voievodul **Ahturi** din Banat, enumerarea începe cu hergheliile sale: *Equontm **etiam** hulomitonin multitudinem habebat **innumerabilem,** exceptis hiis, quos **pastores** in doinibus sin custodia servabant[2']*.

Caii ungurilor îşi aveau originea în rasa de cai sălbatici *mongoli,* foarte probabi metisaţi cu tarpanii *(Equus ferus **ginelini),*** specie de asemenea sălbatică, cu talie joasă Potrivit analizelor palcofaunistice, între caii avarilor şi ungurilor, pe de o parte, şi ce folosiţi de populaţiile germanice, pe de altă parte, nu erau dccît diferenţe minore limitate la structura craniului, uniformitatea explicîndu-sc, între altele, prin metisaju raselor proprii cu cele capturate în cursul raidurilor de pradă şi prin răspîndirca caile de rasă estică spre centrul Europei în decursul epocii marilor migraţii[24].

---

[20] Reginonis *Chronicon,* în *MGH,* I, ed. G.H. Pcrtz, **Hannoverae,** 1826, p.599.

Anonymus p.89; Secretarul anonim al **regelui** Bela. *Faptele unqurilor (IIR,* I). 1934 P-57 şi 109.

[2]^ *DAI,* p. 140-141.

■[J] *Legenda Sandi Gerhardi episcopi,* ed. E. Madzsar, în *SRH.* II, p. 489.

S. Bokonyi, *History of Domestic Mammals in Centrai and Eastern Europa* "dapesta, 1988, p. 269-277. Cf. şi I. Voios. *A honjoglalo magyarok lovai,* în *A magya* [h]°*nfoglalâs korănak...,* p. 335-345.

•g- 1. Principalele tipuri de morminte de călăieţi din secolele X-Xl din Cîmpia Pannonică .și **din** arealul **înconjurător.**

Există anumite indicii care sugerează că, alături de creşterea animalelor, neurii ar fi avut şi unele preocupări agricole. Textul lui Ibn Rusta se dovedeşte şi de ceasta dată preţios, deşi nu îndeajuns de limpede. După ce specifică faptul că ţara neurilor - de la nordul Mării Negre - ar fi bogată în copaci şi ape curgătoare, autorul rab aminteşte că acolo s-ar fi aflat „multe ogoare".[23] Ncprecizînd că ele ar fi lucrate de alte comunităţi, s-ar deduce implicit că cei ce s-ar fi ocupat de cultivarea lor ar fi fost ungurii. Această concluzie nu este absolut certă, ştiut fiind că uneori în teritoriile uniunilor tribale puternice subzistau şi enclave minoritare de alt neam, cu preocupări neidentice cu cele ale comunităţilor predominante, dar care de obicei nu sînt individualizate în izvoare, pentru că nu reprezentau dccît grupuri colaterale, nerevelatoarc pentru ansamblul societăţii. în ce măsură asemenea situaţie ar fi valabilă şi în cazul pasajelor semnate de Ibn Rusta este greu de apreciat cu toată certitudinea.

Dacă textul evocat păstrează ineluctabile enigme, în schimb anumite descoperiri arheologice făcute în ultimele decenii în Ungaria par a fi mai elocvente pentru problema aflată în discuţie. Avem în vedere prezenţa în inventarul funerar a cîtorva morminte din secolul al X-lea a unor unelte agricole: o seceră, o ramă de hîrleţ din fier, o rîşniţă de piatră etc, care relevă că, pe lîngă creşterea animalelor, vînătoarc şi pescuit, ungurii începuseră să se ocupe într-o mică măsură şi de cultivarea plantelor.[26] în actualul stadiu al cercetărilor, este dificil de precizat dacă respectivele unelte vor fi fost adoptate de la populaţia locală din Pannonia sau au fost aduse din arealul nord-pontic, ambele ipoteze fiind la fel de plauzibile.

întrucît ungurii au locuit o perioadă relativ îndelungată în teritoriile supuse dominaţiei chazarilor - corespunzînd în mare cu aria de răspîndire a culturii Saltovo-Maiaţk, unde există numeroase dovezi de practicare a agriculturii -, se poate admite că ei ar fi dobîndit anumite cunoştinţe în legătură cu această ocupaţie în perioada cît s-au aflat sub obedienţa politică a Chaganatului. Nu trebuie omis, de asemenea, nici faptul că şi alte etnii fino-ugrice din nord-estul Europei aveau preocupări agricole, evidenţiate de uneltele de arat şi recoltat descoperite prin investigaţiile metodice efectuate îndeosebi în ultima jumătate de secol.[27] Cu toate acestea, rolul cultivării plantelor în cadrul societăţii maghiare din secolele IX - X nu a fost decît subsidiar, nedeterminant pentru ansamblul economici tribale.

---

[25] Ibn Dasta [Ibn Rusta], p.26.

I. Fodor, *Einige kulturgeschichtliche Beziehungen cler ungarischen Urgeschichte,* în *A Mora Ferenc Miizevm Evkonyve,* 1971, 2, p. 172-173; A. Bartha, *Hungarian Society...,* p. 114; ■ oalassa, *A magyar foidmuvetes emlekei a 9-10. să.aclbol.* în *Honfbglalâs es re^eszel,* p. 235-246.

S.A. Pletneva, *Ot kocevij k gorodam. Saltovo-majatzkaja kul'tura {MIA,* 142). Moscova, 1967, p.l 14 şi urm.; *Finno-ugry i balty v epokhi srednevekov'ja,* ed. V.V. Seclov *(Arkheobgia SSSR),* Moscova, *19H, passim.*

Fig. 2. Mormînt de călăreţ ungur (nr. 15) din secolul al X-lea, cu inventar alcătuit dintr-un tezaur compus din dcnari emişi la **Berengar** şi din piese de harnaşament. din necropola II de la Karos-Hperjesszog.

Un interes aparte s-a acordat meşteşugului prelucrării metalelor, despre care lisnunem de date consistente, furnizate de săpăturile arheologice. Majoritatea aterialului recuperat provine din bazinul Dunării Mijlocii, întrucît acela din spaţiu onto-caspic, care poate fi atribuit cu certitudine ungurilor, este deocamdată foarte edus din cauza imposibilităţii de a fi diferenţiat de cel pus pe seama altor etnii oniade. Acest material constă din obiecte de uz gospodăresc (amnare, cuţite, foarfece) (fîg- 3/1,2; 9/8), arme (săbii, vîrfuri de săgeată şi de lance, plăci ornamentale pentru tolba cu săgeţi) (fig. 3/3-5; 4; 9/6; 10/2, 4, 6; 14/1), piese de harnaşament (plăcuţe decorative pentru şa şi frîu, zăbale, psalii, scări de şa, distribuitoare de curele) (fig. 2/22-24; 3/7,8; 9/1-3; 10/3, 5, 7; 14/10, 11, 13), de podoabă (cercei, verigi de tîmplă, pandantive, aplice, inele, brăţări, coliere) (fig. 6; 8/1,2; 9/9-12; 13; 14/2-9) şi de vestimentaţie (catarame, aplice de curca, bumbi) (fig. 3/6; 8/3, 4; 9/4; 10/1; 14/12) etc. de o varietate tipologică remarcabilă. Dacă uneltele, armele şi piesele dt harnaşament erau produse din fier, obiectele de podoabă şi accesoriile vestimentare au fost realizate din aramă, bronz, argint şi, mai rar, din aur. Ornamente din argint simplu sau aurit şi din aramă se aplicau adesea şi unor părţi ale armelor şi pieselor dt hamaşament. De altfel, obiceiul împodobirii armelor de către unguri este atestat şi de cronicarii persani contemporani. Pentru decorarea obiectelor metalice, giuvaergiii preferau motivele vegetale stilizate - între care foarte răspîndite erau palmetelc - şi geometrice, o pondere mai mică revenind celor zoomorfe. Prelucrarea metalelor şi orfevrăria poartă amprenta influenţei pregnante a artei iraniene şi turcice, recepţionată în extremitatea răsăriteană a continentului."

Unele din piesele provenind din complexele funerare din secolul al X-lea. descoperite în Pusta pannoniană, prezintă apropiate analogii cu cele aflate în circulaţie în bazinul Volgăi şi în spaţiul ponto-caspic, la populaţiile turco-bulgare şi alanc, reflcctînd preluarea de către meşteşugarii unguri atît a tehnicilor de prelucrare şi decorare a metalului, cît şi a motivelor ornamentale. Cu toate că a fost tributară unoi tendinţe artistice postsasanidc diverse, arta metalului la unguri a dobîndit în timp c reală individualizare, evoluînd într-o manieră cvasiindcpcndcntă în ambianţa oferită de noua patrie din bazinul mijlociu al Dunării.

[iii] J. Hampel, *Alterhiimer....* I-III; idem, *Ujabb tanulmânyok a honfoglalâsi kok emlekeirol.* Budapesta, 1907; N. Fettich, *Dic Metallkumt cler landnehmenden Ungari:* (Archaeologia Hungarica, XXI), Budapesta. 1937: Gy. Laszlo, *A honfoglalo mag)ar nep eletel* Budapesta, 1944; Cs. Bâlint, *Die Archaologie* …. p.199-217; idem. *Sikhmgarn...;* L. Reveszi *Beschlâgen geschmuckte P/erdegeschirre aus den landnahme:eitlichen Fraiten- uni. ann , n Acta Archaeologica Academiile Scientiamm Hungaricue,* 46, 1994. p. 307-i idem, *A karosi honfoglalăs kori temetok; The Ancieni H'ungarians; A magyar honfoglalâi k°>-ânak...,*

Alte domenii meşteşugăreşti, asupra cărora investigaţiile arheologice oferă unele date, privesc olăritul, ţesutul, prelucrarea cornului, osului şi pieilor etc, ocupaţii de natură să acopere anumite necesităţi ale traiului cotidian.

Dacă faţă de prelucrarea metalului ungurii au manifestat un interes special, concretizat în obţinerea unor piese de calitate deosebită, nu acelaşi lucru este valabil si pentru meşteşugul olăritului. Numai un număr foarte redus de morminte ale primelor generaţii de descălecători în Cîmpia Pannonici conţineau vase lucrate la roată[29]. Cele mai multe dintre ele aparţineau aşa-numitului tip dunărean, iar cîteva prezintă analogii semnificative în estul Europei, astfel că nu este deloc sigur dacă au fost lucrate de unguri sau au fost procurate de la comunităţile cu care ei au venit în contact. în ceea ce priveşte căldările de lut - una din formele ceramice cele mai proliferate în olăria din secolele XI-XIII de la Dunărea Mijlocie[10], considerate pînă nu demult ca preluate nemijlocit din regiunile nord-pontice -, problema adoptării lor ar putea fi reconsiderată prin prisma observaţiilor clare din ultimii ani, potrivit cărora exemplarele modelate cu mîna au avut o circulaţie destul de largă încă în aşezările datate în secolul al IX-lea, corespunzătoare perioadei avare tîrzii din arealul pannonian[31].

Schimburile comerciale nu par să fi jucat un rol foarte important în economia triburilor maghiare. Dintre piesele de origine străină găsite în complexele lor funerare, amintim spadele de tip occidental, obiectele de podoabă şi de cult şi garniturile de îmbrăcăminte de factură bizantină şi orientală **etc,** la care se adaugă un număr destul de mare de inonede arabe, bizantine, germane, italiene (fig. 2/1-21; 3/9-18) etc.[12] Din păcate, în cele mai multe cazuri, nu se poate preciza dacă aceste piese au fost procurate pe calea schimbului sau dacă provin din jafuri, cadouri ori au fost obţinute prin alte mijloace.

I. Fodor, ***Honfoglalăs kori bordăiott*** *nyaki'i edânyeink* ***szârmazăsărol,*** **în** ***Folia*** *Archaeologica,* XXXVI, 1985, p. 165-171; M. Takâcs. *A honfoglalăs* ***es*** *korai Ârpad-kori* ***edenymuvessig*** *terkepeze.se, în Honfoglalăs es Arpad-kor,* **Ungvâr,** 1997, p. 69 şi urm.

"'" I Fodor, *Der* ***Ursprung der*** *in Ungarii* ***gefundenen*** *Tonkessel,* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXIX, 1977. 3-4. p. 323-349; ***Die*** *Keramik der* ***Saltovo-Majaki Kultvr und ihrer Varianten,*** ed. Cs. Balint, Budapesta, 1990; M. Takâcs, *Formschalz tind Chronologie der Tongefcis.se des 10.-14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene,* în *Acta Archaeologica Academiae Scientianun Hungaricae.* XLVIII, 1996, 1-3, p. 135 şi **urm.**

U. Fiedler, ***Zur*** *Datiemng der Siedlvng der Awaren und der Ungarn nach der Landnahme. Ein Beitrag zur Zuordnung der* ***Siedlvng*** *von* ***Eperjes,*** în *Zeitschrift* ***fur*** *Archâologie,* 28, 1994, p. 307-352.

[32] L. Kovâcs, *Miinzen aus der ungarischen Landnahmezeil,* ***passim.***

Fig. 3. Obiecte de fier şi monede de argint emise de Ilugo şi Lothar II la Verona şi Milano la mijlocul secolului al X-lea, din inventarul mormintelor 1 (1 -8) .şi 3 (9-22) din necropola maghiară de la Cervenik din sud-vestul Slovaciei.

în ceea ce priveşte spadele - masive şi cu două tăişuri -, ele au intrat în arsenalul războinicilor maghiari după stabilirea în **Pannonia,** pînă atunci ci folosind, la fel ca majoritatea triburilor de stepă, săbiile uşor curbate, cu un singur tăiş. Primele **spade** ajunse în posesia lor au fost desigur capturate de la adversarii înfrînţi în timpul raidurilor spre vestul Europei. Chiar dacă nu au renunţat la săbii, în mod treptat ungurii au manifestat din ce în ce mai mult interes pentru noile arme, ceea ce se reflectă în numărul destul de mare de astfel de piese reperate îndeosebi în complexele funerare .

între descoperirile monetare făcute în teritoriile ajunse în perimetrul dominaţiei triburilor maghiare, se detaşează bogatul tezaur de dirhemi - aşa-zis de la Hust (Huszt) - recuperat în anul 1904 dintr-o localitate neidentificată din Maramureş (= rcg. Zakarpatskaia/Transcarpatică, Ucraina şi jud. Maramureş, România). **Din** cele circa 400 de piese **din** argint iniţiale, din tezaur se mai păstrează 368, bătute de emirii Samanizi (250 piese) - Ismail b. Ahmad (892 - 907) (17), Ahmad b. Lsraail (907 - 914) (20) şi **Nasr** b. Ahmad (914 - 943) (213), la care se adaugă 117 de imitaţii după emisiuni ale lui Nasr b. Ahmad şi după prototipuri diverse, bătute la al-Shash, eventual în Bulgaria de pe Volga şi în alte locuri. Cele mai noi piese din tezaur au fost puse în circulaţie la al-Shash, în zona Taşkentului, în perioada 935 - 941, ceea ce arată că îngroparea sa ar fi avut loc spre mijlocul secolului al X-lea. Calea de pătrundere a dirhemilor arabi în Ungaria corespundea probabil cu un drum de caravană ce pornea din Bulgaria de pe Volga şi străbătea Rusia Kicviană, trccînd prin pasul Verecke. Comerţul cu regiunile din răsăritul Continentului se înfiripase - precum sugerează prezenţa unor dirhemi din aur şi argint, dataţi în secolele VIII-IX, - încă înainte de aşezarea ungurilor în Cîmpia Pannonică[14].

Ponderea specială acordată creşterii cabalinelor conducea implicit şi la crearea **unor** disponibilităţi pentru schimb. Comercializarea cailor din Ungaria în centrele din vecinătatea gurilor Dunării este consemnată în vechea cronică rusă, atunci cînd se referea la prezenţa cneazului kievian Sviatoslav în nord-cstul Peninsulei Balcanice în

---

K. Bakay *Archâulogische* ***Studien zur*** *Frage* ***cier tmgcirischen Staatsgriindung,*** **în** ***Acta*** *Archaeologica* ***Academiae Scientiamm Hungaricae,*** XIX. 1967, 1-2. p. 105-173: L. Kovâcs, *Waffenwechsel vom* ***Săbel*** *zum* ***Schwert.*** *Zur* ***Datienmg*** *der* ***ungarischen*** *Grâber des* ***IQ.-ll.*** *Jahrhunderts mitzweischneidigem Schwert.* în ***Fasciculi Archaeologiae*** *Historicae.* VI. 1993, p. 45-60; idem, *A* ***Kârpăt-medence*** *ketelii kardjai a 10. szâzad 2. felebol,* în *Comimmicationes Archaeologicae Hungariae.* 1994-1995, p. 153-189.

A. V. Fomin, L. Kovâcs, *The Tenih Century* ***Mâramaros County*** *(„Huszt")* ***Dirham*** *Hoard,* Budapesta, 1987. Cf. şi L. Kovâcs. *A. Mâramaros megyei* ***(„huszti") dirhemkincsrol,*** în *Honfoglalâs es Arpad-kor,* p. 234-244; Cs. Bâlinl, ***Einige Fragen*** *des Dirhem-Verkehrs in Europa,* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXXIII, 1981, 1-4, p. 105 şi urm.

anul 969[35], dar nu este exclus ca pasajul respectiv să reflecte realităţi economice **dintr-**o perioadă ceva mai tîrzic. Este probabil ca preocupări de negoţ de acest fel să se fi manifestat încă de pe cînd ungurii se aflau în regiunile ponto-caspice. Dacă pentru acel moment comerţul cu cai este doar presupus, în schimb pentru cel cu robi există mărturii concrete în izvoarele orientale, potrivit cărora „marfa" lua drumul Bizanţului[36].

ORGANIZAREA SOCIAL - POLITICĂ

în afara menţionării unor demnităţi din vîriul ierarhici tribale, izvoarele scrise nu oglindesc decît foarte palid spectrul vieţii sociale a comunităţilor maghiare. în schimb. descoperirile arheologice iniţiate în necropole sugerează departajări de avere destul de evidente în rîndul celor înhumaţi: pe lîngă mormintele de călăreţi cu inventar divers şi bogat, apar înmormîntări modeste sau chiar sărăcăcioase, care pot ti puse pe seama populaţiei de **rînd.** între complexele funerare ce epatează prin abundenţa, varietatea şi execuţia rafinată a pieselor din metal preţios din cadrul inventarului se evidenţiază cele provenind de la Eperjcskc, Gcsztercd, Karos (fig. 4), Rakamaz şi Tarcal, localităţi situate în Cîmpia Pannonică. Mormîntul de la Gcsztcrcd, presupus a fi aparţinut unui membru al familiei Arpadicnc, cuprindea, între altele, o sabie cu mînerul ferecat în aur, de acelaşi tip cu aşa-numita „sabie a lui Attila" din secolul al X-lea, aflată în Schatzkammer de la Kunsthistorischcs Muscum din Vicna, al cărei proprietar a fost, de asemenea, un reprezentant al clanului princiar".

Baza societăţii maghiare o constituia familia patriarhală, menţinîndu-se practica leviratului şi poligamia, abolite de-abia după creştinare. Mai multe familii alcătuiau o gintă, care, la rîndul lor, cînd se reuneau sub autoritatea unui şef, formau un trib. Aceste nuclee social-politice reglementau împărţirea terenurilor de păşunat, devenind mai închegate în momentul iniţierii întreprinderilor militare.

Un anumit rol în viaţa economică şi socială revenea robilor, procuraţi în timpul expediţiilor războinice. Prizonierii care nu se puteau răscumpăra erau folosiţi în diverse munci de stăpînii lor. Despre statutul acestora în decursul secolului al X-lca şi începutul veacului următor deţinem lămuriri explicite şi sugestive în cronica lui Simon de Keza, redactată în ultima parte a domniei lui Ladislau IV Cumanul (1272 - 1290): „Cînd ungurii, după cucerirea Pannoniei, după dreptul ginţilor pe prizonierii creştini şi păgîni sau îi omorau, dacă li se împotriveau, sau pe cei voinici îi luau cu ci la război şi le dădeau şi lor o părticică din prăzi, s-a întîmplat ca pe unii prizonieri sâ-i ia la ei acasă, pentru diferitele servicii la proprietatea lor şi să-i ţie de obicei pe lîngă corturile

---

[35] *PVL,* I, p. 48; //;. *lei.,* col. 55.

[36] Cf. nota 7<S.
The Ancicnt Hungarians, p. 65-1 23.

Fig 4. Sabie de fier cu minerul placat cu aur, descoperit într-un mormînt unguresc (nr.29) din secolul al X-lea din cimitirul de la Karos-Eperjesszog.

lor, avînd să-şi ducă traiul, întocmai ca şi cumanii, numai din prăsila vitelor lor şi din pradă. După ce însă ungurii au primit noua credinţă şi botezul, biserica romană se zice că a impus, în mod sever [...], să se lase de a mai face jafuri, iar pe **prizonierii** creştini - şi între aceşti prizonieri erau mulţi şi nobili - să-i lase liberi ca şi mai înainte. Fiind însă regatul foarte întins şi lipsit de populaţie, fiindcă comunitatea, în totalitatea ei, nu era de acord în această privinţă cu Scaunul apostolic, papa a dispus îc felul următor: ca prizonierii de război să fie lăsaţi să cultive pămînturile şi să tiăiască din rodul pămîntului, întocmai ca şi ceilalţi creştini. De aceea, prizonierii, fiindcă nu aveau pămînturi, au fost primiţi să plătească pentru acestea dări de venit [...]. Cu trecerea vremii, întărindu-se credinţa şi puternicii ţării dorind să trăiască fără muncă, fiindcă aveau nenumăraţi prizonieri de război, nu i-au mai lăsat pe aceştia să plece liberi, cum a voit Scaunul apostolic, ci au reţinut la curţile lor pe unii ca **slujitori/**

în perioada migrării din spaţiul nord-pontic spre bazinul Dunării Mijlocii, ungurii erau organizaţi în şapte triburi: Nyek, Megyer, Kurt-Gyarniat, Tarjân, Jenei, Ker şi Keszi, ale căror nume au fost reconstituite de specialişti pe baza toponimelor din valea Dunării şi a Tisei derivate de la ele. în majoritatea localităţilor cu denumiri preluate de la numele triburilor au fost descoperite morminte sau piese izolate din metal atribuite ungurilor descălecători, ceea ce oferă anumite repere în legătură cu locurile lor iniţiale de **aşezare[39].** Din păcate, însă, materialul arheologic recuperat pînă în prezent nu permite departajarea pcrimetrclor ocupate de cele şapte organisme tribale. Cu excepţia lui Megyer, care este probabil de factură finc-ugrică, celelalte nume sînt de origine turcică, ca, de altfel, şi o marc parte din antroponimia specifică aristocraţiei.[40]

împărţirea în triburi se profilase în epoca în care ungurii silăşluiau în zona Başkiriei, unde, după plecarea lor, a supravieţuit numele a două unităţi tribale: Jeno si Gyarmat. Nu se poate şti, din păcate, dacă scindarea în şapte era încă de pe atunci în uz.

Notarul anonim al regelui Bela [III], a cărui cronică se bazează prioritar pe tradiţia istorică perpetuată pînă spre **sfîrşitul** secolului al XH-lea, înşiră numele şefilor celor şapte triburi şi ale urmaşilor acestora din perioada imediat premergătoare plecării spre Pannonia: Almus (Almos), tatăl lui Arpad, Elcud (Elod), tatăl lui Zobolsu (Szabolcs), Cundu (Kiindu), tatăl lui Curzan (Kurszân), Ound (Ord), tatăl lui Etc, Tosu (Tas), tatăl lui Lelu (Lel/Lehel), Huba, din care descinde neamul lui **Zemera,** şi

---

Simon de Keza, *Cronica ungurilor (l/R,* IV), 1935, p.64-65 şi 114-115; Simonis de Keza *Gesta Hungarorum,* p. 192-193.

K. Mesterhâzy, *Die landnehmenden ungarischen Stamme,* p. 337-340.

A. Berta, *Ungarische Stammesnamen tiirkischen Ursprungs,* în *Ural-Altaische Jahrbitcher,* NF, 9, 1990. p.31-37. Cf. şi Gy. Gyorffy, *Konig Stephan* .... **p.27.**

Fig. 5. Căpeteniile celor şapte triburi ale ungurilor în viziunea editorului **cronicii lui** Johannes de **Thurocz,** tipărită la Briinn. în 1486.

fuhutum (Tuniitum/Teteny), tatăl lui Horea **(Harka)[41].** Autorii celorlalte cronici latino-naghiare, pornind de la surse de informare diferite, au şi ei cunoştinţă de şapte triburi ilc ungurilor (fig. 5). Astfel, Simon de Kcza, inspirîndu-sc probabil dintr-o formă irhaică a *Gestei* ***Hmgarorum,*** astăzi pierdută, nu transcrie numele „căpitanilor" triburilor într-un mod identic: Arpad, Zobole, lula, **Vrs,** Cund, Ici <Lel> şi Werbulchu , în vreme ce în *Cronica* ***pictata*** *c/e* ***la Viena*** ele apar în felul **următor:** Arpad, Zoboleh, Gyula, Cund, Lecl, Werbulchu şi Vrs[43], ordinea înşiruirii fiind parţial modificată. După stabilirea în Cîmpia Pannonicâ, majoritatea lor ar fi rămas acolo, cu excepţia lui Lei, care, în urma victoriei asupra *messianilor* (moravienilor) şi boemilor, s-ar fi aşezat în ţinutul Nitrci[44], şi a lui lula (Gyula), strămutat ulterior în *Erdevehi* (Erdely/Ardeal) [5]. Cei şapte şefi de triburi erau desemnaţi prin termenul generic *Hetitmoger/Dentumoger,* avînd sensul de „şapte maghiari"[4]".

Anonymus, p. 41. Cf. şi Gy GyorlTy, ***Konig Stephan...,*** p. 28. ~ Simonis de Keza ***Gesta Hungaronim,*** **p.** 166-167. *Cronica pictată de ia Viena,* p. 19-22. 133-137; *Chmnici* ***Hungarici...,*** p. 287-292.

[44] Simonis de **Keza *Gesta Hungarorum,*** p. 167.

Ibidem, p. 166. ^{tt}A^,„„$^{TM}_{>10\ n}$ ^.35.37-39.41.47,50.78,94.

Organizarea ungurilor în şapte triburi este atestata şi de Constantin Porphyrogenetos, care mai adaugă că iniţial nu exista nici o instanţă superioară internă suprapusă peste şefii respectivelor, triburi[47]. Nominalizarea lor prin termenul de *voievod* - atestat cu acest prilej pentru prima dată[4]* - nu înseamnă că se adoptase în realitate acest nume, mai plauzibil tund faptul **că** unele din informaţiile ce au parvenit la curtea constantinopolitană veniseră prin **filieră** slavă.

în ultimele decenii ale secolului al lX-lea, o dată cu implicarea sporită a ungurilor în întreprinderi războinice de anvergură, s-a resimţit necesitatea centralizării puterii în mîinile unei căpetenii viguroase. Impăratul-cronicar pretinde că iniţiativa de a desemna un conducător unic i-ar fi aparţinut chaganului chazar, dar descrierea demersurilor întreprinse în acest sens cuprinde elemente nebuloase, lipsite de o explicaţie pe deplin credibilă. După ce Levedias ar fi declinat oferta suveranului chazar, propunînd în locul său pe Almutzes (Almos) sau pe Arpad, comunităţile maghiare ar fi optat pentru acesta din urmă, care era fiul lui Almos, socotindu-1 de o abilitate, vitejie şi destoinicie superioară [9].

Pornindu-se de la constatarea că Almos, Arpad şi majoritatea descendenţilor direcţi aveau nume de factură turcică şi luîndu-se în consideraţie şi alte aspecte, s-a presupus originea lor cabaro-chazară[5] . Aserţiunea menţionată rămîne, după opinia noastră, deocamdată nedovedită, dat fiind că etimologia antroponimelor nu este întotdeauna relevantă pentru descendenţa etnică[5]', în anumite situaţii comunităţile subordonate politic adoptînd onomastica grupurilor dominante din punct de vedere politico-militar.

După circa o jumătate de secol de la descălecarea în Pusta Pannoniei, în departajarea tribală începuse să se întrevadă anumite fisuri, conturîndu-se regrupări ale comunităţilor nomade, în raport cu dispoziţia pe care o aveau în funcţie de principalele cursuri de apă din zonă, atunci cînd porneau în raiduri prădalnice.

Conducerea supremă a confederaţiei tribale a ungurilor era divizată între *kemle* şi *gyula.* Cel dintîi deţinea poziţia predominantă, avînd atributele unui principe/han sacral. Puterea operativă era cumulată în realitate de către *gyula.* Sistemul dublei hegemonii fusese desigur adoptat ca urmare a influenţei chazarilor, sub dominaţia

---

[Al] *DAI,* p. 170-171.

Ibidem. Pentru decodificarea acestei informaţii, ci". V. Grecii, *Voevodos. Slawischen Urspnmgs oder Homoionymie?',* în ***Polychronion. Festschrifl*** *Franz Dolger zum 75. Gebimstag,* ed. P. **Wirth,** Heidelberg, 1966. p. 207-209. [m] *DAI,* p. 170-173.

J. Marquarl, *Osteuropăische unei ostasiatische Streijziige,* p. 52-54; L. Varady. *Revision...,* p. 30-32.

I. Erdely[i], *Le.s relations Intngaro-khaiares, în Studia ct acta oriental ia,* IV, 1962, P-41-42.

cărora ungurii s-au aflat mai multă vreme.[52] Denumirea celor două demnităţi a trecut în antroponimia şi toponimia maghiară, iar ulterior, în decursul evului mediu, chiar şi în cea românească, sub forma de Cîndea/Cîndeşti şi Giulea/Giuleşti etc.

CREDINŢELE ŞI PRACTICILE RELIGIOASE

Asupra opţiunilor confesionale ale ungurilor, izvoarele narative nu oferă **decît** informaţii succinte şi nu îndeajuns de revelatoare. Reconstituirea lor parţială este facilitată prin recurgerea la comparaţii cu mitologia populaţiilor fino-ugrice şi siberiene.

întruchiparea forţelor supranaturale era legată de credinţa în diferite spirite ale naturii. Venerarea acestora, ca şi propagarea ritualurilor şamanice, la fel ca la voguii şi ostiaci, poate fi dedusă din studierea vocabularului arhaic maghiar din substratul ugric. între fiinţa umană şi lumea animală se statornicise o solidaritate mistică, ceea ce relevă anumite reminiscenţe ale totemismului.[5'] Astfel, concepţia că fetusul din corpul unei femei gravide se formează cu participarea unei păsări, **întâlnită** în diverse variante la mai multe popoare încă din antichitate, este semnalată de Anonymus cînd istoriseşte naşterea miraculoasă a lui Almos.[54] Din expunerea cu substrat mitic a lui Simon de Keza s-ar deduce că numele acestei păsări era Turul: într-un pasaj al cronicii sale se pretinde că însemnul heraldic imprimat pe scutul lui **Ethcla** (Attila) - perceput ca un predecesor al maghiarilor - ar fi fost pasărea denumită în ungureşte *liirid^*, în vreme ce în alte pasaje se susţine că Arpad s-ar trage din neamul *Tunif* apreciere aplicată şi lui Geza[57], tatăl lui Ştefan I cel Sfînt, deci tot unui membru al clanului arpadian. Diplomatica latino-maghiară medievală a înregistrat numeroase antroponime şi toponime derivate de la numele Turul, ceea ce desigur este pe deplin firesc. Atît legenda, cît şi termenul în discuţie prezintă apropiate analogii în mediul turcie nomad, reverberînd ecouri îndepărtate ale cutumelor **totemice[5"].**

A. Barlha, *op. cil.*, ***passim;*** Gy. Gyorft'y, *Dual* ***Kingship*** *and* ***the*** *Seven* ***Chieftains*** *of the Hungarians* ***in*** *the Era of the* ***Conquest*** *and the Raids,* în ***Acta*** *Orientalia Academiae* ***Scientiarum Hungaricae,*** XLVII, 1994, 1-2, p. 87-104.

' J. Deer, ***Heidnisches,..,*** **p.50** şi urm.; **I.** Dicnes, *Die Ungarn...*, p.57-68; idem. *Les Hongrois â l'epoque de la* ***conquâte*** *et lenrs croyances ancestrales,* în *Les peuples* ***ouraliem.*** *Leur cultiire, leurs* ***traditions,*** ed. P. Hajdu, Roanne-Budapesta, 1980, p.85-123. [3] Anonymus, **p.38.** Simonis de Keza ***Gesta Himgarorum,*** **p. 152**

[56] *Ibidem,p.* 165.

[57] ***Ibidem,p.*** 188.

J. Nemeth, ***Noms ethniques lurcs d'origine totemistique,*** în *Studia* ***Turcica,*** ed. L. Ligeti, Budapesta, **1971, p.** 349-359.

Şamanismul ungurilor a **fost** desigur, ca pretutindeni în stepele curoasiatice, un amestec de credinţe ancestrale şi diverse practici de cult. Potrivit concepţiilor şamanice, lumea reală ar **fi** fost flancată de divinităţi şi spirite favorabile umanităţii - datoare permanent **să** le cîştige bunăvoinţa - şi spirite malefice, ale căror manifestări trebuiau atenuate. Misiunea de a media între aceste sfere ale universului era asumată numai de către şaman. Anumite legături se pot întrevedea între cultele şamanice şi unele imagini de pe piesele de metal descoperite în complexele funerare din zona Dunării Mijlocii. Avem în vedere îndeosebi aşa-numitul pom al **vieţii, înfăţişat** uneori împreună cu astre cereşti şi cu o pasăre fantastică, de obicei un vultur aşezat pe ramurile sale. Vulturul sau pasărea ***turul*** apar redate şi individual pe diverse obiecte de podoabă din metal preţios, ele **reprezentând** probabil, aşa cum s-a evidenţiat, totemul strămoşilor.

Ritualuri complexe existau în conexiune cu vînătoarca, care, precum s-a arătat, deţinea un rol important în asigurarea subzistenţei comunităţilor tribale. în unele situaţii, animalele hăituite erau imaginate ca fiind înzestrate cu valenţe supranaturale, fapt ilustrat în cronicile latino - maghiare din secolele XIII - XV. Acestea relatează peripeţiile eroilor eponimi ai ungurilor, Hunor şi Magor, care, urmărind o cerboaică, au fost conduşi de aceasta în regiunea mănoasă a bălţilor Meotide (denumirea antică a Mării de Azov), după care a dispărut în mod straniu.[y'] în ***Gesta Hungarorum*** a cronicarului anonim al regelui Bela se consemnează o povestire cu esenţă mitică identică despre omorîrea la vînătoare a unui cerb de către Borsu (Borş) - fiul lui Bunger, un şef al „cumanilor" (cabarilor), care îi însoţiseră pe unguri în migraţia spre vest -, pe un munte unde ar fi fost ridicată cetatea omonimă.[611] Ambele naraţiuni se încadrează în seria legendelor privind animalele călăuză, prin a căror urmărire sau, eventual, sacrificare, se consfinţea ocuparea unui teritoriu sau fondarea unei fortificaţii, aşezări urbane sau ţări. Miturile din această categorie erau cunoscute în antichitate şi în evul mediu la numeroase populaţii din Eurasia.[61]

Cronicile medievale înregistrează şi alte ritualuri arhaice. Astfel, cînd se dobîndeau lucruri foarte rîvnite, zeităţilor sau spiritelor protectoare li se aduceau jertfe eaii cei mai falnici[62]. în cazul prestării **jurămintelor** solemne, se colecta într-un recipient sînge de la cei implicaţi şi se consuma în cadrul unui ceremonial special[6] .

Simonis de Keza *Gesta Hungarorum,* p.144; ***Chronici*** *H ungar ici...,* p. 250-251: *ironica pictată de la Viena,* p.4 şi **117; *Chronicon Posoniense,* p. 14: *Chronicon*** *Budense,* p.8. **Cf.** şi Henric de Miigeln, p.108; Johannes de **Thurocz.** p. 24.

Anonymus, p.76

[61] M. Hliade, *De* ***Zamolxis â Gengis-Khcm,*** Paris. 1970, p. 135-138: Gy. **Gyorffy,** *t-rfundene* ***Stammesgrunder,*** **în** ***Făhchungen im Mittelalter.*** *Internaţionalei- Kongress der Monumenta* ***Germaniae*** *Hislorica, Miinchen, 16. -19. Septemher 1986,* I ***{MGH,*** *Schriften,* 33. I), Hannover, 1988, p. 143-150.

[62] ~ Anonymus. p. 56. [J]

Ibidem, p. 40.

Obiecte ale veneraţiei comunităţilor tribale aveau tendinţa de a deveni şi principalii ei conducători (Almos, Arpad), cărora, în scopul sporirii prestigiului dinastiei, li se atribuiseră după moarte descendenţe ilustre, calităţi umane alese şi fapte excepţionale, adesea imaginare.[64]

în perioada sălăşluirii în stepele de la nordul Mării Caspicc şi al Mării Negre, cînd au intrat în orbita politică a Chaganatului **chazar,** stat **plurietnic** şi pluriconfcsional, este posibil ca anumite influenţe ale creştinismului, islamismului şi mozaismului să fi afectat societatea maghiară, dar acestea nu au fost în nici un caz pregnante.

La fel ca şi alte triburi nomade, ungurii nu manifestau intoleranţă **faţă** de reprezentanţii altor confesiuni. Atrocităţile **săvîrşite** cu prilejul raidurilor, de care îi acuzau vehement cronicarii contemporani, nu aveau conotaţii religioase, ci decurgeau din natura violentă a călăreţilor de stepă, exteriorizată în conformitate cu practicile războinice crude ale epocii. Istorisirea din biografia lui Chirii/Constantin, privind întîmpinarea ostilă a viitorului apostol al slavilor de către o ceată de unguri descinsă în Crimeea, pare destul de puţin credibilă. Potrivit unui pasaj din scrierea hagiografică amintită, ungurii „urlau ca lupii" şi-1 ameninţau cu moartea pe Chirii/Constantin, dar, după ce misionarul din Bizanţ şi-a rostit imperturbabil rugăciunea, ei nu numai că s-ar fi calmat în mod subit, dar chiar i s-ar fi închinat'[0]. Suspect în naraţiune nu este portretul carismatic al faimosului apostol, ci faptul că ungurii şi-ar fi permis să-şi afişeze dușmănia la adresa unui emisar oficial al Constantinopolului într-un ţinut controlat de Chaganatul chazar, a cărui suzeranitate o recunoşteau.

Cîteva decenii mai tîrziu, ei aveau să dea **dovadă** de culantă cînd s-a ivit ocazia să-1 întîlnească pe apropiatul colaborator al lui Chirii/Constantin, nu mai puţin celebrul Metodiu. „Regele" ungurilor l-ar fi întîmpinat pe acesta cu toate onorurile şi afecţiunea. Intîlnirea respectivă a avut loc într-o zonă neprecizată din ţinuturile dunărene, cu puţin timp înainte ca Metodiu să-şi dea obştescul sfirşit, **survenit** la 6 aprilie 884[66]. Specialiştii nu s-au pus în totalitate de acord dacă evenimentul s-a consumat în zona gurilor Dunării sau pe cursul mijlociu al marelui fluviu, ambele ipoteze fiind plauzibile.

In deceniile ulterioare stabilirii în Cîmpia Pannonieă, ungurii au devenit receptivi la prozelitismul creştin, dat fiind că atît populaţia găsită de ei în pustă, în

---

fbidem, p.38; Simonis de Keza ***Gesla Hungarorum,*** **p. 1**65; *Chronici* ***Hungarici...,*** p. 284-285; *Cronica pictată de la* ***Viena,*** **p.18 şi** 132; ***Chronicon Posoniense,*** **p.31; *Chronicon Monacense,*** ed. Al. Domanovszky, în *SRH.* II, **p.61;** Johannes de **Thurocz,** p. 59-60.

[13] Constantinus et Methodius **Thessalonicenses, *Fontes,*** Zagreb, 1960. p. **110** ***(Texlux slavicus Vitae Constantini et Vitae Melhodii.*** cd. \L Tomsic) şi 185 **(K/te** *Constantini,* ed. F. Grivec).

" *Ibidem,* **p.** 235-236 ***(Vita*** *Melhodii.* ed. F. Grivec); **Fr.** Dvornik, *Les legendes de Constantin et de Methode vnes de Byzance.* ed. a 2-a. **Hattiesburg,** Mississippi, 1969, p. 392.

■ **Şi P. Kirâly,** *A Konstantin- âs a Metod-legenda* ***magyar*** *veszktei,* în // ***honfoglalăskor*** *imit* ***jorrâsai,p.*** **113-118.** 36

Slovacia şi în Transilvania, cît şi cea din cuprinsul statelor învecinate: Imperiul franc de Răsărit, Cnezatul **moravian** şi Taratul bulgar, fusese de mai multă sau mai puţină vreme evanghelizată. Propulsîndu-sc ca **o** forţă politică de temut, maghiarii au constituit ţinta misionarismului coordonat de biserica constantinopolitană şi de cea romană. Dacă la începui balanţa succesului a atîrnat de partea bizantinilor, spre sfîrşitul secolului al X-lea situaţia s-a schimbat în favoarea Papalităţii.

în legătură cu practicile funerare şi concepţiile despre moarte ale ungurilor deţinem date substanţiale şi variate datorită materialului arheologic abundent, scos la iveală încă din secolul al XlX-lea şi care continuă să se îmbogăţească pe măsura extinderii investigaţiilor de teren. Pînă în prezent, în arealul pannonian al Cîmpici Dunării au fost descoperite cîteva mii de complexe funerare din perioada anterioară creştinării (fig.15), numărul aşezărilor depistate fiind pînă în prezent extrem de redus, ceea ce este firesc pentru o societate la care nomadismul continua să fie precumpănitor. Dintre necropolele mai întinse şi cu un inventar mai relevant, cercetate în ultimele decenii în regiunea Dunării Mijlocii, menţionăm pe cele de la Ârtând, Csongrâd, Hajdîidorog, Hencida, Hodmczovâsârhcly, Ibrâny, Kâl, Karos, KenezlO, Magyarhomorog, Piispokladăny, Pusztaszentlăszlo, Sândorfalva, Sârretudvari, Szabocs, Szob, Tiszaeszlâr, Tiszofured, Vors etc. Necropolele erau amplasate de regulă pe promontorii domoale, situate în vecinătatea cursurilor de apă. în mod obişnuit aveau cîteva zeci de morminte, mai rar întîlnindu-sc cimitire cu mai multe sute de morminte. Relativ frecvent s-au semnalat şi înmomiîntări izolate[67].

Ungurii practicau ritul înhumării în necropole plane, ncfiindu-le cunoscută incinerarea. Decedaţii erau depuşi în poziţie întinsă pe spate, de regulă cu braţele de-a lungul corpului, cu orientarea vest-est, prin urmare cu privirea îndreptată spre răsărit. Pînă în a doua jumătate a secolului al X-lea nu există indicii privind utilizarea sicrielor, decedaţii fiind aşezaţi direct în groapă. Pe lîngă accesorii vestimentare şi obiecte de podoabă, în morminte erau puse, cu diverse rosturi rituale, arme (vîrfuri de săgeată şi de lance, arcuri, tolbe de săgeţi, săbii etc), unelte şi piese de hamaşament (fig.2-4; 6-10; 13; 14). Obiceiul depunerii monedelor - obolul lui Charon, întîlnit în egală măsură la comunităţile păgîne şi creştine - în gura, mîna sau pe pieptul defunctului, a fost însuşit şi de către unguri. Mormintele de călăreţi, specifice perioadei descălecării în Cîmpia Pannonică, erau de mai multe tipuri: numai cu piese de harnaşament, cu craniul, oasele de la picioare şi pielea calului, împreună cu zăbale, psalii, scări de şa etc, cu pielea calului umplută cu paie etc[68] (fig.l). Analiza resturilor de schelete de cai din morminte relevă că vîrsta de sacrificare oscila de regulă între trei şi zece ani, fiind deci vizate exemplare pe deplin valide[6"].

---

[67] Cf. nota 28.

Cs. Bâlint, *A honfoglalâs kori lovastemetkezâsek nâhâny kerclâse,* în *A Mora Ferenc Evkonyve,* 1969, I, **p. 107-1**14; idem. ***Sudiingarn*** …. **p. 19** şi urm.; idem, *Ies tombes...,* P- 5-36.

S. Bokonyi, *op. cit.,* p. 269.

F>g. 6 Pandantive de bronz **din** secolul al X-lea. specifice **ungurilor, descoperite** la **Szeged-**Bojarhalom **(1,** 13), Bânkeszi (2), Hrnohăza (3). **Jânosszâllăs-Katonapart** (4), Szcntcs-Nagyloke (>), **Algyo** (6, **14), Mezozombor** (7), Nas/vad (8), **Mezotur (9). Pozsonyvezekeny** (10, ^ekesfehervâr(ll) şi într-o localitate **neidentificată** (12).

7. Placă ornamentală pentru tolba de săgeţi, descoperită într-un **mormînt** unguresc (nr. 29) din secolul al X-lea din cimitirul II de la Karos-Eperjesszdg.

EVOLUŢIA POLITICĂ

A. Sălăşluirea în spaţiul ponto-caspic

Cele mai vechi menţiuni scrise asupra maghiarilor se referă la secolul al FX-lea. Cu toate acestea, cercetările de ordin lingvistic, arheologic, antropologic ctc. permit **conturarea** unor aspecte ale trecutului lor dintr-o perioadă anterioară. Numeroase elemente turco-bulgare din limba maghiară - evocate deja în paragrafele de mai sus - evidenţiază înriuriri pregnante din partea bulgarilor de pe Volga Mijlocie şi Kama. Totodată, se remarcă faptul că tipurile antropologice atestate pentru secolele X-XI la comunităţile maghiare din Pannonia, cu deosebire la pătura aristocratică, sînt în mare parte similare cu acelea stabilite la Bolsic Tarkhany şi în alte necropole din Bulgaria de pe Volga de la sfirşitul mileniului I, Chiar localitatea amintită şi nul pe care este situată - Tarhanka -, precum şi etnonimul tarkhany au denumiri foarte asemănătoare cu toponimul Târkâny, larg răspîndit pe teritoriul Ungariei.

în aceeaşi ordine de idei, trebuie relevate analogiile pe care unele categorii de obiecte (săbii, zăbale, scări de şa, **catarame,** aplice, cercei ctc.) şi anumite **morminte** cu înhumaţi avînd trepanaţie craniană şi depuneri de schelete parţiale de cai, descoperite în bazinul mijlociu al Volgăi, le au cu piesele şi complexele funerare **similare** ale călăreţilor maghiari din Pusta Pannoniei. Toate aceste date atestă conexiuni directe şi îndelungate între unguri şi bulgari în zona Volgăi, probabil în cel de-al treilea sfert al mileniului I. Contacte durabile s-au stabilit, de asemenea, cu başchirii, al căror nume l-au şi adoptat temporar, în perioada cît au sălăşluit în ceea ce misionarii dominicani şi franciscani din secolul al XlII-lea, secondaţi de alţi contemporani, numeau *Magna* (sau *Maior) Himgariu,* teritoriu situat în stînga Volgăi, la sud de punctul de confluenţă cu Kama[70]. în aceeaşi zonă, la Chistopol s-a descoperit o piatră de mormînt a cărei inscripţie arabă nominalizează pe un anume Madzhar kadi, patronim ce poartă amintirea vechilor locuitori din regiune. Pe de altă parte, denumirea tribului maghiar Tarjân derivă foarte probabil de la demnitatea de tarkhan existentă la başchiri '.

Prin migrarea ungurilor spre sud-vest şi prin extensia autorităţii chazarilor spre nord, cei dintîi au fost nevoiţi să recunoască supremaţia politică a Chaganatului. Aceste raporturi de subordonare, semnalate documentar în prima jumătate **a** secolului al IX-lea, nu este

---

E. Darko, *Zur Frage cler itrmagyari.schen und* ***urbulgarischen Beziehungen,*** **în** *Korosi* ***Csoma-Archivum,*** I, 1924, 4. p.292-301; **I.F. Erdelyi,** ***Fouilles...,*** p.301 şi urm.; I. Fodor, *Altungarn, Bulgarentiirken und Ostslawen in Siklmssland (Archâologisehe Beitrâge) (Acta Antiqua et Archaeologica,* XX, *Opuscula hyzanlina,* IV), Szeged, 1977; idem, *Die gros.se Wandenmg...,* p. 183 şi urm.; A. Borta, *Magyarok a* ***steppe*** *orszâgutjân,* în ***Ărpadelott...,*** p. 31-41; A. Rona-Tas, *A honfoglalo magyar nep...,* p. 174 şi urm.

[71] *The Ancient Hungarian.s,p.* 14 (I. Fodor). 40

exclus să fi fost statornicite încă dintr-o perioadă anterioară. Ele presupuneau în primul rînd obligativitatea vasalilor de a-i însoţi pe chazari în expediţiile cu caracter războinic. Din **informaţiile** consemnate de Constantin Porphyrogenctos în *De adnrinislrando* ***imperio,*** reiese că suveranul **chazar** ar fi fost mulţumit de prestaţiile militare ale ungurilor şi i-ar fi oferit pe fiica sa drept soţie conducătorului acestora, Levedias.[72] împăratul cronicar pretinde totodată că ungurii s-ar fi aflat în stăpînirea chazară numai timp de trei ani, dar unii specialişti estimează că în textul său s-ar fi transcris în mod eronat 3 în loc de 30 sau 300.

Statul chazar se întărise considerabil încă din secolul al VH-lea în regiunile de la nordul şi vestul Mării Caspice, extinzîndu-şi treptat dominaţia directă şi asupra teritoriilor populaţiilor vecine (alani, bulgari etc), în timp ce alte triburi mai îndepărtate - între care şi cele slave (polianii, viaticii, severianii, radimicii) - au fost supuse obligaţiilor tributare. După ce a stopat ofensiva arabă pe crestele Caucazului, Chaganatul a reuşit să tempereze o perioadă relativ îndelungată bulversările etnice din arealul stepelor ponto-caspice, instituind aşa-numita *pax Chazarica.* în sfera arheologică epoca supremaţiei politice a Chaganatului **chazar** se reflectă în vestigiile culturii Saltovo-Maiaţk, avînd o largă răspîndire între Volga şi Nipru. Această cultură, în **cadrul** căreia se pot separa mai multe variante regionale, incorporează componente etnico-culturale diverse, mai bine conturate fiind acelea ce se pot atribui alanilor, bulgarilor şi **chazarilor.**

Regiunea locuită la mijlocul secolului al IX-lea de unguri - Levedia - a preluat numele şefului uniunii lor tribale. In lipsa reperelor cît de cît substanţiale, localizarea ei rămîne controversată, majoritatea specialiştilor oscilînd a o plasa fie între Volga şi Don, fie între Don şi Nipru. în Rusia Meridională au fost semnalate mai multe hidronime şi toponime avînd rădăcina Lebed,[75] dar faptul că ele sînt răspîndite într-o arie foarte întinsă Ic diminuează relevanţa pentru problema delimitării teritoriilor ocupate de triburile maghiare.

în jurul anului 860, o scriere cu caracter hagiografic semnalează un detaşament maghiar în Crimeea, unde tot atunci se mai afla şi o armată chazară[76]. Avînd în vedere

---

[12] *DAI,* p.170-171.

[3] *Ibidem.*

G. Feliei', *Zur Geschichte cler* ***Steppenvolker*** *von* ***Siidrussland im*** *9.-10. Jahrhundert,* în ***Studia*** *Slavica,* V, 1959. 3-4. **p.286 şi** urm.; **I. Boba,** ***Nomads, Northmen*** *and Slavs. Eastern Europe in* ***the Ninth Century,*** **Haga,** 1967, p.39 şi urm.; P.B. Golden. *Khazar Studies,* I, Budapesta, 1980; D. **Ludwig,** ***Struktur*** *und* ***Gesellschaft*** *des Chazaren-Reiches* ***im*** *Licht der schriftlichen Quellen,* Minister **(Westf.),** 1982, p.69 şi urm.; M. G. **Magomedov,** *'Jbrazovanie khazarskogo kaganata.* ***Po*** *malerialam arkheologiceskikh issledovanij* ***i*** *pis'mennym dannym.* Moscova, 1983; S.A. **Pletneva,** *Khazary,* ed. a 2-a, Moscova, 1986. p.24 Şi urm.; eadem, *Ot kocevij k gorodam...,* ***passim;*** **V.** .la. Pctrukhin, D.S. Raevskij, *Ocerki istorii narodov Rossii* v *drevnosti i rannem srednevekov'e.* Moscova, 1998, p. 198 şi urm.

[5] G. Vernadsky, M. de Ferdinandy, ***Studieri...,*** p.14-16.

[1] Constantinus et Mcthodius Thessaloniccnses *Fontes,* p. 110 *(Textus slavicus...)* şi 185 *{Vita Constantini).*

că în acel moment Chaganatul îşi exercita suzeranitatea asupra întregii peninsule, cu excepţia posesiunilor bizantine din jurul Chcrsonului, este de presupus că ungurii ajunşi acolo se aflau în subordinca chazarilor, în vreme ce grosul efectivelor lor sălăşluiau între Don şi Nipru.

Supremaţia chazarilor nu a fost de natură să paralizeze integral iniţiativele politico-militare ale ungurilor. Dimpotrivă, din **mai** multe izvoare orientale nici nu rezultă că s-ar fi aflat sub o hegemonie străină, de vreme ce erau angajaţi în dispute războinice cu vecinii, cărora le provocau mari neajunsuri. O geografie persană, întocmită de un autor anonim originar din Afganistan în anul 982, relevă că ungurii se găseau în stare conflictuală „cu toţi necredincioşii [ncmulsumanii - n.n.] ce locuiesc în jurul lor"[77]. Prin raidurile întreprinse împotriva slavilor *(Saqlab)* şi ruşilor *(Rus),* ci îşi procurau prizonieri, pe care apoi îi vindeau în Imperiul bizantin *(Rum).*[7]* Pe unele triburi slave învecinate au reuşit să le constrîngă la plata tributului, aşa cum procedaseră, de altfel, şi chazarii. Potrivit aceloraşi .surse orientale, ungurii ar fi dispus, pe cînd nomadizau la nordul Mării Negre, de efective militare estimate la 20 000 de războinici, conduse de un „rege", numit *jula* (= *gyitlct)*™

Atît vechiul letopiseţ rusesc,[8]" **cît** şi cronica lui Anonymus[M] relatează că, în migraţia lor spre Cîmpia Dunării Mijlocii, ungurii ar 11 trecut pe lîngă Kiev, izvorul latino-maghiar adăugînd şi faptul că între „ducele Almos" şi „ducele Kievului" ar fi izbucnit un război atunci cînd acesta din urmă ar fi refuzat plata tributului, pe care totuşi, în faţa iminenţei înfrîngerii, a trebuit să-1 accepte. Dacă substratul legendar ce învăluie prezentarea conflictului nu inspiră încredere, în schimb o eventuală stare tensionată între călăreţii de stepă şi cnezatul de pe Nipru nu este exclusă. Presiunile nomazilor, din proprie iniţiativă sau ca mandatari ai chazarilor, trebuie să se fi exercitat cu mai multe decenii înainte de a se fi pus în mişcare spre vest, cînd astfel de acţiuni ar fi fost realizabile. De altfel, chiar în letopiseţul rusesc toponimul *Ugorskoe gory* (Munţii ungurilor) de lîngă Kiev este amintit pentru prima dată cu prilejul expunerii evenimentelor din 882 referitoare la înlăturarea şi executarea lui Askold şi Dir de către Oleg.[s2] în aceeaşi ordine de idei, se cuvine a avea în vedere că obiecte de metal specifice ungurilor (aplice, catarame, piese de hamaşament) se întîlnesc izolat atît la Kiev cît şi în alte centre vechi ruseşti.[83]

---

[77] *Hudud,p.* 101.

[7K] Ibn Dasta [Ibn Rusta], **p.27;** P. Martine/. *Gardiii.* p.161-162; Marvazi, p.35. Cf. şi J. de Hammer, *Sur Ies origines msses, Extraits des mamiscrits "oriententx,* St. Petersbourg. 1827, p.47, 65 şi 71

[79] *Hudud,* p. 100. Cf. şi P. Martine/. *Gardizi,* p. 160: Marvazi. p.35.

*" ***PVL,*** I, p.21. Cf. şi *lp. let.,* col. 18.

Anonymus, p.42-44.

***[2]PVLA,* p.20.**

K. Mesterhâzy, *Die Landnahme cler Ungarn aus archăologischer Sicht.* în

Aproximativ în aceeaşi perioadă se situează probabil din punct de vedere cronologic angajarea de raporturi cu triburile alane originare din spaţiu] nord-caucazian. Ele explică adoptarea în limba maghiară a unor termeni de sirginte iraniană. Pe de altă parte, legăturile respective se reflectă în naraţiunea **cu** iz **legendar** ***Sn'Gesta Hungaronim*** a lui Simon de Kcza şi din lucrările **cronicăreşti** ulteriarc cu privire la căsătoria lui Hunor şi **Magor** cu fiicele unui principe alan.[84]

Obişnuitele convulsiuni din lumea stepelor nu au ocolit nici pe unguri: dipă un război nefericit cu chazarii, pecenegii au fost obligaţi să-şi abandoneze **teritoriie** şi i-au atacat pe vecinii lor din Levedia. Şocul recepţionat s-a dovedit a fi deconcennt. de vreme ce a provocat destrămarea şi exodul confederaţiei tribale a ungurilor: o tarte a lor, purtînd numele de Savartoi Asfaloi, s-a refugiat spre Persia, unde curînd li s-a pierdut urma. Aceşti Savartoi Asfaloi aveau anumite conexiuni cu sabirii *(Stbiroi, Sabar),* trib turcie din secolul al Vl-lea, de la nordul Mării Caspice şi al Minţilor Caucaz, înrudit cu hunii şi implicat, parc-sc, într-o oarecare măsură, în etno^eneza ungurilor. De asemenea, o altă parte, sub conducerea lui Lcvcdias, s-a îndrept* spre vest, în aşa-numitul Atelkuzu/Etelkuzu,*[3]

Majoritatea medicviştilor consideră că acest toponim ar reprczeita o juxtapunere a termenilor ***Etel/Atil/Itil*** şi ***kozo*** - cel dintîi, de origine turcică, edînd noţiunea de „nu", iar cel dc-al doilea, de origine maghiară, însemnînd „între" , ceea ce a condus la ideca că el avea semnificaţia **de** „Mesopotamia", adică „între rîuri". Conform unui alt punct de vedere, exprimat recent, Etclkuzu ar fi o corupee din Etelkoz, denumire ce ar avea sensul de „ţinutul Donului",[S6] opinie bazată pe prenzarca cronicilor latino-maghiare din secolele XIII-XV, potrivit cărora ungurii din „Sothia" ar fi desemnat Donul prin forma Etul.[8'] Tot relativ recent, pentru toponimul în discuţie s-a propus accepţiunea de „Ţara/Ţinutul nurilor"[1*11]. Dintr-un pasaj di *'De* ***administrando*** *imperio* s-ar deduce că Atclkuzu/Etelkuzu ar fi fost situat în basnul a cinci rîuri: Baruh, Kubu, Trullos, Brutos şi Serctos.*[9] Dacă identificarea primelotdouă

Ausgewâhlte Probleme europaischer Lăndnahmen des Friih- tind Hochmittelalters. II. sd. M. Muller-Willc şi R. Schneider. Sigmarmgen, 1994, **p.26** şi urm.

Simonis de Keza ***Gesta*** *Hungaronim.* **p.1**45; ***Chronici*** *Hungarici...,* p. 251; *Conica pictată de la Viena,* p.4 şi 117; *Chronicon Posoniense,* p. **1**5; **Henric** de Miigeln, p. 108. ^ *DAI,* p.172-173, 176-177.

P. Vâczy. *Etelkoz - die friihere Heimal der Ungarn,* în *Mitteilunga des Archăologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaji,* 14. 1985. p. 1 69-175.

Simonis de **Keza *Gesta Hungaronim,*** p. 145-146: *Chronici Hungarici...,* p 253. 269; *Cronica pictată de la Viena,* p.5, 12. 1 18 şi 125: *Chronicon Posoniense,* p.15 şi 24 Cf. şi Henric de Miigeln, p. 109.

G. Iluxlcy, *Steppc-People in Konsiantinos Porphyrogennetos,* **în *Jahrbwk*** *der Osterreichischen Byzantinistik,* 34. 1984. p. 82. *[w] DAI,* p. 174-175.

AT.

cursuri de apă cu Niprul şi Bugul de Sud rămîne discutabilă, în schimb echivalenţa celorlalte trei cu Nistrul, Prutul şi Şiretul este în afara oricăror dubii. Opiniile specialiştilor moderni în legătură cu localizarea Atelkuzului, şi implicit a ungurilor, sînt departe de a converge spre identitate. Cei mai mulţi dintre ei îi fixează limitele estice pe cursul Niprului sau al Donului, iar cele vestice pe Şiret şi la gurile Dunării, migrarea din Levedia spre Atclkuzu/Etelkuzu fiind situată din punct de vedere cronologic în ultimele decenii ale secolului al IX-lca.

Din păcate, în actualul stadiu al cercetărilor, vestigiile ungurilor din spaţiul nord-pontic nu se pot diferenţia cu claritate dccît arareori de acelea aparţinînd chazarilor, bulgarilor, pecenegilor etc, ceea ce ne frustrează de posibilitatea de a cunoaşte zonele în care au sălăşluit, ca şi diferite aspecte ale culturii lor materiale şi spirituale. Una din puţinele necropole care se pot pune pe seama ungurilor a fost reperată la Subbotitza (raionul Znamensk, reg. Kirovgrad), pe malul rîului Adjamka din bazinul Ingulului, afluent al Niprului, fiind compusă din numai trei morminte cu inventar bogat, dintre care unul de bărbat, conţinînd alături un craniu şi picioare de cal'"' (fig. 8-9). Alte cîteva morminte, cu aceeaşi atribuire, au fost identificate în afara cadrului stepei, pe Nistrul Superior, Visnia şi San, la Krylos, Sudovaja Visnia (fig. 13) şi Przcmysl (fig.IO),[9'] care probabil aparţinuseră cetelor ce se deplasau spre Pannonia.

Săpăturile arheologice ne oferă însă date preţioase asupra reţelei etnico-demografice din regiunile extracarpatice din secolul al IX-lea, din perioada corespunzătoare evoluţiei culturii Dridu.[92] Densitatea aşezărilor româneşti şi a altor etnii de la nordul Dunării Inferioaţc, inclusiv din zona sudică a Moldovei şi cea răsăriteană a Munteniei, cu relief de eîmpie, indică faptul că teritoriile respective nu au suferit perturbaţii din partea unor invadatori străini. Prin urmare, ungurii, chiar dacă au întreprins anumite raiduri la vest de Nistru, nu au produs dislocări în masa populaţiei locale şi nu şi-au stabilit sălaşele în ţinuturile din afara arcului carpatic.

N.M. Bokij, S.A. Pletncva, *Zakhoronenie sein 7 voina-kocevnika X v. v bassejne Ingula,* în *Sovetskaja arkheologija.* 1988, 2. p.99-115.

A. Koperski, M. Parczewski, ***Wczesnosredniowieczny grâb*** *wegra-koczownika : Przemysla,* în *Acta Archaeologica* ***Cqrpathica,*** **XVIII,** 1978, p. 151-199; **E. Dabrowska,** *Elements hongrois dans Ies* ***trouvailles*** *archâologiques au nord des* ***Karpates,*** **în** ***Acta*** *Archaeologica Academiae Scienlianiw Hungaricae,* XXXI, 1979, 3-4. p.341-356; *The Ancieni* ***Hungarians,*** p.439-448.

'" D. Gh. Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei.* în *Studii şi cercetări de istorie veche,* 19, 1968. 2, p.227-278; idem. *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpaţi in secolele* ***V-XI*** *d.H.,* **Bucureşti,** 1996 [1997]; Şt. **Olteanu,** *Societatea românească la cumpănă de milenii (Secolele* ***VIII-XI),*** Bucureşti, 1983, p.22-57; idem, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele* ***IV-XI.*** *Structuri demo-economice şi social- politice,* Bucureşti, 1997, p. 24-57. 44

8. Planul şi o parte din inventarul funerar al unui **mormînt** de călăreţ ungur din secolul al IX-Iea de la Subbotit/a.

Fig. 9. Piese din inventarul funerar al unui **rnormînt** de călăreţ ungur din secolul al **IX-lea de la Subbotitza.**

Infiltrări ale lor spre gurile Dunării au avut loc încă din al doilea sfert al ecolului al IX-lca. în anul 837 ci sînt chemaţi în ajutor de bulgari, pentru a **Zădărnici** atrierea $_{ac}$)nanopolitanilor colonizaţi forţat la nordul marelui fluviu de căti$_c$ hanul tCrurn (803-814) cu aproape un sfert de veac înainte. Reuşind să cucerească Adrianopolul în 813, hanul decisese mutarea a 10 000 sau 12 000 localnici î$_{n\ asa}$_ urnita „Bulgarie de dincolo de fluviul **Istros",** cu scopul de a-şi întări **dominaţia** pe îalul său stîng. Cum adrianopolitanii nu se împăcau cu noua lor postură, iat, n$_e$ <j$_c$ altă parte, disponibilităţile Hanatului bulgar de a controla ţinuturile nord-dun^-ene se diminuaseră vizibil în vremea succesorilor lui Krum, s-a găsit soluţia de a se ipela la sprijinul ungurilor. Intervenţia călăreţilor de stepă nu s-a soldat cu succes, $_c$j fjj$_n$j respinşi de deportaţi cu sprijinul flotei bizantine trimise să-i îmbarce.[93] Faptul că ungurii au putut răspunde la solicitarea bulgarilor arată că nu se găseau almei la distantă prea mare de malul drept al Dunării, probabil nu mai departe de cursul Niprului.

Cu numai eîţiva ani mai înainte de aceste evenimente, în timpul domniei hanului Omurtag (814-831), se plasează o expediţie condusă de kopanul menţionată în textul unei inscripţii greceşti de pe o coloană comemorativă d unde se precizează că demnitarul bulgar şi-ar fi pierdut viaţa în zona Niprulu[94]. Nu este deloc exclus ca adversarii împotriva cărora se organizase raidul să fi fost Ungurii, chiar dacă, doar cu puţină vreme mai tîrziu, ei aveau să acţioneze în **conformitate** cu interesele bulgare, fiind cunoscută instabilitatea raporturilor dintre triburile răzloinicc de stepă. în anii imediat ulteriori, împăratul Tcofil (829-842) consimţea să ck$_a$ curs solicitării chazarilor de a Ic trimite meşteri bizantini pentru construirea cetăţii JQ la Sarkel[93], care avea să dobîndească şi importante rosturi comerciale[96]. **Numeroşi** medievişti sînt de părere că impozanta fortificaţie chazară, identificată arheologic pe cursul inferior al Donului, fusese ridicată pentru a preveni iniţiativele belicoisc ale hoardelor ungurilor. în bazinul Donului, în aria culturii Saltovo-Maiaţk, se mai âseau şi alte cetăţi din piatră, cărămidă sau pămînt[9'], contemporane cu cea de la Saikel, a căror destinaţie este posibil să fi fost similară. Respectiva reţea de cetăţi era benită desigur să facă faţă şi agresiunii altor populaţii sau răscoalelor etniilor ijpusc Chaganatului.

Georgii Monachi *Vilae imperatorum recentiorum.* în Theophanes Conţi luatus. loannes Cameniata, Symeon Magistcr, **Georgius** Monachus. ed. Im. Bekker, **Bonn,** 1838, **P-81**7-819; Leonis Grammatici *Chronographia.* ed. Im. Bekkcr, Bonn. 1842, p.268-269. V. Besevlicv, ***Die****protobulgarischen fnschriften,* Berlin, 1963, p. 281-285.

[95] *DA/,* p. 182-185.

[96] S.A. Pletneva, *Sarkel i „selkovyj put* ", Voronej, ! 996.

Eadem, *Ot kocevij k* ***gorodam...,*** p. 22-50; V.K. Mikhccv. ***Podon'e*** v ^*sleire k h g o kaganata,* Ilarkov, 1985.

Fig. ,0. Cataramă (1), **vîrfuri** de săgeată (2, 4, 6), scăa de șa (3, 5) »i zăbală (7) dm fier **dintr-**un mormînt unguresc din secolul a. IX-lea de la Przemysl (Str. Rycerska).

Reputaţia potenţialului militar al ungurilor s-a propagat şi la curţile suveranilor din Europa Centrală, unde existau mai multe focare de disensiuni. Unul dintre acestea îl constituia Cîmpia Pannonică, care, după prăbuşirea Chaganatului avar în urma loviturilor conjugate ale francilor şi bulgarilor, devenise obiect al disputelor **dintre** statele din vecinătate. Veleităţile cele mai tranşante **în** acest sens erau afişate de Imperiul franc de Răsărit, Cnezatul **moravian** şi Hanatul bulgar, cu atît mai mult cu **cît** locuitorii romanici şi slavi din regiunile de şes de pe cursul mijlociu al Dunării erau prea puţin numeroşi şi prea slabi pentru a alcătui un organism politic viabil.

Marile campanii organizate de Carol cel Mare împotriva Chaganatului avar au produs fără îndoială un adevărat cataclism demografic. Biograful împăratului, Einhard, pretinde că după opt ani de expediţii, conduse de Pepin cel Scurt, Pannonia ar fi rămas total depopulată, iar locul unde odinioară se afla curtea chaganului ar fi fost atît de pustiit îneît nu mai era depistabilă nici o urmă de locuire omenească *(testa nir vcicua omni habitalore Pannonia et lociis, in qua regia* ***kagani erat,*** *ita* ***desertus,*** *ni ne vestigium* ***quidem*** *in* ***eo*** *hiinuinae* ***habitationis appareat)'***. Tradiţia despre exterminarea avarilor, drept pedeapsă pentru nelegiuirile săvîrşitc, s-a proliferat şi în lumea slavă, ecoul ei dăinuind pînă la începutul secolului al XH-lea, cînd vechea cronică rusă consemna proverbul „au pierit precum obry (avarii)" *(pogibosa aku obref",* ce avea semnificaţia dispariţiei iară nici un urmaş. Cu toate aceste mărturii, ce relevă nu numai destrămarea unei formaţiuni politice, ci şi exterminarea etniei preponderente din cadrul său, este greu de crezut că un popor atît de numeros precum avarii ar fi putut fi nimicit în totalitate. De altfel, există mai multe indicii că Einhard a exagerat isprăvile conaţionalilor săi. în vremea cînd Constantin VII Porphyrogenetos îşi radacta cartea de învăţătură destinată fiului său Roman (coîmpăratul şi, ulterior, bazileul Roman II), adică în jurul anului 950, succesori ai avarilor continuau să sălăşluiască în Croaţia, unde, deşi fuseseră supuşi anterior de localnici, îşi păstraseră individualitatea etnică[1"11]. Există şi alte indicii privind dăinuirea izolată a unor mici enclave de avari, mai mult în zonele periferice ale fostelor lor domenii, cvasitotal depotenţate din punct de vedere militar"". Pornind de la aceste date, ca şi de la

---

Einhard, *Das Lebens Karl cler Grossen* **(Einhardi *vita Kctroli),*** în *Oiiellen zur karolingischen Reichsgesehichte,* I, ed. R. Rau, Darmstadt. 1987, p. 180-183. **' PVL,* I, p. 14. *[m] DAI,* p. 142-143.

W. Pohl, *Die* ***Av/aren,*** *Ein Steppenvolk* ***in Mittelenropa*** *56[7]-822* ***n.*** *Chr.,* **Munchen,** °°> P- 323-328; M. **Eggers,** *Das* ***„Grossmährischen*** *Reiclr...,* p. 51-57. Pentru problema supravieţuirii avarilor după prăbuşirea Chaganatului. cf. şi P. Ralkos. *Hislorische* ***Quellen*** *und [dle]* ****og. awansch-magyarische Kontinuitât,*** **în** *Siiidijne zvesti,* 16, 1968, p. 183-192; P. Tomka, *[e] probleme de la survivance des Avars dans la lilleralure archeologique hongroise,* în *Acta Orientalia Academiae Scienlianim Hungaricae,* XXIV. 1971, 2, p. 217-252.

ecourile tradiţiei medievale, unii specialişti continuă şi astăzi să acorde credit ideii originii avare a secuilor[102].

în prima jumătate a secolului al IX-lca, pe malul vestic al Dunării, în Panncwia propriu-zisă, Imperiul franc organizase mai multe mărci **(Avaria,** Carinthia şi Friuli), iar pe cel estic şi în bazinul Tisei se extinsese Hanatul bulgar. în anul 827 bulgarii şi-au impus dominaţia asupra principilor slavi din Slavonia şi sudul Pannoniei"[11], ceea ce a declanşat o contraofensivă din partea lui Ludovic cel Pios (814-840) şi a fiului său Ludovic **II Germanicul,** devenit din 826 rege al Bavariei. Conflictele s-au perpetuat şi în deceniile următoare, complicîndu-se prin intervenţiile Moraviei Mari.

în părţile vestice ale bazinului mijlociu al Dunării s-a constituit o mică formaţiune politică slavă condusă de **Pribina** - izgonit în anul 830 de la Nitra de cneazul moravian Moimir I - şi apoi de fiul său Kocel, cu reşedinţa la Mosaburg (viitorul Zalavâr), unde vizita lui Chirii/Constantin şi Metodiu a avut însemnate urmări pe plan confesional.

Cea mai veche prezenţă a unui contingent de călăreţi maghiari pe scena politică central-europeană s-a produs în anul 862, ea **fiind** înregistrată în analele mănăstirii Sfîntului Bertin.[104] Incursiunea a fost prilejuită de revolta lui Karlmann contra tatălui său, Ludovic Germanicul - nepot al lui Carol cel Mare, împărat al francilor răsăriteni şi rege al Germaniei -, aflat în conflict cu cneazul moravian Ratislav, cel care este de presupus că i-a şi contactat pe unguri. Aceştia s-au dedat la măcelărirea supuşilor lui Ludovic, probabil în teritoriile pannonienc deţinute pe malul drept al Dunării. Pentru a contrabalansa acţiunile adversarilor săi, împăratul a recurs la ajutorul bulgarilor, care în 863 l-au atacat pe Ratislav. "[b]

între evenimentele aferente anului 863, cîteva anale contemporane consemnează incursiunea unui „popor hunic" ***(gem Hunnorum),*** sintagmă prin care sînt foarte probabil avuţi în vedere ungurii""[1]. Chiar dacă ele nu-i precizează traseul, se poate admite - dat fiind arealul asupra căruia îşi circumscriu interesul respectivele texte - că atacul a afectat ţinuturi central-europcne. **întrucît** izvoarele **în** discuţie nu menţionează şi întreprinderea războinică a ungurilor din anul precedent, este de presupus că ele s-au referit de fapt la aceasta, dar au datat-o cu un an mai tîrziu.

---

[102] Cs. Bâlint, *Die Archâologie...,* p. 231; M. **Eggers,** *Das ..Grossmährische Reich"....* p. 55-57.

"[b] *Die Reichsanna/en mit Zusâtzen aus den sog. Einhardsannalen,* în *Qnellen...,* 1, 1987, p. 150-151. Cf. şi *Das Leben Kaiser Ludwigs vom sog. Astronomus,* în *ibidem,* p. 328-329.

[104] *Annales Bertianini,* **în** *MGH. S,* I. **p.458.**

"[b] *Annales Fuldenses,* p.374.

Wh Annales Alamannici, în *MGH, S,* I, p. 50; *Annales Weingartenses,* în *ibidem,* p. 66; *Annales Sangallenses maiores, clicii Hepidanni,* **în** *ibidem,* p. 76.

în 881 ungurii întreprind o nouă expediţie spre vest, ajungînd pînă în zona Vienei ***(ad** Weniam)* , cu prilejul respectiv viitoarea metropolă - renăscută pe ruinele anticei Vindobona - fiind atestată documentar, în analele de la Iuvavum (Salzburg), pentru prima oară cu numele ce va deveni sinonim cu strălucirea si rafinamentul. De data aceasta ei au fost întovărăşiţi de **cabari,** care au ales însă un itinerariu propriu.[1"] Invazia s-a produs, după toate probabilităţile, la **fel** ca şi cea din 862, prin pasul Verecke din **Carpaţii** Păduroşi, cu complicitatea cneazului Moraviei Mari Svatopluk (Sventopulk, Zwentibald) I, succesorul şi continuatorul politicii lui Ratislav.

Cabarii, care i-au însoţit pe unguri în campania organizată în anul 881, făceau parte - după cum ne informează Constantin Porphyrogcnetos - „din neamul chazarilor", ceea ce le relevă sorgintea **turcicâ.** Răzvrătindu-se împotriva chaganului, ei au fost înfrînţi şi s-au refugiat în teritoriile ungurilor, care, atunci cînd se aflau în război, îi aşezau în avangardă, deci în partea cea mai vulnerabilă a armatei, împrejurarea că ungurii au acceptat ca nişte adversari ai Chaganatului să li se alăture arată că se desprinseseră total de sub autoritatea sa şi că nu se temeau de eventualele represalii. Cabarii, al căror nume avea semnificaţia de „rebeli", erau organizaţi în trei triburi, ce recunoşteau autoritatea unui singur conducător.[1"]* în cronica lui Anonymus ei apar desemnaţi cu numele de „cumani", prccizîndu-sc, în dezacord cu textul împăratului cărturar, că în fruntea lor s-ar fi găsit şapte „duci".[19]

Spre sfîrşitul secolului al IX-lca, numărul atestărilor asupra ungurilor în sursele narative ale vremii se multiplică, **reflectând o** perceptibilă dinamizare a iniţiativelor belicoase pe seama vecinilor mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi. Reapriderca conflictului din centrul Europei i-a readus pe călăreţii nomazi din nou în prim-planul evenimentelor, de data aceasta împotriva vechilor lor aliaţi moravieni. în anul 892, regele Arnulf a reuşit să-i atragă de partea sa, ungurii devastînd ţinuturile Moraviei Mari."[0] Doi ani mai tîrziu, ci revin în bazinul mijlociu al Dunării, prădînd şi **luînd** în captivitate pe locuitorii Pannoniei, făcînd jocul intereselor moraviene. Moartea lui Svatophjk I în 894, pe cînd expediţia de jaf era în plină desfăşurare,[1"] lăsa cnezatul epuizat de războaie şi lipsit de suverani capabili să-1 scoată din impas.

Mai mult chiar, patru ani mai tîrziu, între fiii **săi** Moimir II şi Svatopluk II au izbucnit lupte pentru tron, în care s-au implicat şi bavarezii, satisfăcuţi că li se oferă prilejul de a deveni arbitri în disputele interne ale perseverenţilor şi înverşunaţilor lor adversari. între timp, boemienii s-au debarasat de suzeranitatea **moravianâ,** punîndu-sc

---

Annales ex annalibus luvavensibus unliqvis excerpti, cd. II. Besslau, în *MGH, S.* XXX, 2, Lipsiae, 1926, p.742. HmZ>^/, p.174-175. Anonymus, p.46-47. *Annales Fuldenses,* p.4()8. ***Ibidem,*** p.410; Rcginonis *Chronicon,* p.606.

sub protecţia curţii regale de la **Regensburg.** Iresponsabilitatea celor angajaţi în înfruntările fratricide era cu atît mai marc cu cît călăreţii de stepă îşi stabiliseră deja sălaşele în preajma hotarelor Moravici Mari, dar acest pericol nu a fost reperat cu acuitate de protagoniştii orbiţi de patima puterii.

Aproximativ în aceeaşi vreme, ungurii s-au lăsat implicaţi într-o nouă şi **îndîrjită** conflagraţie, care avea să le marcheze în mod pregnant destinul. La scurt timp după urcarea pe tronul Bulgariei, **ţarul** Simeon cel Marc (893 - 927), supărat de prejudiciile aduse comercianţilor din ţara sa, a declanşat energice operaţiuni militare împotriva Imperiului bizantin. în spiritul preceptelor strategice - întotdeauna şi pretutindeni profitabile - de **instigare** a altor forte împotriva adversarilor periculoşi, împăratul Lcon VI cel înţelept (8X6 - 912), ale cărui trupe erau angajate într-un război cu arabii, a tăcut apel la sprijinul ungurilor. Emisari ai săi s-au prezentat cu daruri consistente la Arpad şi Kurszan, care deţineau demnitatea de ***gyula*** şi, respectiv, cea de ***kende,*** mduplccîndu-i să pornească împotriva bulgarilor. Corpul expediţionar, pus sub comanda lui Liuntieas/ Levente, fiul lui Arpad, a fost trecut de flota bizantină la sudul Dunării, unde a reuşit să înfrîngă armatele lui Simeon şi să înainteze pînă la Prcslav, capitala taratului. Surprins de vigoarea atacului, ţarul şi-a găsit refugiul în puternica cetate de la Distra/Drista/Dorostolon (Silistra) (lîg. 11). Pentru a-i convinge să se retragă din teritoriile sale, suveranul bulgar a fost nevoit să remită ungurilor Lin preţ măre de răscumpărare a prizonierilor luaţi în timpul expediţiei. Totodată, el a trebuit *iă* sisteze ofensiva împotriva Bizanţului şi să **încheie** pace cu **împăratul.**"[2]

Ambiţiosul şi abilul ţar nu **a** consimţit însă să renunţe la planurile sale şi, mediat după ce s-a descătuşat din încleştarea bizantinilor şi ungurilor, a întreprins inele importante demersuri diplomatice. Spre a nu mai risca o lovitură dinspre aotarele nordice ale taratului, el a încheiat o alianţă cu pecenegii pentru o acţiune ;omună împotriva ungurilor. Potrivit notificării din analele de la mănăstirea Fulda *Annales* ***Fuldenses),*** atacul bulgarilor s-ar fi declanşat în anul 896.[m] Constantin 'orphyrogenetos precizează că ci au profitat de plecarea grosului efectivelor maghiare ntr-o expediţie, pentru a Ic nimici familiile şi pe cei lăsaţi să le protejeze."[4]

Un alt cronicar contemporan, **Regino** (Rcginald) de Priim, arată că înfruntarea lecisivă dintre pecenegi şi unguri ar lî avut loc lîngă gurile Thanaisului"[3] (Donului), ceea e ar pleda pentru ideea că o parte a confederaţiei tribale a acestora din **urmă** nomadiza în

---

Georgii Monachi *Vitae~* p.853-855: Lco **Grammaticus,** p.257-268; Thcophancs - ontinuatus, *Chronographia,* în Theophanes **Continuatus** .... 1838. p.358-359; Symeonis lagistri *Annales,* în *ibidem,* **p.701;** *DAI.* p. 176-177. 250-251; ***Annales*** *Fuldenses.* p.411-412: Skylitzae *Synopsis* ***historiamm,*** **cd.** 1. **Thurn, Berolini et Novi** l-boraci. 1973. p. 276: Cedreni *Compendium hisioriurum,* II. cd. Im. Bekker, **Bonn,** 1838, p. 255-256. "' *Annales Fuldenses,* **p.412-413.**

"[4] *DA/*,p. 176-177.

Keginonis *Chronicon.* p.599-600.

m i

F'g- 11. Miniatură de pe manuscrisul cronicii lui loannes Skylitzes (fol. 108v), din secolul al ■**K-U-lea,** păstrat la Madrid, reprezentînd pe unguri urmărindu-i pe bulgari, al căror ţar, eon. Sime se refugiază la Dorostolon (Drista).

preajma fluviului amintit. Pe de altă parte, Anonymus înregistrase tradiţia că strămoşii ungurilor erau numiţi ***Dentumoger*** **(Dentumogyer),** printr-un termen omonim fiind desemnată şi *Scythia,* ţara pe care o ocupaseră înainte de a se deplasa spre vest."[1] Denumirea în discuţie derivă, după cum s-a argumentat, de la hidronimul *Den* (= Don) şi de la etnonimul ***moger*** (= maghiari), avînd sensul de „ungurii de pe ‚Don". Această nomenclatură sugerează faptul că tradiţia orală din Pusta Pannoniei ar fi **înregistrat** ultimul lor sălaş din răsăritul continentului înainte de a se fixa în noua patrie.

B. Stabilirea în bazinul mijlociu al Dunării şi ofensiva asupra regiunilor transilvănene

Migrarea spre vest a triburilor maghiare a fost pusă de unii cercetători în conexiune cu perturbaţiile ecologice produse în extremitatea meridională a Europei de Est spre sfîrşitul mileniului I. Potrivit constatărilor prilejuite de anumite investigaţii paleogeografice, s-ar fi creat mari alternanţe între regimul pluvial din zonele forestiere şi de şes, repercutate, între altele, în nivelul Mării Caspice şi din Delta Volgăi. în vreme ce aceasta din urmă se confrunta cu inundaţii catastrofale, în stepe se instaura un climat arid, care ar fi cauzat daune comunităţilor de păstori nomazi, obligîndu-i să se replieze spre regiuni mai puţin afectate de flagelul secetei."[7] Fără a contesta rolul covîrşitor al dereglărilor climatice în producerea deplasărilor triburilor de crescători de animale din întinderile Eurasiei, în cazul migraţici ungurilor din ultimul deceniu al secolului al IX-lea ele nu par să fi avut decît cel mult un aport indirect.

Chiar dacă în 896 au resimţit şi şocul loviturii aplicate de armatele bulgare, principalul pericol care plana atunci asupra comunităţilor maghiare, de natură să le pună în cumpănă însăşi supravieţuirea ca neam, venea din partea pecenegilor, ci singuri victime ale reacţiilor destabilizatoare în lanţ din lumea stepei. în anul 893, Samanizii provocau, în apropierea Lacului de Arai, o grea înfrîngere uzilor, care erau siliţi să-şi caute refugiu în teritoriile comunităţilor învecinate. Presiunile exercitate asupra pecenegilor i-au determinat pe aceştia să încerce, la rîndul lor, să-şi dobîndească spaţiu vital în dauna ungurilor."[s] Coalizarea fructuoasă cu bulgarii Iui Simeon şi implicarea detaşamentelor lui Arpad şi Kurszan în viitoarea confruntărilor franco-moraviene au uşurat misiunea pecenegilor.

---

[16] Anonymus, p.34 şi 39.

[17] L.N. Gumilev, *A kazârok u/odai. în Torienelmi szemle,* XI, 1968. 1-2, p.12-13: P. Veres, *Le role des facteurs ecologiques et econoiniques dans la* ***conquete*** *du bassin des Carpathes par Ies Hongrois en 896,* în *Le.s questions fondamentales...,* p.213-230.

Gy. Gyorffy, *Honfoglalâs, megtelepedes es kalandozsok,* în *Magyar ostorteneti tamilmânyok,* p. 125-126. /

Realizînd imaginea dezastrului şi ncsimţindu-sc capabili să stăvilească avansarea hoardelor pecenegc, ungurii au decis să abandoneze ţinuturile nord-pontice şi - împreună cu aliaţii lor cabari - să se aşeze în Cîmpia Pannonică, care oferea condiţii de trai propice nomadismului ecvestru. Participările la expediţiile din 862. 881, 892 şi 894 fuseseră admirabile prilejuri de a se familiariza nu numai cu ambianţa, peisagistică a pustei de la Dunărea Mijlocie, ci şi cu forţele politice din zonă. Nu este exclus ca ideea strămutării să se fi înfiripat tocmai în asemenea circumstanţe.

în legătură cu ocuparea noii patrii *(honfoglalâs),* în cronicile latino-maghiare din secolele XIII - XV este inserată naraţiunea de factură livrescă privind precedarca descălecatului ungurilor de acela al hunilor. Cele două etnii erau considerate înrudite, ceea ce se reflectă şi în legenda celor doi fraţi Hunor şi Magor."[9] în aceeaşi ordine de idei, la sfîrşitul secolului al Xll-lea, Anonymus îl socotea pe Attila drept un strămoş al lui Almos, tatăl lui Arpad. ' Dacă unor asemenea fabulaţii medievale nu li se recunoaşte decît o relevanţă istoriografică, teza preecdării ungurilor de către nişte descălecători de acelaşi neam şi-a găsit reiterarea în literatura ştiinţifică maghiarii contemporană. Promotorii teoriei „dublei descălecări" pretind că onogurii infiltraţi în Pannonia în jurul anului 670 vorbeau o limbă cvasiidentică cu cea a ungurilor şi cif rămăşiţe ale lor şi ale avarilor s-ar fi menţinut pînă în momentul pătrunderii cetelor lui Arpad, contopindu-se organic cu noii veniţi[121]. Lipsa de argumente peremptorii în susţinerea prezumtivei continuităţi a protomaghiarilor din 670 pînă în 896 a fost atît de *e\'y* dentă, îneît chiar şi specialiştii din Ungaria ori din diaspora maghiară s-au simţit datori să abjure aserţiunea evocată,[122] în care transpar tendenţiozităţi cu conotaţii politice.

Migrarea celor şapte triburi ale ungurilor şi a cabari lor din şesurile de la nordul Mării Negre în bazinul mijlociu al Dunării s-a desfăşurat în anul 896 (după alte opinii în 895), traversarea Carpaţilor faeîndu-se prin pasul Vereckc, utilizat şi în precedentele lor descinderi spre vest, ca şi de numeroase alte populaţii. Mărturiile explicite în accsl sens ale tuturor cronicilor latino-maghiare sînt confirmate de cercetările arheologice, potrivit cărora majoritatea celor mai vechi vestigii atribuibile călăreţilor maghiari sC localizează pe cursul superior al Tisei şi pe afluenţii săi din vecinătatea trecătorii Verecke (fig. 12). Cele cîteva morminte ale ungurilor de pe cursul superior al Nistrului

---

Simonis de Kcza *Gesta Hungarorvm,* p.144 şi urm.; *Chronici H ungar ici...,* p. 242 Şi urm.; *Cronica pictată de la Viena,* p.4-17 şi 116-132; *Chronicon Posoniense,* p. 14-30 *(-hronicon Monacense,* p.58-62; *Chronicon Buclen.se.* p.8 şi urm.; Johannes de Thurocz, p. 20 ş [Uf]m. Cf. şi Henric de Miigeln, p.108 şi urm.

Anonymus, p.40.

Gy. Lâszlo, *A „kettos honfoglalâs"-rol,* în *Archaeologiai ertesito,* 97. 1970. 2. p 161-190.

I. Fodor, *Die grosse Wanderung* ..., p.292-296; I. Roba, *A Twofold Conqnest* o, *Hungary or „Secundus Ingressus",* în *Ungarn-Jahrbuch,* 12, 1982 1983, p. 23-41; Cs. Bâlint [D]*<e Archaologie...,* p.233-235.

¥,

Fig. 12. Harta răspîndirii celor mai vechi morminte şi descoperiri izolate atribuite ungurilor, datînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea. **din Cîmpia** Pannonică şi din arealul înconjurător. 1 - Przemysl - morm. 1; 2 - Przemysl - momi. 2; 3 - **Biharea;** 4 - Sudovaja Visnia: 5 - Szvaljava; 6 - Besenov; 7 - Bici; 8 - Cervenik; 9 - Cierna nad Tisou; 10 - Dobrâ; **11** - **Hoste;** 12 - Kamenicnâ; 13 - Komârno; 14 - Ko.sicc; 15 - Lipova-Ondrochov: 16 - Nesvady; 17 - Nove Zâmky; 17a - Sal'a **Veca; 18** - **Sered'; 19** - **Siner:** 20 - Streda nad **Bodrogom;** 21 - **Vecs;** 22 - Zomplin; 23 - **Ârtând;** 24 - Bana; 25 - Budapesla-Farkasret; 26 - Csorna; 27 - Csorna-Siilyhcgy; 28 - **Eperjeske; 29** - **Esztergom; 30** - **Gâdoros; 31** - **Gâva-Markct;** 32 - **Gegeny;** 33 -Gesztered; 34 - Gyomore; 35 - **Hajduboszormeny;** 36 - **Hajduboszormeny-Erdostanya;** 37 -Hajdusâmson; 38 - Hencida; 39 - Karos; 40 - Kenezlo; 41 - Comitatul **Fejer; 42** - **Koronco;** 43 - Koronco-Râcdomb; 44 - Koronco-Ujtelep: 45 - **Măndok;** 46 - Nagytarcsa; 47 - Neszmely; 48 - Ottevcny; 49 - **Râd-Kishegy;** 50 - Rakamaz; 51 - Sarospatak-Baksahomok; 52 - Soshartyân-Murahegy; 53 - **Szakâld; 54** - **Szerencs;** ***55*** - **Tarcal; 56** - **Tiszabezded;** 57 - **Tiszaeszlâr-**Bashalom - morm. 7; 58 - **Tiszaeszlâr** - **Bashalom** - morm. **B; 59** - **Tiszaeszlâr-tJjtelep;** 60 - Tiszafiired; 61 - Tiszasiily; 62 - Tortei; 63 - **Ujfeherto-Micskepuszla; 64 Zemplenagârd.**

■i cel al Sânului (fig.l();13) nu este exclus, de asemenea, să fi jalonat drumul lor spre nasul amintit. Pe baza unor pasaje puţin relevante din cronici tîrzii, diverşi reprezentanţi ai istoriografiei maghiare au încercat să argumenteze că, în avansarea lor ungurii ar fi folosit şi păsurile montane din Carpaţii Orientali şi Meridionali, prin aceasta urmărindu-sc să se acrediteze ideca că Transilvania ar fi fost ocupată de noii veniţi în acelaşi timp sau chiar înainte de Pannonia, ceea ce este cu totul neplauzibil.

Pătrunderea ungurilor şi cabarilor în bazinul mijlociu al Dunării leza interesele francilor, moravienilor şi bulgarilor, care însă, fie datorită implicării în conflicte din alte zone, fie din cauza incapacităţii de a opune o rezistenţă eficientă, nu au fost în măsură să riposteze în mod tranşant. Ungurii au dat dovadă de abilitate diplomatică, neintrînd concomitent în dispute cu toate forţele din regiune, ci, dimpotrivă, speculînd disensiunile dintre ele. Principala cheie a succesului întreprinderii lor rezidă însă în remarcabilul potenţial militar de care dispuneau, bazat pe puternice efective de cavalerie, capabile să execute şarje viguroase şi deplasări rapide şi surprinzătoare. Aceste calităţi le-au creat reale avantaje în confruntările cu adversarii europeni, neversaţi cu tactica călăreţilor de stepă. Majoritatea specialiştilor unguri estimează că, în momentul stabilirii în noua sa patrie, confederaţia tribală maghiară ar fi dispus de 400 000 sau 500 000 de oameni, cifre care ni se par însă exagerate. Luarea în posesiune a Cîmpiei Pannonici s-a desfăşurat - în lipsa unei opoziţii cît de cît robuste - într-un ritm alert, pînă în anul 900 acest deziderat esenţial fiind deja realizat.

Populaţia locală, eterogenă din punct de vedere etnic, a fost în parte măcelărită, în parte supusă. Elementul slav, care din punct de vedere numeric era cel mai consistent, a exercitat o influenţă incontestabilă asupra cuceritorilor, pînă cînd a fost supus asimilării. Fiind mai experimentaţi în îndeletnicirile agrare, slavii au contribuit ca această ocupaţie să capete cu timpul o pondere însemnată în economia comunităţilor maghiare şi să nu rămînă doar complementară, ceea ce transpare din terminologia referitoare la anumite unelte şi munci agricole. O înrîurire slavă se constată, de asemenea, şi în nomenclatura maghiară legată de administraţia statală, instituţii, proprietatea funciară şi formele juridice. Chiar demnitatea de rege *(kirâly)* este de origine slavă *(kral)* (în româneşte *crai).*

Pe plan arheologic, convieţuirea maghiaro - slavă se reflectă în monumentele de tip Bielo-Brdo, denumite aşa după necropola eponimă din **nord-estul** Croaţiei, de pe malul drept al Dravei, investigată în 1896-1897 şi 1907, datată în a doua jumătate a secolului al X-lea şi în veacul următor. Mormintele de această factură nu sînt specifice [u]nei populaţii de călăreţi, lipsindu-lc din inventar piesele de **harnaşament** şi resturile osteologice de cabaline. Dacă în ceea ce priveşte atribuirea etnică a vestigiilor de la "îelo-Brdo, iniţial era acceptată ideea apartenenţei lor grupurilor slave, în ultimul timp [a] căpătat audienţă - îndeosebi în literatura de specialitate din Ungaria - opinia că ele

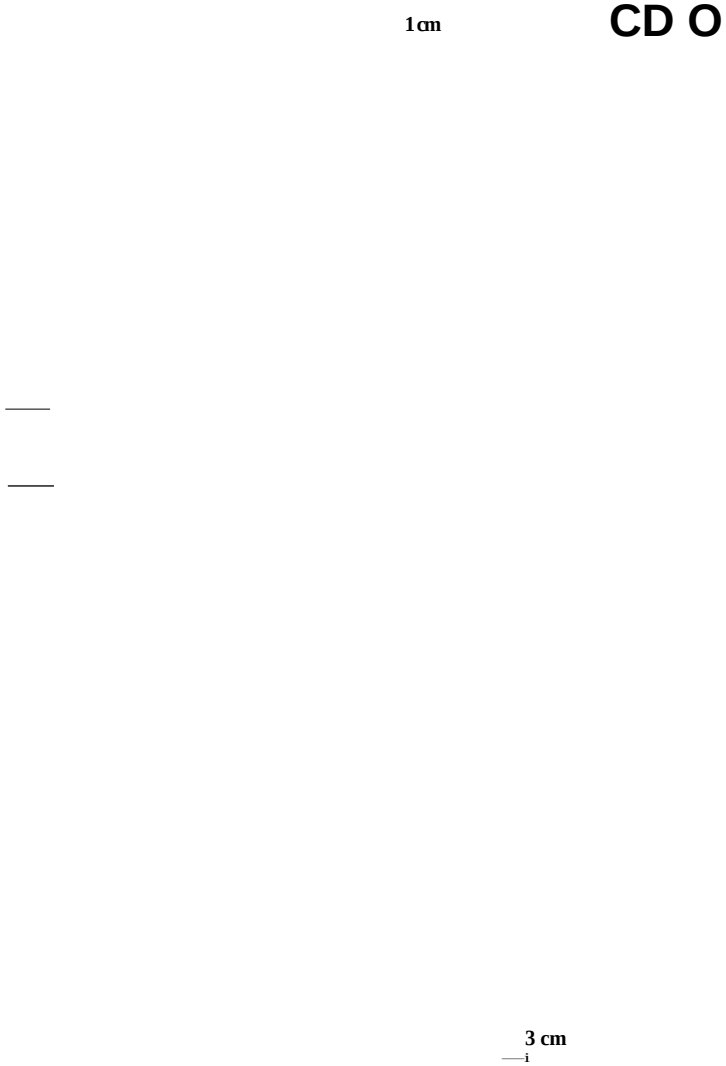

Fig. 13. Obiecte de podoabă dintr-un **mormînt** unguresc din secolul al IX-lea de la Sudovaja Visnia.

s-ar datora colectivităţilor maghiare nenomade.'[23] Rezolvarea corespunzătoare a acestei probleme implică investigaţii de natură pluridisciplinară şi, nu în ultimul rînd, debarasarea de seducţiile subiective.

în conformitate cu datele care ne sînt în prezent accesibile, descoperirile de tip Bielo-Brdo - proliferate într-un areal întins, corespunzînd cu teritoriul actual al Ungariei, cu sudul Slovaciei, vestul României, nordul Croaţiei şi Serbiei ctc. - pot fi atribuite cu prioritate comunităţilor maghiare şi slave şi parţial celor româneşti. Dintre necropolele unde s-au efectuat săpăturile mai extinse, cu rezultate sugestive, menţionăm, între altele, pe cele de la Besenov, Devin, **Nitra,** Nove Zâmky (Slovacia), Beremend, Csongrâd, Ellend. Halimba, Kerpuszta, Letkcs, Majs, Pecs, Piliny. Pusztaszentlâszlo, **Szekesfehervar,** Szcntcs. Szob (Ungaria), Moldoveneşti, Vărsând (România), Klostar Podravsky, Vukovar (Croaţia), Ptuj (Slovenia) etc.

Potrivit tradiţiei conservate de Notarul anonim al regelui Bela - privită însă cu vădită neîncredere de unii cercetători[1"4] -, în momentul traversării Carpaţilor teritoriul dintre Tisa şi Dunăre se afla sub controlul ducelui Salanus, despre care se precizează că stăpînea asupra slavilor şi bulgarilor şi că era un descendent al ***lui*** *Keanus magtius, dux Bulgarie*[123]. Contrar celor ce rezultă din textul cronicii, Keanus nu era un antroponim, ci un nume generic, derivat probabil de la demnitatea de chagan, deţinută de un conducător al bulgarilor. La somaţia lui Arpad, Salanus ar fi cedat o parte a domeniilor sale[126], dar, cînd pretenţiile căpeteniei ungurilor au devenit intolerabile, el i s-a opus, beneficiind de ajutorul „grecilor şi bulgarilor"'[27]. Dacă sprijinul militar al „grecilor", într-un moment fierbinte al înfruntărilor dintre Leon VI şi Simeon era în acel moment exclus, în schimb o implicare în conflict a bulgarilor ar fi fost justificată, dacă ţinem cont că ci îşi extinseseră dominaţia în interfluviul Tisa-Dunăre încă din momentul colapsului Chaganatului avar. Din păcate, nu există date prea clare în legătură cu eventuala menţinere a controlului Primului Tarat în zona meridională a acestui interfluviu în anii anteriori pătrunderii ungurilor. în timp ce Notarul anonim ignoră existenţa moravienilor, unii din adversarii cei mai redutabili ai ungurilor în competiţia de a controla Cîmpia Pannonică, Simon de Kcza, deşi scria cu circa un

---

A. Kiss, *Zur Frage cler Bjelo Brdo Kiillur,* în ***Acta*** *Archueologica Academiae Scientiaruni Hungaricae,* XXV, 1973, 3-4. p.327-340; Cs. **Bâlint,** *Vengry i t.n. Belobrdskaja kul'twa,* în *Acta Archaeologica Carpathica,* XIX, 1975, p. **97-146;** idem, *Sihhmgarn* .... p.159-193; K. Horedt, *Siebenbiirgen...,* p. 112 şi urm.

Gy. **Gyorffy,** *Formation* ***d'Etats*** *au LV siBcle suivant las „Gesta Himgarorwn" du Notaire Anonyme,* în *Nonvelles eucles historiques,* 1. Budapesta, 1965. p. 37-39; U. Fiedler. *Studien zu Grâberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts cin cler unieren Donau,* 1, Bonn, 1992. p. 35; M. Hggers, *Das „Grossmcihrische Reich"...* p. 325 şi urm. '"[5] Anonymus, p. 48, 51. ~' *Ibidem,* p. 56-57. [ni] *Ibidem,p.* 71,80-83.

secol mai tîrziu, aminteşte de înfruntarea lor cu **Zvataplug** (=Svatopluk), desemnat drept fiu al lui Morot[12s], evident un erou eponim **al** moravienilor. Aceste date le întîlnim şi în cronicile latino-maghiarc ulterioare[12"].

în noile teritorii unde s-au îndreptat, ungurii au intrat în contact şi cu românii. fapt consemnat în două izvoare deosebite, neinfluenţate între ele: *Poyest' **wemennych** let* („Povestirea vremurilor de demult"), letopiseţ vechi-rusesc întocmit lîngă Kiev în primii ani ai secolului al **XH-lea, (l şi *Gesta Hungaronim,*** elaborată de Anonymus. notarul regelui Bela III (1172 - 1192).[1"1] în ambele cronici se menţionează ciocnirile triburilor maghiare cu vlahii *(Blasi/Blaci, **volohi)*** şi slavii, imediat după ce au străbătut lanţul carpatic. Un alt cronicar ungur, Simon de Keza, care şi-a terminat opera spre sfîrşitul secolului al XlII-lea, aprecia în mod anacronic că vlahii *{Blacki)* ar fi locuit în Pannonia în timpul lui Attila şi după moartea sa."[2] Implicarea vlahilor în diverse evenimente contemporane cu faimosul rege al hunilor ar reieşi şi din lucrările aferente ciclului de poeme eroice medievale care i s-au dedicat în occidentul Europei: *Nibehmgenlied, Die Klage, La guerre d'Attila* de Niccolo da Casola etc.[133] Chiar dacă asemenea referiri cu tentă legendară **sînt** evident neverosimile, ele prezintă interes graţie colportării tradiţiei asupra vechimii foarte nari a clementului neolatin din Cîmpia Pannonică.

Dăinuirea unor enclave romanice în a doua jumătate a mileniului I, în pofida penetraţiei succesive a populaţiilor de neam germanic, slav şi turanic, a fost, de asemenea, documentată în aproape toate regiunile care flanchează pusta. Astfel, spre vest, în teritoriile ce aveau să intre în componenţa viitoarei Austrii, asemenea enclave au fost semnalate în bazinul nurilor Inn şi Salzach, în Tirol etc[134], corespunzînd unor arealuri montane şi deluroase. De la termenul *Wctichen* (provenind de la formele germane arhaice ***walh/walah/walhe),*** prin care erau desemnate de regulă grupurile romanice, au derivat zeci de nume de ape, localităţi şi culmi montane, unele păstrate pînă în zilele noastre[135]. Grupuri de vlahi mult mai numeroase locuiau la sud de pustă,

---

[12S] Simonis de Keza *Gesta Hungaronim,* p. 164.

[12"] *Chronicon Posoniense,* p. 30; *Chronicon Monacense,* p. 62; *C/ironici Hwigarici....* p. 281, 282, 288; *Cronica pictată c/e la Viena,* p. 17. 21, 131. 135; *Chronicon Buclense,* p. 32: Johannes de Thurocz, p. 58-59. **Cf.** şi **Henric** do Miigeln. p. 128-129, 131.

[""] *PVL,* I, p. 21. Cf. şi *Ip. let,* col. 18.

[131] Anonymus, p.45. 65. 66, 90.

[' "] Simonis de Keza *Gesta **Hungaronim,*** p. 156-157.

[1x1] *Der Nibehmge Noth mul die K/age,* **ed.** a 13-a K. Lachmann, Berlin, 1910, p.135 şi 247; Niccolo da Casola, *La guerra d'Attila. Poema franco-iialiano,* **ed.** G. **Stendardo, I.** Modena, 1941, p.26, 242, 272, 324, 386; H, **1941, p.40,** 176.278,291.

[134] H. Wolfram, *Osterreichische Geschichie....* p. 295-300. Cf. şi W. Pohl, *op. cit.,* p 232-235.

[135] P. Wiesingcr, *Antik-romanische Kontinuital im Donauraum von Ober- und*

în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Despre ele se cunosc referiri abundente îf izvoarele de la începutul mileniului II[U]\ dar cu siguranţă că existau acolo cu nn$ timp înainte. Semnificativ este faptul că la mijlocul secolului al X-lea populaţii neolatină de pe coasta dalmată păstra chiar denumirea de „romani" *(Romanoi)^[1],* spr< deosebire de bizantini, care se autointitulau „romei" *(Romaioi).*

O populaţie românească relativ numeroasă exista însă în regiunile transilvăneni; care suscitau un viu interes pentru unguri datorită salinelor, zăcămintelor de metal! feroase şi neferoase, terenurilor de păsunat etc. în ţinuturile menţionate, cronica li' Anonymus atestă prezenţa mai multor formaţiuni statale româno-slavc: în Crişaiv' stăpînea Menumorut, în Banat Glad, iar în interiorul arcului carpatic Gelu. Uni specialişti presupun că în zonele transilvănene excentrice s-ar fi constituit şi alt-' cnezate şi voievodate ale localnicilor.

La scurt timp după descinderea pe cursul mijlociu al Dunării, ungurii au atac# voievodatele din exteriorul şi interiorul arcului carpatic. Cea dintîi vizată a for formaţiunea condusă de Menumorut, despre care Anonymus precizează că ar fi for nepotul „ducelui Morout"[1"™], nume ce sugerează originea sa moraviană, la fel ca şi î'i cazul - deja menţionat - al lui Morot din cronica lui Simon de Kcza[4]". Notarul anonim pretinde, totodată, că în domeniile lui Menumorut ar locui nişte neamuri denumit;[1] chazari *(qui dicuntur Cozar)[JAI],* în acest context cronicarul avîndu-i în vedere desigi/ pe cabarii de obîrşic chazară, sosiţi însă în pustă nu înainte, ci o dată cu unguri Indicarea împăratului de la Constantinopol drept stăpîn al lui Menumorut[142] nu trebui privită în accepţiunea sa politică - exclusă în contextul epocii -, ci doar în *c@* confesională.

împotriva dinastului din Crişana, Arpad a trimis o armată avînd în frunte *ft* Tas, Szabolcz şi Tuhutum (Tcteny). Intimidată de forţa năvălitorilor, populaţia nu Ic-*

Niederosterreich am Beispiel cler Gewiisser-, Berg- mul ***Siedhtngsnamen,*** în *Typen dt Ethnogene.se imter besonderer Beriicksichtigimg cler Bayern.* 1, ed. II. Wolfram şi W. Porf[1] Viena, 1990, p. 261-328.

S. Dragomir, *Vlahii clin nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu.* Bucurcsl[1] ^959, p. 16 şi urm.; K. P. Naumov, *Balkanskic vlakhi i fbrmirovanie drevneserbski' narodnosti,* **în *Etniceskaja istorija vostocnykh romantzev. Drevnost'*** *i* ***srednie*** *veka,* Moscov' 1979, p. 18-60.

[ni] *DAI,* p. 122-125.

M. Rusu, *Friihformen cler* ***Staatsentstehung*** *in Rumânien - Belrachlungen :t[l] [s°]zial6konomischen undpolitischen Lage.* în *Zeilsehriji ji'ir Archâologie.* 18, 1984, **p.l89-2**<>' '■"A. Pop. *Românii...,* p.84 şi urm.

Anonymus, p. 49.

Simonis de **Keza *Gesta Hitngarorum,* p.** 164.

Anonymus, p. 49. '

Ibidem, p. 61

opus rezistenţă decît la adăpostul cetăţilor, astfel că **aproape** întreg teritoriul de la vest la poarta Meseşului a fost ocupat. Pentru a-şi consolida dominaţia, ungurii au fost însă nevoiţi să trimită un nou detaşament în Crişana, după ce, între timp, atenţia le fusese reţinuta şi de acţiuni războinice pe alte fronturi. în urma cîtorva lupte îndîrjitc, care nu se desfăşurau în favoarea sa, Menumorut a găsit soluţia încheierii păcii în baza unei înrudiri dinastice, fiica sa **căsătorindu-se** cu Zoltan, unul din **fiii'Iui Arpad.**[141] Se consideră că reşedinţa lui Menumorut **se** găsea în cetatea de la Biharca - situată în imediata apropiere de Oradea -, unde cercetările arheologice au identificat o aşezare dreptunghiulară, întărită cu valuri de pămînt şi şanţuri adînci[144].

Următoarea ţintă a expansiunii maghiare a fost *Terra Ultrasilvcma,* unde domnea „voievodul românilor" *(chix Blacorum)* Gclu. Cu dirijarea operaţiunilor militare a fost însărcinat Tuhutum (Tctcny), care, înainte de a porni campania, a trimis iscoade pentru a se informa asupra disponibilităţilor teritoriilor vizate. Nereuşind să stopeze avansarea adversari Io. la poarta Meseşului, Gclu şi-a desfăşurat efectivele pe cursul rîului Almaş, un afluent al **Someşului.** [5] Anonymus ne oferă o descriere destul de amănunţită a derulării şi epilogului confruntărilor: „Atunci ambele armate au ajuns faţă în faţă, aflîndu-se între ele numai rîul. Iar ducele Gelu, cu arcaşii săi, voia să-i oprească acolo. Iar făcîndu-se dimineaţa, înainte de aurora, Tuhutum şi-a împărţit armata în două părţi şi a doua jumătate a trimis-o ceva mai sus, pentru ca, treeînd peste rîu, fără să afle soldaţii lui Gelu, să înceapă lupta, după cum s-a şi întîmplat. Şi fiindcă trecerea le-a fost uşoară, ambele linii au ajuns deodată la luptă. Şi s-au luptat între ci cu înverşunare, dar ostaşii ducelui Gclu au fost biruiţi şi mulţi dintre ei omorîţi şi încă şi mai mulţi făcuţi prizonieri. Cînd a văzut aceasta, ducele Gclu, ca să-şi scape viaţa, a luat-o la fugă cu puţini din ai săi. Şi pe cînd fugea grăbit spre fortăreaţa sa, situată lîngă rîul Someş, soldaţii lui Tuhutum, urmărindu-1 în fuga mare, au omorît pe Gclu lîngă rîul Căpuş."[146]

Succesul cetelor maghiare a fost uşurat de faptul că în aceeaşi perioadă voievodatul transilvănean avea de înfruntat şi raidurile turanieilor din stepele nord-pontice. Cetatea de scaun a lui Gelu se presupune că se afla la Dăbîca, localitate situată la circa 30 km nord-est de Cluj, pe valea Lonci, afluent al Someşului Mic, unde s-a dezvelit o întinsă cetate, prevăzută cu valuri de pămînt şi şanţuri de apărare, datată

---

[143] *Ibidem,* p.59-64, 70, 101-105.

[144] M. Rusii, *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea,* în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj,* III, 196O\ p. 7-25; S. Durnitraşcu, *Biharea,* I, *Săpăturile arheologice din 1973-1980,* Oradea, 1994. p. 34 şi urm.

[145] Anonymus, p.65-69.

Secretarul anonim al regelui Bela, *Faptele ungurilor,* p.96; Anonymus, p. 67.

în secolele IX-X, căreia i s-au **făcut** ulterior lărgiri succesive şi i s-au adăugat elemente suplimentare de fortificaţie[147].

O altă expediţie, avîndu-i în frunte pe Zuardu, Cadusa şi Boyta, a fost întreprinsă împotriva formaţiunii statale condusă de „ducele" Glad, ale cărui domenii se întindeau de pe cursul Mureşului pînă la cetatea Horom (Haram), din partea sudică a Banatului, situată pe malul Dunării. Proveniența lui Glad de la Vidin şi componenta bulgărească a armatei sale ar sugera **o** eventuală extindere - mai mult sau mai puţin stabilă - a prerogativelor politice ale Primului Tarat în regiunile bănăţene. *Gesta fiungarorum* a lui Anonymus pretinde că Glad ar fi venit de la Vidin cu ajutorul t„cumanilor", etnonim ce desemna în cazul respectiv probabil pe pecenegi. Armata sa ar fi fost alcătuită din „cumani", bulgari şi vlahi *(B/aci).* După ce au traversat Tisa, contingentele maghiare au înaintat fără opreliști pînă pe Timiş, unde au fost întîmpinate de ostile lui Glad. Fiind înfrînte, ele s-au repliat în cetăţile din sudul voievodatului, dar nu au **fost** capabile să opună o rezistenţă de durată. Estimînd că este lipsit de şanse în faţa adversarilor, Glad a preferat să li se supună.[148] Toponimia bănăţeană din evul mediu îi păstrează memoria în două sate cu numele de Galâd. După îngenuncherea sa, cronicarul anonim pretinde că Boyta s-ar fi reîntors la curtea lui Arpad pentru a-i remite prăzilc luate, în vreme ce emisarii fraţilor Zuardu şi Cadusa ar fi cerut permisiunea să pornească spre „Grecia" [4] .

Impunerea controlului politic nu a însemnat în Banat, cum nu a însemnat nici în Slovacia, Crişana şi Transilvania, un seism demografic devastator decît în anumite ţinuturi de şes. Cartarea abundentelor vestigii din zonă relevă infiltrarea călăreţilor maghiari cu prioritate în arealul de cîmpie din partea de nord şi vest a Banatului, în vreme ce, în regiunile sale deluroase şi montane din sud-est, s-a menţinut relativ compactă masa populaţiei româneşti, întrepătrunsă pe alocuri cu enclave de obîrşic slavă[150].

Incursiunile ungurilor împotriva voievodatelor româno-slave din Crişana, Banat şi Transilvania propriu-zisă nu sînt datate foarte precis în cronica Notarului anonim al regelui Bela, care le plasează în timpul vieţii **lui** Arpad, deci anterior anului 907, cînd faimosul *gyula,* întemeietor al unei dinastii ce a deţinut puterea vreme de patru secole,

---

[147] Şt. Pascu, M. **Rusu,** I. Iambor. N. **Edroiu,** P. (iyulai, V. Wollmann şi Şt. Matei. *Cetatea Dăbîca, în Acta Musei Napocensis.* V. 1968. p. 153-202. Cf. şi I. -A. Pop, *Românii...,* P. 135-137.

[14X]

[148] Anonymus, **p.49-50,** 89-91.

[lm] ***Ibidem,p.*** **91-92.**

D. Ţeicu, *Necropole medievale (.sec. X-XIV) din sudul Banatului,* în *Banatica,* 12. [1993]> 1, p. 229-272; A. Bejan, *Banatul în secolele* ***IV-XII,*** Timişoara, 1995, p. 104-152.

a trecut în nefiinţă.[13'] Este foarte probabil ca clc să fi fost iniţiate foarte curînd după anul 900, data cînd s-a desăvîrşit ocuparea **Cîrapiei** Pannonicc.

Dat fiind conexiunea stabilită de Anonymus între expediţia împotriva lui Glad şi cea dhr „Grecia", s-a susţinut că supunerea voievodatului bănăţean ar fi avut loc în anul 934, cînd este înregistrat cel dintîi raid unguresc în Imperiul bizantin"[:]. împotriva acestei supoziţii pledează precizarea din cronică potrivit căreia acţiunea contra lui Glad ar fi fost iniţiată de către Arpad, dar .şi prezenţa vestigiilor atribuibile ungurilor de la sud de segmentul inferior al **Mureşului[153],** datînd din primele decenii ale secolului al X-lea, care atestă încă de pe atunci penetrarea persistentă a călăreţilor de stepă cel puţin în partea de nord-vest a Banatului. în orice caz, spre mijlocul secolului amintit deţinem mărturia explicită că ungurii se instalaseră pe cursul Timişului, Mureşului, Crişului şi Tisei şi lîngă podul împăratului Traian de pe Dunăre[134], adică în zona Turnului Severin de astăzi, ceea ce certifică faptul că deţineau Crişana şi Banatul.

în perioada imediat următoare, însă, ţinutul bănăţean, la fel ca şi regiunea transilvăneană intracarpatică, s-a desprins de sub autoritatea centrală a confederaţiei tribale maghiare, profitînd de activizarea tendinţelor centrifuge din sînul ci, astfel că, după încoronarea ca rege a lui Vayk/Ştcfan 1, una **din** primele sale preocupări majore pe plan extern a fost să recucerească pentru coroană teritoriile din extremitatea estică a pustei. Cu acest prilej, el a organizat o campanie împotriva unui urmaş al lui Glad. Ohtum/Ahtum (Ajtony), care îi ignora prerogativele regale. Gestul de nesupunere 1-a costat însă viaţa, domeniile sale intrînd nemijlocit în componenţa statului arpadian [5].

Declanşarea expediţiilor spre est de către căpitanii lui Arpad nu a însemnat, de asemenea, luarea în stăpînire efectivă a spaţiului intracarpatic, triburile maghiare fiind incapabile în acel moment să organizeze administrarea unor ţinuturi întinse şi relativ îndepărtate de principalele **lor** sălaşe de pe Tisa şi Dunăre, într-o perioadă cînd erau implicaţi în acţiuni militare de anvergură spre centrul şi vestul Europei. De altfel, mormintele de călăreţi databilc cu certitudine în vremea lui Arpad şi în anii imediat

---

[1] Anonymus p.106.

[152] E. Gliick, *Contribuţii privind istoria părţilor ardelene in secolele **IX-X,*** în *Studii privind istoria Aradului.* Bucureşti, 1980. p. 94-96; Al. Madgcaru. ***„Gesta** Hungaronim" despre prima pătrundere a ungurilor în Banat,* în *Revista istorică,* VII, 1996. 1-2, p. 12-13. Potrivit unei alte supoziţii, campania maghiară contra lui **Glad** ar 11 fost declanşată în anul 927. Cf. M. Rusu, *The autochthonous popultion and ihe Uungarians on **the** territory of Transilvania in the 9" - îl" centuries,* în *Re/citions between the autochthonous population and the **migratory populations on** the territory **of România,*** **ed.** M. **Constantinescu,** Şt. Pascu şi I' Diaconii, Bucureşti, 1975. p. 205-206.

[lx>] Cs. Bâlint, *Siidungarn.... passim;* Al. Madgearu. *op. cil.,* p. 14-17. [m]

DAI, p. 176-177.

[145] Anonymus, p. 50, 89; *Legenda Sancti Gerhardi episcopi,* p. 489-490.

următori lipsesc, cel puţin pînă în prezent, de pe teritoriul transilvănean. Grupul de 11 morminte descoperite la Cluj-Str. Dostoievski (fosta Zăpolya) (fig. 14), atribuit de unii cercetători primei generaţii de descălecători unguri, nu poate fi din păcate datat cu prea mare precizie, fiind posibil să aparţină **la fel** de bine mijlocului secolului al X-lea.

Din arealul intracarpatic lipsesc, de asemenea, toponimele derivate de la numele lui Tuhutum (Teteny) şi de la acela al fiului său Horea **(Harka),** frecvente însă la vest de valea Tisei, în timp ce doar amintirea descendenţilor lor, ca şi a altor căpetenii maghiare, se păstrează în mai multe nume de localităţi de la răsărit de versanţii apuseni **ai** Carpaţilor.'[56] Cartarea respectivelor toponime sugerează că penetraţia cetelor venite din Cîmpia Pannoniei se tăcuse dc-a lungul Mureşului şi Someşului, principalele axe de circulaţie spre interiorul arcului montan. Pe cursul celor două riuri se grupează, totodată, şi complexele funerare ale călăreţilor unguri de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al X-lca.

Avînd în vedere topografia toponimelor şi a descoperirilor arheologice evocate, precum şi trăsăturile modului de trai nomad, bazat pe pendulări ritmice pentru pâşunat, se poate admite că, în primele decenii după stabilirea în Pusta pannonică, unele triburi maghiare sălăşluiau în anotimpurile răcoroase în şesurile de lîngă Dunăre şi Tisa, iar în timpul verii urcau împreună cu turmele şi hergheliile dc-a lungul văilor Mureşului şi Someşului, unde puteau valorifica şi bogatele zăcăminte de sare şi de metale din apropiere. Deplasările cu caracter sezonier nu presupuneau o staţionare permanentă în cuprinsul cununii carpatice, la aceasta **ajungîndu-se** pe măsură ce societatea maghiară a avansat în procesul sedentarizării, în a doua parte **a** secolului al X-lea (fig. 15).

C. Fluxul invaziilor spre vestul şi sud-estul Europei

Afirmarea pe plan european a războinicilor unguri intervenea într-un moment cînd diverse fenomene de criză erodaseră structurile principalelor state, confruntîndu-le cu spectral decăderii sau al dezagregării. Cel mai impozant edificiu monarhic din Occident, imperiul făurit de Carol cel Mare, îşi pierduse unitatea şi autoritatea, alunccînd spre o fază crepusculară. Dilema opţiunilor strategice ale suveranilor **germani** - ***Drang*** *nuch Osten* sau *Sehnsucht nach Siiden* - era departe de a-şi găsi o soluţie viabilă, în condiţiile în care, atît m Germania cît şi în Italia, **farîmiţarea** statală şi disputele teritoriale sau pentru succesiune se activizau. Celălalt imperiu de pe continent - Bizanţul -, ţinut în şah de diverse conflicte externe, nu se remontase complet după pierderile cîtorva regiuni prospere în dauna arabilor, slavilor şi bulgarilor.

Gy. Gyorfiy, *A* ***honfoglalo magyarok*** *lelcpiilesi* ***rendjerSI,*** în *Archaeologiai d,* 97, 1970, 2, p. 230-232; idem, *Syslemc des residences* .... p.45 şi urm.; V. **Spinci,**

Fig. 14. Sabie, piese de harnaşament şi obiecle de podoabă din mormintele de călăreţi de la Cluj - Slr. Dostoievski (fostă Zapolya).

Profitînd de friabilitatea şi vulnerabilitatea formaţiunilor politice din jumătat apuseană a Europei, unde epoca marilor invazii luase sfirşit de **cîteva** veacuri, une etnii au provocat în secolul al **IX-lea o** adevărată resurecţie a manifestării migraţioniste. De-a lungul ţărmurilor Mării Baltice, Mării Nordului şi a Canalul Minerii, extrem de întreprinzători s-au dovedit a fi normanzii, în timp ce în insulele fîşiile peninsulare ale **Mediteranei** s-au afirmat arabii. Cum aceşti năvălitori **erJ** versaţi în navigaţia marină, ravagiile cele mai mari, constînd din jafuri şi anexiu] teritoriale, le-au produs în zonele de ţărm.

într-un moment cînd normanzii şi arabii îşi diminuaseră frecvenţa iniţiativele belicoase, tabloul tenebros al invaziilor este completat de unguri, care, spre deosebii de predecesorii lor, au avut drept cîmp principal de acţiune arealurile continentali Sintagma de „biciul lui Dumnezeu" ***iflagellum*** *Dei),* care li se aplica în epocă, este c se poate de semnificativă, rememorînd campaniile pustiitoare ale lui Attila împotriv celor două imperii romane. Izvoarele contemporane i-au incriminat adesea pentr raidurile terifiante şi cruzimile săvîrşite, picrzînd însă cîtcodată din vedere că, în mult cazuri, întreprinderile lor rapace au fost stimulate - atît în faza iniţială, cît şi mai tîrzi - de aurul unor principi creştini.

■ •*IA r-*

f ifr\v V I r A
• f . •-..;/, îl ': :-'X'

15. Harla răspîndirii mormintelor maghiare din secolele X-XI în Cîmpia Pannonicâ şi **în** arealul **înconjurător.**

Cel dintîi raid extern organizat din noua lor patrie din Cîmpia Pannonică a avut loc în anul 899, cînd împăratul Arnulf îi solicită în Lombardia împotriva rivalului său Berengar de Friuli (888 - 924), a cărui armată o zdrobesc pe rîul Brenta, **la** 24 septembrie. Moartea lui Arnulf, la 8 decembrie 899, la Regensburg, îi eliberează pe unguri de obligaţiile alianţei, producîndu-sc reconcilierea cu regele Italiei şi evacuarea cîmpiei fluviului Po, unde îşi petrecuseră iarna din 899 - 900, prădînd Vercclli, Modena şi alte centre, în timp ce Berengar se refugiase la Pavia. Pe drumul de întoarcere, ei încearcă să captureze Veneţia, dar Oraşul lagunelor nu putea să cadă pradă unor atacatori lipsiţi de flotă, care s-au mulţumit să-i incendieze periferiile de pe *terra firma.* în plus, în anul 900 ei ocupă ţinuturile pannoniene aflate în stăpînirc franco-bavareză, ceea ce le asigura dominaţia întregului şes din bazinul Dunării Mijlocii. Bavarezii nu au renunţat la această posesiune, astfel că starea conftictuală s-a prelungit mai mulţi ani. La sfîrşitul lui 900 şi în anul următor, ungurii prădau regiunile unde astăzi se găseşte Austria, înaintînd şi în Bavaria, dar riposta margrafului Liutpold le provoacă o înfrîngere la 20 noiembrie 900. în faţa raidurilor cutezătoare ale cavalerilor nomazi, vechile divergenţe franco-moravienc sînt date uitării şi - mai mult - în anul următor se conturează o alianţă împotriva pericolului comun. Cneazul Moimir II, urmaşul lui Svatopluk, reuşeşte să zădărnicească un atac al ungurilor, în timp ce ostile bavareze nu se dovedesc capabile să facă **faţă** ciocnirilor.

Cum ajutoarele franco - bavareze nu au sosit cu promptitudine, ungurii s-au putut concentra însă împotriva moravienilor, pentru a Ic aplica o lovitură decisivă. Consolidarea stăpînirii ungurilor în Cîmpia Pannonici s-a realizat prin distrugerea şi acapararea Cnezatului moravian, ceea ce nu numai că a permis o substanţială extindere teritorială, dar a şi înlăturat din imediata vecinătate un adversar incomod. Asupra datei exacte la care s-a consumat acest eveniment, cu consecinţe importante pentru configuraţia hotarelor politice ale Europei, nu găsim referiri explicite în izvoarele vremii, astfel că în opiniile specialiştilor continuă să se menţină şi în prezent anumite neconcordanţe. Dacă istoriografia mai veche se oprise în general asupra anului 906, cea recentă acordă preferinţă pentru 902, între altele pentru **că** ulterior nu mai există atestări concludente ale statalităţii moraviene. Cu toate acestea, nu se dispune de nici o mărturie de unde s-ar deduce că în 902 ungurii au obţinut o victorie tranşantă asupra moravienilor, ci, dimpotrivă, în cîteva anale se notifică laconic că aceştia din urmă i-au înfrînt pe temuţii lor adversari, ceea ce conduce spre opinia că prăbuşirea Moraviei Mari ar fi avut loc mai curînd în anii imediat următori.

Contrar aprecierilor unor medicvişti, dezintegrarea şi cucerirea acestui stat nu a însemnat şi un masacru cvasigeneral al locuitorilor săi. Cercetările arheologice probează depopulări doar în fîşia de cîmpic din sudul Slovaciei, unde s-a depistat o reţea densă de complexe funerare ale nomazilor cuceritori[117], în vreme ce înjumătăţea nordică a

---

A. Tocik, ***Altmagyarische Grâberfelder*** *in c/er* ***Sudwestslowakei,*** Bratislava, 196S.

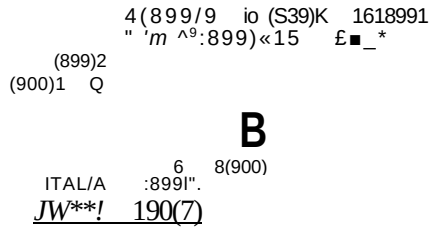

Fig. 16. Harta teritoriilor afectate de **incursiunile** ungurilor întreprinse în perioada 899 - 97. A - prădăciuni, incendieri; B - atacuri eşuate; C - lupte. I - Vercelli; 2 - Milano; 3 - Pavia; - Bergamo; 5 - Brescia: 6 - Reggio; 7 - Modena; 8 - Nonantola; 9 - Verona, 10 - Ungă Brenla;ll - Padua; 12 - Cavarcerc; **13 - Malamocco; 14 - Treviso;** 15 - Veneţia; 16 - Aquilea; 17 - **lî»;ă** Fischa; 18 - Pressburg (Bratislava); 19 - Linz; 20 - Kremsmiinster.

regiunii, cu relief predominant deluros şi montan, aşezările comunităţilor slave u continuat să dăinuie şi după înfruntările dramatice din primii ani ai secolului al X-lea

Descătuşaţi de prezumtivul pericol reprezentat de statul moravian şi conştieţi de eficienţa şarjelor declanşate împotriva oponenţilor, ci s-au lăsat absorbiţi de ispi'a jafurilor pe seama altor popoare, începute, de altfel, încă înainte de a nimici Morala Mare. Asemenea expediţii de pradă s-au desfăşurat într-o cadenţă alertă, semănîd teroare într-o mare parte a continentului (fig. 16).

15K

Al. Ruttkay, *The Post-Greal Moravian Period and the Midd/e Ages,* a *rcn aeological Research in Slovakia, **Xth** International Congress of Prehistoric ui Sciences, Mexico, 19-24 October 1981,* Nitra. 1981, p. 172-176; M. Hanuli», *aus Qb dem 9.-12. Jh. in der Slowakei aus der Sichl geographisch-statistisck 'Ser,* în *Ethnische **utidk.ii//ure/le** Verhâltnisse...,* p. 333-352.

în anul 902 (după alte izvoare în 904) *kende-le* Kurszan este atras într-o cursă şi omorît de bavarezi pe malul rîului **Fischa,** ceea ce a permis lui Arpad să preia întreaga putere, autoritatea fiindu-i sporită de succesele în întreprinderile militare. In acel moment se presupune că ar fi avut în jur de 50 de ani. în **ultimii** săi ani de viaţă, a iniţiat incursiuni în nordul Italiei (904 - 905) şi în Saxonia (906). Pentru a putea pătrunde în Lombardia, ungurii utilizau aşa-numita ***Ogrska*** *vesta (Via ungara, Strada Ungarorum),* ce corespundea cu ***via*** *Parmonica* din antichitatea romană, urniînd un traseu pe care se aflau oraşele de astăzi **Ptuj,** Celjc şi Ljubliana, pînă spre extremitatea nordică a Golfului Veneţiei.

Prezenţa la sud de Alpi s-a datorat solicitării regelui Berengar, aflat în vehement conflict cu Ludovic de Provencc, care - încoronat la Roma în 901 ca împărat de către papa Benedict IV şi recunoscut ca atare de mai multe oraşe din centrul Italiei - a încercat să tranşeze rivalitatea printr-o expediţie în Lombardia, organizată în anul 904. Intervenţia în luptă a cavaleriei maghiare a înclinat însă balanţa succesului în favoarea lui Berengar, în anul următor Ludovic fiind nevoit să se retragă pe domeniile deţinute iniţial. Considerînd că sprijinul ungurilor putea să-i fie util în disputele cu principii italieni şi temător de noi descinderi nomade în teritoriile sale, regele Berengar a consimţit să le plătească un tribut anual de zece baniţe de monede de **argint**[19]**,** reprezentînd echivalentul a circa 375 kilograme de argint."'[0]

în anul 907, margraful Liutpold, reunind importante forţe din Bavaria, s-a decis să le aplice o lovitură hotărîtoare, dar la 4 iulie a suferit o înfrîngere dezastruoasă la Brezalanspurch (Braslaverspurch), localitate identificată de regulă cu Prcssburgul (Bratislava), unde şi-a pierdut şi viaţa, împreună cu arhiepiscopul Theotmar de Salzburg, episcopii Uto de Frcising şi Zacharia de Săben, 19 conţi şi numeroşi oşteni. Nu este exclus ca ofensiva lui Liutpold să fi fost declanşată la vestea decesului lui Arpad, de natură să-i surprindă nepregătiţi pe adversari. în ultimul timp, unii istorici contestă că lupta s-ar fi angajat la Pressburg, prctinzînd că ea ar fi avut loc în vecinătatea lacului Balaton.[161]

Dacă localizarea sa rămîne problematică, în schimb victoria călăreţilor de stepă a fost indiscutabilă. Domeniile controlate de ei s-au extins spre vest pînă pe cursul Ennsului. afluent de pe dreapta Dunării, la aproape 150 km vest de Viena, rîu ce despărţea la un moment dat teritoriile avarilor de acelea ale franco-bavarezilor. Potrivit unei alte opinii. între Enns şi Pădurea vieneză *(Wienenvald)* ar fi apărut o zonă tampon, situată între domeniile controlate de bavarezi şi unguri, unde locuiau enclave de populaţie bavareză şi

---

Liudprand von Cremona, *Buch cler Vergeltung* (Liudprandi *antapodosis),* în *Quellen zur Geschichte der sâchsischen* ***Kaiserzeit,*** 1971, p. 482-483. [16(1] Gy. Gyorffy, *Honfoglalâs* ..., p. 147.

I. Boba, *Braslavespurch: Bratislava or „Brasla's Burg": Zalavâr?,* în *Ungarn-Jahrbuch,* 17, 1989, p. 9-23; **Ch.** R. **Bowlus,** ***Franks...,*** p.258 şi urm. ■

slavă[162]- Biruinţa din 907 zădărnicea tentativele Carolingienilor, repetate vreme ds nV multe decenii, de a anexa Pusta pannoniană. în schimb, în anul morţii lui Arpad, cel ce[:j] **s** |-,azele dinastiei care s-a menţinut la cîrma Ungariei pînă în 1301, se consfinţi/ succesul eforturilor conaţionalilor săi de a-şi consolida stăpînirea în noua lor patrie.

Triburile maghiare aveau totodată porţile deschise spre Occident, şansă de care a' uzat cu promptitudine, dezlănţuind aproape anual raiduri în ţinuturile germanice. în 90' devastează Thuringia şi Saxonia, în 909 Bavaria şi Suabia, în 910 Suabia, în 911 Bavari;[1] în 912 Franconia şi Thuringia, în 913 Suabia şi Burgundia, în 915 Thuringia, Suabia *I* Saxonia, în 917 Burgundia, Alsacia şi Lorena, în 919 Westphalia, Saxonia şi Lorena, î 924 Saxonia şi Burgundia, în 926 Bavaria, Franconia. Suabia, Alsacia şi Lorena *e\f* (fie-17)> întoreîndu-se cu nenumărate bunuri, robi şi vite. Capturarea prizonierilor ei profitabilă, pentru că, prin răscumpărarea lor de către cei interesaţi, se obţineau **venitu,** deloc neglijabile. **înfierîndu-i pentru** atrocităţile comise, cronicile vremii le reproşează <r nu se mulţumeau numai cu **prădăciunile,** ci se dedau şi la masacrarea locuitorilor şi incendierea bunurilor acestora[161].

Incursiunile ungurilor prin teritoriile germane şi franceze sînt marcate şi ***pv*** cîteva vestigii arheologice izolate, **constînd** din săbii, vîrfuri de lance şi de săgeat" scări de şa şi catarame specifice nomazilor. Un mormînt de călăreţ ungur, datat cu monedă de argint, emisă la Pavia de Berengar I în calitate de împărat (915 - 924), s' descoperit la Apres-les-Corps, pe traseul unei trecători din Alpi, ce făcea legătura **înt"** Burgundia şi Lombardia."'[4]

Mobilitatea deosebită a cavaleriei lor uşoare permitea declanşarea atacurilor [!] replierilor surprinzătoare, deplasările rapide şi ocolirea abilă a armatelor superioa"" numeric. întrucît nu erau versaţi în tactica asedierii cetăţilor impozante, nu-şi irosef vremea în acţiuni de acest gen, preferind să prade oraşele mai mici, mănăstirile şi sat" le. Nu întotdeauna au putut evita confruntările cu adversari puternici. Astfel, în **vs** anului 909, tînărul duce al Bavarici, Arnulf, **fiul** margrafului Liutpold, ucis Brezalanspurch (Pressburg -?), i-a surprins şi **înfrînt** pe malurile Innului, pe cînd întorceau încărcaţi de prăzi din Suabia. încurajat de acest succes, regele German' Ludovic Copilul (900-911), ultimul reprezentant al dinastici carolingiene a francilor răsărit, a adunat în anul următor mari efective din Suabia, Franconia şi Bavaria, care ungurii au reuşit însă să le nimicească în două reprize.

---

[162] ■: M. Eggers, *Das „Grossmâhrische Rcich"*.... p. 339.

Reginonis *Chronicon,* p. 609; **Widukind,** p. 62-63; Liudprand von **Cremona,** \ W-303; W. Lendi, *Untersuchmgen zur friihalemannischen* ***Annalistik.*** *Die Miirbacf*

[1] ***mit Edition.*** **Freiburg, Schweiz, 1971, p.** 186-187.

M. Schulze, *Das ungarische Kriegergrab* .... p.473 şi urm.

Fig. 17. Harta teritoriilor afectate de incursiunile ungurilor întreprinse în perioada 908-926. A - prădăciuni, incendieri; B - atacuri eșuate; C - luple: 1 - lîngă Rott (909), 2 - Ober-Niederaltaich (910), 3 - Osterhofen (910). 4 - **Regensburg** (910), 5 - Abbach (910), 6 - **Freising** (909), 7 - Neuching (910), 8 - Aschbach (913). 9 - **Tegernsee** (910), 10 - Polling (910), 11 - Wessobrunn (910), 12 - Fiissen (910), 13 - Diessen (910). 14 - Sandau (910), 15 - **Augsburg** (910/926), 16 - Thierhauptcn (910); 17 - Waldsee (926), 18 - Konstanz (926), 19 - St. Galicii (926), 20 - Rheinau (926), 21 - Săckingcn (926), 22 - **Basel** (917), 23 - Luxeuil (917), 24 - Remiremont (917), 25 - Moyoninoutier (917), 26 - Scnones (917), 27 - Etival (917), 28 - St. Die (917), 29 - Lure (926), 30 - Besancon (926), 31 - **Nîmes** (924), 32 - Narbonne (924), 33 - Pavia (924), 34 - Tarent, 35 - Gillamont (917), 36 - **Gorze** (917), 37 - Vcrdun (921), 38 - Maifeld (911), 39 - Ahrgau (911), 40 - **Eresburg** (915), 41 - Hcrzield (918), 42 - Fulda (915/918), 43 **Hersfeld** (924), 44 - lîngă Vîlcea **(Mulde)** (924). 45 - Piichen (919), 46 - **Bremen (915/918).**

Fiind în mai marc măsură expus raidurilor călăreţilor din Pannonia şi intiînd în conflict cu noul rege german Konrad 1 (911-918), Arnulf a socotit prudent să încheie un tratat cu ungurii, ceea ce i-a pus la adăpost ducatul pentru mai mulţi ani. în schimb, 1 le permitea trecerea prin teritoriile Bavarici, pentru a-i prăda pe unii din adversarii săi Atunci cînd Konrad I a reacţionat cu fermitate împotriva răzvrătirii unor potentaţi **din** regat, spre a evita eventuale represalii, Arnulf a găsit soluţia de a se pune la adăpost împreună cu familia sa chiar în ţinuturile ungurilor, unde a rămas pînă **la** moartea monarhului"[15]. Această decizie era de natură să sporească prestigiul duşmanilor săi de odinioară, care îşi asumau un anumit statut de arbitri în disputele interne ale dinaştilor germani.

Pe lîngă incursiunile din Germania, între 922 şi 927 triburile maghiare au iniţiat un şir de invazii în Italia, care de această dată au afectat nu numai Lombardia, ci şi Toscana, Campania şi Apulia. Sudul Peninsulei Apeninice se afla atunci în stăpînirea Bizanţului, **dar** Imperiul avea mari dificultăţi de a-1 menţine sub control, datorită confruntărilor cu arabii şi a haosului întreţinut de principii locali, dornici să se debaraseze de tutela Constantinopolului. Urme ale trecerii ungurilor spre Italia se păstrează şi în toponimia medievală, îndeosebi în regiunile Friuli şi Veneto din estul Lombardiei, unde, pornindu-se de la cartarea lor, s-a încercat să se reconstituie traseele preferate de invadatori[166].

Nesimţindu-se apt să le dea ungurilor o ripostă eficientă, regele **Heinrkh** der Vogler (Păsărarul) (919-936) a adoptat politica lui Berengar şi Arnulf, acceptînd în **anul** 926 remiterea unui tribut anual în schimbul păcii[167]. Răgazul **oferit** de întreruperea ostilităţilor a fost folosit pentru lichidarea anarhiei interne şi întărirea sistemului defensiv din sud-estul regiunilor germane, unde au fost ridicate mai multe cetăţi. Considerînd că măsurile militare luate îi permit o altă abordare a raporturilor cu ungurii, Heinrich a decis în 933 sistarea plăţii tributului, ceea ce în mod firesc a «ras o expediţie de represalii. întîmpinată la Riade pe Unstrut, în Thuringia, armata maghiară a suferit o grea înfrîngere şi timp de cîţiva ani nu a mai îndrăznit sâ-şi facă apaiiţia în Germania.[168]

Liudprand von Cremona, p. 314-317. " G.B. Pellegrini, *Tracce elegii Ungari nella toponomastica italiana ed occidentale.*

Popoli delle steppe..., I, p. 307-340.

[167] Widukind, p. 68-69.

R. Liitlich, *Ungar nziige...,* ***passim;*** **B. Homan,** *Geschichte...,* I, p.116-157; Ci. as°li, *Le incvrsioni..., passim;* S. de Vajay, *Der Eintritt.... passim;* Ch. R. Bowlus, *Fnnks...,* J5-267. Pentru a se face faţă raidurilor ungurilor, în Bavaria au fost ridicate **nunfleroase** ■"«ficaţii de refugiu, identificate prin cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii. • M. W. Weithmann, *Die „Ungarn-Fliehbvrgen" des 10, Jahrhimderts. Beispiele cas dem SUdbayerischen Raum,* în *Ungarn-Jahrbuch.* 20, 1992. p. 1-26.

Fig. 18. înfruntarea cavalerilor germani cu ungurii la Lechi'eld (955) redată în miniatura lui Ilektor Miilich la cronica lui Sigmund Meisterlin.

Disponibilităţile agresive ale ungurilor erau însă departe de a fi epuizate eu atît mai mult cu cît şefii confederaţiilor tribale încurajaseră atragerea în Pannonia a unor ontingente de luptători nomazi din răsăritul Europei, dispuşi să-şi ofere serviciile ca mercenari. în anul 934 ungurii, în alianţă cu pecenegii, foştii lor adversari de moarte Hin spaţiul nord-pontic, au pus la cale o invazie în Imperiul bizantin, beneficiind **orobabil** de complicitatea bulgarilor, aflaţi sub sceptrul unui ţar lipsit de personalitate, Petru (927-970). Atacul a produs mari devastări în Tracia, pînă în apropierea zidurilor Constantinopolului, fiind capturaţi numeroşi prizonieri."'" Bizanţul se găsea în dificultate, întrucît în aceeaşi vreme forţele imperiale erau angajate în dispute **cu** nrincipii longobarzi înjumătăţea sudică a Italici şi cu emirii arabi în estul Asiei Mici. După ce s-au angajat tratative, ungurii au acceptat să se retragă, nu înainte de a primi sume importante în contul răscumpărării prizonierilor şi eventual şi alte daruri.

înainte de expediţia din anul 934, ungurii avuseseră puţine tangenţe cu zona Balcanilor, neacordîndu-i interes deosebit atît pentru că erau preocupaţi prioritar de acţiunile din vestul continentului, cît şi pentru că Bulgaria lui Simeon cel Mare, în apogeul puterii, reprezenta un adversar redutabil. După ce ungurii i-au smuls teritoriile pe care le controla în Cîmpia Tisei, între cei doi vecini nu s-au mai semnalat conflicte majore vreme de mai multe decenii. Cînd s-a răspîndit ştirea trecerii în nefiinţă a ţarului Simeon, petrecută la 27 mai 927, ungurii, croaţii şi alţi vecini ai Bulgariei au găsit de cuviinţă să profite de obişnuita stare de degringoladă ce urmează de obicei decesului unui suveran, pentru a se deda la prădăciuni, cu atît mai mult cu cît un avantajos acord de pace încheiat în Germania stăvilea momentan iniţiativele belicoase ale ungurilor spre vest.[17]" O scriere grecească cu caracter hagiografic asupra Sfîntului Gheorghe menţiona o acţiune comună a bulgarilor, ungurilor, sciţilor (= pecenegilor?), moesienilor (?) şi turcilor împotriva Bizanţului,[171] presupusă a se fi desfăşurat în anul 917, dar reunirea într-o singură tabără a unor populaţii cu interese divergente pare cel puţin suspectă, astfel că în textul citat este posibil să se fi strecurat anumite confuzii.

Atacuri ale ungurilor asupra Imperiului bizantin, cu traversări ale Taratului bulgar, s-au succedat însă în 943, 959 şi 961.[172] Raidul din 943 a obligat pe Roman **I**

Macoudi, *Les Prairies* c/V;/-. II, Paris. 1863, p.58-64; idem, *Le livre de I avertissement et de la revision,* p.244-245: Theophanes Continuatus, p.422-423; Symconis Magistri *Annales,* p.746; Georgii Monachi *Vitae* .... p.913-914; Skylilzes, p.228; II. Gregoire şi • Orgels, *L'invasion hongroise dans la .. Vie de Saint Basile le* ***Jevne'***\ în *Byzantion,* XXIV. [195]4,p. 147-154.

Th. v. Bogyay, ***Ungarnzuge*** *gegen und fur Dyianz:* ***Bemerkungen*** *:u neneren* [For]*schungen,în Ural-Altaische Jahrbucher,* 60, 1988, p.33-34.

Miracida S. Georgii, ed. J.B. Aufhauser. Lipsiae, 1913, p.20. [2] R. **Luttich,** ***Ungarnziige...,*** p. 143-149; Th. v. Bogyay, *op. cit.,* p.27-38; P.T. °nopoulos, *Byzanthtm, the Magyar Raids and The ir Comequences,* în *Byzantinoslavica,* [UV'] **1993,** 2, p.254-267.

Lakapenos (920-944) să încheie **o** înţelegere pe timp de cinci ani, prin care - cu garanţia deţinerii de ostatici - se obliga să le remită un tribut periodic.[173] Cu totul nefasta s-a dovedit incursiunea din anul 959 din **Tracia,** întreprinsă în ultimele luni de domnie a lui Constantin VII **Porphyrogenetos,** care, deşi patronase **o** perioadă îndelungată de raporturi bune cu ungurii, lc-a întrerupt probabil plata tributului după înfrîngerea de la Lechfeld. Cînd cetele lor se întorceau spre casă încărcate de prăzi, ele au fost surprinse şi nimicite de detaşamentul comandai de Argyros Pothos.[17"]

Campania din 961 a fost iniţiată cu efective numeroase, astfel că armata' bizantină, comandată de Leon Pholcas, n-a îndrăznit să se măsoare cu adversarii într-o luptă deschisă, ci a preferat să acţioneze prin surprindere în timpul nopţii. Dibăcia de strateg a lui Leon - fratele viitorului împărat Nikephoros II Phokas -, care i-a atacat pe unguri din trei direcţii, le-a provocat un adevărat dezastru, numai o mică parte a lor reuşind să se salveze prin fugă .

Numărul incursiunilor ungurilor în Balcani trebuie să fi fost mai marc, dar izvoarele nu oferă date clare în acest sens, ci, de obicei, numai generalităţi. Astfel, Constantin Porphyrogenetos pretinde că, din cauza disponibilităţilor militare limitate şi îndeosebi a efectivelor reduse de cavalerie, croaţii deveneau adesea ţinta acţiunilor prădalnice ale francilor, ungurilor şi pecenegilor[17"]. Faimosul autor de stirpe imperială nu relevă din păcate nici cînd au avut loc respectivele incursiuni şi nici cum au evoluat confruntările. El adaugă însă, într-un alt context, că ungurii - pe care îi denumeşte în mod constant *Turkoi* (turci) - ar întreţine raporturi apropiate cu croaţii sau croaţii albi şi că între cele două popoare s-ar produce chiar înrudiri[177], ceea ce relevă că legăturile încordate alternau cu cele destinse.

Nu numai Imperiul bizantin şi ţinuturile croaţilor au avut de suferit de pe urma atacurilor ungurilor, ci şi Taratul bulgar. Atunci cînd bazileul Nikephoros II Phokas (963-969) cerea imperativ suveranului bulgar Petru (927-969) să nu mai permită călăreţilor din Cîmpia Pannonică să năvălească în Bizanţ, ţarul 1-a refuzat categoric, reproşîndu-i că nu dăduse curs solicitării de ajutor împotriva ungurilor, cînd aceştia i-au încălcat teritoriile, astfel că fusese constrîns să încheie cu ci un tratat de pace' [s]. Respectivul detaliu, consemnat în cronistica grecească, ar indica faptul că raidurile

---

" Theophanes Continuatus. **p.430-43l;** Symeonis Magistri ***Annales,*** p.748: Georgii Monachi *Vitae...,* p.917; Skylitzes. p.231.

[1] Theophanes Continuatus, p.462-463: Symeonis Magistri *Annales,* p.755-756.

[175] Leonis Diaconi Caloensis *Historiae lihri decern,* ed. CB.Mase, Bonn, 1828. p. 18-19.

[176] D/l/, p. 152-153.

[177] *Ibidem.p.* 142-143.

[s] Skylitzes, p. 279; Kedrenos. II, p. 372; Jomwis **Zonarac** ***Annales,*** în ***Patrologi"*** *Graecae,* ed. J.-P. Migne, CXXXV, Paris, 1887, col. 127-128.

[174]

«gurilor în Bulgaria s-ar fi consumat în primii ani de domnie ai lui Nikcphoros n, "nainte de anul 967, cînd acesta a avut ncinspirata iniţiativă de a-i chema în ajutor iffipotriva bulgarilor pe ruşii de la Kiev.

Relaţiile ungurilor cu Constantinopolul au îmbrăcat, de asemenea, forme miabile, extinzîndu-sc în sfera confesională. în momentul pătrunderii lor în bazinul iilociu al Dunării, în acest spaţiu creştinismul tindea să devină preponderent graţie "vnei misionarilor trimişi din Bizanţ, Italia şi Germania, care impuseseră utilizarea atît liturghiei latine cît şi a celei slave. Stabilirea masei nomade păgîne în pustă, concomitent cu exterminarea sau alungarea comunităţilor locale, au provocat un recul nreenant al creştinismului în zonă, cu atît mai mult cu cît o anumită receptivitate a vîrfurilor comunităţii tribale faţă de religia cea mai răspîndită şi cea mai viguroasă din continentul european nu s-a manifestat dccît dc-abia după circa o jumătate de secol de la strămutarea lor din stepele nord-pontiec.

Primele reuşite notabile dobîndite de prozelitismul grec s-au consumat în anul 948, cînd unul din cei mai însemnaţi principi maghiari, Bulcsii, a acceptat să fie botezat la curtea constantinopolitană, naş fiindu-i însuşi împăratul Constantin VII, care 1-a gratificat totodată cu titlul de patriciu şi i-a dăruit o însemnată sumă de bani la plecarea spre ţara sa. Bulcsîi a fost însoţit în metropola de la Bosfor şi de alţi conaţionali, între care se detaşa Termacsu (Tormâs), un strănepot al lui Arpad.[m] Nu se ştie dacă convertirea sa în capitala imperială a reprezentat o iniţiativă strict personală sau dacă a avut consimţămîntul marelui duce Fajsz. Oricum, acest gest nu a avut un impact important asupra societăţii maghiare, care parcurgea momente cînd autoritatea centrală era subminată de tendinţele centrifuge ale principilor locali.

La numai cîţiva ani după călătoria lui Bulcsu la Constantinopol, la curtea bizantină este semnalat un alt dinast ungur, Gylas (Gyula?), dar nu este cu totul sigur dacă acest nume desemna un antroponim sau demnitatea de *gyula* deţinută de o căpetenie tribală. Rămînc, de asemenea, neprecizat dacă respectivul Gyula era identic cu principele transilvănean omonim - tatăl lui Sarolta, soţia lui Geza şi mama lui vayk/Ştefan -, pe care acesta din urmă 1-a înlăturat prin campania întreprinsă în anul 1002 / 1003. Se ştie însă că după ce a fost botezat la Constantinopol, Gyula s-a repatriat însoţit de episcopul Hierotheos, menit să devină primat al bisericii **din** Ungaria . în scopul de a continua opera de evanghelizare, Patriarhia a trimis în

---

[m] Skylitzes, p.239; Kedienos. II. p.328; *DAI,* p.178-179.

In ceea ce priveşte regiunea unde îşi exercita slăpîninea Gylas, intrată din punct de confesional sub păstorirea lui Hierotheos, cei mai mulţi cercetători o plasează în [a]nsilvania intracarpatică sau în Banat. Pentru această posibilitate şi pentru alte ipoteze, cf. *■ *jyortty, *Role de Byzance dans la conversion des Hongmis,* **în *Culttis el cognitio.*** *Studia : J[e]Jow sredniowiecznej kulliiry,* Varşovia, 1976. p. 175 177; **J.P. Ripoche,** ***La Hongrie entre*** *[yzc]"ice et Rome: Probleme du choix religieu.x,* în *Ungarn-Jahrbuch,* 6, 1974-1975, p. 11-12.

Ungaria mai mulţi misionari, fiind întemeiată o episcopie - „a Turkici"[181]- şj ridieîndu-se biserici şi mănăstiri. în anul 1028, într-o decizie sinodală constantinopoliană este menţionat un înalt prelat, Ioanncs al Turkiei, avînd rang de mitropolit, ceea ce însemna o treaptă superioară pentru biserica din Ungaria sufragană Patriarhiei egumenice, dobîndită probabil încă din primii ani ai secolului al XI-lea.[lx2]

La propagarea incipientă a creştinismului printre unguri un anumit rol a îndeplinit preoţimea din mediul slavo-bulgar, contînd, de asemenea, înrîurirea populaţiei slave şi, eventual, româneşti din Ungaria, Slovacia şi Transilvania, care se convertise mai înainte. Aşa se explică, de altfel, adoptarea în limba maghiară a cîtorva termeni bisericeşti de origine slavă: *barat* (= călugăr), *karâcsony* (= Crăciun), *kere.szi* (= cruce), *pap* (= preot), *szent* (= sfînt), *vecsernye* (= vecernie), *veternye* (= utrenie) etc.[1"]

Bunele raporturi pe plan confesional cu Bizanţul - ocazionale şi negeneralizate - se reflectă, între altele, în circulaţia în Cîmpia Dunării Mijlocii a cruciuliţelor pectorale de bronz realizate de meşterii greci. Cele mai multe dintre ele se încadrează în tipurile de cruciuliţe duble-relicviar, aşa-numitele cncolpioanc, cu motive incizate sau în relief, cu imaginea lui Iisus Christos răstignit, pe una din părţi, şi cu cea a Maicii Domnului sau a altui sfînt în atitudine de ora.;tă/orant, pe cealaltă parte.[IS4]

Luîndu-se în consideraţie concentraţia emisiunilor monetare de aur din vremea lui Constantin VII - presupuse stipendii acordate însoţitori lor lui Ciylas - şi a altor obiecte de factură bizantină în apropierea coniluenţei Mureşului cu Tisa, s-a avansat ipoteza că epicentrul locului de misionarism al episcopului Ilierotheos ar trebui căutat în zona respectivă. Cf. Al. Madgearu. *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuţii la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X-lea,* în *Revista istorică,* V, 1994, 1-2, p. 147-1 54. [1X1] Skylitzes, p. 239; Kedrenos, II, p. 328.

[1] N. Oikonomides, *A propos des relations ecclâsiastiques entre Byiance et la Hongrie au XF siecle: le metropolite de* ***Turqiiie,*** în *Rcvue des etudes sud-est europeennes,* IX. 1971, 3, p. 527-533.

[83] E.v. Ivânka, *Griechische Kirche unei griechisches Monchtum im mittela/ter/ichen Ungarn,* în *Orienta/ia Christiana Periodica,* VIII, 1942, p.183 şi urm.; Cîy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars, passim;* I. Kniezsa, *Zur Frage der auf Cyrillus und Melhodius beziiglichen Traditionen auf dem Gebiete des Alten Ungarn,* în *Cyrillo-Melhodiana. Zur Friihgeschichte des Christentums bei den S/aven, 863-1963.* ed. M. Ilellmann, R. Olesch. B-Stasiewski, F. Zagiba, Koln-Graz, 1964, p. 199-209; R. Marsina, *Christianization of the Mag}'ars and Hungary between the Easl and the West,* în *Studia hislorica Slovaca,* XIX, 1995, p.37-52.

[84] M.v. Bârâny-Oberschall. *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Fundcn,* în *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archăologie,* II, Baden-Baden. 1953, p-207-251; Z. Lovag, *Byzantine type relic/uar pectoral crosses in the Hungarian National Museum,* în *Folia Archaeologica,* XXII. 1971, p. 143-164; I.Szatmâri, *Bizănci lipusu ereklyetarto mellkeresztez Bekâs es Csongrâd megyâben,* în *A Mora Ferenc Mi'izeum Evkonyvt'-Studia Archaeologica,* Szeged, I, 1995, p. 219-264.

Aceste piese de cult, cu o largă proliferare în tot răsăritul Europei, au pătruns în ediul unguresc nu numai în secolul al X-lca, ci şi în veacul următor, în cadrul unor laţii ce nu s-au limitat doar la domeniul ecleziastic, ci au cuprins şi sfere mult **mai** rTverse, ceea ce se deduce edificator din obiectele de podoabă (cercei, brăţări, inele) şi . acceesoriile vestimentare (catarame), aparţinînd unor tipuri variate, de origine sau *A* inspiraţie bizantină, lucrate în Imperiu sau în ţările slave balcanice, care s-au -'spîndit în toată Pusta Pannoniei, provenind mai cu scamă din complexele [1] [IS5] funerare.

Starea anarhică ce a succedat morţii regelui Heinrich 1 a prilejuit ungurilor •eluarea incursiunilor în Germania, profitînd şi de faptul că fiul şi urmaşul său Otto 1 cel Mare îşi dispersase preocupările în prea multe direcţii. Potrivit expresiei lipsite de originalitate, dar apropiată de realitate, a unui cronicar contemporan, în 937 ci au trecut prin „foc şi sabie"[186] Bavaria, Alamania şi Franconia Răsăriteană, traversînd Rinul pe la Worms şi pustiind Alsacia, iar apoi au avansat în mod temerar pînă la ţărmul Oceanului Atlantic, pentru a reveni în Pannonia prin Burgundia şi Italia. în anul următor, în timp ce Otto îşi fixase drept obiectiv impunerea autorităţii în Bavaria, ungurii au pătruns în Saxonia, dar au fost respinşi cu mari pierderi.

După noi descinderi în Bavaria, Suabia, Saxonia, Thuringia, Alsacia şi Burgundia, ei s-au avîntat de-a lungul întregii Peninsule Apeninice, iar apoi în Champagne, Brabant, Aquitania şi Spania, unde au efectuat prădăciuni periodice vreme de aproape încă două decenii. Temerarul raid din Peninsula Iberică, produs în 942, a vizat domeniile Califatului de Cordoba, tară să fie însă prea fructuos. Mai practici decît principii europeni de la nord de Alpi şi Pirinei, care executau de obicei pe călăreţii capturaţi în luptă, arabii i-au obligat pe prizonierii unguri să servească în garda califului.

La numai un an după această expediţie hazardată, în vreme ce armata trimisă împotriva Bizanţului se întorcea cu rezultate benefice, o altă oaste a ungurilor, ce pătrunsese în ţinuturile bavareze, era nimicită de Berchtold, fratele lui Arnulf, la Wcls. Neintimidaţi de eşec, la moartea lui Berchtold, în 947, ci au revenit în cîteva rînduri în Bavaria.

1X^

K. Mesterhâzy, *Bizânci* ***es balkăni eredetu tărgyak*** *a 10-11. szâzadi mag) tir s"-leletekben,* I şi II. în *Folia Archaeologica,* XLI. 1990, p. 87-115; XLII, 1991. p. 145-177: ni, *Der byzantinisch-balkanische Hamlel nach Ungarii im* ***10.-11.*** *Jahrlnmdert im Splegcl er (jr oberfunden,* în *Byzancc el ses voisins, Melanges ă la memnire ele Gyula Moravcsik u °c casion du centieme anniversaire de sa naissanec.* S/eged. 1994. p. 117-128.

Hermann von Rcichenau, *Chronik* (llerimanni Augicnsis *Chronicon),* eil. R-iner, în *Quellen des 9. nud I I. Jahrhunderis zur* ***(Jeschichte*** *der* ***hamburgischen*** *Kirche "ndd Reiches,* Darmstadt, 1978, p. 636-637.

Potenţialul lor militar a sporit în decursul timpului, concomitent cu abilitatea de orientare şi adaptare, aşa îneît ajung să deţină capacitatea de a se manifesta simultan pe teatre de operaţiuni diferite. Prin divizarea forţelor se încerca să se mărească eficienţa incursiunilor. Lansarea raidurilor într-o suită dinamică, după stabilirea în pusta de la Dunărea Mijlocie, nu reflecta o schimbare a modului de viaţă adoptat în arealul ponto-caspic, ci era o continuare a acestuia, ce implica doar o frecvenţă sporită a acţiunilor, desfăşurate într-un mediu geopolitic şi cultural cu alte trăsături specifice.

Tracasat de tenacele şi sîcîitoarele incursiuni ce produceau pagube însemnate supuşilor săi, energicul şi ambiţiosul Otto I, care între timp îşi consolidase poziţiile în Germania şi Italia, a hotărît să le pună capăt, cu atît mai mult cu cît ungurii luaseră partea unor adversari ai săi. Pe cînd erau absorbiţi de asedierea Augsburgului, la 10-12 august 955 regele Otto I (viitor împărat din 962) a dezlănţuit împotriva lor un atac viguros la Lechfeld (fig. 18), producîndu-le un dezastru total. Căzuţi prizonieri în mîinile învingătorilor, Bulcsu şi Lei, principalii conducători ai cavaleriei maghiare, au fost executaţi prin spînzurătoarc.[187] în pofida rezultatului luptei, învinşii au avut totuşi marea şansă ca suveranul german - în continuare profund preocupat de supunerea slavilor, de complexele probleme politice de pe cei doi versanţi ai Alpilor şi în principal de dobîndirea coroanei imperiale - să nu fie dispus să iniţieze o amplă ofensivă împotriva ţării lor, operaţiune ce ar fi putut avea acelaşi deznodămînt ca cea organizată de Carol cel Mare (768-814) contra avarilor.

Cu tot caracterul ei tranşant, lupta de la Lechfeld nu a reprezentat totuşi un dezastru de proporţii pentru resursele războinice ale ungurilor, astfel că, la scurt timp după înfruntarea cu forţele lui Otto I, armate ale lor erau în măsură să întreprindă incursiuni în Balcani împotriva Imperiului bizantin în 959, 961 şi 968-970. Viguroasa ofensivă condusă de Ioan I Tzimiskes la Dunărea de Jos şi înfrîngerea bulgarilor şi ruşilor configuraseră însă noi realităţi politice în nordul Peninsulei Balcanice. Pe de

---

[1X7] *Annales Sangallenses maiores, ci ic ti Hepidanni,* p. '79; *Continuator Reginonia Treveriemis,* în *MGH, S,* I, p. 623; Widukind, p. 152-157; Adalbcrts *Fortselzung der Chronik Reginos* (Adalberti *Continuaţii)* ***Reginonis),*** în *Quellen zur Gcschichte der sâchsischen Kaiserzeit,* 1971, p. 212-213; Thietmar von Mersebnrg, -p. 42-45; Lamperl von **Hersfeld,** *Annalen* (Lamperti monachi Heisfeldensis *Annales),* cd. A. Schmidl, W. D. **Fritz, Darmstadt,** 1962, p. 30-31; Hermann von Reichenau, p. 640-643; **Gerhardi *Vita*** *Sancti Oudalrici episcopi.* ed. G. Waitz, în *MGH, S,* IV, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1841. p. 401-402; Anonymus. p 109-111; Simonis **de** Keza *Gesta Hungaroriim,* p. 169. Cf. şt R. Liîttich, *Ungarnziige...,* p.150-170; G. Fasoli, *Le* ***inevrsioni...,*** p.202-212; **B. Eberl,** *Die Ungarnschlacht* ***auf dem*** *Lechfold (Gimzeule) im Jahre 955,* Augsburg-Basel, 1955; II. BiiUner, *Die Ungarn, das Reich u'^ Europa bis zur Lechfeldschtacht des .Jahres 955,* în *Zeitschrift fiir baverischv Landesgeschichte,* 19, 1956. 3, p. 453-458; L, Weinridi, *Tradition und Individualitâl in den Quellen zur Lechfeldschlacht 955,* în ***Deutsches Archiv*** *fiir* ***Erforschtmg*** *des Miitelalters,* 27-1971, p. 291-313; M.G. Kellncr, Die *Ungarnemfdlle...,* p. 161-173.

Hă parte, realizarea reconcilierii dintre cele două imperii uc pe WUWMM, ,- ..... rin oficierea căsătoriei dintre fiul si moştenitorul tronului lui Otto I - viitorul Otto II - ■ Theophano, nepoata lui Ioan Tzimiskes, în primăvara lui 972, era desigur de natură I inoculeze circumspecţie aristocraţiei tribale maghiare şi să o reţină de a se aventura în acţiuni riscante.

în perioada ce a succedat încoronării lui Otto I la Roma ca împărat, în 962, la resiunea constantă a markgrafilor săi, ungurii au fost nevoiţi sâ-şi restrîngă teritoriul, fără a cuteza să opună rezistenţă îndîrjită. Drept urmare a reconquistci germane, în circa trei decenii s-a produs un pronunţat recul al hotarelor lor apusene, de aproape 200 de km: de pe cursul rîului Enns ei au fost respinşi treptat pînă pe Traisen, apoi oină în Pădurea vieneză *(Wienenvald)* şi, ulterior, pe aliniamentul format de rîul Leitha, afluent de pe dreapta Dunării, după înfrîngerea suferită din partea ducelui bavarez Heinrich II în anul 991.

Eşecul lamentabil din bătălia de la Lechfeld constituie un punct nodal al istoriei ungurilor nu numai pentru că ea a însemnat decimarea unei părţi a elitei lor militare şi a curmat definitiv şirul invaziilor spre Occident, ci şi pentru repercusiunile înregistrate în deceniile următoare în sfera economică, confesională şi politică. Potrivit unor estimări, din 899, anul primei incursiuni în afara pustei, pînă în 970, ungurii ar fi întreprins un număr de circa 50 de expediţii în ţările învecinate, ceea ce indică o frecvenţă deosebit de ridicată. Nu este exclus ca, în realitate, cadenţa raidurilor să fi fost şi mai dinamică, dar izvoarele să nu Ic fi înregistrat în totalitate, mai cu seamă pe cele ce au afectat regiunile situate la nord-est şi sud-est de domeniile ungurilor. Chiar dacă ele le-au furnizat cantităţi însemnate de bunuri, obţinute prin prădăciuni sau prin perceperi de dări şi daruri, elementul militar nu putea evita pierderile de efective, cu atît mai mult cu cît numeroase întreprinderi războinice s-au încheiat în mod nefericit.

In perioada ulterioară luptei amintite, în societatea maghiară s-au accentuat treptat tendinţele de debarasare de normele traiului nomad, concomitent cu adoptarea ocupaţiilor agricole şi a vieţii sedentare. Această evoluţie s-a derulat în vreme ce Ungaria intra în orbita ecleziastică a Romei prin intermediul misionarismului german. Procesele de sedentarizarc şi convertire, desfăşurate în linii generale în mod paralel, au avut în momentul adoptării oficiale a creştinismului prin strădaniile regelui Vayk/Ştefan I cel Sfînt (997-1038) - încoronat la sfirşitul lui 1000 sau la începutul anului următor -, un reper cu relevanţă aparte.

Scrutînd secvenţele crepusculare ale migraţici ungurilor, se poate conchide că °uă eşecuri de proporţii pe cîmpul de luptă, aparent cu efect catastrofal ireversibil - din 896, în confruntarea cu pecenegii şi bulgarii, şi cel din 955, cu ostile germane ■-, e~au marcat capital istoria veche, constituind momente de răscruce în universul lor l. Cel dintîi i-a decis să-şi abandoneze sălaşele din arealul nord-pontic şi să-şi Sească o nouă patrie în cîmpia de la Dunărea Mijlocie, iar cel de-al doilea le-a "*Perât agresivitatea, le-a drenat tendinţele spre sedentarizare şi creştinare, mediind.

accederea spre un mod de trai apropiat canoanelor prefigurate în vestul Europei. Cîteva secole mai tîrziu, pe cînd alţi contraţi într-ale nomadismului ecvestru alunecaseră spre marasmul disoluţici şi îşi pierduseră identitatea etnică şi culturala, ei reuşeau să edifice, sub sceptrul unor monarhi străluciţi, precum Ludovic 1 de Anjou, Sigismund de Luxemburg şi Matei Corvin, unul din organismele statale cele mai puternice şi prestigioase de pe continent. Capriciile destinului hărăzesc uneori ca din dezastre şi convulsii acerbe să se întrupeze regenerarea şi împlinirea.

REPERE BIBLIOGRAFICE SELECTIVE

Les anciens Hongrois ei les ethnies voisines a I 'Est, red. I. Erdelyi, Budapesta, 1977.

Ancient cultures ofthe Uralianpeoples, rcd. P. Hajdu, Budapesta, 1976.

The Ancient Hungariam, ed. I. Fodor, în colab. cu L. Rcvesz, M. Wolf, I. M. Nepper, Budapesta, 1996.

Ârpad elott ev *utân,* cd. Gy. Kristo şi F. Makk, Szegcd, 1996.

CS. BÂLINT, *Les tombes ă ensevelissemenl de cheval chez les Hongrois aux IX-Xf siccles, \n Archivum Eurasiae Medii Aevi,* 11, 1982, p. 5-36.

Idem, *Die Archiiologie der Sleppe. Steppenvolker zwischen Volga tind Donau vom 6. bis zum 10. Jahrfnindert,* Viena-Koln, 1989.

Idem, *Siidungarn im 10. Jahrhutidert,* Budapesta, 1991.

A. BARTHA, *Hungarian Socieiy in the 9th and lOih Cenluries,* Budapesta, 1975.

Bevezetes a magyar 6storte.net kutatâsunakforrdsaiba, cd. P. Hajdu, Gy. Kristo, A. Rona-Tas, Budapesta, I, 1, 1988; II, 1985.

TH.v. BOGYAY, *Gnindziige der Geschkhte Ungarns,* cd. a 3-a, Darmstadt, 1977.

I. BONA, *Die Archâologie in Ungarn und die ungarische Landnahme,* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Himgaricae.* XLIX, 1997, 4, p. 345-362.

CH. R. BOWLUS, *Franks, Moravians, and Magyars. The Siruggle for the Middk Danube, 788-907,* Philadelphia, 1995.

GH. I. BRĂTIANU, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal.* în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice,* Seria III, XXVII, 1944-1945, p. 81-121.

E. A. CHALIKOVA, A.H. CHALIKOV, *Allungarn an der Kama und im Ural (Das Grăberfeld von Bolschie Ţigani)* (Rcgcszcti tlizctck, Ser. III, 21), Budapesta, 1981.

£ DABROWSKA, *Quelques remarques sur la penetration hongroise sur territoire de la Pplogne du Sud,* în *Berichte tiher den II. Internat ionalen K fiir Slawische Archâologie,* II, Berlin, 1973, p. 363-368.
T DEER, *Le probleme du chapitre 38 du De Administrando Imperio,* în *de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientale et Slave,* XII, 1952 (=Melan^s Henri Gregoire, IV), p. 93-121.
Idem *Heidnisches und Christliches in der altimgarischen Monarchie,* ed. a 2-, Darmstadt, 1969.
I DIENES, *Die Ungarn um die Zeii der Landnahme,* Budapesta, 1972.
M. EGGERS, *Das „ Grossmährische Reich": Realităt oder Fiktio^* Stuttgart, 1995.
Idem, *Beitrcige zur Stanunesbildung und Landnahme der Ungarn, I, h ungarische Stammesbildung,* în *Ungarn-Jahrbuch,* 23, 1997, p. 1-63.
Erdely tortenete, red. B. Kopeczi, I, Budapesta, 1986.
I. ERDELYI, *„Bol'saja Vengrija",* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarhl Hungaricae,* XIII, 1961, p. 307-320.
Ethnische und kulturelle Verhăltnisse an der mittleren Donau vom 6. h zum 11. Jahrhundert, ed. D. Bialekovâ, J. Zâbojnik, Bratislava, 1996.
G. FASOLI, *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X,* Firenzc, 1945.
G. FEHER, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.-\ Jahrhunderten,* Budapesta, 1921.
I. FERENCZI, *Az erdelyi honfoglalăs kerdese a regeszeti leletek vilăgăhă* în *Erdely Muzeum,* LVIII, 1996, 1-2, p. 9-40.
N. FETTICH, *Die altungarische Kunst,* Berlin, 1942.
I. FODOR, *Einige Kulturgeschichtliche Beziehungen der ungarisck,, Urgeschichte,* în *A Mor a Ferenc Muzeum Evkonyve,* 1971, 2, p. 157-181.
Idem, *Abstammung der Ungarn und Landnahme,* în *Die Obere Wart,* ed Triber, Oberwart, 1977, p. 101-115.
Idem, *Die grosse Wandening der Ungarn von Ural nach Pannonien,* Budapes 1982.
Idem, *A magyar ostortenet văzlata, în A Herman Otto Muzeum Evkom\,* XXXII, 1994, p. 105-124.
'• GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur Praehistorische Zeitschrift,* 56, 1981, 1, p. 3-167.
"• GOCKENJAN, *Hilfsvolker und Grenzwâchter im mittelalterlichen Ungn* Wiesbaden, 1972.
Wem, *Die Landnahme der Ungarn aus der Sicht der zeitgenossischen ostfrankkc, deMschenQuellen,m Ural-Altaische Jahrbiicher,'N¥* 13, 1994, p. 1-17.

H. GREGOIRE, *Le nom el I"origine des Hongrois*, în *Zeitschrift cler Deutschen Morgenländischen Gesellschafl,* 91, 1937, 3, p. 630-642.
K. I. **GROT,** *Moravi/a i mad'jary s poloviny IX do nacala X veka,* Sanktpeterburg, 1881.
GY. GYORFFY, *Kronikâink es a magyar ostortenet.* Budapesta, 1948.
Idem, *Autour de l'Etat des semi-nomades: le eas de Ia Hongrie,* în *Etudes historiques hongroises 1975,*1, Budapesta. 1975, p. 223-238.
Idem, *Systeme des re'sidences d'hiver el de te diez Ies nomades et Ies chefs hongrois au X sie'cle,* în *Archivum Eiirasiae Medii Aevi,* I, 1975, p.45-153.
Idem, *Wirtschaft und Gesellschafl der Ungarii utn die Jahrtausendwende* Budapesta, 1983.
Idem, *Landnahme, Ansiedlwig und Streifziige der Ungarii,* în *Acta Historica Academiae Scientiarum* ***Hungaricae,*** 31, 1985, 3-4, p.231-270.
Idem, *Konig Stephan der Heilige,* Budapesta, 1988.
L. HALPHEN, *Les Barbares. Des grandes invasions aux conqueles lurqiies du XI siecle,* ed. a 2-a, Paris, 1930.
J. HAMPEL, *Alterthiimer des friihen Miltelalters in Ungarii,* I-III, Braunschweig, 1905.
R. R. HEITEL, *Die Archâologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische* ***Transilvanie»,*** în *Dacia,* NS, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 389-439.
Histoire de Ia Hongrie des origines a nos j'ours, rcd. E. Pamlenyi, Budapesta, 1974.
B. HOMAN, *Geschichte des wigarischen MiHelaltem,* I, Berlin, 1940.
Honfoglalâs es Ârpad-kor, Ungvâr, 1997.
Honfoglalâs es neprajz, cd. L. Kovâes, A. Palâdi-Kovâcs, Budapesta, 1997.
Honfoglalâs es regeszet, ed. L. Kovâes, Budapesta, 1994.
A honfoglalâskor irott forrâsai, ed. L. Kovăcs, L. Vcszpremy, Budapesta, 1996.
K. HOREDT, *Contribuţii la istoria Transilvaniei in secolele 1V-XI/I,* Bucureşti, 1958.
Idem, *Siebenbiirgen im Fruhniittelalter,* Bonn, 1986.
E.v. IVÂNKA, *Ungarn zwischen Byzanz und Rom.* în *Blick nach Osten,* II, 1949, 1-2, p. 22-36.
M. G. KELLNER, *Die UngarnemfdUe im Bild der Ouellen bis II50,* Miinchcn. 1997.
A. KISS, *Studien zur Archâologie der Ungarn im 10. und II. Jahrhundert,* în *DU' Bayern und ihre Nachharn,* II, ed. H. Friesingcr, F. Daim, Vicna, 1985, p. 217-379.
L. KOVACS, *Munzen aus der ungarischeii Landnahmezeit,* Budapesta, 1989.
GY. KRISTO, *A 10. szâzadi Erde'ly polilikai iorteiietehez,* în *Szâzadok,* 122, **1988.** 1-2, p. 3-35.

0 GY. LÂSZLO, *The Art ofthe Period ofGreat Migrat ions* ***in*** *Hungary,* Budapesta, 1970. c Idem, *A honfoglalo magyarok,* Budapesta, 1996.

I. LÂZÂR, *Petite histoire de Hongrie,* Budapesta, 1989.

X LEWICKI, *Madjar, Madjaristan,* în *The* ***Encyclopaedia*** *of Islam,* NE, V, Leiden, 1986, p. 1010-1022. , P LIPTÂK, *A vărs and Ancient Hitngarians,* Budapesta, 1983.

- R. LUTTICH, *Ungarnziige* ***in*** *Europa im 10. Jahrlnmdert,* Berlin, 1910.
- CA. MACARTNEY, *The Magyars in the Ninth Century,* Cambridge, 1930.
- Idem, *The Medieval Hungarian Historians. A Criticai and Analitical Guide,* Cambridge, 1953.
- *A magyar honfoglalâs korânak re'ge'szeti em/ekei,* ed. M. Wolf şi L. Revesz, Miskolc, 1996.
- *Magyar ostorteneti tanulmânyok,* cd. A. Bartha, K. Czegledy, A. Rona-Tas, Budapesta, 1977.
- J. MAKKAY, *Eloileietek nâlkiil ajâszokrâl,* Budapesta, 1997.
- J. MARQUART, *Osteuropâische und ostasiatische Streifziige,* Leipzig, 1903.
- R. MARSINA, *Slavjane i mad'jary v kontze IX-X* v., în *Rannefeodal'nye gosudarstva i* ***narodnosti*** *(Juznye i zapadnye slavjane VI-XII* w.), Moscova, 1991, p. 106-116.
- K. MESTERHÂZY, *Die landnehmenden ungarischen* ***Stâmme,*** în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum* ***Hungaricae,*** XXX, 1978, 3-4, p. 313-347.
- Idem, *Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst,* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae,* XLIX, 1997, 4, p. 385-418.
- E. MOLNÂR, *Problemy etnogenezei i drevnej istorii vengerskogo naroda,* Budapesta, 1955.
- GY. MORAVCSIK, *Studia* ***Byzantina,*** Budapesta, 1967.
- Idem, *Byzantium and the Magyars,* Budapesta-Amsterdam, 1970.
- J- NEMETH, *La question de Vorigine des Sicules,* Budapesta, 1941.

1--A. POP, *The Ethno-Confessional Struclure of Medieval Transylvania and Hungary* (Bulletin ofthe Center for Transylvanian Studies, III, 1994, 4) Idem, *Românii si maghiarii* ***in*** *secolele IX-XIV. Geneza statului medieval in Transilvania,* Cluj-Napoca, 1996.

i delle steppe: Unni, Avari, Ungari (Settimane di studio del Centro Italiano di sull'Alto Medioevo, XXXV, 23-29 aprilc 1987), I-II, Spoleto, 1988.

roblemy arkheologii i drevnej istorii ugrov, red. A. P. Smirnov, V. N. Cemetzov, LF**-Erdelyi,** Moscova, 1972.

es questions fondamentales du peuplement du bassin des Carpathes du Vllf ***au*** *X s'ede,* ed. L. Gerevich, Budapesta, 1972.

L. REVESZ, *A karosi* ***honfoglafâs*** *kori temeiok.* Miskolc, 1996.
J.P. RIPOCHE, *Constantin VII* ***Porphyrogenete et*** *sa* ***politique hongroise*** *au milieu duX'siecle,\nSudost-Forschimgen,XXXV\,* 1977, p. 1-12.
A. RONA-TAS, *Lavguage and History Contribuiions ta* ***Comparative*** *Altaistics,* Szeged, 1986.
Idem, *A honfoglalo magyar* ***nep.*** *Bevezetes a* ***korai magyar tortemlem*** *ismeretebe,* Budapesta, 1997.
E. SAYOUS, *Les origines et l 'epoque pa'ienne de l 'histoire des* ***Hongrois,*** Paris. 1874.
H. SCHONEBAUM, *Die* ***Ketmtnis*** *der* ***byzmttinischen*** *Geschichtschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarii von der Landnahme,* Berii n-Lei pzig, 1922. M. SCHULZE, *Das itngarische* ***Kriegergrab*** *von* ***Aspres-tes-Corps.*** *Untersitchungen zu den* ***Ungameinfâllen*** *nach Mi ti el-, West- und Siideuropa (899-955 n. Chr.),* în *Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralimtsewn Mainz,* 31, 1984, p.473-514.
M. SCHULZE-DORRLAMM, ***Untersuehungen*** *zur Herkunft der Ungarn zum Beginn ihrer Landnahme* ***im*** *Karpatenbecken,* în *Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz,* 35, 1988, p.373-478. T. SENGA, *La situation geographicjue de la Grande-Moravie* ***et*** *les Hongrois conquerants,* în *Jahrbucher fiir Geschichte Osteuropas,* NF, 30, 1982, 4, p. 533-540.
V.P. SHUSHARIN, *Russko-vengerskie otnosenija* v *IX v.,* în *Mezdunarodnye svjazi Rossii do XVII veka,* Moscova, 1961, p. 131-180.
V. SPINEI, *Migraţia ungurilor în spaţiul carpalo-dimârean şi contactele lor cu românii în secolele IX-X,* în *Arheologia Moldovei,* XIII, 1990, p. 103-148. *Svätopluk 894-1994,* ed. R. Marsilia, Al. Ruttkay, Nitra, 1997. G. SZEKELY, *Le role de l'element magyctre et slave dans la format ion de l'Elcil hongrois,* în *L'Europe aux IX'-X siecles. Aux origines des Etats nationaux,* Varşovia, 1968, p.225-239.
B. SZOKE, *A honfoglalo es kora Ârpâd-kori magyarsâg regeszeti emlekei* (Regeszeti tanulmânyok, \), Budapesta, 1962.
S. TOUGHER, *The Reign of Leo VI (886-912).* ***Politics*** *and People.* Leiden-New York-Koln, 1997.
P. VÂCZY, *Some cjuestions of early* ***hungarian history*** *und material* ***ctdture,*** în *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiariin' Hungaricae,* 19-20, 1990-1991, p. 257-329.
S. de VAJAY, *Der Eintritt des vngarischen* ***Stămmebutvtes in*** *die eiiropciischc Geschichte (862-933),* Mainz, 1968.
Z. VÂNA, *Madiafi a Slovane ve svetle archeologickych nâlezu X-XII. stoleti,* "[1] *Slovemkâ Archeologia,* II, 1954, p. **51-104.**

IC.

f ZIMMERMANN, K«
Bucureşti, 1983.

PECENEGII

Cu migrarea pecenegilor din vestul Asiei spre ţinuturile meridionale ale Europei Răsăritene, etniile turanice redobîndesc supremaţia în stepele nord-pontice, întreruptă prin interpunerea temporară a ungurilor. Cumulînd substanţiale resurse revitalizatoare, pecenegii aveau sâ~şi concretizeze robusteţea şi dinamismul printr-o proiecţie eclatantă pe ecranul convulsionat şi **imprevizibil** al realităţilor politice de la cumpăna primelor două milenii ale erei creştine, intrînd în contact cu populaţii diferite, al căror destin istoric l-au înrîurit pregnant. Iruperea lor viguroasă a fost de natură să zdruncine echilibrul labil al statelor din extremitatea de est şi sud-est a continentului.

NUMELE ŞI STRUCTURA ETNICĂ

Confederaţie tribală de neam turcie, pecenegii apar desemnaţi în izvoarele contemporane sub diferite forme: *Bjnak/Bjamik/Bajanak* la arabi şi persani, *Be-canag* la tibetani, *Pacanak-i* la georgieni, *Pacirmak* la armeni, *Patzwakitai/Patzinakoi* la greci, *Peceneghi/Pecenezi* la slavii râsăriteni, *Besenyn/Becenak* la unguri, *Pieczyngowie/Piecinigi* la polonezi, *Pizenaci,* ***Bisseni, Bessi*** în textele latine redactate în ţările Europei Centrale etc. Pornindu-se de la sensul de „cumnat", pe care termenul *bajanaq/bajinaq* îl avea în vechile limbi turcice, numelui pecenegilor i s-a atribuit semnificaţia etimologică de „clan/trib înrudit prin alianţă".[1]

în turca osmană *bacanak/bacinak* deţinea un sens circumscris tot noţiunilor desemnînd înrudirile: „soţul surorii soţiei". în alte idiomuri turcice există, de asemenea, cuvinte cu rădăcină identică cu cele enumerate mai sus. Astfel, în limba ciaghatai *baca* înseamnă „soră mai în vîrstă", la fel ca *baci* în osmană, azeră şi turkmenă, în timp ce în iacută *baca* indică alianţa matrimonială. Prin adăugarea la acest termen a sufixului *~nak/-nek* nu se produce o modificare de sens. încă de la

---

' A.M. ShCerbak, ***Znaki*** *na* ***keramike*** *i kirpicakh iz Sarkela-Beloj Vezi,* în *MIA,* 75. Moscova-Leningrad, 1959, p.368-370; P.R. Goldcn, ***An Introduction,*** p.264-265; idem-*Pecenegs,* în *The Encyclopaedia of Islam,* NE, VIII, Leiden, 1995, p.289.

fîrşitul mileniului I este posibil ca prin rcspecuvci JL.^..., -------
Aversele forme ale numelui pecenegilor.[2]

Preocupat îndeaproape de puternicul neam de călăreţi din arealul nord-pontie ronstantin Porphyrogenetos consemna, la mijlocul secolului al X-lea, că pecenegi .. tre] **^provincii"** - adică aparţinînd la trei triburi - erau denumiţi şi ***Kangar,*** fiini • yjteii şi de obîrşie mai aleasă decît ceilalţi conaţionali ai lor.[s] Acest etnonim n: onstituie o apariţie singulară, fund atestat anterior în zona transcaucaziană la ere icarul armean Lazar P'arpeci de la sfirşitul secolului al V-lca şi în două martirologi siriace redactate un veac mai tîrziu. El derivă probabil de la cuvîntul **tocharian** *kau{* însemnînd „piatră". într-o inscripţie **runică** turcică din anul 732, de la Kul-tegin, s; întîlneşte numele *Kângcircis,* care, în concepţia cunoscutului orientalist Omeljsi Pritsak, ar reprezenta o asociere hibridă, obţinută prin alăturarea etnonimului iranin *aorsoi* (= *avrs-ars-as)* la termenul *kcmk,* astfel că respectivul *Kângcircis* ar putea li interpretat ca derivînd de la *Kangar As,* ceea ce ar însemna „As-ii de piatră"[4], ipotcă ce trebuie privită cu toată prudenţa, cu atît mai mult cu cît ca nu are numai o relevaţia strict lingvistică, ci şi una etnică, sugerînd o componentă (i)aso-iraniană a pec-negilor.

Caracterul turcie al pecenegilor este relevat în mod explicit de mai mulţi cronkiri şi geografi arabi, care i-au cunoscut încă din perioada cînd sălăşluiau în vestul Asie şi în extremitatea răsăriteană a Europei. Puţinele antroponime păstrate de la pecengi probează, de asemenea, originea lor turanică. Pe scama lor au fost puse anumiten-scripţii runice scrijelate în piatră, recuperate în arealul meridional al Europei de ist, precum şi cele de pe faimosul tezaur din piese de aur de la Sînicolaul Mare (fost ÎN'jjy-Szentmiklos) (jud. Timiş), descoperit în anul 1799 şi păstrat la Kunsthistorisacs Museum din Viena, a cărui apartenenţă rămîne încă controversată. Invocînd divrsc categorii de argumente, majoritatea specialiştilor îl atribuie bulgarilor, avarilonau ungurilor. Termenii redaţi în rune, cu paralelisme în idiomurile turcice arhaice, **e** la Sînicolaul Mare par - după anumite opinii, neîmpărtăşite de toată breasla turcologilr, - a fi concepuţi de o persoană cu cunoştinţe precare de limbă pecenegă sau aflată îtr-o stare avansată de asimilare, în vreme ce alţi cercetători acreditează ideea că textus-ar datora vorbitorilor unui idiom înrudit.[5]

L. Bazin, *Â propos du nom des „Petchenegues",* în *Passe turco-tatar, plseni sovietique. Etitdes offertes ă Alexandre* ***Bennigsen,*** ed. Ch. Lemercier-Quelqueja, Cî. veinstein, S.E. Wimbush, Louvain-Paris, 1986. p.67-77. * *DAI,* p.170-171.

O. Pritsak, *Pecenigi,* p.95; idem, *The Pecenegs,* p.6-8.

J. Neraeth, *Die* ***Imchriften*** *des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos,* Budapesta, **193,** p.9-

' A..VI. Shcerbak, *op.cit.,* p.385-388; R. **Gobl,** A. Rona-Tas, *Die Inschriften des Schat:.s von aSy-Szentmikl6s. Eine palăographische Dokumentation,* Viena, 1995. O amplă prospetare a rierii runice în mediul nomazilor turanici, implicînd anumite departajări regioulc, a

Renumitul cărturar Mahmud al-Ka ghari din secolul al Xl-lea, iniţiat îndeaproape în dialectele turanicilor, susţinea că limba pecenegilor ar aparţine unei categorii mai alterate în raport cu limba kirkizilor, kipciakilor (cumanilor) şi Dghuzilor/[1] în schimb, Anna Comncna, biografa tatălui său, împăratul Alcxios I Comnenos (1081-1118), releva faptul că pecenegii (denumiţi de ea „sciţi") vorbeau aceeaşi limbă ca şi cumanii.[7] Turcologul N.A. Baskakov includea limba pecenegilor, uzilor si găgăuzilor în subgrupa oghuzo-bulgară din grupa oghuză a limbilor turcicc-vcst-hunice. Potrivit clasificării sale, limbile turcice se departajează în două branşe-turcica-vest-hunică şi turcica-cst-hunică. Din cea dintîi făceau parte grupele limbilor bulgare, oghuzc, kipciace şi kargule. La rîndul ei, grupa oghuză era divizată în subgrupele oghuzo-turkmenă, oghuzo-bulgară şi oghuzo-selgiucidă. în evoluţia limbilor turcice, reputatul savant întrevedea mai multe etape: altaică, hunică (pînă în secolul V d.I.Ch), turcică veche (secolele V-X), mijlocie (secolele X-XV), nouă (secolele XV-XX) şi contemporană.[1]*

în ceea ce priveşte limbile turcice, acestea ar alcătui, potrivit anumitor opinii, o ramură comună cu cele mongolice, familia de limbi turco-mongolice incluzîndu-se în marele trunchi lingvistic altaic, din care mai fac parte familiile de limbi manciu-tunguse şi japonezo-coreene.[9] Potrivit unui alt punct de vedere, grupul de limbi altaice ar cuprinde patru mari familii: hunica, tureica, mongolica şi tungusa.[1"]

Populaţiile turcice de astăzi, răspînditc într-un areal imens din Asia Centrală şi Anterioară şi din Europa de Est şi de Sud-Est, sînt de o marc diversitate somatică, lingvistică şi culturală, rod al proceselor de mixtizarc, interconexiune şi aculturatie, ce au angajat şi reprezentanţii altor etnii pe parcursul mai multor secole. Iniţial, ele se grupau în centrul Asiei, fără să se poată deocamdată determina exact arealul lor de etnogeneză. Unii savanţi au postulat, încă din a doua jumătate a secolului al XlX-lea, că originea triburilor turcice trebuie căutată în zona Altaiului, dar este riscant de precizat dacă poate fi avută în vedere întreaga regiune, care, după cum se ştie, prezenta deja în primele secole ale mileniului I mari deosebiri în ceea ce priveşte spectrul geografic, etnico-demografic, antropologic şi economic între jumătatea sa nordică şi cea sudică."

întreprins recent I. L. Kyzlasov, *Runiceskie pis* ***mennosti evrazijskikh*** *stepej.* Moscova, 1994.

[6] C. Brockclmann, *Mahmud al-Kasgari i'iber dic Sprachen tind clie Stämme der Tïirken im II. Jahrh.,* în *Korosi Csoma-Archivum,* I. 1921, 1. p.37-38.

[7] Anne Comncne. *Alexiade.* II, ed. 13. Lcib. Paris. 1943. p. 142.

N.A. Baskakov, *Tjurkskiejazyki,* Moscova. 1960, p.21 şi urm.

P.B. Golden. *An* ***Introduction,*** **p. 17.**

K.H. Menges, *The Turkic languages and pcoples. An introduction to Turkic studie**- Wiesbaden, 1968, p.56-57.

L.P. Potapov, *The* ***Origin ofthe Aliayam,*** în *Siudies in Siberian Ethnogenesis, cd-an*

MODUL DE TRA/ŞI VIAŢA ECONOMICA

Pecenegii duceau o viaţă predominant nomadă, deplasîndu-se în funcţie de otimp, împreună cu familiile, turmele şi întregul avut, dc-a lungul unor trasee pre-**bilite,** în căutare de terenuri de păşunat adecvate. Asupra modului lor de trai există ai multe referiri ale izvoarelor vremii. **Cronicarul** arab al-Bakri din secolul al **Xl-lca** ăta că „pecenegii sînt un popor nomad care umblă după locuri udate de ploi si beate în păşuni",[12] ceea ce confirmă şi uncie texte bizantine. Astfel, la **sfîrşitul** secolului al X-lea, Leon Diaconul menţiona, de asemenea, că practicau nomadismul, că erau numeroşi şi că se deplasau împreună cu locuinţele, dueîndu-şi traiul mai mult în căruţe.'[1] în relatarea succintă a lui Constantin Porphyrogenetos despre traversarea Niprului de către pecenegi şi despre staţionarea lor în preajma fluviului de-a lungul întregii veri[14] se avea desigur în vedere migrarea acestora în cursul anotimpului călduros spre zone cu vegetaţie adecvată.

în altă ordine de idei, în cronica riguros documentată a lui Ioannes Skylitzes, redactată la sfîrşitul secolului al Xl-lea, se apreciază - în consonanţă cu notificările lui Leon Diaconul - numărul mare al pecenegilor, precum şi faptul că erau „nomazi" şi că aveau predilecţia de a-şi petrece viaţa în corturi.[11] Judecăţile conaţionalului său Ioannes Mauropus, datînd cu numai cîteva decenii înainte, sînt mult mai puţin binevoitoare faţă de pecenegi, ca urmare a unor nefaste experienţe personale: „nomazi după felul lor de viaţă, cu moravuri sălbatice, [...] nu cunoşteau nici cuvînt, nici lege, nici religie, nu-şi rînduiau viaţa după nici un fel de organizare civilă, [...] jefuiau tot ce întîlneau în calc şi treceau prin sabie tot ce le cădea în mîinile pîngărite de crimă".[16]

Potrivit descrierilor altor autori contemporani, pecenegii nu dispuneau de locuinţe stabile, adăpostindu-sc în corturi şi în căruţe sau care. Atunci cînd efectuau deplasări, ei locuiau împreună cu familiile în asemenea vchicole, unde îşi depozitau întregul avut. Aşezate în cerc şi legate strîns între ele, acestea erau utilizate ca ţarcuri Pentru cirezi şi turme, precum şi ca tabere întărite în timpul confruntărilor cu caracter

---

. Michael, Toronto, 1962, p. 169 şi urm.

Extrait d'Abou-Obeid **Al-Becri,** în Ed. **Defremery,** *Fragments de geographes el "tstoriens arabes el persans inedits relatifs aux anciens peuples du Cancase et de la Russie Meridionale,* în *Journal Asiatiqite,* Ser. a 4-a. **XIII, 1**849. 6. p.466.

Leonis Diaconi **Caloensis *Historiae*** *libri decent,* ed. CB Hase. Bonn, 1828, p. 157.

[14] *DAI,* p.56-57.

Ioannis Skylitzae *Synopsis historiarum,* ed. I. Thurn. **Berolini** et Novi **Eboraci,** 1973.

[3"]- Cf. şi Georgii Cedreni *Compendium historianim,* **ed.** Im. **Bekker,** II. Bonn, 1839, p.582.

FHDR, III, p.4-5; **Johannis Euchailorum** metropolitac *Ouae in codice Vaticano* [eco] ***676*** *supersimt,* .1. Bollig descripsit, P. de Lagarde cdidil. Ciottingae. 1882, p.144.

războinic. Cu toate că le diminua considerabil mobilitatea în acţiunile militare, pecenegii le luau cu ei chiar în expediţiile îndepărtate, pentru a le servi drept sălaşe şj pentru transportul prăzilor.

Mai multe mărturii despre folosirea carelor în luptele pecenegilor - consemnate în izvoare narative de obîrşie diversă - se referă la acerba dispută angajată în anul 1091 cu armatele lui Alcxios I Comnenos. Cronicarul armean Matei din Edessa (Urha), contemporan cu evenimentele, pe care Ic înregistrează scriptic însă cîteva decenii mai **tîrziu,** relatează că, în faţa şarjei bizantinilor, pecenegii se urcaseră pe care, de unde aruncau cu săgeţi. înfrîngerea lor s-ar fi conturat numai în momentul incendierii carelor.[17] Ecouri ale faimoasei înfruntări decisive cu turanicii s-au propagat pînă în nordul scandinav. Astfel, în aşa-numita ***Hei/nskringla*** („Cercul lumii"),[18] compusă de Snorri Sturluson prin 1220-1230, ca şi în varianta extinsă din „Saga Sfîntului Olaf" *(Olafs saga ins helge/),*[11]* atribuită tot literatului islandez, se aminteşte, de asemenea, despre amenajarea unei tabere din care, prevăzută şi cu un şanţ de apărare în exterior, de către un neam pâgîn în *Pessinavollu/Pezinavollv* (= Cîmpia pecenegilor), după ce invadaseră *Grikklamli/Griclandi* (= Grecia), în vremea domniei lui *Kirjalax/Kirialax (-* Alexios I). Chiar dacă atacatorii nu sînt nominalizaţi, este limpede că fuseseră avuţi în vedere pecenegii, mai ales că este menţionată „Cîmpia" lor.[20] Nu lipsit de interes este faptul că în anturajul lui Alexios I se considera că pecenegii devin vulnerabili dacă angajează lupte fără a se servi de care.[21]

Utilizarea în defensivă a taberei de care este atestată în două cronici greceşti[22] şi în una siriacă[21] şi cu prilejul ultimei expediţii întreprinse de pecenegi în Bizanţ în timpul domniei lui loan II Comnenos, la începutul deceniului al treilea din secolul al XH-lea. Această tactică militară nu a reprezentat o inovaţie pecenegă, fiind cunoscută anterior hunilor şi chazarilor, care au folosit-o în luptele împotriva romanilor şi, respectiv, a arabilor.[25]

[17] Matthieu d'Edesse, *Chronique,* ed. Ed. Dulauricr, Paris, 1858, p.200. [1X] Snorri Sturluson, *Heiinskringla,* **II,** cd. B.S. Kristjânsdottir, B. Halldorsson. J. Torfason, O. Thorsson, Reykjavik, 1991, p.814.

[19] *Saga Olâfs konungs hins helga. Den store saga om Olav den Heillige,* I, ed. O.A-Johnsen şi .1. Helgason, Oslo, 1941, p.633.

E. Lozovan, *Vikings et Valaques au Moyen Age,* în *Revue Internationale d'Onoinastique,* 15, 1963, 2, p.**112-114;** V. Spinei. *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* II, în *Studii şi cercetări de istorie veche,* 24, 1973, 2, p.271-272. Anne Comnene, II, p.96.

Ioannis Cinnami *Epitome renim ab loanne et Alexio Comnenis gestarum,* cd. A-Meinecke, Bonn, 1836, p.8; Nicetae Choniaiac *Historia,* cd. Im. Bekker, Bonn, 1835, p.21. [2]* Michel le Syrien, *Chronique,* **III,** cd. J.-B. Chaboi, Paris. 1905, p.207. [24] lordanes, *Getica (f/R,* XIV), 1939, p.59, 130. ' D. Ludwig, *Struktur tind Gesellschafl des Chazaren-Reiches im Licht der*

în legătură cu modul de viaţă al turanicilor, o geografie universală persană oniniă - *Hudud al- 'A/am* -, definitivată în anul 982, preciza că una din cele două muri ale nomazilor, cea a „pecenegilor turci", nu dispunea de oraşe,[26] în vreme ce despre cealaltă - a „pecenegilor chazari" - arăta că locuiau în iurte de fetru şi în rturi mignnd în căutare de păşuni,[27] ceea ce, de asemenea, excludea sedimentarea i vjeti de factură citadină. în total dezacord cu aceste informaţii se află datele ■ rate m tratatul de geografie elaborat de Abu'l Fida (1273-1331), cărturar arab riginar din Damasc, care a compilat paragrafe întinse din opera predecesorului său, Abu Sa'id, din ultimele decenii ale secolului al XII 1-lea. în lucrarea amintită se relevă că pe malurile unui lac şi ale unui rîu din ţara pecenegilor ar exista mai multe oraşe. La unul dintre ele, situat lîngă un alt lac, i se indică şi numele: Thcygna, unde îşi avea reşedinţa o căpetenie aflată în raporturi ostile cu şeful suprem al pecenegilor, chaganul.[2]* Aceste aprecieri ale geografului arab sînt suspecte nu numai prin conţinutul lor intrinsec, ci şi prin faptul că sînt alăturate de date cu totul neverosimile pentru uniunile tribale turanice. între altele, se pretinde că în ţara pecenegilor s-ar afla munţi, că respectivii nomazi şi-ar incinera morţii şi că demnitatea supremă de chagan s-ar transmite de la tată la fiu,[29] informaţii ce contravin flagrant cu ceea ce ştim despre ei din sursele orientale şi bizantine, aşa încîl, pe drept cuvînt, sînteni îndreptăţiţi să admitem că în textul lui Abu'l Fida s-au strecurat grave confuzii, astfel că majoritatea informaţiilor despre pecenegi trebuie recuzate.

Nomadismul ecvestru era incompatibil cu îndeletnicirile agricole, care nu au putut fi practicate de pecenegi în condiţiile modului lor de trai caracterizat prin mobilitate cvasipermanentă. De altfel, episcopul german Otto von Freising secondat de Rahewin relevă explicit că nici pecenegii şi nici cumanii care locuiau în vecinătatea Regatului ungar nu cunoşteau munca cîmpului.'" Dacă informaţia potrivit căreia în alimentaţia pecenegilor *(Pecenati)* şi cumanilor *(Falonex)* carnea de cal ocupa un loc însemnat este pe deplin credibilă, nu acelaşi lucru se poate spune despre aprecierea cu iz denigrator că ei s-ar fi hrănit cu pisici şi că toată carnea consumată ar fi fost în stare crudă.[31]

Quellen, Munster (Wcstf.), 1982, p.217.

[26] ***Hudud,* p. 101.** [27] *Ibidem,* p.160.

"* Aboulfcda, *Geographie,* II, 1, cd. T..1. Rcinaud, Paris, 1848. p.293.

[29] ***Ibidem,* p.292-293.**

[31] Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini *Gexta Frederici seu reclhis Cronica,* cd. K-■ Schmale, Darmstadt, 1965, p. 192-193.

Ottonis episcopi Frisingensis *Chronica sive historia de diiahits civitatihus,* Irad. A. cnmidt, ed. W. Lammers, Darmstadt, 1961, p. 448-449.

Fig. 19. Scări de şa din mormintele tumulare pecenege din secolul al X-lea
de lîngă SarkeI-Belaja Veza.

Mijloacele de subzistenţă ale pecenegilor proveneau aproape exclusiv de pe a creşterii vitelor. Această ocupaţie principală Ic-a imprimat şi trăsăturile modului trai, prin faptul că i-a obligat la migraţii pendulatorii sezoniere în arealul stepic, ntru a putea asigura păşunarca turmelor. Textele arabe şi persane enumera între imalele crescute de pecenegi vitele, oile şi caii,[32] despre care un izvor bizantin cizează că erau oferite de ei în cadrul schimburilor comerciale.[33]

Dimensiunile hergheliilor de care dispuneau pecenegii în timpul expediţiilor zultă şi din relatarea Annei Comnena asupra ciocnirilor din 1090 avute cu bizantinii "n sudul Traciei, nu departe de Constantinopol: numărul cailor era atît de mare îneît mulţi dintre ei nici nu se considera necesar să fie folosiţi în timpul luptelor, astfel că erau lăsaţi să păşuneze sub pază în preajma zonei de operaţiuni militare.[34] Sugestive pentru disponibilităţile lor sînt darurile protocolare pe care hanul pecenegilor le tăcea în anul 968 voievodului kievian Prctici, menite să pecetluiască o înţelegere dintre ei. Potrivit vechiului letopiseţ rusesc, el i-ar fi dat un cal, o sabie şi săgeţi, primind în schimb zale, un scut şi o spadă.[35] Resursele de trai ale pecenegilor erau completate prin jafurile făcute în cursul expediţiilor întreprinse frecvent în teritoriile învecinate.

Pentru natura meşteşugurilor practicate de pecenegi şi pentru nivelul tehnic atins de aceştia, extrem de sugestive, cu tot caracterul lor unilateral, sînt descoperirile arheologice. Prezenţa în inventarul funerar al nomazilor a unui număr mare de arme, piese de harnaşament, obiecte de uz casnic şi de podoabă, lucrate cu precădere din metal (fier, aramă, argint, aur), dar şi din corn şi os, lasă să se întrevadă o adevărată specializare în metalurgie şi orfevrărie, ca şi dexteritatea de a realiza piese variate tipologic şi de bună calitate. Cea mai marc frecvenţă în cadrul inventarului descoperit o au vîrfurile de săgeată şi de lance, săbiile, cuţitele, accesoriile de Ia arc şi tolba de săgeţi, topoarele, scările de şa, zăbalele, cataramele, pandantivele, amnarele, cazanele, cerceii, inelele etc, revelatoare pentru o populaţie de călăreţi, cu reale aptitudini războinice, dar cu preocupări şi pentru latura estetică[3'1] (fig. 19, 21, 23, 25, 26, 29).

" *Hudud,* p.160; Al-Becri, p.467; Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi, *On China, **the** Turks °nd India,* ed. V. Minorsky, Londra, 1942, p.33. "/X4/,p.5O-51. '4 Anne Comnene, II, p. 121. M ***PVL,*** I, p. 48; *Ip. kt.,* **col.** 55.

S.A. Pletneva, *Pecenegi, torki i polovtzy* v *juznorusskikh stepjakh,* în *MIA,* 62, Moscova - Leningrad, 1958. p. 153-161; cădem. *Pecenegi i guzy... , passim;* G.A. Fedorov-ydov, *Kocevniki Voslocnoj Evropy pod vlast'jti zolotoordynskikh khanov.* Moscova, 1966, ' Şi urm.; V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice in Moldova Meridională in secolele X-XIII. °m âni şi turanici,* Iaşi. 1985, p. 110-123; A.O. Dobroiiubskij, *Kocevniki Severo-Zapadnogo 'cernomor'ja* v *epokhu srednevekov'/a.* Kiev, 1986, *passim.*

Fig. 20. Ceramică lucrată cu mina avînd semne **altabetiforme,** din secolele IX-X, aparţinînd nomazilor turanici de la **Sarkel-Belaja** Veza.

Mult mai puţină apetenţă au avut pecenegii în domeniul olăritului, vasele lor i jc regulă lucrate eu mîna în manieră primitivă (fig.20), ceea ce i-a determinat ori să procure exemplare de calitate superioară pe calea schimbului de la vecini. eama pecenegilor au fost puse de arheologii din mai multe ţâri căldările de lut conice sau cilindrice, răspînditc în număr mare în regiunile nord-pontice, carpato I -anice şi de la Dunărea Mijlocie. Dat fiind faptul că ele apar cu precădere în srj cu caracter stabil, situate în special în zone unde turanicii nomazi nu s-au bilit niciodată, această atribuire este cu totul improbabilă. Numai un număr infim , căldări, cu prioritate cele modelate cu mîna, ar fi putut fi adoptate în repertoriul mic ai pecenegilor, formele respective fiind în realitate produse şi utilizate de numeroase populaţii din răsăritul Europei şi din bazinul inferior şi mijlociu al Dunării.[37]

între piesele importate mai trebuie enumerate diverse categorii de arme (coifuri), bijuterii, obiecte vestimentare ctc. Nu întotdeauna se poate preciza dacă aceste obiecte provin din schimburile comerciale sau dacă au fost primite ca daruri ori au fost prădate din centre mai civilizate. Deţinînd un număr mare de animale, pecenegii aveau, precum s-a menţionat, disponibilităţi pentru a le comercializa.

Atunci cînd - puţin după mijlocul secolului al Xll-lca - preamărea efervescenţa comercială a Constantinopolului, enumerînd, între altele, mărfurile sosite din Patzinakia, călătorul evreu Beniamin din Tudcla nu reda o realitate contemporană lui, ci una anterioară, probabil din veacurile X-XI, cînd exista în adevăr atît Patzinakia, cît şi Chazaria, menţionată, de asemenea, în textul său.[18] Acceptînd această rectificare, notificarea sa capătă relevanţă, atcstînd raporturi comerciale între Bizanţ şi spaţiul nord-pontic dominat de pecenegi.

Specificul de viaţă nomad şi caracterul războinic al societăţii pecenege a fost de natură să împiedice drastic stabilirea unor raporturi de schimb constante şi intense cu vecinii. De altfel, aceste trăsături ale modului de trai au contribuit la menţinerea comunităţilor nomade într-un stadiu de dezvoltare puţin evoluat.

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ

Societatea pecenegă era structurată în clase, la polul superior aflîndu-sc conducătorilor de clanuri şi triburi. Inventarul bogat al unor complexe func-are> compus din piese de podoabă şi de vestimentaţie, lucrate din metale preţioase, e tectă departajările de avere la care se ajunsese în sînul comunităţilor nomade.

---

37 .

Di, M. Takăcs, *Die arpadenzeillichen Tonkes.se/ im Karpatenbecken,* Budapesta, 1986; *Keramikder Saltovo-Majaki Kiiltvr mul ihrcr Variante»,* ed. Cs. Bâlint, Budapesta, 1990. Benjamin of Tudela, *The* ***Itinerary,*** ed. M.N. Adler, Londra, 1907, p. 12.

Funcţiile din conducerea triburilor deveniseră creditare, dar succesiunea nu $c transmitea de la tată la fiu, ci de la unchi la nepoţii de frate sau fiii acestora. Mărturia lui Constantin Porphyrogenetos este elocventă **în** această privinţă[1"] şi ea corespunde cu datele pe care le deţinem despre alte colectivităţi nomade din Eurasia. Autoritatea căpeteniilor creştea în perioada marilor angajări militare externe, cînd se manifesta tendinţa de sudare a uniunilor tribale şi, implicit, de centralizare a puterii.

Ca şi în cazul celorlalte societăţi nomade aflate pe o treaptă precară de civilizaţie, sclavajul nu a deţinut un rol important nici la comunităţile pecenege organizarea profitabilă a muncii robilor pe scară largă fiind un apanaj al statelor cu nivel de dezvoltare ridicat. După toate aparenţele, capturarea prizonierilor avea în principal menirea de a le furniza valori de la cei care erau interesaţi să-i reţină ca robi sau să-i răscumpere, fiind în măsură mai redusă destinată folosirii lor în activităţi de utilitate publică sau gospodărească.

în răsăritul Europei, pecenegii întreprindeau raiduri în regiunile locuite de slavi *(Saqlab),* pentru ca pe cei prinşi să-i poată plasa negustorilor de sclavi.[40] Prizonierii care le cădeau în **mîini** în timpul expediţiilor din Imperiul bizantin erau fie ucişi, fie vînduţi pentru un preţ mare, îndeosebi cei provenind din familii bogate.[41] La rîndul ei, ramura aşa-numită a „pecenegilor chazari" devenise, înainte de mijlocul secolului al X-lea, victimă a incursiunilor chazarilor în acelaşi scop, captivii fiind comercializaţi în ţările islamice.[42] O soartă similară împărtăşea o parte a celor care se predaseră armatelor bizantine, în timp ce alte grupuri ale lor erau colonizate în regiuni slab populate sau erau încadrate în armatele imperiale.[4'] în situaţii speciale pecenegii se dedau la robirea conaţionalilor, aşa cum aveau să procedeze hoardele lui Kegen din dreapta Dunării, care vindeau în Bizanţ femeile şi copiii din triburile conduse de Tyrach, aflate pe malul opus al fluviului.[44]

Preţurile de răscumpărare a prizonierilor de război erau extrem de atractive şi reprezentau o sursă importantă de venituri. Uneori, în cursul campaniilor, se iscau dispute în legătură cu tratamentul ce urma să li se rezerve celor prinşi, războinicii de rînd opunîndu-se deciziilor comandanţilor chiar atunci cînd anumite interese generale erau periclitate. Un asemenea caz a fost consemnat cu prilejul unei victorii a pecenegilor împotriva armatelor lui Alexios I Comnenos, cînd hotărîrea şefilor nomazilor

---

™*DAI,* p. 166-167.

P. Martinez, *Gardizi's two chapters on ihc Turks,* în *Archivum Ewasiae Medii Aevi,* II, **1982, p.151.**

[41] Michcl Psellos, *Chronographie ou Hisloire cl'im siec/e de Byzance,* ed. E. Renaukl. !'• Paris, 1928, p. 127.

[n] *Hudud,* p.160.

[43] Joannis Zonarae ***Annales,*** II, în *Patrologia* ***Graecae,*** ed. J.-P. Migne. CXXXV, Paris-1887, col.303-304; Choniates, p.22.

[44] Skylitzes, p.457; Kedrenos, II, p.584.

<e a.j suprima pe captivi a trebuit să fie anulată la presiunea mulţimii dornice să efjcieze de achitarea sumelor de răscumpărare[45], chiar dacă era de presupus *că* rizonierii eliberaţi urmau să fie reintegraţi în armatele duşmane.

în decursul perioadei istorice pentru care beneficiem de un material informativ ai consistent asupra pecenegilor, adică pentru secolele X-XI, ştirile privind strtrile tribale poartă pecetea diversităţii. Astfel, în geografia persană anonimă din 9!2 e evocă două grupuri: „pecenegii turci" şi „pecenegii chazari".[46] Lucrarea menţionată olporta informaţii dintr-o epocă anterioară redactării ei, cînd o parte a pecenegilor intraseră sub dominaţia politică a Chaganatului chazar, de la care le-a fost adoptaşi numele.

Date mult mai consistente asupra organizării lor deţinem de la Constartn Porphyrogenetos şi de la Mas'udi, ale căror informaţii concordă în anumite privirţ. Cel dintîi arată că ţara pecenegilor era divi/ată în opt ţinuturi *(thematd),* împărţite,a rîndul lor, în 40 de districte *{mere).* Ţinuturile respective corespundeau în realitte grupurilor tribale, iar districtele clanurilor. Patru triburi, anume *Giazichopon, K/io Gyla, Charaboi* şi *labdiertim,* îşi aveau sălaşele în dreapta Niprului *(Danapris),* ir celelalte patru - *Kuartzitzur, Syrnkalpei, Borotalmat* şi *Bulatzopon* - în stîrta fluviului.[47] Denumirea lor provine de regulă de la culoarea cailor asociată numelui "l:chiului conducător al formaţiunii politice.[41]* Transcrierea grecească nu s-a făcut n modul cel mai corect, informatorul împăratului cărturar nefiind desigur un cunoscăii" versat al limbii pecenegilor, astfel că forma corectă a numelor a fost reconstituităin felul următor: *Yazi-Qapati, (Qabuqsin)-Yuhi, Oara Bay, Yavdi ertim, Kuerci-Cr, Suru Kul Bey, Boru Tolmac* şi *Bula-Copcm.*** Aceasta a fost transmisă de ilustrul cinicar arab Mas'udi în variante parţial modificate: *Ârtim, Cur, Jyla, Kulpej, CharanH, Talmac, Chopon* şi *Copon.*[5"]

Pecenegii din două triburi stabilite la vest de Nipru - *Yavdi ertim* şi *Qabnqsi-Yula* - şi unul de pe malul opus - *Kiierci-Cur* - purtau numele de *Kangar,* fiind soco'i mai dotaţi şi de neam mai ales,[51] ceea ce ar putea sugera o ascendenţă diferită *:* aceea a celorlalţi conaţionali ai lor. Specificarea tăcută de Constantin Porphyro£netos, potrivit căreia triburile *Giazichopon (Yazi-Oapan)* şi *Kato Gyla (Qabuqs*-

---

[45] Anne Comnene, II, p. 103.

[46] *Hudud,* p.101 şi 160.

[47] O4/,p.l66-169.

J. Nemeth, *Die petschenegischen Slammesnumen,* în *Ungarische Jahrbucher,* , "> P-27-34; K.H. Menges. *Etymological Notes on Same Pdcânâg Names,* în *ByzantU,* XvH, 1944-1945, p.260-265; P.B. Golden, *An Introduci ion,* p.266.

[48] A.N. Kurat, *Peţenek...,* p.52-53; (î. (lyori'fy. *Sur la question...,* p.289; P.B. GoldH *An htroduction,* p.266.

J. Marquart, *Osteuropdische und ostasiutische Streifzilge,* p.65. [51]

£>/)/, p. 170-171.

Yula) s-ar localiza în vecinătatea Bulgariei .şi, respectiv, a *Turkiei* (= Ungaria), indică faptul că ele se stabiliseră în regiunile extraearpatiee româneşti. Celelalte două triburi ce sălăşluiau la apus de cursul Niprului, ***Charahoi*** *(Oara Bay)* şi *labdiertim* ***(Yavcfi*** *er(im),* se învecinau cu Rusia Kicviană şi, respectiv, cu populaţiile slave tributare acesteia: ulicii, drevlcnii şi **polonezii.**

Spre deosebire de autorii citaţi anterior, la începutul secolului al XI-lca episcopul Bruno von Querfurt amintea doar de patru triburi pecenege,' lui **fiindu-i** cunoscute probabil numai comunităţile stabilite la vest de Nipru, în rîndul cărora îşj desfăşurase activitatea de misionar. împărţirea „sciţilor" (pecenegilor) în mai multe confederaţii tribale este confirmată, fără să se ofere detalii, de Michael Attaliates atunci cînd evocă realităţi de la mijlocul veacului al XI-lca,[3] şi de Nicetas Choniates care se referea la evenimente din prima parte a domniei lui Ioan II Comnenos, implieînd enclavele pecenege trecute din stînga în dreapta Dunării.[55]

La mijlocul secolului al XI-lca, cu toate că teritoriul pe care îl controlau se diminuase considerabil datorită ofensivei uzilor, întinzîndu-sc numai între Nipru şj Dunăre, pecenegii aveau 13 triburi, fiecare cu un nume propriu, derivat de la cel al întemeietorului său. Potrivit cronicii lui Ioannes Skylitzcs, 11 dintre ele, cu un efectiv estimat la 800 000 de oameni, se aflau reunite sub comanda lui Tyrach, iar celelalte două sub cea a lui Kegen. Cel dintîi era descendentul unei familii ilustre, pe cînd celălalt avea o obîrşie modestă. '■

Enclavele pecenege rămase la nordul Dunării, după ce grosul efectivelor lor s-au stabilit în mod eşalonat în Imperiul bizantin în 1046, îşi menţinuseră, de asemenea, organizarea în triburi, din cîtc sîntem informaţi de izvoarele greceşti care relatează despre ultimul lor exod în Peninsula Balcanică, produs în 1122-1223. Din textele respective nu rezultă numărul triburilor, ci doar faptul că fiecare avea propriul şef şi că nu exista un conducător comun, cu autoritate fermă asupra întregii comunităţi nomade.[57]

Pe lîngă labilitatea unităţii tribale - şi dccurgînd în parte din această realitate -, le pecenegi s-a manifestat uneori o acută lipsă de coeziune intercomunitară, exteriorizată prin absenţa coordonării anumitor întreprinderi militare şi chiar prin postarea pe poziţii antinomice în diverse demersuri politico-militare. Aserţiunea poate fi exemplificată, între altele, prin modul de reacţie disonant al unor grupuri pecenege,

---

[52] *Ibidem,* p. 168-169.

' *Epistola* ***Brunonis*** *ad* ***Henricum regem,*** în ***Motntmenta*** *Poloniae H'istorica,* I, ed. A-Bielowski, Lwow, 1864, p.225.

[34] Michaelis Attaliotae *Hisloria,* ed. I. Bekker, Bonn. 1853. p.67.

[55] Choniates, p.20.

[56] Skylitzes, p.455-456; Kedrenos, II. p.581-583; Zonaras. *Annales,* II, col.223-226.

[57] Ioannis Cinnami *Epitome... ,* p. 7; **Choniates,** p. 2.

evrate de diplomaţia bizantină în propriul interes. Binecunoscut în această vinţâ este episodul înverşunatului conflict fratricid dintre triburile lui Tyrach şi *v* en[58] Atitudinile lor oscilante sînt ilustrate şi în cazul căpeteniei pecenege tranes, care, în mai multe rînduri, îşi părăsise confraţii pentru a intra temporar în viciul lui Alexios I, îngăduitor cu actele sale de trădare, pentru că uneori se vedise util în influenţarea comportamentului turanicilor.[59] Chiar şi în momentul - fruntarii decisive de la Lebunion, din aprilie 1091, conglomeratul tribal peceneg nu acţionat monolitic, unele contingente trecînd inopinat în tabăra cumană 0", gest cu fect debusolant, ce a contribuit ca balanţa succesului să se încline hotărîtor în defavoarea consîngenilor lor.

Din datele evocate mai sus rezultă friabilitatca înjghebărilor tribale din lumea turanicilor, reflectare a instabilităţii politice din regiunile de stepă unde îşi fixaseră sălaşele, situaţie ce a influenţat în mod esenţial colapsul general al etniei pecenege, plasînd-o într-un curs inexorabil al erodării şi dezagregării.

CREDINŢELE ŞI PRACTICILE RELIGIOASE

în ceea ce priveşte religia pecenegilor, informaţiile disponibile sînt foarte succinte şi adesea ambigue sau inexacte. între altele, nu se poate accepta ideea lui Ioannes Mauropus - citată mai sus - că ei nu ar fi avut nici o religie şi nici cea a lui Michael Psellos că nu ar venera nici un fel de divinitate.[61] în realitate, la fel ca şi alte triburi turanice, pecenegii practicau anumite forme ale cultelor şamanice, amestecate cu elemente animiste, totemiste etc.[62]

Potrivit opiniei unor autorităţi în istoria religiilor, *„şamanismul* nu este, la drept vorbind, o religie, ci un ansamblu de metode extatice şi terapeutice, al căror scop este acela de a obţine comunicarea cu universul paralel, dar invizibil, al spiritelor şi de a dobîndi ajutorul acestora în activităţile omeneşti".[63]

---

[58] Skylitzes,p. 455-457; Kedrenos, II. p. 582-584; Zonaras *Annales,* II, col. 223-226. Anne Comnene, II, p. 121.

[611] *lbidem,* p. 142. [61] Psellos, II, p. 126.

E. Tryjarski, *Les religions des Petchenegues,* în *Tradi/ions religieiises et para-rel'gieuses des peuples altaiques.* Paris, 1972, p.139-148; idem. *Kultura ludow tureckich w s*>ietle przekazu Mahmuda z Kaszgam (XI \\\),* Varşovia. 1993, p. 263 şi urm.; O. Pritsak, *Pecenegi,* p.98.

M. Eliadc. I.P. Culianu, în colab. cu II.S. Wiesner, *Dicţionar al religiilor,* trad. C. ata8, Bucureşti, 1993, p. 252. Pentru diverse probleme generale şi speciale ale anisrnului, cf. M. Eliade, *Le chamanisme el les techniques archa'iqiies de l'extase,* Paris, ' A. E. Jensen, *Myth and Cult among Primitive People,* trad. T. Choldin şi W. Weissleder,

Numai grupuri foarte reduse numeric ale pecenegilor din spaţiul ponto-caspj$_c$ s-au dovedit receptive la prozelitismul creştin şi musulman, marea lor masă rămînînd păgînă, fapt certificat de imuabilitatea ritualului funerar, cunoscut din cercetările arheologice întreprinse de peste un secol în regiunile de la nordul Mării Negre şi $_a$| gurilor Dunării. într-o operă a geografului arab al-Bakri, redactată spre sfirşitul secolului al Xl-lea pe baza unor lucrări anterioare, după ce se precizează că pecenegii ar îmbrăţişa religia idolatră, se adaugă că în **nodurile** lor s-ar fi propagat islamismul ceea ce ar fi dus la confruntări acerbe între musulmani şi necredincioşi. Conflictul s-ar fi tranşat în favoarea celor dintîi, care ar fi obligat pe învinşi să adopte noua confesiune,[64] apreciere a cărei veridicitate era desigur mai mult rîvnită decît realizată.

Creştinismul a obţinut, de asemenea, numai succese minime printre turanicii din stepe. în anul 988, principele peceneg Mctigai a solicitat botezul cneazului kievian Vladimir,[65] el singur convertit doar de foarte puţină vreme în cetatea bizantină de la Cherson. Demersul său a fost urmat în 991 de cel al unei alte căpetenii din ţinuturile nord-pontice, Kuciug, care, în acelaşi scop, apelează tot la stăpînitorul Kievului,[66] desigur satisfăcut că dispune de posibilitatea de a-şi manifesta aspiraţiile prozelitice nu numai asupra propriului popor, ci şi asupra vecinilor învăluiţi în ceaţa deasă a necredinţei.

Atunci cînd pecenegii s-au stabilit pe teritoriul Imperiului bizantin, au fost constrînşi să adopte preceptele religiei creştine. Ilustrativ în acest sens este cazul triburilor lui Kegen. La scurt timp după ce îi fuseseră oferite teritorii pentru aşezare în regiunile situate la nordul lanţului balcanic, Kcgen a fost primit cu toată cinstea la curtea constantinopolitană de chiar împăratul Constantin IX Monomachos (1042-1055), fiindu-i smulsă promisiunea că se va boteza împreună cu supuşii săi, ceea ce

---

Chicago-Londra, 1963; *Religions-Ethnologie*. cel. CA. Schmitz, Franklurt a.M.. 1964 (L. Vajda; D. Schroder); S.A. Tokarev, *Religia in istoria popoarelor lumii,* trad. I. Vasilescu-Albu. Bucureşti, 1974, p. 196-206; D. O. Manning. *Shamanism as a Profession.* în *The Realm o) Extra-Human. Agents and Auc/ience.* cd. A. Bharali, Haga-Paris, 1976, p. 73-94; II. Findeisen-H. Gehrts, *Die Schamanem. Jagdheljer inul Ratgeber, Seelenfahrer, Kiinder und Heiler.* Ki'ln. 1983; M. Waida, *Problems of Central Asian and Siberian Shamanism.* în *Numen.* XXX. 1983. 2, p. 215-239; G. Wciss, *Elementarre/igionen. Eine Einfiihrung in die Religiansethnologk'*- Viena-New York, 1987, p. 189-203; J. Pandian, *Cu/ture. Religion. and the Sacred Seif* <* *Criticai Introduction to the Anthropological Study of Religion,* Englewood ClilTs, New Jersey-1991,p. 93-110; R. N. Walsch, *Der Geist des Schamanisnnis,* Olten-Freiburg im Breisgau-1992; I.M. Lewis, *Religion in context. Cults and charisma,* cd. a 2-a, Cambridge, 1996, p. 105' **121;** J.B. Townsend, *Shamanism,* în *Anthropology oj Religion. A Handbook,* ed. St. O. Gla/it'[1]"- Westport, Connecticul-Londra, 1997. p. 429-469.

[M]A1-Becri, p.467-468.

[6i] ***Nik kt.,* în *PSRl,* IX, p.57.**

[66] *Ibidem,* p.64. 102

realizat graţie oficierii călugărului Eftimios prin cufundarea în apele Dunării.[67] Se 'tera modelul lui Iisus Christos, care primise sfintul botez în Iordan (Matei 3,13; . rCu 1,9). La rîndul lor, în anul 988, ruşii kieveni se conformaseră practicii mbolice de adoptare a creştinismului prin cufundarea în Nipru[6] , la fel cum, la ■ ceputul ultimului deceniu din secolul al XlV-lea, un ritual similar, avîndu-i drept neficiari pe mai mulţi tătari, fusese săvîrşit în apa Moscovei de mitropolitul Rusiei.[69] După ce hoardele conduse de Tyrach, care trecuseră şi ele în Imperiu, au fost "nfrînte şi pacificate, conducătorului lor i s-a impus acelaşi tratament ca şi conaţionalului şi rivalului său Kegcn. Acesta a fost condus la Constantinopol, unde a fost botezat împreună cu 140 din apropiaţii săi.[7]"

Iniţiative de natură similară s-au înregistrat şi în deceniile următoare. Astfel, pecenegii scăpaţi din măcelul de la Lebunion au fost, de asemenea, convertiţi, de data aceasta prin strădaniile Sfîntului Chirii din Philea.[71] în aceeaşi ordine de idei, atunci cînd Kinnamos se referea la acceptarea deprinderilor localnicilor de către pecenegii căzuţi prizonieri după înfruntarea cu Ioan II Comncnos şi înglobaţi în corpul stratioţilor,[72] el avea desigur în vedere în primul **rînd** creştinarea lor. Acţiunile de convertire a populaţiilor pătrunse în Imperiu făceau parte din politica curentă a Bizanţului, care o aplica cu toată rigoarea şi stăruinţa, concomitent cu colonizarea, ceea ce antrena implicit civilizarea şi grecizarea lor.

Asemenea acţiuni s-au dovedit eficiente numai în cuprinsul statului bizantin, nu şi în ţinuturile de obîrşie ale nomazilor, unde aceştia şi-au păstrat cu obstinaţie credinţele ancestrale. Pe parcursul celor cinci luni cît a predicat în ţara pecenegilor, în primii ani ai secolului al Xl-lea, episcopul Bruno von Querfurt nu a dobîndit decît rezultate modeste, nereuşind să evanghelizeze, cu toată stăruinţa sa, decît ceva mai mult de 30 de persoane.[73]

Nici chiar cînd ajungeau în serviciul suveranilor străini, grupurile pecenege nu acceptau întotdeauna cu uşurinţă religia acestora. Un caz de sustragere de la cultul oficializat ni-1 oferă Thonuzoba, venit din *terra Byssenomm* în Ungaria în vremea domniei marelui duce Thocsun (Taksony). Cînd regele Ştefan cel Sfînt şi-a obligat supuşii să se convertească, căpetenia pecenegă, căreia i se conecdase un ţinut în stînga

---

[67] Skylitzes, p.457; Kedrenos, II, p.583-584.

[68] *PVL,* I, p.80; //;. *kt,* col. 102.

[69] *Letopis'po Tipograjskomiispisku,* în *PSRL,* XXIV, Petrograd, 1921, p. 159; *Letopis' P° Uvarovskomu spisku,* în *PSRL,* XXV, Moscova-Leningrad, 1949, p. 221. " Skylitzes, p.459; **Kedrenos,** II, **p.587.** " *FHDR,* III, p. 160-161 (Nikolaos Kataskcpenos). ~ Ioannis Cinnami *Epitome....* p.8.

Epistola Bnmnonis.... p.223-228.

Tisei, a reuşit ca împreună cu soţia sa să se eschiveze de respectivele demersuri, f-^ ca mai tîrziu să fie urmat însă şi de fiul său **Urcan.**[74]

în arealul stepei atitudinile refractare faţă de evanghelizare au degenerat uneori în forme violente, cu toate că în general nomazii stepelor Eurasiei au manifestat m$_a$; multă flexibilitate şi toleranţă confesională decît vecinii lor sedentari.

în conformitate cu o interpolare la cronica lui Ademar de Chabannes (Ademanj$_s$ Cabannensis) (cea. 988-1034), în mod tragic s-ar fi încheiat întreprinderile misionare ale celor doi înalţi prelaţi din anturajul lui Otto **III** (985-1002), Sf. Adalbert, arhiepiscop i$_a$ Praga, şi Sf. Bruno, episcop la Augsburg şi văr al împăratului. După misiuni cu rezultate fructuoase în Polonia, Sf. Adalbert (Vojtcch) (cea. 956-997) ar fi reuşit să predice nuniai opt zile în regiunea pecenegilor *(inprovintiam Pinccnutonim),* în cea dc-a noua devenind ţinta arcaşilor turanici. Abandonîndu-şi şi el scaunul episcopal, Sf. Bruno ar fi activat **mai** întîi în aşa-numita *Alba Ungria* şi în *Russia,* dar s-a aureolat îndeosebi prin succesele creştinării conducătorilor unguri. Ulterior, el ar fi fost, de asemenea, martirizat pe cînd propaga dogmele Sfintelor Scripturi printre pecenegi.[75] Mărturiile din pasajele adăugate mai tîrziu cronicii prelatului din Aquitania conţin numeroase confuzii şi erori, astfel că ele trebuie prospectate cu discernămînt. Fără a intra în detalii în această privinţă, vom notifica doar că în celelalte opere asupra Sf. Adalbert circumstanţele sfîrşitului său sînt înfăţişate într-un alt mod, el căzînd victimă ferocităţii prusienilor păgîni[76]. Aşa cum s-a observat, în persoana Sf. Bruno zugrăvită de interpolatorul lui Ademar de Chabannes au fost asimilaţi, printr-un şir de suprapuneri inexplicabile, trei ierarhi cu rang episcopal avînd nume identic, care au activat la cumpăna dintre primele două milenii: Bruno von Querfurt (cunoscut şi sub numele de Sf. Bonifacius), Bruno de la Augsburg şi Bruno (Prun / Prunward) de la Sankt Gallen.[77] în ceea ce priveşte martirajul lui Bruno von Querfurt, consumat în anul 1009, acesta a avut loc, după cum atestă izvoare mult mai credibile, nu în ţinuturile pecenegilor, unde activase cîteva luni ca misionar, ci în Pmsia, în apropierea hotarului cu Rusia.[71]* Dincolo de veridicitatea relativă a datelor colportate în textul interpolat, faptul de a li se atribui pecenegilor suprimarea a două notabilităţi venerate ale bisericii relevă faima detestabilă de care se bucurau în epocă. Asemenea acte sîngeroasc nu erau cîtuşi de puţin neobişnuite pentru perioada avută în vedere, revărsarea credinţei în Iisus Christos spre nordul Europei soldîndu-sc cu numeroase victime printre propovăduitori.

---

[74] P. Magistri qui Anonymus **dicitur.** *Geala **Hungarortun,*** ecl. A. Jakubovich, D. Pais. î" 5"/?//, I, p.116-117.

[75] Ademari *Historiarum libri III,* cd. **G. Waitz,** în *MGH, **S,*** IV, cd. **G.H.** Pcrt^2- Hannoverae, 1841, p. 129-130.

[7f>] Brunonis *Vita S. Adalberti,* în *ibidem,* p. 596-612; *Miracula Sandi Adalberti martiri*[*1] în *ibidem,* p. 513-616; Ioannis Dlugossii ***Armales*** *sen cronicae incliti regni Poloniae, [L]* tfd- '• Dabrowski, Varşovia, 1964, p. 215-218.

[77] Gy. Gyorfly, *Konig Stephan der Heilige,* **Budapesta,** 1988, p. 64.

[K] Thietmar von Merscburg, *Chronik,* ecl. W. Trillmich, Darmstadt, 1962, p. 344-345-KM

■STTWA'

«nul şi inventarul funerar al unui **mormînt** peceneg din secolele X-XI de la Petrcşti

Michael Psellos, cărturarul bizantin din secolul al Xl-lea, citat în rîndurile de mai sus, nu avea dreptate atunci cînd afirma că pecenegii ar fi fost încredinţaţi că moartea ar pune capăt oricărei existenţe.[79] Practicile rituale funerare constatate cu prilejul cercetării mormintelor turcice tîrzii relevă dimpotrivă credinţa în viaţa de apoi, de vreme ce alături de defunct erau depuse arme şi diverse obiecte uzuale (fio 19, 21, 23, 25, 26, 29) şi i se sacrifica calul favorit.

Rămînînd în raza aceluiaşi spectru problematic, vom consemna totodată că informaţia lui Abu'l Fida - amintită deja în pasajele anterioare -, privind răspîndirea incineraţiei la pecenegi, nu este confirmată de investigaţiile arheologice întreprinse în spaţiul ponto-caspic, care atestă doar prezenţa generalizată a mormintelor de înhumaţie, diseminate de regulă în movile ridicate de ei sau, mai adesea, de stăpîrritorii anteriori ai stepelor, de sorginte preindo-europeană sau iraniană, din perioada preistorică şi din antichitate. Ritul incinerării este semnalat totuşi în mediul turcie central-asiatic în a doua jumătate a mileniului I, fiind relevat atît de izvoarele scrise cît şi de acelea arheologice, fără să aibă însă o proliferare prea mare[1*0], astfel că nu este cu totul exclus ca strămoşii pecenegilor să-1 fi cunoscut.

EVOLUŢIA POLITICĂ

A. Reliefarea în stepele ponto-caspice şi în arealul înconjurător

Ca şi în cazul majorităţii populaţiilor turcice, etnogeneza pecenegilor trebuie căutată în regiunile Asiei Centrale, fără însă să se poată stabili cu precizie momentul detaşării lor din masa altor triburi înrudite. Unii oricntalişti presupun că prima lor atestare scrisă s-ar afla în analele chinezeşti *Sui-slm* din secolul al VH-lea, sub numele de Pei-ju, populaţie localizată lîngă En-ch'u (onoguri?) şi A-lan (alani), la est de Fulin (Roma=Imperiul bizantin).[1"] în condiţiile în care această identificare rămîne incertă, iar asupra sa planează inerente suspiciuni, cea mai veche menţiune scrisa sigură asupra pecenegilor pare a fi conţinută de o traducere tibetană din secolul al VUI-lea a unui text uigur, care, referindu-se la „popoarele nordice", amintea de o confruntare dintre Be-ca-nag (pecenegi) şi Hor (uzi), probabil în bazinul Sîr-Dariei.

[7y] Psellos, II, p. 126.

[m] L. .Tisl, *The Orkhon Ttirks and Probleim ofthe Archaeology ofthe Seconcl Ttirk Kaghanate, mAnnatsoflheNâprslek Museum Praha,* 18, 1997. p. 53-56. *' P.B. Golden, *An Introduc/ion,* p.264; idem, *Peâenegs,* p.289.

" O. Pritsak, *The Pecenegs,* p.9.

flictele avute cu uzii şi alte seminţii, în ultima parte a secolului al IX-lca, i-au hligat P[e] P[ecene]§' [s^] [se] **replieze** în interfluviul Ural-Volga.

La perioada staţionării în această regiune trebuie raportate ciocnirile avute de ei burtaşii, a căror „ţară" se plasa între acelea ale chazarilor şi bulgarilor."[1] Tot de Io pecenegii periclitau poziţiile chazarc. După cum rezultă din numeroase izvoare, [cupr]j[ns]ul Chaganatului exista o reţea destul de densă de centre urbane, îndeosebi cursul inferior al Volgăi, constituind desigur puncte de atracţie pentru raidurile omazilor. De altfel, în expunerea sa geografică, redactată în primii ani ai secolului al Y lea Ibn Rusta pretindea că înfruntările dintre chazari şi pecenegi se succedau anual."[4] Termenul de „pecenegi chazari", prin care era desemnată una din ramurile lor într-un izvor oriental - deja evocat mai sus[S5] -, ar reflecta fie învecinarea imediată cu teritoriile chazare, fie, mai probabil, acceptarea temporară a supremaţiei politice a Chaganatului, drept rezultat al unor acţiuni militare greu de contracarat.

Distanţa ce separa „ţările" celor două popoare, cotată la zece zile de mers prin stepă şi păduri,[86] se dovedea a nu fi un impediment major pentru mobilii călăreţi nomazi. Teritoriul deţinut de pecenegi avea o întindere destul de mare, un text contemporan estimînd că parcurgerea sa necesita 30 de zile. El era flancat la nord de cumani *(Qipcaq),* la sud-vest de chazari, la est de uzi *(Guzz)* şi la vest de slavi *(Sac/lab),* pecenegii răz-boindu-se cu toate aceste populaţii, de la care luau captivi în scopul comercializării.*'

în tentativa de a se debarasa de o asemenea vecinătate incomodă, chazarii s-au coalizat cu uzii[88] şi i-au silit să-şi continue migraţia spre vest, în arealul nord-pontic, unde au intrat în coliziune cu ungurii. Pentru a le contracara alianţa cu Bizanţul, ţarul Simeon a căutat să-i atragă de partea sa pe pecenegi, împreună cu care a provocat o grea înfrîngere triburilor maghiare, constrîngîndu-le în anul 896 să se stabilească în Cîmpia Pannonică.

Teritoriile de la nordul Mării Negre părăsite de acestea au intrat pentru mai bine de un secol şi jumătate în posesia pecenegilor. în jurul anului 900 ei traversează lanţul carpatic oriental, atacînd voievodatul româno-slav condus de Gelu,*[9] ameninţat concomitent dinspre vest de triburile lui Arpad. Această invazie a contribuit desigur la slăbirea capacităţii sale de apărare. Pentru a nu risca expunerea la atacuri pe două fronturi şi a face faţă pericolului ungar, Glad, voievodul din Banat, a apelat - potrivit

---

X3
Al-Bccri, p. 471; Marvazi, p. 33.
Ibn Dasta [Ibn Rusta], *Izvcstija o khazarakh, Iwrtasakh, mad'jarakh, slavjtmakh i* , ed. D.A. Khvolson, S.-Peleiburg, 1869. p. 18. [85] *Hudud,* p. 160.
«6 т,
Ibn Dasta [Ibn Rusia], p. 15. [7] P. Martinez, *Gardizi...* , p. 151. *DAIyp.* 166-168. Anonymus, p.66.

informaţiilor lui Anonymus - la sprijinul militar al „cumanilor".[1"'] Prin acest etnonim cronicarul de la curtea lui Bela III avea probabil în vedere în cazul evocat pc pecenegi, a căror prezenţă în Banat este atestată de unele toponime şi descoperi^ arheologice. Acestea din urmă - provenind **din** săpături vechi, neexecutatc, <jjn păcate, după toate rigorile ştiinţifice - constau din cîtcva morminte, tumulare, în care înhumaţii erau dispuşi alături de resturi de **cal,** avînd drept inventar arme (vîrfuri de săgeată), piese de harnaşament (zăbale, scări de şa) şi de vestimentaţie (catarame) etc.

Stabilirea triburilor peccncgc în stepele de la nordul Mării Negre a avut consecinţe importante pentru toată zona de răsărit a **Europei.** Redutabilul lor potenţial militar era de natură să redimensioneze raporturile de forţe din regiune. Pe lîngj iniţiativele războinice proprii, pecenegii au fost adeseori atraşi în conflictele dintre statele vecine, de pe urma cărora beneficiau de diverse avantaje. întrucît un extins segment al renumitului „drum de la varegi la greci", de pe cursul inferior al Niprului, străbătea regiunile stăpînite de pecenegi, ei şi-au impus, în chip firesc, controlul asupra acestei căi comerciale de importanţă continentală. Cei ce navigau de-a lungul Niprului erau extrem de vulnerabili, în special în zona pragurilor, unde corăbiile, trebuind trase pe mal, puteau fi cu uşurinţă capturate şi jefuite de călăreţii nomazi. Prin urmare, fără o înţelegere prealabilă cu aceştia, navigaţia devenea practic imposibilă. Chiar dacă triburile de stepă nu erau interesate în dezactivarea căii de legătură dintre Marea Baltică şi Marea Neagră, lipsa de securitate a contribuit la decăderea sa, ceea ce a înseninat o puternică lovitură dată raporturilor comerciale din răsăritul continentului.

Reliefarea pecenegilor pe scena politică est-europeană intervenea la scurt timp după ce enclavele scandinave stabilite în punctele nodale din răsăritul continentului reuşiseră să unifice triburile slave (fig. 22) şi să pună bazele vigurosului cnezat kievian. în locul conglomeratului tribal măcinat de disensiuni interne şi fragil în faţa tendinţelor agresive ale vecinilor, dinastia varegă a Ruricizilor a vertebrat un organism statal cu mari disponibilităţi demografice şi economice, care s-a întărit constant după ce Oleg şi-a impus stăpînirea la Kiev, „mama oraşelor ruseşti", în anul 882.[92] Profitînd de decăderea Chaganatului **chazar,** Olcg a desprins de sub obedienţa sa politică comunităţile slave din vecinătatea stepelor nord-pontice şi le-a supus Kievului. în nord-est autoritatea lui s-a extins asupra unor populaţii de neam finic

[90] ***Ibidem,*** p.49-50.

N.G. Kisleghi, *Arankavideki* ***halmok (Torontâl*** *ni.),* în *Archaeologiai ertesito,* **XXVII**-1907, 2, p. 275 şi pi. **II,** 4-27; A. Bejan, M. Mare, *Dudeştii Vcchi-Pusta Bucova. Necropola $* morminte de* ***Inhumaţie*** *din secolele Vl-Xll (l),* în *Analele Banalului,* SN, *Arheologie-islnric.* ^ • 1997, p. 139-158.

[92] ***PVL,*** I, p.20; //;. */el.,* col.16-17.

nsolidarea coeziunii politico-administrativc şi ampla extensie **iciuuuua** a F._..,..., iilor de la Kiev să impună o altă anvergură iniţiativelor lor militare, care, între le **au** vizat penetrarea spre principalele artere comerciale ale vremii din jumătatea răsărit a Europei: Volga, Niprul, Marea Caspică şi Marea Neagră, ce duceau spre ■ nt şi Bizanţ.[93] în aceste tentative, Rusia Kieviană s-a interferat în mod constant de lementul nomad din arealul ponto-caspic.

Vecinătatea dc-a lungul unei graniţe de sute de kilometri între Rusia Kieviană . terjtoriile pecenege, ce se suprapunea în general limitei de demarcaţie dintre stepă ■ silvostepă, ar fi fost firesc să conducă spre contacte statornice şi înrîuriri reciproce. Aceste fenomene ar fi trebuit, de asemenea, să se manifeste şi ca urmare a interferenţelor dintre pecenegi şi populaţia românească, a căror durată a depăşit un secol şi jumătate. Marile diferenţe între modul de trai al păstorilor nomazi şi cel al agricultorilor sedentari s-au repercutat însă negativ asupra naturii raporturilor dintre ei acestea îmbrăcînd adesea forma confruntărilor războinice.

Cea dintîi invazie a pecenegilor în Rusia este înregistrată în anul 915, fără ca să fie succedată de o ripostă a celor atacaţi. Dimpotrivă, conform vechii cronici ruse, cneazul Igor a considerat prudent să încheie un acord de pace cu pecenegii, care s-ar fi îndreptat ulterior spre Dunăre.[94] Letopiseţul amintit nu ne relevă ce mobiluri i-au îndemnat spre o asemenea deplasare, fapt suplinit de izvoarele greceşti, din care reiese că aceasta s-a datorat implicării într-un nou **conflict** bizantino-bulgar. Ambele părţi ostile au încercat cu perseverenţă să-şi asigure alianţa turanicilor încă înainte de a se ajunge la confruntări tranşante.

La curtea constantinopolitană se luase notă de ştirile furnizate de un înalt demnitar de la Cherson, Bogas - demne de încredere pentru că proveneau dintr-un anturaj apropiat pecenegilor -, potrivit cărora aceştia făceau intense pregătiri de război la instigarea bulgarilor de a porni împotriva Bizanţului, în acest scop recurgînd şi la alianţe matrimoniale.[95] Sesizînd că opţiunea pecenegilor părea să-i favorizeze pe bulgari, diplomaţia constantinopolitană a depus eforturi pentru a şi-i atrage, desigur pnn remiterea de daruri sau stipendii consistente. Faptul că emisarii bizantini i-au abordat pe pecenegi în vecinătatea posesiunilor Imperiului din Crimeea arată că Pnncipalele lor efective se grupau atunci într-o regiune apropiată. Cu toate că nomazii

---

B.D. Grekov, *Kievskaja Rus',* Moscova-Leningrad, 1939; G. Vernadsky, *A History of* ***«sia,*** I, *Ancient Russia,* ed. a 7-a, New Haven-Londra, 1969, p.261 şi urm.; II, *Kievan Ţssict,* ed. a 5-a, 1966; H. Paszkicwicz. *The Origin of Russia,* New York. 1969; O. Pritsak. *Vrigin of Rus',* I, *Old Scandinavian Sonrces other* ***than*** *the* ***Sagas,*** Cambridge. Mass..

[1;] S- Franklin şi Shepard, *The Emergente...;* A.A. Pieobra/enskij, V.B. Perkhavko, ******estvo*** *Ruşi IX-XVll veka,* Ekaterinburg. 1997. p. 7 şi urm.

[94] *PVL,* I, p.31. Cf. şi *Ip. Ie/.,* col.32.

^ Nicholas I, Patriarch ol'Constantinople, *Letiers,* ed. **R.J.H. Jenkins** şi **L.G. Westerink.** **ash'ngtoN, D.C., 1973, p.61-63.**

Fig. 22. Harta răspindirii triburilor slave răsăritene şi a populaţiilor învecinate în secolele VIII-X.

fost convinşi să li se alăture, neînţelegerile dintre comandanţii flotei bizantine, care huiau să le asigure trecerea Dunării, i-au determinat în ultimul moment să renunţe • nnlicar[ea] în război. Nemaifiind obligat să-şi disperseze forţele, ţarul Simeon (893-■77"» a putut să le concentreze integral contra armatelor duşmane, împotriva cărora a epurtat o victorie concludentă în 917.[%]

După incidentul cu Rusia Kieviană din anul 915, nomazii de stepă au mai avut ciocnire cu cneazul Igor, pe care letopiseţul rusesc o datează în 6428 (= 920), în elaşi an fiind plasată şi urcarea pe tronul bazi leilor a lui Roman I Lakapenos,[1"] veniment înregistrat cu precizie, astfel că avem motive suplimentare de a acorda redit şi informaţiei privind lupta cu pecenegii, despre rezultatul căreia neparve-nindu-ne din păcate nici un detaliu. Este posibil ca astfel de dispute ale călăreţilor arealului ponto-caspic cu principii kievieni să se fi consumat şi ulterior, fără ca ele să fi fost oglindite în vechea cronică rusă, extrem de parcimonioasă în privinţa consem-nării datelor aferente primei jumătăţi a secolului al X-lca.

în anii următori, între pecenegi şi bulgari s-a ajuns la o reconciliere, astfel că în 934 ei iniţiază împreună cu ungurii o expediţie de amploare în Imperiul bizantin.^ Cu acest prilej s-a produs probabil cea dintîi traversare a Dunării şi totodată a Munţilor Balcani de către hoardele pecenege. Pentru a zădărnici acţiuni de asemenea anver-gură, diplomaţia bizantină a încercat să-i determine pe unguri să-i atace pe turanici. Acest demers a rămas fără urmări, fie pentru că ungurii erau în acel moment absorbiţi de incursiunile lor spre centrul şi vestul Europei, fie că păstrau încă amintirea gravei înfrîngeri provocate de pecenegi în anul 896.[w]

Temerile Constantinopolului în legătură cu atitudinea ostilă a nomazilor nu s-au dovedit gratuite, căci atunci cînd, în 944, a organizat a doua sa expediţie anti-bizantină navală şi terestră, cneazul Igor şi-a asigurat colaborarea pecenegilor. Din faptul că turanicii au dat ostatici cneazului de Kiev"[10] s-ar deduce, pe de o parte, că, pentru a fi determinaţi să participe la campanie, ei au primit bunuri de valoare, iar, pe de altă parte, că nu se punea preţ pe angajamentul ce şi l-au asumat, motiv pentru care

---

Theophanes Continualus. *Chronogmphia,* în Theophanes **Continuatus,** Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Im. **Bekker,** Bonn, 1838, p.387. 389-

[u]> Symeonis Magistri *Annales,* în *ibidem,* p.722. 724; Georgii Monachi *Vitae imperatomm* [rec]*entiorum,* în *ibidem,* p.879, 882; Leonis Grammatici *Chronographia,* ed. Im. Bekker. Bonn. •Ş42 p.293, 296; Skylitzes, p.201-205; Kedrenos. II. p.286-288; Zonaras, *Annales,* II, col.85-

; [Pv]*ţ,* I, **p.31-32;** *Ip. Iei,* col.32.

[97], I, p. **32;** *lp, lei.,* col. 32.

[9X].

Macoudi, *Les Prairies d'or,* ed. C. Bărbier de Mcynard şi P. de Courteille, II, Paris, , ' P-^8-64; idem, *Le Livre de l'avertissemenl el de la revision,* ed. B. Carra de Vaux, Paris. [189]6,p.244-245.

', p.56-57. **WCl.p.** ***34;*** *fp.*

fer., **col. 34.**

li s-a pretins un gaj. înduplecat, la gurile Dunării, cu daruri bogate, de împăratului să renunţe la continuarea campaniei, principele kievian şi-ar fi sfătuit aliaţii săi nomazi, care beneficiau şi ci de generozitatea calculată a bizantinilor, sj atace Bulgaria"". Nu ştim dacă îndemnul lui **Igor** a fost sugerat de emisarii greci - în acel moment raporturile Imperiului cu Taratul bulgar nefiind tensionate - sau dacă instigarea reprezenta o reacţie represivă la faptul că bulgarii preveniseră Bizanţul despre iminenţa atacurilor kievienc atît în 941, cit şi în 944[1"2]. în altă ordine de idei lipseşte certitudinea că respectivei incitări i s-a dat atunci curs. în orice caz, însă există mărturii certe că, spre sfirşitul primei jumătăţi a secolului al X-lea, peceneojj s-ar fi dedat la invazii în Bulgaria şi Croaţia Albă.[101]

întreprinderile prădalnice în Peninsula Balcanică nu ar fi fost posibile tară existenţa unor solide baze de atac pe malul stîng al Dunării Inferioare, unde pecenegii se infiltraseră treptat după izgonirea ungurilor în Pannonia. La mijlocul secolului al X-lea, Constantin Porphyrogenetos preciza că domeniile deţinute de **triburile** pecenege se întindeau între malul opus Distrei (Silistra) şi cetatea Sarkelului de pe Don, fiind separate de acelea ale Taratului bulgar, aflate la **o** distanţă de numai o jumătate de zi de mers, de cursul Dunării."[14] Atunci cînd renumitul lexicon Suidas, alcătuit la o dată apropiată de cea în care scria împăratul-cronicar, specifica faptul că dacii erau numiţi pecenegi,[105] se avea în vedere faptul că vechile lor teritorii intraseră sub controlul nomazilor turanici. Această apreciere cu aparenţă anacronică se regăseşte exprimată fără mari deosebiri şi într-un alt lexicon grecesc, cel redactat în prima jumătate a secolului al XH-lea de Ioanncs Zonaras, care nota că pecenegii ar fi fost „numiţi odinioară daci".[106] Prezenţa lor în preajma Dunării este atestată şi în lucrarea ebraică **anonimă *Josippon,*** întocmită în sudul Italiei, la mijlocul secolului al X-lea," ceea ce reiese şi din însemnările lui Liudprand din Cremona din a doua jumătate a aceluiaşi veac, care plasa pe pecenegi printre popoarele ce locuiau în regiunile de la nord de Constantinopol,[i(W] la fel ca şi evreul Abraham Iakobsen (Ibrahim ben Yakub).[l(W]

PVL, I, p.34; *lp. let.,* col.34-35. [102]

PVL, I, p. 33-34; //;. *let.,* col. 33-34. [1(13]

DAI, p.52-53, 152-153.

[104] *Ibidem,* p.168-169, 182-183.

[105] *Suidae Lexicon,* cd. A. Adler, II, Lipsiae, 193 I, p.2.

[106] Ioannis Zonarae *Lexicon,* cd. I.A. Tittmann. 1, Lipsiae, 1808, p.464.

[107] *Skazanija evrejskikh pisatele] o khazarakh i khazarskom Izarstve,* ed. A.Ja. Garkavi. S.-Peterburg, 1874, p.39.

[IOK] Liudprand von Cremona, *Buch cler **Vergeltung*** (Liudprandi *antapodosis),* în *Qwl^n zur Geschichte der Sâchsischen Kaizerzcit,* cd. A. Baucr şi R. Rau, Darmstadt, 1971, **p.258**-259.

(*Pramenc z dejinăm Vel'kej Moravy,* ed. P. Ratkos, Bratislava, 1964, p.340.

Cu toată penetrarea grupurilor de călăreţi nomazi spre ţinuturile nord-dunărene ,c 21, 23, 29), populaţia locală românească nu a fost înlăturată, ceea ce rezultă din renta numeroasă a aşezărilor de tip Dridu în regiunile extracarpatice în secolul al I Unele aşezări ale localnicilor, situate în preajma Dunării - deci pe un culoar ncipal de trecere a nomazilor -, s-au menţinut chiar pînă în primele decenii ale acului următor, după cum probează, între altele, o monedă bizantină descoperită * tr-o locuinţă de la Şendreni (jud. Galaţi), aparţinînd culturii Dridu."[0]

Chiar dacă s-au putut stabili anumite reglementări ale raporturilor dintre autohtoni şi migratori, este evident că pătrunderea acestora din urmă spre ţinuturile din vecinătatea gurilor Dunării nu putea fi benefică pentru evoluţia firească a societăţii româneşti. O opoziţie tranşantă a acesteia **faţă** de tendinţele dominatoare ale oecenegilor ar fi fost tară îndoială ineficientă şi **nu** ar fost tolerată de o comunitate războinică capabilă să pună în dificultate chiar şi statele cele mai puternice de pe continent.

în regiunile est-carpatice, pecenegii au intrat în **conflict** cu tiverţii, cărora unii cercetători le atribuie monumentele arheologice răspîndite cu prioritate între Răut şi Nistru. în a doua jumătate a secolului al X-lea şi eventual în prima parte a veacului următor, s-a produs distrugerea aşezărilor lor fortificate de la Alcedar, Echimăuţi, Rudi etc., probabil drept consecinţă a incursiunilor grupurilor nomade din stepele nord-pontice.'" Tot atunci a avut loc incendierea şi abandonarea cetăţuii de tip Dridu de la Calfa, situată în apropierea confluenţei Bîcului cu Nistrul."[2] Se poate presupune că dezactivarea acestor aşezări s-a făcut pentru a se preîntîmpina prezumtivele tentative de împotrivire ale populaţiilor învecinate.

Pînă în ultima treime a secolului al X-lea, pecenegii - chiar dacă reprezentau o potenţială ameninţare pentru Rusia Kieviană - nu par să-i fi creat probleme deosebite. Nici bizantinii nu-i indicau drept periculoşi pentru securitatea themei Chersonului, nominalizîndu-i în acest sens - în tratatul încheiat cu Igor în 945 - nu pe ei, ci pe bulgarii negri."[3] Este posibil ca libertatea de mişcare a pecenegilor în arealul nord-pontic să fi fost limitată într-o oarecare măsură de Chaganatul chazar, chiar dacă acesta aluneca vădit spre panta ireversibilă a decăderii. Ambiţiosul şi întreprinzătorul "U al lui Igor, Sviatoslav, şi-a propus să profite de pe urma acestei situaţii, declanşînd

---

D.Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice ele Iu* ***Şendreni-Galaţi,*** în *Danubins,* I, [196]?,p. 129-135.

G.B. Fedorov, ***Naselenie Jugo-Zapada*** *SSSR v l-nacale II tysjaceletija nasej eiy,* în [S°]*vetskaja etnografi/a,* 1961, 5, p.106; V.V. Scdov, *Voslocnye slavjane v VI-XI1I vv.* (Arkheologija SSSR), Moscova, 1982, p.128; I. Hîncu, *Triburile liverţilor şi ulicilor în spaţiul Poto-nistrian,* în *Spaţiul nord-est-carpatic in mileniul întunecat,* coord. V. Spinei, Iaşi. "[7]>P-128.

~ G.F. Cebotarenko, *Kalfa - gorotlisce V/l l-X vv. na Dnestre,* Chişinău, 1973.

[U'] *PVL, l, p. 37; Jp. lei.,* col. 39.

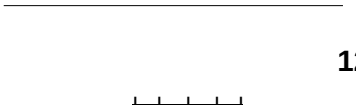

Fig. 23. Piese din inventarul **funerar** al unui moimînt peceneg din secolele X-Xl de la Pavlovca.

m o amplă expediţie împotriva ehazarilor, prilej cu care ostile chaganului au t înfrînte, iar puternica cetate de la Sarkel / Belaja Veza de pe Don a căzut în "inile ruşilor."[4] Unele izvoare lasă să se înţeleagă că, în anii imediat următori, tacurile lor au ţintit obiective chazare plasate mult mai spre est, între ele numă-" du-se şi Atilul, ceea ce relevă o arie vastă a distrugerilor."[5] La Sarkel / Belaja Veza rcetârilc arheologice au identificat un bogat strat corespunzător perioadei stăpînirii ruseşti, prelungite de-a lungul mai multor decenii, cînd a avut loc şi o colonizare a cestui centru şi a zonei înconjurătoare cu elemente cst-slavc.'"' Pe de altă parte, în mediata proximitate a fortăreţei s-a dezvelit o întinsă necropolă, care a aparţinut pecenegilor şi uzilor."[7]

Lărgindu-şi posesiunile pînă spre zona stepei, statul kievian s-a interferat în mod constant cu lumea nomadă descătuşată de sistemul politic impus anterior prin aşa-numita *pax Chazarica.* Cum în evoluţia umanităţii vecinătatea dintre două entităţi etnice nu a presupus de regulă şi amiabilitatc reciprocă, sfera de exteriorizare a acestui precept s-a răsfrînt şi asupra naturii dominante a raporturilor ruşilor cu pecenegii. După dezagregarea Chaganatului, ciocnirile dintre cele două popoare au cunoscut o intensificare bruscă.

Din datele destul de vagi transmise de Anna Comnena - „unul din cele mai alese spirite feminine pe care le-a produs Bizanţul"[1]"* -, ar reieşi că „nomazii sciţi", etnonim aplicat pecenegilor, s-ar fi dedat la mai multe incursiuni asupra Imperiului în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes (969-976), ce ar fi fost respinse cu ajutorul maniheilor."[9] întrucît Bizanţul a încheiat pace cu turanicii în anul 971, este de presupus că raidurile lor ar fi avut loc în primii ani de domnie ai bazileului amintit, cînd hotarele statului său nu depăşeau încă la nord culmile Munţilor Balcani, în zona cărora se masau, de altfel, şi aşezările cele mai numeroase ale aderenţilor la secta maniheilor.

Pecenegii s-au lăsat implicaţi în desfăşurarea războiului bizantino-bulgaro-rus din 967-972, în care au avut un rol destul de important, chiar dacă nu s-au evidenţiat

---

" PVL,l, p. 47; Ip.let., col.* 53.

A.Ju. Jakubovskij, *O russko-khazarskikh i russko-kavkazskikh otnosenijakh v IX-X* ■*• în *Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija istorii i filosofii,* III, 5, 1946, p. 470-472; D.M. unlop, *The History ofthe Jewish Khazars,* New York, 1967, p. 222 şi urm.; A.N. Sakharov, ♦***W#a *Svjatoslava,* ed. a 2-a, Moscova, 199), p. 91-97.

M.I. Artamonov, *Sarkel-Belaja Veza,* în *MIA,* 62, Moscova - Leningrad, 1958, p. „„ ' Ss- Sorokin, *Zeleznye izdelija Sarkela-Beloj Vezi.* în *MIA,* 75, Moscova - Leningrad. iy59.p.7l 35-136, 152-199.

w S-A. Pletneva, *Kocevniceskij mogU'nik b/iz Sarkela-Beloj Vezi,* în *MIA,* 109, ,^" Leningrad, 1963, p. 216-259; eadem. *Pecenegi i guzy... , passim.* Ch. DiehI, *Figuri bizantine,* II, trad. I. Zara, Bucureşti, 1969, p. 100. Anne Comnene, III, 1945. p. 180.

pe prima scenă a teatrului de operaţiuni clin nordul Peninsulei Balcanice. în ettip$_{a}$ incipientă a conflictului, efective pccencgc, despre **al** căror loc de provenienţă n| deţinem informaţii, sînt semnalate de partea **cneazului** kievian Sviatoslav.[l:o] **Atunci** cînd acesta a decis să-şi consolideze succesele împotriva bulgarilor, **refuzînd si** predea Bizanţului teritoriile cucerite, conform înţelegerii prealabile, pecenegii au invadat Rusia şi au asediat Kievul în anul 968, punînd **la** grea încercare capacitatea de rezistenţă a garnizoanei şi a populaţiei oraşului. Nu este exclus ca respectiva acţiune să fi fost inspirată de Constantinopol, interesat să intre în posesiunea **regiunilor** balcanice revendicate de ambiţiosul cneaz. Fiindu-i ameninţată capitala, el a fost obligat să se înapoieze în propria-i ţară, dar, după alungarea în stepe a turanicilor, $_{a}$ revenit în Bulgaria, fără însă să reuşească să reziste ofensivei bizantine.[121] Pe drumul de întoarcere, armatele kievienc, slăbite de asprimea campaniei din Balcani, au fost atacate în zona pragurilor Niprului de pecenegi, înştiinţaţi de locuitorii din Pereiaslaveţ - unde cneazul intenţionase să-şi fixeze capitala în nord-estul Peninsulei Balcanice - că s-ar întoarce încărcate de prăzi. Neizbutind să forţeze trecerea, ele au fost nevoite să ierneze în condiţii foarte grele la Beloberezie, lîngă gurile Niprului, iar în primăvara anului 972 au pornit **din** nou spre Kiev. în lupta angajată cu pecenegii conduşi de Kuria, Sviatoslav şi-a găsit sfîrşitul şi, potrivit unui obicei barbar, atestat, printre alţii, la sciţi, germani şi bulgari, craniul, placat cu metal, i-a fost transformat în pocal de către adversarul biruitor.[12"] Numai foarte puţini din însoţitorii săi au reuşit să se salveze şi să ajungă în ţinuturile de obîrşic.[12']

Raporturi încordate între pecenegi şi ruşi sînt înregistrate şi în timpul domniei lui Vladimir cel Sfînt (980-1015), care a decis ridicarea unei centuri de fortificaţii la hotarele sudice ale statului său,[1""] menite să stăvilească raidurile nomazilor din stepe. în 988[125] şi 992[126] au avut loc ciocniri cu aceştia, încheiate cu biruinţa ruşilor. în schimb, confruntarea din 996 de lîngă Vasilcv, la sud-vest de capitala lor, în care Vladimir le-a opus o armată cu efective reduse, nu le-a mai fost favorabilă, marele cneaz susträgîndu-se cu greu primejdiei de a li capturat.[127] încurajaţi de această reuşită, pecenegii au invadat ţinuturile ruseşti şi în anul următor, dar încercarea lor de a cuceri Bielgorodul, oraş întemeiat în 991 pe rîul Irpen, la vest de Kiev, nu a fost

---

[120] Skylitzes, p.288-290; Kedrenos, II. p.384-386; Zonaras, *Amiales*. 11, col.135-136.

[121] *PVL,* I, p.47-48; *Novgorodskcija pervaja letopis' starsegn i mlaclsego izvodov,* A.N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950. p.l 18-1 19; *Ip. Ici.,* col.53-55.

[122] *PVL,* I, p.52-53; //;. *Iei,* **col.61-62.**

[123] Leonis Diaconi Caloensis *Historiae...* , p. 157.

[124] *PVL,* I, p.83;//A /<>/., col. 106.

[125] *PVL,* I, p.83;//;. *Iei.,* col. 106.

[126] *PVL,* 1, p.84-85; //;. *Iei.,* col. 106-108.

[127] *PVL,* I, p.85; //;. /<?/., col. 109.

I -ununată de succes, " rclevînd incapacitatea călăreţilor de stepă de a periclita trele dotate cu întărituri puternice. Pecenegii încercaseră atunci să profite de plc- marelui cneaz la Novgorod, unde se preocupa de echiparea unor trupe de alerie menite să facă faţă înfruntărilor cu călăreţii de stepă.[129]

în ultimile săptămîni de viaţă ale marelui cneaz, pe cînd o boală neiertătoare îl . {u}se pe patul de suferinţă în 1015, un nou atac al pecenegilor s-a abătut asupra Rusiei. Trimis în fruntea unei oşti ca să-i înfrunte, fiul său Boris nu a reuşit să-i ■ tercepteze,[130] probabil pentru că turanicii găsiseră prudent să se replieze în stepe.

De-a lungul perioadei destul de îndelungate cît a deţinut tronul Kievului, Vladimir cel Sfînt a avut şi contacte amiabile cu uncie grupuri pecenege. Precum am menţionat, în prima parte a domniei sale, doi principi pecenegi i-au solicitat să le mijlocească convertirea. în vremea predecesorului său Iaropolk, o altă căpetenie a turanicilor, Udei, se pusese în serviciul cneazului kievian, obţinînd în schimb o proprietate în anul 979. '•" Gestul său s-a datorat probabil disensiunilor acute din sînul societăţii nomade, ceea ce obliga pe cei mai slabi să se expatrieze.

Pecenegii s-au arătat uneori dispuşi să-i sprijine pe adversarii lui Vladimir. La ei avea să-şi caute refugiul Variazko, unul din apropiaţii marelui cneaz Iaropolk (972-980), deposedat de prerogative şi suprimat de fratele său Vladimir. Vechiul letopiseţ rusesc pretinde că Variazko ar fi luptat în mai multe rînduri alături de pecenegi împotriva lui Vladimir,[112] dar nu precizează dacă a fost implicat în expediţiile amintite din 988, 992, 996, 997 şi 1015 sau eventual în altele.

în afara propriilor incursiuni, grupuri pecenege s-au alăturat regelui polon Boleslav I cel Viteaz, atunci cînd a atacat Rusia Kieviană în 1013[m] şi 1018.[134] în cea de-a doua sa expediţie, el a contat pe 1000 de pecenegi, care au acţionat alături de alţi mercenari: 300 germani şi 500 unguri. Episcopul Thietmar din Merseburg, care consemnează aceste date, adaugă totodată că garda normandă a oraşului de reşedinţă a marelui cneaz de la Kiev, alcătuită din danezi, ar fi înfruntat cu succes în mai multe rînduri atacurile pecenegilor şi ale altor duşmani."[5]

Grupuri pecenege sînt semnalate în cronicile gruzine din a doua jumătate a secolului al Xl-lea, tot în calitate de mercenari, implicîndu-se în disputele dintre

---

~ *PVL,* I, p.87-88; //;. *kt.,* col. 112-114.

[m] *PVL,I,p.* 87; *Ip. tet, col.* 112.

[m] *PVL,* I, p.89-90; *Ip. Ict..* col.115 si 1 18.

13]

Nilc. lei, în *PSRL,* IX, p.39. Potrivit acestui letopiseţ, cu un an înainte pecenegii ar fi 'iînnţi de Iaropolk şi obligaţi să-i plătească tribul *(Ibidem),* informaţie care trebuie privită [cu] >rcumspecţie.

, p.55; //;. */el.,* col.66. (Thietmar von Merseburg, p.340-341. *Ibidem,* p.474-475. *Ibidem.*

m

mărunţii dinaşti din regimurile caucaziene, unde au descins din stepele ponto-caspiee Ele apar menţionate în compania jikilor"[6], dar din păcate nu dispunem de detalii în legătură modul cum au ajuns în contact cu lumea feudală gruzină. Experienţa caucaziană a pecenegilor avea să fie reiterată la parametri mult sporiţi de cumani succesorii lor din cîmpiile Europei Răsăritene.

în disputele pentru tronul kievian izbucnite, după moartea lui Vladimir cel Sfînt în 1018-1019, pecenegii *(Tyrkir)* împreună cu vlahii *(Blokumemi)* au fost atraşi c]e partea cneazului Sviatopolk.[1"] Pentru a smulge Kievul din mîinile fratelui său laroslav Sviatopolk a făcut apel la sprijinul lui Bolcslav cel Viteaz (Chrobry), dar, cînd şi-a văzut împlinit dezideratul, a căutat să se debaraseze de prezenţa incomodă a aliaţilor, ordonînd măcelărirea lor, astfel că polonezii, luaţi prin surprindere, au fost siliţi să părăsească precipitat reşedinţa cnezială. Lipsit de ajutorul lor, Sviatopolk nu a dispus de capacitatea de a rezista contraofensivei lui laroslav, revenit în 1018 de la Novgorod cu mercenari varegi, găsindu-şi refugiul la pecenegi. Era primul mare-cneaz ajuns într-o asemenea postură, el reeurgînd totodată la sprijinul turanicilor pentru a-şi redobîndi tronul. Cu toate că aceştia i s-au alăturat cu toată abnegaţia, în lupta de la Alta din anul 1019 ei au fost zdrobiţi împreună cu protejatul lor.[1™]

După ce laroslav cel înţelept a tranşat în chip hotărîtor conflictul cu fratele său, călăreţii turanici nu mai sînt semnalaţi în conexiune cu evenimentele din Rusia Kieviană timp de mai bine de un deceniu şi jumătate, fiind probabil absorbiţi de alte confmntări, fie cu uzii, fie cu bizantinii şi ungurii. Totuşi, încă înainte de marea expediţie din 1036, laroslav a luat anumite măsuri defensive la graniţa meridională a statului său, semn că avea motive de îngrijorare: în 1031 a colonizat în bazinul Rosului, la sud de Kiev, pe captivii luaţi într-o campanie din Polonia,[134] iar în anul **următor** a dispus ridicarea unor cetăţi în aceeaşi zonă,[4"] situată la limita de demarcaţie a silvostepei de stepă.

înfruntarea cu pecenegii s-a amînat pînă în 1036, cînd, profitînd că laroslav se găsea la Novgorod, aceştia îi asediază capitala. Era a doua lor tentativă de a cuceri Kievul numai cu propriile resurse, după cea eşuată din 968. Cu toate că a fost nevoit să se opună unor efective foarte numeroase, laroslav - dispunînd de o armată puternică, compusă din varegi şi sloveni - le-a provocat o grea înfrîngcrc, ceea ce a dus la

---

[Ij6] M. Istvânovits, *Georgian data bearing on the Petchenegs,* în *Acta Orientali" Academiae Scientiantm Hungaricae,* XVI, 1965, p. 320-321.

[U7] *Olafs saga hins helga,* în *Flateyjarbok. En samling af norske konge-sagaer.* H< Christiania, 1862, p.126 *{Eymundar patlr Hringssonar).* CI", şi R. Cook, *Russian Histor}'- Icelandic Story, and Byzantine Slrategy in Eymundar pc'ttlr Hringssonar,* în *Viator,* 17, 1986. p.65 şi urni.

[138] *PVL,* I, p. 97; *Ip.* **fer., col.** 131-132.

[139]/»*X,I,p.l01;/p. /e/., col. 137.

[m] *PVL,lpA0l;Ip.* M, col.137. 118

- lâturarea pericolului reprezentat de pecenegi pentru Rusia Kievianã. Pe locul ei» cneazul victorios avea să ctitorească faimosul lăcaş de cult cu hramul Sfintei fia [14'] devenită biserică mitropolitană, cu menirea de a exprima gratitudinea faţă de H'vinitate pentru biruinţa obţinută şi totodată de a-i reliefa aspiraţiile autocratice, ta s.a dat într-un moment cînd grosul efectivelor pecenegilor, sub presiunea zilor, avea tendinţa de a se deplasa din bazinul Niprului spre Dunărea de Jos.

Ca şi cu alţi vecini, contactele pecenegilor cu ungurii au oscilat între animozitate şi elaborare. Cum distanţa dintre teritoriile pe care le ocupau era destul de mare, raporturile lor nu au putut deveni constante. Dispunînd de resurse umane insuficiente pentru a stăpîni, valorifica şi apăra bazinul mijlociu al Dunării, conducătorii ungurilor au promovat încă din crimele decenii de la stabilirea în Pusta Pannonici o politică perseverentă de atragere a altor comunităţi umane cu virtuţi militare. între cei dispuşi să accepte postura de trupe auxiliare s-au numărat şi anumite grupuri pecenege. O primă prezenţă a lor în Ungaria în această calitate este înregistrată la începutul secolului al X-lea, în vremea cînd puterea fusese preluată de Zoltan, urmaşul lui Arpad.[142] Un nou detaşament peceneg, condus de Thonuzoba, s-a stabilit în teritoriile ungurilor în timpul domniei lui Taksony (955-970),[143] succedat de un altul în vremea lui Ştefan cel Sfint (997-1038).[144] în perioada ulterioară şi alte cete de pecenegi au fost primite în Regatul arpadian, fiind colonizate în special în apropiere de cursul Dunării şi al Tisei[145] (fig.24). Unii cercetători consideră că cel mai întins perimetru care li s-a concedat se afla în bazinul rîului Sârviz, între lacul Balaton şi Dunăre, unde şi-au menţinut o formă de guvernare semiautonomă pînă prin secolele XIII-XIV. Din acest areal provin şi vestigii arheologice, constînd din arme, piese de harnaşament şi de podoabă, specifice inventarului turanic[146] (fig. 25, 26).

în timpul campaniei întreprinse în Ungaria de împăratul Heinrich III, în anul 1051, grupuri de pecenegi *(Bisseni)* erau integrate în ostile lui Andrei I. împreună cu arcaşii unguri, ele s-au dovedit extrem de periculoase datorită dexterităţii manifestate în lansarea de săgeţi cu vîrful otrăvit, contribuind astfel la eşecul expediţiei germane.[147] în deceniile care s-au succedat întîlnim efective de pecenegi în cadrul trupelor auxiliare aflate la

---

[141] PFI,I,p.l01-i02;//>. te., col. 138-139.

~ Anonymus, p. 113-114.

[W] *fbidem,* p. 116-117.

Legenda S. Stephani regis maior el minor, atqne legenda ab Hartvico episcopo conscripta, ed. E. Bartoniek, în *SRH.U.* p.398 şi 425-426.

H. Gockenjan, *Hilfsvolker* .... p.97 şi urm.; A. Pâloczi Horvâth, *Petschenegen* ..., p.27 Şi urm.

[146]

. G. Hathâzi, *A besenyo megtelepcde's regeszeti nyomai Fejer megyeben,* în *Savaria,* [3>] !992-1995, *Pars archaeologica,* p. 223-248.

j. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV,* cd. Al. Domanovszky, în *SRH,* I, p--349; *Cronica pictată de la Viena (Chronicon Pictum Vindoboneme) (IIR,* XI), 1937, p. 48

' Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum,* I, *Textus,* ed. E. Galântai şi J, Kristo,

Fig. 24. Harta zonelor de aşezare a pecenegilor în Ungaria arpadiană. 1 - grupări indicate de documente şi toponime; 2 - descoperiri arheologice; 3 - centre ale clanurilor.

dispoziţia lui Geza I (1074-1077). La scurt timp după ce, în urma luptei de la Mogyorod, din 14 martie 1074, regele Salomon şi-a pierdut tronul, menţinînd sub control numai teritoriile din nord-vestul Ungariei, noul suveran a trimis împotriva sa pe turanici, al căror principe - Zultan - purta un nume identic cu al fiului şi urmaşului lui Arpad. Comportarea lor în confruntarea cu armatele lui Salomon nu a fost cîtuşi de puţin strălucită, ei fugind în derută din faţa adversarilor.[148] Ştiri succinte despre cetele de pecenegi *(Bisseni)* şi secui *(Syculi I Siculi)* din ostile regale sînt raportate şi domniilor lui Ştefan II (1116-1131)

Geza II (1141-1162) , dar cu siguranţă că şi în deceniile anterioare şi ulterioare ele au figurat în componenţa trupelor auxiliare ale dinaştilor unguri.

Budapesta, 1985, p. 91.

[14X] *Chronici Hungarici...* , p. 395-396; *Cronica pictată de la Viena,* p. 68-69 şi 189-190. C£ şi *Chronicon Monacense,* ed. Al. Domanovszky, în *SRH,* II, p. 77: .lohanncs de Thurocz, p. 110.

[149] *Chronici Hungarici...* , p. 436; *Cronica pictată de la Viena,* p. 84 şi 206; **JohanneS** *w* Thurocz, p. 125.

[150] *Chronici Hungarici...* , p. 456; *Cronica pictată de la Viena,* p. 91 şi 214; JohanneS' Thurocz, p. 132.

Sârh [2S''] Zăbală (')' scări dc ?[a] (2~[5]) ?' săbii (6' 7) din fier_ [din] secolele X-XI, provenind de la gard-Tinod (1, 3, 6. 7), Kolesd (2) şi Sârszenlâgota-Felsotoboizsok, atribuite pecenegilor colonizaţi pe valea **Sârvizului.**

Fig. 26. Piese de podoabă din secolele X-Xl, provenind de la Sârszentâgota-Ovoda, atribuit*[5] pecenegilor colonizaţi pe valea **Sârvizului**

în prima jumătate a secolului al XlII-lea, pecenegii sînt semnalaţi şi în partea *A'* â a Transilvaniei. Astfel, armata cu care corniţele Ioachim din Sibiu pornea spre S *An* în jurul anului 1210, era compusă din saşi, români, secui şi pecenegi.'[3] în anul . bula de aur acordată saşilor de Andrei II menţiona „pădurea românilor şi pecel'or" *(Silva Blaconim el Bissenorum).*^[2] De altfel, în teritoriul transilvănean sînt tate în diplomatica medievală mai multe toponime derivate de la numele pecelor în anumite regiuni enclave ale lor au reuşit să-şi menţină individualitatea şi hile privilegii mult timp după ce se strămutaseră din arealul nord-pontic. Astfel. ntr-un act emis la 7 august 1369, regele Ludovic 1 de Anjou confirma domeniile negilor ^n Bcşenova *(Bessenew),* din comitatul Ccnad, conferite de tatăl său Tarol Robert (1308-1342), intcrzicînd cu fermitate autorităţilor administrative şi udecătoreşti locale să le lezeze interesele, semn că încă se punea preţ pe aportul lor în calitate de oşteni.'[33]

în vreme ce anumite clanuri ale pecenegilor îşi ofereau serviciile suveranilor unguri, alţi confraţi ai lor organizau raiduri de pradă în Regatul arpadian. O astfel de invazie s-a produs asupra Transilvaniei în a doua parte a domniei lui Ştefan cel Sfînt.'[54] Ultima incursiune de acest fel, care a afectat nu numai Transilvania, ci şi estul Ungariei, a avut loc, după toate probabilităţile, în anul 1068.

Unele cronici latino-maghiare, între care şi cea a lui Simon de Keza, atribuie această invazie pecenegilor şi o datează în timpul domniei lui Ladislau I cel Sfînt (1077-1095)[55], în vreme ce, în alte izvoare narative de aceeaşi factură, din secolele XIV-XV, năvălitorii sînt consideraţi cumani, iar evenimentele sînt plasate în timpul stăpînirii regelui Salomon (1063-1074)'[5'1]. Mai multe considerente au făcut pe

---

[151] *DRH, D,* I, ed. Şt. Pascu. C. **Cihodaru, K..G. Gundisch,** D. **Mioc, V. Pervain,** 1977. nr.ll.

E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* 1, ed. N. Densuşianu. Bucureşti, 1887, p.84. O „pădure a pecenegilor *{Silva Pieczyngarum)* era menţionată într-un [a]ct din secolul al XVI-lea în sud-estul Regatului polon. CI". M. Parczewski, *Poczatki* ***KVtaltowania*** *siepolsko-mskiej rubiezy etnieznej w Karpatach,* Cracovia, 1991, p.42.

[53] *DRH,* C, XIII, ed. I. Dani. **K. Gundisch, V.** Pervain, A. Răduţiu, A. Rusu, S. Andea. [19]Hnr.41O.

Legenda S. Stephani... p.389, 397, 423; ***Chronicon*** Herniei de **Mtigeln** *germanice* [c]°*nscripţlmh* ed. E. **Travnik,** în *SRIL* II, p. 109-111.

Simonis de Keza *Gesta Hungarorum,* ed. Al. Domanovszky, în *SRH,* I, p. 182; *Annales Posonienses,* ed. E. Madzsar. în *ibiclem.* p.126

[156] „

(.hronicon ***Posoniense,*** ed. Al. Domanovszky, în *SRH,* II, p.38-39; *Chronicon °iacense,* p.75; *Chronici Hungarici...,* p.366-368: *Cronica pictată ele la Viena,* p. 55-57 şi . " '7; *Chronicon Dubnicen.se,* în *Historiae Hungaricae fontes domestici, Scriptores.* III, ed. [fi]" [Flo]»anus, Quinqueecclesiis, 1884, p. 75-76; Johannes de **Thurocz,** p. 98-99; *Chronicon* **«se, ed. I. Podhradczky, Budae, 1838, p. 127-129.

•pecialişti să opteze în ultimul timp spre ipoteza că invazia s-ar fi datorat pecencgiţOt **fiţi** ţnsă să fie încadrată în epoca lui Ladislau I, ci în cea a lui Salomon.[1]" **Turanic**| străbătut păsurile Carpaţilor Orientali şi pătruns în Transilvania, iar ulterior au forţat prisăcile de la Poarta Meseşului, dcvastînd provincia Nyr pînă la cetatea Bihorului (Biharea), după care s-au reîntors în podişul transilvan de-a lungul riuvilOr Lăpuş şi Someş, ducînd cu ei numeroşi robi şi animale. Porniţi în grabă în **urmărire»** lor, regele Salomon şi ducii (viitori regi) Geza şi Ladislau i-au aşteptat în cetatea Dăbîca, situată nu departe de cursul Someşului Mic. Angajată Ungă povîrrvişvfl muntelui denumit Kyrieleys'[5]* - toponim ce s-ar putea eventual identifica cu Cbir&. leşul, sat de pe rîul Şieu din bazinul Someşului -, lupta a fost foarte sîngeroasă, dar fa cele din urmă pecenegii conduşi de Osul au fost înfrînţi.'[y>]

La trei ani după consumarea acestor evenimente - în 1071 -, Ungaria a suportat din nou atacuri ale pecenegilor, de această dată nu **a** triburilor de la est de **Carpattj** Orientali, ci a celor stabiliţi în vecinătatea Belgradului, sub comanda lui **Kazar,** aflaţi în serviciul Bizanţului'[60], atac ce a precedat luptele încrînccnate în urma cărora Imperiul a pierdut puternica cetate dunăreană mai sus-amintită, care în tot evul mediu avea să deţină rosturi strategice deosebite.

în deceniile anterioare, una din principalele ţinte ale raidurilor turanicilor a devenit Imperiul bizantin, după ce tratatul încheiat în anul 971, ce asigurase liniştea la Dunărea de Jos pentru mai multe decenii, nu a mai fost reînnoit. Şirul invaziilor la sudul marelui fluviu a fost reluat în 1025/1027 şi a continuat în 1032/1033, 1034, 1035 şi 1036, afectînd regiunile de pe ambii versanţi ai lanţului balcanic. în 1025/1027 teritoriul vizat de pecenegi a fost cel al Bulgariei, de unde, după ce au luat numeroşi captivi, au fost alungaţi în stingă Dunării, în urma unor ciocniri succesive cu unităţile militare regionale. Invadarea Bulgariei, inclusă atunci în Imperiu, s-a repetat în 1032/1033, pentru ca în 1034 să fie prădată Mocsia, pînă la Thessalonik, iar în 1035 Moesia şi Tracia. In anul următor au fost întreprinse trei incursiuni, soldate cu mari daune aduse bizantinilor. Mai multe căpetenii ale armatelor trimise împotriva

---

[157] H. Gockenjan, *Hilfsvolker...* , p. 97 şi 187, nota 90; I. Bona, în *Kurze Geschichte Siebenbiirgens,* ed. B. Kopeczi, Budapesta, 1990, p. 146; Gy. Kristo, *Die Arpadendynastie. DM Geschichte Ungarn von 895 bis 1301,* Budapesta. 1993. p. 94-95. O soluţie de compromis se adoptă în *Istoria României,* II, Bucureşti, 1962. p. 68 (Şt. Pascu), unde se susţine că expediU[a] din 1068 ar ti fost organizată de o coaliţie pecenego-cumană, condusă de Osul.

[5K] Acest nume s-a presupus că ar putea deriva de la grecescul *Kyrie eleeson.* Cf. "■■?• **Năsturel,** *Un vestige cyrillo-melhodicn dans la toponymie de la Transvlvanie en 1068, **Eortios** tomos Kyrillou kai Metodion epi te 1100 eleridi,* II. Thessalonik, 1968, p. 213-216.

[159] Cf. notele 155 şi 156.

[u>"] *Chronici Himgarici...* , p. 369-371; *Cronica pictată de la Viena,* p. 57-58 şi 177-1^' - io- *rhronicon Monacense,* p. 75-76; Henric de Miigeln, p. 178-1^'

'**aretilor** nomazi au căzut atunci în mîinilc lor împreuna v^ ..... . nJerii fiind trataţi cu brutalitate excesivă."" Cadenţa şi intensitatea acestor • ni pvădalnice relevă întărirea puternică a confederaţiei tribale de pe malul stîng al arii - din sudul Moldovei şi Munteniei -, ca rezultat a migrării treptate a masei nege din arealul nord-pontic spre vest. Reglementarea raporturilor nomazilor cu . ţu\ printr-un nou tratat a stopat pentru un timp atacurile asupra Peninsulei Balcanice.

B. Exodul în Imperiul bizantin

Spre sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al **Xl-lea,** datorită ameninţărilor externe, în societatea pecenegă s-au făcut simţite tendinţe de unificare politică, manifestate concomitent cu dispute acerbe pentru supremaţie. Confruntările pentru putere i-au avut în prim plan pe Tyrach, a cărui autoritate era recunoscută de 11 triburi, şi pe Kegen, care dispunea de numai două triburi, Bclcrmanis (Belemarnis, Belemarne) şi Pagumanis. în ciocnirile cu uzii, ale căror atacuri s-au succedat în mai multe rînduri, după ce grosul efectivelor pecenege se strămutaseră la vest de Nipru, * comportarea lui Kegcn a fost plină de bărbăţie, în vreme ce rivalul său a adoptat o postură strict defensivă. Animozităţile personale, dar poate şi alte elemente, au cîntărit mai mult decît presiunile ameninţătoare ale uzilor, astfel că partidele rivale au preferat să-şi tranşeze propriul diferend decît să încerce să contrabalanseze împreună un pericol iminent.

Forţele angrenate în conflict erau cu totul inegale, astfel că hanul Kegen, cu toate că era mult mai întreprinzător şi capabil decît rivalul său, a fost nevoit să-şi găsească refugiul, în 1046, în Imperiul bizantin"'[2], unde s-a adăpostit iniţial într-o insulă a Dunării din apropiere de Durostolon, identificată cu Balta lalomiţei.'[w] Intrînd in legătură cu împăratul Constantin IX Monomachos prin intermediul strategului din

---

[M] Skylitzes, p.373, 385, 397, 399; Kedrenos, II, p.483, 499, 512, 514-515; Michaelis [G]tycae *Annales,* ed. Im. Bekker, Bonn. 1836, p.584.

. Skylitzes, p.455 şi urm.; Kcdrenos, II, p.581 şi urm.; Zonaras, ***Annales,*** II, col.223 şi •' *FHDR,* III, p.2 şi urm. (loan Mauropus); *Soveiy i rasskazy* Kekavmcna, cd. Ci.Cî. «avrin, Moscova, 1972, p.150-153. 162-167. Cf. şi *V.* **Diaconu,** *Les Petchenegues ...,* **p.39** şi » A..P. Kazdan, *loann Mavropod, pecenegi i nisskie* v *seredine XI* v., în *Zbornik Radova* ^*Ţtoloskog Instituia,* VIII, 1963, 1, p.177-184; I. Bamea, Şt. Ştctancscu, *Din istoria* (I r!"[Oge]" ^' *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971, p. 126 şi urm. [rf]. [arne]a); J, Shepard, *John Mauropous ...,* p.61-89; .1. **Lefort,** *Rhetorique el politique: Trois* y [rs] *de Jean Mauropous en 1047,* în *Travaux et memoires,* 6, 1976, p.265-303; h.

- Diaconu, *Les Petchencgues...* , p. 57, nota 161.

u t la Constantinopol, unde,

dccons

t p. 145; Skylto^- P-

,i respinge d.nco.o .

Bizanţului, cînd au ace p

colonizarea în vestul Bulgan

lucid stările de fapt din themek ba

rărea constantă a

după stingerea dinastiei

neglijării armatei, bazata dm **ce^ce**

punct critic în timpul uou,

Emularea pecenegilor de a

circumstanţe - din exterior, un nimeri

lui Leon Tornikios, aspirant la

;. II, col.

vizibil punct critic în timpul domnie

.civitâtii a venit - ca şi

Skylitzes, p. 459; Kedrenos, u, F. ,... , **Skylitzes,** p. 460-461; Kedrenos. II, p. 587-590; Zonaras, i, 1963. P-

G- Ostrogorsky, *Geschichle des Byzanlinischen Staates,* e 12

'"• ^. Treadgold, *Byzantium and Hs Anny, 284-1081,* Stai 7

principal de aderenţi din Adrianopol. Printre susţinătorii uzurpatorului, care a capot;» în tentativa de cucerire a Constantinopolului si ulterior a fost predat **suveranul*** legitim la sfîrşitul anului 1047, sînt enumeraţi şi „sciţii nomazi",[173] denumire sub **cad** recunoaştem pe pecenegi.

Avînd ocazia de a testa direct capacitatea precară de ripostă a armatelor din capitală şi a celor provinciale, turanicii au prins treptat curaj, dcdîndu-sc la jafUr; dincolo de perimetrul arondat de Constantin IX. Incursiunile lor în regiunile de la sud de versanţii Balcanilor au produs mari daune, iar încercările oştilor trimise spre a-i neutraliza au eşuat lamentabil. în aceste circumstanţe, ţinuturi întinse situate la nord de lanţul balcanic s-au debarasat de hegemonia constantinopolitană. în scopul de a-i tempera pe rebeli, Tyrach şi ceilalţi şefi ai lor sechestraţi în capitală, pe al căror ataşament - cumpărat prin daruri generoase - se miza din plin, au fost trimişi ia consîngcnii lor, dar speranţele în reuşita întreprinderii lor nu s-au adeverit.[174] Aceeaşi metodă s-a încercat să se aplice mai tîrziu şi în cazul lui Kegcn. Suspectat la un moment dat de necredinţă şi reţinut în arest, el a fost în cele din urmă eliberat, pentru a negocia o înţelegere cu subalternii săi. Planul nu a dat roadele scontate, întrucît aceştia din urmă şi-au suprimat fostul conducător, care nu le mai inspira încredere.[175]

Constantinopolul n-a contat numai pe manevrarea conducătorilor de triburi, ci, atunci cînd presiunea selgiucidă s-a diminuat, a transferat ostile conduse de rectorul Nikephoros şi de Katakalon Kekaumenos din Orient în Europa, pentru a reinstaura ordinea în Balcani. Ele au avansat la nord de culmile Balcanilor, dar, în apropiere de locul denumit „O mie de munţi / movile" *(Ekalbn înmoi),* situat probabil în nord-cstul Bulgariei,'[176] cu toată experienţa comandanţilor, au fost nimicite de pecenegi.[17'] 0 soartă similară a avut şi armata încredinţată rectorului Constantin, identificat de unii bizantinologi cu arhontele Occidentului, Constantin Arianites, care, neţinînd seama că dispunea de combatanţi lipsiţi de experienţă, nu a avut prevederea de a ridica o tabără şi i-a angajat în luptă după un marş obositor, în vreme ce adversarii erau proaspeţi şi cu un moral ridicat, ceea ce a contat decisiv în deznodămîntul înfruntării.[17S] Exceptînd unele ciocniri mărunte, bizantinii nu au reuşit să tranşeze în favoarea lor nici o bătălie de anvergură, astfel că nomazii îşi continuau raidurile de pradă în Macedonia fi Tracia. îngroparea bogatului tezaur monetar de la Garvăn-Dinogctia (jud. Tulcea),

---

[17j] Johannes Euchaitorum mctropolae *Quae in codice...* , p. 192; *FHDR,* III, p. 10" (Ioan Mauropus).

[174] Skylitzes, p. 467-468; Kcdrcnos. II, p. 297-298.

[175] Skylitzes, p. 471-472; Kedrenos, II, p. 602-603.

[176] Pentru opiniile exprimate în privinţa localizării respectivului toponim, ci. Diaconii, *Les Petchenegues...* , p. 66-69.

[177] Skylitzes, p. 466-467; Kedrenos. II, p. 596-598.

[1711] *Sovety i rasskazy* Kekavmena, p. 162-163. Cf. si comentariile docte ale editorului la p. 395-400 (L.L. Lilavrin). 128

tinînd 106 piese de aur, ultima emisiune purtînd efigia lui Constantin IX ! ornachos, s-a datorat desigur tulburărilor cauzate de stabilirea lor în Imperii*, i-înd totodată că şi regiunile din nordul Dobrogei au fost afectate de acest exod.[17<)] Spre **sfîrşitul** domniei lui Constantin IX, înainte de a se produce Marca schismă biserica constatinopolitană şi cea romană în 1054, atît de păgubitoare pentnH creştină, luptele cu pecenegii au continuat în apropiere de Preslav, dar ele nil fost favorabile bizantinilor, cu toate că dispuneau de efective importante, puse suit manda lui Michael Akoluthos, şi de strategi redutabili, doi dintre aceştia -■ Nkephoros Botaniates şi Roman Diogenes - dobîndind mai tîrziu coroana **imperială*** în înfruntarea angajată în 1053 în apropiere de fosta capitală a Primului Tarat bulgai" ecenegii, care îl aveau în tabăra lor din nou pe Tyrach, au cauzat o altă gre# "nfrîngere adversarilor, Michael Akoluthos salvîndu-şi viaţa printr-o fugă dezono[1] rantă în vreme ce şeful trapelor din thema Bulgariei, Vasilc Monachos, a fost omorî pecîmpuldeluptă.[180]

în cele din urmă, în circumstanţe neprecizate în izvoarele disponibile, forţele* angajate în conflict - istovite desigur de cadenţa înfruntărilor -- au convenit să încheia un acord de pace pe timp de 30 de ani.[m] Cu toate acestea, el a fost curînd încălcat.

Pecenegii colonizaţi între Munţii Balcani şi Dunăre, drastic frustraţi îi' libertatea lor de acţiune, nu se arătau dispuşi să accepte rigorile impuse de funcţio[1] narii şi demnitarii locali bizantini şi încercau să se debaraseze de ele ori de cîte ori li se ofereau împrejurări favorabile. O astfel de ocazie s-a profilat atunci cînd ungurii atf atacat Imperiul în vremea domniei lui Isaak I Comncnos (1057-1059). Intervenţia decisă a împăratului a dispersat însă destul de uşor pe adversari, astfel că majoritate»; căpeteniilor turanicilor s-a grăbit să i se supună. Singurul şef peceneg care a continua» rezistenţa, Selte, nu dispunea de forţe suficiente pentru o confruntare tranşantă ciA armatele bizantine, astfel că a fost curînd învins într-o zonă stîncoasă din preajmsi Dunării.[IS2] înfrîngerea suferită din partea lui Isaak I Comncnos nu a temperat dccîî pentru moment veleităţile nomazilor de redobîndirc a independenţei.

Deşi turbulent şi imprevizibil, clementul peceneg a fost folosit de bizantini or* de cîte ori le-a stat în putinţă. Astfel, în 1071 un mic grup de pecenegi 1-a însoţit p«! •tnpăratul Roman IV Diogenes atunci cînd a pornit expediţia antiselgiucidă soldată cil! dezastrul de la Mantzikert.[1]" în cursul aceluiaşi an îi întîlnim pe pecenegi - desigu[1]

Gh. Ştefan, *Dinogetia I. Resullati **chila** prima cantpagna di scavi (1939),* în *Dacia* [VII]-VIII, p. 1937-1940, p. 423-424.

[1X0] Attaliates, p. 36-43. **Cf.** şi **Skylitees, p.** 475-476; Kedrenos. II, p. 607-608. *' Attaliates, p. 43; Skylitzes, p. 476; Kedrenos, II. p. 608.

Psellos, II, p. 124-126; Attaliates, p.66-67; *Excerpta e.x breviario historico* Ioanni:' y»tzae Curopalatae (Skylitzes Continuatus), în Kedrenos, II, p.645-646; Anne Comnene, l'! [37]'Pl27-129; Matthieu d'Edesse, p.105-106; Midiei le Syrien, III, p.165. " Matthieu d'Edesse, p. 169.

din alte triburi decît cele trimise în estul Anatolici - implicaţi în războiul bj. zantino-ungar. După ce ei au întreprins un raid de pradă în sudul Cîmpiei Pannonicc a urmat contraofensiva ungurească, care a pricinuit mari neajunsuri Imperiului încercînd să vină în ajutorul bizantinilor, pecenegii au fost respinşi cu m$_{ar}$: pierderi.[11*4]

La scurt timp după depunerea lui Roman IV şi preluarea integrală a puterii (J$_e$ asociatul său la domnie Mihail VII **Dukas** Parapinakcs (1071-1078), pecenegii colonizaţi în nordul Peninsulei Balcanice s-au aliat cu populaţia oraşelor de la Dunărea de Jos, iritată că autorităţile constantinopolitane, urmînd politica de excesivă austeritate financiară dirijată de logothetul Nikephoros, zis Nikephoritzes, le-a anulat ■subvenţiile anuale.'[85] Impunerea monopolului asupra comerţului cu grîne, care a dus la o escaladare a preţurilor, a extins cercul protestatarilor şi a scăzut cota popularităţii basileului.[IS(S] Pentru a preîntîmpina formele explozive ale nemulţumirilor, el a numit drept katepan al Dristrei pe vestarhul Nestor, mizînd pe devotamentul şi priceperea sa demers care s-a dovedit neinspirat, pentru că acesta, afectat personal de rapacitatea logothetului Nikephoritzes, s-a asociat cu localnicii, cu atît mai mult cu cit unii dintre ei tindeau să-l recunoască drept conducător al oraşului pe pecenegul Tatrys.'[1]"

Probabil mai mult silit de împrejurări decît din proprie voinţă, Nestor a devenit şeful insurgenţilor din Paristrion şi, împreună cu o armată a localnicilor şi a pecenegilor, a pătruns la sud de Balcani, îndrcptîndu-se - după unii autori, în 1076 - spre capitala Imperiului, în ideea de a obţine demiterea lui Nikephoritzes. Neîncrederea în şansa reală a reuşitei şi suspiciunile faţă de loialitatea pecenegilor l-au decis pe Nestor să renunţe la planurile iniţiale şi să dispună retragerea în regiunile dunărene, plan pus în practică după ce laolaltă cu turanicii s-a dedat la jafuri în Tracia şi Macedonia.[isx]

Populaţia regiunii de unde a demarat răscoala condusă de Nestor, situată în preajma Dunării, este caracterizată de Michacl Attaliates - contemporan cu evenimentele, în calitate de demnitar imperial cu înalte responsabilităţi - drept foarte amestecată din punct de vedere al raselor, fiind desemnată prin sintagma de *mixobarbaroi* („pe jumătate barbară")-[m] în componenţa sa intrau desigur - pe lînga

---

[1M]Cf.nota 160.

[IK5] Attaliates, p. 205.

[1K6] *Ibidem,* p. 202-204. Cf. şi G.I. Brătianu, *Etudes byzcmtines d'histoire* ***economiqM****[et]* *sociale,* Paris, 1938, p. 141 şi urm.

'" Attaliates, p. 205; Skylitzes Continuatus, p. 719; Zonaras, *Annales,* II, col. 281-282-

[m] Attaliates, p. 205-209. **Cf.** şi **Nicephori** Bryennii *Commentarii,* ed. A. **Meinekft** Bonn, 1836, p. 100; Skylitzes Continuatus, p. 719-720; Zonaras, ***Amales,*** **II,** col. 281-282.

[189] Attaliates, p. 204. Pentru semnificaţia acestui termen, cf. E. Stănescu. ^'[s] *„Mixobarbares" du Bas-Danube au Xf siecle,* în *Nouvelles etudes d'histoire,* **III, Bucuri** ' 1965, p. 45-53; V. Tăpkova-Zaimova, *Les* mixobarbaroi *et* ***la*** *silualion politique et ethniqi'[e a] Bas-Danube pendant la seconde moitie du Xf s.,* în *Ades du XIV Congres internaţional "*

r\ români şi bulgari - şi un număr destul de însemnat de pecenegi, a căror nrentă este sesizabilă inclusiv în centrele urbane din zonă, unde arheologii au statat o „barbarizare" a culturii materiale, reflectată nu numai în prezenţa pieselor rifice lumii nomade, ci şi într-o diminuare calitativă a unor categorii de obiecte de comun şi o degradare progresivă a nivelului de viaţă. Cîteva obiecte de podoabă ecifice pecenegilor şi uzilor, precum pandantivele foliforme din bronz, au fost mnalate relativ frecvent, cu prioritate în aşezările cu caracter urban din Dobrogea şi rd-estul Bulgariei (Garvăn-Dinogetia, Isaccca, Păcuiul lui Soare, Pliska, Silistra)'[91] /fig 27, 28), semn că aceste piese au pătruns acolo fie eventual pe calea comerţului, fie - mai plauzibil - o dată cu cei care le-au produs.

Atunci cînd pretendentul la tronul bazileilor, generalul Nikephoros Bryennios, încerca să-şi consolideze poziţiile în Balcani împotriva noului împărat Nikephoros III Botaniates (1078-1081), el a apelat şi la sprijinul pecenegilor. Cunoscîndu-le dexteritatea de arcaşi, le-a ordonat să atace cu săgeţi armata trimisă împotriva sa, condusă de Alexios Comnenos (viitorul Alexios I), dar aceştia nu s-au evidenţiat prin eficienţă şi nici nu s-au dovedit prea ataşaţi de aspirantul la titlul imperial, preocupîndu-se prioritar de propriile interese, constînd din agonisirea de diverse bunuri de pe urma jafurilor. în atare situaţie, misiunea lui Alexios - care avea în subordine şi un detaşament de turci selgiucizi, un adevărat antidot pentru maniera de luptă a altor nomazi - a fost sensibil uşurată, iar adversarul său a putut fi capturat.[192] Faima prestigiului de strateg a lui Nikephoros III menţinîndu-se în pofida vîrstei înaintate, dublată desigur de anumite măsuri concrete de ordin militar, a determinat o schimbare de atitudine a oraşelor de la Dunărea de Jos faţă de Constantinopol, în sensul recunoaşterii autorităţii sale şi a dezavuării celor ce puseseră la cale răzvrătirea

---

etudes byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971, II, Bucureşti, 1975, p. 615-619; N.-Ş. Tanaşoca, *Les Mixobarbares et Ies fonnations politiques paristriennes du Xf siecle,* în *Revue R°umained'Histoire,Xn,* 1973, 1, p. 61-82.

V. Tăpkova-Zaimova, *Vtorata „varvarizatzija" na Dunavskite gradove (Xl-Xll v.),* m *Sredne*vekovnijat bălgarski grad, ied. P. Petrov, Sofia, 1980, p. 47-55. O prezentare cuprinzătoare a specificului culturii materiale din secolele X-XII de pe teritoriul dobrogean la Barnea> şt. Ştefanescu, *op. cit.,* p. 169-335 (I. Barnea).

I- Barnea, în Gh. Ştefan, I. Bamea, M. Comşa, *E.* Comşa, *Dinogetia,* I, *Aşezarea ' timpurie de la Bisericuţa-Garvăn,* Bucureşti, 1967, p. 281, 282, 284 şi fig. 168/10-15: lQs anasov> *Srednevekovni amuleti ol Silistra,* în *Izvestija na Narodnija Muzej-Varna,* 22(37). > P-78-81; P. Diaconu, *Două pandantive foliforme de bronz de la Păcuiul lui Soare,* în *"ă Şi civilizaţie la Dunărea de Jos,* III-IV, Călăraşi, 1987, p.l 13-114 şi pi. LXXIX. în

rural ele apar mult mai rar. Cf. T. Papasima, *Pandativ foliaceu descoperit în Dobrogea,* °wfco, XXIII, 1990, p. 359-361.

* Anne Comnene, I, 1937, p. 20-22.

Fig. 27. Pandantive foliforme din bronz produse de turanicii nomazi în secolele X-XI, descoperite la Silistra (1, 6), Histria (2, 3), Kano (4) şi Sarkel-Belaja Veza (5).

8- 28. Pandantive folifoime din bronz produse de turanicii nomazi în secolele X-XI, [e]scoperite la Ur-Bcdari (1), Sarkel-Belaja Veza (2), Păcuiul lui Soare (3, 5) şi Pliska-„Malen'kij Dvoretz" (4).

şi alianţa cu pecenegii, cu atît mai mult cu cît le fusese oferită satisfacţia înlăturării pedepsirii impopularului Nikephoritzes.[191]

Prerogativele pecenegilor din Paristrion nu puteau fi însă periclitate în real, iar, după ce Nikephoros III Botaniates fusese **silit** să abdice în favoarea lu-Alexios I Comnenos, ele au avut chiar condiţii să fie lărgite datorită marilor dificultaf cărora noul suveran a trebuit să le facă **faţă:** avansarea selgiucizilor pînă pe ţărmul Mării Egee şi debarcarea normandă pe coasta **Epirului.** Tulburările la care s-au dedat pecenegii în 1085-1086 l-au obligat pe acesta - în căutare disperată de mijloace pentru echiparea unei armate competitive - să recurgă la rechiziţionarea bunurilor bisericeşti, ceea ce i-a atras opoziţia înverşunată a cîtorva înalţi reprezentanţi aj clerului.[194] De disponibilităţile militare ale pecenegilor a încercat să se folosească secta pavlicienilor, împotriva cărora tînărul împărat luase anumite măsuri represive Refugiat în Paristrion, un grup de eretici conduşi de Traulos şi-a asigurat sprijinul şefilor turanicilor din zona Glavinitzei şi a Dristrei, iar pentru consolidarea colaborării militare s-a căsătorit cu fiica unuia dintre ei. Intuind pericolul reprezentat de această alianţă, Alexios I s-a arătat dispus să renunţe la măsurile coercitive **faţă** de sectanţi, dar ei şi-au menţinut intransigenţa, bazîndu-se pe pavăza alcătuită de protectorii lor de neam turanic.[195]

Convulsiunile etnice şi sociale din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice au fost folosite de pecenegi pentru a se alătura elementelor ostile administraţiei centrale bizantine. Efectivele lor au fost reîmprospătate prin stabilirea la sud de Dunăre a altor hoarde înrudite. împreună cu populaţia locală din Paristrion, ele au reuşit să se desprindă mai mulţi ani de sub autoritatea Constantinopolului. La Dristra (= Silistra), Vicina şi în alte oraşe de la Dunărea Inferioară în **fruntea** grupurilor rebele se aflau Tatos (numit şi Chalis), Sesthlav şi Satza, a căror anihilare a impus mari eforturi din partea Imperiului.[196] Tatos era desigur aceeaşi persoană cu Tatrys, menţionat în izvoare GU prilejul rebeliunii ce 1-a avut în prim plan pe vestarhul Nestor.

în acelaşi timp, pentru a evita o lovitură din partea Constantinopolului, pavlicienii conduşi de Traulos, care baricadaseră păsurile Balcanilor, au făcut apel la

---

[193] Attaliates, p. 302-303.

[194] Anne Comnene, II, p. 12.

[195] ***Ibidem,*** p. 48-50.

[196] *Ibidem,* p. 81-82. Despre căpeteniile rebelilor de la Dunărea de Jos şi ansanibl"[1] situaţiei politice din zonă, cf. N. [orga, *Les premieres cristal'lisat ions d'Etat des Roumains,' Academie Roumaine. Bulletin de la Section Hislorique,* V-VIII, 1920, 1, p. 33-46; N. Bănesc» *Les premiers temoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Dcmube,* în *Byzantini*[sC] *neugriechische Jahrbiicher,* III, 1922, p. 287-310; C. Necşulescu, *Ipoteza formativ*[*1,] politice române la Dunăre în sec. XI,* în *Revista istorică română,* VII, 1937, p. 122-151; Gyoni, *Zur Frage der rumânischen Staatsbildungen ...,* p. 83-188; P. Diaconii, *Petchenegues...* , p. 112 şi urm. 134

egjt convingîndu-i în 1186 să întreprindă un atac de pradă în adîncul teritoriilor eriului. Armata condusă de Pakurianos şi Vranas, trimisă să-i întîmpine, a fost obită, cei doi comandanţi căzînd pe cîmpul de luptă în faţa unui adversar mult eHor din punct de vedere numeric. Răspîndindu-se pentru jaf în Tracia, o parte a enegilor, care se întorceau cu robi şi o pradă numeroasă, a fost surprinsă în ropiere de Philippopolis de un atac pus la calc de Tatikios, ce avea ca auxiliari un tasament de normanzi dirijat de Constantin Humbertopulos, o rudă a lui Robert fuiscard.[197] Reveniţi cu forţe proaspete împotriva bizantinilor cantonaţi la p. iiippopolis, pecenegii nu au îndrăznit totuşi să atace armata lui Tatikios şi s-au etras la nord de Balcani prin pasul Sidera (Porţile de Fier).[198]

în schimb, în primăvara anului 1087, o altă armată a pecenegilor, avîndu-1 în frunte pe Tzelgu, şi întărită cu efective ungureşti şi cumane, a pus la grea încercare capacitatea de ripostă a Bizanţului. Cu toate că dispunea de forţe foarte mari - Ar»na Comnena avansează cifra, evident ireală, de 80 000 de oameni -, Tzelgu a suferit o înfrîngere dezastruoasă în faţa oştirii conduse de Nicolae Mavrokatakalon, şeful peceneg găsindu-şi sfîrşitul în luptă.[lw]

Respinşi din Macedonia şi Tracia, pecenegii continuau să deţină libertatea de mişcare în Paristrion, de unde întreprindeau mereu incursiuni de pradă asupra altor teritorii ale Imperiului, situaţie considerată intolerabilă de un bazileu ambiţios şi capabil de talia lui Alexios I Comnenos. în contradicţie cu interpretările decurgînd din prospectarea surselor narative, descoperirile numismatice, sfragistice şi arheologice mai noi indică faptul că, în pofida vicisitudinilor provocate de pecenegi, părti însemnate ale themei Paristrion, inclusiv cea corespunzînd cu nordul Dobrogei, #u rămas sub controlul autorităţilor bizantine chiar şi înainte de lupta de la Lcbunion.[201]

Degajîndu-se pentru moment de presiunea turcilor selgiucizi din Asia Micpă, împăratul s-a decis să aplice pecenegilor o lovitură hotărîtoare. în acest scop, a plănuit un atac pe două fronturi, trimiţînd o flotă bine echipată pe Dunăre svib conducerea lui Georgios Euphorbenos, spre a exclude posibilitatea ca turanicii .să Primească ajutoare de la confraţii lor de la nord de fluviu, în timp ce el însuşi s-a p*us ln fruntea unei armate ce se îndrepta spre păsurile balcanice. Sesizînd pericolul <*-"e Pmna asupra lor, pecenegii au trimis la bazileu o solie compusă din 500 de oameni, £U m'siunea de a media o înţelegere, în schimbul ofertei de a-i pune la dispoziţie 30 000

Anne Comnene, II, p. 82-84.

19X
19X

(w *Ibidem,* p. 84-86. v

Ibidem, p. 87-89.

Q Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Aspecte ale politicii împăratului Alexios l Comnenul J[CI]*

SN *s '" /um ma ultimelor descoperiri sfragistice şi numismatice,* în *Revista istoric>a**

*• [19]95, 3-4, p. 345-366. Cf. şi D.A. Zakythinos, *Byzantinische Geschichte...* , p. 265.

de călăreţi.[201] Alexios a socotit, probabil pe bună dreptate, că angajarea tratativcl Or constituie o manevră menită să-i preîntîmpine temporar ofensiva şi prevedea - p Oţ rj vit formulării pline de har a fiicei sale - că duşmanii Bizanţului „vor declanşa Cu prima ocazie un incendiu uriaş cu seînteia duşmăniei lor, ascunsă sub cenuşă".[202]

Străbătînd defileul Sidera, trupele imperiale au avansat pe lîngă vechea capitala a bulgarilor de la Pliska pînă spre Dristra, dar în apropierea marelui port dunărean şarjă inopinată a pecenegilor a provocat multă derută. După ce a redresat situaţia Alexios a atacat Dristra, dar n-a putut să-i cucerească dccît periferiile, nu şi citadela' cu toate că Tatos o părăsise, plecînd la nordul Dunării pentru a-i chema în ajutor pe cumani. în timp ce în statul major bizantin se deliberau planurile viitoarelor op e. raţiuni, pecenegii au declanşat un atac de anvergură, servindu-se de carele l or acoperite ca de nişte fortăreţe, de unde lansau permanent săgeţi. în toiul încleştării apariţia neaşteptată a unui detaşament proaspăt de turanici, estimat la 36 ()()() d c oameni, a tranşat soarta bătăliei în favoarea pecenegilor.'[0] împăratul s-a salvat cu dificultate la Beroe (Stara Zagora de astăzi), împreună cu fratele său Adrian, în vreme ce cumnatul după soră, Nikephoros Melisscnos, comandantul unei aripi a armatei bizantine, a căzut în mîinile duşmanilor, care au pretins sume însemnate pentru răscumpărarea lui şi a celorlalţi prizonieri.[204]

Pecenegii nu au avut şansa de a se bucura de succesul lor de proporţii, întregit de capturi din cele mai atractive, pentru că oastea cumană, convinsă de Tatos să-1 urmeze în Balcani, a pretins înjumătăţirea prăzii dobîndite, ca recompensă a efortului de a se deplasa pînă acolo. Refuzul de a se da curs solicitării lor a declanşat un conflict îndîrjit, în care cumanii, dispunînd de forţe proaspete, au avut cîştig de cauză. înfrînţi în mod indubitabil, pecenegii şi-au găsit adăpost în zona lacului Ozoliinne şi numai retragerea adversarilor le-a redat libertatea de acţiune. între timp, cu toată refacerea parţială a efectivelor, Alexios I a considerat prudent să încheie un tratat de pace cu pecenegii, obligîndu-se să le remită anumite subvenţii şi să le recunoască domeniile ocupate în Paristrion, ceea ce pentru aceştia însemna un succes.[205]

Contravenind preceptelor tradiţionale ale diplomaţiei romano-bizantine, subsumate în esenţă formulei *divide el* ***impera,*** Alexios I Comnenos a respins oferta cumanilor reveniţi la sudul Dunării de a-i ataca pe pecenegi[2"6], reticent în aceasta privinţă poate şi pentru că nu dorea substituirea unor adversari incomozi, dar cu un potenţial militar palpabil, cu alţii nu doar mai viguroşi, ci şi imprevizibili şi

---

201 Anne Comnene, II, p. 90-93.

202 *lbidem,* p. 92.

203 *lbidem,* p. 98.

2(14 *lbidem,* p. 103.

2(15 *lbidem,p.* 103-105. 20ft

lbidem, p. 106.

unoscuţi. Pe durată scurtă, această opţiune nu s-a dovedit eficientă, întrucît enegii, încălcînd, ca de obicei, cuiînd stipulaţiile tratatului, s-au dedat în 1090 la astarea ţinuturilor de la sud de lanţul Balcanilor, în vreme ce pe ţărmurile natoliene [gi jjj deveneau din ce în ce mai expansivi.

Situaţia lui Alexios I era de extremă dificultate, Imperiul - redus practic pe mai la circumferinţa capitalei[2"'] şi la cîteva insule maritime - aflîndu-se ' tr-unul din cele mai dramatice momente ale existenţei sale de aproape trei sferturi A mileniu, pe care le-a depăşit cu bine numai graţie tenacităţii şi dibăciei bazilcului. Fste interesant că tactica de luptă a pecenegilor a fost adoptată şi de încercatul strateg are era Alexios; plin de abilitate, el a aplicat-o cu succes chiar împotriva acestora în timpul înfruntării din Tracia de la sfîrşitul anului 1090. Atunci împăratul, pentru a-i nrovoca pe pecenegi să-1 urmărească, a schiţat un atac la care a renunţat brusc, simulînd o retragere dezordonată şi atrăgîndu-şi adversarul într-o breşă lăsată special, pentru ca apoi să-1 lovească pe neaşteptate din două direcţii deosebite.[2"8]

în februarie 1091, mizînd pe numărul foarte mare al efectivelor disponibile în comparaţie cu cele ale Bizanţului, pecenegii au cutezat să avanseze pînă aproape de zidurile capitalei imperiale. Alexios a pornit împotriva lor, dar a evitat o înfruntare directă şi s-a adăpostit în cetatea de la Kirovaki. Observînd că vreo 6 000 de pecenegi şi-au părăsit amplasamentele pentru a prăda în împrejurimi, împăratul a reuşit să-i înfrîngă pe cei rămaşi şi s-a întors în triumf la Constantinopol. Sărbătorirea era disproporţionată faţă de cîştigul real al expediţiei, pentru că alte grupuri pecenege continuau să controleze zone întinse din Tracia, în timp ce pe litoralul asiatic al Anatoliei ofensiva emirului Tzakas devenise paralizantă pentru Bizanţ.[209] De aceea, butada amară a lui Nikephoros Melissenos la adresa hiperbolizării succesului în ciocnirea cu pecenegii era cît se poate de sugestivă: „Această victorie este pentru unii o bucurie fără profit, iar pentru alţii o supărare fără pagubă."[21"]

Cu armata de care dispunea, Alexios I a reuşit totuşi, la începutul anului 1091, să oprească ofensiva pecenegilor spre capitală, dar pentru respingerea lor din Tracia torţele îi erau insuficiente, astfel că a însărcinat pe Nikephoros Melissenos să facă recrutări din rîndul bulgarilor şi a vlahilor nomazi şi, totodată, a primit noua ofertă de 'antă din partea cumanilor.[2"] Tentativa pecenegilor de a-i atrage alături de ei nu s-a aterializat, diplomaţia constantinopolitană reuşind să speculeze în propriul interes utele disensiuni apărute între cele două populaţii turanice.[212]

2(>K *FHDR,* III, p. 56-57 (Ioan Oxitcs).

2(19 Anne Comnene, II, p. 117-118.

211) *lbidem,p.* 127-132. *Ibidem,* p.

211 133. *Ibickm,* p. 135. *Ibidem,* p.

212 139.

Roadele acestei politici au fost culese la 29 aprilie 1091, în marea luptă de k Lebunion, în care armatele lui Alexios **I Comnenos,** avînd de partea lor pe cumani, ail provocat o înfrîngere decisivă pecenegilor, ceea ce i-a înlăturat de pe eşichieiu] politic din Balcani. „îngrozitor a fost măcelul sciţilor (pecenegilor - n.n.) - relata Anna Comnena în biografia tatălui său -, parcă ar fi fost mai dinainte părăsiţi de Puterea divină (...) S-a putut contempla atunci un spectacol nou: un neam întreg, m, foarte numeros, ci dc-a dreptul de nenumărat, cu femei şi copii, a fost complet nimicit în acea zi (...) De atunci, bizantinii cîntă un refren în care se spune: «Din cauza unej singure zile, sciţii n-au mai apucat să vadă luna mai»".[213]

C. Ultimele manifestări pe scena politică

Rămăşiţele pecenegilor au fost încadrate ca trupe auxiliare în armatele bizantine, fiind menţionate, între altele, în acţiunile de hărţuire ale convoaielor cruciate ce străbăteau teritoriile balcanice ale Bizanţului în drum spre Locurile Sfinte.

Un rol foarte activ l-au avut pecenegii îndeosebi în vremea primei cruciade, ale cărei coloane s-au scurs în mai multe etape şi pe trasee diferite prin Imperiul bizantin, avînd de regulă acordul de principiu al lui Alexios I Comnenos. Deplasările haotice şi agresive ale participanţilor la cruciadă, absenţa unei coordonări riguroase a marşurilor, friabilitatea ierarhiilor, permanentele lipsuri din aprovizionare, puseurile recalcitrante din comportamentul cavalerilor au constituit surse frecvente de fricţiuni cu autorităţile locale şi centrale bizantine, adeseori neînţelegătoare, ostile şi necooperante în raport cu cei ce erau minaţi de idealul eliberării Sfîntului Mormînt din mîinile musulmanilor. Climatul de neîncredere, sădit încă înainte de primele contacte, a degenerat adesea în ciocniri înverşunate, soldate cu numeroase victime. Potrivit dispoziţiilor bazileului, date comandanţilor trupelor regionale, ei trebuiau să conlucreze cu cruciaţii, spre a le facilita transportul şi aprovizionarea cu hrană, supraveghindu-i tot timpul cu atenţie, pentru ca, în cazurile în care aceştia s-ar fi dedat prădăciunilor, să intervină spre a-i **tempera."**

Cu menţinerea sub observaţie şi atenuarea exceselor cruciaţilor au fost investite trupele auxiliare dislocate în provincii, în cadrul cărora ponderea pecenegilor cra însemnată. în vara anului 1096, după ce a trecut prin Ungaria, primul marc *%?$* cruciat, cel a sărăcimii, condus de Petru Eremitul **(Pierre** l'Ermite), a pătruns in teritoriile bizantine din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Pentru a-i împiedica să s abată de la traseul fixat şi a limita astfel aria jafurilor, ducele them'ei Bulga fie1'

[2n] *Ibidem,* p.142-143. CI', şi versiunea traducerii adoptată în Ana Comnena, *Alexia* trad. M. Marinescu, II, Bucureşti, 1977, p. 19-20.

[214] Anne Comnene, II, p.209. 138

etas, a încadrat coloanele cruciaţilor cu batalioane de călăreţi turanici, spre a le . cub control. în pofida acestor prevederi, prădăciunile n-au putut fi evitate, astfel au produs inerente ciocniri. Mai întîi a avut loc confruntarea cu „pecenegii care uiau în Bulgaria", care, prin eficienţa tirului cu săgeţile, au provocat **cruciaţilor** • deri importante la traversarea precipitată a rîului Morava cu bărcile şi plutele ovizate. gste interesant de remarcat că, pentru a li se opune, pecenegii au acţionat ■; *AP* oe bărci[215], ceea ce atestă că, în perioada de staţionare în Peninsula Balcanică, **şl ci ᵘ^ *r***
- ' însuşiseră deprinderi ale localnicilor, prin aceasta extcriorizînd aptitudini pentru daptabilitate la condiţii nespecifice traiului nomad.

Aflîndu-se într-o situaţie dificilă alături de detaşamentele de francezi, Petru Eremitul a solicitat ajutorul contingentelor germane. Cu aceste forţe suplimentare s-a reuşit să fie scufundate şapte ambarcaţiuni cu pecenegi, şapte dintre ei fiind capturaţi si executaţi în prezenţa lui Petru. Avansînd spre sud-vest, atunci cînd au jefuit periferiile Nişului, la începutul lui iulie 1096, bandele sale au primit o ripostă din cele mai severe din partea armatei bizantine compusă din auxiliari cumani, unguri şi pecenegi.[216]

Grupul lui Petru Eremitul, dezorganizat şi tară pregătire şi dotare militară corespunzătoare, ce avea să capoteze lamentabil după pătrunderea în Asia Mică, a fost urmat la cîteva luni de puternica armată de cavaleri avîndu-1 în frunte pe Godefroi de Bouillon, care la începutul lui noiembrie 1096 înainta de la Belgrad la Niş, regiune desemnată de Guillaume de Tyr, cronicarul primelor două cruciade, prin denumirile arhaizante de *Dacia Ripensis* şi *Dacia Medilerranea,* aceasta din urmă numită şi *Moesia*[217]. La sfîrşitul lui decembrie 1096 Godefroi de Bouillon şi-a stabilit tabăra în vecinătatea zidurilor Constantinopolului, în aşteptarea joncţiunii cu ceilalţi participanţi la cruciadă. Procurarea abuzivă a alimentelor şi nutreţului a atras nemulţumirea împăratului, care a ordonat trupelor sale de *tiircopoli* (sclgiucizi) şi pecenegi să-1 atace şi să-1 suprime pe ducele loren Godefroi, viitorul prim suveran al Regatului latin al Ierusalimului. Intervenind energic în sprijinul lui Godefroi de Bouillon, fratele său Baudouin a tranşat ciocnirea în favoarea sa şi a capturat totodată 60 de adversari, succese care l-au determinat pe Alexios I să caute reconcilierea şi să grăbească transferarea cruciaţilor pe malul asiatic al Bosforului.[21"]

---

[215] Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana,* în *Recueil des historiens des Croisudes. lst oriens occidentala,* IV, Paris, 1879, p. 278.

[216] *Ibidem,* p. 279.

Willelmi Tyrensis archiepiscopi *Chronicon,* ed. R.B.C. Huygens *(Corpus* ■ *r>stian0nWi Contimtatio Mediaevalis,* LXIII), Tvrnholti, 1986, p. 142, 167, 741.

Petrus Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano itinere,* cd. J.H. Hill şi L.L. Hill, ' '"77, p. 38-39; Anonymi *Gesta FrancOnun et aliorum Hierosolymitanormn,* ed. II. ' Heidelberg, 1890, p. 142; Ordcrici Vitalis *Historiae ecclesiasticae libri Xllh* >" *giae cursus completvs. Patologie lalinae,* cd. J.-P. Migne, CLXXXVIII, Paris, 1890,

O altă coloană a cruciaţilor, condusă de Bohemond de Tarent, ajutat de său Tancred, debarcată în apropiere de Avlona .şi Durazzo, pe coastele de est ale Mări Adriatice, în toamna lui 1096, a avut, de asemenea, de-a face cu turcopolij ,,• pecenegii. Cu toate că Bohemond pietinsese însoţitorilor să-şi menţină un comp0r tament de pelerini şi să evite silniciile, indicaţiei sale nu i s-a dat curs, întrucît cruciaţii, rămaşi fără resurse alimentare şi ocoliţi de localnici,, au început sâ-v însuşească cu forţa vitele, caii, măgarii şi alte lucruri ale lor. Reacţia bizantinilor *nu* s-a lăsat mult aşteptată şi profitîndu-se de faptul că mărşăluirea nu se făcea în moi compact, la 18 februarie 1097 un escadron de turcopoli şi pecenegi a atacat corpul central al armatei contelui normand al Tarcntului pe valea Vardarului, după CP depăşise Pelagonia. Prinzînd de veste, detaşamentul dirijat de Tancred a lovit pe neaşteptate pe agresori, care au fost puşi în derută. Cei luaţi prizonieri au mărturisit lui Bohemond că acţiunea lor fusese întreprinsă din dispoziţia împăratului.[2|l)]

în sfîrşit, la începutul aceleeaşi luni, o armată bizantină foarte mozaicată din punct de vedere al compoziţiei, formată din turci selgiucizi, pecenegi, cumani *tanaces* (?), slavi / bulgari, uzi ctc. a înfruntat grupul cruciaţilor din Provence, imediat după ce acesta înaintase dincolo de Durazzo, deşi Alexios I dăduse asigurări de bunăvoinţă din partea sa. Cîteva zile mai tîrziu, în timp ce ostile provensale traversau Pelagonia, regiune din nord-vestul Macedoniei, la un atac al pecenegilor episcopul Adhemar Le Puy, principalul mentor spiritual al cruciaţilor, a fost capturat, jefuit şi bruscat. în speranţa de a obţine bani din răscumpărare, un peceneg 1-a luat sub protecţia sa, dar în urma şarjei asociaţilor înaltului prelat acesta a fost eliberat. înştiinţat despre iminenţa unei alte lovituri a turanicilor, conducătorul provensalilor, contele Raymond IV de Saint Gillcs, s-a grăbit să preia iniţiativa şi a reuşit sâ-i înfrîngă şi să-i pună pe fugă într-o luptă angajată în nişte defilce montane, după care şi-a continuat drumul spre Constantinopol, rcconciliindu-sc cu bazileul." (

---

col. 661; Metellus von Tegernsee, *Expediţia lerosolimitana,* ed. P.Ch. Jacobsen, Sluttgarl. 1980, p. 11.

[219] Anonymi *Gesta Francorum...* , p. 162; Petrus Tudebodus, p. 42; RobertW Monachus, *Historia Hierosolimitana,* în *Itineru Hierosolymitana Crucesignatorum (sacc^ XIl-XUI),* I, ed. S. de Sandoli, Ierusalim, 1978, p. 204; *Historia Iherosolimitana* a Baklrico episcopo Dolensis, în *Gesta Dei per Francos,* 1, ed, I. Bongarsius, Hanoviae, 1611. P- ^ Tudebodus imitatus et conlinuatus, *Historia Peregrinorum,* în *Recueil des historiens «[eS] Croisades. Historiens occidentaux,* III, Paris, 1866, p. 178; A.F. Gombos, *Catalogus fonii"[1]" historiae Hungaricae,* II, Budapesta, 1937, p. 1450 (Lco Marsicanus).

[22(1] Petrus Tudebodus, p. 44-45; Raymond d'Aguilers, *Le „Liber",* cd. J.H. Hill şi *"'!* Hill, Paris, 1969, p. 39. Pentru cronologia deplasărilor cruciaţilor în Balcani, ci Hagenmeyer, *Chronologie de Ia premiere Craisude,* în *Revue de I'Orient Latin,* VI. 1898t£ 241 şi urm.; F. Duncalf, *The First Crusade: Clcrmonl Io Constantinopole,* în *A History QJ < Crusades,* ed. K. M. Setton, 1, ed. a 2-a, Madison-Milwaukee-Londra, 1969, p. 261 -274;

împlinirea marelui ideal al Creştinătăţii apusene de a deţine Locurile Sfinte, o - cu cucerirea Ierusalimului şi crearea regatului omonim, nu a stopat fluxul •iatilor spre Orient. în atmosfera de exaltare creată de acest eclatant succes, alte 1 ane de cavaleri şi pelerini s-au pus în mişcare, spre a contribui la consolidarea şi C iil dl d f i l î diiil î f C tnderea poziţiilor acaparate, destul de fragile în condiţiile în care contraofensiv sulmană se profila drept iminentă, iar anarhia şi animozităţile interne captau ener-... cmciaţilor, ale căror rînduri se diminuaseră în încleştarea luptelor şi prin repa-•erea unei părţi a lor. întrucît capacitatea de transport a Hotelor existente era insufi-. ntă, ceje mai multe deplasări de trupe continuau să se facă pe uscat, parcurgîndu-se • teritoriile Imperiului bizantin, cu toate inconvenientele de rigoare.

în anul 1101 s-au derulat noi armate cruciate: după cea anarhică, avîndu-1 în frunte pe arhiepiscopul Anselm din Milano, şi o alta disciplinată, condusă de contele Guillaume II de Nevers şi Auxerre, a urmat aceea aflată sub comanda lui Guillaume IX de Poitiers, duce de Aquitania, şi a lui **Wclf** IV, duce al Bavariei, de asemenea turbulentă.[22'] Neînţelegerile cu autorităţile bizantine au degenerat în confruntări violente în preajma oraşului Adrianopol, în care detaşamente pecenege şi cumane din ostile imperiale au produs serioase pierderi grupului aquitano-bavarez prin tirul necruţător de săgeţi.[222]

La o scară diminuată, raporturile încordate dintre bizantini şi occidentali, cu implicarea trupelor auxiliare de turanici, s-au reiterat în vremea cruciadelor a Ii-a şi a IH-a. Participanţii la cea de-a Ii-a cruciadă au străbătut Peninsula Balcanică pe ruta Belgrad-Niş-Philippopolis-Adrianopol în două coloane separate: prima condusă de împăratul Konrad III, iar cea de-a doua de regele Franţei Ludovic VII, marşul fiind presărat cu inevitabile abuzuri şi excese. Acestea trebuie să fi constituit cauza pentru care pecenegii şi cumanii au provocat victime în rîndul francezilor în vreme ce parcurgeau regiunile depopulate ale Bulgariei. Cînd avangarda armatelor lui Ludovic VII au ajuns sub zidurile reşedinţei imperiale, aceiaşi pecenegi şi cumani le-au atacat din nou în toamna anului 1147, pe motivul ncrespectării traseului convenit cu Manucl Comnenos. Nici după ce solii francezi au ajuns la curtea bizantină nu s-a reuşit sau nu s-a dorit ca atacurile pecenegilor să fie stopate, ceea ce a contribuit la adîncirea

---

avyer, *Histoire du Rovaume latin de Jemsalem,* 1. trad. Ci. Nahon, I. Paris, 1969, p. 186-201.

22] '

„„ R- Grousset, *Histoire des Croisades el du Rovaume franc de Jemsalem.* I. Paris. ' P' 322 şi urm.; J.L. Cate, *The Crusade of 1101,* în /(*Histoiy ofthe Crusades,* I, p. 343- » LE. Mayer, *Geschichte der Kreuzziige,* ed. a 5-a, **Stuttgart-Berlin-Koln-Mainz,** 1980. p. ?' urm.

22i

Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana,* p. 579; **Ekkehardi** *Chronicon* ed. G. Waitz, în *MGH. S,* VI, ed. G.H. Pertz, Mannoverae, 1844, p. 220; *Analista* G- Waitz, în *ibidem,* p. 737.

animozităţilor, astfel că voci de rezonanţă din suita suveranului capeţian au înccre$_{at}$ să-1 convingă să ia cu asalt metropola bazileilor.[223]

îhtrucît sursele de realimentare a efectivelor se epuizaseră în mare măsură ponderea elementului peceneg în cadrul trupelor auxiliare bizantine pare să se fl diminuat considerabil spre sfîrşitul secolului al Xll-lca, în timpul derulării celei - IlI-a cruciade. în vremea cînd, pe la mijlocul anului 1189, coloana comandată rj împăratul romano-germanic Fricdrich I Barbarossa, unul din principalii ei iniţiator trecuse Dunărea şi se îndrepta spre Strîmtori, aceasta a fost întîmpinată de o oast' multinaţională compusă din *Huni* (?), alani, bulgari şi pecenegi *(Pincenates)*[224], Ce acţiona desigur sub coordonarea strategilor bizantini, nemulţumiţi că li se încălca teritoriul.

Utilizarea potenţialului militar peceneg de către Bizanţ s-a realizat şi pe alte teatre de operaţiuni. Astfel, cu puţin timp înainte de debarcarea normazilor, în toamna lui 1107, în Illyricum, cînd între aceştia şi Imperiu relaţiile deveniseră foarte tensionate, flota grecească condusă de Isaak Kontostephanos a atacat ţărmurile adriatice ale Italiei Meridionale şi a asediat cetatea Hydrus (Otranto de astăzi), avînd în ajutor un detaşament de călăreţi arcaşi *sciţi,* etnonim arhaizant prin care, în cazul evocat, se aveau desigur în vedere pecenegii. Cum replica normandă a fost tăioasă, flota a ridicat ancora în cea mai mare grabă, părăsind pe *sciţii* risipiţi în împrejurimi pentru pradă, astfel că cei mai mulţi au căzut prizonieri. Şase dintre ei au fost luaţi de Bohemond în audienţa sa la papa Pascal II, de la care dorea să smulgă acceptul de a întreprinde o campanie contra Bizanţului, acuzat, între altele, că se foloseşte de păgîni primitivi împotriva Creştinătăţii.[225]

în afară de themele balcanice ale Imperiului, o parte a luptătorilor pecenegi a fost dislocată în sud-estul Anatoliei, fiind cantonată în oraşul Mopsuestia, la sud de munţii Taurus. în anul 1108 un detaşament de pecenegi a fost trimis în ajutorul lui Balduin (Baudouin) de Edessa, aflat în dispute teritoriale cu un alt principe cruciat, Tancred de Antiohia[226], într-un moment în care unchiul său Bohemond de Tarent producea mari probleme Bizanţului prin debarcarea pe coastele Epirului.

Aproximativ în aceeaşi vreme, cete ale pecenegilor rămase în spaţiul nord-pontic au intrat în serviciul cnezilor ruşi, ipostază ce le punea într-o oarecare măsura la adăpost de loviturile cumanilor. Curînd ele aveau să fie asimilate de alte populaţi[1']

[22j] Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in Orientem,* ed. V. Gingerick Berry, N[e]* York, 1948, p. 52-53.

[224] *Das Itinerarium peregrinorum,* ed. II.R. Mayer, în *MGH, Schriften,* 18, Stvittg[3] 1962, p. 291.

[225] Anne Comnene, III, p. 78-80.

[226] Matthieu d'Edesse, p. 266-267.

s 1169[227] nemaifiind menţionate în letopiseţele ruseşti. O ultimă invazie *a* egjlor de la nordul Dunării Inferioare în Imperiul bizantin se produce în ani i 1122-1123

Traversînd marele fluviu, pecenegii au avansat pînă la sud de Balcani, în ia unde s-au dedat la prădăciuni. Precizarea din cronica lui Ioannes Kinnamos, •vit căreia invadatorii ar fi fost însoţiţi de familii, transportate în care acoperite de ■ -[229] relevă că acţiunea lor nu era un simplu raid de pradă, ci o adevărată migraţic, pi Ci »

. • ajtfei nu s-ar fi împovărat cu femei, copii şi utilaje de natură să le îngreuneze iderabil mişCările, frustrîndu-i de unul din atuurile strategiei de luptă, bazată pe , Djasări rapide şi lovituri intempestive. Forţa adversarilor fiind redutabilă, împăratul I an II Comnenos a considerat util să producă sciziuni între ei, încereînd să-i atragă rin cadouri generoase. Un asemenea truc, în mod cumpănit testat de diplomaţia bizantină de-a lungul secolelor, a dat rezultatele scontate, aşa îneît armatele bazileului au avut de înfruntat un adversar cu efective diminuate. Cu toate acestea, opoziţia sa a fost destul de dîrză, astfel că a fost înfrînt cu dificultate. Satisfacţia deosebită pentru acest succes 1-a determinat pe loan II să instituie o sărbătorire specială - aşa-numită „a pecenegilor" - menită să rememoreze victoria obţinută.[230]

Numeroşilor prizonieri li s-a dat o folosinţă diferită: o parte a fost acceptată drept trape auxiliare a armatei bizantine, o altă parte a fost colonizată în ţinuturile occidentale ale Imperiului şi, în sfîrşit, alţi captivi au fost vînduţi ca robi.[231] Amintirea sălăşluirii pecenegilor în Balcani s-a transmis - într-o formă relativ nebuloasă - pînâ spre mijlocul secolului al XIV-lca, cînd este înregistrată de temerarul călător englez John Mandeville, care menţiona aşa-numita *Ia terre des Pintenars*[232] (în versiunea engleză: *the land of Pynceras*[233]) în vecinătatea Greciei.

între expediţia pecenegilor din 1122-1123 şi unele evenimente petrecute în sudul Rusiei în 1121 nu este exclus să fi existat un raport de interdependenţă. O asemenea eventualitate este sugerată de faptul că în cronicile ruseşti se consemnează succint că în acest din urmă an marele cneaz Vladimir Monomahul ar fi izgonit di n

---

[227] *lp.* te.,col.533.

[238] Ioannis Cinnami *Epitome* ..., p.7-8; Choniatcs, p.19-23; Rhetoris anonymi *Oratio crd nnem Comnenwn imperatorum,* în *Fontes renan Byzantinarum,* 2, ed. W. Regel, Petropol i, [17]'P-334; *FHDR,* III, p.182-183 (Eustathios al Thessalonikului); IV, p.62-63 *(Typica),* 70-(heodoros Prodromos). Potrivit unui i/vor siriac de la siîrşitul secolului al XII-lea e ^ a ar fi fost comisă de cumani. Cf. Michel le Syrien, III, p.206-207.

Ioannis Cinnami *Epitome...* , p. 8. ′

Choniates, p. 22. r *Ibidem.*

[23]~ Mandeville's *Travels,* ed. M. Letts, II, Nendeln / Liechtenstein, 1967, p. 232. , I, p. 5.

Rusia pe berendei, aceştia fiind urmaţi de tortzi (uzi) şi pecenegi , fără să se indi$_{Ce}$ nici cauzele şi nici direcţia unde s-au îndreptat. Cum stepele ponto-caspice se afl$_{a}$, sub controlul cumanilor, cu care berendcii, **uzii** şi pecenegii avuseseră frecvente ciocniri, este firesc să acceptăm ideea că ci ar fi încercat să se refugieze spre ve$ţ ipostază ce s-ar fi repercutat prin presiuni asupra rămăşiţelor pecenegilor de la norey Dunării de Jos, obligaţi astfel să migreze la sudul **fluviului** sau chiar să întreprind împreună cu noii veniţi exodul în Peninsula Balcanică.

Demararea expediţiei din 1122-1223 din regiunile nord-dunărene, la **fel** ca şi cea din 1068 împotriva Ungariei şi ca cele din a doua jumătate a secolului al Xl-l$_{Ca}$ împotriva Bizanţului, probează faptul că o importantă comunitate tribală **peceneol** continua să locuiască în ţinuturile extracarpatice, cu toate că grosul efectivelor l$_{Or}$ se scurseseră la sudul Dunării încă din anul 1046. Menţinerea sa ca entitate distinctă rezultă şi din nominalizarea pecenegilor alături de cumani la mijlocul secolului al Xll-lea între vecinii Regatului arpadian de către eruditul episcop Otto von Freîsing şi de continuatorul său Rahewin[235]. Ea a reuşit să-şi păstreze o anumită libertate de acţiune în raport cu cumanii timp de aproape un secol, aflîndu-se totuşi în raport de vasalitate faţă de aceştia încă din ultimele decenii ale veacului al Xl-lea, pentru că este greu de crezut ca principala forţă hegemonică din spaţiul ponto-caspic să fi tolerat în arealul stepic grupări ale căror acţiuni să nu fi fost congruente cu interesele sale. Din păcate, nici izvoarele narative şi **nici** cele arheologice nu ne permit, cel puţin deocamdată, să localizăm cu precizie enclavele pecenege din stînga Dunării, dar credem că este mai verosimilă ipoteza ca ele să-şi fi avut sălaşele la periferia domeniilor cumanilor, probabil în zona de stepă a Munteniei şi Moldovei. Prin migrarea succesivă a rămăşiţelor pecenege de la nordul Dunării Inferioare în Peninsula Balcanică, poate şi ca urmare a vecinătăţilor incomode, vigoarea acestora s-a diminuat continuu, conducînd inevitabil la asimilarea şi substituirea lor de către cumani.

Stabilirea în masă a pecenegilor în ţinuturile de cîmpie de la* est şi sud u^{c} Carpaţi, cu prioritate în Bugeac şi Bărăgan **(fig.33),** a avut loc, după cum ne sugerea» izvoarele scrise şi arheologice, în prima parte a secolului al Xl-lca, perioadă cînd **li**^{sC} activizează iniţiativele militare în teritoriile învecinate şi cînd încep să disp&^{ia} aşezările localnicilor, repliaţi spre regiunile colinare, unde învelişul forestier $'^{e}$

[234] *lp. let.,* col. 286; *Gustinskaja letopis',* în ***PSRL,* II,** Sanktpeterburg. 1843. p- [29]" *Letopis' po Uvarovskonni* ***spiskv.*** p. 28. în alte letopiseţe se vorbeşte doar de fuga t^{oltz} (uzilor) şi berendicilor (berendeilor) din Ţara rusă, evenimentul **fiind** raportat anului 66*-1120). Cf. *Lavrent 'evskaja letopis', 2. Suzdal 'skaja letopis ' po Lavrent 'evskomu sţysku** ^{c} 2-a, red. E.F. Karskij, în *PSRL,* I, 2. Leningrad, 1927, col. 292; *Nik let.,* în *PSRL,* IX. P- ' *Radzivilovskaja letopis',* în *PSRL,* 38. Leningrad, 1989. p. 104.

[35] Ottonis episcopi Frisingensis el Rahewini ***Gesta*** *Frederici... ,* p. 192-193.

~*A*

12

[i]8- W. Obiecte din fier (1, 4-12), silex (2) şi aramă (3) din inventarul mormintelor pecenege 1 (2,4, 6-8, 11, 12) şi 2 (1, 3, 5, 9, 10), din secolele X-XI, de la Vrianeşti.

asigura mai multă securitate. Exodul turanicilor este atestat, între altele, de prezenţa a numeroase complexe funerare în spaţiul delimitat de Nistru şi Olt. în ţinuturj) extracarpatice româneşti au fost descoperite mai multe sute de morminte ce se n$_{o}$t pune pe seama triburilor turanice tîrzii. în stadiul actual al cercetărilor nu est posibilă întotdeauna, din păcate, datarea şi atribuirea etnică precisă a acestor categ$_{Or}$j- de descoperiri, în sensul că uneori lipsesc criteriile de separare a vestigiilor pecenec de acelea ale uzilor, cumanilor şi ale altor **grupuri** turcice. Complexele funerare al$_{e}$ etniilor turanice nomade tîrzii prezintă în general trăsături comune. Majoritatea l$_{or}$ sînt amplasate în movile ridicate de triburile de stepă anterioare. O parte a acestora conţin resturi de la scheletul calului şi piese de harnaşament (fig. 21, 23, 29), inventar specific pentru o societate la care se impusese nomadismul ecvestru.[236]

De la pecenegi şi de la celelalte populaţii turanice pătrunse în spaţiul carpato-dunărean, s-au adoptat în limba română mai mulţi termeni comuni, precum şi antroponime, hidronime şi toponime. Ca şi în ceea ce priveşte descoperirile arheologice, departajarea aportului lingvistic a fiecărui grup turcie nu se poate face în toate cazurile cu întreaga certitudine. Este interesant de relevat că cele mai numeroase toponime derivînd de la numele pecenegilor nu s-au păstrat în ţinuturile de stepă de la nordul Mării Caspice şi al Mării Negre, unde ei s-au stabilit în masă, ci în teritoriile învecinate, în care au fost colonizaţi sau au întreprins raiduri de pradă. Astfel de toponime se întîlnesc în Peninsula Balcanică, Ungaria, Slovacia, România, Ucraina, Polonia, Anatolia etc. Totodată, în timp ce rămăşiţele pecenegilor din arealul ponto-caspic au fost asimilate destul de repede de alte confederaţii tribale nomade, după ce grosul populaţiei a migrat în Bizanţ, enclave ale lor au reuşit să se menţină ceva mai multă vreme în unele din teritoriile în care fuseseră colonizate.

Eliminarea din prim-planul angrenajului politic al Europei de Est şi de Sud-Est prin desprinderea brutală din ambianţa stepei - ce le conferea dinamism şi robusteţe asemenea mitologicului Anteu în contact cu pămîntul -, pecenegii s-au îndreptat implacabil spre o ipostază agonizantă, întreruptă ocazional de palide zvîcniri. Răsunetul vechii lor faime s-a propagat pînă departe de locurile în care sălăşluiseră, fiind înregistrat şi în jumătatea vestică a continentului european, între altele în celebrele creaţii poetice *Chanson de Roland* [m] şi *Nibehingenlied*™ Amintirea lor se m[al] păstra în Rusia în prima jumătate a secolului al XlII-lea, iar la apariţia inopinată tf stepele nord-pontice a mongolilor în anul 1223, a căror origine era atunci

\

[2M] V. Spinei, *Realităţi*...,- p.l 10-124; idem, *Les Petchenegues* ..., p.285-290. [237] *La Chanson de Roland,* I, ed. C. Segre, Geneva, 1989, p. 255. [23S] *Das Nibelungenlied,* ed. a 8-a K. Bartsch, Leipzig, 1923, p. 223. 146

cUtă, unii cărturari ai mănăstirilor tindeau să-i considere identici cu peceneg"-

REPERE BIBLIOGRAFICE SELECTIVE

D ANGELOV, *Istorija na Vizantija,* II, *867-1204,* ed. a 3-a, Sofia, 1968. M. ANGOLD, 777<? *Byzantine empire, 1025-1204,* Londra-New York, 1984. ' M.I-ARTAMONOV, *Istorija khazar.* Leningrad, 1962.

S BALIC, *Der Islam* ***im inittelalterlichen Ungam,*** în *Siidost-Forschungen,* XXIII, 1964, p. 19-35.

- N. BĂNESCU, *La question du Paristrion,* în *Byzantion,* VIII, 1933, 1, p. 277-308.
- Idem, *Les duches byzantim de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie,* Bucureşti, 1946.
- M.V. **BIBIKOV,** *Istocnikovedceskie problemy izucenija istorii kocevnikov* v *Niznem Podunav'e v XII veke,* în *Revue Roumaine d'Histoire,* XIX, 1980, 1, p. 47-52.
- **BO£lLOV,** *Les Petchenegues dans Vhistoire des terres du Bas-Danube,* în *Etudes balkaniques,* 1971, 3, p. 170-175.
- Idem, *Bălgarija i pecenezite (896-1018 g.J,* în *Istoriceskipregled,* XXIX, 1973, 2, p. 37-62.
- CANDEA, *Brăila. Origini şi evoluţie pină la jumătatea secolului al XVI-lea,* Brăila, 1995.

F- CHALANDON, *Les Comnene,* I, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene 0081-1118),* Paris, 1900.

---

p_r t Lavrent'evskaja letopis', 2, col. 445; *Lavrent'evskaja* ***ktopis*** , 3, *Prilozenija: P,Ş ien'e Suzdal'skoj letopisi po Akademiceskomv spisku,* ed. a 2a, red. E.F. Karskij, în ' ^en'ngrad, 1928, col. 503; *Novgorodskaja pervaja letopis'...* , p. 264; *Letopis' po %enskomu spisku,* în *PSRL,* VII, Sanktpeterburg, 1856, p. 129; *Troitzkaja letopis',* ed. nSelk∘V' Moscova - Leningrad, 1950, p. 307; *Nik. lei.,* în *PSRL, X,* p. 89; *Letopisnyj lmenuemyj Tverskoju letopis'ju,* în *PSRL,* XV, Sanktpeterburg, 1863, col. 336; *i^J'J sbornik, imenuemyj L'vovskoju letopis'jii (I),* în *PSRL,* XX, 1, S. Peterburg, 1910, B_{Ugan}' *Uto Pis' po Uvarovskomu spisku,* p. 118; *Piskarevskij letopiseţ:.,* în *PSRL,* 34, red. V.I. Mo_{Sco}°V' ^' *• Koretzkij, Moscova, 1978. p. 83; *Vologodsko-Permskaja letopis',* în *PSRL,* 26. Va-Leningrad, 1959, p. 66.

C. CIHODARU, *Informaţii despre pecenegi din opera lui* ***ConstarJ*** *Porphirogenetos,* în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „AU. Cuza" din Iaşi,* Sj» Secţ. III, *a. Istorie,* XX, 1974, 1, p. 17-30.

P. DIACONU, *Despre pecenegii de la Dunărea de Jos in secolul al X-lea ' Studii. Revistă de istorie,* 18, 1965, 5, p. 1117-1129. ^

Idem, *Les Petchen gues au Bas-Danuhe,* **Bucureşti,** 1970.

Idem, *Pătrunderea pecenegilor în* ***Cimpia*** *Română si argumentul numismatic* i *Studii şi cercetări de istorie veche si arheologie,* 35, 1984, 1, p.68-73.

K. DIETER, *Zur Glaubwitrdigkeit der Annă Komnena, I. Der Petschenegenkrie 1084-1091,* în *Byzantinische Zeitschrift,* III, 1894, p. 386-390.

DUJCEV, *Proucvanija vărkhu bălgarskoto srednevekovie,* Sofia, 1945.

ERDELYI, *O pecenegakh na territorii Vengrii (k postanovke voprosa),* jn *Materialy I tys. n.e. po arkheologii i istorii Ukrainy i Vengrii,* Kiev, 1996, n 163-166.

G. FEHER, *Die Petschenegen und ungarischen Hunnensagen,* în *Koro.sj Csoma-Archivum,* I, 1921, 2, p. 123-140.

J.V.A. FINE, Jr., *The Early Medieval Balkans. A Criticai Survey from the Sixthtn the Late Twelfth Century,* Ann Arbor, 1991.

G. FINLAY, *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Preseni Time,* II, III, Oxford, 1877.

S. FRANKLIN şi J. SHEPARD, *The Emergente of Rus, 750-1200,* Londra-New York, 1996.

A.F. GFRORER, *Byzantinische Geschichle,* III, Graz, 1877.

GHERGHEL, *Zur Geschichte Siebenbiirgens nach den Ouellen dargestellt,* Viena, 1891.

H. GOCKENJAN, *Hilfsvolker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungum* Wiesbaden, 1972.

P.B. GOLDEN, *Aspecls of the Nomadic Factor in the Economic Deve/opment of Kievan Rus',* în *Ukrainian Economic History. Interpretive Essays,* cd. !•• Koropeckyj, Cambridge, Mass., 1991, p. 58-101.

GYÂRFÂS, *Ajasz-kunok tortenete,* II, Kecskemet, 1873.

M. GYONI, *Zur Frage der rumănischen Staatsbildungen im XI.* ***Jahrhundert****"' Paristrion,* în *Archivum Europae Centro-Orientalis.* IX-X, 1942-1944, p. **83-18***

GY. GYORFFY, ***Sur*** *la qiiestion de l 'etablissement des Pelchenegues en Eu"[0]!'[1]' în Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXV, 1972, 1-3, P""J 292.

N. IORGA, *Geschichte des Rumănischen Volkes im Rahmen* ■sx"'î[t] *Staatsbildungen,* I, Gotha, 1905.

Istoria RSS Moldoveneşti, I, red. resp. V.L. Janin, Chişinău, 1988.

SSSR, NS, I, red. S.A. Plctncva, B.A. Rybakov, Moscova, 1966.

Vizantii, red. princip. S.D. Skazkin, 2, red. A.P. Kazdan, Moscova, 1967.

yA. IVANOV, G.N. GARUSTOVIC, *The Results of the Statisticul Anu/yses of Furteral Rites of the Nomads in the „Greul Steppe Bell" in the lOth-llth Cerituries und their Ethnic Interpretul ion,* în *The Archueology of the* ***Steppes.*** *tfethods and Strategies,* ed. B. Gcnito, Napoli, 1994, p. 573-589. **r** JIRECEK, *Einige Bemerkungen iiber die Oberreste der Petschenegen inul JCunianen, sowie iiber die Volkerschaften der sogennanten* ***Găgăuzi*** *und Surguci im heutigen Bulgurien,* în *Sitzungsberichle der konigl. bdhmischen Gesellschuft der Wissenschaften, Classe* ***fur Philosophie,*** *Geschichte und Philologie,* 1889, p. 3-30.

p KAZDAN, *Once More about the* ***„Alleged"*** *Russo-Byzantine Treaty (ca. 1047) and the Pecheneg Crossing of the Darnibe,* în *Jahrbuch des Osterreichischen Byzantinistik,* 26, 1977, p.65-77.

I.O. KNJAZ'KIJ, *Pis 'mennye istocniki o kocevnikakh* v *Dnestrovsko-Kurpatskikh zemljakh XI-XII* vv., în *Problemy istocnikovedenija istorii Moldavii perioda feodalizma i kapitalizma,* Chişinău, 1983, p. 5-23.

A.N. KURAT, *Pecenek tarihi,* Istanbul, 1937.

CA. MACARTNEY, *The Petchenegs,* în *The Slavonie (and Eust European) Review,* VIII, 1929-30, p. 342-355.

E. MALAMUT, *L image byzantine des Petchenegues,* în *Byzantinische Zeitschrift,SS,* 1995, 1, p.105-147.

J. MARQUART, *Osteuropdische und ostasiatische Streifzuge,* Leipzig, 1903.

ST. MLADENOV, *Pecenezi i iizi-kumani vă bălgarskatu istorija,* în *Bălgarska istoriceska biblioteka,* IV, 1931, 1, p. 115-136.

J. NEMETH, *Zur Kenntnis der Petschenegen,* în *Korosi Csoma-Archivum,* I, 1921-1925, p. 219-225.

Ocerki istorii SSSR. Krizis rabovladel 'ceskoj sistemy i zarozdenie feodalizma na territoriiSSSRIII-IXvv., red. B.A. Rybakov, Moscova, 1958.

N.A. OIKONOMIDES, *Recherches sur l'histoire du Bas-Damibe aux X-Xf* [Sl] *des: la Mesopotamie de l 'Occident,* în *Revue des etudes sud-est europeennes,* HI, 1965, 1-2, p. 57-79.

ANDREA, *Pecenegii şi cumanii din Ţara Lovistei,* Aalborg, 1994. [v]-

PARKHOMENKO, *Rus' ipecenegi,* în *Slavici,* VIII, 1929, 1, p. 138-144.

■A. PLETNEVA, *Khan Bonjuk i ego vremju,* în *Problemy arkheologii,* II, Leningrad, 1978, p. 174-180. ^"Qern, *Svedeniju russkikh letopisej o vostocnoevropejskikh kocevnikukh epokhi*

[a]*Hnego srednevekov'ja (VII - nuc ui o X v.),* în *Arkheologija vostocnoevropejskoj* [esos]*tepi,* Voronej, 1979, p. 24-36.

[a]dem, *Pecenegi i guzy nu Niznem Donu,* Moscova, 1990.

O. PRITSAK, *Pecenigi,* în *Ukrains 'kij istorik,* VII, 1970, 1-3 (25-27), p.95-10l.
Idem, *The Pecenegs,* în *Archiviun* ***Eurasiae*** *Medii Aevi,* I, 1975, p.4-29.
L. RÂSONYI, *Hidak* ***a*** *Dundn. A regi torok nepek a Dunănăl,* Budapesta, 1981
D.A. RASSOVSKY, *Pecenegi, torki i berendei* ***na*** *Ruşi i v Ugrii,* în ***Seminari****Un Kondakovianum,* VI, 1933, p. 1-66.
Idem, *Rus' i kocevniki v epokhu* ***Svjatogo Vladimim,*** în *Vladimirskij* ***sbornik*** *pamjat' 950-letija krescenija Ruşi, 988-1938,* Belgrad, 1938, p. 149-154.
M. SÂMPETRU, *înmormîntări pecenege din Cîmpia Dunării,* în *Studii si cercetări de istorie veche,* 24, 1973, 3, p.453-464.
G. SCHLUMBERGER, *L 'epopee byzantine ă* ***la*** *fin du dixieme siecle,* III, *ies Porphyrogenetes Zoe et Theodora (1025-1057),* Paris, 1905.
J. SHEPARD, *John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Arm-The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049,* în ***Jahrbuch*** *des Osterreichischen Byzantinistik,* 24, 1975, p.61-89.
Idem, *The Russian Steppe-Frontier and the Black Sea Zone,* în *Arheion Pontou,* 35, 1979, p. 218-237.
V. SPINEI, *Antichităţile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al Il-lea,* în *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie,* 25, 1974, 3, p. 389-415.
Idem *Les Petchenegues au nord du Bas-Damthe aux X'-Xt siecles,* în *Actes du XIF Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 septembre 1991,* red. J. Paviik, 4, Bratislava, 1993, p.285-290.
ŞT. ŞTEFĂNESCU, *Istoria medie* ***a*** *României,* I, *Principatele Române. Originea şi afirmarea lor,* Bucureşti, 1991.
V. TĂPKOVA-ZAIMOVA, *Quelques particularitâs dans 1 'organisation militain des regions du Bas-Danube et la politique byzantine aux XT-XIT siecles,* în *Etudes de civilisation medievale flX-Xlt siecles). Melanges offerts " Edmond-Rene Labande,* Poitiers, 1974, p. 667'-67'4.
Eadem, *Doini Dunav - granicna zona na vizantijskija zapad,* Sofia, 1976.
TENTIUC, *Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII,* Iaşi, 1996.
TOYNBEE, *Constantine Porphyrogenitus and His World,* Londra, 1973.
E. TRYJARSKI, *A Note on the Relations between the Petchenegs and Poland,*'" *Studia Turcica,* ed. L. Ligeti, Budapesta, 1971, p.461-468.
Idem, *Pieczyngowie,* în K. Dabrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyk, E. TryJalS *Hunowie europejscy, protobulgarzv, chazarowie, pieczyngowie,* Wrod Varşovia-Cracovia-Gdansk, 1975, p.481-625.
V.G. VASILIEVSKIJ, *Vizantija i pecenegi (1048-1094),* în idem, Sanktpeterburg, 1908, p.1-117.
H.F. WENDT, *Die tiirkischen Elemente in Rumănischen,* Berlin, 1960.

F.E. WOZNIAK, *Byzantium. the Pechenegs and the Rus': The limitatiom of a Great Power's Influence on its C/ients in the lOlh Century Evrasian Steppe,* în *Jrchivum Eurasiae Medii Aevi,* IV, 1984, p. 299-3 16.
g.N. ZAKHODER, *Kaspijskij svod svedenij o Vostocnoj Evrope,* II, *Bulgary, inad'jary, narody Severa, pecenegi, rusy, slavjane,* Moscova, 1967.
D.A. ZAKYTHINOS, *Byzantinische Geschichte. 324-1071,* Viena-Koln-Graz, 1979.

UZII

Dintre confederaţiile tribale turanice constituite în a doua jumătate a mileniulu' I în zona răsăriteană a Eurasiei, una din cele mai puternice şi ramificate a fost cea a uzilor, care, la fel ca şi alte comunităţi nomade, a încorporat şi a absorbit în decursul timpului diverse grupuri umane inferioare din punct de vedere numeric şi militar.

NUMELE şi STRUCTURA ETNICĂ

în izvoarele contemporane uzii sînt desemnaţi sub forma *Oghuz* de către populaţiile turcice, *Ghuzz* de către arabi şi persani, *Ouzoi* de bizantini, *torki I tortzi* de ruşi etc. Etnonimul *Oghuz* - derivat probabil din rădăcina turcică *og,* însemnînd „înrudire" sau „trib" - avea sensul etimologic de „clan/trib", „subunitate tribală", „uniune de clanuri/ triburi înrudite". Potrivit unui alt punct de vedere, *Oghuz* ar putea proveni de la *oq,* care însemna „săgeată", dar, întrucît această armă devenise un simbol al conducerii, sensul primar al termenului se lărgise, căpătînd şi accepţiunea de „trib/organizaţie tribală".'

Pe lîngă etnonimele enumerate mai sus, s-au mai utilizat şi denumiri provenite de la unele elemente specifice ale confederaţiei uzilor, dintr-un moment incipient al evoluţiei lor. Dintre acestea mai proliferate au fost cele precedate de un numeral, indieîndu-se numărul ansamblurilor tribale constitutive: *tic Oghuz, Sekiz Oghuz* şi *Toquz Oghuz,* însemnînd trei, opt şi, respectiv, nouă grupări oghuze. Din cîteva surse orientale s-ar deduce existenţa unei departajări între uniunea tribală a uzilor şi aceea a Toquz Oghuz-ilor, fiind de presupus că cele două entităţi s-au separat dintr-un trunchi comun.[2]

După deplasarea din ţinuturile de astăzi ale Mongoliei spre vestul Asiei, uz" încep să fie desemnaţi în textele vremii şi sub denumirea de *turkmeni,* care însă se

---

[1] A.N. Kononov, *Rodoslovnaja turkmen. Socinenie Abii-I-Gazi khana Khivinskoi*[0'] Moscova-Leningrad, 1958, p.82 şi urm.; P.B. Goldcn, *The **Migrat** ions...,* p.45 şi urm.: ide* *An Introduction,* p.206-207. în conformitate cu opinia mai veche **a** lui L. Bazin *(Notes sur «• mots „Oguz" et „Tiirk",* în *Oriens,* 6, 1953, p. 315-318), la popoarele turcice *Ogiiz* ar ti aV"[1] înţelesul de „taur tînăr/tăuraş", sugerîndu-se metaforic vigoarea şi virilitatea.

[2] J. Hamilton, *Toqnz-Oguz et On-Oygw* în *Journal Asiatîque,* CCL, 1962, p.23-63: J* .TisI, *The Orkhan Turks and **Problema of** the **Archaeology of** the Second Eastern T[l'"] Kaghanate,* în *Annals oj the Nciprslek Mvseum Praha,* 18, 1997, p. 11-12.

,a concomitent şi altor etnii înrudite. Termenul menţionat viza de obieei pe uzii aP mjzaţi, diferenţiindu-i de confraţii lor rămaşi pagini, numiţi în continuare tot *h a/Ghuzz,* fără ca să existe totuşi o consecvenţă fermă a izvoarelor în acest sens. ■ nile tribale ale uzilor erau nominalizate în anumite cazuri şi prin etnonimul *turci,* toate că de regulă acesta se aplica unui întreg conglomerat de populaţii C Hvidualizate din punct de vedere lingvistic' Nu este mai puţin adevărat că uneori ii orientali şi bizantini au inserat, evident în mod eronat, în categoria respectivă se grupuri etnice străine (unguri, slavi, alani, mongoli etc.) din vecinătatea cilor autentici, aşa cum, în antichitate şi în zorii evului mediu, sub termenul generic *sciţi* se includeau neamuri de obîrşie diversă din arealul curoasiatic.

Mai multe scrieri contemporane islamice relevă apartenenţa uzilor la marea faniili[e] a popoarelor turcice[4], ceea ce confirmă şi letopiseţele ruseşti[1]. într-o naraţiune leeendară, colportată la mijlocul secolului al IX-lca de Gardizi, uzilor *(Guzz)* li se conceda unul din rolurile cele mai importante din procesul etnogenezei triburilor turcice[6]. Din observaţiile consemnate de Mahmud al-Kasghari rezultă apropierile lingvistice dintre oghuză şi kipciakă. Pe baza aprecierilor sale, a analizei inscripţiilor turcice, a termenilor comuni şi a antroponimelor uzilor menţionate în cronici etc, specialiştii moderni au diferenţiat în cadrul grupei de limbi oghuze trei subgrupe: oghuza-turcmenă, oghuza-bulgară şi oghuza-selgiucidă. în cea dintîi s-a inserat limba uzilor (oghuzilor) din centrul Asiei, în cea dc-a doua limba uzilor din arealul ponto-

---

S. Maksoudoff, *Les Houei-Hou el Oiiigour des Chinois el Ies Mongols el Ies Ogouz des inscriptions turques de l'Orkhon,* în *Journal Asialique,* CCIV, 1924, p. 147-148. V.V. Barthold, *A History...,* p.78-84.

Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordâdhbeh, *Kitâb al-masălik wa'l-mamălik,* ed. J. de Goeje, Lugduni-Batavorum, 1889, p. 22; Ibn Hauqal, *Configuration ele la Terre (Kitab surat al-ard),* II, cd. J. II. Kramers şi G. Wict, Beyrouth-Paris, 1964, p. 379; Ya'kubi, *Ies Pays,* ed. G. Wiet, Cairo, 1937, p. 113; Al-Istakhri, *Kitab masalik al-mamalik,* în *Materialy po istorii kirgizov i Kirgizii,* I, ed. V.A. Romodin, Moscova, 1973, p. 16, 25; B'rdzandi, *Adza'ib al-buldan,* în *ibidenu* p. 171; Macoudi, *Les Prairies d'or,* ed. C. Bărbier de Meynard şi P. de Courteille, I, Paris. 1861, p. 288; II, 1863, p. 19; Al-Mas'udî, *Bis zii den renzen der Erde. Auszi'ige tins dem „Buch der Golduiischen".* cd. G. Rotter, Tiibingen-Bascl, °> P- 37, 91; Sharaf al-Zaman Tahir Marva/i *On Chinei, ihe Turks and India,* ed. V. inorsky, Londra, 1942, p. 29; Ibn Khaldun, *The Muqaddimah. An Introduclion Io History,* 1, ■ F- Rosenthal, ed. a 2-a, New York-Princeton, 1967, p. 156; J. de Hammer, *Sur les origines* 5ses- *Extraits des manuscrits orientaux,* St. Petersbourg, 1827, p. 44 (Sukriillah).

lei *PVL'* ∗' P' 152"153' *lP let_* coL 224; *NIL lcl_* în *PSRL*∗ IX- P- 126; *Radzivilovskaja °P'S'*, în *PSRL,* 38, Leningrad, 1989, p. 92.

"■ Martinez, *Gardizi's two chapters on ihe Turks, în Archivum Eurasiae Medii Aevi,* p. 117.

i,„ . ■ Srockelmann, *Mahmud al-Kasghari iiher die Sprachen und die Stămme der Tiirken ' Jahrh.,ln Korosi Csoma-Archivum,* 1, 1921, U p.37-39.

caspic, iar în cea de-a treia limba turcilor sclgiucizi, descendenţi din uzi. La **aceaj** separare s-a ajuns după un stagiu mai îndelungat de evoluţie a comunităţilor tribal central-asiatice, în perioada de cumpănă dintre primele două milenii de după Ij SlJ, Christos, departajările lingvistice fiind **minore."** în întinderile uriaşe ale Eurasici tur$_c$ dobîndise statutul de limbă de cultură si de comunicare de largă **circul^** internaţională, fiind o adevărată *lingua franca,* **rivalizînd** în regiunile orientale vestic şi centrale cu araba. Este interesant de consemnat că în secolul al Xl-lea tradiţia dj$_n$ mediul islamic reţinuse o recomandare pusă pe seama profetului Mahomed: „învăţaţi limba turcilor, căci lor le este dată o îndelungată stăpînire!"[4]

Monumentul cel mai vechi şi cel mai revelator de limbă paleoturcicâ]\ constituie celebrele inscripţii din secolul al VUI-lca de pe Orhon, rîu de la sudul lacului Baikal, nu departe de Karakorum, unde, jumătate de mileniu mai tîrziu, va fi fixată capitala Imperiului mongol. Importante deopotrivă pentru lingvişti şi pentru istorici, chiar dacă descifrarea lor comportă încă unele controverse, inscripţiile proiectează realităţi etnice, sociale şi politice din sînul comunităţii turcilor orientali. între altele, ele semnalează înrudirea turcilor cu „cele nouă (triburi) oghuze" (Toqw Oghuz), încercarea acestora din urmă de a-şi dobîndi autonomia politică, eşuarea unor asemenea tendinţe centrifuge etc.'°

MODUL DE TRAI ŞI VIAŢA ECONOMICĂ

Toate resorturile modului de viaţă al uzilor corespundeau cvasintegral cu acelea ale predecesorilor din lumea stepei, fiind adînc înrădăcinate de milenii. Mai mulţi geografi şi cronicari orientali relevă *expressis verbis* nomadismul uzilor. în chip firesc, strămoşul lor mitic, Iaphet - în varianta locală Ulgay-han - era prezentat de tradiţia turcă drept nomad, avîndu-şi sălaşele în vară şi de iarnă în Turkestan. Cele dintîi se pretinde că s-ar fi aflat pe 'Artaq şi K.rtaq, în împrejurimile oraşului Inang. iar celelalte în Bursuq, situat în zona Karakorum-ului," puncte ce se găseau desigur pe traseele reale ale unor triburi turcice.

---

[8] N.A. Baskakov, *Tjitrkskie jazyki,* Moscova. 1960, p. 115-141. Cf. şi clasificări[11]' limbilor turcice propuse de N. Poppe, *lntroduction to Altaic Linguistics,* Wiesbaden, 196" " 33 şi urm.; K.H. Menges, *The Turkic languages and peoples. An lntroduction to Tw studies,* Wiesbaden, 1968, p.59 şi urm.

[9] C. Brockelmann, *Mahnnidal-Kasghari'...,* p. 27.

[1(1] W. Barthold, *Histoire des Tnrcs d'Asie Centrale,* Paris, 1945, p.6 şi urm.; S.E- *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti Mongolii i Kirgizii,* Moscova-Leningrad, 1959, P-urm.

[1] K. Jahn, *Die Geschichte cler Oguzen des Rasid ad-Dln,* Viena, 1969, p. 17.

Potrivit informaţiilor înregistrate de un cronicar egiptean din secolele XIV-XV, laiucizii, una din ramurile principale ale uzilor, îşi petreceau vara în ţara bulgarilor (de Volga - n.n.), iar iama în Turkestan,[12] ceea ce însemna că practicau deplasări sezoniere *A* a lungul unor itinerarii prestabilite. Ajunşi în Orientul Apropiat, în vecinătatea **hotarelor** riului bizantin şi ale statelor cruciate, ei au continuat să se conformeze sistemului ndulării între două tabere principale, în funcţie de capriciile anotimpului friguros şi ale lui torid. într-o naraţiune cu abundente clemente mitice se pretinde că, la un moment dat, nahuz - eroul eponim al uzilor - şi-ar fi fixat cantonamentul de iama pe malurile Tigrului, , unde primăvara se lansa în expediţii în regiunile înconjurătoare. Unul din sălaşele sale . varg _ schimbate frecvent, ca şi acelea din sezonul răcoros - ar fi fost amplasat în munţii Kurdistanului, de unde ulterior s-ar fi mutat în masivul montan Demawend.[13] Spre sfîrşitul secolului al XH-lea, după ce au migrat la sudul Mării Caspice, turcii selgiucizi şi-au păstrat modul de trai nomad, locuind în corturi şi petreeîndu-şi iarna în regiuni meridionale cu climat temperat şi sec - între care şi sudul Siriei -, în vreme ce vara plecau spre nord, în zone brăzdate de cursuri de apă abundentă şi cu aer plăcut.[14] De asemenea, un tratat de geografie alcătuit de un autor persan anonim în anul 982 aminteşte permutările de vară şi de iama ale uzilor în căutare de terenuri cu păşuni.[15] Aceleaşi date sînt enumerate şi pentru Toquz Oghuz, despre care se mai precizează că „migrau din loc în loc".[16] în schimb, în timp ce despre uzi tratatul specifica faptul că trăiau în corturi şi că nu dispuneau de oraşe,[17] despre rudele lor grupate în confederaţia Toquz Oghuz se consemnează că locuiau într-o regiune în care sînt nominalizate două oraşe de dimensiuni nu prea mari. în perioada la care se referă geograful persan, ţara Toquz Oghuz-ilor se mărginea la est cu China, cunoscută prin reţeaua sa urbană densă şi prosperă. Nu întîmplător oraşul lor mai important, unde se afla şi sediul administrativ al ţării, purta numele de Jinanjkath, al cărui nume se traduce prin „oraşul chinezesc".[IS] Aceste date trebuie completate, între altele, cu cele înregistrate de persanul Gardizi din statul Gaznc-

---

Makrizi, *Histoire d'Egypte,* trad. E. Blochct (extras din *Revue de l'Orient Latin,* VI, VIII-XI), Paris, 1908, p.84.

[B] K. Jahn, *ed. cit.,* p. 29, 31, 33, 39, 41.

[4] Michel le Syrien, *Chronique,* III. ed. J.-B. Chabot, Paris. 1905, p. 400; Michel le Q, *Chronique,* Version armenienne du prâtre Ischok, ed. V. Langlois, Veneţia, 1868, p.

Hndud, p.100.

Ibidem, p.94.

at$_{esr}$. *'bidem,* p.100. Spre mijlocul secolului al XH-lea, un călător arab originar din Granada - _ p [a] [Uzu] rămaşi în preajma oraşului Saksin de pe Volga dispuneau de corturi confortabile Ham-j [a^e] ?[e]fi'[or] de trib -, capabile să adăpostească peste o sută de persoane. Cf. Abu 1953 ' [ana"ln0]> *Relacion de viaje por tierras eurasiăticas,* ed. CE. Dubler, Madrid.

, p.94.

vizilor, care arăta că palatul chaganului Toquz Oghuz-ilor ar fi fost întărit cu palisadă j valuri,[19] ceea ce releva o fortificaţie de o factură specifică nucleelor urbane.

Notificările geografiei din anul 982 despic **aşezările** uzilor nu concordă acelea pe care le întîlnim în alte izvoare. Astfel, geograful arab Idrisi din secolul « XH-lea pretindea că uzii ar fi ridicat mai multe cetăţi foarte puternice, în care prinp lor se apărau de atacurile duşmanilor şi îşi păstrau avuţiile.[20] Un alt geograf oriental originar din Azerbaidjan, Abd ar-Răsid al-Bakuvi, amintea că uzii posedau un ora' construit din piatră, lemn şi stuf.[21] Chiar dacă şi-a redactat lucrarea la **începuy** secolului al XV-lea, informaţiile sale pot fi luate în consideraţie, întrucît colportea7" date preluate din scrieri mult anterioare. în aceeaşi ordine de idei, se ştie că yabgh$_u$ căpetenia uzilor din zona Aralului, îşi avea reşedinţa principală la Yangikent, al cărui nume, de origine turcică, avînd sensul de „aşezare/oraş nou(ă)", este ilustrativ pentru caracterul său urban.[22]

Existenţa mai multor oraşe în teritoriul ocupat de uzi în Asia Centrală este atestată şi de alte izvoare orientale.[2'] Dacă o parte a lor fusese cucerită de la populaţiile învecinate sau dacă le-au construit singuri ori dacă au acceptat în acest sens iniţiativele unor grupuri etnice străine, ce acumulaseră o anumită experienţă în domeniul vieţii citadine, este destul de greu de precizat, după cum sînt cu totul riscante estimările în ceea ce priveşte structura etnică a locuitorilor acestor aşezări urbane. Unele din oraşe au putut apare prin evoluţia centrelor de iernare cu o oarecare stabilitate, unde comunităţile pastorale erau obligate de rigorile climatice să rămînă anual vreme de mai multe luni. Plasarea acestor centre în vecinătatea unor căi comerciale le-a ajutat desigur să devină şi pieţe de schimb.

Chiar dacă rudimente ale traiului în mediul orăşenesc fuseseră însuşite de un nucleu limitat din cadrul confederaţiei tribale a uzilor, marea lor majoritate a continuat să rămînă ancorată în preceptele modului de viaţă nomad. Evident că un astfel de trai era generat de condiţia lor de mari crescători de vite şi de ignorarea cvasitotală a îndeletnicirilor agricole. Animalele cu rolul cel mai însemnat în economie erau caii, vacile şi oile.[24] Caii uzilor aveau o viteză de deplasare remarcabilă, conferind un atu esenţial cavaleriei uşoare a nomazilor. Atunci **cîw**

---

[19] P. Martinez, *Gardizi,* p.135.

[20] *Geographie* d'Edrisi, II, ed. A. **Jaubert,** Paris. 1840, p.339.

[21] 'Abd ar-Răsid al-Bakuvi, *Kitab lalkhis al-asar va 'adza'ib al-malik (Sokrascenie [knigi o] „Pamjalnikakh" i cuclesa tzarja mogucego),* ed. Z.M. Buni.i$^{3'0}$ ' Moscova, 1971, p. 104.

[22] V.V. Barthold, *A Hislory...,* p.92; O. Pritsak, *The Decline ofthe Empire...,* p.281-

[23] S.P. Tolstov, *Goroda* ***guzov,*** în *Sovelskaja etnografija,* 1947, 3, p.52-102; id^{eDl1} *sledam...,* p.244-265.

[24] *Hudud,* p.100.

. entele primei cruciade au trecut pe ţărmul Asiei Mici, unul din conducătorii ei, Robert de Nonnandia, aprecia că turcii sclgiucizi - rudele uzilor - dispuneau ai mai iuţi decît cei ai oştenilor săi.'

Reprezentanţii înstăriţi ai societăţii dispuneau de herghelii şi turme imense. a cum pretinde arabul Ibn Fadlan, care călătorea dc-a lungul cursului inferior al i ăi spre sffrşitul primului sfert al secolului al X-lea, uzii bogaţi s-ar fi aflat în sia a 10 000 de cai şi 100 000 de oi."[1] întrucît aceste cifre ni se par excesiv de • rOnsiderăm că ele nu trebuie raportate la averea unei singure persoane, ci a unui sau unui trib întreg. Potrivit unui alt izvor, de data aceasta bazat prioritar pe l mente ale tradiţiei, atunci cînd grupul de o sută de călăreţi din subordinea lui Selgiuc şi-ar fi părăsit domeniile, el ar fi dispus de 15 000 de cămile şi 5 000 de oi.[7] „• jn aCest caz ne aflăm probabil în faţa unei exagerări: în timp ce numărul oilor este deplin rezonabil, cel al cămilelor avem toate motivele să credem că a fost hiperbolizat.

Dacă preocupările vînătoreşti ale uzilor sînt numai arareori menţionate, în schimb scrierile cu iz legendar consacrate eroului lor eponim, Oghuz-han/chagan, îl înfăţişează pe acesta mereu absorbit de problema răpunerii vînatului.[21]* în mult mai mare măsură, însă, au reţinut atenţia contemporanilor acţiunile prădalnice ale uzilor, întreprinse pe seama vecinilor. Virtuţile lor militare rezultă atît din relatările asupra unor viguroase invazii, cît şi din precizarea că erau deţinători a numeroase arme,[9] pe care probabil în cea mai marc parte şi Ic produceau singuri. Armamentul disponibil, folosit deopotrivă în expediţiile cinegetice şi cele războinice, era cel specific pentru toate popoarele turcice nomade.[1"] Cînd descrie plecarea lui Oghuz-chagan la vînătoare, autorul anonim al unui text medieval uigur îl prezintă pe ilustrul personaj mitic înarmat cu suliţă, arc, săgeţi, sabie şi scut,[31] arme care alcătuiau arsenalul obişnuit al călăreţilor de stepă.

"[5] Henry of Huntingdon, *The Clvonicle,* ed. Th. Forestcr, Londra, 1853. p. 229.

M. Canard, *La relation du voyage d'Ibn Fadlân chez Ies Bulgarei de la Volga,* în - *ide/'Institut d'Etudes Orientales,* Alger, XVI. 1958. p.83. CT. şi A. Z. V. Togan, *Ibn Fadlan's Reisebericht,* în *Abhandlungen fur die Kunde des Morgenlandes,* XXIV, 1939. 3.

[27] C Cahen, *Le Malik-nâmeh...,* p.43.

g, &■ Nour, *Oughoitz-name,* Alexandria. 1928, p. 49 şi urm.; Aboul-Ghâ/i our Khan, *Histoire des Mongols el des Tatares,* II, ed. Desmaisons, St. Peters- ^Urp î ft*7/i

[29] *Hudud,* p. 100.

3| ■ Tryjarski, *Kultura ludow...,* p. 236 şi urm.

Qa *• Nour, *Oughoiiz-name,* p. 49; W. Bang şi Ci.R. Rachmati, *Die Legende von Oguz X\\,* [ln] *Sitzimgsberichte der Preusxi.se/ien Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl.*

Atît din perioada cînd nucleul principal al confederaţiei uzilor se găsea încă ţ Asia Centrală, cît şi din cea în care aceştia migraseră spre bazinul inferior al Volgjj există referiri potrivit cărora printre ei ar fi circulat un număr apreciabil H' negustori.[32] Dacă această pătură socială se recruta din rîndul uzilor sau dacă provenodin califate sau din alte regiuni cu tradiţii în schimburile comerciale este în anumit situaţii greu de precizat. Specificul modului de trai al uzilor şi caracterul neevoluat al vieţii urbane ar pleda mai curînd pentru cea dc-a doua posibilitate, tară ca prin aceast să se excludă total implicarea nemijlocită a unor membri ai uniunii lor tribale î activităţile negustoreşti.

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ

Nucleul de bază al comunităţilor tribale îl constituia familia. Pentru a se putea căsători, un bărbat avea obligaţia să ofere tutorelui fetei - părinţi sau fraţi - o dotă compusă din ţesături, cămile sau cai. La fel ca şi în lumea musulmană, se accepta poligamia, dar desigur că numai cei înstăriţi erau în măsură să întreţină mai multe soţii. Cazurile rare de adulter erau sancţionate prin pedepse de asprime extremă, constînd din omorîrea celor în culpă. în scopul neînstrăinării avutului familial şi din alte raţiuni se păstrau practicile leviratului, specifice colectivităţilor arhaice, de tipul celor descrise în *Vechiul Testament:* fiul cel marc al defunctului trebuia să se căsătoreasckă cu văduva acestuia dacă nu îi era mamă.[34]

în cadrul societăţii se ajunsese la departajări accentuate de avere. Trecînd peste hiperbolizarea cifrelor, cazul evocat în notele de călătorie ale lui Ibn Fadlan - citat deja în paragrafele anterioare - despre uzii posesori de herghelii şi turme uriaşe, este cît se poate de sugestiv. Din acelaşi izvor rezultă că persoanele bogate dispuneau de robi folosiţi în muncile cu caracter gospodăresc. Tratamentul ce li se aplica era pe măsura precarităţii poziţiei ocupate: în timp ce cei avuţi, atinşi de boli, erau izolaţi de familie în corturi speciale, pentru evitarea eventualelor contaminări, şi daţi în îngrijirea robilor, cînd aceştia din urmă aveau neşansa de a se îmbolnăvi, ei se puteau aştepta - la fel ca şi cei săraci - să fie pur şi simplu abandonaţi în întinderea stepelor.

în decursul timpului evoluţia internă a comunităţilor uzilor, dar şi instabilitate[3] politică ce convulsiona conglomeratul de etnii din zonă, care producea coagulări ş[1] destrămări ale formaţiunilor statale, a condus inerent spre permanente dar frag[lle] remanieri în structurile organizatorice ale uzilor. Prezenţa unor entităţi ce pui'[ta] numele de Uc Oghuz = „Cele trei (triburi) oghuzc", Sekiz Oghuz = „Cele opt (tribun)

---

[32] M. Canard, *La* ***relation...,*** p.70-72; ***Hudud,*** **p.100.**

"Al-Bakuvi, p.104.

[34] M. Canard, *La relation...,* p.69-70.

[35] *Ibidem,* p.74-75.

" şi Toquz Oghuz = „Cele nouă (triburi) oghuze" reflectă apariţia unor structuri încă dintr-o etapă cînd procesul lor de etnogeneză nu se «effi e tivase. După ce acest proces se încheiase, cărturarul arab Mas'udi diferenţia la •i ^iil secolului al X-lea trei grupuri în cadrul uzilor propriu-zişi: superior, inferior ilociu, specificînd că ei sînt cei mai viteji dintre turci.

în afară de datele evocate mai sus, unele informaţii asupra compoziţiei federaţiei uzilor sînt furnizate în literatura istorică islamică ulterioară migraţiei lor Asia Centrală, care însă consemnează realităţi dintr-o perioadă mai veche, proi ibabil din jurul anului o mie. Astfel, autorul arab Marvazi amintea, la începutul i al XH-lea, 12 triburi ale uzilor, „dintre care unul era numit Toquz Oghuz, secolului Irul Uigur şi altul Ucgur (?) . Includerea Toquz Oghuz-ilor în confederaţia uzilor are jarul de a surprinde; în schimb, cea a uigurilor parc puţin verosimilă, raportul , sUbordonare fiind total altul spre sfîrşitul mileniului I, cînd uigurii reuşiseră să închege un stat omnipotent în centrul Asiei. în alte izvoare orientale, uzii şi Toquz Oghuz-ii sînt menţionaţi ca uniuni de triburi diferite.[>K]

Mahmud al-Kasghari, care şi-a redactat opera la Bagdad, în a doua jumătate a secolului al Xl-lea, pretindea că iniţial turcii se împărţeau în 20 de triburi, cele mai apropiate de „romani" (= bizantini) fiind ale pecenegilor, kipciakilor şi uzilor.'" Cărturarul amintit enumera totodată 22 clanuri sau triburi ale uzilor. în schimb, renumitul cronicar persan Răsid od-Din (1247-1318), aflat în slujba mongolilor şi beneficiar al unor bogate surse orientale de informaţii, avea cunoştinţă de 24 de formaţiuni tribale. Acelaşi număr de triburi ale uzilor este indicat şi în cronica redactată în dialectul ciaghatai de Abu'l-Ghazi (1603-1664), care îl urmează îndeaproape pe confratele său persan de origine evreiască.

în 21 de cazuri numele folosite de Mahmud al-Kasghari sînt redate de Răsid od-Din fie identic, fie într-o grafie apropiată (reprodusă de noi, cînd a fost cazul, în paranteză): Qiniq, Qayigh (Qayi), Bayundur, Ivc sau lyvc (Yive), Salghur (Salur), Afshar (Avshar), Bektili (Bekdili), Biikduz, Bayat, Yazghir (Yazir), Eymur, Qara-biiluk (Qara-evli), Alqa-buluk (Alqir-evli), Igder (Yigder), Urekir sau Yiirekir (Urekir), Tutirqa (Dudurgha), Ula-yondlug (Ula-yontli), Tiiker (Diiker), Becheneg Wjne), Juvaldar (Juvuldar) şi Jebni (Chcbni). Cel de-al 22-lea nume prezent în lista [1] Mahmud al-Kasghari - Jaruklugh sau Charuklugh - nu apare la enciclopedistul din

---

[37] A1-Mas'udî, 1978, p.37. [3fj] Marvazi, p. 29.

[3)] Al-lstakhri, p. 16 şi 25; Ya'kubi, p.l 13; *Hiulucl*, p.94-95 şi 100. C- Brockelmann, *op.cit.*, p.36.

Persia ilhanidă, după cum şi trei denumiri notificate de acesta din urmă - **YayjJ** Qariq (Qiriq ?) şi Qarqin - lipsesc din înşiruirea învăţatului de neam turcie din Irak[4"']

în faza arhaică de organizare se impusese conceptul egalizării triburilor, a că amintire s-a perpetuat chiar la colectivităţile ce părăsiseră arealul stepic euroasiaf, cînd structurile lor sociale îmbrăcascră **o** altă configuraţie. Vigoarea acestei tradv este probată de faptul - consemnat în secolul al XH-lca de un **episcop-cronicaj** cruciaţilor de pe litoralul est-mediterancan - că reprezentanţi ai comunităţilor turc mane se mai reuneau pentru a trage la sorţi tribul căruia urma să i se atribuie **tempo»** poziţia predominantă.[41]

Atît în enumerarea lui Mahmud al-Kasghari, **cît** şi în cele ale lui Răsid od-Dj şi Abu'l-Ghazi figurează şi *Becheneg/Bi/ne/Becene,* etnonim prin care erau denumit pecenegii. Autorii menţionaţi nu aveau evident în vedere întreaga confederaţie tribal" a pecenegilor, ci doar un grup desprins din ca, ajuns sub obedienţa politică a uzilor în circumstanţe neelucidate. încorporarea respectivului grup, confirmată şi je Constantin Porphyrogcnetos,[42] reprezenta un fenomen uzual în practicile comunităţilor nomade din stepele Eurasiei în timpul derulării migraţiilor, cînd clanurile mărunte erau dislocate şi asimilate de marile uniuni tribale. Cu siguranţă că şi alţi turanici avuseseră soarta pecenegilor, după cum şi efective ale uzilor au putut fi ataşate confederaţiilor înrudite.

Spre deosebire de alţi turanici nomazi, uzii aveau drept căpetenie supremă - cel puţin în secolul al X-lea, cînd au ajuns în ţinuturile dintre Arai şi Caspica - un yabghu. La unele din neamurile turanice învecinate, prin acest titlu se desemnau rudele chaganului, aflîndu-se prin urmare pe o treaptă ierarhică inferioară. Astfel, potrivit inscripţiei runice **a** lui Moiun-cur, de la mijlocul secolului al VlII-lea, respectivul chagan uigur a acordat celor doi fii ai săi, o dată cu anumite domenii, şi titlurile de yabghu şi shad.[43] Adoptarea de către uzi a demnităţii de yabghu s-a făcut desigur într-un moment cînd aceştia se găseau sub autoritatea unor etnii străine, dar a fost menţinut şi atunci cînd şi-au dobîndit autonomia. Pe treapta imediat ulterioară, după yabghu se situau aşa-numiţii kudherkin.[44]

în schimb, în fruntea confederaţiei tribale a Toquz Oghuz-ilor figura chaganul,[45] întocmai ca la majoritatea nomazilor de neam turcie din spaţiul

---

[411] V.V. Barthold, *A History...,* **p. 110-1**I I . **Cf.** şi P.B. **Golden,** *An Introduci ton-* P-[2"7'] 208; M. Th. Houtsma, *Die Glwiensiămme,* în *Wiener Zeitschrift fur c/ie Kunde [a'] Morgenlandes,* II, 1888, p.219 şi urm.

[4] C. Cahen, *Le Ma/ik-nâmeh...,* p.52.

[42] *DAI,* p. 168-169.

[43] S.E. Malov, *op.cil.,* p. 40.

[44] M. Canard, *La **relation...,*** p.76-77.

[45] P. Martine/, *Gartlizi...,* p. 132-133. 135; Marvazi, **p.29.**

■ *tir*[46] Acest chagan - denumit de fapt Toquz-chagan - dispunea de o gardă de 1 nn războinici şi de 400 sclave, ceea ce reflecta o îndepărtare de austeritatea ladismului ecvestru, în paralel eu contaminarea de apetiturile spre opulenţă ale Monarhilor orientali.

Organizarea în triburi constituia atît o necesitate internă, menită să reglc- nteze raporturile dintre diversele straturi sociale, cît şi externă, în condiţiile unor fruntări violente cu alte comunităţi nomade. Inscripţiile de pe Orhon şi vechea pee naţională *Oghuz-name* înregistrează concepţia caracterului divin al **suvera-** lui turcilor oghuzi şi aspiraţia lor la hegemonia asupra lumii **întregi.**[48]

în timp ce, spre mijlocul secolului al X-lea, lui Sclgiuc i se conferea de **către** vabghu demnitatea de „şef de armată" *(sii-bashi),* un veac mai tîrziu nepotul **său** Ţughril, încă înainte de a pătrunde în Bagdad, preluase, într-un exces de megalo- manie, titulatura persană supremă de „rege al regilor" ***(şahanşah),*** înlocuită apoi cu cea echivalentă din arabă de *sultan.*[4"] Promptitudinea însuşirii sale ar părea poate surprinzătoare dacă nu am avea în vedere ascendenţa uzilor, coborînd adînc în climatul clocotitor al stepelor, unde tradiţia imperiilor propulsate năvalnic pe scena istoriei se păstra cu veneraţie.

CREDINŢELE ŞI PRACTICILE RELIGIOASE

Credinţele religioase ale uzilor din perioada preislamică însumau, potrivit opiniei specialiştilor, trăsături comune şi pentru celelalte neamuri turcice din Asia Centrală. Zeitatea cea mai însemnată era Tăngri - al cărei nume avea semnificaţia de „zeu" şi „cer" -, rînduitor al ordinii cosmice şi a celei terestre. Totodată erau venerate elemente din natură, atît de nuanţă uranică, cît şi htonică: astrcle cereşti, pămîntul, apele. O anumită proliferare au avut-o şi credinţele animiste ce pornesc de la

---

46 9 ' .

Incercînd să sintetizeze nomenclatura demnităţilor de vîrf din arealul central-asiatic. Ion Khurdadbeh, cărturar arab din secolul al IX-lea, specifica: „Regii turcilor, tibetanilor şi ehazarilor se numesc la toţi chagani". Cf. *Sbomik maleria/ov dl/a opisanija mestnostej i Plemen Kavraza,* XXXII. *Svedenija arabskikh pisatele] o Kavkaze, Armenii i Azerbajdzane,* ed. N-A. Karaulov, Tiflis, 1903, p.5; Jbn KJiordâdhbch. *Kitâb...,* p. 12. 7Marvazi, p.29.

4X

O. Turan, *The Ideal of World Domination among the Medieval Turks,* în *Studia Mămica,* IV, 1955, p.77-90; P.B. Golden. *Imperial Ideolog}' and the Sources of Politica/ Unity gst the Pre-Cinggisid Nomads of Western Eurasia,* în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* II, 19«2.P37-76.

Al-Fakhri, *Histoire des dynasties mustilmanes depuis la mort de Mahoniel /usc/u 'ă la ^l"e du khalifat 'Abhăsîde de Daghdâdz (11-656 de l'hegire* = 632 1258 de J.-C), ed. fi. P 1(fr (Arcllives Marocaincs, XVI), Paris. 1910. p. 504-505. Cf. şi V.V. Barthold, *A History...*

Fig. 30. Morminte de călăreţi şi inventarul **lor,** atribuite uzilor, descoperite la Uvak (1-8) NikoPskoe (9-24).

ntia că diverse obiecte ar fi însufleţite. De tradiţie foarte veche erau ritualurile nice, bazate pe ideea că şamanul, prin dotare cu vocaţie mistică şi prin calităţi de magician, doctor şi erudit, era în măsură - în urma unui îndelungat proces de si pn[n] recurgerea la ccremonialuri variate - să asigure protecţia împotriva telor rele, să trateze bolile, să protejeze de duşmani comunităţile umane şi le să ghideze expediţiile de vânătoare, să călăuzească sufletele viilor şi morţilor în scopul captării bunăvoinţei spiritelor bune şi a înlăturării celor malefice se aduceau jertfe în locuri sacre.[5"]

Pentru universul supranatural al Toquz **Oghuz-ilor,** care nu diferea desigur prea lt de acela al uzilor, prezintă interes mărturia lui al-Bakuvi, care apreciază că ei nu Opuneau de temple şi că se închinau cailor. Totodată, la el găsim următoarea cificare: Sărbătorcsc apariţia curcubeului. Acolo [în ţara Toquz Oghuz-ilor - n.n.] te «piatra sîngelui». Dacă această piatră se atîrnă de un om în care circulă sîngelc, circulaţia sa se întrerupe instantaneu".[3'] Mai predispus aprecierilor cu tentă gencralizantâ, Gardizi arată că Toquz Oghuz-ii erau ataşaţi în mod tradiţional de maniheism, existînd însă şi adepţi ai creştinismului, zoroastrismului şi budismului. *

în lumea turco-oghuză se propagaseră diverse mituri de natură cosmogonică, despre geneza universului, apariţia popoarelor turcice, separarea triburilor, dirijarea expansiunii etc. Unele din legende reflectă înrîurirea credinţelor totemice. O largă vehiculare au avut miturile despre Oghuz-han, în care elemente reale se îmbină cu cele fantastice. Potrivit uneia din legendele vechi turcice, Oghuz-han şi oastea sa au fost călăuziţi în expediţiile de cucerire de un lup miraculos înzestrat cu darul vorbirii.[53] în schimb, în cronica lui Mihail Siriacul se pretinde că turcii selgiucizi urmau în expansiunea lor un animal asemănător cu un cîinc.[54] Ambele istorisiri se integrează în categoria miturilor despre animalele călăuză de natură divină, răspînditc la numeroase etnii originare din Asia şi Europa.

In general, nomazii turanici dădeau dovadă de toleranţă confesională atît faţă de reprezentanţii altor etnii, pripăşite în arealul stepei, cît şi faţă de conaţionalii 'eceptivi la încercările misionarilor străini de a-i atrage. Totuşi, această toleranţă îşi

[50] J.-P. Roux, *La religion des Turcs el des Monguls,* Paris, 1984; idem, *La religion des Oes de la steppe,* în *Pupoli delle steppe: Urmi, Avari, Ungari* (Settimane di studio clei Centro taliano di Studi sull'Alto Mcdioevo, XXXV. 23-29 aprilc **1987),** II, Spoleto, 1988, ^ '532; M. Eliade, *A Hislory of Religious fdeas,* 3, *From Muhammad Io the Agc oj* ^oriS) trad- A- Hiltebeitel şi D. Apostolos-Cappadona, Chicago-Londra, 1985, p.1-22; S.Ci. **toniyi,** D.G. Savinov, *Stepnye imperii Evrazii,* Sankl-Peterburg, 1994, p. 81-88. ^ Al-Bakuvi, p. 103. a P- Martinez, *Gardizi,* p. 134.

Peter W- Radloff, *Das Kudatku Bilik des Jusiif Chass-Hadsehih ans Bâlasagtm,* I, St. S sU/g' 1891' P-XI; R. Nour, *Oughoiiz-namâ,* p.52-53. Ni le Syrien, III. p. 153.

Fig. 31. Inventarul unui mormînt (nr. 3) do călăreţ nomad (peceneg sau uz), din secolele A descoperit într-o movilă (nr. 1) de la Verkhnee Pogromnoe.

' ■ -area noii credinţe. l, atunci cînd unul din principii *(mu/k)* uzilor din zona Volgăi nvertit la islamism, supuşii săi i-au condiţionat menţinerea prerogativelor de

Atitudinile mai concesive în chestiunile dogmatice s-au de regulă atîta vreme cît opţiunile spre alte confesiuni au fost izolate, dar, în "" entul cînd acestea şi-au sporit audienţa, ciocnirile nu au putut fi evitate. Despre o f i de confruntare aflăm din opera geografică a lui Marvazi - cărturar originar, uni îi indică numele, din Merv/Marv, ajuns în serviciul faimosului suveran Isiucid Melik-şah -, care relatează că, după ce uzii intraţi în contact cu ţările usulmane le-au îmbrăţişat religia, primind numele de turkmcni, s-ar fi declanşat un nflict deschis cu cei ce nu au acceptat islamismul, aceştia din urmă fiind însă " frinti şi obligaţi să părăsească Horezmul şi să migreze în ţinuturile pecenegilor.[56]

Fiind o populaţie dinamică şi avînd legături cu civilizaţiile înconjurătoare, uzii au avut disponibilitatea de a recepta influenţe ale budismului, manihcimului, nestorianismului creştin, iudaismului chazar ctc. Informaţia privind creştinarea uzilor, inserată într-un tratat de geografie de la începutul secolului al XV-lea,[57] este desigur eronată, evanghelizarea avînd forţă de contaminare limitată în lumea stepelor. Pornindu-se de la observaţia că doi din cei patru fii ai lui Selgiuc - Mihail, Arslan (Israil), Yusuf şi Musa - ar avea nume specifice pentru creştini şi evrei, pe lîngă acelea musulmane, s-a lansat ipoteza audienţei ortodoxismului, pe de o parte, şi a mozaismului, pe de altă parte, în familia prinţului turanic, supoziţie care, fără să fie neverosimilă, nu poate fi din păcate verificată. '

Mai pregnantă şi mai perenă a fost însă înrîurirea prozelitismului islamic, care s-a manifestat cu timiditate încă din secolul al VUI-lca, dar a dobîndit succese notabile, îndeosebi în mediul urban, la sclgiucizi, dc-abia în secolul al X-lea. Propagarea mahomedanismului, produsă în etape, prin diferite canale de comunicaţie, a mijlocit adoptarea unor însemnate clemente de cultură arabă şi persană. Totodată, apartenenţa la Islam a insuflat sentimentul universalismului confesional şi politic, uicn oghuzi devenind la rîndul lor unii dintre cei mai eficienţi propovăduitori ai 'dealurilor religioase ale Profetului.

In pofida succeselor Islamului, o marc parte a uzilor nomazi a continuat să •fa păgînă, aşa cum indică ritualul funerar atestat ia mormintele descoperite în P[e]le ponto-caspice (fig. 30, 31, 35), mai îndepărtate de cpiccntrele prozelitismului °medan din sud-vestul şi centrul Asiei. Analiza acestor complexe funerare [n]ţiază conservatorismul manifestat în practicile înhumării. Uzii se înmormîntau [na] cu caii sacrificaţi, aşezaţi deasupra pe o podină din bîrne, în mormînt

---

(W. Canard, *La reiat ion...*, p.73.

7 Marvazi, p.29. 5-(Al-Bakuvi, p.l()4. ^ K f u , *Seljvks,* p.23.

punîndu-se piese de harnaşamcnt şi de podoabă, arme etc. (fig. 30, 35). Inventarul I dispunerea sa relevă credinţa în prelungirea vieţii în lumea de apoi.[5y]

în legătură cu ritualul funerar al uzilor **din** bazinul Volgăi se păstrează descri rea făcută de Ibn Fadlan. Potrivit însemnărilor sale de călătorie, defunctului i se sa o groapă de mari dimensiuni, unde era depus înveşmîntat, avînd împreună cu cureaua, arcul, banii şi un pahar de lemn cu băutură. Deasupra mormîntului se ridica movilă de pămînt, lîngă care se sacrificau caii proprietarului decedat. Călătorul ara. ca l mai relatează că pe mormintele celor căzuţi vitejeşte în luptă se aşezau statui de

/'"

numărul lor fiind în funcţie de acela al adversarilor omorîţi/'" Această observaţie est de natură să sugereze că cel puţin o parte din statuile antropomorfe de piatră - aşa-nu mitele *kamennye baby* - din stepele nord-pontice, atribuite de majoritatea specia, liştilor triburilor cumane, ar putea fi puse şi *pe* seama uzilor.

EVOLUŢIA POLITICĂ

A. Desprinderea din conglomeratul turcie. Ramura selgiucidă a uzilor

începuturile istoriei uzilor se pierd în negura vremurilor, geneza lor avînd loc în alambicatul creuzet etnic care a fost de-a lungul întregului ev mediu Asia Centrală. Cu toate progresele sale notabile din ultimele decenii, cercetările arheologice nu sînt în măsură să ofere verdicte în ceea ce priveşte desfăşurarea amănunţită a procesului lor de etnogeneză, astfel că deocamdată dispunem pentru clarificarea acestei probleme doar de inscripţiile de pe **Orhon** şi de textele unor cronici şi geografii orientale.

Strămoşii uzilor făceau parte din grupul turcilor orientali, al căror chaganat corespundea în mare cu teritoriul actual al Mongoliei. După ce mai multe decenii această regiune s-a aflat sub vasalitatea dinastici chineze Tang, ea şi-a redobîndit independenţa la mijlocul secolului al Vlll-lca, cînd s-a constituit Chaganatul uigur. care a dăinuit timp de un veac. Nu este încă pe deplin lămurită problema dacă,[in] vremea supremaţiei chineze, uzii şi Toquz Oghuz-ii alcătuiau o singură confederaţie tribală sau se separaseră complet. După toate probabilităţile, Toquz Oghuz-ii & trebuie identificaţi - cum pretindeau unii specialişti - cu uigurii, aceste popula. menţinîndu-şi individualitatea în cadrul Chaganatului **uigur.**

---

[9] S A Pleteva P e n i t k i i polovtzy j i k l k h t j k h în M'A'

S.A. Pletneva, *Pecenegi, torki i polovtzy v jiiînonissklkh stepjakh,* în *M* Moscova-Leningrad, 1958, p. 161 şi urm.; eadem, *Pecenegi i gn:y...,* p. 9 şi unu; Ivanov, G.N. Garustovic, *The Results..,* p. 573 şi urni. [611]M. Canard, *La relation...,* **p.75-76.**

ISO 0 150
3001"

Fig. 32. Statul **oghuzilor** yabghu ţii regiunile învecinate în secolul al X-lea.

în a doua jumătate a secolului al VlII-lea a avut loc deplasarea uzilor spre vest, aceştia strămutîndu-se pentru început între cursul inferior al Irtîşului şi Sîr-Daria. Migraţia lor a fost probabil determinată de extinderea hegemoniei karlucilor. în Pnmele decenii ale veacului al IX-lca uzii sînt menţionaţi în apropierea Califatului abbasid, războindu-se cu guvernatorul Khorasanului, Abdallah ibn **Tahir.** Acesta a nmis împotriva lor o armată comandată de fiul său Tahir, care le-a prădat ţara, ^ lu'gindu-le chiar anumite ţinuturi şi capturindu-lc mulţi prizonieri. Vecinătatea cu ' av md populaţie persană şi arabă a mijlocit începutul penetraţiei islamismului în

unle uniunilor tribale ale uzilor. Extinzîndu-şi domeniile spre Sîr-Daria şi Lacul "e Arai ?

dl> uzii s-au ciocnit cu pecenegii, pe care i-au determinat să emigreze. In a deplasărilor lente spre vest, o parte a grupurilor de uzi au ajuns, după cît se Pare, sub dominaţia temporară a altor state turcice din centrul Asiei.[61]

"■o. Golden, *The Migrations...,* p.48-52; idem. *An Introdiiction,* p.206 şi urm.

în disputele teritoriale cu vecinii, în sînul comunităţilor uzilor s-au manifest;» tendinţe de unificare, ceea ce a condus Ia constituirea, în secolul al X-lea, a aşa-nurnj. tului stat al uzilor yabghu, desemnat astfel după titulatura propriilor căpetenjj Această formaţiune statală se întindea între bazinul Sîr-Darici si Marca Caspică, înv» cinîndu-se cu kimekii la nord, cu statul horezmian şi cu cel samanid la sud, cu **karluci** la est şi cu chazarii la vest, capitala sa, o veche reşedinţă de iarnă a păstorilor nomazi aflîndu-se la Yangikent, identificat cu actualul Djankent-kala, situat pe malul stîng aj Sîr-Dariei, înainte de vărsarea sa în Lacul de Arai (tig. 32). Confruntările cu alte etnii asociate cu contradicţiile interne, au erodat treptat unitatea formaţiunii uzilor yabghu ceea ce a condus la destrămarea sa.

Despre divergenţele acute din cadrul conglomeratului tribal al uzilor deţinem ştiri şi de la Ibn Hauqal, geograf arab din **a** doua jumătate a secolului al X-lca, care relevă că din cauza respectivelor dezacorduri o parte dintre ci s-au desprins de confraţi, pentru a ocupa păşuni întinse străbătute de izvoare, în apropiere de Marea Caspică şi de Ţara chazarilor/'[2] Acelaşi autor mai arăta că un anumit segment al Volgăi alcătuia hotarul dintre kimeki şi uzi şi că aceştia **din** urmă s-ar învecina şi cu o ramură a başchirilor.[6'1]

în ultima parte a secolului al X-lca, din cadrul masei uzilor s-a desprins un grup viguros, aflat sub conducerea lui Sclgiuc, şeful tribului Qiniq, care trebuie să fi fost dintre cele mai importante, de vreme ce este amintit primul în enumerarea triburilor uzilor făcută de cărturarii orientali. Tatăl lui Selgiuc, Dukak, poreclit „arc de fier" *(Tinnir-Yaligh),* deţinea o poziţie de prim rang în ierarhia uzilor, poziţie moştenită şi de **fiul** său, crescut sub tutela yabghu-lui, care i-a acordat titlul de „comandant de armată" *(sii-bashi).* Potrivit unei naraţiuni cu iz legendar, Sclgiuc ar fi intrat în dizgraţiile soţiei yabghu-lui şi implicit a acestuia din urmă, astfel că a fost **silit** să emigreze, împreună cu numai o sută de credincioşi, pe malul stîng al Sîr-Darici, stabilindu-şi reşedinţa la Jand. Aflîndu-sc într-o zonă învecinată direct **cu** lumea musulmană, Selgiuc a acceptat convertirea la islamism, gest de însemnătate covîrşitoare pentru evoluţia ulterioară a supuşilor săi, la care recursese desigur în primul rinei din raţiuni politice.

Confederaţia tribală a turcilor selgiucizi, care şi-a preluat numele de la Sclgiuc-şi-a început expansiunea spre sud la sfirşitul secolului al X-lca şi în primii am al veacului următor. Ea a fost încurajată în măsură considerabilă de diverşi suvei^[11] locali, care, dînd dovadă de miopie politică, au apelat la potenţialul lor mil|ta' sperînd să-1 poată folosi numai în propriul interes, calcul ce s-a dovedit iluzoriu-

Spre mijlocul primei jumătăţi a secolului al Xl-lea se produce o sciziune] sînul uzilor din ramura selgiucidă, prin polarizarea spre principalele forţe **care 1**

---

[w] Ibn Hauqal, II, p. 379. [63] *Ibidem,*
p. 383 şi 387. 168

u supremaţia în Asia Centrală: karahanizii şi Oaznevizii. Una din branşe, aflată hoi'dinea lui Arslan/Israil, fiul lui Sclgiuc, s-a pus la dispoziţia Gaznevizilor din «an în schimb, branşa condusă de Tughril/Togrul şi Chaghri, fiii lui Mihail, "t într-o luptă încă pe cînd tatăl său, Selgiuc, se mai găsea în viaţă, au ajuns timp în serviciul karahanizilor.

După ce, în vremea domniei sultanului Mahmud ibn Sebiiktegin (998-1030), evizii au anexat Khorasanul, ci vizau noi achiziţii teritoriale în Transoxiana, h'tie greu de realizat în condiţiile în care concomitent se aflau în ofensivă în vestul şi în estul Iranului. Un interes special îl prezenta pentru ci efervescentul centru h n de la guhara, controlat de principele karahanid Ali-Tcgin, care avea în sprijin ternice forţe sclgiucidc. Cînd, la scurt timp după moartea lui Mahmud, urmaşul său \4asud I (1030-1041) a ordonat atacul asupra Buharci, selgiucizii nu au fost în măsură ■" se angajeze mai articulat în conflict, întrucît au primit o puternică lovitură de la Shah-Malik, care aparţinea unui trib al uzilor denumit Baranli (Koyunlu). Pierzînd 7000-8000 de oameni, precum şi numeroşi prizonieri şi cai, selgiucizii au fost nevoiţi în 1034 să părăsească teritoriile pe care le ocupaseră în Horezm, unde au putut reveni doar mai tîrziu.

Detaşîndu-sc relativ repede de sub tutela puternicilor lor vecini, cele două grupuri selgiucide s-au simţit atrase de regiunile islamice din sud. Prin breşa creată de cetele lui Arslan, cu rol de avangardă în avansarea turcilor sclgiucizi, şi-au făcut loc hoardele mai numeroase şi mai puternice comandate de Tughrii şi Chaghri.

Dobîndind ţinuturi pentru aşezare la sud-cstul Mării Caspicc, în teritoriile incluse în statul Gaznevizilor, faţă de care aveau obligaţii militare, pretenţiile selgiucizilor au crescut dincolo de limitele acceptabile. încereînd să le tempereze zelul expansiv, sultanul gaznevid Masud 1 a suferit în anul 1040 o zdrobitoare înfrîngere la Dandanakan, în urma căreia adversarii săi au acaparat bogata regiune a Khorasanului Şi, ulterior, Iranul şi Irakul, punînd bazele unui puternic stat al aşa-numiţilor selgiucizi n, avîndu-1 în frunte pe Tughril-beg, nepotul lui Selgiuc. Ofensiva sclgiucidă a Provocat distrugeri pe scară largă la nordul Golfului Persic, ţinuturi întinse fiind astate şi depopulate prin exodul populaţiei agricole, ale cărei domenii au fost upate de aristocraţia nomadă.

Imediat după bătălia de la Dandanakan, în toamna lui 1040 selgiucizii au marele oraş Balh, situat la sud de Amu-Daria, şi alte centre din vecinătate. i mai tîrziu, ci organizau o expediţie de amploare în Horezm, la care au Pat Chaghri şi Tughrii. Şahul horezmian Ismai! Khandan, ce avusese raporturi selgiucizii, fusese înlăturat în 1041 de Shah-Malik, care însă nu a reuşit să se lui Chaghri şi Tughrii, fiind silit să-şi abandoneze capitala de la refugieze la aliaţii săi Gaznevizi. Tentativa karahanidului de a pune stăpînirc pe Horezm nu a avut succes, el fiind respins de tînărul

Alp Arslan, fiul lui Chaghri-beg, astfel că a **fost** nevoit să recunoască suveranitat selgiucidă asupra respectivului teritoriu.

Aproximativ în aceeaşi vreme, alte forţe selgiucide se desfăşurau în i,., Ibrahim Yinal cucerind oraşul Raiy de la sudul Mării Caspice, unde Tughril-beg a să-şi stabilească reşedinţa în anul 1042. Ele au înaintat apoi spre sud, sniulo* ' teritorii întinse emirilor buyizi, iar ulterior s-au lansat spre Azerbaidjan şi provinciile armene intrate de curînd sub autoritatea Imperiului bizantin. După un succese, detaşamentul condus de Hasan, fiu al lui Musa şi nepot al lui **Selgiuc,** a f surprins şi nimicit în 1047 de atacul forţelor combinate compuse din bizantini, arme şi gruzini, aflate sub comanda principelui gruzin Liparit. Pentru a se revanşa, seloj cizii s-au îndreptat spre estul Anatoliei în frunte cu Ibrahim Yinal şi Qutuhnish, und **au** fost întîmpinaţi de o mare armată bizantină întărită cu contingente gruzine şj abhaze conduse de Liparit. în bătălia angajată în septembrie 1048 lîngă Hasan-Kale în apropiere de oraşul Erzerum din nord-estul Anatoliei, selgiucizii au repurtat o strălucită victorie, ceea ce a obligat pe Constantin IX Monomachos să caute soluţii spre a pune stavilă unor agresiuni de virulenţă extremă.

Bizanţul s-a edificat în mod peremptoriu că în vecinătatea hotarelor sale asiatice se profilase un adversar redutabil, a cărui nesocotire ar fi însemnat o gravă eroare. Pentru moment, împăratul a refuzat remiterea unui tribut anual, dar **a** dispus întărirea cetăţilor şi a garnizoanelor din estul Asiei Mici. Postarea pe poziţii defensive nu'S-a dovedit o stratagemă adecvată, pentru că prin aceasta li s-a oferit sclgiucizilor libertatea de acţiune, de care ei au beneficiat din plin.[64]

Aderarea la preceptele doctrinei islamice sunnite a apropiat pe turcii selgiucizi de califul de la Bagdad, dornic să se debaraseze de protecţia emirilor buyizi, care, fiind şiiţi, erau consideraţi membri ai unei secte eretice în cadrul mahomedanismului în acest context, în anul 1055 Tughril-beg şi-a făcut intrarea în Bagdad fără să recurgă la violenţă. Ascendenţa sa nu fusese cîtuşi de puţin uitată, de vreme ce un predicator

---

[64] Pentru staţionarea uzilor în pârlea de vest a Asiei Centrale şi momentul desprinde!» ramurii selgiucide, cf. V.V. Barthold, *A History....* p.91-108; R. **Grousset,** *Histoire * Croisades et du Royaume franc de Jerusalem,* l, Paris, 1934, p. XXVII şi urm.; **Ch. Diehl, Marţais,** *Histoire...,* p.572-581; S.P. Tolstov, *Po sledam...,* p.244-265, 270-273; **C. Cahen,** *f Malik-nâmeh...,* p.31-65; idem, *L'lslum..., passim;* O. Prilsak, *The Decline...,* p.279-292, Spuler, *Miltelasien seit dem Auftreten der Tiirken,* în ***Handbuch*** *der Oriental'islik,* W Abteilung, V, 5, *Geschichte Mittelasiem,* **ed.** B. Spuler, Leiden-Koln, 1966, p.181 şi urm" **Busse,** *Chalif und Grosskonig. Die Buyiden im Iraq (945-1055),* Beirut, 1969, p. 108 şi lirm" M.A. Mehmed, *Istoria...,* p.72 şi urm.; P.B. **Golden,** ***The Migratiom...,*** p.52-80; M.A- E"" *Civilizaţia turcă,* Bucureşti, 1981, p.56 şi urm.: I. Kafesoglu, *Seljuks,* p.21-42: '\ Agadzanov, *Gosudarslvo sel'diukidov....* p. 16-61; J.-C. Garcin. *ies Seldjukides st heritiers,* în J.-C. Garcin [în colab. cu] M. Balivel. T. Bianquis, II. **Bresc, J.** Calma1*1' Gaborieau, P. **Guichard,** J.-L. Triaud, *Etats, societes...,* **p.** 123 şi urm. 170

tetnporan din oraş - al-Khatib - îl denumea „Tughril-beg Ghuzz-ul""[5]. La puţin după aceasta, califul al-Qaim i-a conferit titlul de sultan, ceea ce însemna o timare a expansiunii selgiucizilor, contribuind la consolidarea prestigiului lor în musulmană. Acest prestigiu era sporit si de faptul că îşi impuseseră controlul ra unei metropole de talia Bagdadului, capitala Califatului abbasid, devenită la sjtul mileniului I, pentru mai multe secole, cea mai marc şi prosperă citadelă nă din lume, cu care putea rivaliza numai Constantinopolul.

Despre ceea ce reprezenta Bagdadul pentru Orient în secolul al X-lea, mărturia lui Vakubi, cu toate notele sale de subiectivism, este cit se poate de elocventă, cxplicînd tractia pe care o deştepta acest centru. Cărturarul arab aprecia că mcgalopolisul în care născuse „este inima Irakului, oraşul cel mai însemnat, tară de egal atît în Răsărit cît şi "n Apus în ceea ce priveşte întinderea, importanţa, prosperitatea, abundenţa în apă şi Duritatea climei. Este locuit de indivizii cei mai diferiţi, orăşeni sau ţărani; către el se emigrează din toate ţările, de departe ca şi de aproape, iar de peste tot, numeroşi **sînt** oamenii care l-au preferat propriei lor patrii. Toate popoarele de pe lume dispun acolo de un cartier, de un centru de negoţ şi de comerţ: de aceea se găseşte laolaltă ceea ce nu există în nici un alt oraş din lume [...] Căci cu cel mai mic efort fiecare obiect de negoţ este transportat acolo în mod permanent, din Răsărit şi din Apus, din regiunile musulmane şi nemusulmane. In adevăr, mărfurile sînt importate din India, Sind, China, Tibet, din ţările turcilor, delamiţilor, chazarilor şi abisinicnilor, din toate părţile într-un cuvînt, astfel îneît le găseşti la Bagdad într-o abundenţă mai marc decît în ţara lor de origine. Ţi le procuri cu atîta uşurinţă şi atît de sigur, îneît ai putea crede că toate bunurile pămînrului sînt îndreptate acolo, toate comorile lumii adunate, toate binecuvîntărilc universului concentrate",[6]

Chiar dacă îi deplînge decăderea în anii vieţii sale în comparaţie cu epoca ilustrului calif Harun ar-Rasid (786-809), al-Khatib (1002-1071) îşi portretizează metropola cu aceleaşi epitete emfatice, din care reiese strălucirea ansamblurilor arhitecturale şi efervescenţa vieţii economice şi culturale: „Nu există în toată lumea un oraş care să se poată compara cu Bagdadul în privinţa numărului bogăţiilor, importanţei afacerilor, mulţimii savanţilor şi a persoanelor sus-puse, diferenţierii a'"litătilor şi a oamenilor din popor, mărimii cartierelor, întinderii limitelor, bo-A'ei palatelor, locuinţelor, străzilor, bulevardelor, cartierelor, pieţelor, dramurilor, •elor, moscheilor, băilor, cheiurilor şi caravansaraiurilor, purităţii aerului, duleeţii > Prospeţimii pe care o au rouă şi zonele umbroase, naturii temperate a iernilor, teniei primăverii şi a toamnei, marii mulţimi a locuitorilor adunaţi în acest

---

l'hi ■ ^k°u Bakr Ahmad ibn Thâbit al-Khatib al-Bagdddhî. *L 'Introduction topographique â '°'redе Bagdadh,* ed. G. Salmon. Paris. 1904, p. 143. 'Ya'kubi, p.4.

>

oraş".[67] Trccînd peste culorile excesiv de atractive, epatante prin accentele păᵣţ: nitoare, ale prezentărilor autorilor arabi, ele rămîn sugestive pentru imaginea **mirifot** a reputatului centru de pe cursul Tigrului şi justitlcă ambiţiile potentaţilor **vremii** H a-1 subordona propriilor ambiţii.

La cumpăna primelor două milenii, în lumea musulmană se manifestau pregnanţă pe plan confesional şi pe cel politic două forţe: Califatul abbasid m reşedinţa la Bagdad şi Califatul fatimid cu centrul la Cairo, primul de rit **sunnit,** cel de-al doilea adept al credinţei şiite. Criza, ce extenuase pe' Abbasizii tutelaţi d> Buyizii şiiţi încă de la mijlocul secolului al X-lca, tindea să deregleze iremediabil echilibrul de forţe din Orientul Apropiat, astfel că apropierea de turcii selgiucizi a însemnat un adevărat balon de oxigen pentru organismul lor statal afectat de decrepitudine.

înlăturarea în 1055 a partidei buyidc clin Bagdad nu a condus instantaneu la normalizarea situaţiei din metropola abbasidă, unde disensiunile din clanul princiar selgiucid au provocat noi seisme. Folosindu-se de învolburările iscate de rebeliunea lui Ibrahim Yinal împotriva vărului său **Tughril,** în decembrie 1058 un partizan al Fatimizilor, turcul Basarîsî a reocupat Bagdadul în profitul dinastiei din Egipt şi Siria, alungîndu-1 pe califul al-Qaim. Intrigat de această turnură a evenimentelor, Tughril s-a grăbit să lichideze revolta consîngcnilor săi în anul următor, pentru ca apoi să se preocupe de restaurarea reprezentantului Abbasizilor în marele centru citadin de pe Tigru şi de nimicirea susţinătorilor lui Basarîsî. Prin această demonstraţie de forţă el se reliefa drept protector al legitimităţii dinastici Abbasizilor, epicentru confesional al lumii musulmane, căreia încerca să-i redea şi unitate politică.

Condominiul între Califatul abbasid şi Sultanatul selgiucid, realizat în avantajul ambelor organisme, s-a menţinut pînă la destrămarea statului urmaşilor lui Selgiuc. Toghril împreună cu nepotul şi succesorul său, Alp Arslan (1063-1072), şi-au continuat cu tenacitate înaintarea spre vest, prădînd şi distrugînd zone întinse ale teritoriilor arabe, caucaziene şi bizantine şi, totodată, ancxînd şi colonizînd noi regiuni. ceea ce a condus la modificarea treptată a structurii lor etnice. De la impetuoasa irupere a arabilor în secolul al VH-lca, nici **o** forţă politică nu se manifestase cu **an»** vitalitate în Asia Anterioară precum au făcut-o turcii selgiucizi.

între ţinuturile vizate de incursiunile selgiucide s-au numărat şi cele **cauc**** ziene, în acel moment puternic fragmentate din punct de vedere politic, ceea ce le''ª diminuat posibilitatea împotrivirii eficiente faţă de duşmani. Nici Imperiul bi»'ntin'

---

[67] Al-Khatib **al-Bagdâdhî.** p. 163-164. **Pentru** ceea ce **reprezenta** Bagdadul călii"0' Abbasizi, cf. şi G. Le Strânge, *Baghdad dtiring l/ie* ***Abbasid*** *Caliphate from Contempo'⁰- Arabic and Persian* ***Sources,*** Oxford. 1924: *K.* Riklrdan/. *Bagdad - Haupstadl der Ko'9* Leipzig-.Tena-Berlin, 1979; J. **Lassner,** ***The*** *Shaping of 'Abhasid Rule.* Princelon, NeW ■'elS'' 1980, p. 163-241; A. Miquel, *La Geographie Inimainc...,* **p. 225-228.** 172

încorporase Armenia în prima jumătate a secolului al Xl-lea, nu a dispus de ... ace suficiente pentru a-i asigura protecţia, astfel că turcii sclgiucizi au prădat-o nai multe rînduri. Atacul care a avut ecoul cel mai puternic s-a produs în 1064, - d vechea capitală a regilor armeni, Ani, în pofida puternicilor sale fortificaţii, a devastată şi jefuită. în anii următori majoritatea regiunilor caucaziene au fost oate sau au devenit tributare selgiucizilor. Drept consecinţă a acestor cataclisme, uri lliasive de armeni au emigrat spre sud-estul Asiei Mici, constituind în Cilicia ai multe principate, reunite în secolele XII-XIV într-un singur organism statal. Ffectele cele mai pregnante ale cuceririlor sclgiucidc s-au resimţit în Azerbaidjan, nde populaţia locală - de origine iraniană - a fost în marc parte turcizată, prin aceasta desăvîrşindu-se procesul de formare a etnicului azer. O opoziţie tenace împotriva hegemoniei selgiucide s-a conturat în Gruzia, care, cxtinzîndu-şi suveranitatea sau influenţa asupra unor părţi din Abhazia, Şirvan si Armenia, a reuşit să se degajeze de sub împovărătoarea vasalitate străină în secolul al XII-lea.[6S]

întrucît singur nu putea să-şi asume conducerea efectivă a întinselor domenii cucerite, Alp Arslan şi-a însărcinat cu administrarea lor fraţii, fiii şi alte rude, măsură îndreptăţită pentru moment, dar cu efecte nefaste în viitor, pentru că a stat la obîrşia dezintegrării statului selgiucid în deceniile următoare. Dificultăţile de a asigura pacificarea, echilibrul şi unitatea imperiului său multietnic şi pluriconfesional, moştenitor al unor tradiţii culturale şi politice seculare greu de estompat, nu-i permiteau multe clipe de răgaz. La scurt timp după capturarea cetăţii Ani, energicul şi întreprinzătorul sultan s-a deplasat spre ţinuturile selgiucide răsăritene, care încercau să se sustragă autorităţii sale. In anul 1065 el a pătruns în Turkcstan, iar apoi a avansat spre ţărmurile Mării Caspice. înfruntînd hoardele cumane din zonă, le-a obligat să i se supună. In schimb, s-a încercat o reglementare a raporturilor cu karahanizii pe cale amiabilă, o prinţesă din familia dinaştilor din Asia Centrală căsătorindu-sc cu Jvlclik, fiul lui Alp Arslan.

Căpeteniile turcilor sclgiucizi au prejudiciat interesele Bizanţului nu numai în Transcaucazia, ci şi în Anatolia, unde, de asemenea, au întreprins mai multe raiduri P'adalniee. Decis să pună capăt acestor acţiuni, împăratul Roman IV Diogencs a organizat în 1068, 1069 şi 1071 trei expediţii în preajma graniţelor răsăritene ale

---

Ch. Dielil, L. Oeconomos, R. Guilland, R. Grousset, *Histoire...,* p.516-524; II. Busse. *Clt*- p. 121 şi urm.; C. L. Klausncr, *The Se/jnk Vczirate..., p.* 27 şi urm.; A. Friendly. *The The Battle of Mamikert- 107L* Londra - Melbournc - Sidncy - Auckland -frtog' 1981' P-"-115-PB- tioldcn, *The Turkic Peoples and Caucasia,* în *caucasia. Naţionalism and Social Change. Essays in the History of Armeniei. Ser aiclıcm' ond Georgia,* ed. R.G. Suny, Ann Arbor, 1983. p.45 şi urm.; S.G. Agadzanov. *j,, 'den...,* p 7 şj urm.; R. Bedrosian, *Armenia during the Seljuk and Mongol Periods,* în *eArn>enian People...,* p. 244 şi urm.

statului său, care nu s-au terminat însă cu rezultate pozitive. Dimpotrivă, ultima dintele s-a soldat cu o veritabilă catastrofa militară pe cîmpul de luptă de la Mantzik[e]... (Malazgirt), la nord-cst de lacul Van, pe data de 26 august 1071, cînd însuşi suveranul grec a fost luat prizonier de către Alp Arslan. în componenţa armatei bizantin comandate de Roman IV se aflau si efective de uzi, recrutate desigur din rîmh hoardelor de la nordul Dunării ce se stabiliseră în Imperiu în 1064. O parte a acest efective, avînd în frunte pe un anume Tames, nu a consimţit să lupte împotriv confraţilor lor, de care se despărţiscră cu aproape un secol în urmă în stepele din jurai Lacului de Arai, şi a trecut în tabăra selgiucidă împreună cu un grup de pecenegi chiar înainte de înfruntarea decisivă.'[1]" Această defecţiune nu diminua flagrant raporturile de forţe dintre combatanţi, dar ca s-a dovedit a avea un percutant efect psihologic asupra ostaşilor greci, cărora lc-a fost sădită suspiciunea că şi alte trupe auxiliare vor urma exemplul uzilor.

în pofida deznodământului înfruntării de la Mantzikert, care a însemnat unul din cele mai mari dezastre militare din întreaga istoric bizantină, consecinţele sale imediate nu au fost excesiv de grave pentru posesiunile asiatice ale Imperiului, concesiile teritoriale revendicate de învingător fiind minime. Alp Arslan a pretins, în schimb, un tribut anual, ajutoare militare şi predarea prizonierilor musulmani, acceptînd să-fi elibereze adversarul, după numai cîtcva luni de detenţie, poate mai puţin din cavalerism - după cum apreciază anumiţi istorici -, cît din calcule pragmatice, preţul de răscumpărare a unui împărat nefiind desigur de neglijat. Pe de altă parte, sultanul turc era în acel moment în mai mică măsură interesat de noi anexiuni în vest, preocupîndu-se cu prioritate de consolidarea cuceririlor anterioare şi extinderea autorităţii în regiunile central-asiatice. Aşa' se explică plecarea sa, în anul imediat următor bătăliei de la Mantzikert, într-o expediţie în îndepărtata Transoxiana, unde, de altfel, îşi va găsi sfîrşitul. în ceea ce priveşte Imperiul bizantin, dacă înfruntarea cu Alp Arslan s-a tranşat prin zdrobirea armatei şi prin îndatoriri financiare, tară să aibă repercusiuni importante instantanee asupra traseului hotarelor orientale, în schimb conflictele din acelaşi nefast an 1071, din alte extremităţi ale statului, s-au dovedit a fi cel puţin la fel de păgubitoare: ungurii cucereau Belgradul, iar normanzii Bari, prin aceasta pierzîndu-sc o poziţ'[c]

---

[m] Michaelis Attaliotae *Historia,* ed. Im. Bekker. Bonn. 1853, p. 103-167; Psellos, *Chronographie ou Histoire d'un siecle de Byzcmce (976-1077),* ed. E. Renault-Paris, 1928, p. 159-163; *Excerpta ex breviario hisiorico* Ioannis Scylitzac Curopalata[e] Skylitzes Continualus). în Georgii Cedreni *Compendium historianim.* II, ed. Im. Bekker. B° 1839, p.660-701; Joannis Zonarae *Annales.* II. în *Patrologia Graecae,* ed. J.-P. *

pari*

CXXXV, Paris, 1887, col.262-274; Matthieii d'Edesse. *Chronique.* ed. Ed. Dulaurier, 1858, p.169.

jCă vitală din nord-vcstul Peninsulei Balcanice şi, respectiv, ultimul punct al * înіri' bizantine din Italia.

S Extrapolînd o formulare dintr-un pasaj faimos al cronicii lui Ammianus llinus ja realităţile secolului al Xl-lea. am putea aprecia că înfrîngerea de la tzikert, combinată cu loviturile recepţionate la fruntariile europene, a reprezentat Imperiu „sămînţa întregului dezastru si obîrşia nenorocirilor de toate **felurile"** P . *m autem sementem exitii et cladуni originem cHversariim).* '

La urcarea sa pe tron, fiul şi urmaşul lui Alp Arslan, Mclik-şah (1072-1092), a confruntat cu mari dificultăţi interne si externe. La hotarele răsăritene **ale** italianatului, karahanizii şi Gaznevizii au încercat să profite de schimbarea de domnie ■ în iarna din 1072-1073, s-au dedat la atacuri. Probleme foarte dificile a ridicat beliunea unchiului lui Melik, Qavurt, cîrmuitor al Kirmanului, regiune din vecinătatea domeniilor Gaznevizilor, de la nordul Mării Oman. înfrîngerea şi capturarea lui Oavurt în mai 1073 şi confirmarea de către calif a titlului de sultan au consolidai autoritatea lui Melik-şah. Acesta a continuat în linii mari politica lui Alp Arslan, lărgind şi mai mult întinderea statului sclgiucid, care cunoaşte în vremea sa punctul maxim de dezvoltare. în timpul domniei lui Melik au fost aduse în stare de vasalitate Transoxiana şi Yemenul şi au fost cuprinse Siria, Anatolia etc, fără să se reuşească însă să se stopeze tendinţele separatiste, care s-au exteriorizat cu pregnanţă mai ales după moartea sa.

încă din 1071 căpetenia sclgiucidă Atsiz ibn Abaq atacase posesiunile Fatimizilor de pe ţărmul est-mediteranean, cucerind Ierusalimul şi o parte a Palestinei, pentru ca în 1076 să dobîndească şi Damascul. Contraofensiva ordonată de califul al-Mustansir s-a dovedit ineficientă pentru egipteni, astfel că sclgiucizii şi-au consolidat poziţiile din Siria şi Palestina, ele intrînd sub autoritatea lui Tutush - fratele sultanului Malik-şah -, care 1-a suprimat pe Atsiz ibn Abaq. Pentru a-i submina autoritatea şi a stopa veleităţile hegemonice ale lui Tutush, Malik-şah, care era ataşat statornic de ideea menţinerii unităţii Imperiului selgiucid, şi-a părăsit capitala de la sfahan, situată aproximativ la mijlocul distanţei dintre Marca Caspică şi Golful

---

"'R. Grousset, *op. cit.,* I, p. XXX-XXXIV; T. **Talbot Ricc,** *The Seljuks...,* p. 28-41; P. an's, *The Byzantine Empire in the Elevenlh Centiiry.* în *A Histoiy ofthe Crusades,* ed. K. ^ Sctton, I, ed. a 2-a, Madison-Milwaukec-Londra. 1969. p. 189 şi urm.; S. Vryonis. Jr,, *The* "'le-, p.69 şi urm.; M.A. Mehmed, *Istoria...,* p.76 şi urm.; D.A. **Zakythinos,** *Byzantinischc* '980 "' P-255 şi urm.; J.C. Chcynct. *Mantzikert, un desastre militaire?,* în *Byzantion,* L. p2j ', ' P'4'0-438; A. Fricndlj', *op.cit.,* p. 163 şi urm.; M. Angold, *The Byzantine empire....* Vi ; JJ- Norwich, *Byzanz,* II. *Auf dem Hohepitnkl der Machi, 800-1071,* Diisseldorf-York-Moscova, 1994, p. 427 şi **urm.; W. Trcadgold,** *A Histoiy ofthe Byzantine* °c'*ety,* Stanibrd, 1997, p. 602 şi urm. Lips- AnMiiani Marccllini *Rerum gcslaruin lihri qui supersiint,* II. cd. V. Gardthausen. C' l8?5,p. 232.

Persic, şi s-a deplasat spre Siria, procedînd la redistribuirea domeniilor de la Antiohia şi Edessa unor emiri fideli, în vreme ce lui Tutush i s-a lăsat doar Damasc şi Palestina. Aceste centre au dobîndit ulterior autonomie, iar între emirii locali au apărut diverse motive de învrăjbire, de care vor profita cruciaţii, ce aveau la rîndul lor să reitereze exemplul nefast al predecesorilor, fragmentîndu-şi forţele în entităţi statale distincte.

Ultimul din aşa-zişii selgiucizi mari, Sandjar (1117-1157), avînd nucleul stăpînirii în Khorasan, a încercat să-şi asigure dominaţia în Transoxiana controlată de karahanizi şi în Horezm. In perioada de apogeu a puterii sale el a primit o dură neaşteptată lovitură de la conaţionalii săi uzi, care îşi aveau sălaşele în regiunea Balkh situată în bazinul superior al Amu-Dariei. Nemulţumiţi de rigorile administrative şi fiscale de inspiraţie persană, la care erau supuşi, aceşti nomazi s-au răsculat şi, devastat cumplit principalele oraşe din Khorasan. De slăbirea Sultanatului selgiuc a profitat Horezmul, care, în ultimele decenii ale veacului al XH-lea a fost anexat, împreună cu vechile sale domenii din Iranul de vest.

Drept consecinţă a procesului de destrămare a statului turcilor selgiucizi, la sfîrşitul secolului al Xl-lea şi începutul secolului următor au luat fiinţă sultanate în Siria, Anatolia, Irak şi Kerman şi mai multe emirate autonome. Cel mai viabil dintre acestea s-a dovedit Sultanatul de Rum, creat în Asia Mică în ultimul sfert al secolului al Xl-lea, ca rezultat al ofensivei conduse de Suleiman ibn Qutulmish, un văr al lui Alp Arslan. Sultanatul a preluat numele Imperiului romano(-bizantin) (România, Rumelia), ale cărui teritorii asiatice le cucerise în anii de după lupta de la Mantzikert. In timp ce, în decurs de mai puţin de un secol, elementele turcice dispersate în Siria 51 Irak s-au arabizat, iar cele din Kerman s-au iranizat, fiind inferioare numeric şi din punct de vedere al civilizaţiei, colonizarea progresivă a zonei centrale a Anatolici cu grupuri masive de păstori selgiucizi, care au alungat o mare parte a băştinaşilor, a conferit regiunii o nouă coloratură etnico-demografică.

La fel cum avea să se întîmplc în veacul al XlV-lea - cînd în disputele pentru tronul bazileilor s-a făcut apel la sprijinul turcilor otomani, care au profitat de u* ponsabilitatea partidelor dezbinate spre a se instala în Balcani -, în luptele pentru dobîndirca puterii la Constantinopol de la sfîrşitul secolului al Xl-lea au fost atfM turcii selgiucizi, ce s-au folosit de obtuzitatea pretendenţilor la putere pentru a lua stăpînire teritoriul Asiei Mici. Astfel, în tentativa de a-1 detrona pe Mihail VII Du (1067-1078), Nikephoros Botaniates, strategul theraei Anatolici, a solicitat sprijinul unor mercenari selgiucizi, care au rămas în diverse cetăţi bizantine şi după ce acesta devenit bazileu. La rîndul său, el a fost confruntat cu tentativele contracandidatului Nikephoros Melisscnos de a-i lua locul. Ncdispunînd de un număr adecvat de adepţi în cadrul aparatului militar grecesc, el a repetat gestul nefast al lui Nikephoros Botaniates de a apela la suportul căpeteniei selgiucide Suleiman ibn Qutulmish', adîndu-se ca, drept recompensă a ralierii la acţiunile preconizate, să-i cont*

. rjj întinse din Anatolia. Dacă Mclissenos a capotat în realizarea planurilor, în t6 ■ b selgiucizii şi le-au concretizat din plin pe ale lor, după ce, în urma abdicării C te a lui Nikephoros III Botaniates (1078-1081), sceptrul imperial a revenit lui ' oS I Comnenos, a cărui autoritate nu s-au arătat dispuşi să o recunoască. De f \ ei au probat abilitate şi consecvenţă în tentativa de a-şi întinde şi consolida a ozi ţi'ile în Podişul Anatolian.

Dat fiind că menţinerea la putere a lui Alcxios I ridica probleme, iar soarta eriului era pusă la grea cumpănă prin debarcarea normanzilor lui Robert Guiscard - vestul Peninsulei Balcanice, Bizanţul a fost silit să încheie pace cu turcii selgiucizi, nă ce îi respinsese de pe ţărmul Bosforului şi apoi din Thynia şi Bithynia. Tratatul •a pe deplin convenabil selgiucizilor pentru că nu îngrădea posibilităţile de mişcare, ferindu-le timp spre a se întări în zonele deja dobîndite. Conducătorul lor - Suleiman ibn Qutulmish - îşi stabilise reşediţa la Niceea (denumită de turci Iznik), la numai cîteva zile de marş de Constantinopol, punînd bazele unui viguros stat, ce avea să dăinuie pînă la începutul secolului al XlV-lea.

în ultimii săi ani de domnie, nu rivalitatea cu un Bizanţ vlăguit şi debusolat reprezenta dominanta angajamentelor militare ale lui Suleiman, ci disputele cu consîngenii acestuia din Siria şi Palestina, unde se găseau domeniile lui Tutush. Conflictul s-a declanşat atunci cînd Suleiman a cucerit puternica cetate de la Antiohia, ce fusese inclusă într-un principat armean, desprins mai demult de sub autoritatea Imperiului bizantin. Războiul cu Tutush din anul 1086 i-a fost fatal lui Suleiman ibn Qutulmish, a cărui moarte lăsa o situaţie confuză în Anatolia, întrucît urmaşul său Qilij-Arslan I era prea tînăr pentru a-şi asuma personal puterea.[72]

De dispariţia lui Suleiman de pe arena politică au profitat emirii locali interesaţi să-şi dobîndească autonomia. în fosta sa reşedinţă de la Niceea puterea a revenit lui Abul Kasin. în pofida unui acord de pace încheiat cu Alexios I Comnenos, acesta a reluat ostilităţile, fiind avantajat că principalele forţe ale Imperiului erau angajate în

---

Pentru istoria turcilor selgiucizi de la **sfirşitul** secolului al Xl-lea şi din veacul următor, cf. R. Grousset, *op. cit.,* I, p. XLIV şi urm.; A. II. Siddiqi. *Caliphate..., passim;* Ch. liel il, L. Oeconomos, R. Guilland, R. Grousset. *Histoire...,* **p.43-46,** 75-78, 295-299; T. Talbot Ce> *The Seljuks...,* p. 42 şi urm.; eadem, *Die Seldschuken,* Koln, 1963; S. Vryonis, Jr., *The lne—,* p.101 şi urm.; I. Kafesoglu, *Seljuks,* p.43 şi urm.; N. lilisseeff, *Nur ad-Din, un Prtnce musulman de Syrie au temps des Croisades (511-569 H. / 1118-1174),* I, II, ic> !967; idem, *LVrient...,* p. 208 şi urm.; C. **Cahen,** *The Turkish tnvasion: The rik'ds, în A History ofthe Crusades,* I, p. 135-176; idem, *The Turks in Iran and Anatolia e Mongol Invasions,* în *ibidem,* II, ed. a 2-a, 1969, p. 675-692; idem, *L'Islam..., 'eb ' m> La Turquie pre-ottomane,* Istanbul-Paris, 1988, p.ll şi urm.; E. Werner, *Die* a. *e mer Grossmacht...,* p. 24 şi urm.; D. Morgan. *Medieval Persia...,* p. 25-50; S.G. s\v °V> *^osu darstvo sel'dzukidov...,* p. 79 şi urm.; idem, *Selgukiden...,* p. 58 şi urm.; CH. Orth> *Saldjnkids,* p. 938-950.

Balcani în luptele cu pecenegii. Reliefînd mari ambiţii expansive, Abul Kasin a injţj construirea unor nave maritime, dar planurile i-au fost dejucate de bizantini, Ca le-au incendiat înainte de a fi terminate. **Conflictul** cu Imperiul s-a aplanat j momentul cînd conducerea Sultanatului s-a decis să lichideze aspiraţiile de aut nomie a selgiucizilor din Anatolia, trimiţînd trupe care au asediat Niceea. în aceag* situaţie critică, Abul Kasin a reuşit să-i înduplece pe vechii săi duşmani din Bi^ să-i vină în ajutor, la curtea constantinopolitană cvaluîndu-se drept **preferabili** sprijinirea entităţii turceşti mai puţin puternice. Pe de altă parte, dat fiind că considera incapabil să reziste pe termen îndelungat în faţa forţelor selgiucizil0 mari, Abul Kasin a încercat o reconciliere, dar a fost curînd suprimat din ordinul acestora, astfel că autoritatea Sultanatului a **fost** restabilită temporar în cea nla mare parte a Asiei Miei.

Dintre emirii din această regiune, extrem de activ şi întreprinzător s-a dovedit Tzakas (Ceaka), al cărui domeniu se localiza în jurul Smirnei (numită de turci Izmir). Dînd dovadă, la fel ca şi Abul Kasin, de o remarcabilă capacitate de adaptare la condiţiile oferite de teritoriile anexate, emirul Tzakas a trecut la organizarea unei flote, spre a ataca insulele greceşti din Marea Egee, iniţiativă de-a dreptul surprinzătoare pentru căpetenia unei populaţii predominant senii-nomadă.

Cu ajutorul forţelor sale navale, ci a reuşit să ocupe poziţii importante în Chios, Samos şi Lesbos, risipind flota comandată de Nikcphoros Kastamonitcs, ceea ce periclita supremaţia maritimă a Bizanţului. Selgiucizii de la Smirna nu au reuşit însă să reziste la atacul echipajului lui Constantin Dalassenos şi a trebuit să cedeze Chiosul şi celelalte insule din Egee[74], cu puţin timp înainte de înfruntarea crucială a bizantinilor cu pecenegii de la Lcbunion din 1091. Insuccesul nu a avut darul să-! demoralizeze pe emirul turc, care a continuat acţiunile agresive în insulele din Marea Egee, cu toate că nu s-au desfăşurat în favoarea sa[73].

Tzakas a probat abilitate şi inventivitate şi din punct de vedere diplomatic îneercînd să coaguleze alianţe chiar în arealuri îndepărtate de posesiunile sale şisa determine conflicte între terţe părţi, de pe urma cărora să poată beneficia. Astfel, in scopul de a-şi spori eficienţa loviturilor îndreptate contra Imperiului bizantin, tatonat o coordonare a propriilor acţiuni cu acelea ale pecenegilor din Balcani, iarl iarna din 1090-1091 a trimis o solie la cumanii de la nordul Mării Negre, în scopul a-i incita să ocupe Chersonul[7'1], demers care, în eventualitatea concretizării, a însemnat nu numai o lovitură cu implicaţii militare, într-un punct cu pregna

---

[73] Anne Comnene, ***Alexiade,*** II, ed. B. Lcib. Paris, 1943, p. 63-79.

[74] *Ibidem,p.* 110-116.

[75] *Ibidem,* p. 158 şi urm.

[n] *Ibidem,p.* 134.

l nte strategice, ci şi una cu grave repercusiuni economice, dat fiind că cetatea din cumula rosturi comerciale de prim rang atît pentru estul Europei, cît şi tru Bizanţ. Dacă tentativele sale nu au avut şansa să se materializeze, aceasta s-a rat desigur şi faptului că în momentul respectiv căpeteniile cumanilor erau esate să se angajeze în disputele bizantino-pecenege din Peninsula Balcanică.

Tenacitatea şi îndîrjirea cu care emirul de la Smirna s-a lăsat antrenat în • freprinderile războinice împotriva Imperiului sînt puse de Anna Comnena pe seama biţiei de a ajunge bazileu[77], explicaţie ce rămîne sub semnul incertitudinii. în himb, din firul naraţiunii sale transpare cu evidenţă preocuparea ardentă a lui Tzakas de a smulge Bizanţului teritorii ce erau de natură să-i procure venituri substan-r'ale şi să-i asigure stabilitate politico-militară, avantaje mai palpabile şi cu o tentă mai realistă. Zelul său a fost temperat în anul 1093 nu de bizantini, ci de armatele ultanului Qilij-Arslan I[7S], fiul lui Sulciman, care şi-a impus controlul în centrul şi în vestul Asiei Mici, în vreme ce Cappadocia a revenit emirului Danishmend, întemeietorul dinastiei omonime. Tzakas reapare pe scena politică în anul 1097 în cursul ofensivei comune a bizantinilor şi a cruciaţilor din Asia Mică, cînd a fost nevoit să predea Smirna celor dintîi[79], într-o vreme cînd Niceea împărtăşea aceeaşi soartă.

Confruntările încrîncenate dintre turcii selgiucizi şi greci, opunînd două etnii deosebite, cu confesiuni şi acumulări culturale diferite, cu experienţă istorică proprie, nu s-au extrapolat pe tărîmul inflexibilităţii totale şi al duşmăniei opace. Dimpotrivă, din raţiuni variate şi, în primul rînd, din necesităţi strategice imediate, între cele două entităţi s-au întreţinut cvasipermanent punţi de comunicare, chiar dacă ele au avut un flux aleatoriu. Traversînd o perioadă cînd incapacitatea diriguitorilor şi lipsa lor de percepţie a cursului evenimentelor l-au împins în pragul unui veritabil colaps, Bizanţul de la sfîrşitul secolului al Xl-lea a încercat să se revigoreze pe plan militar prin aP°rtul mercenarilor, în cadrul cărora s-au individualizat aşa-numiţii *Turkopuloi I 'urcopoles I Turcopoli,* etnonime ce desemnau pe selgiucizi şi alte neamuri turcice. CeŞti mercenari - arcaşi călăreţi redutabili -, cu locul de obîrşie în Asia Centrală, au st folosiţi intensiv pentru supravegherea şi limitarea abuzurilor participanţilor la ma cruciadă, ce traversau themele balcanice ale statului bizantin, iar ulterior în i ero°ase circumstanţe, îndeosebi în decursul secolelor XII-XIII, cînd o mare parte a)r a acceptat convertirea la creştinism.[1'"]

---

n lb *idem,p.* 157-158 şi 165. lb *id i,* p. 165-166.

MII, 1945, p. 23-24.

")e/-Ce A-^J-C. Savvides, *Late Bizantine and Western historiographers on Turkish Hist*Ot- SS m *Greek and Latin armies: the Turcoples / Tourkopouloi,* în *Making of Byzantine* tu*dies dedicatedlo Dona/d M. Nicol,* ed. R. Bcaton şi Ch. Roueche, Londra, 1993, p.

Revigorarea Imperiului bizantin în timpul energicilor şi înzestraţilor bazilci <]■ dinastia Comnenilor: Alexios I (1081-11 18), Ioan II (11 18-1143) şi Manuel I (\ \ ^ 1180) şi războaiele purtate cu un Sultanat de Rum frămîntat de lupte dinastice i . diminuat drastic posesiunile din Anatolia. Cucerirea Niccei în 1097 de bizantini sprijinul participanţilor la prima cruciadă, a impus transferarea capitalei la **Ieoniu** (Konya), unde a rămas pînă la dispariţia Sultanatului în primii ani ai secolului al XIV lea, cînd a fost încorporat în statul turcilor otomani. Ofensiva bizantină a fost stonat- prin strălucita victorie obţinută în 1176 de sultanul Qilij-Arslan II **(1156-11**9">\ **i,** Myriokephalon, comparată adesea cu cea repurtată cu un secol înainte la Mantzikcn dar ale cărei urmări n-au fost însă nici pe departe atît de grave. Acelaşi suvera selgiucid s-a preocupat de anexarea emiratului rival al Danishmenizilor. Spre **sfîrşitul** vieţii sale, coloanele germane ale cruciadei a Ill-a, conduse de împăratul Friedrich | Barbarossa, i-au străbătut statul şi i-au cucerit capitala în mai 1190, ceea ce nu reuşise să realizeze Manuel I Comnenos în vremea expediţiei organizate în anul 1146.[SI]

în anii scurşi după înfruntarea de la Myriokephalon, grupuri masive de turei selgiucizi au putut să se stabilească în zonele centrale ale Podişului Anatolian. Un nou aflux de populaţie turcofonă din centrul Asiei a găsit acolo adăpost după şocul campaniilor lui Gingis-han, ceea ce a diminuat şi mai mult ponderea clementului grecesc. Toponimia şi alte surse indică infiltrarea în Asia Mică a reprezentanţilor diverselor triburi ale uzilor amintite de Mahmud al-Kasghari şi Răsid od-Din: Qiniq, Qayigh, Bayundur, Iyve, Salghur, Afshar, Qara-biiluk, Becheneg etc.[s]~ în concordanţă cu tradiţia islamică, neacceptată însă de toţi specialiştii, turcii otomani - principalii beneficiari ai moştenirii culturale şi politice ai selgiucizilor din Anatolia - ar fi descendenţi ai unei formaţiuni tribale ale uzilor, Qayi/Qayigh.

Cu toate că acapararea teritoriilor ccntral-anatolienc leza interesele Bizanţului, raporturile cu turcii selgiucizi nu s-au înnegurat într-atît de mult încît să nu lase loc momentelor de destindere. Cum în politică duşmăniile vechi se atenuează cînd apar altele noi, între Imperiu şi selgiucizi s-a ajuns la anumite forme de colaborai militară. Spre exemplu, atunci cînd Constantinopolul nu găsea soluţii pentru a->. supune pe Chrysos, o căpetenie a vlahilor din Macedonia, împăratul Alexios H Anghelos a făcut apel în anul 1199 la ajutorul emirului de la Ancyra (Ankara). Tu*** trecuţi pe malul european al Bosforului n-au fost în măsură să încline bălan.[11] succesului spre tabăra bizantină, reuşind doar să captureze un număr de via[11]- Atenţionat de unii din supuşii săi asupra culpabilităţii de a accepta ca oameni

---

122-136; M.C. Bartusis, ***The*** *Laie Byzaniinc Anin: Arm.s and Socidy, 1204-1453*. Philadd 1992, p. 61 şi urm.

[81] Cf. nota 72.

[K] I. Kafesoglu, ***Sel/vks,*** p.97. **Cf.** şi M. **F.** Kopiiilii, *Les* ***Origines...,*** p. 49-50.

„ci confesiune să fie robiţi în ţările musulmane, Alexios III a refuzat să t-vină[83], desigur pentru a nu-şi irita aliaţii.

în deceniul trei al secolului al XNI-lea Sultanatul de Rum s-a aventurat într-o ară şj surprinzătoare acţiune navală, cxtinzîndu-şi dominaţia asupra prosperului de la Sudak din Crimeea, cel mai activ punct comercial prin care se tăcea 'tura între Levant şi ţinuturile nord-pontice, ajuns sub controlul cumanilor. Turcii igiucizi profitau şi de slăbirea Imperiului grecesc de la Trapczunt - apărut în 1204, nă cucerirea Constantinopolului de cruciaţi -, care moştenise domeniile bizantine ,. sU(Ju.i Crimeei. încercarea cumanilor de a recuceri Sudakul cu ajutorul ruşilor, ■ teresaţi şi ei de fluxul negoţului dirijat prin acest centru, s-a soldat prin înfrîngerca lor de către selgiucizi.*[4] Succesul întreprinderii Sultanatului fusese facilitat de asigu- •area controlului asupra unei porţiuni a litoralului pontic al Anatoliei şi de echiparea corespunzătoare a flotei care a iniţiat atacul/[5]

Sultanatul de Rum a traversat un moment de extremă gravitate la **pătrunderea** mongolilor în Asia Mică în 1243, fiind constrîns să se recunoască vasal. Ajuns în conflict cu mongolii din Iran, sultanul Izz cd-Din Kaikaus s-a refugiat cu un grup de supuşi pe teritoriul bizantin, dar ulterior împăratul Mihail VIII Paleologul le-a propus în 1263/1264 să se stabilească în Dobrogca, unde ar fi plecat sub comanda lui Sarî-Saltuk-Baba, o rudă a lui Izz ed-Din cu însemnate prerogative în sfera confesională, în conformitate cu datele tradiţiei locale turceşti, mormîntul său s-ar afla lîngă oraşul Babadag, toponim derivat după anumite păreri de la numele acestuia. în expediţiile organizate de-a lungul timpului împotriva Moldovei şi Poloniei, sultanii şi vizirii otomani se opreau întotdeauna la Babadag, spre a se ruga la mormîntul legendarului Sarî-Saltuk-Baba. Nu este mai puţin adevărat că şi alte localităţi din Imperiul otoman îşi revendicau meritul de a-i adăposti rămăşiţele pâmînteşti, invocînd tot elemente ale tradiţiei.*[6]

Dintre numeroasele ipoteze privind originea găgăuzilor din Dobrogea şi nord-estul bulgariei - atraşi în epoca modernă în sudul Basarabiei de Imperiul rus -, majoritatea

---

' Nicetae Choniatae *Historia,* cd. Im. Bckkcr. Bonn. 1835, p. 668-669. MH.W. Duda, *D/e Seltschukengeschichte des **Ibn** Bibi.* Copenhaga. 1959, p. 130-139. 1?' A. Jakubovskij, *Rasska: Ibn-al-Bibi o pokhode maloazijskikh **turok** na Sudak, polovtzev i russkikhvnacaleXUIv.*, în *Vizantijskij vremennik.* XXV, 1927. p.53-76. <j . Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini **pînă** la cucerirea otomană.* II, **trad. M.**

'^d- V- Spinei, Bucureşti, 1988, p.23-25; C. Cahen. *La Turqme....* p. 124-126.

Hei■ ^ Locmani *ex libro Turcico qui **Oghuzname** inscribitur,* ed. .T. J. W. Lagus. ^itt^eforSiae> 1854_ p_]fM6 şi 32"35; GD_ Balascef- *împăratul Mihail VIU..., passinr.* P. *0rj* ' *az'J'ogh!u 'A/i on the Christian Turks of the Dobru/a.* în *Bulletin of the School of Pi-obi'"1 a"d African Studie.s. Universily of London.* XIV, 1952, 3, p.639-668; A. Decci, fc""o *a Co^on'~ăr'ii turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIH-lea,* în idem, *Relaţii ^-orientale,* red. M.D. Popa, Bucureşti, 1978, p. 169-192.

sufragiilor specialiştilor le întruneşte cea care îi consideră drept strămoşi ai lor pe tm- **j** selgiucizi transferaţi în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră la începutul domniei l Mihail **VIII.** în favoarea acestei opinii pledează şi argumente de ordin lingvistic. De altf chiar numele găgăuzilor parc a păstra amintirea strămoşilor lor uzi. Unii istorici **sîiy** i părere că descendenţi ai turcilor selgiucizi, colonizaţi şi trecuţi la creştinismul ortodox l Dobrogea, ar fi şi „arhonţii" Balica (Balîk) şi **Dobrotici."**[7]

Prin aşezarea grupurilor de selgiucizi în nord-estul Peninsulei Balcanice nind din sud, se comitea o abatere netă de la o uzanţă milenară în circuitul migraţii] din jumătatea răsăriteană a Europei, care s-au propagat prin stepele ponto-easpi$_c$ întotdeauna de la est spre vest, bifureîndu-sc apoi spre Cîmpia Pannonică şi $_{spr}$ ţinuturile balcanice.

B. Staţionarea în răsăritul Europei şi migrarea în Peninsula Balcanică

încă înainte ca grupul condus de Selgiuc să se fi detaşat din trunchiul principal al confederaţiei tribale, o parte a uzilor avansase pînă spre Marca Caspică şi spre cursul inferior al Volgăi, într-un teritoriu unde sălăşluiau pecenegii, care era învecinat cu Chaganatul chazar. Deplasarea unui grup de uzi din Horczm în „regiunile pecenegilor" *(Bajanak),* la o dată neprecizată, din păcate, s-ar fi datorat, potrivit lui Marvazi, disputelor cu caracter confesional, exodul fiind o urmare a refuzului de acceptare a islamismului.*[1"]

în disputele pentru acapararea respectivelor regiuni uzii au recurs la alianţa chazarilor,[89] care probabil avuseseră de îndurat atacuri ale pecenegilor şi doreau să-i înlăture din preajma propriului stat, ceea ce au reuşit spre sfîrşitul secolului al IX-lea. Dacă pentru moment coalizarea cu uzii s-a arătat benefică pentru Chaganat, în deceniile următoare vecinătatea lor s-a dovedit a fi o sursă de tulburări, cronicile contemporane atestînd stări încordate între chazari şi uzi.

Uzii profitau adesea de îngheţul apelor Volgăi pentru a întreprinde prădăciui" în teritoriul Chaganatului, care nu reuşea să găsească antidotul pentru a se opu^ acestor raiduri. De-abia după ce gheaţa se topea, chazarii se puteau bucura de linişte.

---

*[7] A. I. ManoiT, *Originea găgăuzilor,* **trad.** N. Batzaria, Bucureşti, 1940, p. 11 şi [urm"] Wittek, *Les Gagaouzes...,* p. 12-24; W. Zajaczkowski, *Gagcnn,* în *The Encyclopaedia of*'*' NE, II, Leiden-Londra, 1965, p.972-973; S. **Dimilrov,** *Esâe eclno* ***mnenie*** *za imeto „gag[0"1]* în *Bălgarite* v *Severnoto Pricenomorie,* V, Veliko **Tărnovo,** 1996. p. 199 219.

[m] Marvazi, p. 29.

[m] *DAI,* p. 166-167. #

[90] Macoudi, II, p. 19; Mas'udi, ***Muruj*** *al-Dhahab,* în V. Minorsky, *A history of J"[c] and Darbcmdin the Wth-llth centuries,* Cambridge, 1958, p. 150-151.

cum am menţionat, în călătoria sa dc-a lungul Volgăi, Ibn Fadlan întîlni^în anul - comunităţi ale uzilor care duceau un trai nomad, dispunînd de herghelii j turme rte numeroase. Anumite texte medievale sugerează implicarea uzilor i atacul lansat în 965 de cneazul kievian Sviatoslav împotriva Chaganatului, cai: a con. jt decisiv la prăbuşirea sa." Este foarte probabil că uzii au încercat să fofite de ma şocului acuzat de chazari, pentru a le smulge teritorii din preajr(l Mării Caspi[ce]-

Cîtiva ani mai tîrziu, în 985, se înregistrează o altă amplă acţiune războinic i[a carc] ■[a] {Qeviană a conlucrat cu uzii: este vorba de campania împotriva bulgaii|[r] de pe Volea în vreme ce cneazul Vladimir cel Sfint a pornit în expediţie pe corăbii, [z]jj _ m *i* firesc - s-au deplasat călări.[y2] închegarea acestei alianţe nu era întîmplătoa[(pentru c]ă pe de o parte, uzii îşi aveau sălaşele în apropierea Bulgariei, iar, pe de altă pa^ *ruşn,* în condiţiile în care raporturile cu pecenegii evoluau spre forme tensionate, optase, pentru cooperarea cu adversarii lor indezirabili din arealul stepei. în ceea ce prive.; statul bulgarilor de pe Volga Mijlocie, acesta devenise, spre sfirşitul mileniului l,(na din formaţiunile politice cele mai puternice din răsăritul Europei, beneficiind de 'aşezare geografică favorabilă, la confluenţa cîtorva drumuri comerciale de importaţi; continentală, unde s-au dezvoltat o seamă de centre urbane (Bolgar, Biliar etc.) cu[0 v]Ja[ţa] economică înfloritoare. Prosperitatea sa, dezvăluită şi de fructuoasele cercetări ar)[0]logice întreprinse în ultimele decenii, explică şi atacurile prădalnice pe care a trebuit să Huporte, cu toate că desigur nu-i lipsea capacitatea de ripostă.[43]

încă de la mijlocul secolului al X-lca, uzii se profilau ca o forţă de şoc • temut în perimetrul meridional al Europei de Est. Nu întîmplător, împăratul Consti[in] vil Porphyrogenetos - în informaţiile şi sfaturile pe care le dădea fiului şi asociaţi său la tron, Roman (ce avea să devină al 11-lea din şirul bazilcilor omonimi), îtiederea asigurării securităţii statului - opina că uzii ar fi fost în măsură să se Jea la agresiuni împotriva pecenegilor[44] şi a chazarilor.[93] Prin aceste aprecieri,; viza cooptarea lor de partea Constantinopolului, în eventualitatea contracarării ţimitor [ac]ţiuni ostile, relevîndu-se totodată preţuirea de care se bucurau disponibila^ [m]ili-[are] [a'e] uzilor din partea cercurilor diplomatice de pe malurile Bosforului.

' P-B. Golden, *The Migrations...,* p.78-80.

^***WL,l,p.59;****/p.let., col.ll.*

y [v] A.P. Smirnov, *Volzskie bulgary,* Moscova, 1951; *Issledovanija Velikogo goja,* red. red [eC∗°V'] Moscova, 1976; *Kul'tura Biljara. Bulgarskie ontdija truda i onizie Afli* vv., p[e]. ■'^"- Khalikov, Moscova, 1985; *Gorocl Bolgar. Ocerki istorii i kul'tury,* \ G.A. cov [r°V"Dav]y[dov], Moscova, 1987; E.P. Kazarov. *Kul'tura rannej Vo/îskoj Bolgc* Mos-D[a] ' ^> *Gorod Bolgar. Remeslo metallurgov, kuznetzov, litejscikov,* red. G.A. dorov-

[lJ5][D]-4/,p.62-63.

reeiunil*

Fig. 33. Harta descoperirilor de morminte ale turanicilor din secolele X-XIII din regi româneşti extracarpatice. A - Descoperiri sigure; B - Descoperiri incerte.

i: 6

1 - Alecseevca-Svetlîi; 2 - Bălăbăni; 3 - Banca; 4 - Baştovanca; 5 - Bădragii Vechi-Belolesie; 7 - Bereşti; 8 - Bîrlad - „Moara lui Chicoş"; 9 - Bîrlad - „Parc"; 10 - Bolg«[d;] 15

Borisăuca; 12 - Bucureşti - „Lacul Tei"; 13 - **Budachi** (= Primorscoe); 14 - Buza[11'] Calanciac; 16 - Camenca; 17 - Caplani; 18 - Căuşani; 19 - **Chircăeşti; 20 - Chisliţa; 21** . Ci**

riocîltai; 23 - Cîrnăţeni; 24 - Cocicovatoe; 25 - Copanca; 26 - Corjova; 27 - Corpaci; 28 *i.* cti- 29 - Cuconeştii Vechi; 30 - Curcani; 3 1 - Dridu-Snagov; 32 - Dubosarii Vechi; 33 - . . 34 - Fridensfeld (= Mirnopole); 35 - Frumuşica; 36 - Garvăn-Dinogetia; 37 - Grădeşli; Ew '*' ăjiştea; 39 - Grivita - Galati; 40 - Grivita - Vaslui; 41 - Grozesti; 42 - Gura Bîcului; 43 - 38, tjqgirnus, '44 - Hăncăuti; 45 - Histria; 46 - Holboca; 47 - Holmscoe; 48 - Iablona; 49 - vea' 50 ' J^{e}^" Iar; 5^ " T"ava; *52* - **Lieşti;** 53 - Limanscoe-„Fncăţei"; 54 - Lişcoteanca; [3] Matca; 56 - Mârculeşti; 57 - Mîndreşti; 58 - Moscu; 59 - Movilita; 60 - Nagornoe; 61 - anienca; 62 - Ogorodnoe; 63 - Olănesli; 64 - Olteniţa; 65 - Opaci; 66 - Pavlovca; 67 - ti' 68 - Pîrteştii de .Tos; 69 - Plavni; 70 - Pogoneşti; 71 - Primorscoe; 72 - Probota; 73 - cari; 74 - Răscăieţii Noi; 75 - Rîmnicelu; 76 - Roma; 77 - Saiţa; 78 - Sărata: 79 - Seliştc; 80 Strumoc; 81- Suvorovo; 82 - Şabalat (Sadovoe), 83 - Şevcenkovo **(Pomezani); 84 - Ştiubei;** xs Tan°îru; 86 - Taraclia; 87 - Todireni; 88 - Trapovca; 89 - Tudora: 90 - Tuzla; 91 - Ulmeni: q? Umbrăreşti; 93 - Ursoaia; 94 - Vasilevca; 95 - **Vinogradovca-„Curci";** 96 - Vişncvoe; 97 - Vităneşti; 98 - Zărneşti; 99 - Ziduri; 100 - Zînelor (Staţia-).

Pentru mai multe decenii după atacul din 985 nu mai deţinem informaţii exacte despre mişcările uzilor din extremitatea răsăriteană a Europei. Există anumite indicii asupra convulsiunilor din sînul confederaţiei tribale a uzilor în secolul al X-lea, ceea ce explică desigur şi desprinderea hoardelor lui Selgiuc aproximativ în aceeaşi epocă în care se producea expediţia contra bulgarilor de pe Volga. Dacă aceste frămîntări interne explică acalmia relativă din arealul de cîmpie din estul Europei, în prima parte a secolului al Xl-lea, este greu de precizat.

Obişnuitele tulburări din stepele nord-pontice s-au reaprins spre mijlocul veacului amintit, ca urmare a migraţiilor în lanţ a mai multor triburi mongole şi turcice din Asia Centrală, a căror ultimă verigă au constituit-o cumanii. Presiunea lor a determinat pe uzi să se deplaseze spre regiunile de la nordul Mării Negre, unde s-au intersectat din nou cu pecenegii. In perioada anterioară strămutării triburilor conduse de Kegen şi Tyrach în Imperiul bizantin m 1046, avuseseră loc ciocniri între cele două neamuri turanice înradite, nu departe de gurile Dunării. Cu toate că Kegcn dispunea de efective puţin numeroase, prin ardoarea cu care a "postat la atacurile uzilor a reuşit să Ic respingă. în schimb, Tyrach, în pofida faptului că în subordinea sa se găseau 11 triburi, nu a îndrăznit să primească lupta deschisă şi s-a repliat în [z]°na lacurilor situate dc-a lungul cursului inferior al Dunării.[9][1]

Cronicile greceşti, care dau relaţii asupra acestor evenimente, aveau probabil [v]'edere ţinuturile din sudul Bugcacului, preferate de nomazi în special pentru ' [are]- In cele din urmă, combatanţii cu resurse inferioare au fost nevoiţi să-şi caute post în Peninsula Balcanică. Hăţişurile mlaştinilor dunărene posedau anumite

---

i* ■ renos, II, p.582. La presiunile uzilor asupra pecenegilor se referă şi Ig-„ ' [ca]re utilizează însă etnonime arhaizante. Cf. Psellos, II, p.125; Anne Comnene. I. [7]P12

p. [lo]annis Scylitzae *Synopsis historiarum,* ed. I. Thurn, **Berolini** ct Novi Hboraci, 1973.

bi* '■ drenos, II, p.582. La presiunile uzilor asupra pecenegilor se referă şi alţi autori

' [ca]re uti

'P127-129.

virtuţi strategice, pe care cei ce erau familiarizaţi cu topografia zonei le puteau util" cu succes. Avantajele lor fuseseră probate înaintea pecenegilor de către goţii [97] de armatele lui Valens în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

După plecarea lor în Imperiu, este aproape sigur că triburile uzilor s-au grăbit *i* intre în posesia ţinuturilor de cîmpie din regiunile extracarpatiec. Grupurile pceen rămase la nordul Dunării de Jos au trebuit în mod firesc să accepte supremaţia uzilor s' le pună la dispoziţie cele mai bune terenuri de păşunat. Din păcate, numeroasele mormj ale nomazilor turanici descoperite în jumătatea sudică a Moldovei şi în estul Munten datate în secolul al Xl-lea (fig. 33), nu pot fi diferenţiate în actualul stadiu al cercetării pentru a permite concluzii în privinţa unor eventuale grupări zonale ale comunităţilor *h* uzi şi de pecenegi. Aceleaşi dificultăţi de separare a antichităţilor uzilor de acelea ale alto turanici, aflaţi în serviciul Arpadienilor, se constată şi în Ungaria (fig. 34).

în anii imediat **următori** izgonirii pecenegilor, uzii sînt semnalaţi la hotarele Rusiei unde au intrat în conflict cu principii locali. Potrivit **informaţiilor** cronicăreşti, în 1055 cneazul Vsevolod de la Pereiaslavl a întreprins împotriva lor un atac pe vreme de iarnă încununat de succes.[9]* Cinci ani mai tîrziu, în 1060, Iziaslav, Sviatoslav şi Vsevolod - fiii şi urmaşii lui Iaroslav cel înţelept, cneji la Kiev, Cemigov şi Pereiaslavl, ajutaţi de Vseslav Briacislavici, cneaz de Poloţk, au organizat o mare expediţie în stepe, conccntrînd efective uriaşe de călăreţi şi pedestraşi, acestea din urmă fiind transportate cu corăbiile pe Nipru. Nu avem cunoştinţă dacă această campanie a fost declanşată ca răspuns la unele raiduri ale turanicilor, dar o asemenea eventualitate pare oricum foarte firească. înfricoşaţi de mulţimea adversarilor, uzii s-au retras în derută, pierind de frig, de foame şi de boli. După cum pretind vechile letopiseţe, ei nu ar mai fi revenit niciodată la sălaşele lor."

Drept consecinţă a atacului coaliţiei cnezilor din Rusia, dar mai cu seamă a pericolului cuman, uzii au migrat în masă în regiunile de la nordul Dunării Inferioare, unde însă nu au rămas decît cîţiva ani. Teama de cumani, insuficienţa teritoriilor sau atracţia faţă de ţinuturile bogate din Balcani, ori şi una şi alta, i-au decis în 1064 să treacă precipitaţii! dreapta Dunării. Din cronicile bizantine rezultă că traversarea marelui fluviu s-a făcut *a* ajutorul corăbiilor, bărcilor şi a burdufurilor din piele[100]. Aşa cum se ştie, populaţiile nomade de stepă se foloseau în mod curent pentru a trece peste cursurile de apă cu însemnat de burdufuri confecţionate din piei de animale.

---

[97] Zosimus, *Nene Geschichte,* ed. O. Veh, Stuttgart, 1990, p. 162; *FHDR,* II, p. 308-31'

[98] *PVL,* I, p.109, unde atacul figurează în anul 6562 (=1054), pentru că a"" 6563(=1055) a fost omis din greşeală din manuscrisul **utilizat** (Cf. *PVL,* II, **p.390-390**- situaţie identică se întîlneşte şi în *Radztvilovskaja letopis*', în *PSRL,* 38, Leningrad. 1989. P în schimb, în alte letopiseţe evenimentul este raportat anului 6563. Cf. *Ip. let.,* col.151; A* [c] în *PSRL,* IX, **p.91;** *Gustinskaja letopis*', în ***PSRL,* II,** Sanktpeterburg, 1843. p.269.

[99] *PVL,* **I, p.109;** *Ip.* ***let.,*** col.151-152.

[100] Attaliates, p. 83; Skylitzes Continuatus. p. 654; *FHDR,* **III,** p. 60-61, 70-71.

3

Fi&34.
des[i dC Săgcată din fier din invenlarul] un"' mormînt de războinic (probabil uz), ■ [Co]Perit laÂrtând (comitatul Hajdu-Bihar), lîngă localitatea medievală Uzfalva.

Menţionarea utilizării concomitente a corăbiilor şi bărcilor conduce concluzia că aceste ambarcaţiuni din lemn au fost procurate de la comunităţile lo Cai ceea ce reprezintă o dovadă că, în pofida valurilor de migratori ce se succedau W ' cadenţă alertă, populaţia românească s-a menţinut şi în preajma axului dunărean.

Dacă ea nu este atestată explicit în izvoarele vremii, aceasta se datorează lanţ, i că o comunitate fără veleităţi militare deosebite nu suscita atenţia cercurilor politi c implicit nici a cronicarilor. Una din inspiratele butade ale lui Nicolae Iorga, ce viza i realităţi, pare concepută însă exact pentru situaţia la care ne referim: „Copiii cuminţi omenirii trec fără biografie"."" Persistenţa elementului local este certificată de retean demografică surprinsă de cercetările arheologice întreprinse în zonele centrale a| Moldovei pentru cea de-a doua jumătate a secolului al Xl-lea şi pentru veacul următor[102], ceea ce dovedeşte, în altă ordine de idei, că între băştinaşi, pe de o parte gj uzi şi ceilalţi turanici, pe de altă parte, se stabilise un anumit *modus vixendi.*

Stratul cu masive urme de incendiere şi de distrugere, datat în deceniul şapte al secolului al Xl-lea, de la Garvăn-Dinogctia[1"1] din nordul Dobrogei, precum şi tezaurele monetare şi de obiecte de podoabă din localitatea amintită mai sus[1"4] şi de la Păcuiul lui Soare,[105] ascunse în aceeaşi vreme, au fost puse în legătură cu evenimentele aflate în conexiune cu pătrunderea impetuoasă a uzilor în Balcani. Aceste descoperiri relevă că migrarea lor în Imperiul bizantin s-a tăcut prin Bugeac şi Dobrogea."" în teritoriul dintre Dunăre şi Mare se găsea şi lacul *Ozolinme I Uzoiimne,* cu nume derivat de la cel al uzilor,[1"7] a cărui identificare - cu lacul Razelm, balta lalomiţei, Delta Dunării, zona mlăştinoasă din proximitatea oraşului Pliska sau alte întinderi acvatice"[1]* - rămîne incertă.

"" N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istoric a Europei răsăritene în legătură cu această chestie),* ed. V. Spinei, Iaşi, 1998, p. 123.

[1112] V. Spinei, *Consideraţii cu privire la populaţia locală din zona centrală f meridională a Moldovei în secolele XI-Xll,* în *Cercetări istorice,* SN, **XII-XIII,** 1981-1982. p 173-203; V. Chirica, M. Tanasachi. în colab. cu R. Popovici şi C. Iconomu, ***Repertorid*** *arheologic al judeţului laşi,* Iaşi, 1984; II, 1985, *passim;* Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu,* Chişinău, 1994. p. 114 şi urm.; I. Tentiuc, *Populaţia* «"' *Moldova Centrală în secolele XI-XIll,* Iaşi, 1996.

[103] E. **Comşa, în Gh.** Ştefan. I. Barnca, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia, l Aşezare» feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn.* Bucureşti. 1967. p.29.

[104] E. Comşa şi Gh. Bichir, *O nouă descoperire de monede si obiecte de podoabei secolele X-XI în aşezarea de Iu Garvăn (Dobrogea),* în *Studii şi cercetări de numismatică*- 1960, p.223-244.

,

[1(15] P. Diaconu, *Un tezaur de monede bizantine din sec. al Xl-lea descoperit Io ?[aC] lui Soare,* în *Muzeu! Naţional,* III. 1976, p.235-239.

[106] Idem, *Les Petchenegues...,* p.79-80.

[107] Anne Comncne, II, p. 104-105.

"[IX] P. Diaconii, *Les Petchenegues...* . p. 121 -129.

exod nomad survenea într-o perioadă eînd forţele Imperiului erau uzate de te\c cu normanzii din Italia Meridională şi cu turcii selgiucizi, confraţii uzilor n ientul Apropiat, care chiar în acelaşi an - 1064 - puneau în evidenţă vulnera- nozitiilor bizantine din Armenia, nimicind garnizoana ce apăra puternica tate de la Ani.

Cronicile bizantine susţin că numărul invadatorilor se ridica la 600 000 de ni. Cu toate că această cifră este desigur exagerată şi nu poate fi acceptată ca iaiîieni. ^

• Hică este cert că puhoiul năvălitorilor a fost totuşi copleşitor. Armatele trimise ca -] împiedice traversarea Dunării au fost anihilate fără dificultate, iar conducătorii - tora au căzut prizonieri, între aceştia numărîndu-se şi Nikephoros Botaniates ■jtorul împărat Nikephoros III). în urma bulversării sistemului defensiv din preajma Dunării, uzilor li s-au deschis căile de pătrundere în adîncul teritoriului bizantin. în fervoarea de a prăda cît mai mult, unele cete ale lor au avansat pînă la Illyricum şi în Elada, ajungînd sub zidurile Thessalonikului. Neputinţa oştilor imperiale de a contra- cara invazia a fost suplinită de asprimea extremă a iernii dintre 1064 şi 1065, care a provocat uzilor daune atît de grele îneît o parte dintre ei s-au **hotărît** să se înapoieze la nord de Dunăre.[109]

Relatînd în stilul său presărat cu preţiozităţi şi marcat de o ncdisimulată tentă xenofobă evenimentele raportate domniei lui Constantin X Dukas (1059-1067), Michael Psellos făcea referiri la o expediţie de amploare asupra Imperiului pusă la cale de *misieni* şi *tribali*."" în pasajul respectiv se avea în vedere în mod evident marea invazie a uzilor, desemnaţi în cronică prin etnonimul arhaizant *tribali,* aplicat de regulă în literatura istorică bizantină sîrbilor[1]", în vreme ce prin termenul de *misieni* au fost nominalizaţi pecenegii, cu toate că în mod curent prin acesta se făceau referiri la bulgari şi doar foarte rar la vlahi sau la unguri"[2]. în sprijinul identificărilor propuse pledează şi faptul că într-un alt pasaj al cronicii lui Michael Psellos, privind invazia din 1059 organizată de pecenegi, aceştia sînt desemnaţi, de asemenea, prin apelativul de *Mysoi*[Ui], la fel cum a procedat şi Anna Comnena. "[4] Admiţînd vali-tatea identificărilor evocate, ar rezulta că în anul 1064 uzii s-ar fi aliat cu pecenegii, 'eea ce contravine altor informaţii, din care reiese dimpotrivă că aceştia din urmă ar ii

---

[09] Attaliates, p.83-86; Skylitzes Continuatus. p. 654-656; Psellos, II, p. 149; Michaelis vcae *Annales,* ed. Im. Bckker, Bonn. 1836, p.605; Zonaras, II, col. 251-254; Malthieu se,p.126-127 Ho- Psellos, II, p. 149.

^ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* II, ecl. a 2-a, Berlin, 1958. p. 329.

Ibidem, p. 207-209. CI', şi S. Bre/canu, *„Mesiens" chez Nicetas Choniatc. °'°gie archaisante et rcaliic ethniquc medievale,* în *Etudes byzantines ci es,* II, ed. E. Popescu, O. Ilicscu şi T. Teoteoi, Bucureşti, 1991, p. 105 şi urm.

3S, II, p. 125. ' Anne Comnene, I, p. 127.

ajutat ostile imperiale să-i zdrobească pe uzi.""[1] Cu toate acestea, nu consideră exclusă nici ipoteza că o parte a pecenegilor răspîndiţi în cîmpia de la sudul % din afara sistemului operaţional militar bizantin să se fi asociat vremelnic noului i turanic revărsat asupra Balcanilor, după cum s-ar putea admite şi posibilitatea într-o primă fază pecenegii să se fi alăturat uzilor, iar ulterior, cînd au constat degringolada în care au ajuns, să-i fi abandonat şi să fi **făcut** jocul interescl Bizanţului.

Decizia unor grupuri de uzi de a părăsi Imperiul, cînd deja se profila eşec întreprinderii lor, le-a fost încurajată şi de darurile trimise din ordinul împăratul Constantin X Dukas. Efectivele care nu s-au grăbit să facă cale întoarsă au fost deci mate de foamete şi epidemii, astfel că misiunea garnizoanelor locale, ajutate de tnj pele auxiliare ale pecenegilor, de a le nimici sau **a** le face inofensive a fost mult uşurată. Cei ce au reuşit să se salveze şi-au oferit serviciile bazileului, care a dispus să fie colonizaţi în Macedonia. Pentru a le spori devotamentul, unii din conducătorii lor au fost investiţi cu înalte demnităţi oficiale."[6]

Contingentele uzilor încadrate în armatele bizantine au fost folosite în diverse întreprinderi militare, atît în provinciile asiatice, cît şi în cele europene ale Imperiului. După cum am arătat, utilizarea lor în confruntarea de la Mantzikert nu s-a dovedit inspirată, datorită lipsei de loialitate **faţă** de bazileu, manifestată într-un moment de cumpănă."[7]

în rîndul trupelor auxiliare dislocate de Alexios I Comnenos împotriva pecenegilor din Paristrion, în jurul anului 1090, se aflau, potrivit **informaţiilor** consemnate de fiica sa Anna, *sarmaţii* Uzas şi Karatzas "[x], pentru ca, într-un alt paragraf al cronicii ei, numai Uzas să fie desemnat ca *sarnuil,* în timp ce lui Karatzas i se aplică apelativul de ***scit[119].*** Dacă Argyros Karatzas, nominalizat într-un sigiliu drept „protokuropalates şi duce de Philippopolis"[120], parc **a** avea o ascendenţă pecenegâ, tovarăşul său de arme Uzas era probabil, precum îi indică numele, un reprezentant al neamului uzilor.

Cînd armatele primei cruciade parcurgeau regiunile balcanice în anul 109'. dedîndu-se la prădăciuni, autorităţile bizantine au trimis împotriva lor şi detaşament de uzi, care le-au provocat pierderi, perturbîndu-le avansarea spre Locurile Sfinte- Implicarea uzilor *(Usi I Huşi)* în ciocnirile cu cavalerii cruciaţi a avut loc împreuna c

---

[115] Attaliates, p. 85-86; Skylitzcs Conliimatus. p. 656; **Zonaras, II,** col. 253-254. "[fi] Attaliates, p. 87; Skylitzes Continuatus, p. 656-657.

Cf. notele 69-70.

[1]K

[19] *Ibidem,* p. 204. Cf. şi p. 147 (unde Karatzas este calificat, de asemenea, *â^nl-^*[1] **117,**

[1] Anne Comnene, II, p. 97.

' *Ibidem,* p. 204. Cf. şi p. *U* [120] V. Laurent, *Argyros Karatzas, protokurapalates şi duce de Philippopoli,* "[n] ^ *istorică,* XXIX, 1943, 7-12, p. 206. 190

• uxili[ar]i din armatele imperiale: turci selgiucizi, cumani, *tanaces* (?), pecenegi j 1 ari *(Turci, et Comani, Huşi, el tanaces, Pincenati, el Bulgari),* care au atac»; ana provensalilor condusă de Raymond IV de Saint Gilles, conte de Toulouse, 1 outul lui februarie 1097, în apropiere de Durazzo[121], după ce aceasta străbătuse \ 'ursul iernii coasta Dalmaţiei.

O soartă în parte asemănătoare au avut şi uzii refugiaţi în stînga Dunării, und* 3 cum pretinde cronicarul Michael Attaliates, s-au pus în slujba „arhonteln rniidonilor",[122] termen prin care era desemnat, după toate probabilităţile, un cnei* Interpretarea aceasta devine mai convingătoare dacă se au în vedere şi informi ... presărate în letopiseţele ruseşti. în condiţiile în care stăpînii necontestaţi » teoelor ponto-caspice în ultima treime a secolului al Xl-lea deveniseră cumanii ansa grupurilor nomade de alt neam de a supravieţui în acel spaţiu consta fie în a g upune căpeteniilor acestora, fie în a se subordona statelor puternice din vecinătate Ca şi pecenegii, uzii s-au aflat în dublă ipostază.

După eşecurile înregistrate în Bizanţ în 1064-1065, îi reîntîlnim pe uzi la nordd Mării Negre de-abia în 1080, în circumstanţe insuficient clarificate. In anul respectiv aşa-numiţii „tortzi (uzi) pereiaslavleni" au lansat un atac asupra Rusiei Kieviene, dai fiul marelui cneaz Vsevolod I Iaroslavici, Vladimir, a reuşit să-i înfrîngă.'^ Nominalizarea lor cu apelativul de „pereiaslavleni" este întrucîtva ciudată, dacă ţinerf seama de faptul că, numai cu un an înainte, Vsevolod îşi impusese prerogativei* puterii la Pereiaslavl şi încheiase pace cu cumanii.[124] De aceea, este de presupus *ci* grupul de uzi stabilit în teritoriul cnezatului de la sud-est de Kiev acţionase fie dirf proprie iniţiativă, fie la instigarea adversarilor marelui cneaz.

La scurt timp după incidentul evocat, uzii au intrat în serviciul enezilo:' kievieni, o primă atestare explicită a respectivei posturi datînd din 1093,[125] an cînd ■■ în acelaşi context - este menţionat şi oraşul *(grad)* Torcesk, al cărui nume derivă rarii mei o îndoială de la etnonimul torki/tortzi, prin care ruşii desemnau pe uzi. Faptul c£ el dispunea de o populaţie relativ numeroasă şi că era prevăzut cu fortificaţii destul de*

---

[21] Raymond d'Aguilers, *Le „Liber",* ed. **J.H. Hill şi L.L. Hill,** Paris, 1969, p.38. Ci", şi' [Petrus] Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano itinere,* ed. J.H. Hill şi L.L. Hill, Paris, 1977, (unde lista auxiliarilor este pe alocuri diferită: *Turci el Pincinaci, et Comani et Sclavani,»* [el] *Athenasi);* Tudebodus imitatus et continuatus, *Historia Peregrinonim,* în *RecueU de# [r]'erts des Croisades. Historiens occidentaux,* III, Paris, 1866, p. 178 (unde, de asemenea-' [c°]nţine anumite particularităţi: *Turci et Piccinaci, el Comani, et Scla\>i, et Athenasi, et* *Ath [ru] cronicilor lui Raymond d'Aguilers şi Pietre Tudebode presupun că *tanaces f* *[']ar fi un adjectiv derivat de la latinescul *tenax* (=ferm, tenace, rezistent).

Attaliates, p.87.

[m][p]*YL,l,p.U5;Ip. /et.,* col. 196. ,25

[PVL]> I> P-l35; //;. *let.,* col. 195. ,

p.145; *Ip. let.,* col.212.

Fig. 35. Tipuri de înmormîntări ale nomazilor (pecenegi, uzi, tichii negre) din secolele XI-** stabiliţi în bazinul **rîuiui** Ros.

nice, care rezistaseră timp de cîteva săptămîni atacurilor tenace ale cumanilor,[12"] P s că fusese fondat cu mai mulţi ani înainte, desigur cu consimţămîntul şi, fe mal chiar cu asistenţa tehnică a principilor de la Kiev.

Uzilor li s-a oferit prilejul de a se revanşa într-o anumită măsură împotriva nilor în anul 1095, cînd au dat curs ordinului lui Vladimir Monomahul de a 5 . a ml preună cu o drujină kieviană ceata lui Kitan, venit la Pereiaslavl să încheie S cord de pace între cumani şi ruşi.[127] în afara uzilor din subordinea cnejilor ruşi, în ele nord-pontice existau şi confraţi dc-ai lor aflaţi în dependenţa cumanilor. nci cînd ostile ruseşti conduse de Sviatopolk II Iziaslavici şi Vladimir Monomal>ul provocat în 1103 o gravă înfrîngere cumanilor, ele le-au prădat sălaşele, **luînd** umeroşi prizonieri, între care şi grupuri de pecenegi şi uzi ***(torki)[m].*** Nu este exclus ele să fi preferat această situaţie, de vreme ce nu au încercat să se refugieze în dineurile stepei. Oricum, uzii nu erau agreaţi de cumani, căci în anul 1105 hanul Boniak i-a atacat pe ei şi pe berendci la Zarub[12]\ orăşel situat la vărsarea Trubejuluj în Nipru, în cnezatul Pereiaslavl.

Grupurile de uzi figurează în naraţiunile cronicilor vechi ruseşti în ultimi]c două decenii ale secolului al Xl-lea şi în primele trei sferturi ale veacului următor. După 1193[13"] ele nu mai sînt semnalate în Letopiseţul de la Mănăstirea Sf. Ipatie decît o singură dată, şi anume în anul 1235.[13 i] în cele mai multe cazuri apar în ipostaza de mercenari ai cnezilor kievieni, fiind colonizate în extremitatea sudică a domeniilor acestora, situate în bazinul rîului Ros, atlucnt de pe dreapta Niprului. Tot acolo fuseseră concedate teritorii berendeilor, pecenegilor, tichiilor negre şi unor grupuri, probabil tot de neam turcie, mai puţin numeroase, precum cele ale turpeilor, kouilor şi kaepicilor. Toate aceste triburi trebuiau să alcătuiască un baraj la hotarele Rusiei Kieviene cu stepa, menit să împiedice penetrarea cumanilor spre nord, şi, totodată, să servească drept avangardă corpurilor expediţionare ale cnejilor.

---

[26] *PVL,* I, p.144-145, 147; *Ip. lei.,* col.209, **211-212,** 215. **Pentru** sondajele **arheologice** 'Pate la Torcesk, cf. B.A. Rybakov, *Torc~e.sk - gorod cernykh klobukov,* în *Arkheologiceskie °'krytija^ 1966goda,* Moscova, 1967, p.243-245. [W]*PVL,l,p.* 148-149;//;. /e/., col. 217-218.

PVL, I, p. 185; *Ip. lei.,* col. 255. Uzii apar în compania cumanilor şi în 1125, cînd "'[r]epnnd împreună o incursiune de jaf în Rusia Kieviană. Cf. *Ip. kt.,* col. 289-290; ***Nit*** *kt.,* în suh ' ^' ^' ^n scnım^' uzu **incluşi** în 1127 în detaşamentul condus de Ivan Voite ik, din **r-o**

[t] <*P- kt.,* col. 257; *Gustimkajct letopis* ', în *PSRL,* II, Sanktpeterburg, 1843, p. 287.

r »[Ulea mare^u"] cneaz de la Kiev, Mstislav Vladimirovici, tăceau parte probabil dintr-o [Uf]a care nu se afla în dependenţa cumanilor. Cf. *Ip. kt.,* col. 292; *Nik. kt.,* în *PSRL,* IX, p.

[130]
[nx]*'P- kt., coL619.*
'bidem, col.775.

în literatura de specialitate din ultimile decenii s-a impus opinia că uniunea trişai, tichiilor negre *{ceonrye klobnki),* atestată în sursele ruseşti între 1146 şi 1201, ar fi $i_{nc}l_{Us}$ [a] berendei şi resturile pecenegilor şi uzilor."[2] Faptul că - la tel ca şi uzii - pecenegii şi $berc_n$ i continuă să fie menţionaţi în paginile letopiseţelor, cu **propriul** nume, pînă în 1169'^ respectiv, pînă în 1206,[134] adesea chiar împreună cu tichiile negre, arată că nu se produses asimilare a lor. Despre o preponderenţă a tichiilor negre în cadiul triburilor turanice de pe \> se poate vorbi de-abia spre sfîrşitul secolului al XH-lca, după care ele îşi pierd în perceptibil însemnătatea. O succintă **informaţie** despre tichiile negre apare în cronica Rasid od-Din, cu prilejul relatării invaziei mongole din 1239 în Rusia Meridionala'« Sugestiv pentru caracterul lor turcie este faptul că ei apar nominalizaţi - sub grafia Qar buliik/Qara-evli, etnonim **traductibil** prin „tichii negre" - între cele 22 sau 24 triburi ale $uzil_0$-enumerate de Mahmud al-Kasghari, Răsid od-Din şi Abu'l-Ghazi.[1'1'] în schimb, (W, formarea Hoardei de Aur, Qara Borklu / Borkli, al căror nume, menţionat de al-Dimasqi
Ibn Khaldun, are sensul de „avînd / **purtînd** o tichie neagră" " , sînt incluşi în rindul hoardelor turcice mai mici din cadrul triburilor cumane rămase sub dominaţia mongolilor.[138]

Raporturile uzilor, care îşi menţinuseră sălaşele în sudul Rusiei, cu cnejii de la Kiev au cunoscut uneori şi asperităţi, din motive ce nu ne sînt dezvăluite. Astfel, în 1121, Vladimir II Vsevolodovici, zis Monomahul (1113-1125), a izgonit din teritoriile sale pe berendei, **iar** aceştia au fost însoţiţi de uzi şi pecenegi.[13]" Diferendul s-a dovedit a fi doar temporal", aplanîndu-se curînd, pentru că, la moartea lui Vladimir Monomahul, la o tentativă a cumanilor de a prăda ţinuairile ruseşti, uzii erau în măsură să li se opună.[14]" Ultima lor menţionare la nordul Mării Negre, în serviciul principilor din Rusia, datează, după cum specificam, din anul 1235, cînd marcle-cncaz Vladimir III Rurikovici a trimis un detaşament de uzi în ajutorul confratelui său din Ilalici-Volînia, Daniil Romanovici, ameninţat de răscoala halicienilor aliaţi cu cnezii bolohoveni, într-un moment în care acesta se afla în relaţii foarte proaste cu cumanii.[141]

---

[132] S.A. Pletneva, *Drevnosti...,* p.24 şi urm.; T. Nagrod/ka-Majchrzyk, *Czarni klobucy, passim.*

[133] *Ip. kt.,* col.533.

[b4] *Ni/c. let.,* în *PSRL,* X, p.51; *Letopisnyi sbornik imemtemyj L 'vovskoju letopis'ft Oh* în *PSRL,* XX, 1, S.-Peterburg, 1910, p. 145: *Letopis'po Uvarovskomu spisku,* în *PSRL,* XXV. Moscova-Leningrad, 1949, p. 105.

[153] Rasid-ad-Din, *Sbornik letopisej,* II, cel. J.P. Petruzevskij, Moscova-Lcningrad- "" p.45; Tiesenhausen, II, p.37.

[136] Cf. nota 40.

*Ard****

[J] P.B. Golden, ***Cumanica** IV: The Trihes of the Ciiman-Oipcaqs,* în *Eurasiae Medii Aevi,* 9, 1995-1997. p. 115.

Tiesenhausen, I, p.541: J. Marquart, *Ober clas Volkslum...,* p. 157.

[139] *Ip.* /e/.,col.286.

[1] ***Ibidem,*** col.289.

[141] *Ibidem,* col.775.

ri de zăbale, săbii şi scări de şa din mormintele nomazilor din secolele XI-XIII, stabiliţi în bazinul riului Ros.

;la 13a[b]""

Fig. 37. Piese din inventarul unor morminte ale nomazilor din secolele Xl-XIII de (bazinul riului Ros).

Vestigiile funerare ale tichiilor negre şi ale celorlalte grupuri turcice de pe rîul aU fost depistate de arheologi în număr destul de mare, fiind încadrate din punct vedere cronologic din secolul al Xl-lea şi pînă la începutul secolului al XlII-lea. se caracterizează prin depunerea înhumaţilor în sicrie de lemn, în poziţie întinsă , spate, cu capul orientat spre vest şi braţele aşezate dc-a lungul corpului. Deasupra rri mormîntului se ridica o movilă de păniînt. Alături de decedat se depunea, în '. noZitie anatomică firească, un cal sacrificat sau numai părţi din acesta, constînd **din** si membre (fig. 35). Inventarul funerar cuprindea arme (săbii, vîrfuri de lance şi - ată, arCuri, coifuri, cămăşi de zale), piese de **harnaşament** (zăbale, psalii, scări de distribuitoare de curele), obiecte de podoabă (cercei, mărgele, coliere), accesorii vestimentare (catarame, bumbi, aplice) şi alte obiecte (amnare, foarfece, oglinzi, căldări, cuţite, fusaiole, vase)[142] (fig. 36, 37).

Cîteva analogii ale acestor complexe funerare s-au semnalat şi în stepa Bugeacului. Prezenţa lor într-o regiune atît de îndepărtată de ţinuturile iniţiale ale tichiilor negre a fost explicată prin dispersarea datorată declanşării marii invazii mongole'[43]. în ceea ce priveşte antichităţile uzilor din regiunile extracarpatice, răspîndite mai ales în zonele de şes din apropierea Dunării şi Nistrului, ele se pot separa deocamdată destul de greu de acelea ale pecenegilor, cu atît mai mult cu cît cele două populaţii au convieţuit o perioadă îndelungată.

Cercetările arheologice din ultimii ani au prilejuit identificarea în bazinul rîului Ros - la Ccpiliivka, Malij Bukrin, Piljava, Trostjanctz şi Ulianiki - a unor modeste amplasamente fortificate cu valuri de pămînt succesive, atribuite tichiilor negre. Platourile pe care erau dispuse aveau o suprafaţă limitată, fiind lipsite de depuneri arheologice consistente, ceea ce relevă o locuire sezonieră de scurtă durată[144]. Recurgerea la întăriturile de pămînt atestă înrîurirea sistemelor defensive ale ruşilor, reflechnd, pe de altă parte, o abjurare a propriului mod de angajare militară şi o adaptabilitate la circumstanţele impuse de statutul lor politic ingrat.

In cei mai puţin de 20 de ani cît au sălăşluit de sine stătătoare la nordul Mării Negre şi gurilor Dunării, confederaţiile tribale ale uzilor nu au fost în măsură să °nsolideze poziţiile smulse de la pecenegi, iar decizia fortuită de a migra în masă în Penul bizantin, sub presiunea cumanilor, s-a dovedit un eşec cu consecinţe dezastruoase' antrenînd depotenţarea iremediabilă a unei comunităţi cu reală vitalitate. Din

---

S-A. Pletneva. *Drevnosti..., passiin;* T. Nagrodzka-Majchrzyk, *Czarni klobucy,* p. **102**

143 *prj.* A.O. Dobroliubskij, *Etniceskij sostav kocevogo naselenija* ***Severo-Zapadnogo***

**Padnom Pricernomore,* Kiev, 1982. p.30-34.

e ^' Kucera, L. I. Ivancenko, *Osohlivosti gorodisc Cornikh klobukiv Poros.sja,* în ° °*8iJa,* Kiev, 1998, 2, p. 100 104.

Sev *lor Ja* v *zolotoorclynskoe vrem/a,* în *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni* v *r0**

acel nefast moment, atît enclavele rămase în Peninsula Balcanică, cît şi acelea H' stepele nord-pontiee şi-au pierdut autonomia, ajungînd în subordinea Bizanţul Rusiei, Ungariei şi cumanilor, ceea ce le-a condamnat la o postură obedientă, am' ' meră a deznaţionalizării şi asimilării. Cu totul altfel s-a profilat curba evolutiv' consîngenilor din ramura selgiucidă, care nu numai că s-au sustras gravitării în Co a de umbră al istoriei, ci şi-au asumat, mai ales prin aderenţa la Islam, un rol de n rang, vreme de aproape două veacuri, pe efervescenta scenă politică a Orientul Apropiat, astfel că moştenirea lor pe plan demografic, cultural, confesional şi chiar* structurile statale s-a dovedit viabilă pînă în epoca contemporană.

REPERE BIBLIOGRAFICE SELECTIVE

S.G. AGADZANOV, *Gosudarstvo sel'dzukidov i* ***Srednjaja*** *Azi/a v XI-XI1* vv Moscova, 1991.

Idem, *Selgukiden und Turkmenien ini* ***11.-12.*** *Jahrhundert,* trad. R. Schletzer (Turkmenenforschung, 9), Hamburg, f.a.

M. ANGOLD, *The Byzantine empire,* ***1025-1204,*** Londra - New York, 1984.

The Armenian People from Ancient to Modern Times, I, *The Dynastic Periods: Front Antiquity to the Fourteenth Cetititry,* ed. R.G. Hovannisian, New York, 1997.

The Art of the Seljuqs in the Iran and Anatolia, cd. R. Hillenbrand, Costa Mesa, Califonia, 1994.

D. AYALON, *The Mamluks of the Seljuks: Islam 's Military Might cit the Crossroads,* în *Journal oj the Royal Asiatic Society,* Ser. **III,** 6, 1996, p. 305-333.

G.D. BALASCEF, *împăratul Mihail VIII Paleologul si statul oguzilor pe ţărmul Mării Negre,* ed. G.I. Brătianu, Iaşi, 1940.

V.V. BARTHOLD, *A History of the Turkman People,* în idem, *Four studie* o>' the history of Central Asia,* trad. V. şi T. Minorsky, III, Lciden, 1962.

N. BĂNESCU, ***Les*** *duches byzantins de Paristrion (Paradounavov)* <?' ' *Bulgarie,* Bucureşti, 1946.

M.V. BIBIKOV, *Svedenija Ipatievskoj letopisi o pecenegakh i torkakh* v *dannykh vizantijskikh islocnikov XII* v., în *Letopisi i khroniki 1980 g.,* Mosc°v **1981, p. 55-68.**

CE. BOSWORTH, *Saldjukids,* în *The* ***Encyclopaedia*** *of Islam,* NE, VIII, 1995, p.936-959.

r CAHEN, *La premiere penetra/ion lurque en Asie Mineure (seconde moitie du vf siecle),* în *Byzuntion,* XVIII, 1948, p. 5-67.
[dem, *Le Malik-numeh et l'hisloire des origims seljukides,* în *Oriens,* 2, 1949, 1, **p.31-65-**
îdem *Les Tribus turqnes d'Asie Occidentale pendant la periode seljukide,* în ***Wiener*** *Zeitschriftfur die Kunde des Morgenlamles.* 51, 1948/52, p. 178-187.
Idem, *Glnizz,* în *The Encyclopaedia of Islam,* NE, II, Leiden-Londra, 1965, p.l 106-1110.
Idem *L 'Islam des origines au debut de I* ***Empire ottoman,*** Paris, 1970. p
DIACONU, *Les Petchenegues au Bus-Dunube,* Bucureşti, 1970. CH DIEHL, G. MARCAIS, ***Histoire*** *du Moyen* ***Age,*** III, *Le monde oriental de 395 ă 1081* (Histoire generale, ed. G. Glotz), Paris, 1936.
CH. DIEHL, L. OECONOMOS, R. GUILLAND, R. GROUSSET, *Histoire du Moyen Âge,* IX, 1, *L 'Europe Orientale de 1081 ă 1453* (Histoire generale, ed. G. Glotz), Paris, 1945.
N. ELISSEEFF, *L 'Orient musulman au Moyen Age, 622-1260,* Paris, 1977. p.
FELDBAUER, *Die islamische Welt, 600-1250. Ein Friihfall von Unterentwicklung?.* Viena, 1995.
J.-C. GARCIN [în colab. cu] M. BALIVET, T. BIANQUIS, H. BRESC, J. CALMARD, M. GABORIEAU, P. GUICI1ARD, J.-L. TRIAUD, *Etats, socie'tes et cultures du monde musulman medieval. X -XV siecle,* I, *L 'evolution politique et sociale,* Paris, 1995.
GHERGHEL, *Cercetări privitoare la istoria comunilor. Comani, uţi şi pecenegi,* Bucureşti, 1900.
P.B. GOLDEN, *The Migration ofthe O'iuz,* în *Archivum Ottomanicum,* IV, 1972, p.45-84.
N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargeste/lt,* I, Gotha, 1908.
Istoria universală, III, red. N.A. Sidorova (red. respons.), N.I. Konrad, I.P. Petruşevski, L.V. Cerepnin, Bucureşti, 1960.
V.A. IVANOV, G.N. GARUSTOVIC, *The Resiihs ofthe Statisticul Analyses of Funeral Rites of the Nomads in the „Greul Steppe Bell" in the lOth-llth tenturies and their Ethnic Interpretation,* în *The Archaeology of the Steppes. Methods und Strutegies,* cd. B. Gcnito, Napoli, 1994, p. 573-589. •K- JAHN, *Zu Rasid al-Din's „Geschichte der Oguzen u. Tiirken",* în *Journal of* [Asi]*an History,* I, 1967, p. 45-63.
^FESOGLU, *Seljuks,* în *A History of the Seljuks. Ibruhim Kafesogfu's* [me]*fpretation and the Resulting Controversy,* ed. G. Leiser, Carbondalc- [Ed]Wardsville, 1988, p.21-136.

- C. L. KLAUSNER, *The Seljuk Vezirale. A Study of Civil Administrat km,* /QJ *1194,* Cambridge, Mass., 1973.
- M. F. KOPRULU, *Les Origines de* ***l'Empire*** *Ol taman.* Paris, 1935 (reiinp$_r$j$_n$ Philadelphia, 1978).
- Z. KORKMAZ, *Das Oghusische im XII. und XIII. Jahrhunderi* J *Schriftsprache,* în *Central Asiatic Journal,* XVII, 1973, p. 29.4-303.
- B. KOSSÂNYI, *Az i'izok es komânok tortenetehez a XI-XII. szâzadban - Săzadok,* LVII-LVIII, 1923-1924, p. 519-537.
- J. MARQUART, *Ober das Volkstum* ***der*** *Komanen,* în W. Bang şi J. Maiquat *Osttiirkische Dialektstudien,* în *Abhand/ungcn der Koniglichen Gesellschaft d>, Wissenschaften zu Gottingen, Phil.-hist.K/.,* NF, XIII, 1914, 1, p.25-238.
- M.A. MEHMED, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976.
- MIQUEL, *La Geographie humaine du monde musulman jiisqu'au milieu du //• sitele. Les travaux et Ies jours,* Paris, 1988.
- Idem, *Islamul si civilizaţia sa,* trad. G.D. Ceacalopol şi R. Florescu, I, \\ Bucureşti, 1994.
- D. MORGAN, *Medieval Persia, 1040-1797,* Londra-Ncw York, 1988.
- W. MUIR, *The Caliphate. Its rise, decline, and fall from original sources,* ed. T. H. Weir, Edinburgh, 1924 (rcimprimat New York, 1975).
- T. NAGRODZKA-MAJCHRZYK, *Czarni klobucy,* Varşovia, 1985.
- Eadem, *Les Torks-Ogouzes en Russie de Moyen-Age,* în *IX. Tiirk Tarih Kongresi, Ankara: 21-25 Eyliil 1981. Kongreye Sunulan Bi/diri/er,* II, Ankara, 1988, p.593-599.
- NECŞULESCU, *Năvălirea uzilor prin Ţări/e Române in Imperiul bizantin,* în *Revista istorică română,* IX, 1939, p. 185-206.
- S.A. PLETNEVA, *Drevnosli cernykh klobukov* (Arkheologia SSSR, Svod arkheologiceskikh istocnikov, E 1-19), Moscova, 1973.
- Eadem, *Polovtzy,* Moscova, 1990.
- Eadem, *Pecenegi i guzy na niznem Donu fpo materia/am kocevniceskop* mogil'nika u Sarkela-Beloj Vezi),* Moscova, 1990.
- O. PRITSAK, *Stammesnamen und Titulatureri der Altaischen Volker,* în *h^{rl}"' Altaische Jahrbiicher,* XXIV, 1952, 3-4, p. 49-104.
- Idem *The Decline of the Empire of the Oghuz Yabghu,* în idem, *Studia* ***medieval*** *Eurasian history* (Variorum Reprints), Londra, 1981, XIX, p.279-29- ***to***
- Idem, *The Turcophone Peoples in the Area of the Caucasus from the Eleventh Century,* în // *Caucaso. Cerni era fra cui ture dai Mediterraneo* ***Persia*** *(Secoli IV-XI),* I (Scttimane di studio dcl Centro Italiano di Studi sull'^ Medioevo, XLIII), Spoleto, 1996, p. 223-245.
- L. RÂSONYI, *Bulaqs and Oguzs in Mediaeval Transylvania,* în *Acta Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXXIII, 1979, 2, p. 143-151. ^

Tdem, *Hidak a Dimân. A regi lorok nepek a Dimânâl,* Budapesta, 1981.

oASSOVSKY, *O rol' cernykh klobukov* v *istorii drevnej Ruşi,* în *Seminariiim ' fcondakoviamnn,* I, 1927, p. 93-109.

Tdem *Pecenegi, torki i berendei na Ruşi i v Ugrii,* în *Seminarhiin Xondakovianum,* VI, 1933, p.1-64.

A G C SAVVIDES, *Byzantines and the Oghuz (Ghuzz),* în *Byzantium and its fjgjahbours fi'om the mid-9th li// the llth Centuries,* cd. Vl.Vavfinek *imByzantinoslavica,* LIV, I), Praga, 1993, p. 147-155.

A H. SIDDIQI, *Caliphate and Kingship in Medieval Persia.* în *Islamic Cu/turc* Hyderabad, 9-11, 1935-1937 (reimprimat Philadelphia, 1977).

D. SOURDEL, J. SOURDEL-THOM1NB, *Civilizaţia islamului clasic,* I-III, trad. E. Filotti, Bucureşti, 1975.

, M. STROHMEIER, *Seldschukische Geschichte uml tiirkisclie Qeschichtswissenschaft. Die Seldschuken im Uiieil moderner tiirkischer Historiker,* Berlin, 1984.

. T. TALBOT RICE, *The Seljuks in Asia Minor,* Londra, 1961.

- **Eftdem,** *Die Seldschuken,* Koln, 1963.
- S.P. TOLSTOV, *Po s/edain drevnekhorezmijskoj tzivilizatzii,* Moscova-Leningrad, 1948.
- TRYJARSKI, *Kultura ludow tureckich w swietle przekazu Mahmuda z Kaszgcu'u (XI w.),* Varşovia, 1993.
- V.G. VASILIEVSKIJ, *Vizantija i pecenegi (1048-1094),* în idem, *Tmdy,* I, Sanktpeterburg, 1908, p. 1-117.
- S. VRYONIS, Jr., *The Dec/ine of Medieval Ilellenism in Asia Minor and t/rc Process of Islamization froni the Eleventh through the Fifteenth Centiiry,* Berkeley - Los Angeles - Londra, 1971.
- WERNER, *Ein Gelnirt einer Grossmachl - Die Osmanen (1300-1481),* cd. a 4-a. Viena-Koln-Graz, 1985.

P. WITTEK, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Rotim, în Byzantion,* Xl, 1936, 1, p. 285-319.

Idem, *Les Gagaouzes = Les gens de Kaykaus,* în *Rocznik orientalistyczny,* XVI.1 (1951-1952), 1953, p.12-24.

D-A. ZAKYTHINOS, *Bvzantinische Geschichte, 324-1071,* Viena - Koln - GraZ, 1979.

CUMANII

Unul din triburile turanice cele mai numeroase si puternice din arealul euroasiati implicat activ în derularea principalelor evenimente din primele secole ale mileniului al îi lea, a fost fără îndoială al cumanilor. Ocupînd vreme îndelungată **un** teritoriu întins afcr stepelor vest-asiatice şi est-europene, unde şi-au consolidat în mod tranşant supremaţia s-au imixtionat persuasiv în disputele războinice curente izbucnite în spaţiile limitrof, ceea ce le-a creat o învederată reputaţie şi autoritate.

NUMELE ŞI STRUCTURA ETNICĂ

Modul lor de desemnare de către populaţiile contemporane poartă amprenta diversităţii. Grupurile **turcice** i-au numit ***Kipâak, Rumân*** şi *Kun* (etnonime preluate şi de etniile islamizate - arabi, persani - sub **forma** *Kifgak, Kibjak* etc), chinezii *K'in-ca,* mongolii *Kibcag,* georgienii *Kivcak,* armenii *Khartes, Khbsah,* ruşii ***Polovtzy, Koumani,*** grecii *Komanoi, Kumanoi,* polonii *Pahici,* ***Plciwci,*** francezii ***Comtnains, Contam,*** ungurii ***Km*** (termen prin care desemnau şi pe alţi turanici nomazi), germanii ***Vatwen,*** *Falben* etc, în vrerric ce în textele latine medievale central şi vest-europenc se întîlnesc denumirile *Comani,* ***Chomani,*** *Cumani, Cuni, Phalagi, Falones* (derivat de la *Falben)* etc.

Decodificarea semanticii acestor etnonime **a** divizat opiniile specialiştilor. conducînd spre controverse ale căror asperităţi se menţin în parte şi astăzi. Pe cînd cei mai mulţi istorici moderni identifică integral pe kipciakii din Asia Centrală cu cumanii din estul Europei - ceea ce rezultă, de altfel, explicit dintr-o lucrare hagiografică georgiană copiată în secolul al Xll-lea[2] şi din însemnările misionarului flamand Wilhelm de Rubruck ***(Commani*** *c/ui diciintur* ***Capthat.*** **[=kipcak],** " *Teutonicis vero dicitntur* ***Valani)*** de la mijlocul secolului al XHI-lea[3] -, alţi speciali Ş' au avansat ideea că iniţial cumanii nu ar fi reprezentat decît un element dofflin[an'] desprins din cadrul confederaţiei tribale a kipciakilor. Persanul Răsid od-Din pretm

---

[1] Gy. Gyorffy, *A kim es komân nepnev eredetenek kerdâsehez,* în *Antiquitas HiMS* II, 1948, 1-2, p. 158-176; O. **Pritsak,** *The Polovcians...,* p. 321-335; P.B. Goldcn, O"""" *IV: TheTribes...* , p. 101-102.

[2] P.B.Golden, *An* ***Introduction,*** **p.** 273.

[3] **Guillelmus** de **Rubruc,** *Itinerarium,* **în** *Sinica Franciscana,* I, *Itinera et rel fratnim minonim saeculi XIII et XIV,* cd. A.v.d. **Wyngaert,** Ad Claras Aquas (0[u] Firenze), 1929, p. 194.

:eje strămoşului eponim al tribului kipciak ar deriva de la **cuvîntul *kabuk,*** avînd ° ntiunea de „copae scorburos",[4] explieaţic reţinută de Abu'l-Ghazi[5] şi de anumiţi ri moderni[6]. Unii orientalişti consideră că termenul comun *kivcak* **dintr-un** dialect ar fi avut sensul de „nenorocos", iar ***kipcak*** de „mînios". în ce măsură numele 'aleilor avea o semnificaţie similară este greu de spus.

Dacă problema etimologiei etnonimului *kipcak* rămîne în zodia incertitudinii, aceea enului *cuman* nu pare a fi insolubilă. Majoritatea specialiştilor îi atribuie înţelesul de por) palid / galben / luminos", pe care l-ar fi avut în vechile dialecte turcice. Este rte probabil ca denumirile prin care acest neam era desemnat îndeosebi de vecinii săi zieni ^ europeni să fie traduceri ale etnonimului turcie, pentru că în armeană cuvîntul *khartes* avea accepţiunea de „blond / palid", iar în germană *Valwen* cea de „palid". De ltfel în a doua jumătate a secolului al Xl-lca, Adam von Brcmcn nici nu foloseşte numele risinal al cumanilor sau forma germană, ci traducerea sa în latină: *pallidi.* La fel cedează contemporanul său armean Matei din Edessa (Urha), care îi numeşte „palizi / aalbeni". **în** ceea ce priveşte etnonimul slav *Polovtzy,* acesta a fost explicat, între altele, printr-o derivare de la termenul *pole* - „cîmp" sau de Ia *polov* = „palid" ori *polovyi* — „gălbui", astfel că ar avea fie semnificaţia de „popor de stepă", fie cea de „popor palid".[7]

Apartenenţa cumanilor la marea familie a popoarelor turcice este atestată de numeroase izvoare contemporane orientale. Cea mai veche menţiune sigură a lor, inscripţia chaganului uigur El-Elmi (747-759) de pe rîul Selenga (Sinc-Usu) din Mongolia, îi nominalizează - fapt semnificativ pentru originea lor - sub forma Tiirk-Kibcak.[s]

Rasid-ad-Din, *Sbornik letopi.se/,* 1. 1, irad. L.A. Khetagurov, ied. A.A.Semenov, Moscova-Leningrad, 1952, p. 84; K. Jahn, *Die Geschichte der Oguzen des Rasid ad-Din,* Viena, 1969, p. 25-26.

Aboul-Ghâzi Behâdour Khan, *Hisloire des Mongols et des Taiares,* II, ed. Desmaisons, St. Petersbourg, 1874, p. 18-19.

P. Pelliot, *Sur la legende d'Uguz-khan eu ecriture ouigoure,* în *T'oung Pao,* XXVII. U' P- 281-282. Pentru combaterea acestui punct de vedere, ci". R. Nour, *Reponse â un ar"de de M. Paul Pelliot sur I 'Oughouz-name,* Alexandria. 1931. p. 16-17. 3fifi •'■Marquart, *Ober das Volkslum...,* p. 173-186; A.Ponomarev, *Kuman-polovtzy,* p. j„ ' •'■ Nemeth, *Die Volksnamen* qumaii *und* qun. în *Korosi Csoina-Archivum,* III, Cron."1943' P- 95-107; O. Pritsak, *The Polovcians...,* p. 328-331. Pasajul evocai din opera Jl(ru'UI din nordul Germaniei avea în vedere conglomeratul etnic din estul Europei: *Ibi* Bre *mmes pallidi, virides et macrobii, id est longi, c/uos appellanl Husos* (cf. Magistri Adam *uncj* Sls *Gesta Hammaburgensis ecclesiae Ponti/icum,* ed. W. Trillmich, în *Quellen des 9.* I97g ' *a"'r hunderls zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches,* Darmstadt,

' PK 458). Pentru textul lui Matei din lidessa, ci', nola 1 17.

J°urr, •Kljastornyj, *Die Kiptschaken au/den runischen Denkmâ/ern,* în *Central Asiatic* °'32' 1988, 1-2, p. 73-76; P.B.Goldcn, ///; *Introduction,* p. 270-271.

Antroponimele cumane păstrate în diverse cronici şi acte orientale, bizanti ruse şi occidentale dezvăluie, de asemenea, caracterul turanic al cumanilor, rj I astfel de surse informative - de regulă nu excesiv de bogate, dar totuşi revelate, pentru aspectele de ordin lingvistic - există în mai marc sau mai mică măsură pentru limbile celorlalte triburi nomade turanice, acestea nu se **află** însă în **situi privilegiată** a idiomului cuman de a dispune de un izvor de talia aşa-numitului *Ca 1 Ciimanicus.* Codexul respectiv, alcătuit de misionari italieni şi germani în zona ru -*A* pontică, se păstrează în prezent în faimoasa bibliotecă Marciana din Veneţia si presupune că o vreme s-ar fi aflat în posesia marelui poet Petrarea. Acesta cuprind două glosare, unul tematic şi altul alfabetic, latino-pcrsano-cuman, secondate de culegere de texte religioase creştine, în proză şi în versuri, traduse în limba cuman* Glosarele au fost alcătuite, după toate probabilităţile, spre sfîrşitul secolului al Xll! lea în coloniile genoveze din Crimeea pentru uzul negustorilor italieni şi recopiate *h* 1303 şi, încă o dată, în anii următori, cînd franciscani germani i-au adăugat «losc imnuri, psalmi, rugăciuni etc. Indicarea corespondentului latin şi persan pentru 2859 de cuvinte constituie un consistent suport pentru cunoaşterea lexicului cuman.[9] Presupunerea că anumiţi termeni cumani din codex ar fi de origine românească[10] nu se confirmă, respectivii termeni dovedindu-sc în realitate preluaţi din italiană.

Relicve interesante ale limbii cumanilor, afectate parţial de transcrierile tîrzii, se regăsesc în texte ale comunităţilor armeneşti din Podolia (Kameneţ-PodoLsk, Lwow), datînd din secolele XVI-XVII, redactate în alfabetul armean, care dovedesc proliferarea procesului de cumanizarc şi asupra altor etnii din arealul controlat de turanici şi, totodată, menţinerea în uz a idiomului respectiv multă vreme după dispariţia cumanilor din prim-planul scenei istoriei."

G.Kuun, *Codex Ciimanicus* ***bibliothecae*** *aci* ***templum*** *Divi Mărci Venetiarui"-* Budapesta, 1880; *Codex Ciimanicus, Cod. Marc. Lai. DXLIX in* ***Faksimile,*** **ed.** K. **GrDnbecfc** Copenhaga, 1936; Gy. GyoriTy. ***Antour*** *du Codex Ciimanicus,* în *Analecla orienta/ici* ***memorii****** *Alexandri Csoma de Koros dicala,* **ed.** L. **Ligeti. I.** Budapesta, 1942, p. 110-137; **D.Driill,** *Der Codex Ciimanicus.* ***EntStehung und Bedeufimg,*** **Stuttgart,** 1979; L.Ligeti, *Prolegomena tuli"- Codex Ciimanicus,* în *Acla Orientalia* ***Academiile*** *Scieiuiarum Hunvaricae,* XXXV. 1981- i- ' ?72S-

1-54; V. Drimba, ***Sur*** *la datalion de la premiere pari ic du Codex Ciimanicus,* în *Oricns,* <■*■•■ 1981, p. 388-404; .Ta. R. Dashkcvic. *Codex Ciimanicus - voprosy vozniknovenija.* în "'/"' *jazykoznanija,* 1985, 4, p. 72-83.

[10] W.Tomaschek, *Zur Kuncle cler Hâmus-Halbinsel,* în *Silzitngsberichte cler* /;/"'•' *C/asse der kais. Akademie der Wissenschaften,* XCTX, 1882, 2, p. 485-486; **N.Iorga,** W"' *românilor,* **III,** *Ctitorii,* ed. V.Spinei, Bucureşti. 1993, p. 49. „,

" *Dokumenty na polovetzkom jazyke XVI v. (Sudebnve akty Kanienetz-Po*[1'0]^ *armjanskoj obsciny),* traci. T.I. Grushin. ied. **E.V.Sevortjan,** Moscova, 1967: S. *J ' j g Armeno-Kipchak Parts from the Kamenels Cronic le.* în *'Acta Orientalia* ^[cl>] , /;) *Scientiarum Hungaricae,* XXII, 1969, 2, p. 139-189; **E. Schtitz,** *Armeno-Kipchak TextiJ*[1] 204

împreună cu celelalte populaţii turanice intrate în componenţa Hoardei de Aur, ii au avut, de asemenea, o contribuţie importantă la turcizarea mongolilor clin tat De altfel, cumana a devenit în secolele **XI-XIV** o limbă de lanią circulaţie tă zona meridională a Europei Răsăritene, menţionată ca atare în diverse izvoare mporane.[12] întrucît cîtorva termeni cumani, atestaţi înainte de declanşarea marii **ive** a Iu' Gingis-han, li se atribuie o origine mongolă, unii orientalişti presupun migi'at;ia triburilor cumane au fost antrenate şi elemente proto-mongole."

MODUL DE TRAI ŞI VIAŢA ECONOMICĂ

Ocupînd teritorii de stepă din Asia Centrală şi estul Europei, cumanii au Hoptat, la fel ca şi comunităţile din raidurile cărora s-au desprins, modul de trai ornad. în căutare de locuri favorabile pentru păşunatul turmelor, ci efectuau deplasări de vară şi de iarnă pe trasee situate de obicei dc-a lungul cursurilor de apă. Preceptele nomadismului se impregnaseră atît de adine în felul lor de viaţă, îneît, atunci cînd grupuri cumane au fost primite în ţări unde populaţia era sedentară, ele au opus o rezistenţă îndîrjită presiunilor de a accepta rînduielile locale.

Semnificativă pentru ataşamentul cumanilor faţă de ambianţa stepei este naraţiunea cu nuanţă legendară, inserată în Letopiseţul de Ia Mănăstirea Sf. Ipatie de la Kostroma, despre modul cum hanul Sîrcian (Şarukan) a reuşit să-1 înduplece pe fiul său Otrok să revină în Deşt-i Kipcak („Stepa kipciakilor" = cumanilor), de unde se expatriase din cauza presiunilor exercitate de Vladimir II Monomahul. Un mesager al hanului ar fi încercat mai întîi să-1 ademenească prin eîntece cumane, fără să aibă însă

. *D. 1618),* în *ihidem,* XV, 1962, 1-3, p. 291-309; idem. *An Armerio-Kipchak Document J io40 from Lvov and its Background in Armenia and in the Diaspora,* în *Between the Danube and the Caucasus,* ed. G.Kara, Budapesta, 1987. p. 247-330; E. Tryjarski, *Die anenokipischakische Sprache tind Literalur - ein Beispiel fur kulturellen Synkretisnws,* în *Vral'Altaische Jahrbiicher,* NF, 5, 1985. p. 209-224. Colonia armeană clin Podolia se eJldenţiază cu începere din secolul al XlV-iea. Ci'. E. Nadel-Golobic, *Armenians and Jews in edieval Lvov. Their Role in Oriental Trude, 1400-1600,* în *Cahiers du Monde Russe el* XX, 1979, 3-4, p. 345 şi urm.

Paschalis de Victoria, *Epistola,* în *Sinica Franciscana,* I, p. 503; F. Balducci '' *Lapratica de/la mercatura,* ed. A.Evans, Cambridge. Mass, 1936, p. 21; Vincentius ensis, *Speculum historiale (Bihliotheca mumii seu Specu/i maioris,* IV), Duaci, 1624 'mat Graz, 1965), p. 1294; M. Balard. *Gencs ei l'Outre-mer,* II, *Actes de Kilia du* '^All*onio di Porno, 1360.* Paris-IIaga-New York. 1980, nr. 50, p. 99: nr. 56, p. 108 (acte ^Plembrie 1360, emise la Chilia). °- Pritsak, *The Polovcians...,* p. 334-335.

succes, şi numai sensibilizîndu-1 cu mireasma ierburilor specifice stepei l-ar 11 ₜ)ₑₜ minat să revină pe meleagurile natale.[1"1]

Atunci cînd staţionau, cumanii locuiau de regulă în corturi, iar pe tim deplasărilor - care, cu excepţia anotimpului friguros, erau cvasipermanente - iₑ *1* veau drept adăpost căruţele cu coviltir. Traiul în corturi este atestat nu numai în cji şele lor din nordul Mării Negre , ci şi în timpul expediţiilor militare din Pcnins Balcanică[16]. Predilecţia lor statornică faţă de modul de trai nomad, cu toate aspect aferente ce decurgeau din specificitatea sa, s-a manifestat şi atunci cînd au căn[v]t găzduire în teritoriul Regatului ungar, după ce au fost zdrobiţi de către mongoli I patru decenii după ce triburile din subordinea hanului Kuthcn s-au stabilit în Cîmₙ Pannonică, ele continuau să se adăpostească în corturi şi case de pîslă (iurte? - n.n) să stăruie în vechile lor credinţe idolatrice, cu toate presiunile la care erau supuse <]'- către autorităţile laice şi ecleziastice locale[17].

în legătură cu specificul modului de trai al cumanilor există şi alte referiri contemporane sugestive. Notificînd faptul că ei nu consumau pîine, ci doar carnea crudă a propriilor vite, un cronicar din ţinuturile baltice de la mijlocul secolului al XIII-lca[ls] definea indirect şi structura economici cumanilor, profilată pe creşterea animalelor în detrimentul agriculturii. Revelatoare în acest sens sînt şi observaţiile francezului Robert de Clari, participant la Cruciada a IV-a: „Sînt un neam sălbatic, care nici nu ară, nici nu seamănă, n-au nici colibe, nici case, dar au nişte corturi de postav, locuinţe în care circulă, şi trăiesc din lapte, brînză şi carne".[|y] Autorul men-ţionat îi prezintă totodată ca fiind deosebit de interesaţi pentru vînătoare, la care plecau înveşmîniaţi în piei de oaie şi înarmaţi cu arcuri şi săgeţi, fiecare dintre ei dispunînd de 10 sau 12 cai foarte docili şi rezistenţi, capabili să străbată tară oprire distanţe uriaşe.[20]

Imaginile miniaturale ce însoţesc textul *Letopiseţului Radziwill* din secolul al XVI-lea redau căruţe cu coviltir, cu două şi patru roţi, ale cumanilor[21] (fig. 38, 51). La

---

[1ł] *Ip. kt.,* col.716.

[15] *Tow du monde ou voyage du rabbin* Pethachia de Ratisbonne *dans le dou:i<-"lM siecle,* ed. E. Carmoly, Paris, 1831, p. 12.

[1] Robert de Clari, *La conquele de Constanlinop/e,* în *Hisloriens el chroniquW* Moyen Age,* ed. A. Pauphilet, Ed. Pognon, Paris. 1952, p. 50.

E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* I, ed. N. Densuş Bucureşti, 1887, p. 421-422.

S

[ls] Heinrich von Lettland, *Livlândische Chronik,* ed. L. Arbusow şi A. Baucr, Dar»[l] 1959, p. 280-281.

[19] Robert de Clari, p. 50.

[2"] */bidem,p.* 50-51.

[:l] S.A. Pletneva, *Pecenegi, lorki i polovtzy v juznorusskikh stepjakh,* în "' Moscova-Leningrad, 1958, p. 200.

• 15 ani după înfrîngcrea şi supunerea lor în arealul ponto-caspic de către ^ H carele cu coviltir şi căruţele cu două roţi, trase de cai sau de boi, constituiau cele de transport curente în zonă.[22] Evident că ele nu fuseseră introduse de noii ^ • itori ai regiunii, ci se aflau în uz de foarte mult timp înainte. Aceste care şi nu serveau numai pentru transportul familiilor şi al bunurilor proprii, ci t'tuiau şi adăposturi cotidiene ale turanicilor nomazi.

C ' în pofida predominării nomadismului ecvestru în teritoriile stăpînite sau dominate iunilc tribale ale cumanilor, au existat şi centre de tip urban sau pe cale de a dobîndi necific orăşenesc. Astfel, pe fluviul Sîr-Daria se atla oraşul Signak, intrat sub controlul ezmului în secolul al Xll-lea. Potrivit vechilor letopiseţe mseşti, în stepele nord-tice se găseau în posesia cumanilor întărituri *(vezy)* şi oraşe *(gowcfy).* Cele dinţii erau , -gur simple fortificaţii ale locurilor de iemare ale turanicilor, menite să facă faţă ventualelor atacuri ale cnejilor ruşi şi ale aliaţilor lor de la marginea stepei.[23] Aşa-zisele oraşe" - denumite Şarukan, Sugrov şi Balin'[4] şi atlatc probabil în bazinul Doneţului de Nord, deocamdată neidentificate pe teren - erau desigur ceva mai evoluate ca cele **dintîi** prin faptul că deveniseră centre temporare ale unor puternici hani cumani. Aceasta rezultă din faptul că primele două localităţi citate mai sus preiau numele unor căpetenii. Numele celui de-al treilea punct, Balin, reprezintă o formă alterată a termenului turcie *bolik,* avînd accepţiunea de „oraş".[3]

Pe lîngă deţinerea acestor localităţi, care tindeau să dobîndească un specific urban, cumanii şi-au extins protecţia şi asupra unor centre orăşeneşti cu importante virtuţi comerciale: Saksinul, aflat lîngă locul de vărsare a Volgăi în Marea Caspică, şi Sudakul, situat pe ţărmul Mării Negre, în sudul Crimcci. Controlul asupra acestor două centre portuare, plasate în puncte cu intens trafic comercial, asigura desigur hanilor cumani venituri consistente. Pentru efervescenţa comerţului practicat în centrul saksinilor, sugestivă este remarca lui al-Bakuvi, care arată că printre ei „sînt Mţia străini şi negustori, îneît nimeni, nici chiar Allah, nu este în măsură sâ-i numere". ' în afară de Sudak (Soldaia), portul cu cel mai dinamic negoţ de pe litoralul n°rd-pontic, cumanii au impus la plata tributului vechea cetate bizantină de la herson şi fortăreţele goţilor tetraxizi din arealul meridional al Crimeei.[2]

27

***Rubruc,** p. 169-170.

S.A. Pletneva,. *Kocevniki srednevekov'ja.* Moscova, 1982, p. 58-59; S.M. ^ ™,*Kypcaki...,p.* 131-137. B PVL- l> P- 191, 201; *[p.let.,* col. 266. 284. 2fCf. nota 23.

Abd ar-Ra id al-Bakuvi, *Kitub lalkhis al-tisar va 'adza'ib al-malik al-kakhkhar nie [knigi o] „Pamjatnikakh" i ciuleşti tzarja niagucego),* cd. Z.M. Bunijatov. ^**1971,** p. 107.

Rubruc, p. 170-171.

«ti

i, *n-a.*

Fig. 38. Minialuri din Letopiseţului **Radziwill reprezenlînd** care ale eumanili"-

în timp ce Otto von Frcising (împreună cu Rahcvvin"*) şi Robcrt de Clari[2'] ţâ tranşant existenţa îndeletnicirilor agricole la cumani, alte izvoare lasă să se dă totuşi anumite preocupări în această direcţie. Astfel, rabinul Pethachia din î° . . ona (Regensburg), care călătorea în teritoriile de la nordul Mării Negre în i 1 al XH-lea, remarcase cîmpuri însămînţate, precum şi faptul că localnicii îşi mîncarea din orz şi mei.[10] Dacă de cultivarea pămîntului se ocupau chiar nii sau eventual grupuri etnice supuse lor este dificil de apreciat în mod ferm. cum se ştie din cercetările etnografice, de regulă nomazii nu renunţau la păstorit - favoarea agriculturii dccît prin constrîngere.

Nu trebuie omis însă nici faptul că şi la alte popoare preponderent de existaseră comunităţi - de acelaşi neam sau de obîrşie diferită, aservite junilor tribale dominante - cu apetenţă pentru muncile cîmpului. In acest ,ens este faimos mult discutatul caz al „sciţilor plugari" sau „cultivatori", care, potrivit lui Herodot, produceau grîu nu pentru propriul consum, ci doar pentru a fi comercializat , în vreme ce alţi confraţi dc-ai lor, aşa-numiţii „sciţi nomazi", ignorau, întocmai ca şi cumanii, agricultura şi se ocupau de creşterea vitelor, locuind în căruţe şi efectuîtid deplasări sezoniere."[2] Similitudinile cu obiceiurile cumane se extindeau şi în privinţa ritului funerar - înhumarea în movile şi practica sacrificiilor umane la decesul căpeteniilor de vază - şi a cc-rcraonialurilor de parafare solemnă a jurămintclor, prin consumarea în comun de către părţile împricinate a cîtorva picături din propriul sînge amestecat într-o cupă cu vin.[33]

Principala îndeletnicire economică a cumanilor a rămas, cel puţin pînă la marea invazie mongolă din 1236-1242, creşterea intensivă a animalelor, ocupaţie care le furniza cele necesare traiului zilnic: carne şi produse lactate pentru alimentaţie şi piei pentru îmbrăcăminte. Specific pentru cumani, mongoli şi alte populaţii de păstori nomazi din stepele Eurasiei era kumîsul, băutură preparată prin fermentarea laptelui e iapă, care intra în consumul alimentar zilnic. Din informaţiile inserate în letopiseţele ruseşti, rezultă că incursiunile armatelor cneziale din 1095[34], **11O3,[15]**

Uttonis episcopi Frisingensis et Rahewini *Gest a Freclehci seu rectius Cronica,* cd. F.-' chmale, Darmstadl, 1965, p. 192-193.

J9 n U. nota 19.

0 3| Pethachia p. 10-13.

^Herodote, *Histoire, Livre IV,* ed. Ph.-E. Lcgrand, Paris, 1985, p. 58-59. 3J *Ibidetn,* p. 76. 34 *Ibidem,* p. 88-90. Js Py t<, I. p. 149;//;. *Iei.,* col. 219. Py L, I, p. 185;//;./e/., col 255.

1111,[M] 1152" şi 1185™ asupra **sălaşelor** cumanilor s-au soldat eu capturarea număr mare de oi, boi, cai şi cămile, rapt ce atestă mărimea turmelor, cirezil$_{Or}$ herghelliilor acestora. Nu mai puţin revelatoare, în aceeaşi ordine de idei, $_{Cst}$' precizarea cronicilor în legătură cu cadourile oferite în 1223 de hanul cuman JCuth» (Kotian) cnejilor ruşi pentru a-i îndupleca să-1 ajute împotriva mongolilor, daruri ea-ar fi cuprins cai, cămile, bivoli, dar şi fete.

Precum a reieşit din datele evocate mai sus, în pofida iernilor aspre din stepei ponto-caspice, turanicii au reuşit să aclimatizeze acolo şi cămilele, care ulteri$_{or}$ dispărut din fauna locală. Analizele efectuate pe materialul osteologic recuperat 1 Garvăn-Dinogetia (jud. Tulcea) au surprins în nivelul corespunzător începutului mileniului II prezenţa unui os provenind de la cămilă *(Camelus bactrianus)** Creşterea cămilelor s-a menţinut în spaţiul nord-pontic **pînă** în epoca modernă, tW atestat, între alţii, de pastorul suedez Michacl Encman la tătarii **din** Bugeac, în pn$_{nia}$ parte a secolului al XVIIl-lca[41], şi de Anatole de Dcmidoff la tătarii nogai, cu un veac mai tîrziu[42].

în regiunile din sudul Rusiei din vecinătatea stepei sălăşluiau numeroase specii de animale sălbatice, extrem de atractive pentru vînători. Potrivit unui text atribuit marelui cneaz Vladimir Monomahul, acolo erau vînaţi cai sălbatici, zimbri, cerbi, elani, mistreţi, urşi şi fiare **(lupi?)** . Existenţa cailor sălbatici în vecinătatea *Basarabiei* - toponim ce desemna pînă la începutul secolului al XlX-lca numai sudul Moldovei - este atestată pentru prima parte a veacului anterior de către Dimitric Cantemir, care mai relevă că în vremea sa se întîlneau pe ambele maluri ale Nistrului şi bivoli sălbatici[44]. Exemplare de elani, cai şi măgari sălbatici (coluni) s-au menţinut în evul mediu chiar şi **în** Transilvania.[45]

[3R]/TZ.,I,p. 192; *Ip.let.,* col 268.

[37] *Nik.let.,* în P.m, IX, p. 196.

[3ti]

[1] ***Ip.let.,*** col. 637.

[19] *Novgorodskaja pervaja letopis' starSego i mladSego izvoclov,* red. A.N. NasoflC* Moscova-Leningrad, 1950, p. 62; *Nik.let.,* în *PSRL* X, p. 89.

[40]

E. Comşa, *Creşterea vilelor,* în Gh. Ştefan, 1. Barnea, M. Comşa. E. *Dinogetia,* I, *Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-darvăn,* **Bucureşti,** 1967, p. 64 şi ^

[4] *Călători străini despre Ţările Române,* Vili. cd. M. llolban. M.M. A[leXa'''' drescu-Dersca Bulgarii, P. Ccrnovodcanu, Bucureşti. **1983, p. 288.**

[42] A. de Demidoff, *Voyage dans la Russie Meridionale el la Crimâe par la Honff[1] Valachie et la Moldavie,* Paris. 1841, p. 318. 365. 511.

***[3]*PVL,l,p.** \62 *(Poncen'e).*

[44] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* trad. Gh. **Guţu,** Bucureşti- '* 116-117.

I. Nania, *Istoria vînătorii în România (Din cele mai vechi timpuri pînă Ici "'w legii de vînâtoare - 1891),* Bucureşti. 1977. p. 230-237.

8- 39 A

*■ Arme, piese de harnaşament şi alte obiecte din complexe funerare corespunzătoare perioadei dominaţiei cumane în spaţiul ponto-caspic.

abilitatea de a eălări în mare viteză şi de a lansa simultan săgeţi asupra duşmani|Or4r, Importanţa cailor în viaţa turanicilor este oglindită, între altele, de sacrificarea lOr] morminte, ceea ce arată că şi în lumea de apoi aceste animale erau consider indispensabile pentru stăpînii lor.

Armatele cumane conţineau numai efective de cavalerie. în ceea ce prjv tactica lor **de** luptă, aceasta era tipică pentru nomazii de stepă, bazîndu-se pe mînui cu dexteritate deosebită a arcului şi săgeţilor.[47] înainte de a angaja lupta **directs** cumanii lansau o puzderie de săgeţi asupra adversarilor, după care, profitînd **u** descumpănirea creată, se aruncau în lupta corp la corp cu sulițele şi săbiile, **n întâmpinau** o rezistenţă mai mare, simulau retragerea, **lăsîndu-se** urmăriţi pe distant apreciabile, dar continuînd să arunce săgeţi, pînă cînd forţele duşmane se răzleţeau }n acel moment urma o reîntoarcere bruscă, pe cît de surprinzătoare, pe atît de ordonată şi neşovăielnică, o asemenea şarjă abilă punînd de cele mai **multe** ori în derută pe adversari.[48] Dispunînd de cai iuţi şi de armament uşor, viteza de deplasare a cumanilor era de regulă superioară celei a armatelor altor popoare europene, ceea ce reprezenta un evident avantaj, inclusiv în cazul confruntărilor nefericite, cînd reuşeau să se salveze prin fugă, diminuîndu-şi pierderile.

Informaţiile izvoarelor narative privitoare la armamentul cumanilor sînt confirmate, dar şi augmentate, de acelea arheologice, care le atestă predilecţia pentru folosirea arcului şi săgeţilor, a săbiilor şi a sulițelor, arme ce predominau în cadrul mormintelor, unde apar însă, în mod cu totul ocazional, cămăşile de zale şi coifurile de fier, ce reflectă tendinţe de completare a armamentului uşor[4"], perceptibile şi la alte populaţii din stepele Eurasiei în primele secole ale mileniului II.[5"] Utilizarea săgeţilor.

---

[46] Nicetae Choniatae *Orationes et epistulae,* ecl. **LA.** v. Dieten, Berolini et Novi Hboraci. 1972, p. 8; *FHDR,* III, p. 340-341 (Nichita Choniales, *Ciivîntări şi scrisori).*

[47] Pethachia, p. 12; Nicetae Choniatae ***Historia,*** ed. Im. Bekker, Bonn. 1835. p. 519: Robert de Clari, p. 51.

[4S] Nicetae Choniatae ***Historia,*** p. 519. CI', şi *FHDR,* IV, p. 166-171 *(Cronica* ***MortA*** *Crusaders* ***as*** *conquerors. The Chronicle o/Morea.* **ed.** 1**1 .li. Lurier,** New York - Londra, 1964. p. >[y]

[49] S.A. Pletneva, *Pecenegi...,* p. 165-185; (i.A. **Fedorov-Davydov,** *Kocevniki* ***VostoâiQ*** *Evropy pod* ***vlast'ju zolotoordynskikh*** *khanov.* Moscova, 1966, p. 120 şi urm.; V. **Spin** *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională in secolele* ***X-Xlll.*** *Români şi turanici, i*^ ' 1985, p. 110-118; A.O. Dobroliubskij, *Kocevniki* ***Severo-Zapadnogo*** *Pricernomor'ja v epo*[k'"] *srednevekov'ja.* Kiev, 1986, p. 31 şi urm.

[']" V.M. Mogil'nikov, în *Stepi Evrazii* v ***epokhu*** *srednevekov'ja* (Arkheologij<[1] ^ **red.** S.A. Pletneva, Moscova, 1981, **p.** 194 şi urm.; Ju.S. **Khudjakov,** *Voon& srednevekovykh kocevnikov* ***jtdnoj*** *Sihiri i Central"noj* ***Azii,*** Novosibirsk. _ Swietoslawski, *Uzbrojenie* ***koczownikow wielkiego*** *stepa* ***w*** *czasach ekspansji w"*[11]*? (XII-XIVw.)* (Acta **archaeologica Lodziensia,** 40), **Lodz,** 1996. 212

Fig. 40. Instniment de coarde (2), descoperit într-un mormînt tumular de la Kirovo, atribuit unui cuman (1), forma sa reconstituită şii modul de utili/are (3).

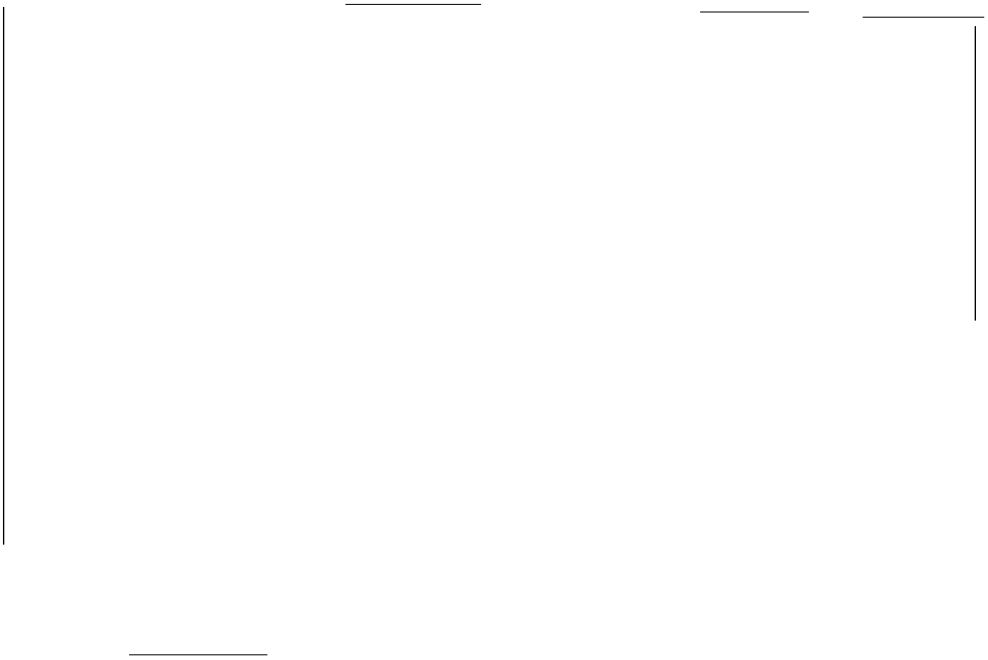

Prezentarea schematică a mormîntului hanului cuman din curganul din secolele XII-XIII de la Cingul.

suliţelor, săbiilor şi coifurilor de către cumani este atestată şi de renumitul n0 *Cîntec despre oastea lui* ***Igor****,* care istoriseşte avatarurile expediţiei cneazului H Novgorod-Seversk în Deşt-i Kipcak.

Inventarul funerar al cumanilor este semnificativ şi pentru aptitudinile lOr - domeniul meşteşugăresc. Pe lîngă categoriile de arme enumerate mai sus, acesta compunea din scări de şa, zăbale de fier, plăcuţe de la arcuri, tolbe pentru săgeţi mînere de cuţite din corn, obiecte de podoabă şi accesorii vestimentare din br0 argint, aur etc.[52] (fig. 39, 56, 59). Piesele enumerate prezintă o remarcabilă unit tipologică, ceea ce dovedeşte că erau lucrate în perimetrul stepei de meşteşug» proprii, capabili să asigure produselor lor un nivel calitativ elevat, din anumite **punct** de vedere cu nimic mai prejos decît cele datorate popoarelor sedentare din vecinătat într-un mormînt de bărbat descoperit relativ recent la Kirovo (rcg. **Cherson, Ucraina^** în bazinul inferior al Niprului, alături de înhumat era depus un instrument de coarde lucrat din lemn de frasin (fig. 40), ceea ce relevă că traiul nomad lăsa loc ■ preocupărilor muzicale.

Necesităţile societăţii cumane erau completate prin expediţii de pradă perceperi de tribut şi schimburi comerciale. Incursiunile erau organizate de căpeteniile tribale în propriul interes, dar concomitent cumanii răspundeau şi solicitărilor sosite de la diverşi suverani din ţările învecinate de a li se alătura în acţiuni războinice împotriva duşmanilor acestora din urmă. Cu toate riscurile pe care Ic implicau asemenea practici, cumanii se arătau mereu dispuşi să pornească, individual sau în diverse companii, în expediţii de jaf oriunde se profilau posibilităţi de cîştig, **fără** să fie încorsetaţi de alianţe statornice cu vecinii lor. Pe lîngă procurarea unor bunuri diverse, raidurile serveau şi pentru capturarea de prizonieri. O parte a lor cran răscumpăraţi de statele ai căror supuşi erau, în vreme ce alţii erau expediaţi pe pieţele tradiţionale de robi. Portul cel mai important din acest punct de vedere era **Sudata»,** oraş cu o populaţie mozaicată în. privinţa compoziţiei etnice, aflat sub controlul cumanilor, unde aceştia cumpărau stofe, vînzînd în schimb negustorilor din Levant robi şi blănuri.[53] Sursa cea mai eficientă a robilor pare a fi fost cnezatele ruseşti,» unde cumanii s-au întors adesea cu nenumăraţi captivi. în **Tracia,** unde ajunseseră 0

---

[51] *Slovo o plăku Igoreve, Igorja, syna Svjatăslavlja, vnuka Ol'gova,* ed. D.S. L'*[11]^ în *Povesti* ***Drevnej*** *Ruşi XI-XII veka,* ied. D.S. **LikhaCev,** N.V. Ponyrko, Leningrad, >' 381-381,398-399.

[52] Cf. nota 49.

Extrail d'lbn-Alathir, în Ed. Defremery. *Fragments de geographes el d h'*[s] ^ *arabes* ***etpersans*** *inedits reiat ifs aux anciens peuples du C'aiica.sc el de la Russie Me'*[nic] în *Journal Asiatique,* Ser. a 4-a, XIII, 1849, 11-12. p. 457; Tiesenhausen, I, p. 26. 214

■ ai i Ioniţă, zis Kaloianul, în primii ani ai secolului al XIH-lca, cumanii luau, enicnea, mulţi prizonieri cu scopul de a-i vinde.'[4]

pentru aviditatea de a captura un număr cît mai mare de prizonieri, dar şi pentru • nta raidurilor lor, semnificative sînt datele furnizate de Nicetas Choniates ■ d luptele angajate în 1187 de bizantini cu vlaho-bulgarii ajutaţi de cumani. înti- P din epistolele sale cu caracter oficial adresate patriarhului şi sinodului eonstanti-

[1] litan se relatează că armatele imperiale ar fi surprins în apropiere de Beroe la st$_{ar}$a Zagora) un detaşament de 6 000 de eumani, care escorta nu mai puţin 12 000 de captivi şi un mare număr de vite şi alte bunuri.[53] La practica de a lua «tivi în scopul comercializării nu au renunţat nici în ipostaza deloc fericită de ipăşiti în ţinuturile macedonene"'[6], în care ajunseseră după bulversarea produsă în Dest-i Kipcak ca urmare a declanşării marii invazii mongole.

Anumite informaţii ale izvoarelor scrise le relevă contactele comerciale cu Rusia şi Bizanţul. Un rol însemnat în negoţul cu lumea bizantină îl juca marele centru de la Cherson de pe coastele sud-vestice ale Crimeei, unde nomazii se prezentau periodic pentru a-şi procura diverse produse.[5']

Descoperirea în cîteva morminte turanice a unor monede izolate sau a unor tezaure compuse din emisiuni bizantine lasă să se întrevadă utilizarea monedelor - cc- i drept într-o măsură foarte limitată - în tranzacţiile de schimb. Totodată, în mormintele cumanilor bogaţi se întîlnesc uneori obiecte de factură străină, provenind din centre deosebite. Astfel, faimosul mormînt princiar din curganul Cingul de la Zamoznoe (reg. Zaporozie, Ucraina), descoperit în anul 1981, cuprindea mai multe veşminte, arme şi obiecte de podoabă de marc preţ de origine orientală, rusească şi occidentală (fig. 41-42), rclevînd contacte diversificate.[38] Arme şi piese de podoabă de provenienţă străină conţin, de asemenea, şi alte morminte. Fără îndoială că unele din aceste obiecte din inventarul funerar au putut ajunge în posesia cumanilor atunci cind au întreprins prădăciuni în diverse teritorii sau le-au fost oferite drept cadouri [s]pre a li se obţine alianţa sau neutralitatea. Trebuie însă de admis şi faptul că o parte considerabilă a lor au fost dobîndite pe calea schimburilor angajate cu diverşi negustori străini.

Nicetae Choniatae */-/istoria,* p. 83 1.

55 x '

Nicetae Choniatae *Orationcs...* . p. 10-11: G. Murnu, *Din N/chita Acominatos* °TM*at*ul, în *Analele Academiei Române. Memorii/e Secţiunii /slavice.* Seria II, XXVIII, 1906.

56

57 Morgii Acropolitae *Annales,* ed. Im. Bekker. Bonn, 1836, p. 59.

ss Anne Comnene, *Alexiade,* ed. 13. Leib, II, Paris, 1943, p. 191.

MIL • Otroseenko, Ju. Rassamakin. *Grobnilzv tzarej nakhodjatsja v Gerrakh,* în *Znanie-*

Ki$_{ev}$, ^' P- 16-19; idem, *Polovelz'kij komplcks Cingul's'kogo kiirgamt,* în *Arkheologijcu*

153' !986p. 14-36.

Fig. 42. Reconstituirea costumului hanului cuman înmormîntat în curganul de la Cift nil.

Desele înfruntări militare din arealul stepelor ponto-caspiee au adus **desigur** prejudicii tentativelor de angajare a raporturilor normale **de** schimb, de pe I r avînd de suferit şi comerţul de tranzit. Din raţiuni neprecizate, cumanii UrrI1 au uneori la blocarea drumurilor de contact dintre Rusia şi Imperiul bizantin, ■ a determinat pe cneji să declanşeze împotriva lor expediţii de represalii şi ceea ce >-

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ

Din punct de vedere social comunităţile cumane erau destul de stratificate. La Iul superior al societăţii se grupau marii proprietari de turme, **din rîndul** cărora se cruţau şi hanii triburilor. Cercetarea complexelor funerare atestă departajări vidente de avere. Dacă o parte a lor era lipsită aproape cu totul de inventar sau acesta modest, în schimb unele morminte epatează prin bogăţia şi diversitatea obiectelor depuse lîngă trupul defunctului.[59]

Cumanii deţineau un număr important de robi, probabil mai marc decît al predecesorilor lqr din cîmpiile ponto-caspiec. Această categoric socială provenea, se pare, numai din rîndul captivilor, fiind de fapt de alt neam decît comunităţile majoritare. Cronicile medievale - în special acelea ruseşti - consemnează adesea preocuparea tenace a cumanilor de a captura cît mai mulţi prizonieri în timpul incursiunilor întreprinse în teritoriile învecinate. Totodată, descinderile adversarilor asupra sălaşelor lor aveau între scopuri şi eliberarea celor înrobiţi de nomazi. Ţelul prioritar al rapturilor de fiinţe umane era subsumat interesului de a se obţine remunerări în urma răscumpărării ori a comercializării lor. De asemenea, ele erau utilizate în anumite îndeletniciri gospodăreşti din cadrul triburilor, fapt reflectat mai mult sau mai puţin explicit în diverse categorii de izvoare. O cronică georgiană, spre exemplu, relatează ca cei 40 000 de războinici cumani, care îşi oferiseră serviciile suveranului gruzin, dispuneau de 5 000 de sclavi. Precizarea că aceştia din urmă erau în totalitate creştinaţi, spre deosebire de cumani, la care procesul de convertire se alia în curs,"" [su]gerează şi originea lor diferită. Un statut inferior în cadrul confederaţiilor tribale Ic rezervat desigur şi grupurilor nomade străine, care acceptaseră hegemonia •nanilor şi li se încredinţaseră diverse atribuţii militare.

Triburile cumane stabilite în Ungaria după 1239, cu toate că îşi pierduseră ui lor independent, au continuat să se ocupe de capturarea prizonierilor. în anul ■■[la] insistenţa unor înalţi demnitari ecleziastici şi laici, Ladislau IV a intervenit

---

- nota 49. *i'storie c/e la Gâorgie clcpuis l'Antiquile jusqu'au XIX[1]' siecle,* I, *Histnire ancieiinc.*

l469 de J~c- lrad- M- Biossel. Sl.-Pelersbourg. 1849, p. 363 (Cronica lui 'ang).

Fig. 43. Ţara cumanilor şi oraşele *Kiimania al bici* (Albă) şi *Kumania al sud* (Neagră)-ie spaţiul nord-pontic **în** *Charla Rogeriana,* **întocmită de** geograful arab Idrisi în anul 1

, g căpeteniile turanicilor pentru a elibera prinşii creştini din cuprinsul Regatuhi
P[e] ţinuturile subordonate coroanei, consimţind însă să-i reţină pe cei robiţi dij
limitrofe[61]- Actul regal ce conţinea respectivele stipulaţii nu preciza apartencn|
'[3] f -ională a acestora din urmă, dar nu este deloc exclus ca ei să fi fost ortodocşi
'\ -a adesea nu li se recunoştea calitatea de „creştini", ci doar aceea depreciativă d
schismatici".

Uriaşul teritoriu ocupat de cumani in perioada **lor** maximă de expansiune
. j[tat] de Lacul de Arai şi de bazinul inferior al Dunării, era lipsit de unitat
iticâ, datorită tendinţelor centrifuge manifestate de grupările tribale. Observaţi
'[•"torului evreu Pethachia, potrivit căreia cumanii nu ar avea „rege, ci nunii
rincipi şi familii nobile",[62] este cît se poate de sugestivă în această privinţă. Arabi
Idrisi, autorul unei lucrări de geografic redactată în 1154 la curtea regelui normand *t*
Siciliei, Roger II, menţiona existenţa Cumaniei Albe şi a Cumanici Negre,[61] care
după reperele oferite, par să se ti localizat în dreapta şi, respectiv, în stînga Niprulii
(fig 43)- î[fl] schimb, din informaţiile cronicilor latino-maghiare din secolele XIII-XN
rezultă răspîndirea cumanilor negri spre vest, iar a celor albi spre est,[64] adică exac
invers decît lăsa să se întrevadă Idrisi. Cîtă dreptate avea Anatole France cînd apreci
cu maliţiozitate că o singură mărturie cronicărească este de obicei acceptată far
ezitare, în vreme ce atunci cînd apar două-trei, cu neconcordanţe între ele, istorici
este pus în vădită derută![65]

Potrivit cronicarului ungur Simon de Keza"[6] şi a celui veneţian Andre
Dandulo,[67] spaţiului est-carpatic i se atribuise denumirea de „Ţara cumanilor negri'
Mai expliciţi se dovedesc Ioan (Jânos) de Thuroczy, la sfîrşitul secolului al XV-lea, s
Nicolae Olachus, la mijlocul celui următor, cînd identifică Cumania Neagră c

---

E. Hurmuzaki. I, p. 428. [62] Pethachia, p. 10. " *Geographie* d'Edrisi,
II, ed. A. Jauberl, Paris, 1840, p. 400-401.

Simonis de Keza *Gesta Hungaronim.* ed. Al. Domanovszky, în *SRH,* I. p. 146, 148 i
Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, ed. Al. Domanovszky, în *ibidem.* p. 257
r°nica pictată de la Viena (Chronicon Pictum Vindobonen.se) (/IR, XI). 1937, p. 6-7, 119
°; *Chronicon Posonien.se,* ed. Al. Domanovszky. în *SRH.* II, p. 16, 18; *Chronk*
nacense, ed. Al. Domanovszky, în *ibidem.* p. 58; *Chronicon Duden.se,* ed. I. Podhradczk> P
.,' '<"8, p. 11, 14. 36; Johannes de Thurocz. *Chronica Hungaronim.* I, *Textus.* ed. [Ja]
[an]"ai şi j. Kristo, Budapesta, 1985, p. 26. 34. 60.

A. France, *L 'î/e des Pingouins.* Paris. f. a., p. II.

j[t. Simon de Keza, p. 148. CI", şi *Chronici Hungarici.... p.* 257; *Cronica pictată de I*
g , ' P" ') 120; *Chronicon Posoniensc.* p. 18: *Chronicon Monacen.se.* p. 58; *Chronico*
den^ P. 14.

[67]
P[as(] Andreae Danduli *Chronica per exlensum descripta au. 46-1280 d.C,* ed. 1
[)re']lo, în *Rerum Ilalicarum scriptore.s,* NE, XII, Bologna, 1938, p. 53.

..... **»twcuj** ai AVll-Jea, îi extindea si asupra Ţării Româneşti/'[1]'

O altă separare a lumii cumane este sugerata de letopiseţele din Rusia amintesc în mai multe rînduri, în legătură cu evenimentele petrecute în secolul al Y> lea, pe „polovţicnii (cumanii) sălbatici" ***Qjolovtsy ifikii),*** apelativ ce ar presupun existenţa unor „polovţieni nesălbatici". Marele orientalist Omelian **Pritsak** a **ava** supoziţia că regiunea Cumania Neagră ar corespunde domeniilor **„polovţicnilor** *i* manilor) sălbatici", care grupa ramura intransigentă a turanicilor în raport cnezatele ruseşti, în timp ce confederaţia „ncsălbatieilor" ar fi avut o poziţie maleabilă, fiind predispusă uneori la colaborare eu vecinii de la nord.[7"]

Diviziunile menţionate sînt departe însă de a reflecta **împărţirile** reale **ale tri** burilor cumane, care numai arareori se reuneau temporar. în conformitate « infoz'maţiile lui Sams addin ad-Dimasqi, care scria la începutul secolului al **XlV-la** inspirîndu-se dintr-o lucrare concepută anterior, **ar** fi existat opt triburi importante ale cumanilor, la care se adăugau altele sase mai mici. ' în aceeaşi vreme, egipteanul an-Nuwairi, secondat de Ibn Khaldun, enumera 11 triburi turcice în cuprinsul teritoriilor anexate Hoardei de Aur, [2] dintre care cele mai multe aparţineau cumanilor. Pornind de la datele furnizate de cronicile ruseşti, specialiştii au diferenţiat în stepele **ponto**-caspice cinei,[71] şase,[74] opt[75] sau 12[7"] grupuri cumane diferite. Aşa cum se observă, sînt perceptibile neconcordanţele dintre estimările făcute de autorii medievali şi contemporani, care în multe cazuri se datorează instabilităţii înjghebărilor comunităţilor tribale, acestea constituindu-se şi dezagregîndu-sc cu rapiditate în funcţie de necesităţile reclamate de implicarea Idr în diferite confruntări externe.

---

[m] **Johannes** de **Thurocz, p.** 34; **Nicolaus Olalnis,** ***Himgaria-Athila,*** cd. C. **liperjessyji** L Juliâsz, Budapesta, 1938, p. 6 *(Hiingaria).*

[M] Petri de Reva *De monarchia ni sacra corona regni Hungariae, in Scriptores rent** ***Hungaricarum,*** ed. I.G. Schwandlncr, II, Vindobonae, 1746. p. 832.

[70] O. Pritsak, *Non~„Wilcl" Pohvtsiam,* în idem, *Stuc/ies in medieval Eurasia» histtQ* (Variorum Reprints), Londra, 1981, **XIII.** p. 1623. **Cf.** ***ţi*** **P.B. Goldcn,** *The „Polovci Dikii"*< <" ***Harvard UkrainianStudies,*** **III-IV,** 1979-1980. 1, p. 296-309.

[1] J. Marquart, *Ober clas Volkstuni...,* p, 157.

[72] Tiesenhausen, I, p. 541.

[74]K.V. **Kudriashov,** ***Polovetzkajastep;*** p. 130-138: G.A. Fedorov-Davydov, *op-* [cliA']

[73] D. Rassovsky, ***Po/ovtzy,*** în ***Seminarinm Kondakavianum* X,*** 1938, p. 166-175.

[74]

147-150.

[73] S.A. Plclneva, ***Polovetzkie kamennye isvajanija.*** **p. 23; A. Pâloczi-Horvâth.** ***A ** megtelepeddse Magyarorzăgan,*** **în** *Archaeohgiai ertesitâ.* 101. 1974, *2.* p. 248.

[76] O. Pritsak, *The Polovcians..., p.* 342-368 (unde **sînt** stabilite următoarele g[ll]'P Volga, Don, Doneţ, Nipru-malul slîng, **Nipru-lunca,** A/ov, **Crimeea, Nipm-raalul** drep'-Chcrson, Bug, **Lukomor'e** (= Colul mării) şi Dunăre). 220

J

ă ce părăsise arealul nord-pontic şi primise acceptul lui Bela IV 1270) de a se stabili în regatul său, masivul grup cuman, condus iniţial de Kuthen, nu avea o structură monolitică, ci se diferenţia în mai multe unităţi ^ i în anul 1279 acesta cuprindea şapte aşa-numite „seminţii" *{generatioiies)*', tr\ , triburi- Pe l'ngă „poporul" de rînd, existau „domni şi nobili" *(domini et*

\ , triburi- Pe g „ p p , „ ş (

7 s)n cU inlPortante prerogative în conducerea propriilor comunităţi, care n° A tâ niediau contactul cu autorităţile supreme din Regatul arpadian. în anumite t0 t'i aceştia .acceptau un conducător unic, cum s-a întîmplat în cursul răscoalei iniţiate \e în 1282 împotriva oficialităţilor centrale, cînd în fruntea lor s-a aflat du cele" Oldamir.

Tendinţele de închegare a unor ample uniuni de triburi se exteriorizau îndeo-bi în perioadele cînd asupra teritoriilor cumanilor planau ameninţări sau cînd estia conveniseră să organizeze incursiuni de anvergură împotriva statelor **din** jur. Deosebit de puternice au fost, între altele, uniunile de triburi conduse de **Boniak** şi Ţugorkan din dreapta Niprului, de la sfîrşitul secolului al Xl-lca, cea a lui Şarukan din stînga fluviului amintit, ca şi cea a lui Konccak, din veacul următor. Demnitatea de han nu se moştenea de către fiu, ci de regulă de frate sau de nepot. Acest sistem cunoaşte modificări, probabil ca urmare a influentelor străine, în primele decenii ale secolului al XIII-lea[80] ori poate chiar mai înainte,"' titlul de han înccpînd să se transmită în linie directă de la tată Ia fiu. în cazurile în care anumite iniţiative ale conducătorilor de triburi Jezau interesele globale ale supuşilor, aceştia puteau să li se opună. O astfel de contestare este înregistrată în anul 1103, cînd hanul Urusoba, neagreat pentru lipsa sa de decizie, a fost substituit cu mult mai activul Altunopa.*[2]

Forţa militară, mobilitatea deosebită a cumanilor, ca şi întinderea teritoriilor controlate de ei, inspirau circumspecţie, nelinişte şi teamă în tot estul şi sud-estul Europei. Pentru **a** le capta bunăvoinţa şi a-i implica în confruntări războinice, hanilor I' se remiteau cadouri bogate sau stipendii periodice, în aceleaşi scopuri se recurgea. Pe de altă parte, şi la alianţele matrimoniale, fete ale hanilor fiind luate în căsătorie, uPa ce primeau botezul, de diverşi principi creştini. Astfel de alianţe cu cumanii s-au £rtectat de către membri ai caselor regale şi cnczialc sau de nobili din Gruzia, Rusia, "garia, Bulgaria, Imperiul bizantin şi Imperiul latin de Răsărit.

Ori

a **E. Hurmuzaki, I, p.** 426. 428.

«'afe/n, p. 426-429.

«, not a415. **CC,**

Fedorov, G.S. Fedorov, *Ranuye ijurki na Sever/mm Kavkaze,* Moscova, 1978. p.

Akhinzanov. *Kypcaki...,* p. 138-139.

hp. 184; *Ip.let.,* p. 253-254.

La **fel** ca şi ceilalţi turanici tîrzii **din** stepele Eurasici, cumanii erau adept' şamanismului, proslăvind totodată pe zeul **Tăngri. In cronistica** bizantină se *pv^u* că în panteonul lor ar fi existat mai mulţi zei, unii dintre aceştia fiind consacraţi d criterii aleatorii* , ceea ce nu este pe deplin credibil. Pe de altă parte, într-o geo'Ti- - orientală se arată că ei venerau astrele, **prcocupîndu-se** de studierea lor,[X4] iar ;[m] altă lucrare de acest gen, care enumera triburile de neam turcie - kimekii, turkm[e] ■ kipciakii, uzii, bulgarii etc-, întîlnim specificarea că ele erau idolatre şi adoratoare » forului '[S5]

focului.

Pentru unele din tradiţii, cumanii manifestau multă consideraţie, stăruind să f acceptate şi de asociaţii lor. în acest sens, se păstrează informaţia privind modul 1 de a pecetlui alianţele cu conducătorii latinilor de la Constantinopol, prin consumi i comun dintr-un pocal al propriului sînge amestecat cu vin şi apă, părtaşii devenind î mod simbolic fraţi de sînge. Ceremonialul mai includea şi tăierea unui cîinc cu săbiile de către reprezentanţii celor două părţi*[6], întruchipînd probabil soarta ce avea să **fi?** hărăzită eventualilor trădători.

Pe lîngă aceste tendinţe ancestrale, proliferate pe scară largă, s-au făcut simţite şi influenţele maniheismului, ncstorianismului, budismului, iudaismului karait şi ale islamismului. După migrarea grosului confederaţiilor cumane în estul Europei, succese întrucîtva mai notabile a dobîndit prozelitismul creştin. Evanghelizarea a fost acceptată de grupuri ajunse în serviciul Gruziei, Rusiei, Bizanţului, Ungariei şi Bulgariei, rămăşiţe ale cumanilor convertiţi menţinîndu-se şi după formarea Hoardei i de Aur.

Din cei 40 000 de luptători cumani stabiliţi împreună cu familiile în Gruzia la sfîrşitul celui de-al doilea deceniu al secolului al **XH-lea,** primii creştinaţi au fost membrii gărzii regale, alcătuită din 5 000 de luptători.[s?] Treptat, numărul celor care au acceptat evanghelizarea a crescut, proces ce de regulă prefigura asimilarea etnica. Cronicile medievale înregistrează laconic şi cîtcva cazuri izolate de notabilităţi cumane creştinate în cuprinsul cnezatelor ruseşti, fără să dezvăluie din păcate motivele care le-au determinat să-şi abandoneze religia strămoşească. Astfel, sîntem informa.

p[tal]-ea botezului de către Amurat Ia Riazan în 1132,'[s] de către Aidar **în** ■natul kievian în 1 168[S9] şi de către Bastî în 1223, în momentul cînd armatele P[rl]... [se] reuniseră spre a face joncţiunea cu cumanii atacaţi de mongoli.[90]

O iniţiativă proprie de convertire, de această dată în cadrul Regatului arpadian, loc în anul 1227, cînd fiul unui han cuman, Bortz/Burch/Boricius, însoţit de mulţi supuşi, s-ar fi adresat pentru evanghelizare arhiepiscopului de Strigoniu 'a rgom), aflat ocazional în Transilvania.[1]" în legătură cu numărul celor ce au • t confesiunea catolică, izvoarelor Ic lipseşte unitatea de vederi, astfel că este f ii să ne facem o imagine cît de cît precisă în acest sens. în orice caz, el nu era - -eninat, de vreme ce Scaunul apostolic a decis înfiinţarea unei episcopii speciale ■ cooperarea cu Casa regală. Cumanii creştini întîlniţi pe Volga în anul 1253 de •■anii recelui Franţei la mongoli, franciscanul Wilhclm de Rubruck, care i-au mărturisit că primiseră sfintul botez de la dominicanii din Ungaria, " nu este exclus să fi fost cei din subordinea lui Bortz. La îndrumarea lor către Biserica lui Iisus Christos un rol aparte a revenit apostolatului dominicanilor, cărora li s-au încredinţat, de altfel, atribuţii de seamă şi în cadrul diecezei cumanilor, unde primul titular - Teodoric - va fi recrutat din ordinul fondat de spaniolul Domcnic de-Guzman.[91] Penetrabilitatea şi audienţa sa în lumea nomazilor nu au avut şanse reale de reuşită în prima jumătate a secolului al XlII-lea nu numai datorită tradiţionalismului turanicilor, ci şi fiindcă acesta nu izbutise să se familiarizeze cu specificul vieţii din stepe, dovedindu-se eficient în propovăduiri cu prioritate în mediul urban, care atunci era aproape cu desăvîrşire absent în arealul meridional al Europei de Răsărit. Este în afara oricărui dubiu faptul că diplomatul arab Ibn Battuta, care străbătuse Dcşt-i Kipcakul în primii ani ai deceniului patru al secolului al XJV-lca, greşea cînd desemna pe toţi cumanii ajunşi sub sceptrul mongolilor drept adepţi ai creştinismului.[94]

O anumită receptivitate faţă de prozelitismul romano-catolic au manifestat grupurile cumane supuse Hoardei de Aur din cuprinsul Crimcei, unde- centrele coloniştilor italieni

---

[83] **Nicetae Choniatae** *Orationes...* , p. 8; *FHDR.* III. p. 340-341.

[M] Aboulfcda, *Geographie,* II, 1, ed. T.J. Rcinaud. Paris. 1848. p. 291.

[x5] Edrisi, p. 351.

«. -MI PCI'"

Joinville, *Histoire de Saint* ***Lonix,*** în *Historiens et chroniqueurs...* , p. 311- „ proliferarea şi semnificaţia acestui **ritual** la cumani si la alic etnii **din** Eurasia medievala- B. Golden, *Woives, Dogs and Qipcaq Religion,* în *Acta Orienta/ia Academiae Sete*[11] *Hungaricae,* L, 1997, 1-3, p. 93-97.

,^

J

[17] *Life of* ***David,*** *King of Kings.* în *The Georgian-Chronicle. The Period o) Lasha,* ed. S. Qaukhchishvili, (rad. K. Vivian. **Amsterdam, 1991, p.** 20. 222

[xx]

Nik.let.,mPSRL,\X,p. 158.

Ibidein, p. 236.

iplet., col.741.

[enic] *Emonis Chronicon,* cd I. Wciland în *MGH,* S. XXIII, **Hannoverae,** 1874, p. 920: *E* AAT M D Alberici. monachi Trium Fontium. in *Recueil des historiens des Gaules et de la France,* ^ *•■ ^migniaut şi De Wailly, Paris, 1855, p. 596; *Commenlariolum de provineiae Hungariae bi[s]-* [US] 'n ^' ^[e]fi[cr] *D'[e] ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Griindung 1221 QrT* [Tataremei]^'^'*ung 1241-/242,* Ziirich. 1913. p. 144-145; *Acta Honorii 111(1216-1227) et [e]8°ni IX (1227-1241),* ed. A.L. Tăulu *(Fontes,* Ser. a IlI-a. III), Vatican. 1950, p. 206-208: \ *> [e]d. Șt. Pascu, C. Cihodaru, K.G. Giindisch, D. Mioc, V. Pcrvain, 1977, **nr.6.** ^Rubruc, p. 217. Alberic, p. 597.

" [Tf]*>e Travels o/Ibn* Baltuta *A.D. 1325-1354.* cd. II.A.R. Gibb, II, Cambridgc, 1962, p. 470.

adăposteau mai multe lăcaşe de cult ale franciscanilor şi ale altor misionari.[95] Dj$_{n\ ITl}$. comerciale, dar şi confesionale, s-au elaborat acolo, prin rîvna monahilor itali$_e$, ■ ^{C} germani, textele incluse în deja amintitul *Codex Ciunanicus.* Tot în **Crimeea** s-au coris vreme îndelungată aderenţi ai religiei iudaice, probabil **încă** din perioada stăpînirii cha " După anumite indicii, între aceştia se aflau şi reprezentanţi ai etniilor turcice - posityi cumani —, ai căror urmaşi se presupune că au fost karaiţii epocii **modeme."[1]**

Spre deosebire de comunităţile periferice, mai permeabile la influenţele co *t* sionale străine, majoritatea cumanilor din regiunile **ponto-caspice** nu au **renunţaţi** vechea lor religie, dovada peremptorie constituind-o menţinerea practicilor **rih»i** funerare tradiţionale chiar după marea invazie mongolă."

Dacă comunităţile din vestul Asiei Centrale se atlau în zona de reverberare a influent. islamismului, în cealaltă extremitate a domeniilor lor, dinspre gurile Dunării, pcnetrabiljt$_{at>}$. acestei religii era cvasinulă. în acest sens, într-un codice latin din secolul al XHI-lca, păstraţi Biblioteca Naţională şi Universitară din Torino, se precizează că „în regiunea de la nordul Bulgariei şi al Cumaniei şi pînă în marginea Ungariei şi **la** hotarele Daciei locuiesc popoare **care nu** acceptă legea lui Mahomed" *(In septentrionali **regione** in partibus Bulgarie* **a *Cumanie usque aci fines Htmgarie et*** *in am/ini.s Dacie **habitant gentes, qui** kgem Machometti nori **susceperunt).*** **Perimetrul** geografic avut în vedere în textul citat se cirtuni- scria desigur ţinuturilor cst-carpaticc, iar popoarele care le locuiau erau probabil cu prioritate românii şi cumanii.

I. Vâsâry, ***Orthodox*** *Christian Qumans and Tcitars* ***of the*** *Crimea in the I3th-I4ih centuries,* în *Centra/ Asiatic Journal.* 32. 1988. p. 260-271. Cf. **şi C. Bubei,** ***Die wâhrendM*** *14. Jahrhunderts im Missionsgebiet der Doininikaner und Franziskaner errichteten Bisthiimcr.* în *Festschrift zum elflntndertjahrigen Jubilâiun des Deutschen Campo* ***Santa*** *in Rom,* Freiburg **im Breisgau,** 1897, p. 180 şi urm.; J. **Richard,** *La papuute...* , p. 157 şi urm.; G. Fedalto. *La Chiesa latina in Oriente,* I, ed. a 2-a, **Verona,** 1981, p. 510 şi urm.

[%] O. Pritsak, *Das Karaimi.sche,* **în *Philologiqe*** *Turcicae Fundamenta,* 1, Wiesbadcn. 1959 p. 318-319; A. Zajaczkowski, *Karaims in Poland. History. Language. Folklore.* ***Scienct,*** Varşovia-Haga-Paris, **1961,** p. 12 şi urm.; I.N. Bekija, **O.B. Belyi,** *K voprosu o nazvardH samonazvanii vostocnoevropejskikh karaimov (krvmskaja etnogra/iceskaja* ***gruppo)*** *XHI-nacale XIX* v., în *Materia/y po* ***arkheologii,*** *istorii i etnografii Tavrii,* V. Siniic"[1]! 1996, p. 271-278. **Cf.** şi T. Lcwicki. *Les sowres hehraiques consacrees 6* ***l'histoire^****** */'Europe Centrale et Orienta/e el part icul ierement* O ***celle*** *des pays* ***slaves*** *de la fui du IA milieu du XII**f*** *siecle,* în *Cahiers du Monde Russe et Sovietique.* II, 1961, 2. p. 239.

V. I. Goskevic, ***Pogrebenija, datirovannye*** *dzucidsk/mi monetami. Iz* ***raskopok*** *Stenipkovskogo,* în *Visnik Odes 'koi Komisii Kraeznavstva pri Ukrainskij Akademii Ncrti^ Sektzija arkheologicna,* Odcssa, 1930. p. 104-111; G.A. Fcdorov-Davydov, *op.cit-,* p- '- V. Spinei, *Realităţi... ,* p. 122-123: A. **O. Dobroliubskij.** *op.cit.,* **p.** 65-79. 0

Fontes *latini historiae Bu/garicae.* IV. **ed.** V. (iju/elev, S. **Litev,** M. Petro* • **Primov** ***(fsvori za bălgarskata istorija),*** Solia. 1981, p. 154. 224

'■§• 44. Tabel cu evoluţia cronologică a tipurilor de statui de piatră *(kamennye baby)* atribuite cumanilor din răsăritul **Europei.**

Fig. 45. Statui de piatră atribuite cumanilor, provenind din stepele nord-pontice, pa[su] muzeele de istorie de la Moscova (1), Simteropol (2,3) şi Kiasnodarsk (6), precum Ş Blagovescenie (4,5).

Cumanii aveau preferinţă pentru **înmormîntările** tumulare, utilizînd adesea lele ridicate de triburile de stepă anterioare. „Curganele polovţilor" sînt, de menţionate *expressis verbis* în vechile letopiseţe ruseşti. " Lîngă înhumat se eau obiecte de uz personal şi arme, precum şi calul acestuia ori numai părţi din 1 său (capul şi picioarele)."[10] Unii cronicari occidentali ne relevă că, pe lîngă cailor, se practicau şi sacrificiile umane, acestea însă numai la moartea căpe- **'lor** mai importante, ajunse în teritoriul Imperiului latin de Răsărit din sud-estul nsulei Balcanice la mijlocul secolului al XHI-lca.""

Ilustrul biograf al lui Ludovic IX cel Sfînt (1226-1270), Joinville, beneficiind mărturia transmisă de un compatriot prezent la ceremonialul funerar al unui cuman vază pretinde că acestuia i s-ar fi pregătit o groapă mare, unde ar fi fost aşezat pe însoţit de cel mai bun cal şi de cel mai brav ostaş **al** său, ambii vii. Dăruit cu **aur** i argint de confraţi, acestuia din urmă i-ar fi fost **înmînat** un mesaj de **recomandare** de către „regele" cumanilor către un predecesor. Deasupra gropii ar fi fost ţintuite seînduri, peste care s-a ridicat o movilă.[11][12] Chiar dacă pînă în prezent săpăturile arheologice nu au atestat plasarea defuncţilor în poziţie şezîndă şi nici depunerile în morminte a unor persoane vii, nu avem motive să ne îndoim de celelalte amănunte furnizate de cronicarul francez relativ la practicile de înmormîntare ale cumanilor. Depunerea în mormintele *sciţi/or* (cumanilor), pătrunşi în Tracia împreună cu Ioniţă, zis Kaloianul, la începutul secolului al XHI-Ica, a cailor personali, a arcurilor şi săbiilor, dar şi îngroparea de vii a prizonierilor *romei* (bizantini), fusese atestată anterior de Nicetas Choniates, un foarte bun cunoscător al evenimentelor din Peninsula Balcanică."[13] Tot el relatează că turanicii ar practica sacrificiile umane închinate „demonilor", ei flagelînd şi spînzurînd prizonierii mai arătoşi."[14] în aceste situaţii semnificaţia depunerii în mormînt a fiinţelor umane - străine de comunităţile cumane - era desigur alta decît în cazul înfăţişat de Joinville, nefiind exclus ca autorul grec să fi confundat ritualul de sacrificare cu obişnuitele acte de cruzime, larg Proliferate pe scena politică a Europei medievale.

In legătură cu cultul strămoşilor au fost puse faimoasele statui de piatră numite de neamurile turcice *balbals* şi de ruşi *kamennye baby* **(=femei** de piatră), înfăţişează atît bărbaţi cît şi femei în poziţii statice, aşezaţi pe un piedestal, de regulă **o** cupă în mîini. Imaginile antropomorfe au redate nu numai detalii

---

J^ovgorodskajapervaja letopis'... , p. 63 şi 266.
Cf. nota 49.
Alberic, 1855, p. 630; Joinville. p. 311.
Joinville, p. 311-312.
Nicetae Choaiatae *Historia,* p. 839.
'dem,p. 816.

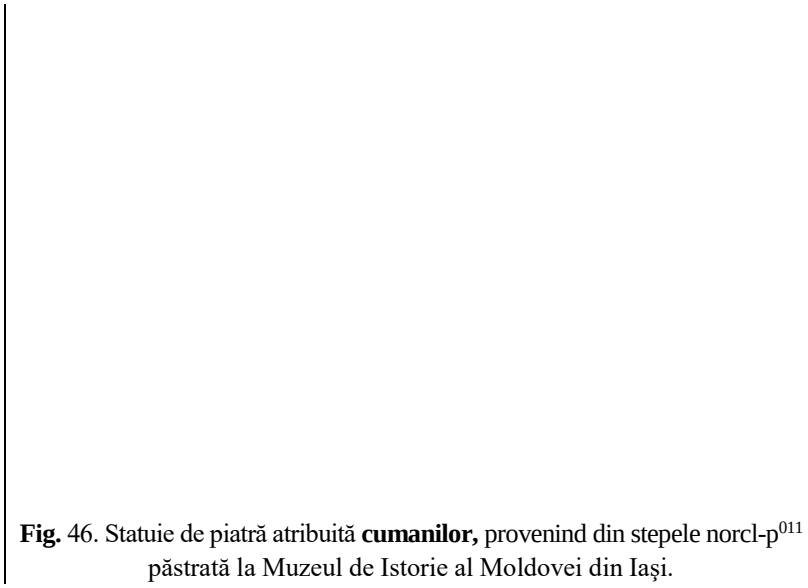

Fig. 46. Statuie de piatră atribuită **cumanilor,** provenind din stepele norcl-p[011] păstrată la Muzeul de Istorie al Moldovei din Iaşi.

mice» ci şi îmbrăcămintea, obiecte de podoabă şi de folosinţă curentă, arme ete. [a'' a''] 44-46, 49, 50). Pînă în prezent s-au recuperat peste o mic de astfel de statui de I dim[ensium'] răspîndite în principal în intcrfluviul delimitat de Nipru şi Doneţ, ca nord-est de Marea de Azov. într-un număr mai redus ele se întîlnesc în bazinul lui şi Volgăi, între Nipru şi Ingul şi în Crimeea.'[05] La vest de rîul Ingul au fost alate numai în mod cu totul excepţional. O statuie de piatră cu trăsături în parte ănătoare cu cele descrise mai sus provine din jumătatea nordică a Basarabiei de =Gribova, raionul Drochia)'''' şi altele două din nord-estul Bulgariei de la

"17

Ţarev Brod (=Endje, districtul Şumcn)."[1]

Neamurile turcice au preluat tradiţia executării statuilor antropomorfe din ■ trăde la etniile iraniene din Eurasia, la care ele apar cu mai multe secole înainte de i'sus Christos. în primele capitole ale cronicii sale, cele în care abundă informaţiile cu tentă legendară, Simon de Keza pretinde că o statuie de piatră ar fi fost ridicată la mormîntul unei căpetenii hunice şi a tovarăşilor săi ucişi în luptă în perioada anterioară preluării puterii de către AttiIa.[l(ls]

Despre existenţa statuilor la cumani ne informează Wilhelm de Rubruck, care arată că acestea erau aşezate pe movilele lor funerare, avînd privirea spre răsărit şi o cupă în mîini."[w] Obiceiul de a purta cupe la cingătoare este semnalat încă din antichitate la sciţi."" Venerarea statuilor de către cumani este atestată la sfirşitul secolului al Xll-lea de poetul Nizami."[1] Aceste date au fost completate de

---

N. Veselovskij, *Sovremennoe sostojanie voprosa o ,,Kamennykh babakh" iii ,,Balbalakh",* în *Zapiski Imperatorskago Odesskago obscestva. Istorija i drevnostej,* XXXII. 1915, p. 408-444; G.A. Fedorov-Davydov, *op.cit.,* p. 166-193; S.A. Pletneva, *Polovetzkie kamennye izvajanija;* J.R. Daszkiewicz, E. Tryjaiski, *Kamennye baby pricernomorskikh stepei.* Wroclaw-Varşovia-Cracovia-Gdaiisk-Lodz, 1982; D. .Ta. Tclcgin, *Vartovi tisjaco/it'. Monumental'na anlropomorfna shdpkura dalekikh epokh.* Kiev, 1991, p. 63-74; L.S. waskova, *Skul'ptvra seredn'ovicnikh kocovikiv slepiv Skhidnoi Evropi,* Kiev, 1991. Cf. şi •Vi Barthold, J.M. Rogers, *The Bitrial Rites ofthe Turks and the Mongols,* în *Central Asiatic Jownal,* XIV, 1970, 1-3. p. 195 şi urm.: J.'-P. Roux. *La re/igion des Turcs et des Mongols,* **Pans, 1984,** p. 260-262.

HI6

ţ E.A. Rikman, *Khudozeslvenye sokrovisca drevnej Moldavii.* Chişinău. 1969. p. 56-

1(17 D

^ K. Rashev, *Prabâlgarski li sa ,,kamennite **babi**" ot Endze,* în *Muzej i pamjalniki na*

■j, ", XII, 1972, 1. p. 17-20; idem, *Kăsni nomadi v Pliskovskoto pole,* în *Pres/av.* 3, red.

°te^vama, 1983, p. 242-247. |w Simon de Keza, p. 150. IU)Rubruc, p. 186. Herodote, p. 54.

Ui

j; T '-A. Fedorov-Davydov, *Iskusstvo kocevnikov i Zolotoj Orcly,* Moscova, 1976, p.

• Kirnball, *The Vanished Kimak Empire.* în *Opuscula A/laica. Essays Presented in*

T7U

observaţiile recente făcute de arheologi în regiunile nord-pontice, potrivit căr unele din statui erau amplasate în altare."[2]

EVOLUŢIA POLITICA

A. Emigrarea **din** Asia Centrală şi dobîndirea poziţiilor ferme în **estul Europei**

Inscripţia de pe Selenga (Sine-Usu) de la mijlocul secolului al VlII-lca, în car cumanii *(Tiirk-Kibcak)* sînt menţionaţi pentru prima dată în mod cert în izvoarele scrise, îi localizează în cuprinsul Mongoliei, în cadrul Chaganatului uigur"\ După destrămarea acestuia, la mijlocul veacului următor, mai multe popoare au migrat spre vest, între acestea numărîndu-se kimckii şi cumanii, care se stabilesc în stepele din Siberia Apuseană. Kimekii, consideraţi de specialişti turanici sau un conglomerai turcie şi proto-mongolic, i-au încorporat în sistemul lor politic şi pe cumani (denumiţi în acel moment în izvoarele contemporane kipcak). Persanul Gardizi pretindea că aşa-numiţii *Qifcaq* alcătuiau unul din cele şapte triburi ale confederaţiei kimeke"[4]. Ele sălăşluiau în bazinul Irtîşului, răspîndindu-sc şi spre stepele de lîngă Lacul de Arai. cursul inferior al Uralului, Kazahstanul central şi de la vestul lacului Balhaş. Momentul exact al înglobării cumanilor în orbita uniunii tribale a kimckilor este dificil de fixat cronologic. Din enumerarea triburilor turcice făcută de cărturarul arab Ibn Khurdadbeh, care scria la sfîrşitul secolului al IX-lca, bazîndu-se pe surse anterioare, nu rezultă o dependenţă a cumanilor *(Khifschâkh)* de kimcki, situaţie la care nu s-a ajuns probabil imediat după ce cele două grupuri nomade au migrat la vest de Irtîş."[5] în schimb, în geografia persană anonimă *Hudud al-'Alam* („Regiuni'[0]

Honor ofHenry Schwarx, ed. E. H. Kaplan şi D. W. Whisenhut, Bellingham, WashingK® 1994, p. 381.

[In] M.L. Shvetzov, *Poloveizkic svjatilisca,* în *Sovetskaja arkheologiju,* 1979. 199-209.

P. Martinez, *Gardizi's iwo chapters on Ihe Ttirks,* în *Archivmn Eurasiae* II, 1982, p. 120.

[115] Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn **Abdallah** ibn Khordâdhbeh, ***Kîtâb al-mas***

[1B] *Ci.* nota 8.

[1l4] P Mrtinz *G d i i ' i hapt Ih Ttirks* în *A h i Eurasiae Med" inamălik,* ed. J. de Goeje, Lugduni-Batavorum. **1889,** p. 22-23. Ci', şi J. Marquart, *0b Volkstum...,* p. 97 şi urm.; B.E. Kiraekov, *Go.wdarstvo...,* p. 42 şi urm.; S.M. Akhin?[anoV] *etniceskom sostave kipcakov* ***srednevekovogo*** *Kazakhstana,* în *Prosloe KazaknS' arkheologiceskim istocnikam,* Alma-Ala, 1976, p. 81-93; idem, *Kypcaki...,* p. 9 şi [ul111"] Pletneva, *Polovtzy,* p. 25 şi urm.

ii") din anul 982 se arată că, deşi cumanii *(Khifchakh)* locuiau separat de kimeki, tja din urmă le desemnau „regele", ceea ce presupunea o anumită stare de ndenţă. Din acelaşi izvor aflăm că, în partea sudică a regiunii pe care o ocupau, ii se învecinau cu pecenegii."[6]

în circumstanţe istorice încă neelucidate, cumanii - revigoraţi se pare de infuzia lemente turcice sau turco-mongolc din est - au dobîndit o poziţie predominantă în firul confederaţiei kimekilor. Din cauza presiunii altor nomazi, ei s-au deplasat spre t probabil la sfîrşitul secolului al IX-lca şi în prima jumătate a secolului al X-lea, - viitoarea aceloraşi mişcări de populaţii în care au fost antrenaţi uzii şi pecenegii. urmare a acestor migraţii, cumanii au ajuns vecini cu horezmienii. Avansarea spre nele de la nordul Mării Caspice a continuat şi în deceniile următoare. La mijlocul olului &\ xi-lea armeanul Matei din Edessa înregistrează atacul poporului nalid/galben", nume prin care el desemna pe cumani, împotriva uzilor şi pecenegilor. Larîndul lor, „palizii/galbenii" fuseseră agresaţi de poporul „şerpilor","[7] pe care unii specialişti îl identifică cu qay. Despre aceştia Marvazi scria, la sfîrşitul primului sfert al secolului al XH-lca, că i-au obligat pe kuni să-şi găsească noi teritorii cu păşuni, provocînd reacţii în lanţ şi asupra altor populaţii: ari, turkmeni, uzi şi pecenegi.[1]"* Identificarea unora din aceste triburi continuă să fie controversată. în timp ce o parte a specialiştilor consideră pe kuni drept cumani, alţii opinează că ei ar fi în realitate kimeki, în vreme ce arii ar fi cumani, întrucît în idiomurile altaice, mongole şi turcice antroponimul ari avea sensul de „galben/palid", la fel ca şi numele cumanilor în varianta sa turcică sau străină *(Khcirtes, Vahven, Polovfzy)*[Ui>]

Dacă aceste aspecte - avînd implicaţii foarte importante pentru problema structurii etnice a cumanilor - rămîn din păcate sub incidenţa incertitudinii, în schimb este de necontestat realitatea penetraţiei lor în stepele ponto-caspice spre jumătatea secolului al Xl-lea. Aceste regiuni vor primi numele de Dcşt-i Kipcak, adică de "Stepa kipciakilor (cumanilor)", termen folosit pentru prima oară în secolul al Xl-lca de către Nasir-i Khusrav[120] şi menţinut în uz în mediul islamic timp de circa 700 de [ani], chiar după ce cumanii au dispărut ca popor, iar zona de cîmpie din sudul Rusiei a J[u]ns sub stăpînirea mongolilor şi, ulterior, a turcilor otomani. Potrivit notificaţiei lui [az]wini, Deşt-i Kipcak s-ar fi suprapus peste Dcşt-i Chazar („Stepa chazarilor"), mcît ar rezulta că iniţial această primă denumire era aplicată doar regiunii de la

---

J>.101.

^Matthieu d'Edesse, *Chronique,* ecl. Ed. Dulaurier, Paris, 1858, p. 89. L[Orid] [Sll]araf al-Zaman Tahir Marvazi *On China, the Turks and India,* ed. V. Minorsky,

119 ' P' ^V.

12|)°- Pritsak, *The Polovcians...,* p. 334-338; P.B. Golden, *An Introduction,* p. 274-276. Zajaczkowski, *La chronique des Steppes Kiptchak Tevarih-i Dest-i Qipcaq du* /ia, 1966, p. 13.

nordul Mării Caspice, unde se găseau anterior domeniile chazare.[121] Pe mâs, înaintării cumanilor spre vest, accepţiunea termenului în discuţie s-a extins pîn.-, gurile Dunării. Izvoare egiptene din secolul al XV-lca (al-Qalqasandi)[122] şi tuixe ■ din secolul al XVlI-lca (Mustaţa Aii, Kiatip Cclcbi)[1]" menţionează învecinarea D>' i Kipcak-ului cu „ţara vlahilor" şi, respectiv, cu Moldova. întrucît după 140 Bugeacul a fost desprins de sub autoritatea domnilor Ţării Moldovei, este posibil în evul mediu tîrziu denumirea de Dcşt-i Kipcak să se fi aplicat deci şi ţinutului *â* cîmpie dintre gurile Nistrului şi ale Dunării.

Pătrunzînd în teritoriile părăsite de uzi, cumanii au ajuns pînă la **hotarej** cnezatelor ruseşti. în anul 1055 ei sînt semnalaţi pentru prima dată în apropiere d Pereiaslavl, în stînga Niprului, sub conducerea lui Boluş. Vechiul letopiseţ rusesc *Povest' vremennykh let* („Povestirea vremurilor de demult") -, terminat la începutul secolului al XH-lea, arată că Vsevolod, cneazul de la Pereiaslavl, care de curînd învinsese pe uzi, ar fi încheiat pace cu cumanii *(polovtzy)}*[2]* Chiar dacă în cronică nu se oferă alte amănunte în acest sens, putem deduce că întoarcerea cumanilor nu s-a produs decît după ce au primit anumite daruri. Dacă prezenţa lor la graniţa Pereiaslavlului aproape în acelaşi timp în care Vsevolod îi înfrunta pe uzi avea vreo legătură cu acest eveniment - ceea ce n-ar fi cu totul exclus -, este dificil de precizat. Simptomatic este întrucîtva şi faptul că, la numai un an de la alungarea uzilor din stepele nord-pontice de către coaliţia cnejilor ruşi, la începutul lui 1061 cumanii, conduşi de Sokal, au declanşat un atac asupra Rusiei, înfrîngîndu-1 pe Vsevolod, care a încercat să li se opună.[125] Aceasta a fost prima lor invazie asupra cnezatelor ruseşti, deschizînd un şir îndelungat şi sîngeros de confruntări, care s-au prelungit timp de peste un secol şi jumătate.

La scurt timp după disputele evocate, grosul triburilor uzilor au trecut în Imperiul bizantin în 1064, ceea ce a permis cumanilor să-şi extindă supremaţia pînă la Dunărea de Jos. Chiar dacă, după ce au fost decimaţi de armatele bizantine, o parte a uzilor au revenit la nordul marelui fluviu, unde mai sălăşluiau şi grupuri pecenegi aceşti turanici din regiunile extracarpatice nu erau în măsură să se opună eticii-'[11] cumanilor. în a doua jumătate a secolului al Xl-lea ci devin stăpînii unui **tenW** imens, cuprinzînd toată fîşia de cîmpie dintre Lacul de Arai şi cursul infenor Dunării (fig. 53). în afară de cumani, acest spaţiu era locuit şi de alte etnii, nu num de neam turcie, ci şi iranian şi mongol. Cu tot ataşamentul faţă de credinţele

---

[1] *Ibidem.*

[122] Tiesenhausen, 1, p. 404, nota 4. .^.

[12j] *Cronici turceşti privind Ţările Române Extrase,* Bucureşti, I, ed. M. Gubog Mehmet, 1966, p. 351; II, ed. M. Guboglu. 1974, p. 123. "*[1] *PVL,* I, p. 109; II, p. 390-391; *Ip.let.,* col. 151.

[125] *PVL,* I, p. 109; *Ip.let.,* col.152.

e strămoşeşti, cumanii s-au arătat toleranţi faţă de celelalte confesiuni, permiţînd rse iniţiative prozelitice în teritoriile lor.

Uacă pe scena politică nord-pontică confruntarea dintre cumani şi uzi s-a f - urat în favoarea celor dintîi, ramura selgiucidă a uzilor s-a revanşat în ciocnirile ţărmul asiatic al Mării Caspicc, unde Alp Arslan, urmaşul lui Tughril, a ntat în 1065 o căpetenie cumană locală şi a obligat-o să i se supună.[12"]

Consolidîndu-şi stăpînirea în zonele de la nordul Mării Negre, unde s-au masat, ltfel, şi cele mai viguroase grupări tribale, cumanii şi-au folosit cu prioritate arcabilul lor potenţial militar împotriva cnezatelor ruseşti, desigur şi ca urmare a ' ecinării nemijlocite dc-a lungul unor hotare foarte întinse, ncdublate de obstacole relief sau acvatice. în anul 1068 cumanii au atacat din nou Rusia cu forţe **impor-** nte împotriva lor s-au coalizat, la fel ca în 1060, cînd i-au izgonit pe uzi, cei trei fii ■ lui Iaroslav cel înţelept: Iziaslav, Sviatoslav şi Vsevolod, cneji de Kiev, Cernigov ■j respectiv, Pereiaslavl. Lupta s-a dat la Alta, unde cu aproximativ o jumătate de veac înainte Iaroslav nimicise pe pecenegii coalizaţi cu Sviatopolk. De data aceasta, însă, succesul a fost de partea nomazilor. Indignată de comportamentul ezitant al lui Iziaslav într-un moment cînd cumanii jefuiau ţara, mulţimea din Kiev şi-a răsturnat cneazul, oferind tronul unui rival al său. Situaţia critică a ruşilor a fost depăşită prin replierea curajoasă a lui Sviatoslav, care a reuşit cu mari eforturi să înfrîngă pe agresori, cu toate că aceştia dispuneau de efective net superioare din punct de vedere lene.[127]

Hoardele cumane au repetat incursiunile în Rusia şi în anii următori, profitînd de haosul generat de războaiele civile. înccpînd cu 1078 se înregistrează o primă solicitare a turanicilor din partea rusă de a se implica în disputele fratricide, s demer- suri ce aveau să fie reiterate şi de-a lungul deceniilor ulterioare.

Raza de acţiune a cumanilor s-a amplificat şi spre vest, printr-o serie de experţii de pradă în Bizanţ şi Ungaria. în acelaşi an 1078 a avut loc cea dintîi incursiune a or m

Imperiul bizantin, iniţiată împreună cu pecenegii la sud de lanţul balcanic, pînă Jb zidurile Adrianopolului.[129] Conlucrarea cu pecenegii se profila a fi atunci utilă, fie -n ru că nu cutezau încă să se bazeze numai pe efectivele proprii, fie pentru că aliaţii Orerau deja familiarizaţi cu regiunea invadată.

126

Qnd A Kat'esoglu, *Seljuk.s,* în *A Hisiory ofthe Seljuks. Ihrahim Kafcsoglu's Interpretat ion e^esul"ing Controversy,* ed. G. Leiser, Carbondale-Kdwardsvillc, 1988, p. 47.

ij/ p. 112-115; *Ip.let,* col. 156-161.

1:i/KM,p. 132; *Ip.let,* col. 191.

1 : i / p ; *p,*

hre*ian ^ichaelis Attaliotac *Historia,* ed. Im. lkkker. Bonn, 1853, p. 300-301; *Excerpta ex ^ston ist°rico* loannis Scylitzae Curopalatae, în Cîeorgii Cedreni *Compendium* tUl"' ed. Im.Bekker, II, Bonn, 1839. p. 645-646.

Regatul arpadian se confruntă pentru prima dată cu cumanii în 1085-1086 ,-; avîndu-l în frunte pe Kutcsk, ci au avansat pînă la Ungvăr, în comitatul Ung, şi Borş în comitatul omonim, situat în nord-cstul ţării, ceea ce arată că pătrunderea lor avn ' loc prin pasul Verecke din Carpaţii Păduroşi. Iniţiativa declanşării expediţiei n l aparţinut nomazilor, ci tostului rege ungur Salomon, care s-a refugiat la aceştia ne a-i determina să-1 ajute la redobîndirca tronului. în schimbul sprijinului militar ei angajat faţă de Kutesk nu numai să-i dea fiica drept soţie, ci şi-a arătat disponibilii ' de a-i ceda în stăpînirc întreaga Transilvanie.[11]" Zădărnicirea acestor proiecte intervenţia decisă a armatelor lui Ladislau cel Sfint (1077-1095), nu a anulat colabora > dintre cumani şi Salomon, pe care îi rcîntîlnim în anul 1087 integraţi în coaliţia dirij de pecenegii aflaţi sub comanda lui Tzelgu, acţionînd în provinciile balcanice ale Im riului bizantin.[131] Uciderea lui Tzelgu a dus la destrămarea alianţei, cetele cumanilor ungurilor din subordinea lui Salomon fiind nimicite şi obligate să se salveze prin fu»-dincolo de Dunărea îngheţată. " Curînd, însă, cumanii au fost solicitaţi împotriv bizantinilor de către Tatos, care îşi impusese stăpînirca la Dristra (Silistra), profitînd de revolta populaţiei locale de la nord de Munţii Balcani, asociată cu turanicii pătrunşi dir stepele ponto-caspice.

Neînţelegerile cu pecenegii, provocate de disputele pentru împărţirea prăzilor din centrele Bizanţului, au condus spre erodarea colaborării dintre cele două etnii turanice înnădite, fapt care a degenerat ulterior în conflicte deschise. Este posibil ca grupuri cumane sa | fi intenţionat să-şi extindă dominaţia asupra unor zone de pe malul drept al Dunării, unde se ignorau prerogativele administraţiei constantinopolitanc, speculîndu-se starea de haos activizată de pecenegi. Poate de aceea împăratul Alcxios I Comncnos (1081-1118) s-a arătat o vreme circumspect faţă de soluţia de a face front comun cu cumanii, la care a recurs miram atunci cînd pericolul peceneg s-a accentuat în mod deosebit. Apelul la ajutorul lor militar. produs într-un moment în care animozităţile dintre uniunile tribale nomade alunecaseră pe" pantă ireconciliabilă, a avut loc în anul 1091, cu prilejul înfruntării cu caracter decisiv de la Lebunion. Grosul efectivelor cumane implicate în conflictul din Balcani, ce se ridicau la cP

[1311] *Chronici Hungarici...,* p. 408-409; *Cronica pictată de la Viena,* p. 73-74, 195-19^ *Chronicon Monacense,* p. 78; Johannes de Thurocz. n. 115; Antonius de Bonfinis *Kel Ungaricarum decades*, II, ed. 1. Fogel, B. Ivanyi, L. Juhâsz, Lipsiac, 1936, p. °«9/83 "' dezacord cu precizările cronicarilor, Ciy. Kristo *(Dic Arpadendynastie. Die Gesc Ungarns von 895 bis 1301,* Budapesta. 1993, p. 107). L. Selmcczi *(Der Heilige Ladisla»*'JJ *die Kumanen,* în *900 Years from Saint Ladislas Dcatli,* ed. Al. Săşianu, Gh. Gorun, ' 1996, p. 75) şi alţi medievişti consideră că expediţia din 1085 ar fi fost întrepr'[11]*[1] pecenegi.

[1] Anne Comnene, II, p. 87.

[132] *Chronici Hungarici...,* p. 409-410; *Cronica pictată de la Viena,* p. 74. 196- ■ de Thurocz, p. 116. Cf> şi *Chronicon Monacense,* p. 78.

[133] Anna Comnene, II, p. 95-105.

^n 000 de oameni, provenea din bazinul **Niprului,** de unde sosiseră sub **comanda** lui kan (=Tugor-han?) şi Boniak, care se ilustraseră prin acţiuni viguroase împotriva • Kieviene. Ferocitatea cu care bizantinii s-au răfuit cu pecenegii învinşi la Lebunion a oe cumani, astfel că au socotit prudent să se reîntoarcă dincolo de Dunăre.[134]

[3] Replierea nu a însemnat acceptarea unei posturi lipsite de iniţiative războinice. otrivă, la scurtă vreme după revenirea din Balcani, cumanii au organizat în ui/1092, sub conducerea lui Kopulch, o amplă expediţie în Transilvania şi Ungaria, au trecut probabil din Moldova prin păsurile Carpaţilor Orientali. După ce au **tra-** t interiorul arcului carpatic, ei au pătruns în zona Bihorului, iar apoi au înaintat - " la Tisa, Timiş şi Dunăre, în trei grupuri distincte, fără să întîlnească o opoziţie •dutabilă, întrucît grosul oştilor regale erau dislocate în Croaţia în scopul de a o anexa, a ce de altfel, au şi reuşit. Profitînd de faptul că invadatorii îşi dispersaseră forţele, mobilitatea le era diminuată datorită acaparării de prăzi abundente, Ladislau cel Sfînt, obligat să revină precipitat din expediţie, i-a atacat cu vigoare, provocîndu-le o grea înfrîngere, însuşi conducătorul lor Kopulch fiind omorît."[3] Dorind să-şi ia revanşa pentru acest eşec şi să obţină eliberarea prizonierilor, o altă oaste cumană, avîndu-1 în frunte pe Akus (Akos), a avansat pînă în apropiere de cursul mijlociu al Dunării, dar a capotat în acelaşi mod nefericit. Considcrînd că incursiunile cumanilor au fost întreprinse cu complicitatea cnezilor din Rusia de Sud-Vest, Ladislau I a organizat acolo o expediţie de represalii.[136]

Victoriile regelui sanctificat de biserica romano-catolică sînt glorificate în cronicile latinomaghiare, iar imagini ale luptelor sale cu cumanii se regăsesc, între altele, pe fresce ale lăcaşelor de cult din Regatul arpadian, inclusiv pe acelea din ţinuturile ardelene şi slovace (fig. 47-48), şi pe cahle din Transilvania şi Moldova medievală."'

™ ***Ibidem,p.*** 105-106, 136-145.

Chronici Hungarici..., p. 412-414; *Cronica pictată de la Viena,* p. 75-76, **197-198:** *Chronicon Monacense.* p. 78: Johannes de Thurocz, p. 116-117; Bonfini, II, p. 84-86.

Chronici Hungarici... , p. 414-415; *Cronica picta/ă c/e la Viena,* p. 76, 198; Johannes de Thurocz, p. 117 şi A. Iy. Laszlo, *A Szenl Lâszlo-leqenda koze'pkohfdlkepei.* **Budapesta,** 1993; L. Bătrîna a *legenda „eroului de frontieră" în ceramica monumentală din Transilvania .>/ Moldova.* în " *$i cercetări de istorie veche fi arheologie,* 41,1990, 2, p. 165-183. în **cîteva** letopiseţe **ruseşl** i cehi ^'^d's'^av (= Ladislau I) care ar li rezidat la **Varadinul (=Oradea)** Mare, fiind şi suveran al $, ^nemţilor i se atribuie în mod anacronic înfrîngerea şi **omorîrea** lui **Batu-han (cf.** *Kniga* 1. *K^Nja '-arskogo rodoslovija,* în ***PSRL,*** XXI, **1, S.-Petcrburg,** 1908, p. 288: *Russkij khronograf, Tipo^Nno S'ofredakt:ii 1512 goda,* în *PSRL.* XXII. 1. S.-Peterburg, 1911, p. 400-401; *Letopis'pn* \ r^e^ "" *spisku,* în *PSRL.* XXIV, Pclmgrad, 1921, p. 96-98; *Piskarevskij letopiseţ:.* în *PSRL.* W,y ' Buganov, V. 1. Koretzkij, Moscova. 1978. p. 96. O expunere succintă se allă şi în °5 *tzarsfre (Kazanskij letopiseţ:).* în *PSRL.* XIX. S.-Peterburg. 1903. p. 10). ceea unor naraţiuni legendare din Ungaria dincolo de **fruntariile ţării.**

Fig. 47. Reprezentări ale luptei lui Ladislau cel Slînl cu hanul cuman de pe frescele bisericilor de la Moacşa (A), Chilieni (B) şi Vel'ka Lominica (C) din Transilvania şi Slovacia.

Fig. 48. Reprezentări ale luptei lui Ladislau eel Slînt cu hanul cuman de pe frescele bis de la Rimavskă Bana (A), Vitkovce (B) şi Karaskovo ((,') din Slovacia.

Reţinuţi de confruntările din Imperiul bizantin şi Regatul ungar, hoardele ne nu au mai fost semnalate timp de eîţiva ani în cuprinsul cnezatelor ruseşti, enea semnalări se reiau în 1092, cînd raidurile lor afectează aşezările de pe . maluri ale Niprului.[1™] în anii următori incursiunile au devenit şi mai incisive. noul marc-cneaz al Kievului, Sviatopolk II Iziaslavici (1093-1113) a făcut j de a le întemniţa emisarii în 1093, cumanii s-au revărsat asupra teritoriilor ■ jupă ce l-au înfrînt în luptă, au ţinut să se răfuiască şi cu uzii colonizaţi la arele cnezatului, cuccrindu-lc după un asediu prelungit principala reşedinţă de la T cesk.[139] Intimidat de ravagiile săvîrşitc de nomazi, peste numai un an Sviatopolk decis pentru încheierea unei păci mai durabile, pccetluind-o prin propria căsătorie fiica principalului lor han, Tugorkan.[1411] Cu toate acestea, Rusia, care, la **fel** ca şi nfederaţiile tribale cumane, nu mai alcătuia în vremea respectivă un stat unitar, nu a câpat de prădăciunile turanicilor, căci chiar în 1094 grupul cuman de pe ţărmul estic al Mării de Azov, din jurul Tmutarakanului, a însoţit pe cneazul Oleg într-o expediţie asupra Cernigovului, în urma căreia Vladimir Vscvolodovici, zis Monomahul, a fost nevoit să-i cedeze oraşul lui Oleg, el stabilindu-se la Pereiaslavl.[14']

în pofida faptului că letopiseţele ruseşti sînt pline de acuze, evident în cea mai mare parte îndreptăţite, la nelegiuirile turanicilor, nu numai aceştia se aflau la obîrşia învrăjbirilor. Astfel, în 1095, cînd hanii cumani Itlar şi Kitan se prezentaseră la Pereiaslavl pentru a media încheierea unui acord cu Vladimir Monomahul, la insis-tenţele drujinei sale, cneazul i-a suprimat prin viclenie.[142] Nu este deci de mirare că, un an mai tîrziu, atunci cînd Sviatopolk II şi Vladimir erau angajaţi într-o expediţie împotriva cneazului Oleg de la Cernigov, abilul han Boniak a distrus cartierele Kievului din afara incintei fortificate şi satele şi mănăstirile (între acestea şi faimoasa Pecerskaja Lavra) din vecinătate, iar Kuria şi Tugorkan au invadat principatul Cernigovului. Ciocnirile din 1096 nu s-au derulat numai în favoarea cumanilor, ci s-au soldat şi cu insuccese, notabilă fiind înfrîngcrca şi omorîrea lui Tugorkan într-o Mă cu armatele ginerelui său. '[41]

In disputele acerbe pe care lc-a avut cu principii din regiunile de vest ale 'Us'ei, marele cneaz Sviatopolk II a solicitat în 1097 ajutorul ungurilor, iar rivalii săi acela al cumanilor. Cu toate efectivele lor numeroase, comandate personal de

---

^PyL, I, p. *141: Ip.lel.,* col. 206. *toPyL>lp-*
143-147; *Ip.let..* col. 209-215. ,41 PyL I, p.
148://j./e/., col. 216.
II, p. 148;//;./e/„ col. 216-217.
, I, p. 148-149; *Ip. lei.,* col. 217-218.
i I, p. 150-152; *Ip. lei.,* col. 220-222.

L

regele Koloman, ungurii nu au reuşit să facă faţă înfruntării, căzînd în capcana înţj de Boniak şi Altunopa.'[144]

Mulţi oşteni şi înalţi demnitari, printre care doi episcopi, au rămas pe cîmpui luptă, iar tezaurul regal a fost capturat de cumani. Retragerea în derută de-a lUn rîului San, afluent de pe partea dreaptă a Vistulei, a însemnat o adevărată catastr datorită insistenţei cu care cumanii şi-au urmărit adversarii. [45]

în ciuda acestui succes, David Igorcvici, care îi convinsese pe Boniak si Altunopa să se angajeze în conflict, nu a reuşit să-şi redobîndească fostul S' domeniu de la Vladimir Volynskij, cucerit de armatele lui Sviatopolk Iziaslavj -- înfrînt de acestea, el s-a refugiat la cumani, de unde a revenit împreună cu BoniaL- reuşind să cucerească temporar Lutzkul şi Vladimirul.[14"] Luptele înverşunate pCntr diverse posesiuni ti determinau pe cneji să apeleze fără reticenţe la ajutorul cumanilor, neţinînd cont nici de detestabilul lor păgînism şi nici de faptul că se tăceau copărtaşi la devastarea ţinuturilor ruseşti.

Dezastrul suferit în 1097 nu a fost de natură să-i focă pe dinastii unguri ncreceptivi la ideea avantajelor decurgînd din folosirea disponibilităţilor militare ale cumanilor, ca şi în cazul pecenegilor şi al altor turanici din estul Europei. Un grup masiv, de 30 000 de cumani, în frunte cu hanul Talar, a intrat în serviciul regelui Ştefan II (1116-1131), fiind colonizat în sud-cstul Ungariei. Acesta i-a acordat favoruri deosebite, tolerîndu-i abuzurile săvîrşitc pe scama localnicilor, cu toate răbufnirile lor de nemulţumire.'[4']

---

[144] *PVL,* I, p. 150-152: //;. *kt.,* col. 220-222.

[145] *Chronici Himgarici...,* p. 423-426: *Cronica pictată de la Viena,* p. 79-80, 202: *Chronicon Monacense,* p.80; Johanncs de Tluuocz, p. 121.

[146] *PVL,* I, p. 180; *Ip. Iei.,* col. 247-248.

[147] *Chronici Hungarici...* , p. 444-445; *Cronica pictată de la Viena,* p. 87, 210; Johannos de Thurocz, p. 128; *Chronicon* Ilenrici tic **Mugeln** *germanice conscriptum,* ed. E. Travnik. in *SRH,* II, p. 194-195. Din cadrul grupului condus de Talar lacea probabil parte **contingentul®** cumani *(Valwen)* trimis în anul 1132 de Reia 11 lui **Lothar,** pentru a-i folosi **într-o** expediţiai'[1] Italia, contingent care a impresionat neplăcut pe conaţionalii viitorului împărat (Ci Schunemann, *Ungarische **Hilfsv&lker...,*** p. 105-106). Detaşamentul de 500 de *SarracenuW* în 1157 la dispoziţia lui Friedrich I **Barbarossa** de călre Ge/a II pentru campania împotl oraşului Milano (cf. Vincenlii Pragensis *Annales,* ed. W. Wattcnbach, **în** *MGH, S,* XVII. e[1]- H. Pertz, Hannoverae, 1861, p. 667). este posibil să li fost compus tot din cumani sau ev<-n1 din alte etnii turanice est-europene. Vincentius **din Praga,** care relatează aceste even»[11] datîndu-le greşit în 1158, mai foloseşte etnonimul *Sarraccni* pentru turcii din vecin Regatului Ierusalimului *(Ihiclem,* p. 677), dar şi pentru electivele militare înrolate al»n „ruteni" de către marele cneaz, al Cracoviei. Vladislav II *{Ihiclem,* p. 664), efective ca ■ . asemenea, erau desigur alcătuite din cumani. Ameninţat de ofensiva Bizanţului lui Mai[11] chiar de o coaliţie antimaghiară bizantino-gennană, regele Cîeza II a **fost** constrîns să-Ş[1] « nătăţească relaţiile cu Imperiul romano-german, iar în acesl context să sprijine opeia'

Cumanii şi-au reîndrcptat atenţia spre Balcani în 1094/1095, cînd un •nS fiu al lui Roman **IV Diogenes** a **făcut** apel la ei pentru a-l sprijini să preia

,r.n[149] ceea ce arată că nucleul lor principal nu provenea de la Dunărea de • jjf, arealul nord-pontic, probabil din zona Niprului. In fruntea oştilor f na imperială[148]. Contactarea nomazilor se realizase în Crimeea, la

din arealul nord-pontic, probabil din zona Niprului. în fruntea oştilor ne se afla unul dintre cei mai prestigioşi conducători ai lor, Tugorkan[1] liarizat cu realităţile balcanice pentru că participase la operaţiunile război-■ din 1091. Asumarea conducerii expediţiei de către o personalitate de prim a în ierarhia cumană relevă interesul manifestat pentru succesul întreprinderii, d angajarea unor efective redutabile.

în drumul lor spre capitala imperială, cumanii au distrus după toate probahlitătile cetatea de pe insula dunăreană Păcuiul lui Soare, amplasată la 18 km în aval , pristra (Silistra), ceea ce ar presupune - potrivit unor opinii - că trecerea marelui fluviu s-ar fi efectuat printr-un vad din preajma acestui din urmă oraş.[1M] Totodată, se pare că, datorită aceleiaşi invazii, episcopia cu sediul la Axiopolis, unde se afla o cetate ridicată în antichitate, situată la numai 3 km sud de Cernavoda, a fost desfiinţată, titularul diocezei fiind transferat la Abydos, pe litoralul vestic al Asiei Mici.[l;>:] Ascunderea bogatului tezaur de monede, lingouri şi bijuterii din aur, descoperit în 1928 ia Kalipetrovo, lîngă Silistra, în care cea mai tîrzie emisiune recuperată este un hyperper bătut de Alexios I la Thessalonik, în 1092-1093, atunci cînd operase faimoasa sa reformă monetară, a fost pusă, de asemenea, pe seama tulburărilor pricinuite de pătrunderea cumanilor.[ly']

---

belicoase ale **lui** Friedrich I în Lombardia cu contingente turanice. CT. Z. .1. Kosztolnyik, *Froni Coloman the Learned to Bela III (1095-1196). Hungarian Domestic Policies and Their împaci upon Foreign Affairs,* New York. 1987, p. 149-153.

[14H] Anne Comnene, II, p. 191 şi urm. Cfşi Michaelis Glycae ***Annales,*** ed. Im. Bekker. °nn, 1836, p. 621; Joannis Zonanie *Annales.* II, în *Patrohgia Graecae,* ed. J.-P. Migne. CXXXV, **Paris,** 1887, col. 305-306.

[14') ,] Anne Comnene. II, p. 191. *loidem,* p. 198 (unde este denumit Togortak).

„ P. Diaconii, *Les Counians....* p. 52-53. Pentru **fortificaţia** bizantină de la Păcuiul lui Q. ' CI- P. Diaconii, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare.* I, *Cetatea bizantină,* Bucureşti, 1972: P. **aco nu *Pâcuiul*** *luiSoare-Vicina,* în *Byzantina,* 8, 1976, p. 412-418. 4^. h- Popescu. *Notes on the History of Dobrudja in the Illh* ***Century:*** *the Bishopric of* Po(f3'în idem, *Christianitas Daco-Romana,* Bucureşti. 1994, p. 421-438. *prile.* "• Severeanu, *Tezaurul din Kalipetrovo (Silistra).* în *închinare lui Nicolae* ***lorga*** *cu* ^ . *""Plinirii virstei de 60 de ani.* Cluj. 1931, p. 388-395; O. lliescu. *Premieres* 0 * ai< *Bas-Dctmthe de la inonnaic reformee d'Alexis I" Comnene.* în *Etudcs* mese'*post-byzanlines,* I, ed. l>. Stâncscu şi N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1979. p. 12-16.

Prevenit asupra intenţiilor turanicilor şi ale contracandidatului la dom ni | Alexios I luat măsuri de pregătire a trupelor şi de întărire a sistemului defensiv I aliniamentul Balcanilor, necutezînd să-1 transfere pe cursul inferior al Dunării, ne <i, C Bizanţul îl avea în mod real sub controlul său de puţină vreme, dar, nedispunînd c\ armătură de fortificaţii adecvate, nu alcătuia atunci un obstacol eficient. în ac,,, condiţii, cumanii s-au desfăşurat fără oprelişti în **Paristrion** [54], iar apoi au **reuşit** străbată Munţii Balcani pe drumuri lăturalnice, fiind călăuziţi de vlahi'", care n- pactizarea cu invadatorii îşi afişau lipsa de ataşament faţă de administraţia central" statului. După ce au pătruns la sud de lanţul montan, locuitorii din Goloc neutralizat garnizoana oraşului şi au deschis cumanilor porţile cetăţii, aclamîndu-| n * pretendentul la tron.[156] Exemplul lor a fost însuşit foarte curînd şi de alte comunitar urbane, ceea ce reflecta o acută criză de popularitate a bazileului.

încurajaţi de dobîndirea fără luptă a mai multor oraşe, cumanii au cutezat să asedieze Adrianopolul, după ce renunţaseră la atacul Anchialosului, important port de pe litoralul vest-pontic, întrucît dispozitivele comandate personal de Alexios 1 l c inspirau circumspecţie. Dacă în faţa unei cetăţi de talia Adrianopolului, nomazii nu au avut nici o şansă de reuşită, în schimb ci s-au dovedit plini de dexteritate în jaful întregii regiuni din jur. Pentru a le tăia clanul, împăratul a părăsit Anchialosul. angajînd o luptă cu detaşamentul condus de Kitzcs, dispunînd de 12 000 de oameni. pe care a reuşit să-1 înfrîngă şi să-1 deposedeze de bunurile prădate, cu toate d avangarda sa, compusă din turci arcaşi, fusese iniţial respinsă.'[1']

Cursul evenimentelor a căpătat o altă turnură în urma capturării, printr-o ingenioasă stratagemă, a pretendentului Pseudo-Diogencs şi a unor cumani din antu- rajul său în cetatea Putza[15S], ceea ce a diminuat moralul invadatorilor şi a aderenţilor acestora. Renunţînd ia tactica defensivă, Alexios I pornit în urmărirea cumanilor, a căror mobilitate era îngreunată de cantitatea prăzilor însuşite. Spre a temporiza acţiunile bizantinilor şi a dispune de timp pentru transportarea celor jefuite, cumanii au recurs la angajarea unor pseudotratative, dar împăratul nu s-a lăsat amăgit prw mult de tertipul folosit, trimitînd trupe uşoare pentru blocarea trecătorilor din munţi- astfel că retragerea turanicilor s-a transformat într-un **adevărat** dezastru, mulţi dinr ei căzînd în luptă sau fiind capturaţi.[1'"11] Cu tot eşecul înregistrat, cumanii se proti»

---

[154] Anne Comnene, II, p. 191-192.

[155] *Ibidem.p.* 194.

[157] *Ibidem,* p. 198-203. Pentru jafurile comise de cumani pînă în preajma ecta,'

[158] ***Ibidem, p. 195.*** ^

jnov.[N]

Anchialos, cf. şi *Zilie na Me/etij,* în *Izvor i na* ***bălgarskata istarija,*** XXII, ed. M. Tăpkova-Zaimova, L. Joncev, Solia. 198(1, p. 97-98.

[15X] Annc Comnene, II, p. 200-201.

[159] *" /bidem,p.* 203-204.

adversari de temut ai Imperiului, astfel că nu este de mirare că într-o croni
rsală siriacă, racîndu-se bilanţul domniei lui Alexios I Comnenos, se **an**
i.on[cl] •« că luptele importante ale acestuia au fost purtate împotriva francilor, cuni
ilor, sîrbilor şi vlahilor.[ÎM1]

' Unele grupuri desprinse din triburile cumanilor, care acţionaseră în Balcani
«7 1091 ori, eventual, în 1094/1095, s-au pus în serviciul bazileului, fiind utiliza
altele, alături de pecenegi şi uzi, contra detaşamentelor cruciate ce străbate
turile europene ale Imperiului în drum spre Locurile Sfinte.

La fel ea şi altor trupe de mercenari, cumanilor li s-a încredinţat misiunea de raveghea trecerea coloanelor cruciate şi de a Ic înfrîna excesele prădalnice. Du î se ştie, acestea s-au scurs prin Peninsula Balcanică pe trasee diferite şi în cta esive. $D_{es}p_{re}$ cumani deţinem informaţia că, împreună eu pecenegii şi al detaşamente auxiliare din ostile bizantine regionale, ar fi avut confruntări cu grup cruciat condus de Petru Eremitul, în iulie 1096[161], şi cu cel care avea în frunte Rayniond de Saint Gillcs, în februarie 1097.[16]" Cîţiva ani mai tîrziu - şi anume 1101 -, trupe alcătuite din reprezentanţii celor două populaţii turanice din subordin Bizanţului se vor ciocni lîngă Adrianopol cu armatele turbulente ale cruciaţilor Aquitania şi Bavaria, comandate de ducii Guillaume IX şi, respectiv, Wclf IV, porni să sprijine proaspetele state latine din Orient, ameninţate de riposta islamică.[163]

în descrierea Constantinopolului, inserată într-o cronică occidentală dedica primei cruciade, printre foarte numeroasele etnii ce alcătuiau populaţia mozaicată metropolei bizantine, după greci, bulgari şi alani, sînt enumeraţi şi *Comuni.* ' în ce ce ne priveşte, opinăm că în acest caz autorul anonim al cronicii a comis o mi' eroare, în sensul că a considerat că aceşti nomazi trăiau în oraş, cînd de fapt ei locui în afara sa, dar aflîndu-se evident în serviciul bazileului.

în timp ce, în 1096-1097, armatele cruciaţilor mărşăluiau spre Constantinop Pentru a trece pe ţărmul asiatic al Strîmtorilor, efectivele militare bizantine, de

---

^Michel le Syrien, *Chronique,* **III,** ed. J.-B. **Chabot,** Paris, 1905, p. 204. Cf. ?« **^Pinei,** *Realităţile etnico-politice de la Dunărea de .Jos in secolele **XI-X1I** în cronica lui **Mih*** """""Un *Revista de istorie,* 36. 1983, 10. p. 1001-1006 şi 36, 1984. 2, p. 126-136.

Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana,* în *Recueil des historiens des Croisadt* 'Stone™ *occidentaux,* IV. Paris, 1879, p. 279.

Raimundi de Aquilers *Historia Francorum c/ui cepenmt Iherusalem,* în *Recueil c des Croisades. Historiens occidentala.* III. Paris, 1866, p. 236; Petrus **Tudebodi** ***Hierosolymitano** itinere,* ed. **J.II. Hill** şi L.L. Ilill. Paris. 1977, p. 44. in *f.* Alberti Aquensis *Historia...* . p. 579: Lkkehardi *Chronicon universale,* ed. G. W'[a]i *ibido* ' S> Vl- ed. G.H. Pertz, Hannoverae, 1844, p. 220; *Analista Saxo,* ed. G. Waitz. ^'P.737.

[164] . *a Francorum expugnantium Hierusalem.* în *Gesta Dei per Francos.* I, siUs-Hanoviae, 1611, p. 563.

alertate de dezordinile şi jafurile produse de cavalerii apuseni, se aflau dislocate vi > * în
cîteva din zonele de hotar ale Imperiului, din cauză că plana pericolul unor in v„
străine. între altele, aşa cum evidenţia Anna Comncna, erau previzibile năvăliri cumanilor, ungurilor şi normanzilor. " Aprecierile sale concordă în parte cu relatării unui cronicar al cruciadei, Raymond d'Aguilers, potrivit căruia, în primăvara anul 1097, motivaţia oferită de împăratul bizantin contelui provensal Raymond IV de S' Gilles, pentru neparticiparea la recucerirea Ierusalimului, consta în temerea eă • lipsa sa, s-ar produce atacuri ale germanilor, ungurilor, cumanilor şi ale alt „popoare sălbatice".

Ameninţarea era desigur reală, astfel că, spre a nu risca complicaţii, Alcxios I Comnenos a recurs la acordarea de demnităţi şi de daruri „barbarilor"."' N u est exclus ca şi cumanii să fi beneficiat de subita dărnicie imperială, care se dovedea n deplin eficientă. De altfel - cu o singură excepţie, consemnată în 1114 -, p{ng | sfîrşitul domniei sale nu au mai fost înregistrate năvăliri ale lor asupra teritoriilor bizantine, iar această reţinere a fost probabil impusă de aceeaşi stratagemă aplicată in vremea trecerii cruciaţilor. Se cuvine, totodată, să remarcăm lipsa de solidaritate în raport cu Bizanţul ce se profila între comunităţile cumane care acţionau sub stindardul Imperiului şi masa nomadă din stepele ponto-caspiec.

Pentru declanşarea expediţiilor spre Bizanţ şi Ungaria cumanii au folosit drept baze de atac regiunile extracarpatice locuite de români. Primele contacte dintre aceste două popoare sînt destul de palid oglindite în izvoarele scrise. La sfîrşitul secolului al XH-lea, patriarhul monofizit Mihail Siriacul relata că ramura nordică a neamurilor turcice - cumanii ***(Qumanaye)*** - s-ar **fi** stabilit în preajma graniţei Imperiului bizantin, unde s-a „alăturat poporului creştin" care locuia acolo,[168] Prin această notificare se aveau desigur în vedere românii, singurul neam convertit la creştinism din vecinătatea hotarelor septentrionale ale Bizanţului, care a convieţuit vreme îndelungată eu cumanii. Informaţii revelatoare în acest sens se află inserate într-o variantă a **veci*** cronici turceşti ***Oghuz-name,*** păstrată în transcrierea lui Abu'l-Ghazi (1603-1663), de unde rezultă că eroul eponim al cumanilor - Kipceak - ar fi supus mai multe ţări, în[trc] care şi cea a românilor *(Ulâcj).*[JW] Evenimentele evocate în *Oghuz-name* nu se p° raporta secolului al IX-lca, cum greşit s-a acreditat în literatura istorică **românea*[0]** recentă, ci cel mai devreme ultimelor decenii ale veacului al Xl-lea, cînd au avut primele infiltrări ale cumanilor în regiunile carpato-dunărene.

---

[165] Anne Comnene, III, Paris, 1945. p. 160.

[166] Raimundi de Aguilers *Hisioria...,* p. 238.

[167] Cf. nota 165.

[m] Michel le Syrien, III. p, 155.

[169] Aboul-Ghâzi Behâdour Khan, 11. p. 19.

în expediţiile lor de pradă, turanicii s-au aventurat uneori în teritorii mai 'rtate de propriile sălaşe din Dcşt-i Kipcak. O astfel de incursiune este lată în anu' 1099, cînd un detaşament numeros al lor a pătruns în Polonia, pe Vistulei, întîmpinînd riposta regelui Boleslav III Krzywousty.'[7l)] în acelaşi an, Va ■ etele ruseşti consemnează prezenţa la polonezi a lui David Igorevici, care gOnit de la Vladimir Volynskij de marele cneaz Sviatopolk.'[7'] Dat fiind - rturile bune ale lui David cu nomazii, pare puţin plauzibil ca el să-i fi instigat să regiunile poloneze. De asemenea, este improbabil ca incursiunea să fi fost izată cu complicitatea lui Sviatopolk II şi a cnejilor aliaţi cu el, care de-abia în ini au ajuns la un acord de pace cu cumanii.[172] Avînd în vedere aceste elemente, in urmare posibil ca acţiunea lor din anul 1099 să fi fost declanşată din proprie tiativă, cnejii din sudul Rusiei - angrenaţi în epuizante războaie civile - fiind voiţi să tolereze ca hoardele nomade să Ic traverseze teritoriile. De altfel, această 1 vazie nu a rămas singura tentativă a cumanilor de a prăda sud-estul Poloniei.

B. Apogeul implicărilor pe arena politică din secolul al Xll-lea

în primii ani ai veacului al Xll-lea, cnejii ruşi au reuşit să riposteze eu eficienţă sporită la acţiunile agresive ale vecinilor din stepe, împotriva cărora coaliţia, avînd ca principal nucleu pe Sviatopolk II Iziaslavici şi Vladimir Monomahul, a repurtat eîteva victorii răsunătoare în 1103, 1107 şi 1111, continuate cu acelea obţinute de Vladimir (1113-1125) în calitate de mare-cneaz.

în 1103, deşi doar de doi ani încheiascră pace cu cumanii la Sakov, în apropiere de Pereiaslavl, cnejii cu cea mai mare autoritate în Rusia Meridională, în frunte cu Sviatopolk, Vladimir şi David Sviatoslavici, au pornit o expediţie anticumană de anvergură, coborînd de la Pereiaslavl şi Kiev de-a lungul Niprului, cu corăbiile şi cu Galeria, pînă la cataracte, de unde s-au avîntat în stepă. în dezacord cu hanul s°ba, tentat să caute o înţelegere cu ruşii, şefii cumani mai tineri au insistat pentru CePta înfruntarea. Aceasta nu s-a desfăşurat însă sub auspicii favorabile noma- > avangarda condusă de Altunopa fiind zdrobită, la fel ca şi grosul efectivelor lor, Pul de luptă rămînînd 20 de principi ai cumanilor, printre care Urusoba, Kcii, aPa, Kitanopa, Kuman, Asup, Kurtok, Cenegrcpa şi Surbar, în timp ce Beldiuz,

---

170au

^*Ironicae Polunorum,* ed. 1. Szlachtowski şi R. Koepke, în *MGH, S,* IX, ed. G.H. „^"overae, 1851, p. 452. I ^L' *l* p. 181;

//;. *lei.,* col. 248-249. ,p. 182;//?.

fe/., col. 250.

căzut prizonier, a fost executat din ordinul lui Vladimir pentru că încălcasc tratai încheiate cu ruşii.[173]

Patru ani mai tîrziu, ca răspuns la incursiunile de jaf ale lui Boniak în terito ■ Pereiaslavlului, cnejii ruşi au acţionat, de asemenea, în coaliţie, provocînd deruta -[C] tabăra cumanilor. Aceştia au fost din nou înfrînţi, între cei omorîţi în i numărîndu-se Taz - fratele lui Boniak - şi Sugr, în vreme ce Şarukan s-a salvat mare dificultate.[174] Expediţia din 1111, întreprinsă în anotimpul friguros şi avînciu ■ • prim plan tot pe Sviatopolk II, Vladimir Monomahul şi David Sviatoslaviei, a v- hoardele cumane din bazinul Donului, unde au fost cucerite fortificaţia lui Şaruka Sugrovul, iar ostile cumane n-au putut evita înfrîngcrea.[173]

în pofida suitei de eşecuri înregistrate, cumanii nu erau dispuşi să renunţe l practicile lor obişnuite de jaf. în 1113, cînd le-a parvenit ştirea morţii marelui erte Sviatopolk II, ei s-au pregătit de atac, dar operativitatea eu care i-a întîmpiria, succesorul său, Vladimir Monomahul, împreună cu Olcg Sviatoslaviei, i-a determinai să se reîntoarcă precipitat în propriile teritorii.

în timpul domniei nu prea îndelungate a lui Vladimir, acesta s-a străduit valorificîndu-şi realele calităţi de diplomat şi militar, să-şi impună autoritatea în întreaga Rusie Kievianâ, a cărei coeziune s-a putut realiza pentru ultima dată în decursul existenţei ci. El însuşi nepot al împăratului bizantin Constantin R Monomachos - de unde îi provine şi eognomenul -, Vladimir s-a căsătorit cu fiica regelui Angliei, sora sa cu suveranul Imperiului romano-germanic, iar fiica sa cu regele Ungariei. Stabilitatea politică, la care a contribuit esenţial, a reprezentat un solid suport al evoluţiei ascendente a tuturor domeniilor de activitate, al intensificării relaţiilor comerciale cu ţările din jur, al progreselor din sfera culturală şi al consolidării prestigiului internaţional al Rusiei.

Cu toate succesele dobîndite în confruntările cu cumanii, Vladimir Monomahul era departe de a le subaprecia forţa şi tocmai de aceea a încercat ca în raporturile cuc să recurgă la diferite abilităţi diplomatice. între altele, speculînd lipsa de unitate din cadrul uniunilor tribale, a căutat să se apropie de unii din conducătorii acestor pentru a evita o amplă coaliţie antirusă a nomazilor. în 1107, pe cînd era cneaz Pereiaslavl (1094-1113), chiar în anul în care, în alianţă cu alţi principi Rund» zdrobea hoardele lui Boniak şi Şarukan, el a abordat pe cei doi hani Acpa, pcntiu propune o înţelegere. Demersul său a găsit audienţă, pactul fiind întărit prin cas fiului lui Vladimir, Iurii Dolgorukii, cu fiica unuia din Acpa, în timp ce fiului lui

[174] *PVL* l, p. 184-185; //;. *lat.,* col. 252-255.

[174] *PVL,* I, p. 185;//;. *Iei.,* col. 258.

[175] *PVL,* 1, p. 190-191; //;. *Ict.*.

[17?] col. 264-266.

[176] *PVL,* I, p. 197: *Ip. Iei.,* col. 276.

o. • statui de piatră *(kamennye baby)* atribuite cumanilor, păstrate la Muzeul de Istorie <

Dnepropetrovsk.

Fig. 50. Statui de piatră *(kamennye baby)* atribuite cumanilor, păstrate la Muzeul de Ist'[1] Dnepropctrov.sk.

• toslavici, vărul lui Vladimir, i s-a hărăzit fiica celuilalt han Acpa.[177] în spiritul •toraşi precepte diplomatice, după ce devenise marc-cneaz, Vladimir Monomahul rtlgi căsătorească în 1117 un alt fiu. Andrei, cu nepoata hanului Tugorkan,[1/H]

ît cu peste două decenii în urmă - ironie a soartei! - într-o luptă cu Sviatopolk II

d i i

După dispariţia lui Vladimir II Monomahul de pe scena istoriei, procesul de * litare politică a Rusiei Kievicne şi-a urmat cursul ireversibil, conturat încă din ■ iele decenii ale secolului al Xl-lea, în contrast cu situaţia din numeroase ţări opene, precum Franţa, Anglia, Danemarca, Ungaria, Bizanţ etc, unde, dimpotrivă, evidenţiat o întărire a autorităţii centrale, proces derulat adesea simultan cu cel al ficării teritoriale. Profitînd de decăderea treptată a Kievului, unele principate şi-au • nsolidat autonomia, deşi teoretic marele cneaz care rezida în metropola de pe Nipru deţinea supremaţia. în timp ce stăpînirca în toate cnezatele se transmitea pe calc ereditară, în secolul al XH-lea tronul de la Kiev putea fi revendicat de cel mai puternic dintre principalii dinaşti ruşi, astfel că ambiţia de a-1 obţine l-au transformat într-un adevărat măr al discordiei între Ruricizi, contribuind la depotenţarca progresivă a atributelor sale iniţiale. De lipsa de unitate a Rusiei Kieviene şi de accentuarea disensiunilor dintre aspiranţii la domnie au profitat din plin hanii cumani, interesaţi să-şi asigure un timp de jaf avantajos, cu o cotă de risc cît mai limitată.

Ţinuţi în şah de fermitatea marelui cneaz, cumanii nu se împăcau deloc cu ideea pasivităţii în raporturile cu ruşii. Cînd lc-a parvenit vestea morţii lui Vladimir Monomahul, s-au grăbit să atace sudul Rusiei în asociere cu uzii, mizînd pe obişnuitele momente de descumpănire ce se ivesc cu prilejul schimbărilor de domnie. Calculul lor nu s-a dovedit prea exact în acest caz, pentru că replica lui Iaropolk, unul din fiii cneazului decedat, a fost neczitantă.[179] Luptele interne din Rusia, activizate în anii următori, lc-a permis însă să-şi exteriorizeze din plin veleităţile războinice, dat innd că erau adesea chemaţi în ajutor de cnejii angajaţi în dispute, care puneau mai mult preţ pe interesele personale dccît pe acelea ale ţării lor.

Diverse conflicte fratricide au dus la solicitarea ajutorului cumanilor în "27/1128,[180] 1135,[m] 1136'[82] etc, pentru ca în 1138/1139, profitînd de extinderea [ra]Jbirilor, ei să-şi permită noi prădăciuni şi distrugeri.'" Raţiuni identice i-au

[p]*VL,* I, p. 186-187; *Ip.lel.,* col. 258-259; *Nik.lel.,* în *PSRL,* IX, p. 140. ||s

[?]*VL,* I, p. 202; *Ip.lel.,* col. 285; *Nik.lel..* in *PSRL.* IX, p. 150. .„„/A/e/., col. 289-290; *Nik./el.,* în *PSRL* IX. p. 153. „„ 'A/e/., col. 290-291; *Nik.lel.,* în *PSRL,* IX. p. 1 54. „„„ [l]*P-let.,* col. 295-296: *Nik.lel.,* în *PSRL,* IX. p. 1 58. $U_3^{/jD/e'}$-, col.298; *Nik.lel..* în *PSRL,* IX, p. 160.

biet., col. 301; *Nik.let.,* în *PSRL* IX, p. 161.

condus în februarie 1135 pînă în regiunile poloneze.[IS4] După ce un timp raporturile Kievul s-au menţinut deteriorate, în 1139/1140 hanii din Ţara cumanii *(Polovetzkaja zemlja)* au iniţiat demersuri pentru încheierea păcii, ceea ce rn$_a$.. cneaz Vsevolod II Olegovici (1139-1146) a acceptat cu **satisfacţie."[15]** Reconcilierea turanicii avea să-i fie avantajoasă atunci cînd, în 1144, a întreprins o mare exped}« împotriva cneazului halician Vladimirko. Pe **lîngă** contingente de polonezi, ceh' unguri, armatelor lui Vsevolod li s-a alăturat şi un marc număr de cumani, care $_S$-dovedit eficienţi în operaţiunile de capturare a oraşelor Uşiţa şi Mikulin.'[s<>]

Urmaşul lui Vsevolod II la tronul Kievului, Iziaslav II Mstislavici, a conside-util să menţină relaţii bune cu vecinii din stepe şi, în 1147, a încheiat cu ei pac$_c$ i, Voina, lîngă Riazan.[187] Ca şi în alte ocazii, cumanii s-au vădit a fi aliaţi puf statornici. Cînd interesele imediate le dictau schimbări de atitudine, ei nu pregetau să şi părăsească foştii tovarăşi şi să treacă nonşalant în tabăra adversarilor acestora Ignorînd stipulaţiile tratatului de la Voina, cumanii s-au asociat cu duşmanii l$_u$; Iziaslav Mstislavici. In luptele pentru tron, derulate în anul 1150, ei i s-au alăturat lui Iurii Dolgorukii, care miza şi pe concursul lui Vladimirko al Haliciului, fostul lor inamic. Participarea la aceste războaie le-a oferit posibilitatea de a prăda cu mult profit teritoriile ruseşti.[1SS]

Cumanii l-au însoţit pe Iurii Dolgorukii şi în campania sa împotriva Cnezatului kievian din 1152, după ce Iziaslav II şi-a recîştigat calitatea de marc-encaz. Ei au întreprins un atac plin de vigoare asupra Ccrnigovului, unul din centrele urbane cele mai vechi şi mai importante ale Rusiei, reuşind să-i escaladeze valurile de apărare din afara oraşului şi să-i incendieze suburbiile.[I1W] în relatarea unui cronicar anonim se nota în mod plastic că, din cauza mulţimii săgeţilor aruncate, nici „cerul nu se mai

---

[m] *Momimenia Poloniae* ***Historica,*** **II.** ed. A. **Bielowski,** Lvvow, 1872, p. 832 *{Roctd krakowski) (Rocznik* ***Traski),*** 875 *(Rocznik Seclzhroja);* ***Annales Polononiin*** /, cd. R. Roepelb[1] W. Arndt, în *MGH, S.* XVIIII [= XIX], ed. G.H. Pertz, I lannoverae, **1855, p.** 624. Atunci cînd. **în anul 1146,** Boleslav a ameninţat tronul **fratelui** său Vladislav II (1138-1146). marc cneaz a Cracoviei, acesta din urmă şi-a sporit efectivele armate prin înrolări de „sarrazini" şi "[lUtei ***(Waiadizlaus*** *dux Polonie collecta maxima* ***multitudine*** *lam Sarracenorum cinam Ruie>*[n)] (cf. Vincentii Pragensis *Annales,* p. 664. care. în nuni eronat, plasează desfăşurarea e mentelor în 1149). Prin etnonimul *Sarraccni* cronicarul **din** Boemia avea probabil în vecie cumani, ajunşi desigur în Polonia prin intermedierea unui cneaz din Rusia **Meridionala-nota 147.**

[1X5] *Ip.lel.,* col. 308; *Nik.let.*. în *PSRL,* IX. p. 164.

[m] ***Nik.let.,*** în *PSRL,* IX, p. 167. Cf. şi *Ip.lel.*. eol.315-316.

[W1] *Nik.let.,îaPSRL,* IX, p. 173.

[1KX] ***Ip.let.,*** **col.404;** ***Nik.let,*** **în *PSRL,*** IX. **p.** 185.

'*" *Ip.let.,* col.456-458; ***NikJei.,*** **în *PSRL,*** IX. p. **[95.**

vedea"-[i9o] în această situaţie extremă, riposta ruşilor a fost din cele mai hotărîtc, ^ morînd operaţiunile tranşante din vremea lui Vladimir II Monomahul. O armată re roaSâ, ce ingloba şi efective de pecenegi, berendci şi uzi din bazinul Rosului, - sub comanda lui Mstislav, fiul marelui cneaz, a fost trimisă în stepe, surprinzînd P pătiti pe cumani, astfel că li s-au incendiat adăposturile şi li s-au capturat mulţi ;eri si turmele de cai, boi, cămile şi oi, eliberîndu-sc totodată captivii creştini P . - detenţia lor.'1" în anul următor, marele cneaz lziaslav II şi-a însărcinat din fiul cu o misiune împotriva hoardelor cumane, dar de data aceasta Mstislav a - t prudent să evite pătrunderea în adîncul stepei,[14]" mai ales că incursiunea putea fi ■ .ipată. Oricum însă, demonstraţia sa de forţă pare să ti avut efect, căci nomazii nu mai cutezat o vreme să încalec ţinuturile kieviene.

După ce Iurii Dolgorukii a redobîndit în 1155 puterea la Kiev, foştii săi tovarăşi 1 arme i-au agresat teritoriile, luînd numeroşi captivi, dar pe drumul de întoarcere au fost surprinşi de atacul berendcilor din serviciul marelui cneaz. Cînd cumanii şi-au nanifestat disponibilitatea de a încheia pace cu Iurii în schimbul eliberării confraţilor căzuţi în mîinile bercndcilor, aceştia din urmă au refuzat să se conformeze solicitării marelui cneaz de a le satisface doleanţa.[1"] Respectiva atitudine reflecta adînca ani-mozitate ce scinda cele două populaţii nomade, cxplicînd şi înfruntările sîngeroasc avute ulterior, în care au fost antrenate şi celelalte grupuri turcice de pe rîul Ros, compuse din pecenegi, uzi, tichii negre etc, din subordinea Rusiei Kieviene.

în cursul secolului al XH-lea prezenţa cumanilor în ţinuturile de la nordul Dunării de Jos este atestată în numeroase izvoare. Anna Comnena relatează despre un raid al lor întreprins în anul 1114 în zona Vidinului. Intervenţia operativă a armatelor lui Alexios I i-a obligat să se reînapoieze în stînga marelui fluviu, unde au fost urmăriţi timp de trei zile.[1"4] După această confruntare, disputele bizantino-cumanc mcetează pentru mai mult de trei decenii. Dacă întreruperea invaziilor s-a datorat subvenţiilor constantinopolitanc sau presiunilor exercitate de principii ruşi asupra uranicilor este dificil de precizat. De-abia în prima parte a domniei lui Manucl I c°mnenos (1143-1180) se reia şirul incursiunilor lor în Peninsula Balcanică. Ca Puns la un atac din 1148, împăratul a traversat Dunărea spre a-şi înfrunta ersarii. In cronica lui Ioannes Kinnamos se consemnează că armatele bizantine au Pe lîngă „muntele Tenu Ormon", a cărui identificare cu Teleormanul Urea nebună") din Cîmpia Română nu este acceptată de toţi specialiştii, în

---

|0| Wfc/e/., în *PSRL,* IX. p. 195.

de Spr *foidem,* p. 196. în *Ip.lei.,* col. 459-460. caic conţine date mult mai sărăcăcioase](^eastâ campanie, se menţionează între însoţitorii lui Mstislav numai tichiile negre. JSJ *'Plet.,* col. 465; *Nik.lel.,* în *PSRL,* IX. p. 197. |(J/A/e/.,coi 480-481; *Nik./et.,* în *rSRL.* IX, p. 201. Anne Comncne, III. p. 177-178, 182-183.

pofida apropierii de nume. în decursul luptelor a fost luat prizonier unu] conducătorii „barbarilor", **Lazăr,**[19] antroponim creştin ce pare să desemnez I turanic evanghelizat ori **un** reprezentant al comunităţilor locale româneşti, aliat 1 cumanii.

Cu numai un an înainte de această temerară campanie, teritoriile Bi/a$_m$ fuseseră străbătute de ostile cruciadei **a** Ii-a, prilej **cu** care s-au produs obisnu' incidente între localnici şi pelerinii militari. Împreună **cu** pecenegii, cumanii ale' seră detaşamente ce vegheau la domolirea zelului prădalnic al supuşilor reat Franţei Ludovic VII, cu care s-au ciocnit în repetate rînduri în thema Bulgaria si **si***

zidurile Constantinopolului.[196] Aceşti cumani se **aflau** desigur de mai multă vreme solda Imperiului bizantin, nefiind cu nimic implicaţi în declanşarea conflictului Manucl I din 1148. Cumanii de la nordul Dunării au reeditat incursiunile **prădalnic** în Bizanţ la începutul [9] şi în ultima parte a deceniului şase al secolului al XH-lea.[1'"*]

Frecvenţa năvălirilor în Balcani indică întărirea uniunilor tribale ale cumanilor din cîmpiile aflate în vecinătatea Dunării Inferioare spre mijlocul secolului al Xll-lc$_a$ Acest fapt prejudicia desigur interesele populaţiei româneşti din zonă, pentru că i se bara accesul spre importantul ax de navigaţie şi de comerţ al Dunării. Spre deosebire de români, Imperiul bizantin dispunea de mijloace de contracarare a înclinaţiilor agresive ale turanicilor. în 1152/1153 este înregistrată o acţiune militară a sa pe coastele Mării de Azov, care probabil se dorea a fi o replică la raidurile nomazilor in Peninsula Balcanică.[199] Discreţia izvoarelor greceşti în ceea **ce** priveşte rezultatul debarcării în teritoriile inamice lasă să se întrevadă un eşec.

Cum în politică interesele imediate conduc adesea la ignorarea experimentelor faste sau nefaste din trecut, în raporturile lui Manucl 1 Comncnos cu stăpînitorii stepelor ponto-caspice **din** a doua parte a domniei sale se constată dispariţia asperităţilor. în 1161 bazileul s-a adresat mai multor **„regi"** din Orient, între carc^ celui din *Comcmia,* spre a-i atenţiona cu privire la intenţiile expansive ale **celui!»**

Ioannis Cinnami *Epitome* *rerum ah* ***Joannc*** *ci* ***Alexio Comncnis gestanun.*** **ca '** Meinecke, Bonn, 1836, p. 93-95.

[19(1] **Odo of Dcuil,** ***De profectione*** *Ludovici VII in* ***Orientem,*** **ed. V. Gingerick** Berry- ^ York, 1948, p. 52-53: Hudes de Dcuil. *La Croisacle de Louis VII,* ***roi*** *de France,* **ei ' Waquet, Paris, 1949. p. 40-41.**

[197] **Nicetae Choniatae** *Historia,* **p.** 123-124.

[i;K] **Cinnamus, p.** 201-202. • *0*

[199] **Michaelis Rhetoris** *Oraţia aci Manual cm imperatorem,* în *Fontes* ***Byzantinarum,*** 1-2, *Rhelorum saecu/i XII. Orationcs po/iiicac.* cd. **W. Regel,** Pelrop[0r1'] **. p. 152. Cf. şi A.P. Kazhdan,** ***Same Little-Known or Misinterpreted Evidence*** *aboul Ki^^11* ^ ***in*** *Twelfth-Centwy Greek* ***Sources,*** **în** *Ilarvard Ukraiman Sludies.* VII, 1983 (= °^ª ^ ***Essays*** *presented to* ***/hor*** *Sevcenko on his Sixlielh Birihday* ***by*** *his* ***Colleagues*** *and* ***StU"e*** C. Mango şi **O. Pritsak), p.** 344-358. 250

de pe continentul european, Friedrich I Barbarossa din dinastia nstaufen.[2""] Contactul diplomatic cu cumanii avea probabil în vedere o coope- ' *n cazul eventualelor iniţiative belicoase ale monarhului german, de natură să ra - prejudicii Bizanţului. Cîţiva ani mai tîrziu, în 1166, Manucl I a dispus trimi- a unei armate comandate de Leon Vatatzcs - recurgînd la recrutări şi din rîndul •ior - împotriva ţinuturilor transilvănene ale Regatului arpadian,[21"] care a 'hătut regiunile extracarpatice aflate sub dominaţia hoardelor cumane, ceea ce * esup"nea inerent asentimentul lor.

în schimb, în războiul dintre bizantini şi unguri din 1165, în care părţile licate în conflict încercau să-şi augmenteze forţele apelînd la ajutoare străine, manii nu făceau jocul politicii Imperiului. în luptele care se prelungeau de mai ulti ani, regele Ungariei a reuşit să-şi sporească trupele cu contingente de cumani şi de ruşi-[2"2] Dat fiind că ruşii pe care conta Ştefan III (1162-1172) nu erau mercenari rmanenţi aj ungurilor, ci îi fuseseră trimişi din Halici, este de presupus că şi cumanii, enumeraţi în acelaşi context, ar fi avut în cazul respectiv un statut similar, cel de aliaţi temporari.

Ulterior, efective de cumani de lîngă Dunăre au fost înrolate ca mercenari în ostile dislocate de Manuel I în Asia Mică contra Sultanatului de Iconium (Konya).[20>] La o dată neprecizată în izvoare, un grup de cumani fusese colonizat în thema Moglena, din nord-vestul Peninsulei Chalcidicc, unde sînt menţionaţi pentru întîia dată în august 1181 într-un act *(praktikon)* emis la Lavra de vestiaritul Andronikos Vatatzes, în virtutea unei ordonanţe a împăratului Alexios II Comnenos, prin care turanicii erau somaţi să restituie mai mulţi ţărani aserviţi *(petreci)* Mănăstirii Lavra şi să părăsească terenurile ocupate abuziv de la monahi.[2"4] La scurt timp după această intervenţie, cumanii din Moglena sînt semnalaţi din nou într-un act *(prostaxis)* acordat de Andronikos I Comnenos, în februarie 11X4, tot în cadrul unui diferend cu călugării de la Lavra, pe teritoriul cărora îşi instalaseră ţarcuri pentru vite, fără să Plătească dijma cuvenită. Ei încercau să-şi aservească păstorii vlahi şi bulgari dependenţi de mănăstire, cu cei dintîi avînd dispute pentru libera folosinţă a păşunilor "i Moglena.[205] în această regiune mai locuiau în secolul al XX-lea grupuri de

---

2(KI

Annales Colonienses maximi, **ed.** K. **Pertz.** în *MGH, S,* XVII. Hannoverae. 1861. **p.**

Cinnamus, p. 260.

202.,., ' F

wic/em, p. 242. ^ **Nicetae Choniatac**

Historia, p. 230.

Actes de Lavra, I, ***Des*** *origines ă 1204, Texte,* ed. P. Lemerle, A. **Guillou, N.** în colab_ cu D- Papachryssanthou *(Archives de I 'Alhos,* V), Paris. 1970, p. 334-341.

lbidem,p. 341-345.

meglenoromâni, despre care se presupune că au asimilat lingvistic în dccu.r timpului şi enclavele de turanici.[2""]

Cumanii de la Dunărea de Jos şi-au manifestat disponibilitatea de a se alătur- **lui** Ivan Rostislavici, zis Bcrladnicul, pretendent la tronul Rusiei Haliciene, **ocupat** Iaroslav Osmomysli (1153-1187). Acţiunile ostile **lui,** declanşate în anul \\$<) debutat cu prădarea a două corăbii ale pescarilor halicieni de pe Dunăre. Uite ' Ivan Rostislavici a pornit cu o armată numeroasă, compusă din berladnici şi cum împotriva rivalului său, dar, fiind înfrînt, s-a refugiat la Kiev.[207] Ideea extind teritoriale a Rusiei Haliciene pînă la gurile Dunării, îmbrăţişată îndeosebi de ren zentanţi ai istoriografiei ruse şi ucrainene, inclusiv de cei din diasporă nu se no accepta, între altele, pentru că ignoră poziţiile dobîndite de cumani de-a lungul fis\-de cîmpie de la nordul marelui fluviu.

în decursul secolului al XH-lea, cumanii s-au reliefat ca războinici de temut în vecinătatea jumătăţii răsăritene a domeniilor lor. Constrîns să plece din zona nord-pontică datorită ofensivei lui Vladimir II Monomahul, unul din fiii hanului Şarukan-Otrok (Ătrăk) - şi-a oferit serviciile regelui David IV Agmasenebeli (1089-1125) in anul 1118. Suveranul gruzin 1-a primit cu multă bunăvoinţă, oferindu-i mîna fiicei sale, spre a consolida alianţa cu turanicii. Cu ajutorul cavaleriei cumane, estimată in unele izvoare la 40 000 de oameni, el a anihilat opoziţia nobilimii turbulente şi a luptat cu succes împotriva turcilor selgiucizi.~"s Una din înfruntările cu caracter decisiv s-a consumat în anul 1121, cînd, în apropiere de Tiflis, gruzinii şi cumanii au barat înaintarea unei numeroase armate a emirilor selgiucizi, care a fost în mare parte nimicită, iar cîteva mii de dşteni au căzut prizonieri. Soarta bătăliei a fost tranşată chiar de la începutul ei, graţie ploii de săgeţi lansate de 200 de arcaşi cumani, care a pus în derută pe adversari.[2"4]

încereînd să profite de ascendentul moral conferit de victorie, doi ani mai tiran gruzinii au invadat regiunile musulmane din vecinătatea pasului Derbcnd, dar conflictul ce s-a iscat în mod inopinat cu cumanii - din motive nespecificatc în cronicw j

---

[206] P.Ş. Năsturel, *Les Valacpies de l'espace* ***byzantin*** *et* ***bulgare jiisqii'a*** *la conq"[1] ottomane,* în ***Les*** *Aroumains* (Centre **d'Etude** des Civilisations de **FEurope** Centrale e Sud-Est, ***Cahier*** *N"* ***8),*** Paris. 1989, p. 55-56.

Ip.let., col. 497-498; *Leiopis' po Voxkresenskomu spiskn,* în *PSRL'* Sanktpelerburg, 1856, p. 68.

[2"s] *Histoire de la Georgie...,* p. 362-363. **Cf.** şi **P.B. Golden,** *The Turkic People*-- P" 60; idem, *Cumanica* /..., p. 45 şi urm.

[209] Ibn-Alathir, *ed.cit.,* în ***Journal Asiatique,*** Ser. a 4-a. XIII, 1849, 6, P- [479] (estimează numărul turcilor la 30 000); Matthieu **d'Edesse,** p. 304-305 (unde efectivele tor sînt fixate la un cuantum în afara limitei credibilităţii: 400 000 de călăreţi, în vrenie ale regelui Gruziei ar fi fost doar de 40 000 de oşteni, la care s-ap fi adăugat 15 000 de 5 000 de alani şi 100 de franci).

le-a compromis acţiunea, fiind respinşi de turcii sclgiucizi.[21]" După revenirea "ntrok în vechile sale posesiuni, detaşamente ale cumanilor au rămas în continuare Ida regilor din Gruzia, unde s-au convertit la creştinism, fiind în parte asimilate lungul timpului de comunităţile băştinaşe.

în vremea domniei reginei Tamar (1 184-1212), cînd statul gruzin cunoaşte o » je apogeu, efectivele cumane continuau să deţină un rol însemnat în aparatul \ . **ai tării,** în fruntea lor fiind atestat un anume Savalti, despre care o cronică lâ pretindea că ar fi fost fratele lui Scvinji, „regele kipciakilor".[2"]

Dintr-o versiune a cronicii lui Mihail Siriacul, transpusă în armeană de preotul hnkîn anul 1248, care şi-a permis cîteva interpolări vizînd viaţa politică şi eclezias- . . a conaţionalilor săi, rezultă că la sprijinul militar al cumanilor - numiţi de ci !- ciaki _ au făcut apel nu numai gruzinii, ci şi armenii. Totodată, se adaugă că, în alitate de auxiliari, cumanii ar fi îmbrăţişat creştinismul şi că din văile montane, unde li se fixaseră sălaşele, răspundeau ori de cîtc ori erau solicitaţi la apelurile celor de care îşi legaseră soarta.[21]" Din păcate, textul citat nu oferă repere cronologice mai exacte asupra momentului cînd s-au produs contactele dintre turanici şi popoarele caucaziene. Se poate doar deduce că ele au avut loc spre mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XH-lca.

Potrivit cîtorva surse informative care au suscitat pînă în prezent un interes relativ minor printre specialişti, grupuri de cumani par să-şi fi oferit serviciile unor dinaşti mult mai îndepărtaţi de arealul unde se stabiliseră principalele lor efective. Astfel, într-o lucrare anonimă dedicată evenimentelor de la Locurile Sfinte, ce au condus la cucerirea Regatului Ierusalimului de Ayyubizi, între contingentele aflate la dispoziţia sultanului Salah ad-Din (Saladin), cînd a invadat Galileca în 1187, sînt enumeraţi şi cumanii *(Ciimanni),* care apar alături de turci, sirieni, arabi, alani, beduini, sarazini, egipteni etc.[2"'1] Pe de altă parte, numele unui demnitar - 'Izz ed-Dîn Hasan ben Ya'kub ben Kifdjak - semnalat în cuprinsul Sultanatului ayyubid în a. H. °* (= 1189-1190), într-un pasaj din cronica lui Abu Shamah, compilat de la [co]ntemporanul său Imad ed-Din[2'4], sugerează descendenţa sa cumană, ceea ce ar [lrma] ideea prezenţei grupurilor turanice în structurile militare ale lui Saladin.

---

210 .,

lon-Alathir, *ed. cit.,* în *Journal Asialique.* Ser. a 4-a. XIII, 1849, 6, p. 488.

^ *Lijeofthe Queen of Oueens. Tamar,* în *The Georgian Chronic/e....,* p. 127.

y Michel le Grand, *Chronique,* Version armenicnne du pietre Ischok, ed. V. Langlois, (/esr.' a' ' P- 287; *Extrait de la Chronique de* Michel Ic Syrien, în *Recneil des historiens Hades. Documents anneniens,* I, ed. Ed. Dulaurier, Paris, 1869, p. 316.

fir» *expvgnatione Terrae Sanctae per Saladinum, lihellus,* ed. J. Stevenson, în *Rerum ^arunt Medii A evi, Scriptores* (Rolls Series) [66J. Londra, 1875, p. 210. e</-£)- ^bou Chamah, *Le livre des deux Jardins. Hisloire des deux regnes, celui de Nour y,X>^, "' de Salah ed-Dîn,* în *Recneil des historiens des Croisades. Historiens orientai/x,* **M93.**

Aceste grupuri din spaţiul cgipteano-sirian prefigurează palid masiva compo$_{nc}$ cumană din cadrul corpului mamelucilor, a căror penetraţie, precum s-a evident' şi-a avut antecedente încă din ultimul sfert al secolului al Xll-lca.

Investigarea antroponimici Orientului Apropiat, din prima jumătate a secoh al Xlll-lea, relevă şi alte nume derivate de la etnonimul prin care erau cumanii, atribuite unor demnitari cu înalte responsabilităţi în statele scl«i$_{Uc}$-, Astfel, unul din emirii atabegului Masîid ibn Bursuqî, stăpînitor la Mossul şi /\i$_{er}$, activa în nordul Siriei în 1128, se numea Cuman"[1] \ iar fiul turcomanului Arslan-TaK de la est de cursul superior al Tigrului, adversar al atabegului Zcnrî în a. II. 5^4 / 1139-1140), purta numele Captchac (Kafdjak)"'[1] Antroponimele enumerate ar desemna pe unii războinici de origine cumană. dar, totodată, nu este exclus $_{s}$: reprezinte simple porecle, adoptate în onomastica epocii ca urmare a faimei de care se bucurau nomazii din stepele ponto-caspice.'[1]

Nu dispunem de nici o informaţie clară în legătură cu modul cum au ajuns detaşamentele de cumani pînă în statele nuisulmanc din ţinuturile cst-mediteranecnc fiind plauzibilă atragerea lor fie direct din Deşt-i Kipeak, fie din zona caucaziană unde locuiau şi alanii, menţionaţi, de asemenea, precum am văzut, între combatanţii pe care conta sultanul Saladin. Dinastii din Orientul Apropiat puteau eventual profita de apariţia anumitor asperităţi între cumani şi cei pe care îi slujeau, de felul celor semnalate în 1123, cînd datorită neînţelegerilor cu gruzinii, aceştia au fost siliţi să bată în retragere în faţa turcilor sclgiucizi.[211]" Drept urmare a unor asemenea conflicte. mercenarii cumani ar fi fost desigur dispuşi să-şi caute alţi patroni.

în a doua jumătate a secolului al Xll-lea implicarea cumanilor în disputele intercneziale din Rusia a cunoscut o nouă revitalizare (fig. 51). Totodată, au continuat raidurile ce aveau drept obiectiv jafurile şi capturarea de prizonieri. Pentru a Ic contracara acţiunile belicoase, cnejii au încercat să dirijeze împotriva lor rămăşiţele pecenegilor şi uzilor, care au fost grupate împreună cu berendeii şi tichiile negre *(ceornye klobitki)* în sudul Rusiei Kicvicnc. Triburile cumane preferau să se plaseze"[1] tabăra opusă marelui cneaz de la Kiev, pentru a-i putea prăda domeniile, aflate in

---

[215] Ibn-Alatyr, *Extrait de la chronique inliiulâe Kamel-Altvarykh,* în *Recueit* ***historiens*** *des Croisades. Historiens* ***orientaux,*** 1. Paris. 1872. p. 378-379. în unele izv ulterioare, numele său este redat printr-o **formă modificată.** Cf. Abou'l Fida, în *ibidein-* P-Kemal ed-Dîn, *Extrait de la Chronique d'Alep.* în *ibidem,* 111, Paris. 1884, p. 655-656. ^

[:ift] Ibn-Alalyr, *Extrait...* , p. 437-438; Ibn el-Alhîr. *Histoire des Aiabccs de* A**[1]* ***ibidem,*** II, 2, Paris, 1876, p. 102. ^

[217] în această categorie se integrează. între altele, numele de *Qipchaq.* aU'i"[lU] ^ membri ai clanului gingishanid. Aşa se numea unul din **fiii** lui Kadan (cf. Rashid aH- ' .^ *Successors* ***ofCenghis*** *Khan,* ed. **J.A. Boyle,** New York - Londra. 1971, p. 28, 140. l?[1] un **fiu** al **lui** Kokechu *(Ibidem,* p. 314).

*l?4mtAAHrA.(AAtt'&Cti4CSat>v\OilfiCAAM*riArrâ^*

hiaturi din Letopiseţul Rad/iwill reprezenlînd lupte ale cumanilor cu ruşii.

imediata vecinătate a Deşt-i Kipcakului. Cu tot caracterul destructiv, acţiunile l0(. au periclitat în mod real integritatea teritorială a statelor ruseşti. La rîndul lor, dina ruşi nu erau capabili să pună în pericol stabilitatea hoardelor din regiunile nOm ' caspice.

Dificultăţile insurmontabile pentru nivelul tehnic al epocii nu permit transformarea stepei nedeşţelcnite, cu vegetaţia şi clima sa specifică, într-o zonă cu! vabilă, aşa că ea nu constituia un teritoriu rîvnit de pătura agricultorilor. De altf respectiva unitate de reliefa rămas în cea mai marc parte în afara circuitului **aeri** pînă în zorii epocii moderne. Cu toate că nu erau vizate extinderi teritoriale dceît mult pentru zone limitate spaţial, vecinătatea dintre lumea slavă răsăriteană si t> turanică a reprezentat o permanentă sursă de confruntări violente. în timp ce areal stepei se dovedea din cele mai multe puncte de vedere aproape impenetiant pcm societăţile sedentare, teritoriile acestora din urmă au fost mai uşor accesibile, astfel •■ grupuri turcice au pătruns acolo în calitate de tovarăşi de arme ale tracţiunilor cneziale, de convertiţi la ortodoxism ctc.

în juxtapunerea comunităţilor turanice şi ruseşti, clementul care a constituit fermentul agresiunilor a aparţinut celor dintîi, societatea nomadă fiind, prin natura modului ei de viaţă, predispusă la completarea resurselor de trai prin prădăciuni curente pe seama vecinilor. Pe de altă parte, cu toate că, în general, contraloviturile de factură similară din partea ruşilor îndreptate spre spaţiul nomadismului ecvestru s-au înregistrat într-o cadenţă mai redusă, societatea lor nu era cîtuşi de puţin imună la apetiturile rapace. Deşi iniţiativele agresive fuseseră întrucîtva diminuate prin adoptarea creştinismului, acestea au continuat să se manifeste într-o succesiune alertă, ele vizînd pe toţi vecinii susceptibili de a fi deposedaţi de anumite bunuri: bizantini, alani, bulgari, mordvini, polonezi etc. Faptul că nomazii de neam turcie au reprezentat ţinte împotriva cărora s-au îndreptat ceva mai rar în scop de pradă s-a datorat raţiuni! că ei erau mai dificil de spoliat şi nu cumulau surse de atracţie ieşite din comun.

Chiar dacă, în a doua jumătate a secolului al XH-lea, în paralel cu ascensiuni Vladimir-Suzdalului, se produsese o lentă regresiune a Cnezatului kievian, aces> rămăsese totuşi suficient de viguros spre a zădărnici loviturile cumanilor şi a pre uneori ofensiva, aşa cum s-a întîmplat spre sfirşitul veacului amintit. Pentru a le minua resursele militare, dar şi în scopul jafului, cîrmuitorii de la Kiev au continua^ se angajeze în expediţii în stepe, vizînd cu prioritate regiunile dintre Nipru şi să evite riscurile, ei făceau apel şi la ajutorai cnejilor cu care întreţineau i **aji** cordiale.

O mare expediţie anticumană a fost organizată în anul 1185, ea dobîndi" ^ rietate îndeosebi pentru că a constituit sursa de inspiraţie a faimosului po£I ^ rusesc *Cîntec despre oastea lui* ***Igor,***[m] a cărui autenticitate fusese la un **rnow**

Slovo o plăku ***Igorevi...*** , p. 378-411.

stată- Această întreprindere războinică era dirijată de Igor Sviatoslavici, la Novgorod-Sevcrsk. încurajaţi că o primă confruntare s-a soldat cu sul lor, ruşii au continuat avansarea în stepe, fără să-şi asigure provizii -tulătoare de apă. Cu o mobilitate mult diminuată, ei nu au avut capacitatea ontra lovitura adversarilor, în ajutorul cărora se reuniseră hoardele înrudite, [că au suferit o dezastruoasă înfrîngerc.[22]" însuşi conducătorul lor a ajuns în tja cumanilor, dar printr-un fericit concurs de împrejurări a reuşit să eva- rurînd, astfel că, în 1191. era în măsură ca, împreună cu fraţii săi, să reia tilităţile împotriva vechilor inamici.

Pentru a se crea oprelişti în calea invaziilor din stepă, la hotarele sudice ale ei fusese ridicată o centură fortificată, menţionată în cronici sub numele de „valul I vtienilor" la începutul secolului al XlII-lea, cînd se mai afla în uz în preajma l tei de la Kalka[222], dar este de presupus că ca devenise funcţională cu mult timp " ainte. Dacă această construcţie militară reactivase pe cea iniţiată de Vladimir cel Sfint împotriva pecenegilor sau dacă era una deosebită, cu un traseu diferit, nu se poate momentan stabili. în orice caz, eficienţa sa defensivă s-a dovedit a fi cvasinulă, de vreme ce turanicii s-au putut deda la atacul vecinilor din nord ori de cîte ori au dorit. Rostul ei real parc să fi fost mai mult cel de a delimita perimetrul asupra căruia cnejii îşi exercitau prerogativele statale.

Un eveniment ale cărui implicaţii au avut darul de a absorbi multă energie din partea hoardelor cumane a fost marea revoltă a vlahilor şi bulgarilor din Balcani[221], declanşată în anul 1185, într-un moment cînd Imperiul bizantin parcurgea o acută criză internă şi cînd provinciile sale vestice fuseseră atacate cu forţe puternice de către normanzii din sudul Italiei. în fruntea insurgenţilor s-au aflat fraţii români Petru p Asan, cel dintîi preluînd titlul de ţar[224].

---

lp.let., col. 637-644; *Nik.let.,* în *PSRL,* X. p. 12-14. [221]

Ip.tet., co\. 678.

[222] *Novgoroclskaja pervaja letopis'...,* p. 62, 265; *Lavrentievskaja letopis'.* 2. *daVskqja letopis' po Lavrentievskomu spisku,* cd. a 2-a, rod. E.F. Karskij. în ***PSRL,*** I, 2, grad, 1927, col. 446; *Troilzkaja letopis* \ cd. M.D. Priselkov, Moscova-Leningrad, 1950. r. 307; *Ermolinskaja letopis',* în *PSRL.* XXIII, S.-Peterburg, 1910, p. 69; *Letopis' po Momuspiskit,p.M.*

etae Choniatae *Historia,* p. 482 şi urm.; Georgii Acropolilae ***Annales,*** p. 20-23; -uth' - 178 181 (Eustathios al Thcssalonikului), 252-309 **(Choniates),** 380-383 4y3 mios Tornikes), 398-401 (Cîeorgios Akropolitcs), 417-433 (Teodor Skutariotes), 462-Sta,,,. freni)' 530-531 (Pscudo-Kodinos); IV. p. 88-91 *(Cronică universală),* 94-95 (Ioannes ura KlOs).

[224] 'ab<w ^eWru aportul elementului românesc la răscoala anlibizantină din 1185 şi co- Sa cu cumanii, cf. N. Bănescu, *Un probleme cl'histoire medievale: creation el I dl > second Empire bulgare (1185),* Bucureşti, 1943; R.L. **Wolff,** *The* ***"Secontl***

1

Nedispunînd de suficiente resurse pentru a neutraliza expediţia de pacifjc iniţiată în 1186 de Isaak II Anghclos (1 185-1195), ei s-au repliat la nordul Dun- •' unde au făcut apel la sprijinul militar al turanicilor. Aceştia s-au grăbit să dea solicitărilor, fiind desigur atraşi de perspectiva de a prăda zonele prospere din c Imperiului bizantin. Considcrînd în mod eronat că flacăra răzmeritei a fost definitiv, împăratul s-a reîntors la Constantinopol, trîmbiţîndu-şi cu emfază vict ■ Hris cu tot scepticismul unora din colaboratorii săi mai realişti.[225] El a comis marea cr de a nu fi lăsat garnizoane adecvate în regiunile vlahilor şi bulgarilor, astfel că, atu cînd Petra şi Asan au revenit cu ajutorul **călărim»** cumane în dreapta marelui rluv le-au preluat fără dificultate"' . In **faţa** acestei stări de **fapt, neevaluată** la justa gravitate, Isaak II n-a mai găsit de cuviinţă să se ocupe personal de pacificarea l0 încredinţînd comanda armatelor bizantine unor strategi nehăruiţi sau nedevotaţi, car au fost înfrînţi de localnicii aliaţi cu cumanii[227].

Unul din cei cărora li se acordase conducerea operaţiunilor, Alexios Branas ilustrat în mod strălucit în luptele contra normanzilor, nu numai că nu a ţinut **să-a** îndeplinească misiunea, ci - mînat de mari ambiţii - s-a ridicat împotriva bazilcului sperînd să-i smulgă tronul. Atunci cînd s-a îndreptat spre capitala imperială, în armata sa se găsea şi un oştean cuman, Elpumcs,[22]* însoţit desigur şi de un contingent de conaţionali, a căror provenienţă **rămîne** incertă. Mai puţin plauzibilă ar fi supoziţia ca ele să se fi aflat în serviciul **vlaho-buigarilor** .şi să fi trecut instantaneu în tabăra uzurpatorului Branas, atunci cînd acesta s-a decis să abandoneze ofensiva împotriva Asăneştilor, pentru a porni contra lui Isaak II. Nu ni se parc ignorabilă ipoteza ca ei să fi provenit din grupul colonizat în Moglcna, unde numai cu eîţiva ani mai înainte erau atestaţi în calitate de pronoiari în vecinătatea locuitorilor vlahi şi bulgari. Fiind înfrînţi, nu fără dificultate, în 1187, aderenţii lui Alexios Branas au găsit cu cale, spre a evita represaliile, să se refugieze în parte în teritoriile aflate sub autoritatea lui Petru şi **Asan[229],** care, în răstimpul oferit de războiul civil **din** Bizanţ, avuseseră răgazul să-şi consolideze poziţiile.

Bulgarian Empire"... , p. 167-206; **Ch.M.** Brand. *Byzantium...,* p. 88-96, 124-135: Brezeanu, *Les **„Vlaques"** dans Ies sources byzantines **concernant** Ies debuts el ! E[tat] Asenides. Terminologie **ethnique** et ideologic **poliHqne,*** 1. în *Revue des etudes su **europeennes,*** XXV, 1987, 3, p. 203-215: *Răscoala şi statul **Asăneştilor*** (E. Stănescu-Brezeanu; N.-Ş. Tanaşoca).

[225] Nicetae Choniatae *Historia,* p. 487-488.

[26]

[6] ***Ibidem,* p.** 488.

[221] *Ibidem, p.* 489-491.

[m] ***Ibidem, p. 503.*** .//

p

-' ***Ibidem,* p.** 510. **CI",** şi **R. Guilland, *Byzance** et Ies Ba/kans. sous le regne a '•> u Ange (I 185-1195),* în ***Actes** du XIle Congres International d"etudes hyzantines, Ochri"* ■ ^ *septembre 1961,* II. Belgrad. 1964. p. 127-128; Ch.M. **Brand,** *Byzanlium...,* p. 88-90. 2? '

Diriguitorii Imperiului nu puteau desigur să accepte această evoluţie a sitj e^ • dea să se soldeze cu importante pierderi teritoriale, cu cortegiul ci de con,j nţe Cu ajutorul cumanilor, Asăneştii deveniseră din ce în ce mai cut(torj ■ du-se la prădarea zonei de pe coasta Mării Negre, din jurul cetăţii Aga%ji s> ^ ea avut darul de a grăbi reacţia bizantinilor.[2'"] O a doua campanie dirija j e CC i u începută în 1187, a avut de înfruntat un adversar mult mai puternic, maj care, cu toate că a suferit unele înfrîngeri, nu s-a arătat dispus să i lCZe ema tradiţională de luptă a călăreţilor nomazi, de îmbinare a rctra-j| or lătoare cu revenirile intempestive, a pus deseori în derută ostile Biz<j| uj ■ *A* lung experimentate, dar cu un grad de mobilitate inferior.

]s[eîndrăznind să angajeze înfruntări directe cu nucleul central al t a[ej hzantine, dirijat personal de Isaak II Anghelos, vlahii, bulgarii şi cumanii îşi eau dversarii în amplasamentele secundare. Împăratul a fost nevoit să pendule7 ntTe Beroe Agathopolis şi Philippopolis, reuşind cu dificultate să-i respingă la rij ^c lanţul balcanic. în urmărirea lor, el a avansat spre nord-vest pînă la Triaditza (, nea Serdica şi actuala Sofia), dar la sosirea iernii s-a reîntors în capitală, lăsîndu-şip e]e în preajma zonei de operaţiuni, unde a revenit în primăvara anului 1188. ^j nci vreme îndelungată la asediul cetăţii Lovitzon (actualul Loveci) de pe rîul 0 a sj nereuşind să obţină decît succese minore, Isaak II a lăsat pe seama subal:.j] ol. continuarea campaniei şi s-a înapoiat la Constantinopol, unde, pe de o parte, ett ras de confortul şi de divertismentele oferite de viaţa de la curte, iar, pe de altâ >r t e trebuia să preîntîmpinc cu sagacitate uneltirile aspiranţilor la putere, care îi coroana.[231]

Inconveniente din cele mai grave pentru stabilitatea Imperiului au ;urs indirect din ofensiva fulminantă a sultanului ayyubid al Egiptului şi Siriei i aj n ad-Din (Saladin) împotriva domeniilor creştine de la Locurile Sfinte, sold cu cucerirea Ierusalimului Ia 2 octombrie 1187, pierdut după aproape 90 de ani i.mj Pnma cruciadă îl preluase de la turcii sclgiucizi. Vexat în simţămintele şi înds r,i c e c°nfesionale, Occidentul a reacţionat prin organizarea celei de-a trekt re-

---

■ ankova-Petkava, *Les forces centrifugei el centripetes ă Byzance du debut d\g nc s"ak Ange (L'insurrection des Asenides el la revolte d'A/exis Branas),* în *Ades XV" c "gres ln ternational d'e'tudes byzantines, Athenes - Septembre 1976,* IV, *hire, Sckl mm rCC rr Ons r* Atnena_ I980' P- 55-64; V. Gjuzelev. *Bulgarie» und Byzanz im Sfreii die 2^'"nmeer Sebiete 1185-1204,* în *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik,* 36, ,, p.

[231] Nicetae Choniatac *Historia,* p. 515.

Cf. şj *foidem,* p. 515-521; *FHDR,* III, p. 416-419 (Teodor Skutanotcs), 464-467 i.m) Utij,. n ' ^a'ingoudis, *Die Nachrichten...,* p. 77-78; P. Petrov, *Văzslanovjavane...,* P,() şi ' n8e'°v, *Văstanieto na Asenevlzi i văzslanovjavaneto na srednovekovnata B®rska rlnp aleobulgarica,* IX, 1985. 1, p. 56-57.

k

prinderi cruciate, avînd în frunte, alături de regii Angliei şi Franţei, pe împăratul romano-german Friedrich I Barbarossa (1152-1190), cel care încurajase vjgu. agresiune a normanzilor din sudul Italici asupra Imperiului bizantin din 1185 cu mare dificultate.

Traversarea Peninsulei Balcanice, începînd din vara lui 1189, de ci terestră a cruciadei, condusă de Friedrich I[232], **a** produs angoase **şi iritări** la Co tinopol, ostilitatea curţii inoculîndu-sc şi autorităţilor provinciale. în dezac -i Petru şi Asan, care, la fel ca şi jupanul **sîrb** Ştefan Nemania, îşi exprim- disponibilitatea de a se ralia cavalerilor occidentali[233], alte cete de vlahi, aflate de în subordinea guvernanţilor bizantini de la Braniccvo, i-au atacat în iulie Hgy cruciaţi cu săgeţi otrăvite, acţionînd împreună cu un detaşament de greci, bulir-- sîrbi[234]. Cîteva luni mai tîrziu, spre stîrşitul aceluiaşi an, Petru *{Kalopetnis)* s-a of să-i pună la dispoziţie împăratului german 40 000 de arcaşi vlahi şi cumani[235] (într-un alt izvor este vorba doar de 40 000 de cumani)"[6], pentru a-i folosi împotriv Constantinopolului, pretinzînd în schimb coroana bazilcilor. Propunerea era desimi- tentantă, chiar dacă efectivele oştilor lui Friedrich erau impresionante pentru epoca respectivă, depăşind după anumite estimări cifra de **100** 000 de oameni.[2"] Atenuarea raporturilor cu Bizanţul, care şi-a flexibilizat treptat poziţia **faţă** de cruciaţi, 1-a tăcut pe Friedrich Barbarossa să nu **ia** în consideraţie ofertele insistente ale dinaştilor din Balcani.[238] Pe de altă parte, însă, cruciaţii - ajunşi între timp **în Tracia** - erau conştienţi de faptul că în caz de necesitate puteau conta pe ajutorul vlahilor şi

---

Indicarea *Roşiei, Cumetriei* <Cumanioi> şi ***Balachiei*** în **itinerariul** lui Friedrich 1 Barbarossa într-o cronică ulterioară expediţiei cruciate (cf. *Annales Forolivienses ab origine Urbis **usque** ad**annum** MCCCCLXXI1I,* ed. G. Mazzatinti. în L.A. **Muratori,** *Renan Jtalicarum Scriptores,* NE, G. Carducci şi V. Fiorini, XXII. 2. **Cittâ di** Castello, 1903, p. 25) reprezintă desigur rodul unei erori de transcriere a toponimelor.

[2"] *Historia de expediiione Friderici **imperatoris*** (Der **sogenannte Ansbert),** în ***Qtielun** zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrich !,* **ed.** A. **Chroust** *(MGH, Scriptores **rerum** Germanicanim,* NS, V), Berlin. 1928. p. 33; ***Historiaperegrinontm,*** în *ihidem,* p. 135.

[2J4] *Historia de expeditione...* , p. 28. **Cf.** şi ***Historiaperegrmonim,*** p. 132.

[235] *Historia de expeditione...* , p. 58.

Historia peregrinontm, p. 149.

[237] L. Brehier, ***Les** Croisades,* Paris, 1928. p. 121; R. **Grousset,** *Histoire des Croisad» du Roymtme franc de **Jerusalem,*** III. Paris, 1936. p. II; J. Lehmann, *Die Krevzp[1] Abenteurer Gottes,* Miinchen, 1976. p. 296; H.E. Mayer. *Geschichte der Kreuzziige-[ca]-* Stuttgart-Berlin-Koln-Mainz, 1980, p. 133; S. Iosipescu. *Românii şi cea ce-a treia cruc[ia] Revista istorică,* SN. V. 1994, 3-4, p. 264.

Historia de expeditione... . p. 69; *Cronica* iratris Salimbene de Ad'i[111] minomm, ed. O. Holder-Hgger, în *MGH, S.* XXXII. **Hannoverae** el Lipsiae, 19O5-19[13]- Alberti Milioli notarii Regini *Cronica imperatorum,* ed. O. I Ioldcr-Bgger, în *MGH.* Hannoverae, 1903, p. 648.

■ior 2W Cruciada a IlI-a, mai ataşată de idealurile ce o direcţionase spre Locurile
avea să lase pe seama participanţilor la cea de-a IV-a întreprindere cruciată
a de a tranşa vechiul şi insolvabilul diferend cu statul bizantin şi biserica sa.
Dacă demersurilor Asăneştilor şi ale lui Ştefan Nemania de a acţiona împreună
va Bizanţului nu li s-a dat curs, în schimb cruciaţii - aşa cum ne informează
• universală a armeanului Vartan, de la mijlocul secolului al XHI-lea, - ar fi
rrutări în „ţinuturile vlahilor şi bulgarilor"[240], menţiune din care ar rezulta o
•jDare, evident limitată, la expediţia spre Locurile Sfinte a celor două populaţii
nice. Pasajul cărturarului originar din localitatea Pardsepertz din Cilicia
fusese
, seinnalat în literatura de specialitate[241], fără să fie însă valorificat explicit în .
sul notificării noastre. într-o lucrare cu profil geografic, acelaşi Vartan amintea de
. .^.jj (= valahii) de la nordul Dunării, învecinaţi cu ruşii[242], dar nu face vreo
referire şi la cumani.

în aceeaşi vreme în care hoarde de cumani se puseseră în mişcare din stînga în dreapta Dunării, pentru a se alătura Asăneştilor împotriva Bizanţului, consîngeni de-ai lor se aflau în serviciul Imperiului. Spre a nu risca eventuale fraternizări, acesta avea desigur abilitatea să nu-i folosească contra celor de acelaşi neam cu ei, contîndu-se, în schimb, pe utilizarea lor în alte întreprinderi militare. Astfel, grupuri de cumani alcătuiau împreună cu grecii garnizoana oraşului *Timotika* (= Didymoteichon), situat nu departe deAdrianopol, pe care l-au apărat cu bravură, pînă cînd au fost măcelăriţi, împotriva cruciaţilor germani ce traversau Peninsula Balcanică în noiembrie 1189.[241] De asemenea, înainte de a trece din Tracia în Asia Mică, corpul comandat dev ducele Friedrich de Suabia, fiul mai mare al împăratului, care la începutul lui februarie 1190 tocmai cucerise Arcadiopolisul, cetate amplasată pe valea Măritei, a fost atacat de vlahi şi cumani. Din cronica aşa-numitului Ansbert s-ar deduce că aceştia s-ar fi găsit in serviciul împăratului de la Constantinopol[244], ceea ce pare întrucîtva ciudat, dar nu

---

Cronica collecta a Magno presbytero, ed. W. Watlenbach, în *MGH, S.* XVII. Hannoverae, 18(1, p. 510.

24(1 . .

Vartar le Grand, *Extrait de l'Histoire imiverselle.* în *Recueil des historiens des -r°isades. Documents armeniem,* I, Paris, 1869, p. 440.

A. Decei, *Românii în veacul al IX-lea pînă în al XlII-lea în lumina izvoarelor* ^*O, în *iden, Relaţii româno-orientale,* ied. M. D. Popa. Bucureşti, 1978, p. 92 şi urm.; luai iruni' *Istorici armeni şi vechimea poporului valah.* în *Ani. Anuar de cultură armeană.* 41'P. 421.

l'/ir ■ artabed Vartan, *Gâographie.* în *Memoires historiques et geographiques sur ' le*> II, ed. .1. Saint-Martin. Paris. 1819. p. 415. Deoarece în pasajul în discuţie se aPrec' P^l cî oraşul Moscova ar ti capitala ruşilor, se ridică problema dacă această :43nu ar reprezenta o interpolare ulterioară secolului al XlII-lea. j^"*Woriade expeditione...* , p. 53-54. lh<*dem,* p. 63.

imposibil. Ar putea intra însă în calcul şi o schimbare de atitudine a Asăneştilo,r f de suveranul german, în momentul cînd o alianţă cu acesta nu mai era realizabilă *

Cum organismul statal realizat de Petru şi Asan devenea din ce în ce niai „. şi, pe deasupra, iniţia împreună cu cumanii atacuri asupra Imperiului, iSaa, ' Anghelos a fost silit în anul 1190 să preia din nou conducerea operaţiunilor împnot • vlahilor şi bulgarilor, luînd în stăpînirc mai multe oraşe importante. El şi-a pr, a totodată, să-şi lovească adversarii în cetăţile din Munţii Balcani, dar a avut surtr neplăcută de a constata că acestea dispuneau de înlărituri suplimentare.[245] Nj. Choniates, principalul izvor asupra răscoalei Asăneştilor şi a războaielor acestora Bizanţul, confirmat şi de Georgios Akropolites, relatează că retragerea oştilor jm riale, ce avea să se transforme într-un adevărat dezastru, a fost determinată de te» unei lovituri din partea cumanilor, care fuseseră desigur chemaţi în ajutor şi er aşteptaţi să treacă Dunărea.[24'1] în urma acestui eşec, mai multe cetăţi bizantine au căzut în mîinile Asăneştilor, vlaho-bulgarii şi cumanii atacînd totodată nordul Tracici astfel că situaţia a rămas critică şi în perioada imediat următoare, chiar dacă tensiunea dintre combatanţi a cunoscut o oarecare atenuare.[24'] Evenimentele nu au căpătat o derulare favorabilă Bizanţului în pofida sciziunilor din vîrful ierarhiei Taratului, apărute după toate probabilităţile prin anul 1193, care au condus la preluarea puterii supreme de către Asan.[248]

Participarea masivă a cumanilor la luptele din Balcani lc-a diminat capacitatea militară în propriile sălaşe din stepele de la nordul Mării Negre, devenite mai vulnerabile la atacurile duşmanilor. Un astfel de atac a fost consemnat în anul 1187, cînd un detaşament de tichii negre *(ceornye klobuki),* trimis de marele cneaz al Kievului Sviatoslav III Vsevolodovici, lc-a cucerit întăriturile din stînga Niprului, profitînd - precum notifica un letopiseţ rusesc - de plecarea cumanilor „la Dunăre". în iarna lui 1190 ruşii şi tichiile negre repetau cu succes prădarea sălaşelor nomazilor din bazinul Niprului, deplasaţi, de asemenea, la Dunăre.[11]" Autorul anonim al cronici) nu ştia că în realitate turanicii trecuseră la sud de cursul marelui fluviu, el lăsînd să* înţeleagă că iniţiativele naşilor decurgeau doar din dorinţa de a-şi însuşi bunu"

---

[245] Nicetac Choniatae *Historia,* p. 561.

[246] *Ibidem, p.* 561-562; Georgii Acropolilac *Annales,* p. 21.

[247] Nicetae Choniatae *Historia,* p. 262 şi urm. Cf. şi R. Guilland, o/;. c/V., P- '■i Ch.M. Brand, *Byzantium... ,* p. 92 şi urm.; G. Cankova-Petkova. *Au sujet de la cai«P ■ d'lsaac Ange contre la capitale bulgare (1190),* în *Byzaniino-bulgarica,* VII. Solia. 181-185; P. Petrov, *Văzstanovjavane...* . p. 218 şi urm.

[24K] *FHDR,* III, p. 374-379 (Sergios Kolyvas). 386-395 (Giorgios Tornikes ID- C<^| Kazdan, *La date de la nipture entre Pietre el Asen (vers 1193),* în *Byzantion.* XXX^- *(Memorial Henri Gregoire,* I), p. 167-174.

[2*'] *!p. let., col* 659.

[250] *lp. let.,* col. 670.

•i. r din stepe. Chiar dacă în letopiseţ nu există mărturii în sensul că respectivele • războinice ar fi fost sugerate de diplomaţia constantinopolitană, o asemenea - nu ni se pare hazardată, dat fiind demersurile sale ulterioare la cneazul Textul evocat mai sus prezintă interes şi pentru relevarea faptului că la cam- \ antibizantinc ale Asăncştilor fuseseră cooptate nu numai hoardele cumanilor Pan 0,.jui Dunării de Jos, ci si cele din preajma Niprului.

^ |ntrucît asemenea acţiuni tindeau sâ se permanentizeze, aducînd grave preju- •• imperiului, în primăvara lui 1195 Isaak 11 a luat decizia de a pomi personal o ' - campanie împotriva Taratului vlaho-bulgar, asociindu-şi forţele trimise de 1 său, regele Bela III al Ungariei.[25'] Complotul urzit contra sa 1-a împiedicat ■ ducă la bun sfîrşit intenţiile. înlăturîndu-şi fratele de pe tron şi preocupat * • ritar să-şi consolideze puterea. Alcxios III Anghclos (1195-1203) a comis aseala de a opri ofensiva trupelor bizantine, ceea ce a lăsat cîmp liber invaziilor vlaho-bulgarilor, secondaţi de cumani.[2x]

Convingîndu-se de ineficienta întreprinderilor militare asupra Taratului, noul împărat s-a arătat dispus să adopte o altă linie politică faţă de vecinii săi de la nord, statornic sprijiniţi de elementul turanic nord-dunărean. încercarea sa de a încheia un tratat de pace cu Asăneştii nu s-a materializat, iar eşuarea tratativelor iniţiate pentru normalizarea relaţiilor cu Taratul vlaho-bulgar a condus în chip firesc la prelungirea stării de război,[253] nici una din părţile implicate în conflict neavînd plusul de forţă necesar spre a aplica o lovitură decisivă adversarului. Dat fiind că avusese singur ocazia să testeze virtuţile ostăşeşti ale vlaho-bulgarilor în expediţia condusă de fratele său Isaak II din 1190, în care fusese la un pas a-şi pierde viaţa,[254] împăratul Alexios III a numit în fruntea armatei trimise contra lor pe propriul ginere, sebastocratorul Isaak Comnenos.[235] Pentru a prcîntîmpina cucerirea oraşului Scrrcs, acesta a declanşat un atac impetuos, dar imprudent, căzînd în cursa întinsă de Asan, astfel că a fost luat Prizonier de un cuman. Spcrînd să obţină o recompensă corespunzătoare pe seama Unui Persona] atît de important, el a căutat fără succes să-1 tăinuiască, dar în cele din Jrrna a f°st obligat să-1 predea lui Asan.[2''''1] Acest episod este semnificativ pentru la din tabăra vlaho-bulgaro-cumană, în care detaşamentele turanice aveau doar Utu' ^e mercenar şi nu cel de aliat cu drepturi egale.

Situaţia înjumătăţea nordică a Peninsulei Balcanice nu a putut fi restabilită în imperiului nici după ce Asan şi Petru au pierit succesiv, suprimaţi în

---

2si Nicetae Choniatae *Historiu.* p. 587-588. jj3

lbi*dem,* p. 600. 2u Ib'*dem,* p. 612. JJJ /AWew, p. 562-564. *n,Jb'dem,* p. 613. M'«fe«, p. 616-617.

comploturile de la curte. Aplombul şi coerenţa ofensivei Taratului, susţinută eon» de cumani, împotriva Imperiului a avut de suferit din cauza disputelor cu caia intern, atît de specifice, dar şi păgubitoare, pentru mediul balcanic încă din e mediu, dispute ce produceau uneori fisuri mai grave dccît cele de care erau eana k duşmanii din exterior.

Fratele mai mic şi succesorul lor, Ioniţă, zis Kaloianul (1197-1207), comanc j. de oşti şi diplomat abil şi activ, a menţinut colaborarea strînsă cu cumanii, eons dîndu-şi stăpînirea între Balcani şi Dunăre. Pentru a nu-şi diminua potenţialul mjjj. el a continuat să primească contingente turanice de la nordul Dunării, de unde venit totodată şi grupuri de români. Cu aceste ajutoare Ioniţă a reuşit să înfrîn armatele bizantine trimise împotriva sa şi chiar a cutezat să iniţieze incursiun prădalnice în Tracia şi Macedonia[2'7]. în scopul de a întări conlucrarea pe plan mi^ cu nomazii din stepele ponto-caspice, Ioniţă, zis Kaloianul (cel Frumos), a contractai o căsătorie cu fiica unui han cuman. Aceleaşi calcule politice l-au determinat pe ţarul Boril (1207-1218) să se însoare cu văduva unchiului său Ioniţă,"[5]* conformîndu-s se unui obicei dccurgînd din tradiţiile leviratului proliferat în mediul nomad euroasiatic în afară de Ioniţă, Alexios III a avut de înfruntat şi o altă căpetenie vlahă Chrysos, care, devenind adversar al lui Petru şi Asan, s-a bucurat iniţial de sprijinul bizantinilor, interesaţi să-1 folosească împotriva puternicilor lor duşmani. Calculul lor nu s-a dovedit fericit, întrucît Chrysos, după ce şi-a asigurat stăpînirea teritoriului din Macedonia, din jurul cetăţilor de la Strumitza şi Prosakos, a început să ducă o politică autonomă, dedîndu-se totodată la raiduri de pradă în ţinuturile greceşti. Eşecul expediţiei comandate chiar de împărat, întreprinsă în anul 1199, contra poziţiilor sale din munţi, 1-a determinat pe acesta să accepte un tratat de pace ce recunoaştea *staw quo-u*\ în raporturile cu dinastul vlah.[2V)] La scurtă vreme după reglementarea rela-ţiilor, asupra Macedoniei s-a declanşat o marc invazie cumană, cotată de Nicctas Choniates mai dezastruoasă decît acelea organizate anterior. Pentru a jefui cu eficienţă sporită, invadatorii şi-au împărţit oastea în patru corpuri diferite, 0* neprimind o ripostă corespunzătoare, au îndrăznit să atace şi oraşele întărite din z"n şi s-au aventurat pînă spre mănăstirile amplasate pe culmile montane."'" Chiai *a&* ilustrul cronicar bizantin nu indică nici-o conexiune între conflictul dintre Chrys'0-"-' năvălirea turanicilor, posibilitatea ca şeful vlahilor din Macedonia să ti lansat ap la sprijinul nomazilor înainte de reconcilierea cu Constantinopolul - la care aceş fi răspuns cu oarecare întîrzicre - nu ni se pare exclusă.

---

[257] *Ibidem,* p. 663.

[25X] Georgii Acropolitac *Anna/es,* p. 26; *FHDR.* III. p. 438-439 (Teodor Sku« 480-481 (Efrem).

[2W] Nicetae Choniatac *Historiu,* p. 643-644, 665-673.

[2<s"] *Ibidem,* p. 673.

patorită stăruinţei intervenţiilor la evenimentele din Balcani, cumanii au adus **o** •hutie foarte importantă la modificarea hărţii politice din zonă prin sprijinul dat °° Htuirii celui de-al Doilea Tarat bulgar, menţinut vreme de două veacuri, pînă cînd ! ii ofensivei unui alt popor turcie - cea a **otomanilor** - i-a pus definitiv capăt

ţ

C. Declinul din deceniile premergătoare marii invazii mongole

Secolul al XlII-lea avea să etaleze un spectru politic cu numeroase modificări - ud-estul şi estul Europei, cu repercusiuni marcante şi pentru confederaţiile tribale mane. Colapsul Imperiului bizantin în faţa ofensivei Cruciadei a IV-a şi îndeosebi ririle mongole au fost, fără îndoială, evenimentele cu urmările cele mai durabile. Dezmembrarea Bizanţului era previzibilă încă înainte de cucerirea Constantinopolului de latini, convulsiunile interne şi şocurile presiunilor externe erodînd pregnant structurile statale.

Nereuşind să contracareze loviturile cumane - adăugate acelora ale vlahilor şi bulgarilor -, împăratul Alexios III Anghclos a făcut apel la sprijinul lui Roman Mstislavici, cneazul din Halici-Volînia, pentru a-i ataca în regiunile nord-dunărenc. Contactul dintre Alexios şi cneazul halician se realizase încă din mai 1200, cînd acesta din urmă trimisese soli la Constantinopol, în încercarea de a reosifica raporturile ruso-bizantinc. în aceeaşi perioadă este semnalat în capitala Imperiului - desigur nu întîmplător - şi mitropolitul Antonie al Novgorodului.[261] Cîteva luni mai tîrziu vlahii şi cumanii au invadat din nou teritoriile bizantine, fără să primească o ripostă adecvată.[262] în schimb, drept urmare a îmbunătăţirii relaţiilor cu Constantinopolul, Roman Mstislavici s-a obligat să întreprindă acţiuni împotriva cumanilor, spre a-i împiedica să mai atace posesiunile Bizanţului. Astfel de campanii ale ruşilor au avut loc în primii ani ai secolului al XIII-Ica[2W], dar intervenţiile lor nu au oprit decît vremelnic pe cumani să treacă în Balcani.

Ch.M. Brand, *Byzantium...* , p. 132; II. Grala, *Rola Ruşi w wojnach bizantynsko-Przelormi XII i XIII w.,* în *Balcanica Fosnanien.ua, Acta el studia,* II, 1985, p. 129-

Nicetae Choniatae *Historia,* p. 691.

fbidem P- 692' *FHDR,* III. p. 432-433 (Teodor Skutariotes), 472-473 (Efrem); ***Şkajaletopis',*** 2, col. 419; *Guslinskaja letopis',* în *PSRL.* II, Sanktpcterburg, 1843. Tilcho ' N'k' 'et' In PSRL* X< p_ 35"36; *Lel°P's"yi svocl l497 %■* în PSRL- 28, ied. M.N. *tet°Pis'*\ °V' ^oscova " Leningrad, 1963, p. 43; *Letopisnyj svocl 1518 g. (Uvarovskaja ft* 41 m '*'^e/'7' P- 200; *Ermo/inskaja letopis*'. p. 58-59; *Letopisetz russikikh liarej,* în 1 red. princip. V.I. Buganov. Moscova, 1995, p. 124.

La scurt timp după ce Roman Mstislavici al Haliciului a preluat puterea ■ Kiev, izgonindu-şi propriul socru, Rurik II Rostislavici, cumanii au întrep$_r$; expediţie de jaf, dar Roman i-a urmărit şi i-a înfruntat în stepe. Nomazii au izbur ° se revanşeze curînd, acccptînd să-1 ajute pe Rurik să-şi redobîndcască tronul. \$_c$ ^{Sa} nu 1-a împiedicat însă pe Rurik, după ce s-a reconciliat cu Roman, să initie- temerară expediţie contra cumanilor **în** anul 1203, în timpul unei ierni g$_{Cr}$ ' Surprinşi de atacul său, turanicii n-au reuşit să-şi evacueze taberele, astfel că rus i au luat numeroşi captivi şi turmele.'"[4] Este greu de precizat dacă şi această act' militară a fost organizată la sugestia diplomaţiei **constantinopolitane** sau <j$_a$.- reprezentat pur şi simplu o urmare a unor disensiuni bilaterale.

Cumanii au putut profita de disputele pentru succesiunea la tronul cnezatului d Halici-Volînia, după ce, în 1205, Roman Mstislavici şi-a găsit sfîrşitul într-o expedjt îndreptată împotriva Poloniei. Ca şi în nenumărate alte situaţii, ei fuseseră solicitat de părţile angajate în conflict. în fruntea hoardelor cumane care au atacat pe halicieni sprijinindu-1 pe cneazul Rurik II al Kievului, se aflau Kuthen (Kotian) şi **Somogur.***[5] în această perioadă Ungaria s-a implicat cu **mult** aplomb în evenimentele tulburi din Rusia Haliciană, intcnţionînd să **o** anexeze coroanei. Nu **întâmplător,** începînd din 1206, Andrei II (1205-1235), proaspăt încoronat, şi-a adăugat la **titluri** şi pe acela de „rege al Haliciului şi Vladimirului" *(Galiciae Lodomeriaeque re.x).*[2M'] Forţele locale refractare acestor tendinţe au avut la un moment dat în sprijinul lor şi efective ale cumanilor.[267]

După crearea Imperiului latin de Răsărit în 1204, cumanii au continuat să rămînă fideli statului Asăneştilor, cu care latinii îşi disputau moştenirea Bizanţului în Peninsula Balcanică. Preocupat de recunoaşterea legitimităţii formaţiunii statale în fruntea căreia se găsea, Ioniţă s-a izbit de atitudinea trufaşă a noilor autorităţi din megalopolisul de la Bosfor, care se socoteau *de **jure*** - la fel ca şi bizantinii înaintea lor - stăpînitori ai teritoriilor vlaho-bulgare din Balcani.[2<>s] Poziţia Constantinopolulm latin în raport cu pretenţiile lui Ioniţă nu se punea de acord cu hotărîrea P^{a}P^{cl} Innocentiu III, care la 25 februarie 1204, deci cu cîtcva luni înainte de constitui!w Imperiului latin de Răsărit, îi recunoscuse titlul regal, îi trimisese însemne[1]

---

[264] ***Ip.let.,*** col. 717 şi urm.; ***Lavrent**'evskaja leiopis', 2,* col. 419-420; *Nik.let.*. în ^{P} X, p. 34-36.

*>.**., **col.717.** _ 4 }jm|;>

[266] G. Fcjer, *Codex cliplomciticus Hungaricae ecclesiasticus ac civilis.* **IX>** 1834, p. XVIII.

[267] *Ip.iet.,* col.725.

[2fiK] Robert de Clari, p. 50; Nicclac **Choniatae** *Hisloria.* p. 809.

ynzâtoare, îi permitea să emită monedă cu propriul chip"' şi, în acelaşi timp, îi a mitropolitului Vasilc demnitatea de primat în Bulgaria şi Vlahia *(B/achia),* ţn schimbul acceptării obedienţei confesionale faţă de Roma.[27]" Chiar dacă t'ile lui loniţă, zis Kaloianul, erau şi mai mari - în corespondenţa cu suveranul •fel autointitulîndu-se *imperalor Bulgaronim el Blachonim* şi înainte"[71] şi după • J204[272], la fel ca şi fratele său Petru, cu peste un deceniu în urmă[271] -, cele • te prin bula papală reprezentau indubitabil o prestigioasă reuşită pe plan politic. în condiţiile în care înalta ierarhie occidentală de la Constantinopol, îmbătată uccesul dobîndirii metropolei de pe ţărmul Bosforului, îi subestima prerogativele, tă s-a distanţat treptat de aceasta, fiind instigat în sensul respectiv şi de demnitarii • râsenii greci din sud-estul Peninsulei Balcanice, ce avuseseră naivitatea să-1 . nsidere un apărător al intereselor bizantine. în lunile ulterioare cuceririi capitalei eriale, cavalerii apuseni nu reuşiseră încă să-şi consolideze hegemonia în Tracia şi Macedonia, unde dinastul vlah încuraja, la rîndul său, opoziţia bizantină, hoarde ale cumanilor s-au aventurat în raidurile lor pînă la porţile Constantinopolului singure sau în compania vlaho-bulgarilor.

O înfruntare încrîncenată s-a iscat atunci cînd noii stăpînitori ai „Reginei cetăţilor" au încercat să-şi impună autoritatea şi asupra Adrianopolului în pofida opţiunilor populaţiei locale, în sprijinul căreia s-au mobilizat vlaho-bulgarii. Potrivit cronicii lui Villehardouin, loniţă, regele Vlahici *(Johamris li rois de Blakie),* ar fi sosit în ajutorul adrianopolitanilor cu o armată foarte marc, compusă din vlahi şi bulgari şi din peste 14 000 de cumani *(Blas el Bogres. el bien XIII! ni [ii] Comains)*[21]", ceea ce relevă - chiar admiţînd obişnuita exagerare a efectivelor duşmanilor - o amplă desfăşurare de forţe. în lupta angajată în aprilie 1205, armata latinilor, hărţuită de-data cumanilor lui Kotzas[27]", a fost atrasă cu abilitate într-o încercuire de către loniţă Ş'distrusă aproape total. însuşi Balduin I, noul suveran de la Constantinopol, a căzut mîinile călăreţilor cumani şi predat ţarului vlah, iar Louis de Blois, unul din

---

269

Vetera momimenta Slavorum meridionalium hisloriam illustrantia, I, ed. A. Theiner. i7®[63] P- [23][25]: E- Hurmuzaki, I, p. 17-20.

Vetera... , I, p. 25; E. Hurmuzaki. I. p. 20.

Chronico Alberici Trium-Fontium monachi. în *Recueil des historiens des Gaules France,* XVIII, Paris, 1822, p. 770.

Vetera.,, , I, p. 27. 29-30; E. Hurmuzaki. I. p. 26. 31. în mod ocazional loniţă se •fesă şi *rex.* Cf. *Vetera...* , I. p. 39; E. Hurmuzaki. I, p. 48. 274 *de expedilione...* . p. 58. 82şi Villehardouin, *La conquele de Conslanlinople,* II. cd. a 2-a. Ed. Fatal. Paris, 1961, p. g- Roben de Clari. p. 51. 276 Hehardouin, II, p. 160-163. Nicetae Choniatae *Historia.* p. 813.

principalii animatori ai Cruciadei a IV-a, a rămas pe cîmpul de bătaie. [277] A veritabil dezastru, în care a pierit o mare parte din elita militară a latinilor, s-a dat în chip hotărîtor necunoaşterii tacticii de luptă a nomazilor.

în expediţiile iniţiate împotriva fratelui şi succesorului lui Balduin I, Herir Hainaut, aceştia i-au fost, de asemenea, de marc folos ţarului vlahilor şi bulgarii !î Desigur nu întâmplător, atunci cînd se referă la adversarii conaţionalilor cronicarul Cruciadei a IV-a şi a perioadei de început a Imperiului latin de R ă - ' Geoffroy de Villehardouin, menţionează în mod frecvent pe cumani *(Con Citmains, Comcrim, Commain)* înaintea vlahilor *(Blac, B/as)* şi grecilor *(Grien c ' Griexf™,* întrucît nomazii, cu toate că nu deţineau conducerea operaţiunilor tnili* reuşeau să pună mai mult în derută, prin şarjele lor rapide de cavalerie, pe francez pe ceilalţi aliaţi ai lor. Uneori, din aceleaşi raţiuni, procedează la fel Henri Valencicnnes, care vorbeşte de *Commains el Blas"* \ şi Nicctas Choniates, în cron căruia sînt nominalizaţi „sciţii şi vlahii"'[iNI], etnonime ce desemnau pe cumani ■ respectiv, pe vlaho-bulgari.

---

[277] *Ibidem,* p. 811-814; *Vetera...* , I, p. 40-42; Henricus, imperator Constantinopolitamis *de varia Latinorum in Imperio fortuna,* în *Urkunden zur cil teren Handels- und Staatsgeschiclw der Repubtik Venedig,* II, ed. G.L.Fr. Tafcl şi G.M. Thomas *(Fontes remm Anstriacarum,iA,. Diplomataria et acta,* XIII, 2), Viena, 1856, p. 37-42; *FHDR,* IV, p. 166-171 *(Cronica Moreei);* Sicardi episcopi Cremonensis *Cronica,* ed. O. IIolder-Egger. în *MGH, S,* XXXI. Hannoverae, 1903, p. 179; *Cronica* fratris Salimbene de Adam ordinis minorum, p. 25; Nicephori Gregorae *Byzantina historia,* ed. L. Schopen, 1, Bonn. 1829, p. 15-16; Robert de Clari, p. 50-51, 79; Villehardouin, II, p. 164-171; Ricardus de Gerboredo, în *Exuvic sacra Constantinopolitanae,* I, Genova, 1877. p. 36; *Lectiones Longipratenses.* în *Exuvie...,* 111^ p. 13; *Recuei! des historiens des Gaules et de la France,* XIX, ed. .1. Naudet şi C.F. Daun» Paris, 1833, p. 248 (Selecta ex variis chronicis); XX. 1840, p. 751 *(Chronieon* Guillclmi* Nangis); XXIV, 2, cd. L. Delisle, 1904, p. 762 *(Extrail d'une Chronique francaise (Ies roia» France,* par un anonymc de Bcthune) etc.

Henricus imperii moderator ad Innocentium III Papam (h), în *Recueil des nis des Gaules et de la France,* XVIII. Paris, 1822, p. 527; Nicetae Choniatae *Historia- ?* 823-824.

[279] Villehardouin, II, p. 168-169. 172-173. 216-225, 232-233. în alte mânuseră ' cronicii numele cumanilor este redat prin formele *conmain, conmeme. comain* (ct- . *g* Vileharduyn, *La conqueste de Costentinohle. d'apres le manuscrit n" 2137 de o- "* Derniame, M. Hcnin, S. Monsonego, II. Nais. R. Tomassone, composilion M. Crep*-^ ^. ^ 1978, p. 82-83, 92-94, 96). *Comains, Comain, Commains, Commeins* (cf. ° Ville-Hardouin, *Conquete de Constantinople,* avec la continualion de Henri de va ed. a 3-a N. de Wailly, Paris, 1882, p. 212, 214. 240, 242. 246, 250, 276). ^ eJ. •'

[2X0] Henri de Valenciennes, *Histoire de l'empcreur Henri de Constări'"*[0]*?* Longnon, Paris, 1948, p. 29, 35.

[281] Nicetae Choniatae *Historia,* p. 824, 852.

Atunci cînd populaţia grecească din Tracia şi Macedonia s-a îndepărtat de }n care iniţial văzuse un sprijinitor împotriva cruciaţilor, suveranul vlah a rjns acţiuni de pedepsire împotriva ci, folosindu-i în acest sens şi pe cumani, -au ilustrat prin cruzimi ieşite din comun, măcelărind, prădînd şi robind E -j şj distrugîndu-le aşezările.[2S2] Tabloul acestor atrocităţi, zugrăvit de contem-• este cu adevărat apocaliptic. Părtaşi la asemenea samavolnicii, la agresarea P° . - **antilor** la primele cruciade, la capturarea celui dintîi suveran al Imperiului *Ae* Răsărit, cumanii au dobîndit în mod firesc un rău renume în lumea ., ntaiă. Nu este cîtuşi de puţin frapant faptul că un cronicar al cruciadelor din jumătate a secolului al XlII-lea, Jacqucs de Vitry, Ic face turanicilor un portret inc favorabil, zugrăvindu-i drept primitivi şi brutali, consumatori de carne crudă şi înge de cal[2S3], caracterizări prezente şi în unele cronici latino-austriece [M]. La • jul său, loniţă, care patronase masacrarea populaţiei greceşti, s-a ales cu porecla de (loniţă cel **Cîinos)** , precum şi cu aceea de *Romaioktonos* (Ucigaşul de replică la cea de *Bulgaroktorios,* primită cu două secole mai înainte de Vasile II.

Profitînd de şocul acuzat de latini după înfrîngerca de lîngă Adrianopol, Taratul vlaho-bulgar şi-a extins raza de acţiune în Tracia. Unele oraşe cu populaţie grecească prioritară, care nu erau dispuse să recunoască autoritatea Constantinopolului latin, au fost silite să-i plătească tribut în monede de aur, a căror încasare - în cazul Athyra-nlui-şi-o asumau cumanii.[287]

Contingente importante de cumani au luat parte alături de loniţă, zis Kaloianul, şi la disputele pentru încorporarea unor teritorii incluse în Regatul Thessalonikului, apărut pe harta sud-estului Europei în 1204, după *partiţia Imperii,* al cărui prim suveran devenise marchizul Bonifaciu de Montferrat, unul din conducătorii Cruciadei a **IV-a** şi aspirant la coroana imperială. Avîndu-i aliaţi şi pe grecii din Macedonia, **ano-bulgarii** şi cumanii au creat mari dificultăţi noilor autorităţi de la essalonik u. Pentru a face faţă ofensivei Taratului, Bonifaciu de Montferrat a decis ,ioneze împreună cu împăratul Henric al Constantinopolului, după ce i-a oferit

---

„ lb *'dem,* p. 830-840.

f *'anc* aco''' de Vitriaco, Acconensis episcopi. *Historiu Hierosolimitana,* în *Gesta Dei per* ^•P- 1113.

^•H p traiT)i seu Vatzonis *Chronicon Aiistriitcuni.* în *Scriptores ren/m Austriacariim,* I. :«s' 'Psiae, 1721, col. 712: Anonymi Leobicnsis *Chronicon,* în *ibidem,* col. 815.

£' HI, p. 438-439 (Teodor Skutariotes).

fT eoreii Acropolitae *Annules,* p. 26; *FHDR,* fii, p. 400-401 (Georgios Akropolites), ^Odo>" Skutariotes). /6^?tae Choniatae *Historiu,* p. 832. ' er"> P- 816-819; Robert de Clari. p. 80; *FHDR.* IV, p. 166-167 *(Cronica Mareei).*

fiica de soţie la 4 februarie 12()7[2X9] şi după ce i-a prestat jurămîntul de vasalit$_a$. luna august a aceluiaşi an.[290] în toiul **luptelor, Bonifaciu** şi-a găsit moarte' '" I Messinopolis[29'], un alt conducător de frunte al Cruciadei a IV-a devenind victin [H] I după Balduin de Flandra şi Louis de Blois - lui Ioniţă, ceea ce se putea intern» drept o pedeapsă divină pentru deturnarea ţintei iniţiale a expediţiei şi pentru jefi * fără scrupule a capitalei bizantine şi a lăcaşclor sale de cult.

în cursul operaţiunilor militare din anul 1206 ţarul vlaho-bulgarilor a »i împreună cu aliaţii săi nomazi pînă la porţile oraşului imperial[292]. Ei l-au întovărăşii în 1207 la asediul Thessalonikului, unde loniţâ, zis Kaloianul, îşi va găsi moartea-' circumstanţe insuficient clarificate. Dacă Gcorgios Akropolites îi pune sfîrşitvti seama unei banale plcurezii,[293] o scriere hagiografică asupra Sfîntului patronul metropolei de la nordul Mării Egee, pretinde că însuşi acesta i-ar fi aplj$_c$., ţarului lovitura mortală, în timp ce se odihnea în cort. Din respectiva naraţiune cu n legendar rezultă că bănuiala de a-1 fi suprimat pe Ioniţă căzuse asupra căpeteniei cumane Monastras[294], ceea ce ridică problema dacă nu cumva în realitate atentatul s-ar fi datorat unui complot **implicînd** pe asociaţii săi nomazi. **

La moartea neaşteptată a lui Ioniţă - **cînd** ţar a devenit Boril -, fiul său minor Ioan, a cărui viaţă era periclitată, şi-a găsit refugiul la cumani, iar ulterior la ruşi.[2"'1] Strămutarea lui la ruşi - ce aveau, de altfel, **să-1** ajute 11 ani mai tîrziu să-şi dobîndească tronul - îi asigura un plus de securitate, în condiţiile în care se putea presupune că Boril va perpetua relaţiile bune cu turanicii, mai ales că soţia sa era, precum s-a aminti deja, de neam cuman. Interese biunivoce au contribuit ca în alianţa dintre vlaho-bulgari şi cumani să nu se producă sciziuni, pentru că în configuraţia politică generală din jumătatea meridională a Peninsulei Balcanice nu interveniseră schimbări majore după ce Balduin I, Bonifaciu de Montferrat şi Ioniţă au părăsit succesiv scena istoriei.

[2IW] Robert de Clari, p. 80; Villehardouin, 11. p. 264-265. [21)0] Villehardouin, 11, p. 308-311. [2"'] Robert de Clari, p. 80; Villehardouin. II, p. 312-315. [292] Villehardouin. 11, p. 276-277; Nicetae **Choniatac** *Historia,* p. 834-835. [m] Georgii Acropolitae *Annales,* p. 26; *FIIDIl* 111. p. 400-403 (Georgios Akropoli'[ov] **Cf.** şi ***ibidem,*** p. 436-437 (Teodor Skutariotes), 479-480 (Iii rom).

[294] F. Barisic, *Ciula Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor i.* Belgrad, 1953, p- >' Ideea omorîrii lui loniţâ de Ştiutul **Dumitru** fusese **colportată,** de asemenea, de unii cro contemporani (cf. Roberl de Clan. p. 80; *Ex Chronico* Alberici Trium-Fontium monachi. p. 771), ceea ce indică faptul câ ea se înfiripase imediat după moartea ţarului. «

[295] J. Longnon, ***L'Empire*** *latin...,* **p.** 100; **G. Prinzing,** ***Die Bedentung Bulg(i[rie"s"'?*** 84-85. , ^

[29(1] Georgii Acropolitae *Annales,* p. 26-27, 35; *FHDR.* III, p. 402-403 (°e Akropolites), 438-439 (Teodor Skutarioles), 480-481 (l'frcm).

disputelor dintre Constantinopol şi Tîrnovo continua să rămînă fostele ■j ale Bizanţului. Menţinîndu-i pe cumani în orbita sa, **Boril** spera să nu ₑze cota prestigiului cîştigat de unchiul său şi să păstreze iniţiativa în dinamica ■ tului- în luna mai 1208, armatele vlaho-bulgarilor şi cumanilor pătrundeau în •jle Imperiului latin de Răsărit[29] . Pe lîngă mobilizarea propriilor forţe, tînărul Henric 1 (1205-1216) - socotit pe drept cuvînt cel mai capabil din suveranii He la Constantinopol - a încercat să se folosească de fisurile din blocul bulgar» în acest scop aliindu-se cu un alt nepot al lui loniţă, Alexe Slav, pro-t stăpînitor autonom în regiunea Tzcpina de la nord de Rodope, căruia i-a oferit unei fiice naturale.[29S] Cu toate că ocupase doar de puţină vreme vechiul tron al leilor, Henric I făcea dovada că îşi însuşise cu promptitudine preceptele politicii ■ ntinc de a detecta şi apoi de a amplifica divergenţele şi litigiile din tabăra manilor, spre a le valorifica în propriul folos. Pornit în urmărirea vlaho-bulgarilor • cumanilor, armatele lui Henric au repurtat o victorie clară la Philippopolis (actualul Plovdiv) în vara anului 1208[2w], astfel că şi-a putut consolida autoritatea în Tracia şi Macedonia.

în perioada imediat următoare, într-un moment cînd Boril avea de înfruntat răzmeriţe ale propriilor boieri, anumite interese ale ţarului s-au aflat în dezacord cu acelea ale triburilor cumane de la nordul Dunării. Astfel, cînd prin 1210 regele Andrei II a trimis trupe să-1 ajute să redobîndească Vidinul, acestea au devenit ţinta agresiunii cumanilor dislocaţi între Carpaţii Meridionali şi Dunăre."" Nu ştim însă, din păcate, dacă ei au acţionat atunci pentru a-1 frustra pe Boril de un sprijin extrem de oportun sau dacă au reacţionat pur şi simplu pentru că li se ignorau prerogativele într-un teritoriu pe care îl controlau din punct de vedere militar de peste un secol. Alianţa dintre ţarul vlaho-bulgar şi regele ungur, care şi ulterior avea să aibă divergenţe cu cumanii, s-a cimentat prin logodna lui Bcla, fiul cel mai mare al lui Andrei II, cu fiica lui Boril '", motiv suplimentar de a-1 face indezirabil cel puţin pentru o parte a cumanilor, pentru că nu este deloc sigur că întreaga masă a nomazilor urma atunci o [lln]ie politică unică şi coerentă. O altă fiică a lui Boril s-a căsătorit, probabil în 1214, [cu] împăratul Henric I (rămas văduv după moartea prematură a lui Agnes de °ntferrat), punîndu-se astfel capăt unui îndelungat şi sîngeros conflict între Taratul

---

297 Henri de Valenciennes, p. 28-29; **Henricus** iinperalor Conslantinopolilanus *de * imperii hostibus a se perviclis,* în *Rccueil de historiens des Ganles el de Ia France.* Jris, 1822, p. 530-531. "^ Henri de Valenciennes, p. 20-30, 48-49. 52-54.

Mo [l^em]- P- 33 şi urm.

£>#//, £> 1 nr 11

30| »■ Schmitt. *Die Balkanpolitik cler Arpaden in den Jahren 1180-1241,* în [arn-J]*ahrbuch,* 17, 1989, p. 40.

vlaho-bulgar şi Imperiul latin de Răsărit.[1"2] Confruntat cu acute frămîntări inte Boril reuşea cel puţin să-şi asigure stabilitatea la hotare, situaţie în care cetele cum ' nu îi mai erau necesare în războaiele cu vecinii.

în schimb, efectivele cumane, estimate la circa 1000 de luptători, vor f asemenea, prezente în armatele ţarului loan Asan II (1218-1241), victorioase < primăvara anului 1230 la Klokotnitza, lingă Philippopolis, **în** bătălia îninoi ' " împăratului Theodor Anghelos Dukas al Thessalonikului, care - precum odini ! Balduin I - a căzut în captivitatea suveranului statului Asăneştilor, fiind orbit - vreme ce statul său s-a dezagregat.[103] Se punea astfel capăt ambiţiilor de a-i depos de coroana imperială pe suveranii latini de la Constantinopol, inerţi şi incapah Sprijinul cumanilor de la nordul Dunării, la care putea apela ori de cîtc ori i-o cere necesităţile, îl făcea temut pe loan Asan II, acesta fiind unul din motivele pentru ca **împăratul** de la Niceea, loan III Dukas Vatatzes, i-a căutat alianţa, pecetluită sprc mijlocul deceniului patru al secolului al **XIII-lea** prin căsătoria fiului său Thcodor (viitorul Theodor II Laskaris) cu fiica ţarului. "

Pe eşichierul politic din Balcani de la începutul secolului al XIII-lea, liniile directoare ale politicii militare nu reprezentau un apanaj al cumanilor, ei trebuind sâ accepte rolul de remorcă a altor forţe. Această postură nu implica riscuri majore pentru ansamblul comunităţii, încheierea alianţelor fiind cîntărită pragmatic, în funcţie de avantajele care se întrevedeau, de regulă dccurgînd din valorificarea raidurilor de pradă, din stipendii mai mult sau mai puţin ocazionale etc. Riscurile vizau însă grupurile individuale plecate din propriile teritorii spre a-şi oferi serviciile unor dinaşti străini - cu prioritate celor vlaho-bulgari -, angrenaţi în diverse războaie. ceea ce presupunea o existenţă învolburată şi nesigură, pîndită de primejdii şi neprevăzut, în care ele se complăceau, de vreme ce nu erau dispuse să se dezică de ea. deşi aceasta le-ar fi stat evident în putere.

Angajarea plină de fervoare în viitoarea evenimentelor din Balcani nu a diminuat interesul cumanilor pentru regiunile carpato-dunărene, unde se aşezaseră efectiv în arealul de cîmpie. în primii ani ai secolului al XIII-lea, pe cîndîşi elabor lucrările Gervasius din Tilbury (Tilbcriensis), în Anglia se ştia că la nord de Duna

---

'"[2] Robert de Clari, p. 80; *Ex Chronico* Alberid Trium-Fontium monachi. 1822, P- Andreae Danduli *Chronica...* , p. 285. Ct". şi .1. Longnon. *L'Empire latin....* p- '49- **Prinzing,** *Die Bedeutung Bulgariens...* , p. 107-108, **110,** 130; G. Cankova-Petkova. *A Pr^. des rapports bulgaro-francs au commencement du XIII' siecle,* în *Bulgaricm Historico* IV, 1976, 4, p. 58-60.

[m] Georgii Acropolitac *Annales,* p. 45; *FHDR,* 111, p. 402-403 (Georgios ' 438-439 (Teodor Skutariotes).

[104] **Gregoras, I, p. 29.**

. u cumanii, avîndu-i vecini pe *ge(i,*[m] etnonim arhaizant prin care se considera ir desemnaţi românii.[3]"" Cumanii sînt menţionaţi, de asemenea, în compania - nilor „sălbatici" *(Vahven inul wilcle Vtachut),* spre sfîrşitul primei jumătăţi a lului a[1] XHI-lea, în cronica versificată a lui Rudolf din Em.s;"'[7] Desigur nu nlător, în enumerarea idiomurilor europene cunoscute eruditului arhiepiscop de ' Ho Rodrigo Jimencz de Rada (cea. 1180-1247), imediat după cele ale românilor lealilor, figurează limba cumanilor.[31]* O dovadă elocventă că turanicii dominau unct de vedere politico-militar la est şi sud de Carpaţi este faptul că numele de *ania I Terra Ciimanorum* s-a extins din spaţiul ponto-caspic (fîg. 43, 52) si acestor regiuni.

Atunci cînd, în jurul anului 1210. cornițele Ioaehim din Sibiu străbătea oltenia în drum spre Vidin, a fost atacat de „trei căpetenii din Cumania", dintre re numai pentru una singură s-a transmis numele: Karaz[31]", antroponim tipic entru neamurile turciec. Manifcstîndu-şi agresivitatea şi în direcţia Regatului ungar, cumanii din teritoriile extracarpatice reprezentau un vecin incomod. Unul din raţionamentele mărturisite ale aducerii ordinului cavalerilor teutoni în Ţara Bîrsei de către Andrei II, în anul 1211, 1-a constituit şi necesitatea apărării împotriva incursiunilor cumane.

[3115] E Gervasii Tillebericnsis *Oiiis imperialibus,* cd. R. Pauli, în *MGH, S,* XXVII. Hannoverac, 1885, p. 371.

' S. Brezeanu, *„Dlachi" el „Geloe" on the Lower Danuhe in the Ear/y Thirteenlh Centvry,* în *Revne des etudes sud-est europâennes.* XIX. 1981, 3, p. 595-604.

Rudolfs von Ems *Weltchronik,* cd. *G.* Ehrismann. Berlin, 1915, p. 36. O parafrazare a pasajului evocat apare în aşa-numiUi *Thiiringischen Reimbibel,* compusă în mediul german ot in cursul secolului al XHI-lea, în care numele celor două populaţii este redat cu **mici** - osebiri: *die Falben tind die Flăchen.* Cf. A. Annbrustcr, *Der Donau-Karpatenranm in den "tel- imd westeuropâischen Ouellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische "'«gologie,* Koln-Viena, 1990. p. 63, nota 112.

Kodenci Ximenii de Rada *Historia de rebus Hispanic sive Historia Gothica,* ed. J.F. m Vwde (Corpus christianorum, Continuatio mediacvalis. LXXII), Tvrnholti, 1987, p. 13: *Alii Sin ■ P e t .fi/H cjui in Europe partihus resedenmi lingiias* ***alias*** *habuenmt: Greci* ***aii*** *am, fa "u'gari aliain, Cumani aliam. Setaui. Boemi. Poloni alicim, higari alicim, insule etiam* Par ° 6t ^coc'a *specialibus linguis uluntur.* Diferenţe nesemnificative în redarea acestui ***Hispg*** . se c°nstală în ediţia D. Roderici Ximenez *Reriun in Hispania gestarum libri IX,* în »'*■;,■ 6 "tstr*otae seu rerum urbiumq. Hispaniae. Lusitaniae. Aetiopiae el Indiae scriptores vi0"fi h Cd' ^" Scott' FrancoIIIlti_ '6()J- P- 29. Pentru textul citai. cf. A. Borst, *Der Turmbau*

jSf'ri' 2- Stuttgart. 1959, p. 762-764; IV, 1963. p. 2091. ^âr* V' sPi"ei, *Moldova în secolele 1X-X1V,* Chişinău. 1994. p. 42-45: M.

"Seu7 u-

3lu ^°bian, *Cumania as the Nume...* . p. 265-272.

°^l,nr.ll.

Fig. 52. Regiunea şi oraşul (?) ***Cumania*****redate la nordul** Mării de **Azov** pe atlasul **calai**** 1374- 1376.

în acest scop, diploma prin care li se acorda teritoriul din sud-estul Transil-• ■ conţinea permisiunea de a-şi construi cetăţi şi oraşe cu fortificaţii de lemn. Alte [v8] tii erau menite să le confere diverse avantaje de ordin economic. Din dispoziţia I i de danie rezultă şi năzuinţa coroanei ca, prin prezenţa cavalerilor în extre- Regatului, hotarele acestuia să fie extinse.'" Printr-o astfel de lărgire a ' telor se vizau cuprinderi de teritorii în nord-estul Munteniei şi sud-vestul $ j0VCj; zone locuite de români aflate în orbita dominaţiei triburilor turanice. Un an ■ tîrziu, Andrei **II** reconfirma atribuţia teutonilor de a veghea la paza hotarelor şi Ic ' ima gratitudinea că se opusescră năvălirilor cumanilor.[312] Riscurile înfruntării vinilor" de către reprezentanţii ordinului erau evocate şi într-un act emis de " jsCOpul Wilhelm al Transilvaniei în 1213.[313]

în anii următori cavalerii şi-au lărgit de Ia sine putere prerogativele, profitînd robabil şi de anarhia ce cuprinsese Regatul ungar în vremea cînd Andrei II fusese plecat în cruciadă la Locurile Sfinte în 1217-1218. în anul 1222 regele le transmitea acordul său de a ridica cetăţi şi oraşe de piatră, pentru a fi mai eficienţi în înfruntările cu cumanii. Actul cancelarial conţinînd aceste stipulaţii relevă totodată că domeniul cetăţii Cruceburg (Kreuzburg), reclădită de teutoni, ajungea pînă „la hotarele brodnicilor" *{ad terminos Prodnicomm)*[314] ceea ce indica controlul asupra unor teritorii din afara arcului carpatic. Informaţiile respective îşi găsesc o confirmare parţială şi în scrisoarea adresată la 27 octombrie 1225 de papa Honoriu **III** regelui Andrei **II,** în care se evocă existenţa unor regiuni cucerite de cavaleri de la „păgîni".[315] Respectiva lărgire a autorităţii presupunea o tranşare în favoarea lor a înfruntării cu turanicii, ceea ce, de altfel, evidenţia un document papal din 12 ianuarie 1223, unde se preciza că invazia paginilor fusese contracarată de cavaleri,[3'6] fapt confirmat şi de bula din 12 decembrie a aceluiaşi an, în care drept teritoriu al ordinului se menţionează nu numai Ţara Bîrsci, ci şi zona de „dincolo de munţii **înzăpeziţi"** *(ultro montes nivium)*[M1] Cavalerii teutoni au reuşit să dejoace un atac al cumanilor, iritaţi de construirea cetăţii în arealul extracarpatic, prin înfrîngerca pe care le-au administrat-o, şi, pe deasupra, i-au timorat în aşa măsură îneît unii dintre ci [e"au] **solicitat** convertirea împreună cu familiile.[3]

3"*

311 „

t- Hurmuzaki, I, p. 56-58; ***Urkundenbuch zur*** *Geschichte der* ***Deutschen*** *in "-enburgen^* ***i*** ed F Zimmermann şi C. Werner, Hermannstadt (= Sibiu), 1892, p. 11-12. *E-Hurmuzaki, I, p. 58-59; *Urkundenbuch...* , I. p. 14.

Urkundenbuch... , I, p. 15-16.

3lj E. Hurmuzaki, I. p. 74-76; *Urkundenbuch...* , I, p. 18-20. }16 E. Hurmuzaki, I, p. 95-96; *Urkundenbuch...* , I, p. 42-43. 3l7 E- Hurmuzaki, I, p. 80-81; *Urkundenbuch...*, I, p. 24. ,18 E- Hurmuzaki, I, p. 82; *Urkundenbuch...*, I, p. 24-25.

52-53 E' Hurmuzaki, I, p. 117-118. 121-122, 123-124. 129-130; *Urkundenbuch....* I, p. 51. '55"57, 58-60.

în legătură cu teritoriile din afara arcului carpatic ajnse \ub controlul or \' s-au făcut diverse speculaţii, între altele opinîndu-sc i Acesta şi-ar fi hegemonia pînă spre cursul Dunării. O asemenea amplitulinc a domeniilor dincolo de limitele zonei concedate în 1211, pare cu totiliniprobabilă căc' reală lărgire teritorială. Pe de altă parte, împlinirea unui astinenea deziderat a- r de atacurile prin surprindere ale cumanilor şi hăştinaşiloiAstfe) jc întăiitu ■ foarte restrîns avut la dispoziţie - doar 14 ani - era insuficient pentru a se k ■ fine, de neconceput fără ridicarea cîtorva puncte fortificate, cansă-j protejeze pe <■■ de atacurile prin surprindere ale cumanilor şi băştinaşiloiAstfel de întăiitu fost încă depistate în sud-vestul Moldovei şi nord-cstul Munteniei, iar cele scama lor în literatura de specialitate mai veche s-au dovedit a fi muit ulterioj "" L Ţara Bîrsei au fost identificate în schimb mai multe cctiii din pămînt şi din "'' " care ar putea fi atribuite teutonilor, dar rezultatele săpăturilor arheologice între ■ pînă în prezent în respectivele fortificaţii sînt deocamdatăiestm je modeste în ritatea cazurilor planînd dubii în legătură cu cronokia niaj exactă a mentelor.[3iu]

Imposibilitatea angajării într-o expansiune ampli în zonele transcarnaf decurgea şi din numărul redus al cavalerilor, fapt ignoratle cj raaj muitj exegeţi ' episodului transilvănean din istoria lor. Beneficiind de aşeirijj proprietăţi răspîndit' în numeroase regiuni din Orientul Apropiat şi din Europa,nrdii)ui nu j^j putca permite să deplaseze efective prea mari în Ţara Bîrsei, unde, paiivitestimărilor, acestea se cifrau doar la nivelul cîtorva sute de membri/"" Aserancj forte, chiar dacă cumulaseră o experienţă războinică adecvată şi aveau în dote Un armament de calitate optimă şi chiar dacă ar fi apelat la sprijinul coloniştiloncrniarUţ erau desigur total insuficiente pentru o eventuală politică ofensivă împotri^ cumanilor, capabili. precum o dovediseră în mai multe rînduri, să mobilizezc,înîaz cţe necesitate, trupe numeroase. într-o atare situaţie, considerăm că în sud-estul transilvaniei teutonii nu şi-au putut depăşi prea mult rosturile defensive iniţiale, ctafetjte prin diploma regală din 1211.

[31y] K. **Horedt,** *Zur siebenbiirgischen Burgeii/orsc/ninţ, In şilcjosl_porscinmgen.* ^-1941, p. 585-590; A. **Prox,** *Die Burgen des Burzenkitks,* jn ^eue *Beiträg»* -'"' *siebenbiirgischen Geschichle und Landeskundc* (Siebenbuigisdies\1-c]iiVi [), Koln - f"1'1' 1962, p. 29-62; A.A. Rusu, *Die Frage der vom Deutschen Orkn* iţ *Siidosten SiebenbiW"' errichteten Burgen,* în ***Castrum*** *Bene,* 5, *Caslle and Church,* Ciiiis,, [995^ p 165-172. Ct» A. Ioniţă, *Date noi privind colonizarea germana în Ţara B^cirv^i\raniţa de est ci R#S^a maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al Xll-lea,* în ^mt(1isiorică SN, V, 1994. *i* p. 273-281.

[320] H. Glassl, *Der deulsche Orden im Burzenland unim lumanien (1211-1' t Ungarn-Jahrbuch,* 3, 1971, p. 32 (care presupune că erau doai„pcto 0 sulă" cje caval[1]-*[11]' ^ Gliick, *Consideraţii cu privire la prezenţa cavalerilor teutoni'®] \ra $'irse\ (1211-1'" ' Crisia,* XXI, 1991, p. 55 (care estimează că numărul lor ar ti faldc'[jrca 200-300 de [IllC1] 276

ignorarea supremaţiei Regatului ungar şi plasarea sub oblăduirea Scaunului tolic au servit drept pretext pentru Andrei II de a expulza ordinul din rile marginale ale Transilvaniei în anul 1225, mai ales că pericolul invacumane nu mai era de strictă actualitate. Regalitatea nu concepea să rela nimic din ceea ce dobîndiseră teutonii chiar si în afara hotarelor ' riei, sniulgînd din mîinilc lor, cu preţul vărsării de sînge, o cetate - probabil eburgul - construită dincolo de lanţul carpatic.[12] Coroana se simţea capabilă reia şi să continue iniţiativele politice şi prozcliticc ale ordinului teutonic, • atia moştenită fiind mult mai propice dccît cea căreia trebuiseră să-i facă faţă alerii în 1221. în locul unor hoarde agresive, ungurii aveau în faţă comunităţi . use ia anumite forme de colaborare, mediabilc prin apropierile de natură confesională.

în vreme ce datele înfăţişate mai sus relevă juxtapunerea de interese între Regatul ungar şi cumanii din arealul extracarpatic, confraţi ai acestora din urmă - din zone pe care din păcate nu Ic putem localiza - îşi oferiseră serviciile Coroanei arpadienc. Un detaşament de cumani *(Valwen)* - evidenţiat prin cruzimi excesive, este semnalat în 1203 pe teatrul de operaţiuni central-europene, în disputele pentru tronul Germaniei dintre Philipp de Suabia şi Otto IV de Braunschweig, care, pe lîngă susţinerea papei, avea şi sprijinul regelui Boemici Otakar (Ottokar) I Pfemysl şi al suveranului Ungariei Emeric, ajutat de mercenari turanici.[322] Implicarea ungurilor, însoţiţi de contingentele cumane, în conflictul celor doi monarhi este atestat şi în 1208,[123] dar, după ce Otto a rămas fără concurenţă la tron, prin omorîrea lui Philipp, chiar în anul amintit, noul rege al Ungariei, Andrei II, i-a devenit adversar.

Aşa cum s-a arătat, prezenţa cumană în cadrul trupelor auxiliare ale ungurilor a fost semnalată încă cu circa trei sferturi de veac mai înainte, în timpul domniei lui Ştefan II, iar ulterior şi sub urmaşii săi direcţi Bcla II (113 1-1141) şi eza II (i 141-1162)[m], dar ca se va dovedi masivă şi constantă de-abia începînd [ln] a doua jumătate a secolului al XHI-lca. Contactele de această factură, ce au J ocit o prospectare reciprocă, chiar dacă nu au fost permanente, explică într-o "Care măsură şi direcţionarea confesională de mai tîrziu spre biserica ungară a [u]i lui Bortz/Burch, premergătoare constituirii Episcopiei cumanilor.

---

322 E' Hurmuzak>- ***l*** **P-** 91-93; *Urkiinclenhuch...* , I, p. 36-38.

Arnoldi abbatis Lubecensis *C/ironica,* cel. IM. **Lappcnberg,** în ***MGH,*** *S,* XXI. f c e ' l869' P- 216. Cf. şi *Brcnmsclmvigische Reimchronik,* ed. L. Wciland. în *MGH.* ■ *Chroniken undandere Geschichtsbucher des Miiielalicrs,* **II,** 2. **Hannoverae,** 1877, **p.**

rnldus, p. 243.
147.

Fig. 53. Harta răspîndirii cumanilor şi a populaţiilor învecinate. 1 - **polovţienii** / cumanii kipcakii; 2 - triburile cumane; 3 - Rusia **Kievianâ;** 4 - pecenegii şi uzii stabiliţi în sudul **Rus»**[11] 5 - bulgarii de pe Volga; 6 - gruzinii; 7 - horezmienii; 8 - Ungaria; 9 - Bulgaria (pînă în 1 cuprinsă în Imperiul bizantin); 10 - Bizanţul.

în zona curburii exterioare a Carpaţilor, domeniile intrate sub controlul teutonilor tndeau, potrivit unor acte din 1222, „pînă la hotarele brodnicilor"/[25] iar în anii *fori izvoarele diplomatice localizau Cumania şi „ţara" **Brodnic** în jumătatea H onală a Moldovei. Brodnicii veniseră la nordul Dunării de Jos din estul ei unde letopiseţele îi atestă în 1146[327]l 147'': şi 1216[>2S] în subordinea cnejilor i Suzdal, pentru ca în anul 1223 să participe la lupta de la Kalka de partea **mon-**,1 r[329] în preajma Dunării ei apar pentru prima dată - sub numele de *Bordones*™-′ - d după izbucnirea răscoalei Asăncştilor. Problema caracterului etnic al brod-• **lor** a stîrnit încă din secolul al XlX-lca o susţinută controversă istoriografică, «•tinsă nici în zilele noastre. Faptul că ei dispuneau de o mare mobilitate, că se •rindau de-a lungul unui teritoriu uriaş şi că se inlîlncsc adesea în compania sau în . cinătatea cumanilor pare a sugera caracterul lor nomad sau seminomad şi apar- tenenţa la etniile de sorginte turcică. în ţinuturile de la Dunărea Inferioară nu este 'xclus să fi venit la remorca hoardelor cumane.

Dispersarea de-a lungul unui areal supradimensionat (fig. 53), nerealizarca unităţii politice şi uzarea potenţialului militar au adus uniunile tribale cumane, în pragul secolului al XHI-lca, în situaţia de a fi vulnerabile la şocurile externe mai puternice.

Spre sfirşitul veacului al XH-lca sini semnalate unele contacte cu horez- mienii, care se manifestau din ce în ce mai activ în regiunile Asiei Centrale, unde încercau să-şi impună supremaţia. în anul 1195 tribul kipcak Uraniyan participă la expediţia şahului Horezmului împotriva hanului Qayir-Tuqu, dar îşi trădează aliaţii, permiţînd hanului să-şi înfrîngă adversarii. Perioada ulterioară corespunde cu întărirea considerabilă a Horezmului, concomitent cu o extensie amplă a hotarelor sale în detrimentul vecinilor. Cu puţin timp înainte de a izbucni marele conflict dintre Horezm şi mongoli, şahul Muhammad a întreprins o campanie contra cumanilor care locuiau în stepele kirkize, anexîndu-lc ţinuturile din extremitatea răsăriteană a domeniilor lor.[3'1]

In acelaşi areal şi în aceeaşi epocă, cumanii au avut o primă divergenţă cu [on]golii. In vreme ce escadroanele trimise de Gingis-han au suprimat cu duritate,

---

''[3] *DRH, D,* I, nr. 1, 2. Cf. şi nota 3 14.

Letopis'po Voskresemkomu spisku, p. 38.

'"[7/]A/e/., col.342.

[3] *Letopis'po Voskresenskomu spisku.* p. 122.

[9(] *Ibidem,* p. 132; *Novgoradskaja pervaja letopis...,* p. 63, 266; *Nik.let.,* în *PSRL,* X. p.

[3811]xr

,[31] Nicetae Chonialae *Orationes...,* p. 93.

cd, cp Barthold, *Turkcstun down to Ihe Mongol Invasion,* cd. a 3-a, traci. T. Minorsky, 5i[Urm] '" [B°]sworlh, Londra, 1968. p. 342-343. 369-370; S.M. Akhin/anov, *Kypcaki...,* p. 216

prin 1217-1219, o nouă tentativă de nesupunere a mcrkizilor, iar eăpetenia lor Ţ0(i Beki a pierit în cursul luptelor, fiii săi **Qudu, Qal** şi Cila'un şi-au găsit rcfuuni ,[9] teritoriile cumanilor. Porniţi în urmărirea lor, mongolii au pătruns în regiunile c ^ ce i-au adăpostit pentru a se răfui cu aceştia şi cu rămăşiţele mcrkizilor, prilej cu . [f] Qudu a fost omorît."[2]

c

Rezultate infructuoase s-au profilat şi în angajamentele militare din meridională a Europei Răsăritene. Cînd flota Sultanatului de Rum (Ieonium) a Iu- -[4] stăpînire marele port şi antrepozit de la Sudak (Soldaia), în deceniul trei al sccoli al XIH-lea, riposta cumanilor a fost ineficientă, cu tot ajutorul primit de la cn ruşi,[313] preocupaţi şi ei ca fluenţa traficului asigurat de centrul de pe coastele Crime, , - 1 1 4 ' sa nu sufere.

Lovitura cea mai deconcertantă a venit însă din partea mongolilor. După ce 1 învins pe şahul Horezmului, detaşamentul condus de Jcbe şi Siibodai a traversai munţii Caucaz în anul 1222, ciocnindu-sc de cumani şi alani. Dczbinîndu-le cu abilitate alianţa, mongolii i-au înfrînt separat şi au avansat spre vest în Deşt-i Kipcak."' Cumanii nu s-au simţit capabili să-i înfrunte tranşant pe mongoli şi s-au refugiat din faţa lor, atitudine adoptată şi de Iurii Konceakovici, etichetat de unii cronicari ruşi drept „cel mai marc din toţi polovţienii"'. Turanicii au fost urmăriţi de-a lungul Donului pînă la Nipru şi pînă la ţărmul mării, o mare parte a lor fiind măcelărită, între victimele notorii numărîndu-sc Dani Io Kobiakovici [fiul lui Kobiak] şi Iurii Konccakoviei [fiul lui Konceak].[33'1] în faţa acestui grav pericol, unul din hanii cumani cu deosebit prestigiu în stepele nord-pontice, Kuthcn (Kotian), s-a deplasat personal la cneazul halician Mstislav Mstislavici, cumnatul său, pentru a-i expune dificultatea extremă a împrejurărilor şi a-i solicita sprijinul, avcrtizîndu-1 că o eventuală substituire a vecinătăţii cumanilor cu cea a mongolilor se configura a fi mult mai primejdioasă pentru statele ruseşti.[3"] în perioada imediat anterioară acestui moment, raporturile lui Mstislav cu cumanii erau destul de bune, de vreme ce ci i s-au alăturat cînd a avut de luptat cu armatele ungureşti şi poloneze. Cu acest prilej săgeţi

---

[332] W. Barthold, ***Turkesttm...*** . p. 370-371; P.B. **Golden,** *An Ini rochiei ion.* p. 287.

[333] H.W. Duda, *Die Seltscbukengeschichte des Ihn Dihi,* Copenhaga. 1959. p. 1**30-13***

[Jj4] Descoperirea recentă a unor monede selgiucide de la începutul secolului al XU la Kiev (cf. G.Ju. Ivakin. *Znakhklka sel'dinkids'kikh monet XIII st. u Kievi.* în *Staroîit**0* PivdennoY Ruşi,* Cernigov. 1993. p. 73-76; idem. *Istorienij rozvitok Kieva XIII - sera""*[11] ■ *St.,* Kiev, 1996, p. 194, 196) ar sugera legături comerciale directe între Rusia Kieviafl* Sultanatul de Rum.

[335] Tiesenhausen, I, p. 25-26 (Ibn el Asyr), 502 **(al-'Aini); II,** p. 32 (Răsid od-Din)- ^

[336] *Nik kt.,* în *PSRL,* X, p. 89; *Ennolmskaja ie/opis',* p. 69; *Letopis'po Tipografi*[0] *spiskv,* p. 88; *Letopis'po Uvarovskomv spisku.* în *PSRL.* XXV, **Moscova** - Leningrad 118; *Letopisnyj svocl **1497 g.,*** p. 49; *Letopisnyj svod 1518 g.,* p. **207.**

Novgorodskajapervaja letopis'..., p. 62. 265: *Nik.let..* în *PSRL,* X, p. 89.

- lor i-au fost fatale uncia din căpeteniile ungurilor. Uz, al cărui nume este pentru originea sa."

Răspunzînd apelului lui Mstislav, suseeptibilizat de Kuthcn, numeroşi cneji ruşi rînd vechile şi profundele disensiuni - au venit în ajutorul cumanilor însoţiţi de • efective de oşteni. Nu este exclus ca la decizia intervenţiei ruşilor să fi contat si faptul că armata mongolă cucerise şi jefuisc Sudakul, port de marc rtantă, prin care îşi comercializau mărfurile spre arealul pontic şi levantin. Cu că forţele aliaţilor le erau superioare numeric, mongolii au repurtat o categorică

ţă pe rîul Kalka în anul 1223.

Sesizînd în ce parte se înclină balanţa victoriei, cumanii, cu obişnuita lor bilitatc, dublată de un oportunism cinic, au părăsit primii cîmpul de bătaie, în timp armatele ruseşti au rămas pe poziţii, expunîndu-se unui veritabil măcel. între ■jctimele de marcă s-a numărat şi cneazul de Kiev Mstislav Romanovici, care, după o rezistenţă înverşunată de-a lungul a trei zile pe un promontoriu de lîngă Kalka, a acceptat propunerea brodnicilor, aliaţi cu mongolii, de a se preda, cu condiţia de a i se garanta răscumpărarea. înţelegerea nu s-a respectat, iar cneazul şi doi gineri ai săi au fost omorîţi. Alţi şase cneji şi-au pierdut viaţa pe cînd se retrăgeau în fugă spre propriile domenii.

Salvat miraculos din încleştarea bătăliei şi din urmărirea dramatică din zilele ulterioare, Mstislav Mstislavici a reuşit să treacă Niprul cu lotcile cu care veniseră pînăîn marginea stepelor. Dezastrul rămăşiţelor oştilor cnezialc a fost amplificat, ca o ironie a soartei, chiar de cei răspunzători pentru atragerea lor în conflict. Speculînd degringolada creată, cumanii s-au dedat la omorîrea aliaţilor dispersaţi, pentru a-i deposeda de cai şi de alte bunuri.[3]"' Cu toate acestea, după replierea lui Jebe şi Siibodai spre Asia Centrală, cneazul Mstislav Mstislavici şi-a păstrat relaţiile bune cu

---

Ip.let., col.737.

Ibidem, col. 741-745; *Novgorodskaja pervaja letopis '....* p. 61-63. 264-265; *Letopis ' P° Voskresenskomu spisku,* p. 129-132; *Nik.let.,* în *PSRL.* X. p. 89-92; *Lavrenfevskaja opis ,* 2, col. 445-447; *Letopisnyj sbornik imemiemvj Tverskoju letopis'/u,* în *PSRL.* XV. tpeterburg, 1863. col. 335-343; *Erniolinskaja letopis',* p. 69-71; *Letopis' po ^°&>'afskomu spisku.* p. 87-91; *Letopis' po Uvarovskontu spisku.* p. 118-120; .„ Q*goc/i''ko-Permskaja letopis',* ied. M.N. Tikhomnov. în *PSRL,* 26, Moscova - Leningrad. ,,. ' p- 66-69; *Letopisnyj svod 1497* «., p. 49-50; *Letopisnyj svod 1518 g.,* p. 206-208; u1l°"eV*/ *letopiseţ:,* p. 83; Tiescnhausen, I. p. 25-27 (lbn ci Asyr); II. p. 32-33 (Răsid od-*fte/.*' ^ccardi de Sancto Germano notarii *Chronica.* ed. CA. Garufi, în L. A. Muralori. 19$_{38}$"' *ltalican$_m$ Scriptores,* NL (i. Carducci, \7. Fiorini. P. Fedelc, VIL 2, Bologna, 1936-*and*e' ' *Sochsische Weltchronik.* cd. L. Vv'eiland, in *MC!fi. Deutsche Chroniken tind* C/Q *eschichtsbiicher des Mittelalters,* II. 1. Ilannovcrae, 1876. p. 243; *Conlinuaiio*]8 ''*Onee oburgemis II,* cd. W. Wallcnbach, în /V/677. .V. IX. cd. G.II. Pcrtz, Hannovcruc. 'p-623-624.

turanicii. în lunile următoare mani înfruntări din apropierea litoralului Mării de detaşamente ale lor, conduse de Kuthcn, i s-au alăturat în coliziunile cu riv tronul Haliciului.[340]

La scurt timp după aceste evenimente, în 1229 şi în anii ulteriori, în **ceai tu** extremitate a teritoriilor controlate de cumani, mongolii au avut mai multe ciocniri ei şi cu alte populaţii din interfluviul delimitat de Ural şi Volga.[341] Nescsizînd n$_{la}$.,, pericol care se profila prin întărirea vecinilor dinspre răsărit, triburile cumane Dim Toksoba nu numai că n-au pus capăt luptelor dintre ele. dar au şi tăcut apei L sprijinul mongolilor.'[42] Ele confirmau involuntar un aparent hilar precept **al** destinul **umanităţii,** acela de a nu percepe clar sensul evoluţiei evenimentelor în care se afl> antrenate.

Traumatizate de expediţia lui Jebc şi Subodai, care lc-a afectat teritoriile de pe malul stîng al Niprului, unele grupuri cumane au manifestat disponibilitate pentru stabilirea de raporturi mai bune cu statele **învecinate.** Simptomatice sînt, între altele tentativele de apropiere de Ungaria, unde **cîteva** căpetenii au solicitat în 1227 arhiepiscopului Robert de Strigoniu convertirea la creştinism. Nu ştim, din păcate, dacă la primatul bisericii din Ungaria s-au prezentat transfugi din extremitatea răsăriteană a Deşt-i Kipcak-ului, **siliţi** să-şi găsească un spaţiu de locuire după înaintarea mongolilor, sau dacă era vorba de cumanii din imediata vecinătate a Regatului arpadian, asupra cărora se manifestaseră deja demersurile prozcliticc ale ordinului teutonic.

Interesată de o lărgire a sferei de influenţă spre răsărit, conducerea Regatului, avînd acordul deplin al papalităţii, a sprijinit întemeierea, la începutul anului 1228, a unei episcopii a cumanilor, menită să dirijeze difuzarea creştinismului în zona meridională a Europei de Est.[343] Sub jurisdicţia episcopului cumanilor se afla un teritoriu ce cuprindea sud-estul Transilvaniei, nord-cstul Munteniei şi sud-vestul Moldovei. unde predomina populaţia românească, iar numărul cumanilor era redus. De aceea. denumirea diecezei era în neconcordanţă cu realităţile etnice din zonă, fiind adoptau într-un moment cînd se anticipa lărgirea sa teritorială spre răsărit, în ţinuturi ocupa[c] efectiv de turanici, aspiraţie care nu s-a putut materializa.

:'4" Ip.let., col 146.

[341] Juvaini, ***TheHistoryofthe*** *Workl-Conqucrov,* ed. J.A. Boylc. **I, Manchester.** 1* ' 190; Tiesenhausen, I, p. 73 (lbn Wasil); *Lavrenfevskaja letopis', 2.* **col.** 445-446: *Troil-'■ p letopis',* 1950. p. 312. Cf. şi Th.T. Allscn. *Prelmle Io ihc* ***Westam Campaigns:*** *Mongol , Operations in the* ***Wolga-Ural Region,*** *1217-1237,* **în *Archivum*** *Eumsiae* ***Medii*** *Aevi,* !*'• p. 13 şi urm.

[j42] Tiesenhausen, I. p. 541 (an-Nuwairi), 542 (lbn Khaldun).

[343] Cf. nota 91.

Starea euforică, pe care o degaja corespondenţa Curiei în lunile de după aflarea ziei grupuri lui Bortz/Burch de se creştina, a fost curînd risipită, astfel, că rile ee au urmat puneau în evidenţă diverse impedimente de natură să tempo* sau chiar să pericliteze eforturile depuse de slujbaşii bisericii de a implanta credinţă în rîndurilc nomazilor. De vreme ce papa recomanda - la 13 septembrie _ atitudini tolerante faţă de cumanii ce brutalizau preoţimea[344], înseamnă că "menea practici îşi făcuseră deja loc, turanicii arâtîndu-se recalcitranţi faţă de zelul prelaţi. La 25 octombrie 1234 Grigorc IX îndemna pe prinţul moştenitor Bcla •torul rege Bcla IV) să-şi ţină promisiunea de a ridica o biserică în dieceza nanilor şi de a o înzestra cu moşii \ avînd probabil în vedere ctitorirea unui lăcaş oiscopal, ce nu exista încă, deşi organismul ecleziastic corespunzător fiinţa deja *de* y«r(?deşaseani.

Dintr-o altă epistolă papală, redactată la Pcrugia la 14 noiembrie 1234, se deduce că un rol preponderent între enoriaşii diecezei îl deţineau românii *(Walati Walathi),* care desconsiderau prerogativele episcopului Teodoric, avîndu-şi propriii pseudoepiscopi", iar pe deasupra atrăgeau la ritul lor ortodox grupuri de unguri şi germani. înaltul pontif solicita prinţului Bela să-i silească pe românii „schismatici" să remită dările cuvenite titularului diecezei, care se zbătea din cîte se pare în serioase dificultăţi de ordin financiar[34'1]. Semnificativ pentru spectrul demografic al teritoriului în care păstorea Teodoric este faptul că în actul în discuţie cumanii nu sînt menţionaţi între locuitorii episcopiei.

Decizia evanghelizării grupului cuman din 1227 a reprezentat o opţiune care îl privea numai pe acesta, neangajînd asentimentul masei turanicilor şi nici măcar al elementelor preponderente din punct de vedere politic din spaţiul nord-pontic. Dacă s-ar fi obţinut consimţămîntul acestora din urmă, ar fi fost firesc să se schiţeze convergenţă - măcar pe durată limitată - în iniţiativele de ordin militar, ceea ce nu s-a intimplat. Chiar în anul întemeierii eparhiei în zona curburii Carpaţilor, marele cneaz de la Kiev, Vladimir III Rurikovici 1-a convocat pe Kuthcn să-l sprijine la asediul K-ameneţului stăpînit de Daniil Romanovici, aflat atunci în dispută pentru Halici cu Ungurii, care îl instalaseră acolo pe Andrei, unul din fiii regelui Andrei II. Hanul man s''a lăsat însă convins de emisarii lui Daniil să renunţe la atacul Kameneţului şi i mult - a găsit cu calc ca, înainte de a se înapoia în Deşt-i Kipcak, să jefuiască entoriul halician de sub controlul ungurilor.[347]a L'psa de congruenţă în acţiunile comunităţilor cumane a căpătat tente şi mai 3 reizbucnit războiul dintre Ungaria şi Rusia de Sud-Vest, declanşat în

[344] 34s ^" ^Urmuzaki, I, p. 112; *Acta Honorii 111...* , p. 215. 34s E- Hurmuzaki, I, p. 131; *Acta Honorii IU...* , p. 283-284.
MI*ActctHonorii 111...,* p. 284-285; *DRH, D,* I, nr. 9. ' / . , col. 753.

1230 în urma recuceririi Haliciului de către cneazul Daniil Romanovici. în de care dispunea prinţul moştenitor Bela se aflau şi contingente cumane comandate H Begovars. La rîndul său, Daniil **a** făcut apel la ajutorul polonezilor şi al cumanilor Kuthen.[34]* Situarea turanicilor în tabere diferite era cit se poate de sugestivă n_e accentuarea tendinţelor centrifuge, erodarea inexorabilă a unităţii şi perturba-clarviziunii politice în cadrul confederaţiilor tribale nomade, profilate epatant toc cînd pericolul expansiunii mongole devenise iminent.

Capotînd în încercarea de a redobîndi **Haliciul,** rămăşiţele oştilor lui **Bela** • trecut Nistrul pe la Vasileu (Vasilev) şi, travcrsînd Bucovina, şi-au căutat scăpar». mărşăluind în derută spre păsurile carpatice.'*' Cum luptele cu ungurii s-au prclunp şi în 1233, Daniil a apelat din nou la concursul cumanilor lui Kiiihen.[15]" **întrocti** nomazii au pornit ulterior împotriva aliatului său Vladimir **111 Rurikovici,** în anul următor Daniil s-a simţit dator să-1 ajute, dar în confruntarea cu cumanii a fost la u_n pas de a-şi pierde viaţa.[351] Cneazul **halician** considerase că îşi putea permite să renunţe la conlucrarea cu ei pe plan militar, pentru că, între timp, îşi îmbunătăţise relaţiile cu Regatul arpadian. Calculul său nu s-a dovedit prea fericit, deoarece cumanii i-au devastat domeniile atunci cînd l-au însoţit pe cneazul Mihail al Cernigovului în expediţia sa din Halici în anul 1236.[3]"'

D. Avatarurile comunităţilor ajunse sub dominaţia Hoardei de Aur şi a statelor învecinate

Amînată din cauza morţii lui Gingis-han, campania mongolă de luare în stăpînire a jumătăţii sudice a Europei Răsăritene s-a declanşat în anul 1236, antrenînd efective uriaşe, care s-au precipitat pentru început asupra popoarelor din bazinul mijlociu şi inferior al Volgăi. Cu deosebită îndîrjirc s-a opus invadatorilor căpetenia cumană **Bacman,** care a fost înfrîntă cu mare dificultate.[35'] în a. H. 635 (=1237-123") hoardele mongole au pătruns în Dcşt-i Kipcak,'[M] unde în primele confruntări hanu Kuthen (Kotian) a repurtat unele succese, dar, în cele din urmă, superioritate adversarilor 1-a copleşit.[355] Invazia a provocat un veritabil exod al cumanilor, caie»

[j4H] *lbidem,* col. 760-761 (unde evenimentele sint raportate anului 1229).

^ ***lbidem,*** **col. 761.**

™ ***lbidem,*** **col. 770-771.**

[351] ***lbidem,*** **col. 772-774.**

"[2] *lbidem,* col. 775 (unde evenimentele sînt **atribuite** anului 1235).

[333] .Tuvaini. II, p. 553; Tiesenhausen. II. p. 24 I.Iuvaini). 35-36 (Ra'sid od-Din)-

[354] Tiesenhausen, II, p. 37 (Riisid od-Din).

[355] Rogerii *Carmen miserabilc (Cinlecul de jale)* (//A'. V), 1935. p. 23, 61.

cat să se pună la adăpost în mai multe direcţii. Fugind din calea mongolilor, [1] *rie* mulţi cumani s-au refugiat în Crimcca, unde, din cauza lipsei mijloacelor de • - tentă au fost aduşi în situaţia extremă de a se hrăni cu cadavre umane.[15"] Cei au reuşit să supravieţuiască au trebuit desigur sa se supună învingătorilor, 'nd posibilitatea să plece de acolo. Alte importante grupuri cumane şi-au aflat [nC] a în Caucaz, în Balcani şi în Ungaria. Dacă despre soarta celui **dintîi** - probabil ■ redus numeric - nu se ştie aproape nimic" , în schimb despre celelalte două ^**formaţiile** sînt relativ bogate.

Triburile care s-au îndreptat spre Peninsula Balcanică, cu un efectiv de circa in**000** de oameni, au avut de înfruntat opoziţia bulgarilor la trecerea Dunării. Meoutînd fi oprite, ele au traversat Taratul, stabilindu-sc în Macedonia şi Tracia, unde au dedat la prădăciuni, omucideri şi la capturări de persoane, vîndutc ulterior ca robi . marile oraşe din împrejurimi.'"[8] Dat fiind că atît Imperiul de la Niceea cît .şi Imperiul latin de Răsărit nu dispuneau dccît de efective militare limitate, ele s-au arătat interesate să le cîştigc de partea lor, întrucît se găseau în stare de război. Strategii de la curtea de la Constantinopol au încheiat un tratat de pace cu Statul Asăneştilor, în baza căruia ţarul Ioan Asan II a sosit personal în ajutorul latinilor cu o armată de mai multe mii de cumani şi bulgari, pentru a asedia împreună oraşul Tzurulon, deţinut de suveranul de la Niccca.[W)] Este greu de ştiut dacă respectivii cumani se aflau în serviciul său de mai demult sau dacă tăceau parte din rîndul celor trecuţi la sudul Dunării de teama mongolilor. Cum Ioan Asan II - la vestea morţii soţiei, a unui copil şi a patriarhului de la Tîrnovo, probabil în urma unei epidemii, interpretate ca semn al mîniei divine - şi-a părăsit aliaţii, întoreîndu-se în ţara sa, expediţia s-a dezorganizat.'[1'1"] Traversînd o prelungită şi insolvabilă situaţie precară şi nefiind în măsură ca, prin propriile resurse, să oprească ofensiva Imperiului de la Niceea, latinii, avîndu-1 drept suveran pe tînărui şi ncexperimentatul Balduin II de Courtenay (1237-1261), au reuşit să-1 înduplece pe Ludovic IX cel Sfînt să le pună la dispoziţie consistente ajutoare,"[61] dar acestea nu păreau suficiente pentru revigorarea unui organism total vlăguit.

Ca şi grecii de la Niceea, cavalerii franci au intuit valoarea elementului militar [m]an stabilit în Tracia, iar pentru atragerea sa s-au utilizat, printre altele, contractele [ari]moniale. între înrudirile de marcă, raportate evenimentelor anului 1241, izvoa-

---

356

^Rubruc, p. 171.

^ Tiesenhausen, II. p. 38 (Răsid od-Din).

Tiesenhausen, I, p. 542 (Ibn Tagribirdi); Georgii Acropolitae *Anna/es,* p. 58-59; [!]-P-36-37.

36i) [Geor]gii Acropolitae *Annales,* p. 59-60. ',

p. 61. ', p. 62-63.

rele vremii menţionează pe cele dintre Narjot II de Toucy şi fiica hanului lonas si cele dintre Guillaume, conetabilul Romanici, şi seniorul Balduin de Hainaut şi (j0 I fiice ale hanului Soronius, care în mod evident au trebuit să adopte confesin soţilor.[362] Cu ajutorul cumanilor, în 1240 latinii au reuşit să intre în stăpînj ' Tzurulonului.™[3]

Demersuri stăruitoare şi abile de a-i atage pe cumani de partea sa a întreprins Ioan III Dukas Vatatzes (1222-1254). Pus în situaţia de a Ic accepta prezenta "' teritoriile din sud-cstul Peninsulei Balcanice, smulse treptat de la muribundul Imn • latin, Ioan III a găsit prudent să-i disperseze, pentru a se pune la adăpost de eventui i dezordini produse de o populaţie cu reacţii neaşteptate. în acest scop, unor grupuri I nomazi li s-au concedat teritorii de aşezare în Tracia şi Macedonia, în vreme ce altei au fost transferate în Asia Mică, pe cursul Mcandrului şi în Frigia.[364] Suveranul de h Niceea a putut conta prioritar pe turanicii dislocaţi în Anatolia, unde alcătuiau un tampon în faţa selgiucizilor, în vreme ce cumanii de la sud de Balcani preferau să graviteze în jurul Taratului bulgar, cu care uneori s-au asociat împotriva bizantinilor precum procedaseră şi în timpul primilor Asăncşti. Astfel, în anul 1256, un detaşament de circa 4 000 de „sciţi" (cumani) au fost trimişi de ţarul Mihail Asan (1246-1257) să prade Macedonia. Trecînd prin apropiere de Adrianopol, ei s-au dedat la jefuirea satelor din jurul oraşului Didymoteichon. Oastea bizantină, dispunînd de armament greu şi de efective de pedestraşi, nu s-a arătat eficientă în luptele cu mobila cavalerie a cumanilor, care i-a provocat pierderi grele prin lansări succesive de săgeţi. Unul din comandanţii trupelor niceene, Manucl Laskaris, a reuşit să se salveze prin fugă la Adrianopol, pe rînd un altul, Constantin Margarites, a fost luat prizonier de cumani şi vîndut bulgarilor. Informat de cursul nefavorabil al luptelor, împăratul Theodor II Laskaris (1254-1258) a preluat personal comanda armatelor sale, pornind în urmărirea cumanilor, dar aceştia, prudenţi în situaţii de inferioritate numerică, s-au retras precipitat, fără să poată fi interceptaţi. La foarte scurtă vreme după respectivele confruntări s-a ajuns la încheierea unui tratat de pace între Niceea şi Tîrnovo, care, m ceea ce priveşte traseul graniţei dintre ele, prevedea să se menţină *slatu quo~u\:* '

împăratul de la Niceea avea să se folosească pentru prima dată de noile sa[1] contingente de auxiliari în anul 1242, într-o campanie de anvergură ce viza cucenr **Thessalonikului.** Ştirea pătrunderii mongolilor în Asia Mică 1-a obligat însă să n asediul metropolei de pe coastele Mării Egce, pe care o va dobîndi de-abia P[atlU'] , mai tîrziu. Succesorii lui Ioan III Dukas Vatatzes - Theodor II Laskaris şi Mih[a"]

---

[362] Alberic, 1855, p. 629-630.

[363] Georgii Acropolitae *Annales,* p.'63-64.

[jM] Gregoras. 1, p. 37. . \\

[3(3] Georgii Acropolitae *Annales.* p. 132-135; Georgio» Akropolites, *Dic*

Blum, Stuttgart, 1989, p. 151-152.

j₀gUl - au utilizat, de asemenea, efective de cumani în diverse întreprinderi ' e 36fi J_n $j_{UP_{ta}}$ hotărîtoare din 1259 de la Pelagonia (actuala Bitola), de la sud de angajată cu Mihail II Dukas, despotul Epirului, şi Guillaume II de ■îl hardouin, principele de Achaia, ajutaţi de trupe trimise de regele Manfred al *i- Vei* Imperiul de la Niceea a contat, după unele surse, pe 2 000 de cavaleri cumani, fiind prevăzuţi cu armament uşor, alcătuiau avangarda armatei, iar după victorie C remarcat în acţiunea de urmărire şi capturare a fugarilor/[67]

Acest succes a insuflat o şi mai marc încredere lui Mihail VIII (1258-1282) în lizarea operei de refacere a Imperiului bizantin. După ce, împreună cu vlahii şi luării erodaseră vreme de două decenii armătura statală a Bizanţului şi curmaseră (i'ntru început ascensiunea ce părea eclatantă a Imperiului latin, fiind prezenţi la uite din înfruntările decisive din arealul balcanic, călăreţii turanici, ajunşi într-o fază reousculară a destinului lor istoric, aveau să mai aibă o scurtă licărire pe scena litică a sud-estului Europei. Trimis de suveranul de la Niceea într-o acţiune de recunoaştere, cu un modest detaşament ce cuprindea şi efective cumane, Alexios Strategopulos a profitat de lipsa de vigilenţă a apărătorilor Constantinopolului şi l-a luat în stăpînire, la 25 iulie 1261, punînd capăt, după 57 de ani de existenţă, Imperiului latin de Răsărit."'* Cumanii îşi aduceau astfel contribuţia la încă un eveniment de însemnătate continentală.

După restaurarea Imperiului bizantin, Mihail V1J1 Paleologul a continuat să mizeze pe aportul militar al cetelor cumane în campaniile sale balcanice din 1263-1264, 1270-1272 şi 1275. Detaşamentelor dislocate în Asia Mică Ii se încredinţase misiunea de a păzi hotarele estice ale Imperiului de eventuale atacuri lansate de Sultanatul de Iconium. Din raţiunea de a se consolida bunele raporturi cu turanicii, nu a fost ignorată nici practica înrudirilor matrimoniale, o membră a

---

L.-P. Raybaud. *Le gouvernemenl et I administration centrale de I Empire hyzantin* «iu fev *premiers Paleologues (1258-1354).* Paris. 1968, p. 244-246. 250; M.C. Bartusis. *On*

[c] *Problem of Smallholding Soldiers in Late Byzan/ium.* în *Dumharton Oaks Papers,* 44. "°.P. **12-13;** idem, *The Late Byzantine Army....* p. 26-27.

FHDR, IV, p. 178-181 *(Cronica Mareei).* în Georgii Pachymeris *Relationes* d'TMOr'aw' *. ed. A. Faillcr, trad. V. Laurcnl, Paris, 1984. p. 120-121. între auxiliarii Imperiului p^ iceea, sînt amintiţi numai *perşii* (turcii) şi *sciţii* (cumanii). Iară să li se indice numărul. C/,r Upta c'c 'a Pelagonia, ci". Marino Sanudo Torsello. *Istoria del Regno di România,* în **rjj** *m<IUes grdeo-romanes inedites ou pcu eonnues.* ed. Ch. Hopf. Berlin, 1873, p. 106-107. *4n* ' Geanakoplos. *Emperor Michael...* p. 64-66: M.C. Bartusis. *The Late Byzantine* 82-xV ' P' 37; P_ Lock_ *TIK Franks in the Aeoean. 1204-1500,* Londra-New York. 1995. p. 73i^, ' lreaclgokl, *A History of lhe Byzaniine State and Society,* **Stanlord.** 1997, p.

[9]2-93 **j** Pachymeres, I. 1984. p. 191-203. CC. si D. .1. Geanakoplos. *Emperor Michael...,* p. ~'os; M.C. Bartusis. *The Late Byzantine Army...* , p. 27, 41.

familiei imperiale a **Paleologilor** acceptînd căsătoria eu Sytzigan, fiul unei câp^ cumane, în vremea domniei lui Andronikos II (1282-1328).[W)]

Cu trecerea timpului rolul lor cunoaşte un drastic recul. Detaşamentul în[Cari] în 1292 în armata trimisă de Andronikos II împotriva despotului de Epir nu nurrv ■ ^ n-a fost capabil să contribuie la evitarea eşecului campaniei, dar s-a pretat chi abandonarea **neautorizată** a taberei bizantine, plccînd probabil în **Anatolia.**[37"] î[n] [a] diţiile diminuării capacităţii militare a Bizanţului, chiar si cetele mici de turani ■ bucurau de preţuirea strategilor greci. Astfel, cînd în al doilea deceniu al seeolulu XlV-lea, la solicitarea lui Mihail IX, coîmpărat alături de Andronikos II, Ştefan (J II Milutin (1282-1321) i-a pus la dispoziţie vreo 2 000 de cumani, aceştia n-au ■> ["'ti] fost returnaţi ţarului Serbiei, întrucît se conta pe sprijinul lor în războiul civil înnegura scena politică bizantină.

Cu toate privilegiile care li s-au conecdat şi a eforturilor de a-i sedentariza asimila, anumite cete ale turanicilor nu ofereau întotdeauna garanţia încrederii, aşa că pentru a nu se risca coalizarea lor cu mongolii pătrunşi la sud de Dunăre, în deceniu] trei al secolului al XlV-lca ele au fost divizate şi apoi mutate din Tracia în trei mari insule din Marca Egce.[372] în cuprinzătorul creuzet al Bizanţului milenar, entităţile etnice şi religioase fără antecedente vechi în spaţiul cultural balcanic s-au metamorfozat şi au dobîndit conformaţii noi, purtînd pecetea elenismului şi a ortodoxismului, astfel că nu au lăsat decît urme discrete în onomastică şi toponimie.

O situaţie cu multe trăsături comune se înregistrează şi în Bulgaria. Colaborarea îndelungată pe plan militar, dublată de frecvente alianţe matrimoniale, între al Doilea Tarat şi cumani a produs contaminări între comunităţile vlaho-bulgare *y* bulgare, pe de o parte, şi cele turanice, pe de altă parte, perceptibile pe durata mai multor decenii, cu prioritate la polul de sus al societăţii. Infuzia elementului seminomad în pătura suprapusă a piramidei sociale din lumea romanică şi slavă

Ioannis **Cantacuzcni** *Historiarwn libri* //•', od. L. Schopen, I, Bonn. 1828, P-Gregoras, I, p. 296.

[3711] *FHDR,* IV, p. 182-185 *(Cronica Mareei).* Cf. şi D.M. Nicol, *The DespotO** Epiros, 1267-1479. A* ***contribution*** *Io the hisiory of Greece in the micldle ages.* Cambii V 1984, p. 38-40; M.C. Bartusis. *The Laie Byzanline Army...* , p. 27.

[j71] Ioannes Cantacuzenos, I, p. 35. CC. şi A. *L* Laiou, *Constantinople and the* ***l*** *The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-132$,* Cnmbridge, Mass.. 1972. p. [282;]..,',,| Bartusis, *On the Problem...* , p. 13. Sch iţind un tablou al spectrului demografic şi P° .j **Europei** de Sud-Hsl. un geograf anonim clin primii ani ai secolului al XlV-lca P [t] misionar ce aparţinea ordinului dominican sau franciscan menţiona în vecinătatea '>P[U'] [a] hotarelor Bizanţului pe bulgari şi cumani (Anonymi geographi *Descripţia Europe"-' "* [ci] *(Descrierea Europei Orienta/e* de Geograful anonim) *(IIR. II).* 1934, p. 15, 39). evidenţia câ turanicii nu deveniseră încă o comunitate ignoiabilă.

[37:] Ioannes Cantacuzenos, I, p. 259.

Hionalâ, începută încă în epoca de formare şi consolidare a statului Asăneştilor ■nuat chiar şi dii;\"i marea invazie mongolă, cînd grupul cumanic din Pcninsi nică se depotenţasc prin dezmembrarea uniunilor tribale şi mai ales pi sul nucleului său central din arealul ponto-caspic.

Numeroase notabilităţi din vîrful Taratului erau de origine cumană. tă ipostază se atla Ghcorghc 1 Terter, căsătorit cu sora lui Toan Asan % si răsplătit cu demnitatea de despot' \ ulterior devenit ţar al Bulgar anii 1279 şi 1292. Tot o ascendenţă **cumană** avea şi despotul Eltimir, **fri** Gheorghe I Tcrtcr şi unchi al ţarului Theodor Svetoslav (1299-1322), preci v(ihail Şişman, despot la Vidin în primii ani ai secolului al XlV-lea'[7"15] melnicele de la Boiana şi Poganovo este menţionat „despotul ţar" Kumt rsonaj neatestat în izvoare de altă categoric. în cel dintîi el este precedat Gheorghe şi Terter (copistul avînd impresia că sînt două persoane, cînd realitate era vorba doar de una: Gheorghe I Tcrtcr) şi succedat de Thcod Svetoslav, iar în cel dc-al doilea este flancat de Gheorghe şi, respectiv, Teretie Terter) (copistul comiţînd aceeaşi eroare).[17"']

în a doua jumătate a secolului al XlV-lca, numele de Tcrtcr era purtat, asemenea, de unul dintre copiii lui Dobrotici. reputatul conducător al **formaţii!** statale cu capitala la Cavarna, ceea ce nu ar exclude o înrudire a despoţilor din siu Dobrogei şi nord-estul Bulgariei cu dinastia de origine cumană a Terterilor.[3"6] Aci fiu al lui Dobrotici, care a dobîndit drept apanaj oraşul Dristra (Silistra), ar fi emis propriile emisiuni monetare spre mijlocul celei dc-a doua jumătăţi a veacu amintit.[377]

Aşa cum s-a remarcat, numele dinaştilor bulgari, nominalizaţi în rîndurile an noare, prezintă asemănări cu cel al unei notabilităţi cumane din regiunea Doneţulu ce acţiona în 1185 împreună cu hanul Konceak împotriva ruşilor - transcris sub gra rer'trobici [7X], a cărui formă oriuinală se consideră a fi Tcrtor-oba.[379]

---

*" Pachymeres, II, 1984, p. 566-567.

I.A1. Biliarsky. *The Despots in Mediaeval Bulgaria,* în *Byzantinobulgarica, i* 1995, p. 150-151.

I- Dujcev, *Izâ starata bălgarska kniznina.* II. Sofia. 1944, p. 199.

P. Diaconu, *Cumanii şi originea...* , p. 283-288. Cf. şi (i. Atanasov. *Osce vednăz* D ■>•, a "a *goganzite,* în *Bulgărite* v *Severnolo Pricernomorie.* V. Veliko Târnovo. 19(v- **«1-237.**

nai ■ Diaconu, *O formaţiune stalală la Dunărea de Jos la sfîrşihtt secolului al XIV-,* \ C U t a *P"nâ* î^ *prezent,* în *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie,* 29. 1978, 2

JP-let., col 641. °- Pritsak, *The Polovcians...* p. 375-376

Concomitent cu confraţii cumanilor pripăşiţi la sudul Dunării de Jos, trib, aflate sub autoritatea lui Kuthcn au obţinut în 1239 permisiunea regelui Bcla IV C se aşeza în Ungaria[38]". Lor li s-a pretins convertirea, care a fost acceptată î J g p , p îp.su ^ J convingere[31]", fapt ce avea să se confirme ulterior. Potrivit estimărilor lui Roop.-' numărul războinicilor veniţi se ridica la 40 000, la care se adăugau membrii familiilor. Acestora li s-au repartizat mai multe locuri de aşezare nu numai pentr mulţimea nu le permitea amplasarea într-o zonă compactă, ci .şi pentru a-i disn " întrucît reprezentau o veritabilă forţă, capabilă să pună în pericol stabilitatea statal"

Peregrinările neautorizate, distrugerea recoltelor şi diverse alte abuzuri i făcut nepopulari în tot regatul, ceea ce a dus la asasinarea lui Kuthen, bănuit legături secrete cu mongolii, care tocmai trecuseră graniţele Ungariei. Suprim» conducătorului suprem a provocat indignarea conaţionalilor săi, care au decis să p|Cc în Bulgaria, părăsindu-1 pe Bela IV cînd avea cea mai marc nevoie de sprijin împn triva oştilor lui Batu-han.'™2 Ei au revenit în Ungaria prin 1245 sau 1246, ceea ce rezultă din faptul că în acest din urmă an, în incursiunea întreprinsă de Bela IV in Austria, suveranul ungur era însoţit de cumani, care s-au ilustrat prin masacrări şi pnn robirea mai multor mii de oameni.'[81] Cu toate că duşmanul lui Bela, ducele Fricdiich II - a cărui comportare faţă de el în vremea invaziei mongole din 1241 nu fusese deloc cavalerească -, a fost omorît de o săgeată în lupta de pe Lcitha din 15 iunie 1246, campania nu s-a terminat favorabil pentru regele Ungariei."[4]

Deznodămîntul bătăliei a avut repercusiuni de durată nu numai asupra Austriei, ci şi pentru arealul înconjurător, deoarece, prin dispariţia lui Fricdiich, se stingea linia masculină a casei Babenberg, motiv de a se declanşa dispute acerbe pentru tronul vacant, printre pretendenţi numărîndu-sc şi suveranul arpadian. Ambiţiile sale nu au fost congruente cu interesele nobilimii din Austria, unde, după un *interregnum** aproape trei ani şi domnia cu durată aproximativ egală a lui Hermann de Badcn, în» doua jumătate a anului 1251 a fost desemnat duce Olakar (Ottokar) II Pfenig moştenitor al tronului şi viitor rege al Bocmici. Din acel moment conflictele a vecinii din Ungaria, care revendicau Stiria şi alte teritorii austriece, s-au aeutizat |

[3SI] *Continualio Sancmcemis II,* ed. W. Waitenbacli. în *MGH. S,* IX, p. 640 ("" \ evenimentul este datat greşit în anul 1241).

[351] Alberic, 1855, p. 625.

[352] Rogerius. p. 22-30. 35-37, 61-69. 74-76. pc(U.

[3X3] Hermanni Altahensis *Annales,* ed. Ph. Jaflc, în *MGH, S,* XVII. cel. G ^ ' u $■ Hannoverae, 186), p. 393; *Anonymi chronicon rhyihniicuni,* ed. VV. Waltenbach. 'n XXV, Hannoverae, 1880, p. 362. ^ p.

[1X4] *Chronici Hungarici...* . p. 468: *Chronicon Monaceme,* p. 82; Henric de M » 207.

ajientizat, astfel că escadroanele turanice s-au dovedit a fi binevenite pentru jeni.

Cumanii reîntorşi în Regatul ungar au fost colonizaţi în centrul Cîmpici nice (fig- 56), ce suferise distrugeri şi depopulări masive în urma marii invazii - P[01]"^[1] unu' act [re]8[a'] ^[m] 1279, teritoriile ce li s-au conecdat iniţial de către erau situate între Dunăre şi Tisa, iar la est de acest ultim curs de apă pe valea « <oj şi în interfluviile formate de Mureş şi Criş şi, respectiv, de Timiş şi Mureş.

hartă întocmită de Wolfgang Lazius în 1570, în perimetrul central al Ungariei, la j est de Pesta, era nominalizat CVMANORUM CAMPVS, alături de care fuseseră rate mai multe cornute mari şi mici (fig. 54), ceea ce sugerează o zonă cu nlnate disponibilităţi pentru creşterea vitelor. Aceeaşi impresie o degajă şi harta aariei executată în 1579 de Johanncs Sambucus - inclusă, ca şi cea a lui Lazius, în lebrul atlas al lui Abraham Ortclius -, în care, aproximativ în acelaşi loc din arealul de cîmpie dintre Dunăre şi Tisa, este redată o cireada de bovidee, în vreme ce etnonimul CVMANI a fost coborît spre sud, în vecinătatea confluenţei celor două cursuri de apă.'

Spre a consolida legăturile cu turanicii primiţi în Regat, Bela IV şi-a căsătorit fiul cel mai mare şi moştenitor al tronului, Ştefan, cu o cumană™[7] - care după botez avea să poarte numele de Elisabeta -, gest grăitor pentru statutul special rezervat noilor veniţi, cotaţi drept foarte utili în perspectiva previzibilă a unei repetări a invaziei mongole. Regele Bela a fost scutit de o asemenea încercare, dar ocaziile de a beneficia de potenţialul militar al cumanilor nu au lipsit.

Din raţiuni deja evocate, contingentele turanicilor au fost folosite **prioritar** împotriva vecinilor de la hotarele vestice ale Regatului, cu o consecvenţă care a atras oprobriul contemporanilor.[3ss] încă înainte de înscăunarea lui Ottokar, Bela IV a iniţiat [ln] 1250 o incursiune asupra Austriei, în care cumanii au incendiat şi devastat calităţile de lîngă graniţă."[9] Acţiuni de amploare s-au succedat frecvent începînd

---

E. Hurmuzaki, I, p. 427.

[3X6] Abraham Ortelius, *Thealrum O/bis Terrarum,* 1580, hărţile 76-77. CI", şi A. Pâloczi n, in *A kunok emlâke magyarorszâgon. Regâszcti kiâllitâs Kiskunfălegyhăzăn a Kiskun* \^[mban' I9]*S5. augusztus 9-tol 1986. mârciii.s 31-ig,* Kiskunfelegyhâza, 1985, p. 23 (harta lui Olah [e]l[e] cartografice îşi aveau suport în literatura cărturărească anterioară. Cf. Nicolaus SfQ— *(fiungaria): In his inter Damibhim et Tihiscum locis ad septemlrionalem campus* ÎK/"[0]"[1]"" *in qno Cumani.? per sedes sive, ut ipsi vacant, sessiones dividunlvr,* Kopj. . ^-[ar]*>onicorum Pragensium conlinualiones Cosniae,* 3, *Annales Otakariani,* ed. R. [e]>[3]jn A/G//, *s,* IX, p. 182; E. Hurmuzaki, I, p. 261. !>C,[p 6s] "'«or/o *annorum 1264-1279 {Annales Austriac),* cd. W. Watlenbach, în *MGH,* S,

■ [3]V

L *%c[e] l°[nt]"i"atio Mel/icensis,* cd. VV. Wallcnbach, în *MGH, S,* IX, p. 508; *Auctarium* [e]*'ense,* ed. W. Wattenbach, în *ibidem,* p. 647.

Fig. 54. *Cumanorum Campus* redat pe o hartă a Cîmpiei Pannonice întocmită în 1570 de Woll'gang La/ius.

din 1252, cînd numeroasa armată cumană, trimisă să prade Moravia, a făcut multe victime atît printre mireni, cit şi printre clerici."[1]" în acelaşi an, distrugeri şi masacre ale cumanilor s-au înregistrat şi în **Austria.**[391]

în 1253 o oaste alcătuită din cumani şi **unguri** a invadat Austria şi Moravi"- pentru ca, în anul următor, după alte lupte, să se încheie pace cu ducele Ottokar (încoronat în 1253 ca rege al Boemici). Probabil că la una din incursiunile <!'

'i;o *Canonicorum Pragensium* ***continuationes*** *Cosmae*. ***Annalium*** *Pragensiui" P*[cltS] R. Kopke, în *MGH, S,* IX, p. 174; *Continuat io Lambacensis.* ed. W. Wattenbach. în ' ",;// 559; *Annales Sancti Rudbeiti Salisburgenses,* ed. W. Waltenbach, în *ibidem,* p. 792; *A chronicon rhythmicum,* p. 363.

[91] *Continuatio Mellicensis,* p. 508; *Annales Sandi Rudberti Salisburgenses.* P- " .,, 3*)2 J/7/î^

'" Hermanni Altahensis *Annales,* p. 395; *Canonicorum Pragensium.*■■■ j *Pragesium pars /,* p. 174; *Annales Sandi Rudberti Salisburgenses,* p. 792; I- "' *jâsz-kimok tortenete,* II, Kecskemel, 1873. p. 406-407.

1254 se referea în anul 1255 episcopul de Olomouc, cînd dcplîngea pîngărirca şi -Harea cvasitotală a unei biserici din Moravia.[TO]

în războiul din 1260 cu regele Ottokar II, care a necesitat ample concentrări de t've o pondere foarte însemnată în armatele lui Bela IV au deţinut-o cumanii C Huşi de „ducele" lor Alpra.'[94] Desigur nu întîmplător, atunci cînd papa Alexandru c informat pe cale epistolară de suveranul Bocmiei asupra componenţei oştirii ice cumanii sînt enumeraţi pe primul loc, nu numai înainte de slavi, secui, âni etc, ci chiar înainte de unguri.[1'"] Cu toate că dispunea de forţe redutabile. I IV a suferit o grea înfrîngere în bătălia de la Kroissenbrunn"[W6], ceea ce i-a mperat un timp elanurile belicoase.

Ataşamentul faţă de auxiliarii săi turanici i-a rămas însă constant. Sugestiv în ,cest sens ni se pare şi faptul că în 1260, cînd înalte instanţe ecleziastice l-au tentionat pe regele ungur asupra stăruinţei cumanilor în necredinţă şi a dușmăniei afişate faţă de biserică, acesta s-a grăbit să-i disculpe cu toată abnegaţia, subliniind că, dimpotrivă, ei s-ar arăta extrem de receptivi la propovăduirea dominicanilor.[3'"] Perpetuarea chestiunilor litigioase în raporturile cu Ottokar, în pofida semnării unui nou tratat de pace, îl făcea desigur pe Bcla să fie plin de menajamente faţă de cumani, pe ale căror servicii conta în mod deosebit. Opţiunile lor religioase erau departe de a fi în conformitate cu pledoariile regale. Un sfert de veac mai tîrziu, cronicile contemporane continuau să-i desemneze pe cumanii din Ungaria drept „păgîni"'[9x], iar

---

[393] E. Hurmuzaki. I. p. 275.

[94] *Chronici Hungarici... .* p. 496; *Cronica pictată de la Viena.* p. 96, 219-220; Henric deMiigeln, p. 207; *Chronicon Bitden.se.* p. 201: Johannes de Thurocz, p. 137; Veil Arnpeck, *Sămtliche Chroniken,* cd. G. Leidingcr, Miinchen. 1915 (reimprimat Aalen, 1969), p. 758 *{Chronicon austriac uni);* Bonilni, 11. p. 184.

Johannis de Marignola *Chronicon,* cd. .1. Hmler. în *Fontes renan Bohemicaruin,* 111. Praga, 1882, p. 559.

30K *n.*

Uwonicon Marchiae Tarvisinae el Lomhardiae aa. !20~-12~(). ed. L. A. Botteghi, în l- Muratori, *Remm Italicarum Scriptores,* Ni; G. Carducci şi V. Fiorini, VIII, 3, Cittâ di l0> 1916, p. 46; *Cronica S.Peiri Erfordensis moderna,* cd. O. Holder-Egger, în *Scriptores* (4? *ermar>icanmi in vsum scholarum ex Momimentis Germanice historici separatim editi.* S,/ 0Verae et Lipsiac, 1899, p. 250; Cosmae *Chronica Boemorum.* în *Fontes historiae* e(j . Oe' Xl^ Sofia, 1965, p. 70; Johannes Victoriensis, în *Fontes remm Germcmicanim,* 1. °'*aka'*■*' Boehmer> Stuttgart. 1843. p. 292-293; *Canoniconim Pragemium..... Annales Ar,nni* ' P" '81-185; *Continttatio praedicatorum Vindohonensium.* în *MGH, S,* IX, p. 728: *innQle eres"eimenses.* ed. O. Abcl, în *MGH, S,* X. ecl. G. II. Pertz, Hannoverae, 1852. p. 24: llai>nov S *lllsthlae Palavini,* ed. Ph. Jalîe. în *MGH. S.* XVIIII [= XIX], cd. G. II. Perl/. „)7rae- 1866, p. |81; *Braunschweigische Reimchronik.* p. 560. CI". *ş* notele 394 şi 395. i% E- Hurmuzaki, I, p. 295-296.

A*nales Po/onorum IV,* ecl. R. Rocpcll şi W. Arncll. în *MGH. S.* **XVIIII** [= XIX], p.

L

specificarea expresă a confesiunii creştine a cîtorva turanici din comitatul Bai-. , documente emise în 1284[W]" şi 1292[40]" relevă că actul convertirii lor reale rcpr[e?] '" atunci un element ce nu ţinea de normalitatc.

întrucît Bela IV a fost nevoit în anul 1261 să accepte conducerea bicef-i-Ungariei, prin conferirea titlului de ***rex iunior*** ţiului său, acestuia i s-au con- ' teritoriile de la est de Dunăre, unde se aflau şi principalele sălaşe ale cumanilor a ■ •' că Ştefan cumula şi demnitatea de ***domimis*** *Curmnionim.* Cînd, nu mult după ace au izbucnit gravele neînţelegeri între cei doi suverani, Bela - încâlcind un angajan prealabil[401] - a reuşit să-i atragă de partea sa pe turanici, astfel că detaşamente ale i au fost prezente la acţiuni militare din Transilvania, unde se repliase moştenite **trocului,** cu toate că acesta, fiindu-Ic şef direct, încercase, la rîndul său, să ■ asocieze.[402]

Conştienţi de statutul lor privilegiat în structurile militare ale Regatului arn[a] dian, cumanii nu îşi manifestau disponibilitatea de a se conforma normelor vietj creştine, în concordanţă cu apelurile perseverente ale înaltelor foruri bisericeşti. Aflai în ultimele luni ale păstoririi, papa Urban IV revenea în iulie 1264 asupra acuzaţiilor privind comportamentul cumanilor, care renegau convertirea, luau în derîdere preceptele creştine, pîngăreau lăcaşele de cult şi comiteau diverse abuzuri şi chiar crime. De aceea, el solicita celor doi arhiepiscopi din Ungaria măsuri intransigente, pentru a pune capăt acestei situaţii, ce putea degenera în pierderea autorităţii bisericii romano-catolicc în Regat. Drept sancţiune extremă împotriva celor ce nu respectau dogmele creştine se preconiza expulzarea din ţară.[4W]

Lucrurile nu dădeau semne să se remedieze, din unghiul de vedere al Curiei, nici în anii următori. Ca şi Bela IV, urmaşul său Ştefan V (1270-1272) avusese intenţia de a-i dispersa pe cumani în tot Regatul, pentru a-i face mai docili, dar. întîmpinînd desigur opoziţia lor, a trebuit să renunţe la acest plan[404], cu atît mai mult cu cît aportul turanicilor în cadrul întreprinderilor războinice externe nu putea fi ignorat. Spre sfîrşitul anului 1270, în expediţia din Austria, Ştefan V contase pe[un] număr mare de cumani, de vreme ce, atunci cînd fac referiri la componenţa oşO' regale, unele izvoare îi nominalizau înaintea ungurilor[4"5] sau îi amintesc nun»> P[1]

---

[399] 1. Gyârfăs, II, p. 450.

[400] *Ibidem,* p. 459.

[401] E. Hurmuzaki, I, p. 301 (act din decembrie 1262).

[402] ***Ibidem,*** **p.** 316 (act din februarie 1264).

[m] *Ibidem, p.* 317-319.

[4(14] Simon de Keva, p. 187.

Mmon ae Keza, p. ifw. ^|\.

[405] ***Continuat*** *io* ***VI*** *minoritae Erphordiensis,* ed. O. IIolder-Egger, în *MGH,* ^ ^ Hannoverae, 1879, p. 213; *Contimialio praedicatomni Viiulobonensium,* p. 728; *to* *,^ii* *Ckntstroneoburgensis VI,* cd. W. Wattenbach, în *MGH, S,* IX. p. 743; *Annales SancH* *$* *Salisburgenses,* p. 798. în alte cronici ungurii sînt menţionaţi înainte de cui[1]

ici[4"]- [n anu' urm^tor incendierile, jafurile şi capturările de prizonieri datorate rilor şi cumanilor sînt din nou semnalate în Moravia şi Austria[407], prilej cu **csre** 'le si-a completat contingentele auxiliare cu ruşi, bizantini, bulgari şi **români.**[4""] tia nu deţineau însă o pondere prea însemnată, spre deosebire de cumani, ale - *r* efective numărau 30 000 de călăreţi.[4"1']

Chiar în anul suirii pe tron a lui Ladislau IV (1272-1290), trupele de unguri şi [a]ni erau din nou angajate în disputele cu regele Ottokar II,[4"'] pentru ca, în 1273, , „3 «r lanseze în incursiuni în Carinthia şi Moravia, ceea ce a declanşat reacţii [jce] ale celor atacaţi, care, Ia rîndul lor, au pătruns în vestul Ungariei.[41'] în timpul [1] râtului [ju]j Ladislau, de anarhia care a cangrenat Regatul din cauza disputelor f udale au profitat desigur şi cumanii, prin abuzurile săvîr.şite pe scama locuitorilor din preajma domeniilor deţinute. Ei l-au însoţit pe rege în războiul purtat alături de Rudolf de Habsburg împotriva lui Ottokar II. avînd o contribuţie îndemnată la victoria decisivă repurtată la 26 august 1278 la Durnkrut"', în care bunicul Iui Ladislau IV a fost pe deplin răzbunat pentru înfrîngerea suferită cu 18 ani în urmă la Kroissenbrunn, localitate situată pe valea Moravei (March), la mică distanţă de Diirnkrut. Drept rezultat al acestui succes, Casa de Habsburg înlătura un adversar de temut şi prelua stăpînirea integrală asupra Austriei, ceea ce va constitui începutul ascensiunii sale pe

---

Contimialio C/austroneoburgensis IV, ed. VV. Waltcnbach, în *MGH, S,* IX. p. 648; *Continuat/o Vindobonensis,* în *ibidem,* p. 703.

[116] *Continua/io Mellicensis,* p. 509; *Conlinualio Zwetlensis III,* cd. W. Wattenbach, în *MGH, S,* IX, p. 656.

Hcrmanni Altahcnsis *Annales,* p. 406; *Conlinualio Claustroneoburgensis **IV,*** p. 64S; ***Continuatio** predicatomm Vindobonensium.* p. 729.

Contimialio Claustroneoburgensis VI, p. 743.

Continuatio Vindobonensis. p. 704.

Continuatio Claustroneoburgensis VI. p. 744.

Hermanni Altahcnsis *Annales,* p. 407; *Conlinualio Vindobonensis,* p. 704.

4P

Canonicomm Pragensium... , Annales Olakariani. p. 192; *Continuatio Mellicensis* ■ '0; *Continuatio Lambacensis,* p. 561: *Historia annomm 1264-1279... ,* p. 653; *Continuati* ***o*** **"*>bonensis,* p. 709-711; *Conlinualio praedicalorum Vindobonensium,* p. 730-731; 8(17 *"1"atl° Claustroneoburgensis VI,* p. 745; *Annales Sancti Rudberti Sa/isburgenses, p.* Cv"[805'] *Anmles Colmarienses minores,* ed. Ph. .Talie, în *MGH. S,* XVII, 1861, p. 192: ^ °*nicon Colmariense.* ed. Ph. .Talie, în *ibidem,* p. 250; *Conlinualio Altahensis.* ed. Ph. Mie. *Ger* [S/"'] ^' 410-411; Heinrici de ITeimburg *Annales.* în *ibidem.* p. 716; *Fontes reriim* [283]"'O"'CCf[7]"«. II, ed. J.Fr. Boehmer, Stutlgart, 1845. p. 61-62 *(Clvonicon Colmariense),* Sijv,„ *(Cronica S. Petri Erfordensis moderna).* 429-431 (Eberhardi Altahensis *Annales):* T ^[e]za. p. 185-186; Magnus. în *Scripiores rerum Prussicarum.* III, cd. Th. Hirsch, M. /' '-■ Strehlke, Leip/ig, 1866. p. 417; Thomac Tusei *Gesta imperatonim et pontificum,* ^ r , în *MGH, S,* XXII, lhinnoverne. 1872. p. 526.

scena politică europeană, unde îşi va rezerva un rol de prim rang vreme de o jumde mileniu.

Punîndu-se capăt îndelungatului conflict cu suveranul Boemiei şi al Au-Ladislau IV s-a decis să ofere rezolvare problemei cumane din Ungaria, îm turanicii, organizaţi în şapte seminţii *(generationes),* nu renunţaseră la modul i viaţă tradiţional, locuind în corturi şi case/iurte de pîslă, ceea ce presupunea u nomad sau seminomad. O parte a lor nu primise botezul, iar alţii se convertiseră *] i.* formal şi continuau adularea idolilor şi celelalte practici păgînc. La insistenţele te ale lui Filip, episcop de Fermo şi legat al Scaunului apostolic în Ungaria, Polon. Cumania, regele a convocat pe căpeteniile cumane Uzuz şi Tolon, cărora le-a sm jurămîntul de a accepta sedentarizarca, convertirea, păstrarea credinţei creşti abandonarea cultelor păgîne, restituirea proprietăţilor ocupate samavolnic Evocînd cele convenite, suveranul se angaja la 23 iunie 1279 ca, în caz de nconorare angajamentelor, să pornească împotriva cumanilor din Regat şi din teritoriile supuse coroanei o mare expediţie, menită să-i oblige cu forţa să se conformeze deciziilor curţii şi ale înaltului clcr.[4n]

într-un alt act, din 10 august 1279, regele revenea - tot impulsionat cu obstinaţie de episcopul Filip - asupra necesităţii ca turanicii să-şi respecte îndatoririle impuse, la care subscriseseră Alpar (Alpra), Vzur [Uzur] (numit Uzuz în actul din 23 iunie) şi celelalte căpetenii ale lor. Pentru a-i constrîngc să-şi ţină promisiunile, celor şapte seminţii cumane li s-a pretins să ofere cîte un ostatec. Documentul menţionat Ic reamintea obligaţia de a răspunde apelului de convocare în ostile regale, stabilind o disjuncţie în prerogativele judecătoreşti ale palatinului şi cele al judelui seminţiilor cumane. Totodată, li se cerca imperativ să elibereze pe prizonierii creştini luaţi în cuprinsul Regatului şi în ţinuturile dependente.[414] Cu tot tonul decis al stipulaţiilor celor două acte emise în cursul anului 1279, Ladislau IV Cumanul nu numai că s-a arătat inconsecvent în urmărirea aplicării lor, dar chiar 1-a obstrucţionat pe legaW[1] Scaunului apostolic să-şi exercite atribuţiile, ceea ce a determinat la 9 decembre 1279 o intervenţie iritată a papei Nicolac III, care nu se sfia să profereze ameninţau **adresa** suveranului.[415]

Profitînd de lipsa de fermitate a acestuia, în anul 1282 (după unii istorici 1280) cumanii au cutezat să se ridice împotriva sa cu toată energia, dedînd totodată la prădăciuni. în calitate de conducător al lor cronicile latino-maghia[re] nominalizează pe Uzuz/Uzur, Tolon sau pe Alpar, ci pe un anume Oldanur

---

[413] E. Hurmuzaki, I, p. 421-423.

[414] *Ibidem,* p. 426-429.

[415] *Ibidem,* p. 430-434.

[416] *Chronici* ***Hungarici...*** . p. 471; *Chronicon Posonien.se,* p. 44; Hcnric *tic* 209; *Chronicon* ***Budense,*** p. 207; *Chronicon Duhniccnsc.* în *Historiac Hwigci*

../?). Atît cronicile cît şi diplomele regale îi acuză pe răsculaţii cumani de intenţii «te faţă de suveranul ungur[417], dar este posibil ca revolta lor să fi fost în realitate litiată de presiunile la care au fost supuşi, în scopul de a-şi abandona modul de ■ credinţele ancestrale, de a le limita drepturile, de a se conforma tară echivoc ujj sedentar şi cultului creştin.

în faţa primejdiei ce plana asupra Regatului, Ladislau IV a intervenit în **mod** şi» [cu] toate că armata sa a înregistrat pierderi însemnate, a reuşit să-şi zdro-ă adversarii lîngă lacul Hood.[4ls] Puşi în derută, unii dintre ei şi-au abandonat liile şi avutul şi s-au refugiat în regiunile controlate de mongoli.[419] Regele nu a totuşi să se dispenseze de un nucleu de bază din structura militară a ţării şi a tiat o expediţie menită să-i readucă pe fugari. Potrivit unui act din 1288, cumanii se ■ jreptaseră spre hotarele tătarilor, dincolo de munţi *(de fwibus et terminis Tartaronim […], vltra alpes),* unde strămoşii suveranului ungur nu ajunseseră iciodată.[420] Documentul avea desigur în vedere teritoriile extraearpatiee româneşti din preajma Imperiului Hoardei de Aur.

întrucît cumanii s-au alăturat mongolilor în invazia din Ungaria şi Transilvania din 1285,[42'] în unele cronici se pretinde că respectiva expediţie ar fi fost declanşată drept urmare a îndemnului turanicilor,[422] fapt mai puţin probabil, dat **fiind** că în aceeaşi perioadă Hoarda de Aur a întreprins atacuri în Polonia şi în Balcani, ceea ce sugerează strategii de anvergură şi nu interese zonale limitate. în schimb, contingentelor de cumani rămase în Regatul arpadian li s-au încredinţat misiuni războinice

---

domestici, Scriptores, III, cd. M. Florianus. Lcip/ig. 1884 p. 106-107; Johannes de Thurocz, p. 'TM; Petrus Ransanus, *Epithonut renim Hungararum ici est annalium omniwn temponim liber primusetsexagesimus,* ed. P. Kulcsâr, Budapesta. 1977. p. 132.

"' E. Hurmuzaki, I, p. 444. 447, 488. 502; Simon de Kc/a, p. 1 87. Ci", şi nota 416.

""Cf. nota 416.

Simon de Keza, p. 187.

420 „ Tr '

E. Hurmuzaki, I, p. 485.

421

|, *Chronicon Claustro-Neoburgense,* în *Scriptores rerum* ***Austriacanim,*** I, ed. **II.** Pe/. ■' 1721, col. 468; Pallrami seu Val/onis *Chronicon Austriacum,* col. 720; Anonymi (,■ nsis *Chronicon,* col. 861 (unde expediţia este datală eronat în 1287); *Continuatio* <foi e'w's, **p.** 713. Cf. şi P. Iambor, *Atacurile cumano-tătetre asupra Transilvaniei I,* 0*0 ***in a*** C/1(. ^ *'otate a veacului al Xlll-lea.* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie* ***apoca,*** XVII, 1974, p. 211-223.

Chronicon Zagrabiense cum textu chronici Varadiensis collatum, ed. E. Szenlpetery, ' ' P- **213;** *Chronici Hungarici... ,* p. 472; *Chronicon Posonien.se,* p. 44; *Chronicon Cense* > p. 83; Johannes de Thurocz, p. 139.

împotriva Austriei în anul 1283 , precum şi în 1284, cînd, alături de ungu$_r$; atacat o cetate din zona de graniţă.[4"4]

Prin înfrîngerea rebeliunii din 1280/1282 şi plecarea clementelor mai recalcit vigoarea cumanilor din Ungaria şi implicit veleităţile lor anarhice s-au diminuat î$_n$ C' paradoxal, însă, tocmai atunci firea uşuratică a regelui Ladislau IV Cumanul, n$_c$. sincer rînduieliior creştine, dar cu apetenţă pentru anumite cutume orientale, 1-a făcut - apropie în mod vădit de supuşii săi turanici. înconjurat de gărzi alcătuite din nione i musulmani şi de concubine cumane, începînd din 1287 regele a intrat în conţi■'' ireconciliabil cu o parte a nobilimii şi cu înaltul cler. astfel că împotriva lui s-a p$_{ro}$n$_u$ anatemizarea.[425] Cronicile pretind că a fost omorît în anul 1290 chiar de către prieteni ■•■ cumani,[426] deşi erau ţinuţi la mare cinste, dar nu este exclus ca asasinatul să se fi corni instigarea baronilor care îl duşmăneau, prin aceasta dispărînd o ameninţare ce ar fi f capabilă să devieze evoluţia statală pe o orbită imprevizibilă.

Urmaşul său la domnie. Andrei III (1290-1301), ultimul suveran cu ascendent" arpadiană, dispunea, de asemenea, de auxiliari cumani, pe care i-a folosit fie h ciocnirile cu Austria din anul 1291, cînd a beneficiat şi de cooperarea unor detaşamente de români şi ruteni,[4"7] fie trimiţîndu-i - în 1298 - în ajutorul lui Albreclu de Habsburg împotriva adversarilor săi germani.[42S] Tot în vremea stăpînirii sale, cumanii *(Cumani clicii* ***vulgtiriter*** *Cutume)* şi ungurii au întreprins un raid în Polonia, unde în 1300 au prădat, între altele, mănăstirea Micchow.[429] în anul 1304, cînd coroana Ungariei revenise regelui Boemiei Vcncel/Wenzel (Waclaw/Vâclav), clementul militar cuman este, de asemenea, amintit în cronicile vremii.[410]

Cavaleria uşoară **cumană** a continuat să deţină o pondere relativ însemnată în armatele regilor angevini ai Ungariei, ca trupe de şoc, şi în secolul al XI V-lea, ilustrîndu-sc în mai multe campanii de notorietate. Astfel, cînd **Friedrich** III cel Faimos, duce«

---

[423] *Annales Sandi Ruclberti Salisburgenses.* p. 808.

[424] *Continuatio Vimlobonensis,* p. 712.

[425] E, Hurmuzaki, I. p. 463-465. 475-479. 492-497, 499-500; Thomas Ebendori* *Cronica Austrie,* ed. A. Lhotsky. în *MGH, Scriptnrcs reriini Germanicanim,* NS. **Berlin-Zurich,** 1967, p. 192-193.

[426] *Chronicon Zagrabiense... .* p. 213; *Chronici Hungarici... .* p. 473-474; *Chro Monacense,* p. 83; *Continuatio Vimlobonensis,* p. 716. în *Chronicon Posoniensc, P-* indică numele la doi dintre ucigaşii regelui: Arbu/ şi **Turtei.**

[427] *Chronicon Claustro-Neobiirgense,* col. 470; Anonymi Lcobiensis *Clv<>*[I1icl)] 874; *Continuatio Vimlobonensis,* p. 716: Thomas **Ebcndorter,** p. 200-201.

[4~H] *Chronicon Colmariense,* p. 264; *Continuatio Vimlobonensis,* p. 720.

[429] *Annales Mechovicnses. câ. R.* Ropell şi W. Arndt, în *MGH. S,* XVIIII [= X' 668; *Rocznik MiechoM'ski,* in ***Monumenta*** *Poloniae Historica,* II, p. 883.

[430] *Continuatio Zwetlensis III,* p. 660; *Annales Zwc/lenses,* cd. VV. Waltenbaoh-' *S,* IX, p. 680.

^ja şi rege romano-german, şi fratele său Hcinrich au invadat Bavaria în anul 1322, ci taU - drept urmare a conlucrării cu Carol I Robert de Anjou (1308-1342) - şi pe agente de unguri şi „păgîni",[411] termen prin care cronicarii anonimi ce furnizează - matia aveau desigur în vedere pe cumani, semnalaţi şi în alte izvoare între efectivele or celui dintîi dinast angevin urcat pe tronul Ungariei.[412] Un detaşament de unguri şi [i a fost trimis în ajutor şi regelui Poloniei Vladislav I cel Scurt (Lokictek), cînd ta i-a atacat în 1330 pe cavalerii teutoni din Prusia, ale căror teritorii au suportat astările duşmanilor timp de patru zile, ceea ce 1-a silit pe marele maestru al ordinului, •*H* mervon Orseln, să încheie pace cu suveranul polon.[411]

Nu întotdeauna, însă, aportul militar al cumanilor s-a dovedit eficient. în ternbrie 1330 ei l-au însoţit pe Carol Robert în Ţara Românească, într-o expediţie viza readucerea lui Basarab sub suzeranitatea maghiară. Cumanii aveau astfel nlejul de a reveni într-un teritoriu în care, cu numai un secol mai înainte, strămoşii ior deţinuseră poziţii importante. Atacată inopinat de români pe drumul de întoarcere, într-o zonă muntoasă, oastea regală a fost aproape în totalitate nimicită, însuşi suveranul salvîndu-şi cu greu viaţa, în vreme ce importante notabilităţi şi-au sfîrşit zilele pe cîmpul de bătaie. Fiind surprinşi într-un perimetru total inadecvat aplicării tacticii lor specifice de luptă, cumanii au înregistrat şi ci pierderi nenumărate: *Cumanonim denique corniii ineslimahi/is el pliirima imillitiido.*[w]

Cu toate că se stabiliseră de cîtcva decenii într-un stat unde prescripţiile vieţii creştine erau acceptate de aproximativ un sfert de mileniu şi fuseseră mereu ţinta întreprinderilor misionare, cumanii au încercat să se sustragă, cu mai mult sau mai puţin succes, presiunilor prozelitice. Convertirea lor generală este fixată de apologeţii lui Ludovic I (1342-1382) în timpul domniei acestui reprezentant al dinastici de Anjou.[415] Respectivei aprecieri nu trebuie să i se atribuie un caracter exclusivist, deoarece un număr important dintre ei au acceptat tainele sfintului botez cu mult timp înainte, ceea ce, de altfel, se oglindeşte în diverse categorii de izvoare.

Continuatio Zwetlensis III. p. 666-667: *Chronicon de ducibus Davariae, 1311-1372,* lnF*ontesrerum Germanicarwn,* I, ed. J.Fr. Boehmer. p. 141.
432 .

Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 914, 921. 923.

Lhronica Terrae Pmssiae. în *Scriplores reruni Prussicarum,* III, p. 470; *Annales* dJroe Pn*<ssicae,* ed. W. Arndl, în *MGH, S.* XVIIII [= XIX], p. 692 (unele evenimente sînt p ui anul 1331). în alte izvoare nu se specifică participarea cumanilor la expediţie. CI". '861 on ^llr&' *Chronicon lerre Prussie.* în *Scriplores rerum Prussicarum,* I, Leipzig.

0*9Hii* ^"219; Joannis Dlugossii *erei* •XI, ed. Al. Przezdziecki. Cracovia. 1873, p. 130. seu Longini *Historiae Polonicele libriĂ'II,* în idem. *Op* •XI ed Al

P d i i
lipSe Ll*ironici Hungarici...* . p. 499; *Chronicon Budense.* p. 249. Specificarea *el pliirima* ThUr m alte variante ale pasajului. Cf *Cronica pictată de la Viena, p.* 111; Johannes de 45 Informaţia este înregistrată succint şi de Bonfmi, II, p. 209.
Johannes de Thurocz, p. 184.

Fig. 55. Inventarul unui **mormînt** din secolele XIIl-XIV, atribuit unui războinic descoperit la Kunszentmârton-Jaksorcipart (comitatul Szolnok).

3fX)

Cercetările arheologice efectuate în Cîmpia Pannonică, în localităţile unde se h'lisera cumanii, au relevat, pentru secolul al XlV-lca, menţinerea tradiţiilor vieţii din cu preponderenţa economici bazate pe creşterea vitelor. Pe de altă parte, în le turanicilor creştinaţi, grupate în jurul bisericilor săteşti, **s-au** surprins anumite avieţuin ale ritualurilor păgîne, reflectate în inventarul **funerar** (fig. 55). De-abia în urile următoare dispar trăsăturile traiului seminomad, integrarea deplină în societatea lă derulîndu-se concomitent cu deznaţionalizarea comunităţilor turanice[416].

După ce vreme de circa două secole cumanii .şi iaşii s-au învecinat în arealul H-caucazian,[437] destinul li s-a împletit şi în Pusta pannoniană, unde formaţiuni hale ale lor au ajuns fortuit după şocul pătrunderii mongolilor. Cumanilor şi iaşilor . Regatul ungar li s-au concedat teritorii alăturate în partea sa centrală (fig. 56). Nucleului ţinutului atribuit iaşilor, aşa-numitul Jâszsăg, era situat la apus de districtul funianiei Mari şi de Tisa, avînd drept principal centru orăşelul Jâszbereny. Toponime derivate de la numele acestei etnii (Eszlar, Jâsz-falu şi altele conţinînd apelativul Jâsz) se întîlnesc şi în alte comitate din bazinul mijlociu al Dunării.[43]"

L. Selmeczi, *Angaben...,* p. 187-197; A. Pâloczi-IIorvâth. *Siuation des recherches...,* p. 201-209; idem, *L'immigration...,* 319-333: idem *Pelschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvolker ini mitlelalterlichen Ungarii.* Budapesta, 1989. p. 54 şi urm.

în perioada anterioară pătrunderii cumanilor în regiunile est-europene, triburile de neam iranian, reprezentate prioritar de elementele iaso-alane. deţineau teritorii întinse nu numai în arealul nord-caucazian (cf. V.A. Kuznetzov, *Alanskie plemena Severnogo Kavkaza,* în *MIA,* 106, Moscova, 1962), ci şi la nordul Mării Negre şi al Mării de Azov, fiind grupate mai ales în bazinul Donului, unde era răspîndită o variantă a culturii Saltovo-Maiatzk, caracterizată, între altele, prin morminte plane în catacombă, specifice etniilor iraniene tîrzii. Cf S.A. Pletneva, *Ot koeevij k gorodam. Saltovo-majatzkq/a kul'tura (MIA,* 142), Moscova. 1967, p. 71 şi urm.; G.E. Afanas'ev. *Donskie tuy. Sotzial'nye struktury alano-asso-bnrtasskogo naselenija bassejna Srednego Dona,* Moscova. 3, p. 14 şi urm. Iaşii şi kasogii atacaţi de cneazul kievian Sviatoslav în anul 965, după cucerirea **cetăţii** de la Sarkel-Belaja Veza (cf. *PVL,* 1, p. 47; //;. *Iei.,* col. 53), proveneau desigur din zona în uţie. O expediţie împotriva iaşilor a fost întreprinsă şi în anul 1029 de Iaroslav cel înţelept (cf. -, ui *PSRL,* IX, p. 79). dar cronicile nu oferă nici un indiciu asupra localizării lor. Enclave de continuat să se menţină în bazinul Donului şi după penetrarea cumanilor în spaţiul U P'c. Cînd Iaropolk, unul din fiii lui Vladimir Monomahul, a pătruns în Deşt-i Kipcak în , * cucerit trei „oraşe" ale cumanilor din preajma Donului, el a capturat mai mulţi iaşi, din . Şi-a ales chiar solia (cf. *PVL.* 1. p. 201; *Lavrenl 'evskaja letopis', 2,* col. 291; *Gvstinskaja '; Racbivilovskaja lelopis',* în *PSRL,* 38. Leningrad, 1989. p. 104; *Nik. let.,* în *PSRL,* de evenimentul este raportat anului 1117).

Nemeth, *Eine Worterlisle der Jassen. der imgarlcindischen Alanen* **(Abhandlungen** hen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse Jur Sprachen. Literalur und " 4), Berlin, 1959. p. 5-7.

Fig. 56. Locul de aşezare a cumanilor şi iaşilor în Ungaria medievală.
1 - Regatul ungar la mijlocul secolului al XHI-lea, 2 - locurile de aşezare a triburilor de cuman şi iaşi în secolul al XlV-lea; 3 - centre ale cumanilor şi ale iaşilor în secolul al XV-lea- morminte ale cumanilor (1 - Kigyospuszla, 2 - **Csolyos,** 3 - **Felsoszcntkirâly,** 4 - 13aIotapu$^{sZ'}$ 5 - Kiskunhalas-Inoka, 6 - Kunszentmarton. 7 - **Homok,** 8 - Bânkut. 9 - Erdotelek) şi $^{Vdil°}$ (10 - Jâszdozsa); 5 - alte descoperiri medievale de origine răsăriteană (11 - ^' Zomlinpuszta, 12 - Demecser).

Cele mai vechi atestări ale prezenţei unor iaşi pe cuprinsul Ungariei se află în nente emise în 1318 şi 1323, înmulţindu-se în anii următori. Un interes special ntâ actul din 8 martie 1323, prin care Carol Robcrt le conceda importante ^. ie Tji Diploma regală este sugestivă şi pentru sfera antroponimici, întrucît P -nalizează mai mulţi reprezentanţi ai acestei etnii: *Larzan filius Zokcm, Iwuchait furduh, Denietrius filius Keskene, Chareth filius Ambultun, Denietrius filius h d Stephanus filius Deegzan. Poidus filius Mokzun, Andreas filius Chakan,* , *af1 et Georgius filius eiusdem, Denietrius filius Keyan, Stephanus fifius Kunnan,* u T *Arpan, Andreas filius Zuagan. Ziuhik filius Kalhen. Georgius filius Mugur, et* y *fiUus Chamaz Jazones fide/es noştri, ...*[4W] Aşa cum se observă din enumerarea ută din cei 18 *Jazones,* mai mult de jumătate aveau nume specifice onomasticii estine, în timp ce părinţii tuturor persoanelor menţionate poartă nume **necreştine,** • ea ce reflectă că la beneficiarii privilegiului regal procesul de convertire şi, implicit, el de integrare în structurile locale era în curs de derulare. Cîţiva ani mai tîrziu, în diplomatica vremii este nominalizat un căpitan al lor, Sandor *{Sundrinus Capilaneus* s 440 ***Jaxinoruni).***

Ca şi cumanii, iaşii aveau obligaţii de natură militară, dar participarea **lor** la expediţii nu este atestată decît în cazuri rare, semn că numărul combatanţilor pe care îi puteau pune la dispoziţie era redus. între altele. îi întîlnim în anul 1383, alături de unguri şi români, în armata numeroasă (... *cum multa exerciţii Vngarorum, Walachorum et Yaszoniin)* comandată de arhiepiscopul de Strigoniu şi de Sigismund. principele-elector de Brandenburg şi viitor rege al Ungariei şi împărat ro-mano-german, care a atacat şi cucerit Cracovia[441] în perioada de *interregnum* intervenită în Polonia după moartea lui Ludovic I de Anjou.

Oştenii iaşi se bucurau de apreciere, din moment ce - prin **diplonoa** emisă la Lugoj la 30 iunie 1365 - regele Ludovic I îi dăruia toţi prizonierii de acest neam palatinului Nicolae (Miklos) Konth, care se evidenţiase în mod deosebit îm campania triumfală împotriva Taratului de Vidin, soldată cu capturarea rapidă a capitalei sale, la - iunie, după numai patru zile de asediu. Aflaţi în serviciul ţarului Ivan Straşimir, iaşii «eseră singurii care rezistaseră cu dîrzcnic atacului redutabilelor fo»rţe ale lui - udovic. Contingente de iaşi se găseau, după toate probabilităţile-, în solda

---

' **I- Gyâriăs, III. Szolnok.** 1883, p. 463-465.

44(1 ,, . .

Ibidem, p. 468.

^ *Kalendar: Katedry Krakowskiej,* în *Mommienia Poloniae Historica,* SN* V, *Annales* ■ *Ov £nsespriores cum kalendario,* ed. S. Kozlowska-Budka. Varşovia. 1978, p. 171-172.

Hd. • Gyârfâs, III, p. 500-502. Pentru campania împotriva Vidinului şi urmările ei, cf. M-

bjn ontr ibiiţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria cmgevirtă, în eadeni, *'"tnica relaţiilor româno-ungare in secolele Xlll-XIV,* Bucureşti. 1981, p. 155-211; V. j *eitrăge zur Geschichle des Konigreiches von Vidin im Jahre 1365,* în idem, *Forschungen 'e 'chle Bulgariens im Milte/a/ler (Miscdkmcn* Bulgărită. 3), Viena. 1986, p. 225-240.

bulgarilor de mai multe decenii. în ostile tarului Mihail Şişman, zdrobite de sîHy bătălia decisivă de la Velbujd din 1330, erau incluse şi efective de români, tătari şi ias,.[44]<

Mai multe acte din secolele XIV *şi* XV, vizînd zonele centrale ale Cîm Pannonicc, nominalizează pe iaşi alături de cumani, cu care erau asociaţi în pr' drepturilor şi îndatoririlor. Cîtcva dintre ele îi desemnează pe iaşi şi prin tern *Philistei,* preluat din textele biblice, probabil din cauza arhaismului lor sau a stăru[1] de a-şi menţine vechile cutume religioase.[444] Similitudinea accepţiunii celor d . etnonime este limpede decriptată de diploma - deja amintită - din 30 iunie *l^J* unde există specificarea: *Philistei .seu Juz(mes.*[MS] Despre acest aspect era cdifj[Caf] Jan Dlugosz, de vreme ce sugerează un raport de derivaţie între numele tribului i origine iraniană şi cel al oraşului Iaşi, denumit de el *Jaszky larg ... [a]n Philistimorum* <Philistinorum> *Forum.*[14]"

Opinia cu cea mai mare aderenţă în legătură cu stabilirea iaşilor în Ungaria est aceea care fixează acest moment simultan cu exodul cumanilor lui Kuthen, provocat de pătrunderea oştilor lui Batu-han în Dcşt-i Kipcak. Ne este greu să credem totuşi Q prezenţa iaşilor în Regat încă de pe atunci să nu fi avut ecouri în diplomatica locală timp de aproape 80 de ani. Chiar dacă aserţiunea infiltrării încă din 1239 nu este cu totul exclusă, ni se parc mai verosimilă ideea penetrării iaşilor în Regatul ungar în jurul anului 1300, cînd grupuri de etnie iraniană - alanii -, ajunse la Dunărea de Jos în compania armatelor lui Nogai şi ale fiului său Jogă[4"17], au găsit cu cale să părăsească teritoriile Hoardei de Aur după îhfrîngerea patronilor lor. Despre un detaşament masiv de alani se ştie precis că s-a îndreptat atunci spre teritoriile bizantine ', dar nu este de ignorat nici ipoteza că alţi confraţi ai lor ar fi putut obţine dreptul de a se stabili în Cîmpia Pannonică. Iaşii reiterau la scară mult mai restrînsă migraţia strămoşilor lor sarmaţi, derulată la Dunărea Mijlocie cu circa un mileniu înainte.

[44'] *Zakonik Ştefana Dusana, tzara srpskog 1349 i 1354,* ed. S. Novakovic, Bel*** 1898, p. 3.

[444] Z. Gornbocz, *Ossites el lazygex,* în *Revue des etudes hangroises et Jinno-ougriW[11"]* 3, 1925, p. 5 şi urm.; A. Paloczi Ilorvăth, *Petschenegen...* , p. 62 şi urm.

[445] 1. Gyărfâs, III, p. 501.

[44'] Ioannis Dlugossi *Annales seu cronicae inc/i/i regni Poloniae.* [I,] ed. I. Varsoviae 1964, p. 83.

[447] Tiesenhaasen. I. p. 116 (Jîaibars). 160 (an-Nuwairi). 383 (Ibn Khaldun): Pachymeris *De Michaele et Andronito Paleologi lihri ireclecim.* 1. cd. Im. Hekkcr. 1835, p. 345; II, 1835, p. 307.

[44"] Pachymeres, II, 1835, p. 307; Gregoras. 1, p. 204-205.

[449] A.II. Vaday. *Die sarmatischen Denkinaler des Komitats Szolnok. Ein ^el 0 Archăologie tind Geschichte des sarmatischen Barbaricum* (Antaeus. CoramunicaW Institiito Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, 17-18). Budapesta,

"• ". Obiecte din inventarul unor morminte de călăreţi cumani descoperite la Selişte.

Fiind din punct de vedere numeric mult inferiori cumanilor, iaşii an <• asimilaţi de comunităţile ungureşti majoritare mai facil. Cu toate acestea, texte H mijlocul secolului al XVI-lea pretindeau că în Ungaria mai existau atunci vorbitn ■ ' idiomului lor. Transparente în acest sens sînt mărturiile **lui** Nicolac Olahus şj **Q** Wernher. Cel dintîi enumera pe „iazigi" printre „naţiunile" **ce** locuiau în vremea Ungaria, iar cel dc-al doilea atestă **că** îşi foloseau propria limbă: ***Porro*** *extat* ***qttoque*** *Iazygum naţio inter Hungiiros, quos* ***ipsi*** *voce* ***decurtuta*** *Iaz vocam retinent iidem etiammun* ***linguam*** *siiam ani tom et peculiarem.*[4]*' Dacă sub ia lingvistic iaşii îşi păstrau parţial identitatea, în domeniul confesional ei erau ataşat ■ mod stabil rînduielilor creştine. Săpăturile arheologice recente din **Jâszâgo** identificat, între altele, lăcaşc de cult şi necropole adiacente, care atestă că în sccolel XIV-XVI viaţa religioasă se **desfăşura** potrivit normelor obişnuite ale **bisericii** romano-catolice, menţinîndu-se totuşi anumite **paiticularismc** ale ritualului **funerar**d tradiţie nord-caucaziană.[431] Pe lîngă toponimele derivate din numele iaşilor, se **pjţgn** pune că şi **o** parte a termenilor de origine iraniană occidentală din limba maghiară lj s-ar datora.[452]

în pofida decimărilor şi a valurilor de transfugi din perioada marii invazii mongole, în stepele ponto-caspice s-au menţinut mase importante de cumani. Acestea sînt atestate în componenţa Hoardei de Aur de călătorii străini care au străbătui regiunea în decursul secolelor XI1I-XIV: Giovanni da Pian del **Carpine,** Wilhclm de Rubruck, Ibn Battuta ctc. Alte categorii de izvoare atestă păstrarea în uz, pînă în veacul al XlV-lea, în nordul Mării Negre a limbii cumanilor ***(lingua*** *cuinanesca).* De asemenea, descoperirea în regiunea menţionată a unor morminte tumulare, cu un ritual funerar specific turanicilor tîrzii, datate în secolele XIII-XIV (fig. 57), dovedeşte persistenţa comunităţilor cumane mult timp după ce şi-au pierdut independenţa.

---

[450] Nicolaus Olahus, p. 33 *(Hungaria);* Georgii Wernheri *De Admirandis Hungan''[1]-' aqvis Hyponmemat ion,* în *Scriptores rerum Hungaricanim,* ed. I. G. Schwandtne. Vindobonae, 1746, p. 847. Cf. şi Z. Gombocz, *op. cit,* p. 10; V. **Kouznetsov** şi 1. Lebedyo*^ *Les Alains... ,* p. 133-134. Despic menţinerea limbii **„iazigilor"** în teritoriile ungureşti ^ Dunăre şi Tisa se **atlase** şi în Anglia, după cum consemnează **astronomul** Kdvvard 13n.'t<- (1565-1613) într-o lucrare tipărită postum la Londra un an după decesul său. Cf. Cî. ^on *Un miovo testo sugli lăzigi,* în idem. *Studii romeni,* **Roma,** 1973. p. 347-348.

.

[43'] L. Selmeczi, *A negyszăUâsi jăsz temeni,* în *Comimmicutiones* ^rc *LMg$, Hungariae,* 1981, p. 164-177; idem, *A jâsz osok* ***nyomâban Jăszâgon,*** în *Jâszsâgi* Jâszbereny, 1994, p. 57-68. „■ *evko»?*

[4:>"] Z. Gombocz, *op. cit.,* p. 6;.). **Nemeth,** *op. cit.,* p. 9 şi urm.

[453] Cf. notele 12 şi 97.

[1] "lanul unui mormăit tumular din secolul al XlV-lea. atribuit unui războinic cuman, descoperit la Tasmola, în zona centrală a Kaziihstanului.

^w.v-i laumsc in stepele ponto-caspicc în componenţa Hoardei de /\, reveneau şi atribuţii militare. în iarna din 1259-1260, spre exemplu, atunci -2 mongolii au invadat regiunea Sandomierzului .şi cea a Cracoviei, ei au fost \n. . ^ între alţii, şi de către cumani.[454] Astfel de colaborări militare trebuie să fi fost ' '■ mai numeroase, dar izvoarele nu le-au înregistrat desigur, confundîndu-i pe cuma stăpînii lor.

într-o perioadă în care, în estul Europei, turanicii nomazi erau siliţi sa se la dispoziţia hanilor, în alte regiuni, mai îndepărtate de teritoriile **lor** de obî ■ aceştia s-au alăturat, cel puţin un număr de ani, adversarilor mongolilor. Astfel **locuitor** din Kipcak, numit Kara-sonkor, deţinea funcţia de comandant al **curierii** din cadrul trupelor califului de la Bagdad, în momentul cînd - în 1258 - *HQI* .. pornise atacul decisiv împotriva capitalei **Abbasizilor.**[455] Cîţiva ani mai tîrziu, fotr mediu politic schimbat radical, unul din demnitarii favoriţi ai lui Hiilegu îl înştiinţa ***i*** în fostele regiuni deţinute de califi continuau să trăiască mai multe mii de turci d'n Kipcak, buni cunoscători ai ambianţei ţării lor de origine, motiv pentru care îi **suge»** să-i fie puşi la dispoziţie, pentru a-i întrebuinţa în campania contra Hoardei de Aur[Wl] Nu ne aflăm, cu tot regretul, în posesia unor date edificatoare pentru modul în care Kara-sonkor şi ceilalţi compatrioţi ai **săi** au fost racolaţi în contingentele militare ale califului abbasid, dar, dintre ipotezele ce s-ar putea lua în calcul în acest sens. plauzibil ar fi ca aceştia să fi ajuns la Bagdad fie în calitate de transfugi, după pătrunderea mongolilor în Dcşt-i Kipcak, fie - la **fel** ca ostaşii din garda mamelucă-cumpăraţi de pe pieţele de robi de pe litoralul pontic sau caspic.

în tumultuosul mozaic etnic al Asiei Centrale comunităţile cumane au dăinuit, de asemenea, mult timp după ce iureşul mongol spulberase toate veleităţile de autonomie ale conglomeratului triburilor **turciei.** în **a** doua jumătate a secolului al XlV-lea, cînd lumea stepelor Eurasici propulsase în prim-planul vieţii politice o personalitate de anvergura lui Timur Lcnk (Tamerlan). în ostile din subordinea sase afirmă adesea emiri şi detaşamente de **kipciaki.**[457] O parte a lor provenea din Ulusul lui Chagatai, desprins din imperiul fondat de Gingis-han. Elementul cuman 8 f°-s surprins la nivelul primei jumătăţi a veacului amintit şi pe plan arheologic prin

---

[4]4 Boguphali II. episcopi Poznaniensis *Chronicon Poloniae,* în *Silesiacanim >'e' scriptores,* II, ed. F.W. Sommersberg. Lip.siac, 1730. p. 73; *Kronika Boguchwala i GocfyS' Paska,* în *Monumenta Poloniae Historica,* II. p. 585; *Annales Posnanienses II-* e"' Ketrzyiîski, în *ihidem,* V, Lwow, 1888. p. 882: *Cronica Poloniae* ***Maiores,*** **ed. B. Kii«*iSl** ***ibidem,*** SN, VIII, Varşovia. 1970, p. 113-114.

[4]" Raschid-Iildin, *Histoire des Mongols de la Perse,* ed. *E.* Ouatremcre, Paris. '8J 269.

[456] M/o'eOT, p. 407.

[457] B. Forbes Manz, ***The rise and rule of Tamerlan,*** **Cambridgc,** 1989, p. 163.

lexe funerare amplasate în movile impozante din pământ, în care înhumaţii, • pe spate, cu orientarea nord-.sud, erau prevăzuţi cu un inventar compus **din** /tolbe de săgeţi, cuţite), piese de harnaşament (zăbale, scări de şa), obiecte de i abâ (cercei, verigi, aplice) şi de uz curent (amnare), monede etc, alături de care 'flau oase de berbec, depuse ritual[45X] (fig. 58).

Un destin cu adevărat spectaculos le-a fost hărăzit cumanilor vînduţi ca robi ilor djn Egipt şi Siria din dinastia de origine kurdă a Ayyubizilor, care au -mit din ei o unitate de elită a armatei. Membrii acestui corp au fost denumiţi nieluci de la termenul arab *mamluk,* avînd sensul de „sclav". Traficul de robi din 7jnul pontic spre pieţele levantine cunoscuse o anumită fluenţă şi în perioada mongolă, jar s.a activizat considerabil după invazia din 1236-1242, datorită umărului mare de prizonieri ajunşi în mîinilc noilor stăpînitori ai stepelor de Ia nordul Mării Negre.'în anul 1250 mamclucii, a căror componentă cumană era prioritară, s-au răzvrătit împotriva stăpînilor lor şi au preluat conducerea Sultanatului, dinastia lor menţinîndu-sc pînă în 1517, cînd Egiptul a fost anexat de Imperiul otoman.

Interesul aparte pe care suveranii mameluci l-au arătat Hoardei de Aur în secolele XIII-XIV, evidenţiat pe plan politic şi confesional, ascundea desigur şi nostalgia după ţinuturile lor de obîrşic.[4^] Exista însă şi o latură strict pragmatică în stăruinţa sultanilor din Egipt pentru perpetuarea raporturilor cu spaţiul nord-pontic: preţuirea calităţilor ostăşeşti ale consîngcnilor lor, pe care se conta în mod deosebit în disputele încrîncenatc cu mongolii ilhanizi, ce au dominat scena politică a Orientului Apropiat în toată cea de-a doua jumătate a secolului al XHI-lea.

Unui cronicar grec contemporan, remarcabil prin sagacitatea şi erudiţia sa, Georgios Pachymeres, i se datorează o încercare de explicaţie cu pretenţii savante a interesului pentru elementul uman din Deşt-i Kipcak, reflectînd anumite concepţii din lumea bizantină privind amprenta pe care factorul climatic a lasă asupra celui antropic, ce anticipează teoriile lui Montesquicu[4""] şi ale reprezentanţilor determi-"'smului geografic din epoca modernă: „în adevăr, cele două clime opuse ale Prinţului, cea de nord şi cea de sud, prin efectul unor forţe înnăscute, acţionează în

---

[45X] M.K. Kadyrbaev, R.Z. Burnaseva. *Pogrebenie kypeaka pervoj poloviny XIV veka iz °Sil'mka Tasmola,* în *Po sledam drevnikh kul'lw Kazakhstana,* Alma-Ata, 1970, p. 42-53.

[y._] F-I. Uspenskij, *Vizantijskie istoriki o mongolakh i egipetskikh mamljukakh,* în [v'omi]*Mij vremennik,* XXIV, 1923-1926. p. 1-16: Amin aT-I Inii, *Svjazi mezdu Ni/om i Volgoj* [T)i] £v*"/vv., trad. Z.I. Levin, Moscova, 1962; R. Irvvin, *The Middle East in the Middle Ages.* 3^ *wfy Mamluk Sultanate, 1250-1382,* Londra-Sydney. 1986; P. M. Ilolt, *Mamluk,* p. 314-

[4fXl] F|. Montesquieu, *De l'Esprit des Lois. Defen.se de l'Esprit des Lois,* II, Paris, Ed. „li. mario"n", f.a., p. 303 şi urm.

mod contradictoriu asupra **dispoziţiunilor** corpului şi ale sufletului, la fel ca şi a temperamentelor: se vor găsi diferenţe evidente nu numai între fiinţele fără ratiu semenii lor din cealaltă regiune, ci şi între oamenii dintr-una şi din cealaltă; la în adevăr, animalele sînt albe, în timp ce la sud sînt negre; oamenii din nord sînt inteligenţă şi de altminteri sînt consideraţi ca abia înzestraţi cu raţiune: la ci nu ştiinţe logice, nici cunoştinţe naturale, nici cunoaştere, nici înţelepciune, nici rco' viaţă sau lucrări de artă ori alte activităţi prin care oamenii se deosebesc de fii fără raţiune; în schimb, au porniri îndrăzneţe şi promptitudine în luptă, fiind gata s năpustească imediat asupra oricui îi supără, se năpustesc unii asupra altora nr năvală îndrăzneaţă şi beţie bahică şi-i aduc ofrande zeului Marte. La sud totul **petrece** invers; aceia, în adevăr, sînt, de altfel, bine înzestraţi şi foarte inteligent' admirabili în politică, arte, cunoştinţe logice şi în luarea deciziilor potrivite du **fiecare** caz, dar ei sînt înceţi la efort şi laşi la luptă, trăiesc mai mult în trîndâvie preferind să aibă mai curînd puţin decît mult cu efort. Un naturalist ar putea nun aceste fenomene pe seama soarelui, care, strălucind într-o parte puţin şi pentru tinin limitat, nu încălzeşte suficient creierul, de unde provine fireşte inteligenţa, dar car întărind pielea, dă putere membrelor, în vreme ce, strălucind mai tare în cealaltă parte, furnizează prin căldura sa inteligenţă, dar slăbeşte virilitatea de ansamblu a membrelor corpului; ştiinţele naturii ne învaţă în adevăr că sufletele se schimbă o dată cu corpuri le".[46'] Consideraţiile lui Georgios Pachymcrcs decurgeau desigur şi din experienţa strategilor bizantini în folosirea mercenarilor proveniţi atît din Scandinavia, Rusia şi Anglia, cît şi din arealul stepic dominat de turanici, atractivi inşi mai mare măsură, precum s-a arătat, pentru sultanii din Egipt şi Siria.

După lovitura nimicitoare aplicată de mongoli uniunilor tribale ale cumanilor. rămăşiţele acestora au continuat să constituie obiecte ale prozelitismului romano-catolic, mizîndu-se îndeosebi pe abnegaţia şi stăruinţa dominicanilor şi franciscanilor. Scaunul apostolic a emis în secolele XIII-XIV un lung şir de bule celor doua ordine călugăreşti pentru a duce Ia bun sfîrşit strădaniile lor misionare, între regiun unde li se confereau prerogative figurînd consecvent şi *Ierni Cumanoruni.* Lip precizărilor suplimentare ne privează de cele mai multe ori de posibilitatea ue localiza exact această regiune, termenul respectiv putînd fi aplicat atît ţinutur ponto-caspice înglobate în Hoarda de Aur, cît şi spaţiului extracarpatic. O excepţ acest sens conţine bula papei Innocentiu IV din ianuarie 1253, adresată din " fraţilor dominicani aflaţi *in Cumanie partibus,* în care destinatarii sînt îndemn.

[461] Pachymeres, I, 1984, p. 236. Pentru **viziunea** lui Georgios Pachymercs realităţilor etnice şi politice din bazinul pontic, ci', şi A.H. Laiou, *On politicul %£°P'', i U Black Sea ofPachymeres,* în *The Making ofByiantinc History. Studies cledicated io Nicol,* ed. R. Beaton şi Ch. Roueche, Londra. 1993. p. 94-121.

[462] V. Spinei, *Moldova...* , p. 285-286.

yrs solicitării cumanilor de a se converti.[461] Considerăm că este puţin credibil ca «intagma menţionată să se fi avut în vedere un teritoriu aflat sub administraţia iâ a hanului de la Sărai, care în acel moment n-ar fi tolerat desigur la proaspeţii .puşi iniţiative pe plan confesional, ce i-ar fi apropiat indubitabil de o tabără pe aceea, este mai plauzibil ca „ţara" cumanilor atraşi de învăţăturile torului să se fi aflat în arealul din afara arcului carpatic, eventual în Oltenia, jU dominat, dar nu ocupat direct de mongoli, unde prezenţa grupurilor cumane -«e atestată şi în primul sfert al secolului al XlII-lca. Opţiunea pentru o nouă dintă nu poate fi desprinsă de ceasul greu al existenţei lor, cînd imperativul **ravieţuirii** îi obligă să renunţe la cutumele strămoşeşti.

Staţionarea cumanilor în regiunile carpato-dunărene în decursul unei perioade uitul de îndelungate a condus implicit la contacte cu populaţia românească şi la fluenţări recipr Occ. Cumanii şi-au fixat sălaşele în zonele de cîmpie din sudul \ioklovci şi al Munteniei - mai cu seamă în Bugeac -, ocupate anterior de pecenegi şi uzi de la comunităţile agrare locale (fig. 33). De aici efectuau deplasări sezoniere spre nord, ureînd de-a lungul principalelor cursuri de apă în căutarea arcalurilor cu vegetaţie ierboasă neafectată de căldurile toride din timpul verii. Ducîndu-şi traiul Îndeosebi în corturi şi căruţe, ale căror urme arheologice nu sînt detectabile, singurele vestigii păstrate de la nomazii turanici tîrzii sînt complexele funerare (fig. 57, 59). Marea lor majoritate sînt de tip tumular, înhumaţii fiind frecvent orientaţi est-vest, adică invers decît fuseseră depuşi pecenegii şi uzii. Faptul că mormintele nu s-au descoperit de regulă decît izolat sau grupate în necropole mai mici indică mobilitatea sălaşelor nomazilor şi deplasarea acestora în cete puţin numeroase.

Instabilitatea creată de peregrinările şi agresivitatea cumanilor a influenţat steaua demografică din ţinuturile cxtracarpaticc, care în secolele XII-XIII continuă * fie rarefiată. Populaţia românească, repliată spre regiunile deluroase şi protejate de "ivelişuri forestiere dense, a trebuit să accepte desigur anumite prestaţii tributare, Posibilitatea unei opoziţii deschise faţă de nişte triburi cu un substanţial potenţial unitar, temut în toată Europa de Est şi de Sud-Est, fiind exclusă într-o etapă cînd •etatea românească avea încă un nivel precar de organizare politică.

Marile deosebiri existente în privinţa modului de trai, al structurilor economice laie, al rînduielilor confesionale ctc. între comunităţile locale şi cele alogene au I . Zentat o frînă în calea contactelor normale dintre ele. Cu toate acestea, anumite ri> lrnplicînd domenii variate, au putut să se înfiripeze. Grupuri mici de turanici ■W Cntarızat ^ s"au asm1"at trePtat m masa autohtonilor. Antroponimia Bai L aSc^ me dicvală şi modernă conţine mai multe nume de origine turanică: *âban D tti °asarab, Coman, Talabă, Toxabă ctc. Pornindu-sc de la rezonanţa turcică a

L şi de la o presupusă analogic cu propulsarea pe tronul Taratului

E-Hurmuzaki, I, p. 255.

14

Fig. 59. Planul şi inventarul unui mormînt tumular cuman clin secolele XII'**
de la Bădiagii Vechi.

312

nendcnt al Ţării Româneşti ar fi de aceeaşi obîrşie. Desigur că această aserţiune cte cu totul exclusă. în legătură cu problema în discuţie trebuie luată însă în calcul sibilitatea ca numele Basarab să fi fost adoptat în onomastica locală în perioada •naţiei turanicilor tîrzii, la fel cum s-a întîmplat şi în cazul lui Coman, etnonim a devenit prenume nu numai în mediul românesc, ci şi la alte popoare. Utilizarea ătre reprezentanţi ai boierimii din Ţara Românească şi Moldova a unor antro-ime de origine turanică arhaică, atestate încă în cele mai vechi acte de cancelarie 1 lasfirşitul secolului al XlV-lea şi din prima jumătate a veacului următor, sugerează rtul turanic la solidificarea clasei suprapuse. Nu este mai puţin adevărat că astfel 1 antroponime se întîlnesc şi la membrii păturilor de jos ale societăţii.[464]

La fel ca şi în Ungaria, Bulgaria, Macedonia, Ucraina etc, în regiunile omâneşti există numeroase toponime şi hidronime de origine veche turcică. Unele - oponime derivă de la numele cumanilor sau de la antroponime de factură turanică: Coman, Cotnana, Comănăuţi, Comăneasa, Comăneşti, Talabă, Tocsăbcni, Vadul Cumanilor etc. Luîndu-sc în consideraţie faptul că în spaţiul extracarpatic, întocmai ca şi în Siberia şi Asia Centrală, există mai multe cursuri de apă care conţin sufixul *ui/Iui,* avînd sensul de „valc/rîu", s-a admis că ele se datorează turanicilor. Astfel de hidronime se întîlnesc în număr destul de marc atît în Muntenia, cît şi în Moldova: Bahlui, Băldălui, Bărlui, Bănăgui, Călmăţui, Călui. Covurlui, Dcrlui, Suhurlui, Teslui. Turlui, Urlui, Vaslui etc. Dacă ele reprezintă aportul lexical a pecenegilor, al uzilor sau al cumanilor, ori al tuturor acestor triburi turanice, nu se poate din păcate stabili în actualul stadiu al cercetărilor. Incertitudini şi mai mari se menţin şi în cazul atribuirii unor termeni comuni din limba română de certă origine turcică.[465] în absenţa cnteriilor clare de separare, în unele situaţii este dificil, dacă nu chiar imposibil, să se ^partajeze cuvintele pecenege şi cumane de acelea tătărăşti sau turco-osmanc.

, *a* Tertcrilor de neam cuman, unii istorici au susţinut că şi întemeietorul statului 6

V. Spinei, *Realităţi....* p. 147 si urm.

'Q/>I Conea şi I. Donat. *Contribui ion ci l'elude de la loponymie petchenegue-coniane de Vţ _,* e *Roumaine du Bas-Danuhe,* în *Contrihutions onomastiques publiees â l'occasion du Sfes internaţional des sciences onomastiques ci Mim ic h du 24 au 28 aout 1958,* 1958, p. 139-169; II.F. **Wendt,** *Die liirkische Elemente..:,* P. Diaconii, *Les* s---> p. 26-34; A. Pandrea, *Pecenegii şi cumanii din Ţara Loviştei,* Aalborg, 1994.

REPERE BIBLIOGRAFICE SELECTIVE

- S.M. AKHINZANOV, *Kypcaki* v *istorii srectnevekavogo Kazuklistana,* Alnia-A 1989.
- V.V. ALIN, *Rus' na hogatyrskikh zastavakh,* în *Voprosy istorii,* 1969 i 136-147.
- D. ANASTASIJEVIC s.i G. OSTROGORSKY, *Les Kounians pronoiaires \ Anmiaire de I'Institut de Philologie el d'Hisioire Orienta/e el Slaves,* XI, 1951 *{Melanges Henri Gre'goire,* III), p. 19-29.
- D. ANGELOV, *lstorija na Vizantija,* II, *867-1204,* cd. a 3-a, Sofia, 1968.
- N. ARISTOV, *Ozemlepolovelzkoj,* Kiev, 1877.
- C. ASDRACHA, *La region des Rhodopes aux Xllf el XIV' siecles. Etiicie & geographie historicjue,* Athena, 1976.
- M. C. BARTUSIS, *The Laie Byzantine Ariny. Anns and Sociely, 1204-1451* Philadelphia, 1992.
- M.V. BIBIKOV, *Istocnikovedceskie probleniy izucenija istorii kocevnikov,* în *Revue Roumaine d'Histoire,* XIX, 1980, 1,47-52.
- Idem, *Vizantijskie islocniki po istorii Ruşi, narodov Severnogo Pricernotnor'ju* i *Severnogo Kavkaza (XII-XIII vv.J,* în *Drevnejsie gosudarstva na lerritorii SSSIl* Moscova, 1981, p. 5-151.
- O. BLAU, *Ueber Vokslhuni urni Sprachc der Kuinanen,* în *Zeitschrift fa Deiitschen Morgenlândischen Gese/lschafi,* XXIX, 1875, 1, p.556-587.
- A.V. BOLDUR, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor, * Chişinău, 1937.
- CH.M. BRAND, *Byzantium Confronts l/ie West, 1 ISO-1204,* Cambridgc, Mass 1968.
- A. BRUCE BOSWELL, *The Kipchak Turks,* în *The Slavonie Review,* VI, *\92l* [16] p. 68-85.
- P. BURA»IKOV, *Opyt izsledovanija o kumanakh Ui polovtzakh,* în *Imperatorskago Odesskago obsceslva istorii i drevnostej, X,* 1877, p. 111-13[1]-
- I. CANDEA, *Brăila. Origini si evoluţie pînă la jumătatea secolului cil ** Brăila, 1995.
- F. CHALANDON, *Les Comnene,* I, *Essai sur le regne d'Alexis f C°'"" (1081-1118),* Paris, 1900.

. nl) *Les Comnene,* II, .Aw; // *Comnene (1118-1143) et Mantiei I Comnene U[80])'* Paris' 1912-

1 , plACONU, Ic* *Coumans cm Bas-Damibe tnix XT el XIf siecles,* Bucureşti,

' 1978-

, *n X propos de l'invasion cumane de 1148,* în *Etudes byztmtines et posf-' u rantines,* I, coord. E. Stănescu şi N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1979, p. 19-27.

iHem *Cwtianii şi originea familiei lui Dohrotiţă.* în *Revista istorică,* SN, V, 1994,

' 3.4, p. 283-288.

w piMNIK, *The Dynasty ofChernigov: 1054-1146,* Toronto, 1994.

A 0. DOBROLJUBSKIJ, *Cernye klobnki* v *Podnestrov'e i Pobuz'e,* în *Drevnosti gtepnogo Pricernomor'ja i* Â>vw«, Zaporozic, 1990, p. 153-159.

I DRON, *Moldavskie antroponimy tjurkskogo proiskhozdenija (XIV-XVHI vv.),* în

' pftnpr, Chişinău, 1992, 8, p. 5-6. , A- EREMIA, *Geograficeskie nazvanija rasskazyvajul,* cd. a 2-a, Chişinău, 1990.

• G.S. FEDOROV, /C *voprosu o prehyvanii polovtzev v Dagestane,* în *Problemy arkheologii i etnografii,* I, rcd. M.l. Artamonov şi R.F. Its, Leningrad, 1977. p. 76-82.

• G.A. FEDOROV-DAVYDOV, *Kurgany, idolv. monely,* Moscova, 1968.

• I. FERENŢ, *Cumanii şi episcopiile lor,* Blaj, 1931.

. D. J. GEANAKOPLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). AStudy in Byzantine-Latin Relations,* Haradcn, Conncctcut, 1973.

• E. GERLAND, *Geschichte cler Lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel,* 1, *Geschichte der Kaiser Balduin I. undHeinrich, 1204-1216, Homburg,* 1905.

• I. GHERGHEL, *Zur Geschichte Siebenbiirgens nach den Ouellen dargestellt,* Viena, 1891.

[1] Idem, *Cercetări privitoare la istoria comunilor,* în *Revista Tinerimea română,* NS, II, 1899, p.263-269, III, 1899, p.387-392; V, 1900, p.l 14-118. Idem, *Cercetări privitoare la nomenclatura comunilor,* în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* XV, 1914, p. 187-194.

[1] C.C. GIURESCU, D.C. *G1URESCU, Istoria românilor,* 1, Bucureşti, 1975. *Sold der Steppe. Archuologie der Ukraine,* ed. R. Rolle, M. Muller-Wille şi K. [Sc]hietzel, în colab. cu P.P. Tolocko şi V. Ju. Murzin, Schlcswig, 1991. •"• GOLDEN, *The Turkic People and* (*'aucasia,* în *Transcaucasia. Naţionalism* "" *Social Chunge. Essays in the History of Armenia, Azerbaidjan, and Georgia,* ([ed]' R.G. Suny, Ann Arbor, 1983, p.45-67.

[ei]fi, *Cumanica I: The Oipcaqs in Georgia,* în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* IV, , [9]Hp.45-87.

[ei]Q, *Cumanica II: The Ol berii (Olperli): the Fortunes and Misfortimes of an [ner]Asian Nomudic Clan,* în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* VI, 1986, p. 5-29.

- **Idem,** *The Qipcaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adapta/j Of the Steppes,* în *Rulers from the* ***Sieppe.*** *State Formation on the Eiu-n ." Periphery,* ed. G. Seamăn şi D. Marks, Los Angeles, 1991, p. 132-157.
- Idem, *Aspects of the Nomadic Factor in the Economic Development* ***of*** *Ku Rus',* în *Ukrainian Economic Hislory. Inlerpretive Essavs,* ed. I.S. Koropcou Cambridgc, Mass., 1991, p. 58-101.
- Idem, *Cumanica IV: The Trihes of the Cuman-Oipcaqs,* în *Archivum Eu ru. Medii Aevi, 9,* 1995-1997, p. 99-122.
- P. GOLUBOVSKIJ, *Polovlzy v Venirii,* Moscova, 1889.
- I. GYÂRFÂS, *Ajasz-kunok tortenete,* I, Kecskcmet, 1870; II, Kecskemct, l^. **III,** Szolnok, 1883; IV, Budapesta, 1885.
- **GY. GYORFFY,** *A kunok* ***feudalizâlodăsa,*** în *Tanulmânyok a parctszni tortenetehez Magyarorszâgon a 14. szâzadban,* cd. Gy. Szekely, Budapesta, I953 p. 248-275.
- T. HALASI-KLTN, *Ottoman Data on Lesser Cumania: Keqkemel* ***Nahiygsi*** *- Varoş-i Halaş — Kariye-i Kokut,* în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* IV, 19H4, n 89-149.
- P.M. **HOLT,** *Mamluk,* în *The Encyclopaedia of Islam,* NE, VI, Leiden, 1991, p.314-331.
- N. **IORGA,** *Imperiul cumanilor şi domnia lui Bâsârabă. Un capitol din* ***cola*** *boraţia româno-barbară in evul mediu,* în idem, *Studii asupra evului mediu românesc,* ed. Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p.67-72.
- *Istoria RSS Moldoveneşti,* 1, rcd. resp. V.L. Janin, Chişinău, 1988.
- *Istorija Vizantii,* red. princip. S.D. Skazkin, 2, ied. A.D. Kaz.dan, Moscova, 1967.
- M. KARAMZIN, *Histoire de l'Empire de Rnssie.* trad. St.-Thomas şi Jouffret, II. III, Paris, 1819.
- **V.V. KARGALOV,** *Po/ovelzkie* ***nabegi*** *na Rus* \ în *Voprosy istorii,* 1965, 9, p^' 73.
- B.E. KIMEKOV, *Gosudarstvo kimakov IX-XI vv. po arabskim istocnikam,* Aln1'1' Ata, 1972.
- S.G. KLJASTORNYJ, D.G. SAVINOV, *Stepnye imperii Evrazii,* **Sankt-PetertW»** 1994.
- I.G. KONOVALOVA, *Arabskie istocniki XII-XIV vv. po ist(''''' Karpato-Dnestrovskikh zemel',* în *Drevnejsie gosudarstva na territorii >'* **Moscova, 1991, p. 5-115.**
- B. **KOSSÂNYI,** *Az iizok es komânok tortenetehez a XI-X1I.* ***sz<*** *Szâzadok,* LVII-LVIII, 1923-1924, p.519-537.
- V. KOUZNETSOV şi 1. LEBEDYNSKY, *Les Alains. cavaliers des seigneurs du Caucase,* Paris, 1997.
- K.V. KUDRIASHOV, *Pohvetzkaja step',* Moscova, 1948.

LÂZĂRESCU-ZOBIAN, *Cumania as the Name of Thirteenth Century and Easlern Wallachia: Sonic Aspects* ***of Kipchak-Rumanian*** *Reiat ions, s, Hungarians and Kipchaks. A* ***Festschrift*** *in* ***Honor*** *of Tibor Halasi-Kun*

,^ *Journal of Turkish Studies,* 8, 19X4), Harvard University, p.265-272.

T LONGNON, *L 'Empire latin de C \>nslantinople el la principaute de Moree,* paris, 1949.

r MAKKAI, *A milkoi (kun) piispokseg e.s nepei,* Dcbrcccn, 1936.

pfl jylALINGOUDIS, *Die Nachrichlen des Nikelas Choniates iiber die Entstelnmg der Zweilen Bulgarischen Slaales,* în *Byzanlina,* **10, 1980,** p. 51-147.

j MARQUART, *Ober das Volksluin der Komanen,* în W. Bang şi J. Marquart, *Osttiirkische Dialekistudien,* în *Abhandhmgen der Koniglichen Geselischaft der Wissenschaften zv Gottingen. Phil.-hist.KL,* NF, XIII, 1, 1914, p.25-238.

M. MATHIEU, *Lesfaux Diogenes,* în *Byzimtion,* XXII, 1952, p. 133-148.

ST. MLADENOV, *Pecenegi i uzi-kiimani vă hălgarskata* ***istorija,*** în *Bălgarska istoriceska biblioteka,* IV, 1931, 1, p. 115-136.

GH.I. MOISESCLJ, *Catolicismul in Moldova pină la sflrsitiil veacului XIV,* Bucureşti, 1942.

M. MOLLOVA, *Nouveaux cole's devoile's du Codex Cunianiciis,* în *Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes,* 83, 1993, p. 117-148.

P.Ş. NĂSTUREL, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le regne de Mantiei Conmene,* în *Byzantina,* I, 1969, p. 177-186.

A. PÂLOCZI-HORVÂTH, *Situat ion des recherches archeologiques sur Ies Conians en Hongrie,* în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Himgaricae,* XXVII, 1973, 2, p. 201-209.

Idem, *L'immigration et l'etahlisseinent des Conians en Hongrie,* în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXIX, 3, 1975, p.313-333.

Wem, *Traditions steppiques el assimilation cuUurelle d'un peuple nomade (Ies Conians en Hongrie aux 13V et J4' siecles),* în *Archaeological „Objectivity" in foterpretation. The World Archaeological Congress 1-7 September 1986,* 1, ed. P. ucko, Southampton-Londra, 1986, p. 1-15.

v- PAPACOSTEA, *Românii in secolul al XHI-lea intre cruciata şi Imperiul "10*gol,* Bucureşti, 1993.

V T T> *fi*

•*• PASUTO, *Polovetzkoe episkopslvo,* în *Ost tind West in der Geschichte des er>kem und der kulturellen Bezielnmgen. Festschrift fur* ***Eduard*** *Winter zum 70. ^ebl<rtstag,* Berlin, 1966, p. 33-40.

' AVLOV, *Po văprosa za zaselvanijata na kumani v Bălgarija prez XIII v.,* în *lc'di,* 6, *Bălgarskile zemi v drevnostta. Bălgarija prez srednovekovielo,* Sofia, 87-P. 629-637.

,

- Idem, *Bâlgarija, „Zlalnala ort/a" i kunianile (1242-okolo 1274),* în *Veko*$_V$ 1989, p. 24-33.
- Idem, *Srednovekovna* ***Bâlgarija*** *i* ***kumanite. Voennopoliticeski*** *otnosenija ri 1241 g.)* (Trudove na Velikotărnovskija Univcrsitct „Sv. Sv. Kiril i Metodij" *" 3, 1989), Veliko Tărnovo, 1992, p.1-61.
- **P. PELLIOT,** *A* ***propos*** *des* ***Coumans,*** **în** ***Jonmal Asiatique,*** Ser. a **11-a, XV** iu p.125-185.
- P. PETROV, *Văzstanovjavane na Bălgarskata dărzava 1185-1197,* Sofia, 19«<
- N. PFEIFFER, *Die ungarische Doininikanerordensprovinz von* ***ihrer*** *Grimi 1221 bis zur Tatarenverwiistung 1241-1242,* **Ziirich,** 1913.
- S.A. PLETNEVA, *Polovetzkie kamennye izvajanija* (Arkheologija SSSR Q_V arkheologiceskikh istocnikov, E4-2), Moscova, 1974.
- Eadcm, *Khan Bonjak i ego vremja,* în *Problemy arkheologii,* II, Leningrad, 197» p. 174-180.
- Eadem, *Polovetzkaja* ***zemlja,*** în *Drevnerusskie knjazestva X-X1II* vv., Moscova 1975, p.260-300.
- Eadem, *Polovtzy,* Moscova, 1990.
- Eadem, *Kocevniki i Rus',* în *Materia/y konferenlzii „Arkheologija i* ***sotzitâ'ni*** *progress",* 2, Moscova, 1991, p. 84-95.
- G. POBORAN, *Cumanii - Comani,* în *Arhivele Olteniei,* II, 1923, 5, p. 17-21.
- A. PONOMAREV, ***Kwnan*** *- polovtzy,* în *Vestnik drevnej istorii,* 3-4 (12-13), 1940, p. 366-370.
- A.I. POPOV, *Kypcaki i Rus',* în *Ucenye zapiski [Len. Gos. Univ.], Serija istoriceskikh nauk,* 14, 1949, 112, p.94-1 19.
- G. PRINZING, *Die Bedeuliing Bulgariens und Serbiens in den Jahren* ***1204-12U*** ***im*** *Zusammenhang* ***mit*** *der Entslelmng und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstanlinopels infolge des 4. Kreuzzup^-* Munchen, 1972.
- O. PRITSAK, *Polovtzi,* în *Ukrains '****kij*** *istorik,* X, 1 -2 (37-38), 1973, p. 112-118.
- Idem, 77?^ *Polovcians and Rus',* în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* II, 1982, P-^{3}-380.
- **L.** RÂSONYI-NAGY, *Valacho-turcica,* în *Aus den* ***ForschungsarbeiU»*** *ie Mitglieder des Ungarischen Instiluts und des Collegium Hungaricuni* '" *D* Berlin-Leipzig, 1927, p. 68-96.
- **L. RÂSONYI,** *Les* ***noms*** *toponyniiques coinans du Kiskunsâg,* în *Acta U*^{n}*P Academiae Scientianun Hungaricae.* VII, 1957, 1-2, p. 73-146.
- Idem, *Tarihte* ***Tiirkluk,*** Ankara, 1971.

. RASSOVSKY, *Polovtzy,* în *Seminarium Kondakovianum,* VII, 1935, p.245-'
^ VIII< l936' P161"182; IX' 1937< **P-71-85;** X, 1938, p.155-178; XI, 1940,
95-128. jj m *ies Comans et Byzance,* în *Ades du IV Congres internaţional des etudes*
wrantines, Sofia, septemhre 1934, I, Sofia, 1935 (= *Izvestija na Bălgarskija Arkheohgiceski Instituia,* IX, 1935), p.346-354.
R'tscoala şi statul Asânestilor, coord. E. Stăncscu, Bucureşti, 1989.
RICHARD, *La papaute et Ies missions ci"Orient au Moyen Age (Xllf-XV*
' *j,* Roma, 1977.
o A RYBAKOV, *Kievskaja Rus' i russkie knjazeslva XII-XIII* vv., Moscova, 1982.
S SALAVILLE, *Un peuple de race tiircjue clvislianise au X1IF siecle: Ies*
' ***Comans,*** în *Echos d'Orient,* 17, 1914, 106, p. 193-208.
- H.H. SCHAEDER, *Vorwort des Heramgebers,* **în** J. **Markwart,** *Wehrot* ***und Arang,*** Leiden, 1938, p. 29-5-1* (Traducerea recenziei lui V.V. BARTHOLD din *Russkij htoriceskijZurnal,!,* 1921, p. 138-156).
- K. SCHUNEMANN, *Ungarische Hilfsvdlker in cler Literalur des deutschen Mittelalters,* în *Ungarische Jahrhiicher,* IV, 1924, 1, p. 99-115.
- L. SELMECZI, *Angaben und Gesichtspunkle zur archâo/ogischen Forschung nach den Kumanen im Komitat Szolnok,* în *A Mora Ferenc Muzeum Evkonyve,* 1971, 2, p. 187-197.
- Idem, *A magyarorszâgi „jâszkunok" e's a te le Ies vallâsok,* în *Szolnok megyei* ***muzeumi*** *evkonyv,* VII, Szolnok, 1990, p. 207-21 I.

[1] J. SHEPARD, *Tzetzes' Lelters Io Leo at Drislra,* în *Byzantinische Forschungen,* VI, 1979, p. 191-239.

- V.GH. SIBIESCU, *Episcopalul cuman de la Milcovia* ***(1227[1228]-1241),*** **în** *Spiritualitate si istorie la întorsătura Carpenilor,* I, coord. Antonie Plămădeală. Buzău, 1983, p.284-320.

k- C. SKRZ1NSKAJA, *Polovtzy. Opyt isloriceskogo istolkovanija etnikona,* în *Vizantijskij vremennik,* 46, 1986, p. 255-276.

• SPINEI, *Populaţiile nomade turce in regiunile româneşti in secolele X-XIV: Aprecieri sintetice,* în *Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean,* XIII-XIV, 1986-1987. (M19-128.

■ vAINEANU, *Influenţa orientală asupra limbii si culturii române,* I, Bucureşti,

ttEODORESCLJ, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale . J?neS<i (secolele X-XIV),* Bucureşti, 1974.

• b " WENDT, *Die liirkisclie Elemente im Rumânischen,* Berlin, 1960.

„ ' WOLFF, *The „SecândBu/garian Empire". Its Origin andHistorv Io 1204,* în ' eci*liint,* XXIV, 1949, 2, p. 167-206.

• A. ZAJACZKOWSKI, Das *Verhâllnis der nomadischen Bevolkerung sesshaften Bodenbauem in der Kiplschakischen Sfeppe (Dest-i Kipcak) bis* ***Jahrhundert,*** în *Das Verhcillnis von Bodenbauem und Viehziichlem in hisi* ***Sicht,*** Berlin, 1968, p.229-233.

• L.P. ZJABLIN, *O .Jatarskikh"* ***kurganakh,*** **în** *Sovetskaja* ***urkheologija*** 1955, p. 83-96.

MONGOLII

Dintre popoarele nomade care au dominat imensele **şesuri** ale **Eurasiei** nici unul nu .. us de o putere atît de covîrşitoarc şi nu a a\ait o influenţă atît de profundă **şi** amplă ora spectrului etnico-demografic şi politic al vremii ca mongolii. Ascensiunea lor, rară e(jent ca vigoare, pcnetrabilitatc şi extensie în întreaga istorie a omenirii, a purtat un ' racter exploziv: în mai puţin de jumătate de secol a fost cuprins un teritoriu enorm, **ujmitat** de Oceanul Pacific la răsărit, de cursul inferior al Dunării la apus, de taigaua Siberiei la nord şi de Golful Persic şi culmile Himalaiei la sud.

NUMELE şi STRUCTURA ETNICĂ

în cadrul conglomeratului de populaţii de neam mongol s-au diferenţiat mai multe triburi, fiecare dispunînd de un ţinut propriu şi avînd trăsături specifice, ceea ce a impus necesitatea departajării lor terminologice. Iniţial numai un singur trib era desemnat cu numele de *mongoli* şi de-abia în prima parte a secolului al XHI-lea acest etnonim a început să fie aplicat şi comunităţilor înrudite.

Mongolii nomadizau în stînga riului Kerulen, extinzîndu-se spre vest pînă la bazinul rîului Onon şi pe versanţii muntelui Burqan Qaldun. Prima lor atestare, sub forma Meng-wu sau Mong-wa, apare într-un text chinez - *Chiu T'cmg-shu* - de la sfirşitul secolului al X-lea, dar priveşte evenimente petrecute cu două secole înainte. Comunităţile mongole se autodesemnau prioritar prin etnonimul *Mongol,* în trecut fiind însă semnalată şi varianta de *vanghol,* iar astăzi *mogol.* La popoarele asiatice şi europene din evul mediu se aflau în uz [0] multitudine de forme mai mult sau mai puţin apropiate: *mongol, **mitngal,** Mongoli, vongitl, mogul, mangiil, Moal, mogal, mogol, imigal, Miigalioi* etc.

In vecinătatea lor trăiau şi alte triburi de acelaşi neam. Spre sud-est, pe malul [re]Pt al Kerulenului erau râspîndiţi tătarii. Pentru prima dată ei sînt menţionaţi în anul 2 într-o inscripţie în rune turcice, descoperită la Kiil-tegin. în inscripţiile de acest fel [11] Mongolia, datate în secolul al Vlll-lea, tătarii sînt menţionaşi în cadrai '^federaţiei tribale Otuz-Tatar (= „treizeci [triburi] de tătari") şi Toquz Tătar (= [triburi] de tătari"). Atît Toquz Tatar-ii, cît şi tătarii, singuri sau în compania

---

w G. Doerfer, *Der Name cler Mongolen bei **Rasid** cul-Din.* în *Centrul Asiatic Journal,* & ' [197]0, 1-3, p. 73-77; P.13. Goldcn, *An Intmthiction,* p.283-284: M. Weiers, *Herkunft unei* ^ [n] *S d e r mongolischen Stâmme: Tiirken unei Mongolen.* în *Die Mongolen in Asien....* p. 27

Oghuz-ilor (= uzilor) sau a Sekiz-Oghuz-ilor, au avut atunci de înfruntat Chaganat turcilor răsăriteni (Kok Turle), fiind înfrînţi şi supuşi de acesta.[2] Izvoarele **chineze I** amintesc pe tătari - sub forma *dada, **dadan, tatern*** - pentru prima dată în anul 842 aliaţi ai ultimului chagan **uigur.**[3] Desemnarea tătarilor drept turanici în cîtcva izv$_0$-orientale se datorează probabil convieţuirii îndelungate cu populaţiile de neam **turn** sau posturii lor de subordonaţi faţă de respectivele triburi.

Mai multe grupuri înrudite nomadizau la vest de domeniile **tătarilor** mongolilor, ajungînd pînă pe cursul superior al lrtîşului. între acest rîu şi **Orhon** l nord de lanţul Munţilor Altai, erau **răspîndiţi** naimanii, unul din triburile mongole cel mai civilizate. Spre est, de-a lungul **Orhonului** şi pe malul său sudic, locuiau **keraitij** iar spre nord, pe rîul Sclenga, la sud de lacul **Baikal,** mcrkizii. Pe ţărmul **opus aî** Baikalului, la nord-est de **naimani,** sălăşluiau **oiraţii,** aflaţi într-un stadiu primitiv de dezvoltare. Ei erau desemnaţi şi sub forma ***Sekiz Miiren*** („Opt fluvii"), nume derivat de la un termen turcie *{sekiz* = **„opt")** şi de la un altul mongol *(miiren* = „fluviu") semnificativ pentru o zonă de contact dintre două mari grupuri lingvistice. Despre naimani şi keraiţi unii specialişti presupun fie că reprezentau etnii turcice mongolizate, fie că doar pătura lor dominantă ar fi fost de origine turcică. Acest fapt şi-ar găsi explicaţia în învecinarea nemijlocită cu diverse neamuri de limbă turcică, a căror supremaţie politică au suportat-o o perioadă relativ îndelungată.

Adoptînd drept criteriu definitoriu nivelul de civilizaţie, chinezii departajau între vecinii lor de la nord de Marele zid pe tătarii „albi", „negri" şi „sălbatici", aceştia din urmă desemnaţi de mongoli ca „popoare ale pădurilor". Cei dintîi locuiau în vecinătatea hotarelor Chinei şi erau mult mai evoluaţi dccît confraţii lor răspîndiţi spre nord. într-un text extrem de preţios - ***Meng-Ta** pei-lu* („însemnări amănunţite despre tatanii <tătarii> mongolici"), întocmit de Chao Hung, trimis al Imperiului Song (Sungl la curtea lui Muquli (Muqali), guvernator **mongol** al Chinei de Nord, în 1221, cel mai vechi izvor sistematizat consistent asupra triburilor mongole păstrat pînă acum, -^{sc} face o prezentare întrueîtva favorabilă tătarilor *(Talan)* albi, adică onguţilor, în vreme ce conaţionalii lor din vecinătate sînt zugăviţi într-un mod denigrator: „Aceia denumi. tătari sălbatici sînt foarte săraci. Ei sînt ignoranţi şi neîndcmînatici, iar singurul luc la care se pricep este călăritul şi deplasarea în hoardă".[4]

' S.E. Malov, *Pamjatniki clrevnetjiirkskoj pis'mennosti Mongolii i Kirkizii*- M Leningrad, 1959, p. 21, 39-41, 45; T. **Gcmil,** *Problema etnogenezei tătarilor.* în *tătarilor. Locul lor in România şi în lumea turcă,* **coord, T. Gcmil, Bucureşti,** 1997. p n 51-53-

' S.G. Kljastornyj, *Das Reich clei' Talaren in cier /.cit vor Cinggis Khaii.* **ifl** *Asiatic Journal,* 36, 1992, 1 -2. p.75-77.

Meng-Ta pei-lu unei Hei-Ta shih-lueh. Chinesische Gesandlenberichte iiher c Mongolen 1221 tind 1237, Nach **Vorarbeiten** von E. Ilaenisch **und Yao** Ts'ung-^{w1K} Olbricht şi E. Pinks, **Wiesbaden,** 1980. p. 3.

Fig. 60. Harta răspîndirii triburilor mongole **tasfirşitiil secolului al Xll-lea şi în primii ani ăi secolului** al XHI-lea

Ca şi alte popoare asiatice, chinezii nominalizau global triburile de mongol prin apelativul de tătari *(Talan),* **deşi,** iniţial, tătarii propriu-zişi rcprc/-em ' precum am amintit, doar o parte din conglomeratul etnic mongol. Atunci cînd Gi ' ' han a învins şi a încorporat pe tătari în anul 1202 în **confederaţia sa** tribală, al ..- nucleu l-au alcătuit mongolii, aceştia **din** urmă au început să fie desemnaţi de aZ vecini cu numele consîngenilor lor din dreapta Kcrulcnului, pentru că pînă în moment se bucurau de o reputaţie mai marc printre popoarele învecinate dccît celei grupări ale mongolilor **(fîg.** 60). Astfel se explică de ce şi în Europa secolelor Xln **XIV** năvălitorii asiatici au **fost** cunoscuţi îndeosebi sub denumirea de *tătari.'*

Mongolii propriu-zişi nu au renunţat însă la **vechiul lor** nume, pe care | atribuit şi organismului statal întemeiat de ei. Potrivit izvoarelor chineze din prin, jumătate a secolului al XHI-lea, acesta se intitula ***Ta-Meng-ku-kuo,*** *o* traducere formei mongole ***Yeke-Monggol*** *nins,* ceea ce însemna „Imperiul marilor **mongoli".[6] k** schimb, în conformitate cu modul lor specific **de** nominalizare a mongolilor, chinezii le denumeau statul „Imperiu al ţâţânilor <tătarilor> negri"[7]. Clanul **gingishanid** era considerat de ei ca aparţinând „tătarilor negri".[x]

MODUL DE TRAI ŞI VIA ŢA ECONOMICĂ

în ceea ce priveşte modul de trai şi sistemul economic, masa mongolă se departaja destul de tranşant în două ramuri. Una dintre ele era formată din comunităţi care locuiau în păduri, agonisindu-şi cele necesare traiului cotidian prin vînătoare şi pescuit. Acest fel de viaţă izolat îi menţinea într-o reală stare de primitivism, motiv pentru care au suscitat în mică măsură atenţia vecinilor. Despre ei deţinem informaţii foarte succinte, cu atît mai mult cu cît locuiau în preajma Baikalului, deci mai departe de chinezi, care i-au denumit „tătari sălbatici". în vremea supremaţiei politice a popoarelor turcice (uiguri, kirkizi etc), în ultimele secole ale mileniului I. se parc **că** m ţinuturile dintre lacul Baikal şi deşertul Gobi ponderea mongolilor constrînşi » vieţuiască în zone acoperite de vegetaţie forestieră era mult mai mare dccît în pi'>niU sfert al mileniului următor, cînd raportul numeric se **modifică** în favoarea **celoi** [a] practicau nomadismul ecvestru în stepe, care alcătuiau cea de-a doua lor ramură.

R. Grousset, *L'Empire des* ***steppes. Attila, Gerrgis-Khan, Tamerlan,*** ed. a 4-a. 1969, p.243 şi urm.; L. Hambis, ***Gengii-khan,*** **p.7** şi urm.: L.L. **Viktorova, A*"*[0]** *Proiskhozdenie naroda i istoki* ***kul'tvry,*** Moscova. **1980, p. 1**6 .şi urm.; L. **de flartog.** ***Khan...,*** **p.2** şi urm.; **S.G. KljaStomyj,** ***op.*** *cil.,* p.72-83; **J.-P. Roux,** *Histoire....* **p.31** şi urm-

[ft] *Meng-Ta...* , p. 17 ***(Meng-Ta...***), 87 *{Ilei-Tu...).* Cf. şi p. 22, nota 1 5.

[7] ***1bidem,p.*** **87** ***(Hei-Ta...*** *).*

[H] *Ibidem,* p. 3 ***(Meng-Ta...*** *).*

}n rîndul mongolilor nomazi se diferenţiali, de asemenea, două categorii: cei la d mina creşterea cailor şi cei ce manifestau predilecţie pentru creşterea oilor. Un si • 1 privilegiat deţineau posesorii de herghelii, întrucît cabalinele, pe lîngă rolul mic important, erau indispensabile atît pentru paza turmelor şi cirezilor, cît şi nt component al oştilor de cavalerie.[4] Bivalenţa lor în viaţa mongolilor a fost surpri -uitatea-i binecunoscută de către Hcgcl, care, informat fiind că ei „se hrănesc cu lapte L i" concluziona în mod lapidar: „calul le este atît hrană, cît şi armă"[10] (fig. 6 1).

La fel ca şi predecesorii lor din stepele Eurasiei, mongolii urmau cu rigurozi ptele nomadismului, pendulînd în permanenţă, în funcţie tic anotimp, în căuta nurilor optime pentru păşunat. Icrnarea se (acea în vecinătatea deşertului Gobi ş Munţilor Altai, unde perioada geroasă este mai scurtă şi cu puţină zăpa«dă. în celei; • notimpuri se migra spre nord, pe distanţe de sute de kilometri, pînă în ţinuturile mai ră roase, străbătute de o reţea abundentă de cursuri de apă. Asemenea deplasări ciclice, per asigurarea păşunării, s-au menţinut în lumea mongolă - fără a avea amplitudinea odinioară - pînă în zilele noastre. Chiar şi în timpul campaniilor războinice de anverg fluxul expediţiilor era influenţat de necesităţile de furajare a hergheliilor ce însoţeau luptători. Astfel, în mai multe rînduri acţiunile militare din regiunile caucaziene au *i* întrerupte în vremea sezonului friguros, pentru a se amenaja tabere de iem»rc în arealu iransmontane, unde procurarea nutreţului pentru animale nu ridica probleme.

Una dintre descrierile cele mai revelatoare asupra specificului vieţii din regiunile obîrşie ale mongolilor este oferită de aşa-numita *Hei-Ta shih-lueh* („Scurt rapoit asu ţâţânilor <tătarilor> negri"), operă eu tentă etnografică redactată de doi emisari ai Imperii Song la reşedinţa marelui han Ogodai, P'cng Ta-ya şi Sii Ting, primul preze nt în Mong< în anul 1233, iar cel de-al doilea în 1235-1236. Potrivit observaţiilor acestora, mongolii dispuneau de aşezări statornice, dcplasîndu-sc permanent în căutare de „apă şi iarbă". C acestea erau epuizate, se mutau în alte locuri, plecînd cu carele trase de vite, c ai şi cămile rare îşi încărcau iurtele, întrucît nu posedau locuinţe stabile, construite din bîrJie." Păşunt era îmbinat în permanenţă eu vînătoarea, practicată de regulă cu arcul şi mai rar \

B- Vladimirtsov. ***Le regime*** *social...,* p.39 şi **urm.; R.** Fox, ***Gingis-Han,*** **P-31** şi **Ui** ^Lattiniore, ***The*** *Social History of Mongol Nomadism,* în ***Historians*** *of* ***China*** *and Jupan.* **. G- Beasley şi R.G. Pulleyblank, Londra. 1961, p.328-343; J.J. Saundcrs,** *Thd Hislory..*, c "rm-; L. Kwanten, *Imperial Nomads,* **p.208** şi urm.: S. **Jagchid şi P. Hy-er.** *Mongol* """■«*'and Society,* Boulder, Col.- Folkcstonc. 1979, **p.19** şi **urm.; Ch. Com»meaux,** *La chez Ies Mongols de la eonquele (XI/P* ***sitele),*** **Paris, 1972, p.45> şi urm.:** ii!"*oire....* **p.47 şj urm.:** C. **Dalai,** *Mongolija....* p.<Sl-l()l; J. Bosson, ***Who*** *Are* ***and*** *Why,* în *Mongolia. The Legacy of Chinggis Khan.* ed. P. Bcrger, T 'omew, San Francisco. 1995. p.10 şi urm.

Buc, G-W.F. Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei,* trad. P. Drăghici ş;i R- Stoici ' 1968,p.88-89. ***kng.Ta*** *p* **[Q4-105** ***(Hei-Ta...).***

L

întinderea plaselor.[12] Vînatul preferat consta din iepuri, cerbi, mistreţi, marmote, antilopa şi cai sălbatici, pentru alimentaţie acordîndu-sc prioritate cărnii de oaie şi de vită, în vrem» aceea de cal se consuma doar cu prilejul festivităţilor.[11]

Deşi foarte îndepărtat de ţinuturile de obîrşic ale mongolilor, un cronicar de irakiană, stabilit în Egipt şi Siria - al-Makin (1205/6 - 1273/4) - reuşea să schiţeze s esenţa modului lor de trai: „Avînd în stăpânire cirezi, ci se deplasau din păşune în păşune căutarea vegetaţiei; petreceau iama în văi, iar vara urcau în munţi, locuind în corturi" [u] i doua jumătate a secolului al XVII-lca, pe cînd se desfăşura misiunea diplomatică în Chin lui Nicolae Milescu Spătarul, traiul mongolilor nomazi nu diferea prea mult de cel strămoşilor lor din vremea lui Gingis-han: „Ei nu au nici oraşe, nici sate, ci întruna colin l< stepele în căutare de păşuni pentru numeroasele lor turme şi cirezi. Locuiesc în corturi d pîslă".[15]

---

* *Ibidem,* p.l 17.

[13] *Ibidem,p.* 110.

[14] Al-Makin ibn **al-'Amid,** ***Chroniqw*** *des Ayyoitbides (602 - 658 / 1205-6 - 1259-6%* ed. A.-M. Edde şi F. Micheau. f.l., 1994, p, 23. Aceste informaţii se regăsesc în mare parte in varianta latină a faimosului *Milion* al lui Mareo Polo. Cf. Marka Pavlova z Benâtek *Milion. Die jedineho rukopisu spolu s prislusnym* ***zăkludem*** *latinskym.* ed. J.V. Prâsek. Praga. 1902. p. 55: *Estate in nwntibus habitani et in locis frigidis.* ***ubi pasata*** *et ligna sunt. Hyeme uero ad calicim se transfenmt regiones, ubi inuenire possint pro animalibus pabulum.*

[15] Nicolae Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie in China,* ed. C. Bărbulcscu, Bucureşti 1956, p. 85-86. Cf. şi R. Pop, *La Mongolie dans Ies ouvrages de Nicolae Spătarii Milescu,"& Studia et acta orientalia,* XI, 1983, p. 89-95.

Dat fiind tradiţionalismul comunităţilor nomade, sugestive pentru reconstituirea modului de trai al mongolilor din evul mediu sînt şi consemnările etnografice din epoca modernă. Cf. în acest sens datele înregistrate de: A.M. Pozdneycv. *Mongolici and the Mongok* I - *1892,* ed. J.R. Knieger, trad. J.R. Shaw şi D. Plank, Bloomington-IIaga, 1971; W. Radlrf *Aus Sibirien. Lose Blâtter aus* ***meinem*** *Tagebuche.* **I-Il,** ed. â 2-a. Leipzig, 1893; FI.G.C. Pcn? Ayscough şi R.B. Otter-Barry, *With the Russians in Mongolia.* Londra, fa.; II. Const* *Weidepldtze der Mongolen im Reiche der Chalcha,* **Berlin,** I, 1919: II, 1920; H.II. Ho*** *History...,* IV; R. Strasser, *The Mongolian Horde,* New York, 1930; S. Hedin, *Across (he®* Desert,* New York, 1932; II. Haslund. *Tenis in Mongolia (Yabonah). Adventures* [a"] *Experiences among the Nomads of Central Asia.* **trad.** H. Sprigge şi C. Napier, Nevv 1934; idem, *Men and Gods in Mongolia (Zayagan),* trad. E. Sprigge şi C. Napier. New > 1935; F. Lessing, *Mongolen. Hirtcn, Priester und Dămonen.* Berlin. \[l])*35:* M. Ca French, *The Gobi Desert,* Londra, 1944; *Norody Sibiri.* red. M.Ci. Levin. L.P. Polapov *mira. Etnograficeskie ocerki,* red. resp. S.P. Tolstov), Moscova-Leningrad, 1956; A. *Materiaux ethnographiques* ***relatifs*** *aux Mongols Orc/os.* în *Central Asiatic Journal.* p. 241-294; E, Thiel, *Die Mongolen. Land.* ***Volk*** *und Wirischaft der Mon Volksrepublik,* Munchen, 1958; O. Laltimore, *Mongolie.* ***Nomades*** *et commissciii'ey J»* 1966; idem, *Mongol Journeys,* New York. 1975; W. Heissig, *Die Mongolen. Moniades of Eurasia,* ed. V.N. Basilov, trad. M. Fleming Zii in. Los Angeles, 1989.

'£• 61. Războinic mongol din secolele XV-XVI, redat **într-O gravură** chineză *pC* lerrj

Din faimoasa *Istoric secretă a mongolilor* rezultă că, înainte de a reumf triburile din Mongolia, Temugin - viitorul Gingis-han - obişnuia să-şi p$_{c}$ţ$_{r}$ ' vara în vecinătatea munţilor Gurclgii şi Burqan **Qaldun,** unde îşi aveau izv$_{Oa}$. [a] rîurile Onon şi Kcrulen.'[6] Succesorul său la tron, Ogodai (1229-1241) [e] stabilise capitala imperiului la **fCarakorum,** o părăsea pe timp de vară, plecînd * ° o zonă muntoasă, unde rămînca pînă la apropierea anotimpului friguros [l:] t rîndul său, al doilea fiu al lui Gingis-han, Chagatai, îşi fixase reşedinţa de varăi Quyash, punct situat pe valea rîului Iii, în preajma munţilor Kok, iar cea de j$_{a}$. ! la Maraurik (Marauzic)-Ila, care se presupune că se afla pe acelaşi curs de ană " Rudele sale din Iran - **ilhanizii** - rezidau, în prima jumătate a secolului al **XIV-u** împreună cu întreaga curte, la Ugan, o periferic a Taurizului, şi uneori la Ba<>dad iar vara se deplasau în regiunea Kara Bag (*= Grădina Neagră), apreciată pentr aerul sănătos, apa curată şi păşunile bogate.[14]

Menţionăm, de asemenea, că potrivit informaţiilor mesagerilor occidentali |> mongoli, Giovanni da Pian del Carpinc (Iohannes de Plano Carpini)[20] şi Wilhclni de Rubruck,[21] triburile din cuprinsul Hoardei de Aur efectuau pendulări sezoniere pe traseul principalelor cursuri de apă. OBicciul permutării ciclice de-a lun°ul Volgăi s-a menţinut chiar la hanii Hoardei de Aur, care petreceau iarna la reşedinţa de la Sărai, iar vara plecau împreună cu curtea spre munţi, unde era o climă răcoroasă mult mai plăcută.[22]

---

[1] *Histoire secrete des Mongols (Mongghol-un ni'iica tohchan). Chroniqiie mongole du XIIT siecle,* ed. M.-D. Even şi R. Pop, Paris, 1994. p.65, 68-71. 78. 80-81,104, 174.

[17] Rashid al-Din, *The Successors of'Genghis Khcm,* ed. J.A. Boyle. New York - Londra. 1971, p.61. Cf. şi LA. Boyle, *The Seasonal Resiclences ofthe Great* ***Khcm*** *Ogedei,* în ***Centd*** *Asiatic Journal,* XVI, 1972, p. 125-13 1.

'* V.V. Barthold, *History* ***ofthe*** *Semircchyc.* în idem, *Four Snulies on the History* "' *Central Asia,* I, Leiden, 1956. p.l 14.

Dcis ***mongol iache*** *Weltreich.* Al-'Umari's *Darsiellung der mongolischen Reic<"ie seinei» Werk Masalik al-absar fi mamalik al-amşur,* ed. K. Lech. Wiesbaden, 1968, p. **149. ••** repere despre peregrinările bianuale ale ilhani/ilor oferă **franciscanul Oderic** de Pordenone. *Relatio* Fr. Odorici, în *Sinica Franciscana.* **I,** ***Itinerii*** *et re/ationcs fratnim minoruni scieC XIII etXIV,* ed. A.v.d. Wyngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929. p. 418.

[2(1] .Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongulorum.* în *Sinica Franciscana,* I, p."'

[21] Guillelmus de Rubruc, *Iiinerarium,* în *Sinica Franciscana,* I, p.212.

" B. Spuler, *Geschichie cler Mongolen nach ostlichen und eiiropâischen Zeugnisse 13. und 14. Jahrhunderts,* **Ziirich-Stuttgarl,** 1968. p.78.

Tig. 62. Tabără de iurte a kaItalicilor (asemăiiăloaie cu cea a **mongolilor),** (lupii o **litografie** inst-ralii iriliMin \oliini de P.S. **PaJIas,** lipăril la St. Pelerinii^ în I 776.

în pofida instabilităţii taberelor nomade, deplasările nu se făceau în haotic, ci pe trasee bine determinate, toate loturile de păşunat aflîndu-se în prietatea unui clan sau trib. Divizarea teritoriilor din estul Europei între prinein i căpetenii mongole este atestată de Pian del Carpine imediat după încheierea invazii din 1236-1242. Solul italian la marele han preciza că în dreapta si în J Niprului stăpînca Corenza (Qurumsi) şi, respectiv, Mauci, în bazinul t)0 * Carbon, iar în cel al Volgăi Baiu. [23] Un alt trimis al Occidentului în Imperiul m0 L arăta că în *Scithia,* care în accepţiunea sa începea la Dunăre şi se întindea ţinuturile nenominalizatc dinspre răsărit, fiecare căpetenie, indiferent de oamenilor din subordine, cunoştea cu precizie hotarele păşunilor avute la di cele patru anotimpuri ale anului."[4] Dacă stabilitatea delimitărilor era adesea efenie aceasta nu se datora lipsei reglementărilor, ci permanentelor convulsii din sîn societăţilor de păstori.

Mongolii nomazi îşi duceau traiul în corturi, iurte şi căruţe. Corturile şi iurtele denumite *orda* şi *urgii,* erau făcute din fîşii de pîslă înălţate pe suporturi lemnoase Unele iurte (fig. 62) se puteau demonta în timpul deplasărilor proprietarilor, tîint| transportate în căruţe trase de boi, cai sau cămile. Dimensiunile şi decorarea lor cran ir, funcţie de rangul celor care Ie deţineau. Corturile hanilor aveau capacitatea de a adăposti sute de persoane. Chiar şi atunci cînd mongolii au dispus de edificii confortabile şi impozante, în oraşele cucerite, ei au continuat să locuiască multă vreme în corturile şi iurtele lor tradiţionale.

De-abia după stabilirea capitalei la Karakorum s-a construit un palat somptuos pentru marii hani (fig. 70) şi dependinţe pentru curteni şi diplomaţii străini, fiind perceptibilă în acest sens influenţa chineză. Săpăturile arheologice întreprinse la reşedinţa marelui han au relevat o ambianţă culturală elevată şi disponibilităţi'[1]' eclectice ale aristocraţiei mongole.[2]'

Strict dependentă de modul de trai era şi economia mongolă, bazată prioritar Pc păstorit. Comunităţile din stepe dispuneau de cai, oi. bovine, capre şi cămile, pc caic

---

[21] Plano Carpini. p. 107-108.

[24] Rubruc. p. 172

[25] S.V. Kiselev, L.A. Kvtjukhova, L.R. Ky/lasov, N.Ja. Merpert, V.P. Lava»* *Drevnemongol'skie goroda,* Moscova. 1965. p. 121 şi urm.: L.K. Mineri. *Drevm pamjatniki mongol 'skogo monumental'nogo zodcesiva.* în *Drevnie kul'tury Mongolii. &"*■ Vasirevskij, Novosibirsk. 1985. p. 184-209; V.N. Tkacev. *Karakorum v MU yekc'^ Mongolica, Pamjati akademika Borisa Jakovlevica Vladimirtzova I8H4-I93I,* Moscova. , p. 219-231. Pentru ambianţa vieţii de la curtea marelui han şi impactul ci asupra soc ^ mongole, cf. S. Conermann, *„Hof" und „Herrschaft" zur Zeii des Khanates Ching&s* .,,, *(1206 - 1227),* în *Mitiei/ungen der Residenzen-Kommission der Akadcmie der " zu Gottingen,* 7, 1997, 1, p. 13-39.

în număr foarte marc, pentru că ele le asigurau aproape în totalitate ricntarc, furnizîndu-le totodată pieile şi lîna indispensabilă confecţionării ei, adăposturilor, harnaşamentuiui etc. Hrana lor se compunea îndeosebi lactate şi din carne. Ei consumau carne de diverse animale, fiartă, prăjită •udă dar o preferau pe cea de cal. Din laptele de iapă se prepara kumîsul, băutura tională a nomazilor, folosită curent pînă în perioada contemporană. Necesităţile oteine erau completate prin vînătoarc şi, într-o măsură mult mai redusă, prin it atît la mongolii ce locuiau în păduri cît şi la cei care controlau întinderile i$_{o}$r Animalele sălbatice prezentau interes şi datorită blănurilor şi pieilor, necesare a$_{c}$ămintei, dar şi comercializării. în scopul prevenirii diminuării drastice a efectilui faunei, erau în vigoare restricţii de vînătoarc în perioadele de înmulţire.[2"]

Vînâtorile erau pregătite minuţios timp de mai multe săptămîni, ceea ce impu-o largă participare a comunităţii, înconjurarea unor zone întinse, hăituitul metodic 1 animalelor vizate etc. Pe lîngă rosturile economice, vînătorile reprezentau un prilej de antrenament pentru mînuirea armelor şi dezvoltarea aptitudinilor ostăşeşti. Funcţiile sale complexe explică frecvenţa metaforelor inspirate de sacrificarea vînatului din limba mongolă arhaică.' Credinţa că vînătoarea deţine un real rol educativ, iar practicarea sa contribuie la pregătirea fizică, era împărtăşită şi de aristocraţia europeană medievală, perpetuîndu-sc pînă în plină perioadă renascentistă, cînd îşi găseşte susţinători prestigioşi în persoana faimosului promotor al pragmatismului politic, Niccolo Machiavelli (1469 - 1527)[2S], şi în aceea a contemporanului său nu mai puţin ilustru, Baldassare Castiglione (1478 - 1529)[2"].

Meşteşugurile practicate de mongoli se aflau în strînsă conexiune cu modul de viaţă bazat pe nomadism, cu apetenţă pentru întreprinderile războinice, fiind menite să le asigure arme, piese de harnaşament, ustensile cu destinaţie gospodărească etc, astfel că şi-au dezvoltat o anumită dexteritate în prelucrarea metalelor, pieilor, cornului etc.

Potrivit unor aprecieri venite din partea chineză, evident exigente şi hiper-^{c}ntice, calitatea iniţială a meşteşugarilor mongoli ar fi fost foarte precară, în confor-^{1} te ^{cu} primitivitatea lor, astfel că, neavînd posibilitatea să-şi procure fier, nu erau

6

fr Cf. nota 9 şi B. Spuler, *Die Golclene Hon/c....* p.439-446; idem, *Die Mongolen in* $_{c}$,. _"' P-442-444; L. Hambis, *L'histoire des Mongols avânt Gengis-khan d'apres Ies sources* ^ W *et mongoles, el la docvmenlation conservee par Rasidu-d- 'Din,* în *Central Asiatic Dl* ' -^'V, 1970, 1-3. p.125-133; S. Szynkiewicz, *Nahrungsmittel tind ihre Ziibereitung.* în *°£8°len,* ed. W. Heissig, CC. Muller, Innsbiuck-Frankliirt/Main. 1989, p. 142-149.

op . Spuler, *Die Golclene Horde...,* p.387; R. Fox. *Gingis-Han,* p.43; Ch. Commeaux, " 2K$^{P'55"57;}$ M_ ^{Taldr}- *Die Jagdbei den Mongolen,* în *Die Mongolen.* 1989, p.150-153. $^{2l)}$ ^{N}- Machiavelli, // *Principe,* ed. Ci. Lisio, Fircnzc. 1927. p. 89-90. "• Castiglione, *Curteanul,* ed. E. Boeriu, Bucureşti, 1967. p. 55.

în stare să producă decît şei din lemn îmbrăcate în pici de oaie, scări de şa din l vîrfuri de săgeată din os. Dc-abia după subjugarea statului uigur şi a Impcriul$_{U}$j J^ hanii şi apropiaţii lor au putut beneficia de înalta calificare a meseriaşilor de acnl "" care i-au folosit din plin pentru producerea armelor şi obiectelor de tot felul[3]" rv ^ de anumite evaluări detractante, în parte exagerate, la adresa disponibilii ■ societăţii mongole în sfera meşteşugurilor, este greu de contestat esenţa observ ti- invocate mai sus. în conformitate cu ele, aportul mongolilor la crearea unor elen de cultură nu putea fi dccît modest. Extrapolînd această constatare, convergem sn **apreciere** cu reverberaţie mult mai amplă, aparţinînd ilustrului literat Antoine de S- i Exupery, care, cu recunoscuta-i percepţie a traiectoriilor universului **antron** conchidea că nu circulaţia obiectelor, ci creativitatea alcătuieşte **chintese** civilizaţiei.[31]

Pe parcursul epocii de formare a Imperiului mongol, cînd s-au convins H performanţele net superioare ale meşteşugurilor din regiunile mai civilizate, **haniim** devenit interesaţi să le pună în valoare talentul şi inventivitatea în propriul fol$_{0s}$ Această preocupare este vădită în tratamentul diferenţial aplicat apărătorilor oraşelor cucerite, care nu respectaseră somaţia de a se preda. în vreme ce majoritatea populaţiei era masacrată - în mod prioritar bărbaţii -, cei cu îndeletniciri meşteşugăreşti, prin nimic mai puţin culpabili de organizarea oponentei, erau adesea cruţaţi în totalitate. 0 astfel de procedură a fost pusă în practică, între altele, în anul 1221, la capturarea marilor centre horezmicne Urghcnci, Ghazna şi Mcrv **de** ostile comandate de Gingis- han şi de fiii săi[32], şi în 1260, la luarea în stăpînire **a** Alcpului de către armatele lui Hulegii[33], iar atunci cînd, imediat după aceasta, au fost măcelăriţi toţi locuitorii cetăţii de **la** Harem, singurul care a avut parte de clemenţă a fost un bijutier armean. Din cîte se parc, însă, utilizarea meşteşugarilor străini convergea în principal spic producţia armamentului de calitate, necesar continuării campaniilor de cucerire.

Neavînd înclinaţii speciale spre comerţ, acesta era dominat de negustorii uigun. uzbeci şi chinezi, care vindeau mongolilor diverse produse meşteşugăreşti şi agrişi[0]' ţesături etc., achiziţionînd de la ei vite, blănuri, pici etc. Căpeteniile mongole aveau to interesul să asigure securitatea drumurilor şi protejarea comerţului, de pe urma cărui obţineau, ca pretutindeni, importante profituri materiale. Dorinţa de a contur principalele căi şi puncte de negoţ a dat naştere uneori la dispute atît pe plan **extern**

---

[311] *Meng-Ta...* , p. 175 *(Hai-Ta...*).

[11] A. de Saint-Exupery, ***Citadelle,*** Paris, 1966, p. 330 „

[12] Ala-ad-Din 'Ata-Malik .Tuvaini. *Histary of **the** Warld~Conqneror,* I, ed. J-A> '■ Manchester, 1958. p. 127-128, 135, 162. p

[13] Raschid-lildin, *Histoire des **Mongols** de la Perse.* txl. E. Qualremere. Paris- 1 337-339.

[14] ***Ihidem,*** **p.** 339.

„ [15] Cînd unul din principii mongoli, Tagudah, s-a dedat la prădarea cară-
ilhanul Abaqa (1265-1282), urmaşul lui Hulcgii, a organizat o adevărată cx-
• împotriva sa, apclînd şi la ajutorul gruzinilor şi armenilor subordonaţi.[16] Pe de
■*te* unii hani au căutat să dinamizeze fluxul comerţului. însuşi Gingis-han,
ifă P■ de a porni războiul cu Horczmul, încercase să atragă negustorii din acest
hanat
î"[3] ,eniile sale." Dînd dovadă de mai mult spirit de iniţiativă, nepotul său, **Batu-**
lupă ce pusese bazele noului centru de reşedinţă de la Sarai - căuta să ispitească
ii străini, plătindu-le pentru mărfuri sume incomparabil mai mari dccît cele ce
n[e]ş[u] . 3s isc
solicitau.

Mongolii acceptaseră şi, chiar mai mult, sprijiniseră reînfiriparea relaţiilor ercialc din teritoriile de sub dominaţia lor. în anul 1247, spre exemplu, către **itiajoasa** metropolă rusească de la Kiev, cu toate că suferise extrem de mult de pe -ma războiului, polarizau negustori din Wralislavia (= Breslau, **Wroclaw),** Polonia şi Austria, iar alţii, care veneau din Constantinopolul latinilor, erau, de asemenea, de origine foarte diversă: din Genova, Veneţia, Acra şi Pisa. '

Pe **drumurile** de caravană ce străbăteau ţinuturile acaparate de mongoli existau sau au început să apară popasuri negustoreşti, aşezăminte religioase şi tabere militare, care au evoluat treptat în centre urbane. Aportul mongolilor la constituirea acestora pare să fi fost cu totul insignifiant, pătrunderea lor în perimetrul citadin plasîndu-se în general după crearea imperiului lui Gingis-han, în urma contactelor cu populaţii care dispuneau de o practică îndelungată în domeniul vieţii orăşeneşti. Aceste aşezări urbane **nu** erau numai pieţe de schimb, ci îşi asumau şi rosturi agricole, hinterlandul lor fiind uneori cultivat şi irigat de orăşeni.

înainte de constituirea uriaşului lor imperiu multinaţional şi de a se lăsa contaminaţi în profunzime de civilizaţia etniilor cucerite, mongolii şi-au păstrat cvasiintact modul de trai şi sistemul economic ancestral. în schimb, o dată ce piin expansiunea coordonată de Gingis-han au început să se adauge într-o cadenţă [a]'ertă noi şi noi ţinuturi la cel iniţial al mongolilor, aceştia au ajuns în postura de Pătură dominantă, cu însemnate responsabilităţi administrative. Dacă în fazele in-

---

B. **Spuler,** *Die Mongolen in Iran....* p.430-435; Th.T. Allsen. *Mongolian l'rinces and* [e]*'r Merchant Partners, 1200-1260.* în *Asia Major.* Ser. a 111-a, 11, 1989, 2, p.83-1 26; J.-P. °[UX]' *Histoire...,* p.463-464; V. Ciocîllan, *Mongolii...* , p. 54 şi urm

Grigor of Akanc'. *History of the Nation of the Archers, (the Mongols).* ed. R.P. Blake ^ **Frye, în** *HarvardJournal of Asiatic Sindies.* 1 2. 1949. 2, p.275. 277. " Juvaini, I, p.78-79.

Ibidem, p.267.

de . Plane Carpini, p. 129. în legătură cu dinamicii vieţii comerciale din Imperiul Hoardei G ^ cf. B. Spuler, *Die Goldane Horde...* . p. 388-409: G.A. Fedorov-Davydov, *Stadie der %!■■ ~[n] Horde...* , p. 101-105; V. Ciocîllan, *Migratori şi sedentari: cazul mongol.* în *Revista* [CQ]> SN, 4, 1993, 1-2, p. 94-101; idem, *Mongolii...* . p. 13 şi urm.

eipientc ale extinderii teritoriale comportamentul lor a purtat pecetea p,-j . tivismului, axîndu-se pe jafuri, înrobiri, transformări ale terenurilor cultivat păşuni etc, ulterior procedeele rudimentare de acumulare de bunuri au trebuit s stituite cu altele constructive.

Oricîtă închistare în resorturile tradiţionale ale vieţii le-ar manifesta o «r. ■ tate umană, contactele sale cu alte sfere ale ecumenicului, mai ales atunci cînd dest' a obligat-o să-şi părăsească **fie** şi temporar mediul ambiant iniţial, o expune implor . înrîuririlor şi îi marchează coordonatele evoluţiei. Mongolii au fost aduşi în situaţia a înţelege că, pentru ca hegemonia lor să dobîndească o eficienţă sporită, era iniper' necesară remodelarea propriilor atitudini în spiritul conlucrării cu elementele **recrut** din sînul populaţiilor supuse cu disponibilităţi în domeniul intendenţei. Semnificativ pentru noile tendinţe inoculate vîrfurilor ierarhici societăţii mongole sînt **stipulaţiile*** natură politică şi administrativă cuprinse într-un memoriu - aşa-numitul ***Wanvitnshu-*** adresat la mijlocul secolului al Xlll-lca marelui han Kubilai de către abilul său consilier budist Liu Bingzhong, în care se alia şi renumita formulă preluată dintr-un text aflat în circulaţie încă în epoca Han, deci de peste o mic de ani: „Lumea se cucereşte călare, dar nu se guvernează călare".'[10] Cu unele reticenţe şi sincope, acest precept avea să fie însuşit de cei ce **diriguiau** Imperiul mongol, ceea ce marca un pas spre o treaptă evolutivă superioară.

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ

Structura socială a mongolilor din perioada anterioară unificării lor de către Gingis-han este puţin cunoscută.

Componenţa familiei era asemănătoare cu cea a altor nomazi ai stepelor Eurasiei. întrucît elementul masculin era inferior numeric, fiind diminuat curent in întreprinderile militare, un bărbat putea avea mai multe soţii, cea dintîi păstrind pr£' rogative speciale. La moartea tatălui, fiii de la alte neveste includeau în proprii[c] familii mamele vitrege, iar bărbaţii erau datori să se însoare cu văduvele fraţilor, J conformitate cu tradiţiile ancestrale ale lcviratului. Aceste obiceiuri s-au menţinut' uz şi la comunităţile care se strămutaseră de multă vreme din Mongolia natală, i" respectate şi la nivelul vîrfului ierarhici sociale. Aserţiunea se poate exemplific ' altele, prin **informaţia** potrivit căreia hanul Hoardei de Aur Berkc ar fi luat-o de ?

---

[411] **J. Gemet,** ***Le monde chinois,*** Paris, 1972. p. 321. *M*

[41] Plano Carpini, p.33; May ton. ***La fior*** *des* ***estoires*** *de* ***la terre*** *d'Orient.* în *R*[ecUi] j *historiens des Croisades. Documents armeniens,* II, Paris, 1906, p.217. 337; Marka l[a] ^ Benâtek, *Milion,* p. 56; ***Relation*** *du* ***voyage*** *de /rare Bieul* **(Ricold** de Monte-Crocc). ' Backcr, *L 'Extreme Orient* ***au*** *Moyen-Age,* Paris. 1877. p.2<S 1.

i fratelui său Bătu. " De asemenea. întemeietorul statului mongol din Iran — nUHiitul imperiu al ilhanilor -, Hiilegu, s-a căsătorit cu văduva tatălui său Tului, . ,aSa Dokhuz-khathun, care i-a devenit principala soţie, bucurîndu-sc de o utoritate deosebită.[43]

în mod firesc, cei cu substanţiale disponibilităţi materiale - în primul rînd hanii - erniiteau să aibă mai multe soţii şi concubine. Unele dintre acestea proveneau din . rse case princiare şi aveau rolul de a consfinţi şi consolida anumite raporturi de .. diplomatic. în situaţii frecvente, soţiile unor hani s-au manifestat cu multă «onalitate, implicîndu-se în chestiuni majore de natură politică sau confesională. Cu te acestea şi în pofida prerogativelor foarte importante asumate în compartimentul , «Dodăresc, nu pot fi acceptate evaluările exagerate privind statutul privilegiat al rsoanclor de sex feminin în societatea nomadă, puse în circulaţie încă din evul mediu de către dominicanul florentin Ricoldo da Montccrocc (1242/3 - 1320).[41] De altfel, chiar în relatările acestui vrednic misionar este inserat amănuntul că, pentru a se însura, mongolii aveau obligaţia să-şi cumpere mircsclc de la părinţi, iar, în cazul cînd soţul deceda înaintea soţiei, aceasta din urmă nu căpăta dreptul să se întoarcă la casa părintească, trebuind să intre în familia unui „prieten" (rude? - n.n.) al soţului, care putea să o transforme în slujnică.[45] Cumpărarea soţiilor de către mongoli şi prolife-rarea poligamiei sînt confirmate, între alţii, şi de către Wilhclm de Rubruck, care mai precizează că nu se admiteau căsătorii în cazul gradului de rudenie primar şi secundar.[46] Aceste date sînt desigur suficient de revelatoare pentru adevărata poziţie concedată femeilor în cadrul comunităţilor tribale.

Rămăşiţele organizării gcntilice s-au menţinut destul de mult timp, reflcctîndu-scîn forma de proprietate colectivă asupra vitelor şi păşunilor pe bază de *kitren.* Acest termen, avînd semnificaţia de „cerc", desemna un tip de tabără circulară, formată din căruţe şi grupată în jurul cortului căpeteniei, adăpostind familiile, animalele şi tot avutul unei ginte nomade. Restructurările datorate îndeosebi adîncirii inegalităţii de avere au condus la înlocuirea sistemului *kuren-u\u* cu cel al a/V-ului (termenul are

---

Maulana, Minhaj-ud-Din. Abu-'Umar-i-'Usman [Guzgani], ***Tabakat-i-naşiri*** *A ineral histoiy of the Muhammudcm dynastics of Asia.* II. ed. H.G. Raverty. Londra. 1881. P1292.

H Raschid-Eldin, *Histoire...* , p. 93.

^ Ricold de Montc-Croce, p.281-283.

itio *Ciclări,* p.283. Pentru celelalte informaţii ale lui Ricoldo da Montecroce **despre** /}/c *1* " c*- U. Monneret de Villard, // *libro della pertigrinazione ne/le parii d'Oriente di frate* n,0 °a *Montecroce,* Roma, 1948, p. 34 şi urm. în legătură cu condiţia femeii în societatea Ge^i, n vremea primilor Gingishani/i. ci", (i. Linck. *Nochor* ***(Gefahrten)*** *Asip* ° *enerhă/tni.sse bei den Mongo/en un 13.'N. .lalvhundert,* în *Die Mongolen in* V 179-205.

«■ubruc, p. 184.

sensul de „familie"), în care nucleul economic era alcătuit din membrii unei familii şi de eei dependenţi de **aceasta. în** cazul «//-ului forma de proprieta cirezilor, hergheliilor şi turmelor devenise individuală, în vreme ce repartiţia de păşunat era asumată de conducătorul clanului sau tribului.[4']

In secolele XII-XIII sistemul bazat pe *aii* se generalizase în societatea mono în care departajările de avere detaşaseră clin ce în ce mai tranşant pătura aristocraţi » noianilor, ea şi categoriile dependente recrutate din mulurile comunităţilor trih * sărăcite sau dezmembrate din clanurile învinse. Populaţia simplă era desemnată L termenul mongol *arat* sau prin cel de origine turcică *qaracu.* Decalajele de avere î păturile sociale erau relativ mai puţin sensibile în vremea cînd mongolii sălăşluiau patria lor primitivă, dar, pe măsura derulării expansiunii, acumularea de boyătii *n* spolierea neamurilor supuse a favorizat cu prioritate pe cei din clanurile conducătoar între altele, sugestivă este mărturia lui Wilhclm de Rubruck potrivit căreia tătarii avut din stepele ponto-caspice ar fi dispus între 100 şi 200 de iurte, plasate pe care trase de mai multe perechi de boi sau cămile, alcătuind gospodării cu aspectul unui sat de dimensiuni **mari.** Distribuţia disproporţionată a mijloacelor materiale, evidenţiată si de ritul funerar, este relevată, de asemenea, în paginile însemnărilor de călătorie ale fratelui Giovanni, originar din Pian del Carpinc de lîngă Perugia, discipol al Sfintului Francisc.[49] La circa un secol de la primele descinderi în estul Europei, hergheliile mongolilor avuţi însumau mii de cai, aceste animale fiind un simbol al bunăstării comunităţilor nomade.[50]

în timp ce la triburile ce practicau nomadismul ecvestru separarea între grupurile aristocratice şi masa de rînd a populaţiei a prins treptat contur, la comunităţile din arealul forestier pătura nobiliară era insuficient structurată. Ca atare, aceasta nici măcar nu se propulsase tranşant în fruntea clanurilor, unde un asemenea rol era suplinit de către şamani.['1']

La polul cel mai de jos al societăţii se găseau robii ***(hogol),*** proveniţi în cea mai mare parte din prizonierii de război. în afară de această categoric majoritara, *' oamenii liberi de condiţie inferioară puteau să **fie** înrobiţi în anumite circumstanţe*' către cei cărora le pricinuiseră mari neajunsuri.[32] Urmaşii lor, integraţi în angrenaj

[47] B. Vladimirlsov, *Le regime social...,* p.73 şi urm.; C. Dalai. *Mongolijct—,* P urm.; Th. Allsen, *The risc **ofthe** Mongol ian empire and **Mongolian rule** in norih Chino,' Cumbridge History of China,* 6. cd. II. **Franke şi** D. Twilchell, **Cambridge,** 1994. p. 324-J" .102

[4]*Rubruc, p. 173-174.

[49] Plano Carpini, p.36, 42-44.

[511] *The Travels* **o/Ibn Battuta,** *A.D. 1325-1354,* cd. **H.A.R. Gibb. II. Cambridge** [9] * 478.

[3] B. Vladimirtsov. *Gengis-khan,* p. 9.

[52]Rubruc, p.185.

■ tatii mongole, se pare că se sustrăgeau condiţiei de robi, rămînînd în categoria :i$_{o}$r ceea ce sugera că structurile sclavajului nu aveau trăinicia specifică **comuni** - $_{ie}$dentare din Orient.

Spre deosebire de predecesorii stăpînitori nomazi ai stepelor Eurasiei ale, la care sistemul sclavajului nu fusese perfecţionat, la mongoli acesta a do- 3 pondere mult mai înseninată. De altfel, utilizarea sclavilor într-un anumit economic s-a dovedit eficient doar în cadrul societăţilor avansate din Orient

„renaj,. bazinul mediteranean, atît în antichitate cit şi în evul mediu, nu şi la comunită-

\ flate într-un stadiu de dezvoltare mai puţin evoluat. în perioada marilor campanii Ttare ale lui Gingis-han şi ale descendenţilor săi direcţi masele umane aservite erau ■ i site îndeosebi ca trupe auxiliare şi, de-abia după ce Imperiul mongol s-a conso- lat robilor a început să li se dea o întrebuinţare extinsă şi în economie, cu prioritate lîneă curţile potentaţilor mongoli. La reşedinţa marelui han de la Karakorum, spre xemplu- se găseau la mijlocul secolului al XlII-lea un număr mare de unguri, alani, ruşi georgieni şi armeni, cărora li se permitea să-şi menţină opţiunile confesionale.[51]

Atunci cînd triburile mongole şi-au întărit potenţialul militar, iar raidurile lor au devenit eficiente, acestea au manifestat un interes special pentru sporirea numărului robilor, preocupîndu-sc asiduu de capturarea prizonierilor. O parte a lor era vîndută negustorilor de robi, fiind o sursă importantă de venituri.

Cronicarii islamici, armeni, occidentali etc. au încriminat în mod Constant pe mongoli pentru rapacitatea de a înrobi cît mai multă lume, dar trec cu vederea aproape întotdeauna - probabil neintenţionat - realitatea că onerosul comerţ cu fiinţe umane era stimulat chiar de compatrioţi dc-ai lor, deveniţi clienţii negustorilor sau chiar negusto- rii care cumpărau şi vindeau pe cei capturaţi în expediţii.

Mongolii erau divizaţi în mai multe triburi şi clanuri, purtînd nume proprii şi °cupînd poziţii diferite în mecanismul social-politic din lumea stepei. Astfel, în cea roai veche cronică mongolă se menţionează cîtcva clanuri ale tătarilor: Ayiri'ut-tatar, ^{B}uiri'ut-tatar, Ca'a'an (Caqan)-tatar, Alci-tatar, Duta'ut-tatar şi Aluqai (Aruqai)-tatar $' trei ale merkizilor: Huas (Uvas), Ka'at şi Udujit. La rîndul său, Răsid od-Din ^{m}era şi el şase clanuri ale tătarilor, dar numele lor nu corespund dccît în parte cu ^{e} citate mai sus: Tutukulyut, Anei, tătarii albi (Cagan), Kyuin, Nercit şi **Bargui.**[54]

Clanurile, desemnate prin termenul *omaq,* cuprindeau mai multe aşa-numite - *(yasun),* iar, la rîndul lor, alcătuiau un trib/o populaţie *(ulm).* Prin extrapolare, ^{ea} de *nins* s-a aplicat după constituirea Imperiului mongol marilor sale

---

'em, $_{p}$. 280. *"istoire des campagnes ele Gengis Khan. Cheng-vmu Ts'in-Tchenq Lou,* I, ed. P.

Ol si T TT *' ' ' *

™0| *Ho* / "^{a}mbis, Leiden, 1951, p.3: K. Uray-Kohalmi. *Gesellschaftsstrukturen.* în *Die* *"*»> '989, p. 118.

diviziuni, corespunzînd eu domeniile conccdate de Gingis-han fiilor săi, moşt» integral sau reîmpărţite urmaşilor acestora din urmă.

Ierarhizarea şefilor de triburi era fluctuantă, fiind în funcţie de descendent.' mai ales de potenţialul militar. Alianţele dintre ei, înjghebate în raport cu inter * imediate, aveau un caracter efemer. în uniunile tribale erau înglobate frecve ' comunităţi nomade de altă etnic.

Pentru reglementarea problemelor de interes comun, implicînd aspecte i gioase, notabilităţile tribale organizau adunări deliberative denumite *kuriltai-uri* n nitatea supremă în cadrul confederaţiilor tribale mongole era deţinută de han. încen" cu Ogodai (1229-1241) suveranii mongoli preiau însă titulatura de ehagan, pe ear deţinuseră, după toate probabilităţile, şi unii din strămoşii lui Gingis-han.[35]

Succesiunea la tron era rezervată în modul **cel** mai strict numai descendenţii lui Gingis, adică aşa-numitului „clan de aur" *(aliem uruq).* Ca şi la majoritatea tn burilor nomade din Eurasia, în primele decenii de fiinţă a Imperiului mongol L dispariţia marelui han tronul nu revenea obligatoriu primului născut, moştenitor putînd fi desemnat şi dintre alţi fii sau dintre fraţi şi nepoţi.

Spre înalte demnităţi militare şi administrative puteau accede şi reprezentanţi] păturii aristocratice, avînd prioritate în acest sens membrii gărzii marelui han. Funcţiile din aparatul administrativ erau accesibile şi elementelor destoinice şi loiale selectate din rîndul populaţiilor supuse.

Incongruenţa care dezarmonizează adesea aspiraţia de realitate s-a manifestat perceptibil şi în cazul mongolilor, a căror tendinţă de a deţine supremaţia planetară contrasta epatant cu lipsa lor de experienţă în sfera organizatorică. Cînd un emisar din China de Sud a vizitat în 1221 ţinuturile nordice ale ţării, ajunse sub jugul mongolilor. el constată modul rudimentar de viaţă al cuceritorilor şi faptul că ei n-ar avea „aproape nici-o organizare statală".[5'1] Acest verdict este desigur excesiv de tranşant, dar w surprinde, avînd în vedere că venea de la exponentul unei civilizaţii cu tradiţii iffll* nare. De altfel, aprecierile diplomatului chinez sînt în parte contrazise de propui'[1] observaţii, din care reieşea, dimpotrivă, că mongolii dispuneau de un aparat **birocra»** relativ bine închegat.[37] Comparînd aceste constatări cu cele datorate altor ambasade ai Imperiului Song la curtea marelui han Ogodai, făcute la mai puţin de două dece vom remarca noi dimensiuni ale sistemului instituţional al nomazilor stepelor, o[evC]

L. Kradcr, *Qan-Qagan and Ihe Beghmings of Mongol Kingship,* în *Centrai* ■ *Journal,* I, 1955, **p.17-35;** K. Hcsse, *Zur Selhstkonzeption cler sosialen StratifiM®'* .„ *Mongolen in cler Genealogie cler Cehcimcn Geschichlc (Mongqol-un ni'uca tobcd '< Central Asiatic Journal,* 29, 1985. p. J9O-217; J. Fletcher. *The Mongols: Ecologica! a*[6'] *Perspectives,* în *Harvard Journal of Asiatic Studics.* 46, 1986, 1, p.21 -24.

' *Meng-Ta...* , p. 16. [37]

Ibidem, p. 35 şi urm.

"nitori omnipotenţi şi peste regiuni întinse eu **comunităţi** sedentare." De altfel, oase izvoare de cea mai diversă origine vin să confirme progresele rapide , jstrate de armătura administrativă a Imperiului mongol, ca şi receptivitatea ia ja cerinţele reclamate de dinamica schimbărilor intervenite prin extinderea sa iC -«.lă debordantă. Se impune totuşi precizarea că respectivele progrese nu au avut o jiy^a . . . ■ ,- -r trabilitate şi o dispersare teritoriala uniforma.

în consonanţă cu doctrina lor politică, mongolii vizau hegemonia mondială, ind de 'a preceptul că marele han deţinea în acest sens investitura divinităţii, ca reprezentant al acesteia în lumea terestră, legitimare de unde decurgea imperati- I cî voinţa sa capătă valenţe imprescriptibile. Asemenea concepţii nu purtau nici- um pecetea originalităţii, ele prcluîndu-le pe acelea larg proliferate în Orient asupra racterului divin al suveranilor, în jurul cărora se ţesuse o atmosferă de veneraţie cu ntă religioasă. Ideea sacralităţii monarhilor fusese adoptată şi în statul roman, prin numitul cu||. jmperial, pcrpctuîndu-se în forme mai estompate şi în Bizanţ. Dinastii statelor barbare europene din antichitatea tîrzic şi din zorii evului mediu întreţinuseră, de asemenea, mitul propriei sacralităţi, pe care biserica creştină l-a dezavuat iniţial, dar i-a redat credibilitatea prin participarea sa nemijlocită la consacrarea urcării pe tron a suveranilor şi prin miruirea lor. La comunităţile nomade din Eurasia implicarea factorului ecleziastic la statutarca caracterului divin al conducătorului nu deţinea însă nici pe departe aceeaşi pondere.

Ideea asumării de către han a anumitor prerogative în numele providenţei se întrevede în forme mai mult sau mai puţin voalate încă în naraţiunea din *Istoria secreta a mongolilor* privind ascensiunea lui Gingis.[39] Ea a dobîndit contururi tranşante pe măsură ce suita vertiginoasă a victoriilor a aureolat conducerea mongolă. Astfel, în scrisoarea adresată regelui Ungariei, unul din şefii mongolilor (marele han Ogodai sau Batu-han) se autointitula *nuntim regis celestis.*™ Pe de altă parte, însuşi Apăratul Friedrich II de Hohenstaufcn se arăta încunoştiinţat încă din 1241 că, în deprinderile l°r războinice împotriva creştinilor, mongolii se pretindeau mandatari 1 voinţei divine.[61] De asemenea, ajuns în misiune diplomatică la curtea lui Giiyuk,

---

^ *Ibidem,* p. 92 şi urm. *{Hei-Ta...).*

ţ Histoire secrete... , p. 168. CI', şi K. Sagastcr, *Herrschaftsideologie* ***und*** de"°~ *ens Zedanke bei den Mongolen,* în *Central Asiatic Journal* XVII, 1973, p. 223 şi urm.; I. *P*g evviltz, *Some Remarks on the Ideological Foundations o/Chingis Khan's* ***Empire,*** în **«" *Far Aştern History,* 7, 1973, p. 21 -36.

\lQtl *er Bericht* des Ir. Iulianus, în II. Dorrie, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und* l,p ,**tXa Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in (Jottingen, Phil.-hisl. KL,* 1956.

^e*dii A* t'lae' Parisicnsis *Chronica majora,* ed. II.R. Luard, IV, în *Rerum Britannicanim* ^""rf/ v *ptores* (Rolls Series) [57], Londra, 1877, p. 112; *Historia diplomatica Friderici* ' 2> ed. J.-L.-A. IIuillard-Brehollcs, A. de Luyncs, Paris, 1859, p. 1149.

Giovanni da Pian del Carpine se edificase asupra intenţiei ferme a mongolilor de a extinde dominaţia asupra lumii întregi si asupra veleităţilor marelui han de a dcţi$_{np}$ pământ aceeaşi putere precum Dumnezeu în cer ![62]

SISTEMUL LEGISLATIV ŞI ORGANIZAREA ARMATEI

Principalele repere ale normelor juridice din societatea mongolă sînt oglindit • faimoasa culegere de legi „marea ***yaso",*** întocmită sub directa supraveghere a l Gingis-han şi completată cu mici detalii în vremea urmaşilor săi. Ea păstrează mul din prescripţiile dreptului cutumiar ancestral, augmentate cu reglementări corespuns toare stadiului la care se propulsase societatea după unificarea triburilor **mongole** primele anexiuni ale teritoriilor străine. Forma **iniţială a** acestui cod de legi nu ne parvenit, dar poate fi parţial reconstituită după anumite pasaje din *Istoria secretă mongolilor* şi alte texte orientale din secolele XIII-X1V (Juvaini, **Makrizi,** Abu'l. Faraj/Bar Hebracus, Grigore din Akanc, **al-Umari,** Răsid od-Din ctc.). Se presupune că de redactarea sa s-ar fi îngrijit Shigi-Qutuqu, frate sau fiu adoptiv al marelui han investit cu înalte prerogative judecătoreşti la kuriltaiul din 12()6.[w]

Deciziile legislative, expuse fără o grupare prea strictă, privesc aspecte de viaţa foarte diverse. întîlnim între ele norme şi dispoziţii privind cultul religios, organizarea armatei, a vînătorii, a sistemului de impozitare, încheierea păcii cu duşmanii, desfăşurarea jafului teritoriilor cucerite, întemeierea familiilor, dreptul de moştenire, atribuţiile soţilor în gospodărie, măsurile punitive în caz de hoţie, adulter, spionaj, vrăjitorie, neîndeplinirea obligaţiilor militare, tăinuirea robilor fugari, însuşirea ilegală a demnităţilor înalte etc. Impunerea respectării stricte a unor norme legislative, care în majoritate nu făceau decît să reitereze reglementări patriarhale, reflectau, pe de altă **parte.** anumite stări haotice ce măcinau societatea mongolă, iar pe de altă parte, decizia lui Gingis-han de a-i asigura o osatură riguroasă, într-un moment cînd se profilau acţiuni militare de anvergură.[64] Cele mai multe din respectivele prevederi au rămas în uz \

'" Plano Cârpim, p. 93.

[63] D. Morgan, *The **Mongols,*** p.97. ,

[64] C Alinge *Mongolische Gesetze Darstellung des geschriebenen mongol isc'*[101]

C. Alinge, *Mongolische Gesetze. Darstellung des geschriebenen mongol isc (Privatrechl, Strafrecht u. Prozess),* Leip/ig, 1934. p. 27-31, 39-52; V.A. Riasano!^ *Fundamental Principie..., **passim;*** G. Vernadsky. *The Scape and Contents ofChingis Kho*^{n} • » în *Harvard Journal of Asiatic Studies,* 3. 1938, p.337-360: idem, *Jirwaini's Version Qj* j. *Khan's Yasa,* în *Annales de **{'Institut** Kondakov (Seminarium Kondakoviamim),* XI. 1^ ' in P. Poucha, *Ober den Inha/t tind die **Rekomtntktion** des erslen mongolischen dese'"* ; ***i*** *Mongolian Studies,* 1970, p. 377-415; I). Ayalon. *The Creai Yasa of Chingi"* ^vi. *reexamination,* în *Studia Islamica,* XXXIII. 1971, p.97-140; XXXIV, 1971, p.151-1^{80};' *fi* 1972, p.l 13-158; XXXVIII, 1973. p.l07-156: M. Ilaider, *The Mongol Traditions and''!«■'"*J^H *in Central Asia (XIV-XV Cenluriesj,* în *Central Asiatic **Journal,*** **28,** 1984. p.57-79; r)-$^{c'}$

- moartea sa. Unele dintre ele erau extrem de aspre, sentinţa capitală aplicîndu-sc, , altele, în caz de omucidere, adulter, furt de valori importante, simulare de solie ,şi ° f nare, [m] vreme ce hoţiile mici se pedepseau doar cu biciuirea.

în activitatea de guvernare Gingis-han s-a servit, în afară de „ordonanţe' [sa]u *yaset)* - legi cu caracter imprescriptibil şi imuabil, obligatorii pentru toţi ' brii colectivităţii, inclusiv pentru cei plasaţi în vîrful piramidei sociale -, şi de numitele „sentinţe" *(biliq),* sedimentate, de asemenea, dc-£ lungul unei largi ■ ade de timp, care cuprindeau reflecţii şi precepte enunţate de marele han în • rse împrejurări. Cu toate că aveau o sferă de aplicabilitate mai limitată decît donanţele", ele se bucurau de toată consideraţia consîngeniJor Gingishanizilor. T nsniise prioritar pe cale orală, „sentinţele" aveau menirea de a impune anumite norme de conduită în societatea nomadă.[65]

Unificarea triburilor de acelaşi neam şi, mai cu scamă, succesele eclatante dobîndite "n expediţiile je cucerire din exterior ar fi fost de neconceput tară o organizare exemplară a armatei, element cardinal în cadrul statului mongol. La buna desfăşurare a campaniilor era implicată practic întreaga populaţie, toţi bărbaţii adulţi avînd obligaţia de a lua parte la lupte, în timp ce femeile confecţionau săgeţi şi echipament militar, iar uneori **îţi** acompaniau soţii în expediţii cu carele. Practicarea generalizată a nomadismului ecvestru motivează de ce mongolii nu dispuneau dccît de trupe de cavalerie. Acest fapt **este** consemnat explicit în izvoarele chineze din prima jumătate a secolului *A* XIII-lea.[M>] In mod surprinzător, una din respectivele surse se autoeontrazice, într-un alt context amintind şi de efective de pedestraşi.[67] După toate aparenţele, ele nu erau însă alcătuite din mongoli, ci din populaţiile aservite, silite să-i însoţească în expediţii.

Arta călăritului, îndeletnicire cotidiană încă din copilărie, nu avea secrete pentru mongoli, cărora, datorită participărilor periodice la vînători, li se oferea prilejul de a efectua antrenamente foarte utile pentru pregătirea militară. în thnpul înfruntărilor ci dispuneau aproape întotdeauna de cai de rezervă, astfel că animalele nu erau împovă- [rat]e Şi se deplasau în mod constant cu vivacitate. Deplin edificat asupra rolului Galeriei în expediţiile mongolilor, un erudit orientalist contemporan - Urgunge Onon [acea înQ]reptăţita şi inspirata observaţie că ci „şi-au constituit hriperiul de pe cal, la [CUm' 7oo] de ani mai tîrziu, britanicii şi l-au întemeiat pe al lor d«c pe corăbii"-'

°*rient 7[m YaSQ °fChi"S>- K-han" and Mongol Law in the llkhanate,* în *Bulletin of the School of* ^ *[Re]chin- [and]African Stvdies UniversiryofLonchn.XUX,* 1986, 1, p. 163-*116*\ P. Ratchiievsky. *Die '* P-64-nr *[âltnisse be']den Mongolcn im 12.-13. Ja/vinim/en,* în *Central Asiatic Journal,* 31. 1987, •

[m]> 'dem, *Genghis K/ian...,* p. 187-196.

„; • [Vl]adimirtsov, *Gengis-khan,* p. 62-64.

s, *y[n]8-Ta...* , [p]. 53 *(Meng-Ta...),* 172 *(Hei-Ta...).*

[>p], i87(//e/7i/...).

■ Onon, *Iniroduclion,* la *The History and the Life of Chinggis K-han (The Secret* *

Pe lîngă posibilitatea de a mobiliza în caz de necesitate întreaga popul, bărbătească validă, mongolii obligau constant neamurile învinse sau vasale l acompanieze în expediţii, plasîndu-le de regulă în avangardă, partea cea mai pericli a armatelor. Prin aceasta forţa de şoc sporea în mod considerabil.

Estimarea efectivelor reale ale oştilor lor este extrem de dificilă, pentn informaţiile precise provenite din propria tabără sînt rare, iar acelea furnizate de a "* orientali sau occidentali le hiperbolizează de obicei numărul fără prea mult disce- L mînt. încă din perioada cînd mongolii reprezentau o forţă mondială, ilustrul cronic filozofai istoriei Ibn Khaldun (1332 - 1406) atrăgea atenţia asupra tendinţelor ' vechi sau mai noi de supralicitare a potentelor militare ale autocraţilor vremij încerca să le ofere o explicaţie logică, dovedind o acuitate specifică cărturarii moderni: „Ori de cîte ori se vorbeşte despre forţele imperiilor din vrenuirii contemporane sau din cele apropiate, ori de cîte ori intră în discuţie armatele musulmane sau creştine [...], există în general tendinţa de a exagera, de a relata lucruri extraordinare, pe scurt de a se ceda tentaţiei «senzaţionalului» *{ighrâb).* Dacă responsabilii militari ar fi întrebaţi cîţi soldaţi au [...], s-ar observa că cifrele reale nu ating nici măcar o zecime din cele avansate. Motivul este simplu. Este aspiraţia obişnuită pentru aspectele extraordinare, uşurinţa cu care se exagerează calculele şi indiferenţa faţă de cenzori şi critici.""[9]

Avansarea în cazul mongolilor a unor cifre ce se apropie de un milion de luptători călări sînt puţin plauzibile pentru regiuni care, în condiţiile demografice şi economice ale vremii, erau incapabile să le asigure hrana şi nutreţul necesar.[7]" Există

History of the Mongols), ed. U. Onon, Leiden-New York-Copenhaga-Koln, 1990, p.XIV.

[8] Ibn Khaldun, *Discours sur I 'histoire universe/le. Al-Muqaddima,* I, ed. a 2-a V. Monteil, Paris, 1978, p. 17.

[7] Pentru sistemul organizatoric al armatei, ca şi pentru armamentul, strategia şi tactica de luptă a mongolilor, cf. II. Morcl, *Les campagnes mongoles au XIII" siecle,* în *R*[ev"1'] *militaire francaise,* 92, IV, NS, 1922. p. 348-368: 92, V. NS. 1922. p. 57-73: Ch. Oman. *1 History of the Art ofWar in the Middle Ages,* II, *1278 - 1485,* ed. a 2-a, New York, 1924. P 315 - 335; W. Barthold, *Turkestan... ,* p. 382 şi urm.; CC. Walker, *Jenghiz Khan,* Londra. 1939, p.9 şi urm.; B. Spuler, *Die Goldene Horde...,* p.373 şi urm.; idem, *Die Mongole"'" Iran...,* p.399 şi urm.; F. Lot, *L'art militaire...,* II. p.323 şi urm.; Ci. Vernadsky. *A History Russia,* III, *The Mongols and Russia,* New Haven, 1953, p, 110 şi urm.; P. Poucha, *D'L Geheime Geschichte der Mongolen a/s Geschichlsquelle und Literalurdenkmal,* PragH- p.l 10 şi urm.; J. Richard, *Les causes des vicloires mongoles d'apres les historiens occi"[6] du XIII" siecle,* în *Central Asiatic Journal,* XXIII, 1979. p. 104-117; J. Chambers, *The D& Horsemen,* p.51 şi urm.; L. de Hartog, *Genghis Khan...,* p.42-54; R.W. Reid. *Uon% Weapomy in The Secret History of the Mongols,* în *Mongol ian Studies. Journal , Mongolia Society,* XV, 1992, p. 85-95; R. Neumann-llodit/. *Dschingis Khan,* p. [49'6] "^/. Swietoslawski, *Uzbrojenie koczownikow Wielkiego Stepu w czasach ekspansji mongola*

otificări din izvoare care par să concorde mult mai mult cu realitatea. Astfel, din '77 *secretă* reiese că în perioada kuriltaiului din 1206 **Gingis-han** ar fi dispus de 105 000 de războinici, în vreme ce marele cronicar persan Răsid od-Din arată că 9">7 la moartea marelui han, forţele urmaşului său s-ar fi ridicat la 129 000 de

97

• nUpă divizarea Imperiului mongol, armatele Hoardei de Aur şi ale Ilhanatului Persia sînt creditate cu 200 000-300 000 de luptători, număr ce pare însă

d'0 .71

„xagerat.

Organizarea armatelor mongole se făcea în conformitate cu sistemul zecimal - ■ tind unităţi de 10, 100, 1 000 şi 10 000 oameni'" -, specific nu numai lor, ci şi triburi turcice ce stăpîniseră anterior stepele Eurasici. Unitatea cea mai marc, • rmată din 10 000 de războinici, purta numele de *tiimen,* dar nu este exclus însă ca, în urnite situaţii, să fi acţionat şi cu efective mai diminuate, aşa cum s-a constatat în fhina dinastiei Yuan. împărţirea corpurilor armatei după sistemul zecimal era statutat chiar în codul legislativ - yasa -, elaborat din porunca lui Gingis-han, care, potrivit unei cronici siriace, ar mai fi specificat faptul că dobîndirea calităţii de oştean se făcea după împlinirea vîrstei de 20 de ani[7'], notificare aflată în dezacord cu cea inserată într-o sursă chineză, în conformitate cu care trupele mongole s-ar compune din bărbaţi de peste 15 ani. Acelaşi izvor mai adaugă că fiecare războinic dispunea de regulă de doi-trei cai de schimb şi uneori chiar de şase sau şapte.[74]

O respectare absolut strictă a normelor de organizare zecimală a unităţilor militare în timpul campaniilor nu era desigur întotdeauna posibilă, astfel că strategii mongoli trebuiau să dea dovadă de flexibilitate. în cazuri extreme, la lupte participau şi femeile, care, aşa cum pretind diverse categorii de izvoare, călăreau foarte bine şi se dovedeau versate în utilizarea arcului.[75] Copiii, de asemenea, deprindeau tirul cu arcul

---

M *w.),* Lodz, 1996, *passim;* O. Gambcr, *Geschiclue der mittelalterlichen Bewqffnung (Teii 5). Mongolen und Perser, Mamhicken und Osmanen, Mauren,* în *Waffcn- unei Kosliimkunde,* 39, "'» 1-2, p. 10 şi urm.; S. Concrmann, *Cinkiz Han - Organizator eines mongolischen eltreiches?,* în *Die Mongolen in Asien...* p. 49 *şi* urm.; A. Matveev, *Main Aspects of ■tlassic" Mongol Warfare (Late I2'h-13lh Centuriei),* în *Voennaja arkheologija. Ortdie i v°ennoedelo v isloriceskoj isotzial'nojperspective.* **Sankt-Peterburg,** 1998, p. 314-319.

D. Morgan, *The Mongols,* p.87-88.

" *Meng-Ta...* , p. 53; Plano Carpini. p.76-77; Juvaini, I, p.31; Marka Pavlova z Benâtek. m'o»> p. 60.

<jregory Abu'l-Faraj (Bar Hebraeus), *The **Chronography,*** I. ed. H.A. Wallis Budec

Meng-Ta... *,p.* 172 *(Hei-Ta...).*

Annales de Burton. în *Annalcs monastici,* I, ed. II.R. Luard, în *Rerum Britannicarum ^clii A*

«83 *Scn'P'ores* (Rolls Scries) [36, 1], Londra. 1864, p.274; Ricold de Monte-Croce, 0Q, ' v- Somogyi, *Ein arabischer Bericht iiber die, Tataren im ..Ta'rih al-lslam" von ad-'•* m *Der Islam,* XXIV, 1937, p. 114; Thomas Archidiaconus, *Historia **Salonitcma,*** **cd.**

la o vîrstă fragedă, astfel că practic toţi membrii societăţii, indiferent de sex sa vîrstă, deveneau excelenţi arcaşi, după cum erau la fel de abili la călărit, exerciţiu însuşea - dacă dăm crezare mărturiilor unui călător european de la mijlocul secol ! al XHI-lea — încă de la doi sau trei ani.[76]

în afara formaţiunilor de luptă obişnuite, **Gingis-han** a creat o gardă iinnp ■ aşa-numita *keshig,* al cărei nucleu l-au alcătuit ***nokerii,*** completaţi cu alte element încredere şi bine instruite. Corpul ***nokerilor*** (= „prieteni", „tovarăşi") fiinţa încă H o perioadă mult anterioară, fiind format din cete înarmate cu atribuţii de merc< organizate de noiani în scopul de a-şi consolida autoritatea şi a se întări în disputele comunităţile învecinate şi cu populaţiile străine, care, atunci cînd râmîncau o mai îndelungată în serviciul şefilor de clanuri, dobîndcau calitatea de vasali.

în cadrul gărzii *(keshig),* recrutată din clemente aristocratice, se **diferenţiali rin •** unităţi: garda de zi *(turgewitts)* şi cea de noapte *(kcbtewnls),* care în 1203, <ju .- victoria împotriva keraiţilor, cuprindea 70 şi, respectiv, 80 de oşteni, fiecare cu diver atribuţii. Cei mai mulţi dintre aceştia erau arcaşi *(korchi).* După 1206 garda **lui Gin»** a fost mult întărită din punct de vedere numeric, în conformitate cu noul statut dobîndit de confederaţia tribală mongolă şi cu poziţia conducătorului ci suprem ajungînd să fie alcătuită din 10 000 de oameni. Numărul aşa-numiţilor *kebtewuin* fost ridicat la 800 de persoane, iar apoi la 1 000, la fel ca şi în cazul *turgewuls-ikt.* De asemenea, forţele arcaşilor *(korchi)* au crescut întîi la 400 de oşteni, iar ulterior la 1 000. Garda personală a marelui Jian deţinea un statut privilegiat, fiind o pepiniera pentru pătura suprapusă din imperiul nou creat. [s]

în anumite situaţii, gărzi speciale se constituiau din oşteni recrutaţi din rîndul altor popoare. Folosirea mercenarilor în corpurile de gardă personală avea avantajul că acestea prezentau mai multă încredere dccît acelea compuse din localnici, prin faptul că se comutau cu dificultate la disputele interne ce degenerau adesea în comploturi. 0 astfel de gardă şi-a organizat ilhanul Hulcgii din Iran, care recurgea la o experienţa reiterată relativ frecvent de alţi suverani din evul mediu şi din epoca modernă, apel»[11]

Fr. Racki, în *Momnnenta speclantia historiam* ***Slavorum Meridionali****iim,* XXVI, *Scriptor&i* Zagreb, 1894, p. 164; Jalâlu'ddin a\s Suyuti ('Abd Al-Rahman ibn Abi **Bakr),** *History oj*[lh]

[76] Plano Carpini, p. 50-51. Mai multe amănunte în acest sens furnizează iz[v0] " *Caliphs,* trad. II.S. Jarrett, Calcutta. 1881, p. 493.

[76] Plano Carpini, p. 50-51. Mai multe i chineze, potrivit cărora, după ce copii foarte mici erau puşi să călărească pe acela* împreună cu mama, la trei ani erau legaţi strîns cu o Iunie de şa şi lăsaţi să se descurct» iar la patru-cinci ani li se încredinţa .şi un arc mai mic cu săgeţi scurte, în [asa] . .„li; antrenamentul de timpuriu în postură de arcaşi călări Ic facilita perfecţionarea cînd cloP vîrstă adultă. Cf. *Meng-Ta...* , p. 165 *(Hei-Tn...).*

[77] *Histoire secrete...,* p.198, 202. „„K

[78] W. Barthold, *Turkestan...* . p. 383-384. Cf. şi Th. .1. Barlîcld, *The Perilons r'1 Nomadic Empires and China,* Cambridgc, Mass.-Oxlbrd, 1996, p. 191-197.

■ en armeni si gruzini cu constituţie fizică impozantă,' după cum în Bizanţ s-a UZ de varan8'> anglo-saxoni etc, în Rusia de varegi, în Egipt de mameluci, în lia de scoţieni, la Vatican de elveţieni etc. Promovarea în conducerea corpurilor de ta avea drept criteriu de bază nu numai poziţia în ierarhia dinastici conducătoare a f deratiei tribale, ci şi calităţile de strateg dovedite în campanii şi devotamentul **fetid*[5]** marele han.

în perioada lor timpurie de existenţă mongolii se serveau de un armament specific şi mitătilor nomade anterioare, acesta complctîndu-sc pe măsura extinderii arici ririlor, prin adoptări de la alte popoare, necesare pentru eficienţa acţiunilor militare , sebj în zone beneficiind de sisteme complexe de fortificaţii. Armele lor tradiţionale, I site cu multă dexteritate de toţi membrii comunităţilor, erau arcul şi săgeţile, confec- nate din lemn, cu vîrful din fier sau corn. Importanţa lor excepţională în conceperea l treprinderilor războinice ale nomazilor, dar şi pentru vînătoare, se reflectă în "tipologia xtrem de diversă a vîrfurilor de săgeată din metal, aliate în uz în teritoriile de baştină ale mongolilor în primele secole ale mileniului II. Cercetările arheologice au relevat utilizarea concomitentă a unor categorii .diferite de astfel de arme, eocxistînd vîrfurile plate şi trilobate cu peduncul de ataşare în corpul lemnos, cu dimensiuni variabile[1*0] (fig. 63-64). Unul din cărturarii armeni bine informaţi în legătură cu modul de trai al mongolilor arăta că angajarea confruntărilor cu ei era de regulă mult mai sîngeroasă dccît cea cu alte naţii, datorită numeroaselor victime pe care le făceau lansările succesive de săgeţi, chiar în situaţia cînd se aflau în retragere precipitată.*'

Pentru lupta de aproape, mongolii foloseau de regulă lăncile, săbiile cu un singur tăiş şi coifurile din fier, precum şi platoşele şi scuturile din piele. în conformitate cu observaţiile lui P'eng Ta-ya, emisar chinez ajuns în Mongolia în anul 1233, luptătorii dislocaţi în zonă dispuneau de arcuri din coarne de oaie sălbatică, vîrfuri de săgeată din oase de cămilă, săbii curbate cu vîrful ascuţit, lănci lungi cu ama scurtă, scuturi din piele, lemn de salcie sau din fier, coifuri şi zale, iar pentru atacul cetăţilor de aruncătoare de pietre. O preferinţă deosebită se acorda în primul rîndarcului şi săgeţilor, iar în al doilea rînd săbiilor/[2]

---

[7] **V ■**

. ngorofAkanc',p.345.

4 , •■**U.S.** ICliudjakov, *Kollektzja zeleznvkh nakonecnikov strei Citinskogo muzeja,* în Vo *°8'i*[a] *Sevemoj Azii,* Novosihirsk, 1982, p. 135-148; idem. *Zeleznye nakonecniki strei iz* ide^0/"" în *Drevnie kul'liiry Mongolii,* reci. R.S. Vasil'cvskij. Novosibirsk, 1985, p.97-1 14; *°oruzenie tzentral noazialskikh kocevnikov v cpokhu rannego i razvilogo 'ja.* Novosibirsk, **1991,** p. 72 **şi** urm.

K:**Hayion,** p.218, 238. ^*eng-Ta...* , p. **174** *(Hei-Ta...*).

Fig. 63. Tipuri de vîrfuri de săgeată **din** Mongolia de ia începutul mileniului II

8- 64. Tipuri de vîrfuri de săgeată clin Mongolia de la începutul mileniului II.

Un bun portret al oştenilor lui Baiu-han, pătrunşi în Regatul ungar în 1242, este schiţat de episcopul Thonia **de Spalato,** care preciza că aceştia erau <]ot, cu platoşe din piele de bovideu, coifuri din **fier** sau din piele de bou, săbii sci ■ ' arcuri şi săgeţi cu vîrful din **fier,** os şi corn, **avînd** cai mici, dar **robuşti,** ce nu ■ potcoviţi.[83] La rîndul său, Giovanni da Pian del Carpinc arăta că fiecare lupta " mongol era înzestrat cu cel puţin două sau trei arcuri ori numai cu unul singur foarte bună calitate, cu trei tolbe ticsite de săgeţi şi un topor, iar pentru protejare cu coif şi cu o platoşă din piele, săbii uşor curbate, cu un singur tăiş, dcţinînd **doar** înstăriţi.[84] într-o scrisoare din 3 iulie 1241, adresată de împăratul Fricdrich II regei Angliei, Henric **III,** în care îl informa asupra derulării cuceririlor mongolilor |j releva predilecţia pentru utilizarea arcului şi săgeţilor şi li se recunoştea calitatea |. arcaşi cu dexteritate incomparabilă. In afară **de** aceasta, se consemna **că dispuneau** de lănci.[85]

Aprecierile unor cronicari potrivit cărora mongolii nu s-ar fi servit de **armuri** şi că singurele lor arme ar fi **fost** arcul şi săgeţile[8'1] sînt desigur eronate, ele datorindn. se impresiei copleşitoare pe care **o** lăsa abilitatea folosirii acestora şi preponderenţei lor în sistemul de luptă a nomazilor.

Arsenalul iniţial al armatelor mongole **a** fost completat de la strategii din China şi Asia Centrală cu diverse maşini de război destinate asedierii cetăţilor, care propulsau proiectile grele şi substanţe inflamabile. Contactul cu civilizaţiile învecinate a influenţat într-o oarecare măsură sistemul de luptă al mongolilor. Pe lingă cavaleria uşoară, au apărut contingente de cavalerie grea, echipată cu armuri şi cu lănci masive. care nu ocupa totuşi decît **un** loc secundar în ansamblul oştilor. Dispunerea armatelor pe cîmpul de luptă se făcea în principiu în trei grupări principale: aripa stingă *(cl/agiin-gar)* la est, nucleul central *(qdl)* şi aripa dreaptă *{baraghun-gar).*

Pe parcursul plămădirii imperiului, organizarea expediţiilor de anvergură se degajează treptat de sub incidenţa hazardului şi a aleatoriului, pregătirile fiind m'nU' ţioase şi bine cîntărite, ceea ce necesita rezolvarea în timp a unor probleme comp'eXC prin directa implicare a diriguitorilor statului. Astfel, cînd kuriltaiul a decis denwian' unei mari campanii menite să ia în stăpînirc Iranul, Siria, Egiptul, Sultanatul de

---

Thomas Archidiaconus. p. 1 70. (

[M] Plano Carpini, p.77-78. Cf. şi Simon **de Sainl-Quenu'n,** ***Histoire des Tartare»,[1]**** Richard, Paris, 1965. p.42-43. v j,

[S3] Matthaei Parisicnsis ***Chronica*** *majora,* IV. p. l 13. 1**15;** ***Historia*** *diplomatica-^* < p. 1149, **1151.** Aceeaşi recunoaştere a abilităţii „incomparabile" a arcaşilor mongoli o j la solii musulmani („sarrazini") ajunşi în anul 1238 la ciulea regelui Franţei, Ludo Simt. Cf. Matthaei **Parisiensis** *Chronica majora.* **III,** I 876, p. 4<S8. *df$-*

[Bfi] *Histoire de la Gâorgie depuis I'Antic/vite jusqu'ait XIX siec/e,* I, *HisU)iie* ***.y$ jusqu'en 1469deJ.-C,*** **trad. M. Brosset, Sl.-Petersbourg,** 1849. p. 486 (Cronica lui **W**

Armenia, marele han Mongkc (1251 - 1259) a luat hotărîrca ca o cincime din toatele principilor gingishanizi să fie puse în subordinea fratelui său Hulegii, investit ornanda supremă a operaţiunilor militare. Totodată, a ordonat ca în acest scop să disponibilizări din China o mie de familii tic oameni pricepuţi în mînuirea maşi-de război, a naftului - o huilă bituminoasă cu proprietăţi incendiare - şi a arba-t r Armatei i s-a rezervat un imens culoar de trecere de la Karakorum pînă spre ele Imperiului, de-a lungul căruia s-au ridicat poduri peste rîurilc adinei şi rapide -a interzis păşunatul pentru caii necombatanţilor. De asemenea, de pe întreaga -t'ndere a domeniilor mongolilor s-au rechiziţionat provizii destinate participanţilor xneditie.[87] Evocarea unor asemenea măsuri preparatorii nu a interesat decît extrem rar pe cronicarii vremii, dar aceasta nu înseamnă că ele nu erau puse în practică cu responsabilitate şi iscusinţă ori de cîtc ori se ivea ocazia.

Cu toate că nu erau versaţi în luptele din zonele montane, pe care de regulă le vitau, ca şi alţi nomazi, pentru că acolo nu puteau să-şi pună în aplicare sistemul tactic specific, atunci £Înd apăreau importante interese strategice, mongolii au cutezat sâ forţeze păsurile de pe înălţimi, dînd dovadă de spirit de iniţiativă şi îndrăzneală. Prin asemenea acţiuni ei au reuşit, între altele, să traverseze în mai multe rînduri culmile Caucazului şi ale Carpaţilor, însoţiţi de maşini de război şi de bagaje numeroase.

Succesele lor în războaie se datorau în marc măsură rapidităţii etalate în luptele propriu-zise, precum şi apariţiilor surprinzătoare, posibile doar prin deplasări extrem de prompte ale cavaleriei uşoare. De asemenea, tactica de repliere şi învăluire înşela adesea vigilenţa adversarilor, atît prin faptul că le dispersau forţele, cît şi pentru că se efectuau în mod neaşteptat. La victoriile lor răsunătoare a contribuit, de asemenea, hotăritor disciplina şi rigurozitatea sistemului organizatoric. De la recrutare, dotare cu armament, respectarea strictă a dispoziţiilor superiorilor în deplasări şi în angajarea luptelor şi pînă la derularea programată a jafurilor şi a împărţirii prăzilor totul era bine °nnduit, iar neîndcplinirea ordinelor se sancţiona în chipul cel mai drastic.[s'ls]

Aceste norme au fost atît de inoculate în societatea tribală mongolă îneît ele s-[1] [m]enţinut în mare parte şi la epigonii lui Gingis-han. Astfel, în prima jumătate a [Ul] al XVIII-lea, tătarii din Bugcac porneau în război în mod disciplinat, [u"se]> cînd era cazul, la puncte de adunare foarte îndepărtate de sălaşele lor, [e] stabilea planul de acţiune. Toţi participanţii la expediţii trebuiau să dispună de [m] doi cai. Declanşarea atacurilor era precedată de operaţiuni de spionaj, iar

---

, *Histoire...* . p. 129-137. într-o altă operă, acelaşi ilustru cronicar (cf, ^ j "Ulegii ar iî avut în serviciul său în Iran „filozofi, astronomi şi medici din China" [e'] l-au * [n'] *Chinageschichle des Rasul acl-Din,* Vicna. 1971, p. 21). tară să precizeze dacă KX ' [Cln]d a plecat în campanie sau clacă au fost aduşi ulterior în teritoriile cucerite. [Cf]- nota 70.

avangarda armatelor era ghidată de călăuze cu experienţă. înaintarea se efeetu detaşamente separate, care menţineau permanent legătura între ele, spre a-şi coordona operativ acţiunile decise de comandant. împărţirea bunurilor prădate se f- echitabil, pentru a nu se crea nemulţumiri. Ca si consîngcnii lor din Stepa no» i tătarii din Bugeac preferau să declanşeze raidurile de pradă în timpul iernii puteau trece mai facil rîurile pe gheaţă.*" Atunci cînd cursurile adinei de apă nu îngheţate, traversarea căruţelor şi a încărcăturilor voluminoase se făcea pe împletite din trestie şi nuiele sau pe baloturi din piei de bou"", potrivit unei nra ■ * larg proliferate în lumea nomadă din **Eurasia.**[91]

O altă caracteristică a expediţiilor mongole din secolul al XlII-lea consta 1 excesiva lor cruzime, manifestată nu numai pe cîmpul de luptă, ci şi faţă de popul t inofensivă. Pentru a slăbi forţa de rezistenţă a regiunilor invadate nu se excludea nic' metodă menită să ducă la supunerea lor, indiferent dacă era vorba de pustiiri sau d nimicirea în masă a locuitorilor, fără să se ţină scama de sex şi vîrstă. Tentativele de rezistenţă a centrelor somate să se predea erau reprimate cu y brutalitate ieşită din comun: de regulă toţi bărbaţii erau măcelăriţi, femeile şi copiii luaţi în robie construcţiile jefuite şi incendiate, fortificaţiile dărîmatc. Teroarea sălbatică era menită să intimideze şi să descurajeze pe prezumtivii opozanţi din oraşele aflate în calea ofensivei nomazilor şi să excludă posibilitatea izbucnirii revoltelor în spatele frontului. Numai cei care se supuneau necondiţionat erau trataţi cu o anumită bunăvoinţă. Cu toate acestea, acceptarea docilă a dominaţiei străine nu s-a înregistrat dccît în cazuri rare, ceea ce arată că tratamentul aplicat comunităţilor capitularde era totuşi greu de tolerat.

Este extrem de interesant faptul că principalele precepte ale strategiei de luptă a mongolilor se regăsesc expuse explicit şi detaliat - fără să tic însă aplicate lor - într-un tratat de artă militară elaborat de chinezul Sun Tzu încă în secolul al Vl-lea sau al IV-lea înainte de I. Ch., frapant prin modernitatea concepţiilor. între clementele uc doctrină figurează recomandarea de a ţine scama de caracteristicile terenului, *

---

[w] *Călători străini despre ţările române,* IX, cel. M. Ilolban (red. resp.), M-Alexandrescu-Dersca Bulgara. P. Ccrnovodeanu. **Bucureşti,** 1997, p. 275: Anonim ture (XVIII). Unele din aceste **caracteristici** ale **strategiei de** război se regăsesc si In l<[ital]" Crimeea la începutul perioadei moderne. **Cf. L..I.D. Col lins,** *The Militarv Organizaţi"" Tactics ofthe Crimean Tatars, lâth - 17ih Centuries.* în *War, Tcchnoloşy and Societv • Middle* ***East,*** ed. **V..T. Parry** şi M.E. Yapp, Londra 1975, p. 257-276: S.A. Iscenko, *voennoe delo u krymskikh tătar XVl-XVIII* vv. *(po zapiskam inostrannykh piitesestvM[1] diplomatov),* în *Severnoe Pricernomor 'e i Povolz 'e* ***vo vzaimootnosenijakh*** *Vostoka* ***i*** *Z[0]' X/I-XVI vekakh,* red. resp. G.A. **Fedorov-Davydov,** Rostov pe Don, 1989, p. 136-145.

"" *Călători străini...* , IX, p. 191: T.C. Weiss.

D. Sinor, *On Water-Transport in Central Eurasia.* în idem, *Inner Asia-* ■ ' 179.

litiile atmosferice, de asigurarea aprovizionării prin prădarea ţinuturilor bogate, de oectarea exactă a disponibilităţilor inamicului, concomitent cu dezinformarea sa P[f], . J propriile efective şi intenţii, de simularea incapacităţii de ripostă şi a dezor- ■ de drămuirea recompenselor şi pedepselor pentru combatanţi, de utilizarea •ariilor neprevăzute pentru surprinderea adversarului, de prevederea posibilităţilor tragere în cazul superiorităţii acestuia, de evaluarea cu acuitate a momentelor •■ne pentru concentrarea sau dispersarea trupelor, de declanşarea şarjelor rapide şi inate, de distribuirea raţională a bunurilor capturate etc., în general stratagemele

subsumîndu-se raţionamentului că arta războiului se bazează pe disimulare, inate

tate hlitate „j inventivitate.[92] împrejurarea că în China se acorda consideraţie anumitor

rticularisme ale modului de a purta războaie al populaţiilor de stepă se explieă prin fluentele ce s-au putut recepţiona dc-a lungul timpului din partea lumii nomade de dincolo de fruntariile sale septentrionale.

RELIGIA ŞI ASPECTELE CULTURALE

în credinţele religioase ancestrale ale mongolilor un loc primordial 1-a deţinut şamanismul, care în esenţă reunea un ansamblu de practici de cult, predestinate să stăvilească acţiunea clementelor malefice, materializate în moarte, boli, distrugeri etc, si, pe de altă parte, să ajute la reuşita unor întreprinderi. Pentru ocrotirea comunităţilor umane împotriva spiritelor rele şi pentru a le asigura prosperitatea (succese la vînătoare, protecţia turmelor etc.) se practicau diverse ritualuri în care sacrificiile, purificarea prin foc şi venerarea figurinelor cu valoare apotropaică ocupau un loc însemnat.

Drept intermediari pentru comunicarea cu forţele supranaturale serveau şamanii ■inegală măsură teologi şi vraci -, care, beneficiind de experienţă iniţiatică de natură extatică, dar şi de cunoştinţe pragmatice referitoare la viaţa de zi cu zi, coordonau atura spirituală a traiului colectivităţilor, înrîurind însă, într-o oarecare măsură, şi ra- unle familiale şi sociale. Din acest motiv, la un moment dat, s-a ajuns la anumite **Calităţi** cu putere laică, care, la rîndul său, a încercat unele cumulări de atribute **din** ra sacerdotală. Atît Gingis-han, cît şi alţi membri ai familiei sale, nu numai că se P icau în practici de magie, dar şi-au autoatribuit şi calitatea de mediatori ai gului cu Tengri (Tăngri la etniile turcice).

g (g)

Dat *[n]£ke),* care îşi împărţea uneori prerogativele cu alte divinităţi. Zcita Itiigcn

exă H

spirite. In conexiune cu viaţa familială se afla cultul strămoşilor, menit să M . °ngolii venerau aştri cereşti şi diverse clemente din natură (apele, pămîntul ' ■ n vîrful ierarhici transcendentale se găsea Cerul *(Tengri)* Albastru *(Koke)* şi *[n]£ke),* care îşi împărţea uneori prerogativele cu alte divinităţi. Zcita Itiigcn

ton[r] i [pai]TU[nt]ul şi fertilitatea, calitate în Icizătură cu care era imaginată o lume ă plexă

zu, *Arta războiului,* trac). R. **Pârvu,** Oradea, 1996, p. 7 şi urm.

asigure protecţia în traiul cotidian. Acest cult includea şi venerarea imagini strămoşilor, aşa-numitcle ***ongghot,*** în care erau implicaţi şi şamanii.[41]

Prin diverse canale în lumea mongolă s-au propagat **influenţe** incidentale budismului, creştinismului nestorian, islamismului, maniheismului, taoismului şi astrismului, care au contaminat, mai mult sau mai puţin efemer, concepte şi şamanice, fără însă să le perturbe statutul predominant. Toleranţa manifestat' şamanism faţă de celelalte religii a fost transferată şi în politica confesională **uri** de către conducătorii mongoli în timpul marilor campanii din Asia şi estul Europe' anumită intransigenţă s-a manifestat doar faţă de islamism, nu pentru că s-ar fi d esenţa sa dogmatică, ci pentru că acesta devenise un simbol al opoziţiei gencralj faţă de agresori în Orient. Uneori s-au înregistrat chiar acte de ostilitate sadică, m **să** rănească sentimentele credincioşilor şi să-i constrîngâ la abjurarea ritualuril strămoşeşti. Vom cita în acest sens doar măsura ilhamului Hulcgii, care, la un mom dat, a emis ordinul ca musulmanii de pe domeniile sale să fie obligaţi să consum* sîmbăta carne de porc, refuzul fiind sancţionat cu decapitarea.[44] Resentimentele virulente la adresa adepţilor Islamului nu s-au exteriorizat de regulă dccît pentru perioade relativ scurte, în conexiune cu anumite confruntări militare, după care se ajungea la reconciliere.

Extrem de grăitor pentru modul indulgent cu care era acceptată practicarea a numeroase religii în cuprinsul Imperiului mongol, dar şi pentru abilitatea de a se flata orgoliile confesionale ale supuşilor, este edictul lui Kubilai din 1275, ce pretindea că reproduce un text de aceeaşi factură a lui Gingis-han. Prin acest act preoţimea budistă,

---

[3] N. **Pallisen,** ***Die*** *alte Religion der Mongolii und der Kultus Tschingis-Chans,* m *Numen,* III, 1956, p. 178-229; P. Poucha, *Die Geheimc Geschichie...,* p. 174-183; J.A. Boylc *Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Ages,* în *Folklore.* 83. 1972. 3, p. **177-193:** Lorincz, *Die mongolische Mythologie.* în *Acta Orientalia Academiae Scietiarum Hwig* XXVII, 1973, l, p.103-126; L. Kwanten, *Imperial Nomads...,* p.216-220; S. Jagchid şi P- *op. cil.,* p.163 şi urm.; J.-P. Roux. *La religion des Turcs el des Mongols,* Paris, 1984,, M. Eliade, *A History of Re/igiojis Ideas,* 3, *From Mnhammad Io the Age of Refonns,* tra ■ Hiltebeitel şi D. Apostolos-Cappadona. **Chicago-Londra,** 1985. p.1-22; R. Kaschcwsky. *Religion der Mongolen,* în *Die Mongolen,* ed. M. Weiers. în colab. cu V. Vcit şi ^ ■ ' " Darmstadt, 1986, p.87-124; D. Morgan. *The Mongols,* **p.40-44;** li. Taubc. *Sch Geisterbeschwdrer und(Jesimdheler,* în ***Die*** *Mongolen.* 1989, p.216-218: W. Ilcissig. ^ -^ *Gotter der Mongolen,* în *ibidem,* p.223-226; CC. Miiller, *Die Religion der Mongole*1-* ^ *Mongolen und ihr Wellreich,* ed. A. **Eggebrecht,** în colab. cu E. liggebrecht şi M- ^u ^ Mainz am Rhein. 1989, p. 169-184; M.-L. **Befl'a,** ***Le*** *concept de* **tănggSri, „c/e/",** *dans I* ? secrete des Mongols, în *Etudes mongoles ei siberiennes.* 24, 1993. p. 215-236. [y4] **Grigor** ol'' Akanc', p.343.

riană, taoistă şi musulmană era exceptată de la taxele funciare şi comerciale şi de - jjiziţii în schimbul rugăciunilor adresate cerului pentru fericirea marelui **han.**[9i]

Absolvirea cinului monahal de tribut în perioada cînd mongolii se găseau în s campanie în Orientul Apropiat îi devenise cunoscută şi informatului cronicar din • ui cistercian Albcric (Aubry) de Trois Fontaincs.[9"] Ceva mai tîrziu, asemenea . j smt atestate şi în Rusia. Astfel, atunci cînd în 1257 s-au efectuat recensăminte impozitarea populaţiei din cnezatele **Suzdal,** Riazan şi Murom, călugării, ■ opii Ş' preoţii nu au fost avuţi în vedere.' De asemenea, scutirile de dări au fost mulgatc ulterior şi în iarlîcurilc hanilor Hoardei de Aur acordate înaltului cler ortodin Rusia, unde se motivează că această bunăvoinţă exprima o formă de recomsă pentru rugăciunile făcute divinităţii de către **mitropoliţi** pentru conducătorii 1 ongoli-[9"] în ce măsură credeau ei în efectul benefic al practicilor rituale ale **repre**tantilor aiţ01- crezuri spirituale rămînc sub semnul incertitudinii. In schimb, în olitica confesională globală a mongolilor se degajă coerenţa în tratamentul **vîrfurilor** ierarhiei ecleziastice a tuturor cultelor, pentru ca nemulţumirile vizînd asuprirea economică şi limitarea prerogativelor politice să nu se combine inflamant cu frustrările de natură duhovnicească.

Pe linia acestor considerente pragmatice, la mijlocul secolului al XIH-lea conducători ai mongolilor transmiteau occidentalilor prin dominicanul Andre de Longjumeau că, în schimbul recunoaşterii supremaţiei lor universale, erau dispuşi să garanteze integritatea personală şi dreptul la liberă profesare a credinţei proprii.[9"1]

In teritoriile incluse în Imperiul mongol autorităţile au permis oficierea serviciului religios de exponenţii tuturor confesiunilor şi sectelor, iar lăcaşele de cult distruse în vremea invaziilor au putut fi reconstruite de enoriaşi. Sugestiv pentru spiritul de toleranţă religioasă propagat în Imperiu este faptul că la reşedinţa marelui tanGuyuk (1246 - 1249) de la **Karakorum,** chiar în faţa cortului său principal, era amplasată o capelă a nestoricnilor, unde **serviciul** divin se desfăşura nestingherit.[1""] ai niult decît atît, în anul 1261, mongolii din Hoarda de Aur au acceptat ca în lor de la Sărai, unde locuiau un număr marc de creştini ortodocşi, să se

---

,. C. Lemercier-Quelqucjay, *La paix mongole. Jong tătar ou paix mongole?.* Paris, l970-P.75.

. £ *Chronico* Alberici, monachi Trium Fontium. în *Recueil des historiens des Gaules el* aFr*ance,* XXI, ed. Guigniant şi De Wailly, Paris. 1855. p. 620.

W *Pr°dolzenie Lavrentievskoj letopisi (Lavr. Radz. Troilzk. I),* în *PSRL,* I, 'Werburg, 1846, p. 203; *Nik. kt.*. în *PSRL.* X, p. 141.

N.M. Malov, A.B. Malysev, *Khrislianstvo* v *Zolotoj Orde (po dannym %nj-* ■ ■*ICes kogo analiza, arkheologiceskim i pis 'mennym islocnikam),* în *Epokha bronza i n e~~nyJ vek v istorii drevnikh plemen jvznonisskikli stepej,* Saratov, 1997, p. 189. iikl aKhaei Parisitnsis *Chronica majora,* VI, *Adililamenia,* 1882, p. 114. P'ano Carpini, p. 125.

înfiinţeze o episcopie sufragană mitropoliei „Kievului şi a întregii Rusii", al cărei titular a devenit Mi troian.[101]

Chiar în timpul campaniilor, mongolii aplicau uneori un tratament s reprezentanţilor înaltului cler. Atunci cînd au cucerit Ccrnigovul în anul 1239, lărind apărătorii, incendiind oraşul şi prădînd mănăstirile, episcopul Porfur a fost H capturat şi dus la Glukhov, de unde a **fost** curînd pus în libertate.[102] în alte situaţii dădeau însă dovadă de tot atîta culantă. După asaltul Pcrciaslavlului, spre

J

episcopul Semeon a fost **ucis**[10'], iar la cucerirea Riazanului preoţimea şi călugărim! fost masacrată la fel ca şi restul populaţiei citadine, viaţa episcopului **fiind salvau** providenţial datorită faptului că acesta lipsea atunci din oraş.[1"4]

Palidele succese ale prozelitismului nestorian la keraiţii, naimanii şi ormm înrudiţi cu mongolii, ca şi la neamurile turcice învecinate, explică raportarea faimoase legende a lui Ioan Preotul - presupusul monarh creştin atotputernic din inima Asiei -1 Imperiul mongol, printr-o ciudată amalgamare de realităţi nebuloase şi de clemente fanteziste, realizată într-o vreme cînd idealurile cruciate de extindere a învăţăturilor Evangheliilor în tot Orientul înficrbîntau imaginaţia lumii apusene. "

Prodolîenie Lavrentievskoj letopisi, p. 204: *Nik. Ici.,* în *PSRL,* X, p. 143; *Letopisnyj sbornik imennuemyj Tverskoju leiopis'ju,* în *PSRL,* XV, **Sanktpeterburg,** 1893, col. 401-402.

[102] *Prodolîenie Lavrentievskoj letopisi,* p. 200; //;. *lei.,* col. 781-782; *Novgorodskaju cetvertaja letopis',* în *PSRL,* IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 35; *Letopisnyj svod 1497 g.,% PSRL,* 28, red. M.N. Tikhomirov, Moseova-Leningrad. 1963, p. 54; *Letopisnyj svod 1518g. (Uvarovskaja letopis'),* în *ibidem,* p. 212.

[103] *Prodolîenie Lavrentievskoj letopisi,* p. 200; *Ip. let.,* p. 782; *Novgorodskaja cetvertaja letopis',* p. 34; *Letopis' po Voskresenskomu spisku,* în ***PSRL,*** VIL Sanktpeterburg, 1856, p 144; *Letopisnyj sbornik imenucmyj Tverskoju leiopis'ju.* col. 373; *Letopisnyj svod 1497 g .* ^ 53; *Letopisnyj svod 15ÎS g.,p.* 212.

[104] *Prodolîenie Lavrentievskoj letopisi,* p. 196; *Troitzkaja letopis',* red. M.D. **Priselkov,** Moseova-Leningrad, 1950, p. 313; *Letopis' po Voskresenskomu spisku.* p. 139; *Nik.* «•"■• *PSRL,* X, p. 106; *Vologodsko-Permskaju letopis',* red. M.N. Tikhomirov. în *PSRL %* Moseova-Leningrad, 1959, p. 71. în vreme ce o variantă a „Cîntecului despre distrug[0]" Riazanului" precizează că episcopul nu s-ar Li aliat în oraş în momentul cuceririi [sat] mongoli (cf. *Povest' o razorenii Rjazani Batyeiu v I23[7] g.,* ed. D.S. Likhacev, în '""■ *povesti drevnej Ruşi,* red. V.P. Adrianova-PcrcUz, Moseova-Leningrad, 1949. p- 26. >/ *Khronografa 1599 g.),* o altă variantă a sa pretinde desigur greşit că înaltul prelat ar omorît de năvălitori (cf. *Povest'...* , p. 12: *Volokolamskij spisok XVI v.).* [0]]

[1115] G.A. Bezzola. *Die Mongolen...,* p.13 şi urm.; L.N. Gumilev, *Scarches.fif*^ *lmaginary Kingdom. The Legend of iha Kingdom of Prestai- John,* trad. R.E-r- ^ Cambridge-New York-New Rochelle-Melbourne-Sidney, 1987; U. K.ncfclkamP' / *Priesterkonig Johannes und sein Reich - Legende ocler Reali/cit?,* în *Journal of* ^ *Histoiy,* 14, 1988, 4, p. 337-355; A. **Kiapprogge,** *Ursprung...* . p. 105 şi urni.: i<J[cI1'] *Mongolenbild im Abendland,* în *Die Mongolen in Asien...,* p. 88-95.

Şamanismul s-a dovedit mult timp viabil ţii după crearea vastului imperiu al ,jj$_{re}$tilor asiatici. Primul împărat mongol al Chinei, Kubilai (1260-1294), a impus decrete prerogative însemnate pentru şamani, care, între altele, se preocupau să P - ofrande în memoria lui Gingis-han şi a dinastiei sale, ca şi pentru venerarea lui La comunităţile de la mijlocul secolului al XHI-lca Gingis-han era cotat drept espondent al divinităţii supreme pe pâmînt."*'

Tendinţele de zeificare a întemeietorului Imperiului mongol s-au înregistrat în te părţile acestuia. în Orientul Apropiat se încerca să se acrediteze ideea că suve- id ar fi fost, nici mai mult, nici mai puţin, egalul lui Dumnezeu şi că Gingis-

- ji

s-ar fi născut printr-o intervenţie supranaturală a unei lumini cosmice.[107] Ideea . **«finului** providenţial al fondatorului statului nomazilor s-a perpetuat în mod **firesc** , lungul secolelor în lumea stepei, ceea ce se reflectă în diverse scrieri de epocă. Astfel, $^{s}P^{re}$ exemplu, în aşa-numita *Altan Tobei,* cronică mongolă alcătuită în a doua mătate $_{a}$ veacului al XVII-lca, se postulează că naşterea lui Temugin - viitorul chagan Gingis - ar fi fost qrînduită de către Cer."^{ft}

Adulaţia pentru Gingis-han era pretinsă uneori şi persoanelor de altă confesiune. Dacă ar fi să dăm crezare mărturiei lui Pian del Carpine, Bătu ar fi ordonat omorîrea în torturi a marelui cneaz Mihail Vscvolodovici pentru că ar fi refuzat, în pofida tuturor insistenţelor, să se prosterneze în onoarea bunicului hanului.[109] Nu este exclus însă ca, în acest caz, inflexibilitatea mongolilor în raport cu principele rus să se fi datorat acţiunilor sale anterioare, ce iritaseră profund conducerea Hoardei.

Fiii şi nepoţii lui Gingis-han au rămas statornici în ataşamentul lor faţă de credinţele ancestrale, dovedindu-sc totuşi receptivi la anumite influenţe confesionale străine, pe care nu arareori le-au şi protejat. Astfel, Chagatai s-a manifestat nu întîmplător ca protector al creştinilor, cxercitîndu-şi prerogativele puterii într-un teritoriu unde nestorianismul avea vechi tradiţii şi se interfera cu budismul şi islamismul, •cesta din urmă nefiind însă agreat de han."[0] Nepotul său, Giiyiik, investit mare-han la unltaiul din 1246, era şi el ostil adepţilor Coranului, poate şi datorită educaţiei ^{Cf}eştine pe care o primise in tinereţe.[1]

111

11)6 D

Kubruc, p. 307. In legătură cu ccremonialurile do cult practicate de mongoli în ^ ^{e}mul Orient, cf. N. Pallisen, *op. cil.,* p. 218 şi urm.; P. Ratchnevsky, *Ober den* ^ *Kultam Ho/e der Grosskhane in China.* în *Mongolian Studies,* 1970, p. 417-443. $j_{0|(}$ Guiragos, în *Les Mongols d'apres Ies hisioriens armeniem,* cd. Ed. Dulaurier, în ^{rna}\/\$^{siat}*ique,* Ser. a V-a. XI. 1958, 2-3, p.249.

$_{|(iy}$ *Tlm Mongol Chronicle Altern Tobei, cd.* Ch. **Bawden,** Wiesbadcn, 1955, p. 128. dat_{Or} "'ano Carpini, p. 38. în *Ip. Iei.,* col. 795. se pretinde că suprimarea lui Mihail s-a Ho ^{c}^ $^{nu\ a}$ acceptat să-şi abjure credinţa în favoarea aceleea a mongolilor. „„ ^{V}-^{v}- Barlhold, *op. cil.,* p.l 16. ^{p}lano Carpini, p. 125.

Zvonurile ee au parvenit în 1248 regelui Ludovic IX cel Sfînt, pe cînd j ■ tivelc cruciate îl purtaseră în Cipru, potrivit cărora „marele rege al tătarilor, numit 1 ar fi primit sfîntul botez", împreună cu alţi principi din subordinea sa"[2], nu sînt ^ firmate şi de izvoare mai sigure, astfel că pe bună dreptate ne punem întrebarea d ^ dezideratele nu erau ridicate artificial la rang de certitudine, mai ales că, doar eu ^ ani mai înainte, Guyiik respinsese cu aroganţă îndemnul papei de a se creştin n! Informaţii despre convertirea unor reprezentanţi din vîrful ierarhiei mongolil$_{0r}$ ' despre participarea lor la slujbele creştine au circulat în Occident şi în alte cazuri planează îndoială că asemenea gesturi - în situaţia că ar fi fost cu adevărat reale -fi determinat la o autentică devoţiune.

O certă atracţie faţă de creştinism a vădit Sartak (1256-1257), fiul şi urmaşul i Bătu pe tronul Hoardei de Aur. Cînd a fost vizitat în 1253 de Wilhelm de Rubrut emisarul franciscan nu se edificase dacă credea cu adevărat în lisus Christos, cu at" mai mult cu cît refuza să se autodesemneze pe faţă drept creştin."[4] Aderenţa sa 1< învăţătura Mîntuitorului este însă confirmată de cronicarii orientali"[5], inclusiv de **cei** islamici, iar un cărturar armean preciza chiar că fusese botezat de prelaţii siriaci.""

în schimb, hanul Bcrke (1257-1267), căruia i se pune pe scamă suprimarea prin otrăvire a lui Sartak, nepotul său de frate, a fost atras de islamism, devenind primul suveran al Hoardei de Aur ce a adoptat această religie. în respectiva opţiune el fusese puternic încurajat de suveranii mamcluci din Egipt şi Siria."[7] Cu toate acestea, separe că Berke nu a depus o rîvnă suficientă pentru a-şi determina supuşii să-1 urmeze pe plan confesional, astfel că opera de convertire a trebuit să fie asumată după peste jumătate de veac de către Ozbăg (1313-1342). "[x] Misiunea sa a fost mult uşurată de

---

Guillaume de Nangis, *Gesla Sanclae memoriae Ludovici, regis Franciae (Vie & Sainl Louis),* în *Recueil des historiens des Gaulcs el de la France,* XX, ed. Daunou şi Naudd. Paris, 1840, p. 358-359.

[m] Ci", nota 339.

[1 u] Rubruc, p.209.

[ll:>] Juvaini, I, p.268; *Exlrail de l'Hisloire universelle de* Varlan, în *Les Mongols**d'ffi** Ies historiens armeniens,* ed. Hd. Dulaurier. în *Journal Asialique,* Ser. a V-a, XVI, 1860. *Vr* p.291; Gregory Abu'l-Faraj, p. 398.

[1] Guiragos, *ed. cit., **va. Journal Asialique,*** Ser. a V-a, XI, 1858, 4-5, p.459.

[117] Tiesenhausen, I, p.121 (Baibars), 152 (an-Nmvairi), 379 (Ibn **Khaldun);** [Takiт E*\] Ahmed-Makiizi, *Histoire des Sullans Mamlouks de **l'Egypte,*** trad. Quatremere. I- ^-1840, p.56, 83; ***Istorija** mongolov po armjanskim istocnikam.* I, ed. K.P. Patkatio Peterburg, 1873, p.26 ***{Iz** istorii* Vardana). CT. şi .1. Richard. *La conversion de Berke » debuts de l'islamisation de la Horde d'Or,* în *Revue des eludes islamiques,* XXX[V]-P-173-184.

[1îX] B. Spuler, *Die Go/dene Horde....* p.216-220; **B.D. Grecov şi A.I-***[Ho]ardadcAw:..,* p.155-156. 356

1 că între timp, crescuse substanţial numărul aşezărilor urbane, în populaţia 7 -a elementul musulman deţinea o pondere însemnată.

Despre locuitorii din Dcşt-i Kipcak, numită ocazional .şi Deşt-i Berkc, adică lui Berke[-han]", Ibn Arabshah (1388-1450) pretindea că, înainte de a se " h medaniza - sub Berke -, venerau idolii şi erau politeişti, cei mai mulţi dintre ei rînd preceptele Islamului şi persistau! în idolatrie pînă în zilele cînd autorul născut Damasc îşi redacta biografia dedicată lui Timur Lenk, adică în prima jumătate a leacului al XV-lea."[y]

în cursul secolelor XIII şi XIV, cu binccuvîntarca Scaunului apostolic, au nit spre *terra Tartarorum* nenumărate misiuni ale dominicanilor şi franciscanilor, înd bineînţeles încuviinţarea hanilor Hoardei de Aur, inclusiv a celor convertiţi la lamism, care nu erau stînjeniţi de demersurile prozcliticc catolice, acestea avînd o fîcientă cu totul limitată în perimetrul stepelor euroasiatice. Drept puncte intermediare de demarare a lor serveau cetăţile şi factoriile genovezilor şi veneţienilor de pe litoralul nord-pontic, unde s-au şi constituit vicariate şi custodii ale ordinului franciscan, în anul 1317/1318 s-a organizat şi o episcopie romano-catolică cu sediul Ia Caffa, care se preocupa însă prioritar de păstorirea numeroşilor enoriaşi italieni din centrele portuare de pe ţărmul septentrional al Mării Negre. Dacă rîvna ordinelor călugăreşti n-a dat roadele scontate la comunităţile nomade, în schimb unele succese s-au dobîndit, din motive uşor de înţeles, în cazul robilor comercializaţi pe pieţele pontice, dornici să-şi îmbunătăţească situaţia. Acţiunile misionarilor nu s-au limitat doar la teritoriile Hoardei de Aur, ci s-au extins şi asupra celorlalte state mongole apărute ca urmare a dezagregării Imperiului lui Gingis-han.[12"]

Pentru împlinirea necesităţilor confesionale ale populaţiei ortodoxe din oraşele Hoardei de Aur din regiunea Volgăi, în cea mai marc parte deportată acolo de autorităţile mongole, acestea au admis - precum s-a arătat - să se întemeieze o episcopie în anul 1261. Titularilor eparhiei li s-au încredinţat în timp prerogative importante, [c]onstind, între altele, în reprezentarea intereselor diplomatice ale Hoardei la suveranii

---

Tiesenhausen, I, p. 457; Ahmed Ibn **Arabshah,** ***Tamerlem*** *or Timur, the Great Am/r,* "^ J.H. Sanders, Londra, 1936. p. 73.

»-• Eubel, *D/e während des 14. Jalvhunderts im Missionsgehiet der Dominikaner [ra]n:iskaner errichteten Bisthiimer,* în *Fesisc Ivi/i zum elfhundertjâhrigen Jubilau in des* £*■» *Campo Santo in Rom,* Freiburg im Breisgau. 1897, p. 180-182; E. Hill, *The Church [1e] Mongols, 1245-91, m The Eastern Churches Quarterly,* **XII,** 1957, 1, p. 1-13; J. **l5ţT7** ' *[La]Papaute et Ies missions d'Orient au Moyen Âge (XIIf-XV siecles).* Roma, 1977, p. 4 *Hi* ' Baldwin, *Missions io the Eusl in the Thirteenth and Fourteenth Centuries,* în Lu[Dh] *[Ory°]fthe Crusades,* cd. K. M. Setton. V, Madison, Wisconsin. 1985, p. 452-518; K.-E. '2; y ' *['e] Beziehungen...* . p. 46-82; *O.* Prilsak, *Christian Missionary Activities... ,* p. 59-[£o]%e [Sp'1lei'] *Moldova în secolele XI-XIV.* Chişinfui, 1994. p. 285-287; Ci. Cî. Guzman, *clericalenvoys...,* p. 53-67.

din lumea ortodoxă. Numărul destul de marc al pieselor de cult, deseopcri tc săpăturile arheologice întreprinse în centrele citadine de pe cursul mijlociu şi jn<> ^ al Volgăi, arată că mongolii nu îngrădeau procurarea lor din atelierele meşteş^^r °r aflate în cnezatele din Rusia.'2' ^

Nu numai biserica în calitatea sa de instituţie se bucura de un trata condescendent din partea mongolilor, ci şi slujitorii săi. Sesizînd această atitur ' preferenţială, cnejii ruşi au folosit adesea pe înalţii prelaţi drept mesageri la c, e hanilor, spre a media chestiuni delicate. Sugestiv pentru aspectul la care ne referii * se pare episodul întîlnirii dintre Burandai (Burundai) şi trimişii Rusiei de Stul-V cneazul volînian Vasilko, nepotul său Lev, fiul lui Daniil Romanovici, şi episu Ivan de la Holm. Cronicarul anonim rus, care data evenimentele - nu ştim dacă foa exact - în 1261, pretinde că, în timp ce primii doi au fost primiţi de înaltul cleninit' mongol cu răceală, mandatarului clerului i s-a acordat întreaga consideraţie.[122]

Nici episcopia de la Sărai şi nici alte organisme ecleziastice ortodoxe din jumătatea estică a Europei - ruseşti, gruzine, româneşti - nu au avut între preocupările lor statornice convertirea mongolilor. Asimilaţi cu duşmanul detestat în chipul cel mai profund, personificînd atît opresorul pe tărîm economic şi politic cit şi promotorul păgînismului, aceştia nu constituiau o ţintă predilectă a prozelitismului ortodox, in aroganţa lor de stăpînitori şi deosebiţi structural din punctul de vedere al modului de trai şi al civilizaţiei, mongolii nu puteau, de asemenea, să manifeste vreo atracţie sau predispoziţie pentru religia supuşilor. Cupola aceluiaşi lăcaş de cult se dovedea inadecvată să adăpostească laolaltă şi pe împilator şi pe victime, ura, repulsia şi dispreţul separîndu-i fără echivoc.

A trebuit să se scurgă un şir îndelungat de decenii, pe parcursul cărora contactele s-au multiplicat şi diversificat, iar natura raporturilor bilaterale a cunoscut transformări notabile, pentru ca să se profileze şi o metamorfozare a mentalităţi[1] aferente universului spiritual. Un reper simbolic al acestei evoluţii se înregistrează ■ anul 1391, cînd trei persoane cu înalte responsabilităţi la curtea hanului **TohtamîM** anume Bakhty, Hydyr şi Mamat(-hozja) - „postelnici" în accepţiunea cronicarii^" i *f* ~, s-au prezentat la marele cneaz al Moscovei, Vasilii Dmitrievici, spre a preţ»[11] botezul şi a intra în slujba sa. Solicitarea a fost primită cu satisfacţie deosebita, io*" mitropolitul Ciprian asumîndu-şi săvîrşirea ritualului în prezenţa marelui enea^ •> curţii.[123]

---

[1] M.D. Polubojarinova, ***Russkie*** *Ijudi v Zolotoj Orc/c,* Moscova. 1978, p. 49 *şi* urnv

[122] *Ip. let.,* col. 849. x>:|\

[123] *Nik. let,* în *PSRL* XI, p. 125. în *Letopis' po Tipografskomu spisku.* în *PS&-'^* **Petrograd,** 1921, p. 159-160, evenimentul este raportat anului 1392. iar transcrieri n ^ primelor două căpetenii mongole comportă mici deosebiri: Baty şi **Khidyr.** Ct. ■> *Stepennaja tzarskogo* ***rodoslovija,*** în *PSRL,* XX, 2, **S.-Peterburg,** 1913. p. 414.

în imperiul mongol de la sud de Marea Caspică şi de Munţii Caucaz, cel al ;inr încă de la întemeierea sa creştinii s-au bucurat de anumite concesii în t-u ca s-au desolidarizat de lupta populaţiilor turcice, persane şi arabe islami- P p_rimindu-i pe mongoli ca pe nişte eliberatori. în multe cazuri, masacrele şi wirile i-au ocolit şi au dobîndit chiar privilegii în sfera ecleziastică. La inter- tia expresă a principalei soţii a ilhanului Hiilcgu, Dokhuz-khathun, care era tină la cucerirea Bagdadului în 1258, nestoricnii din oraş au obţinut clemenţă, • vreme ce restul concitadinilor a fost măcelărit. "' Pentru a-i face plăcere soţiei le Hulegu a acordat privilegii creştinilor şi le-a construit biserici. O capelă fiinţa h a r la curtea *{ordu)* iui Dokhuz-khathun.[125] Cu toate aceste gesturi în favoarea estinilor, făcute în primul rînd din raţiuni politice, Hiilegii rămăsese legat de echile credinţe, ridicînd temple impozante idolilor şi acordînd înaltă consideraţie magicienilor specializaţi în arta vrăjitoriei, în care trebuie să recunoaştem p e şamani.[m] Succesorul lui Hiilegii, Abaqa (1265-1282), a arătat, de asemenea, bunăvoinţă faţă de creştini, "' nu însă şi nepotul său de frate, Tckuder/Ahmed, care a evoluat spre islamism,[12K] ca şi alţi urmaşi ai acestuia.

în anumite situaţii, afabilitatea mongolilor pentru minoritatea creştină din Orient, manifestată prin privilegii conccdatc bisericii, a provocat animozitatea musulmanilor majoritari, care, atunci cînd armatele ilhanului fuseseră constrînse să abandoneze anumite cuceriri, au trecut la represalii violente la adresa celor care beneficiaseră de favoruri. Aşa s-a întîmplat, spre exemplu, în anul 1260 la Damasc, unde, pe lîngă creştini, au avut de pătimit şi evreii care se solidarizaseră cu aceştia.

In general, în regiunile unde mongolii s-au suprapus peste populaţiile sedentare, la care tradiţiile mahomedanismului erau puternic impregnate, ei au adoptat relativ repede religia supuşilor. în schimb, în arealul stepei credinţele Şamanice s-au perpetuat, într-o formă mai mult sau mai puţin alterată, pînă în [2i']ele noastre.

---

124 „ .

Ouiragos, *ed. cit.,* în *Journal Asiatiquc,* Ser. a V-a. XI, 1858. 6, p.491; Vartan, p.291.

43i [ltl6a] ^nevoitoare faţă de creştinii din oraş este confirmată şi de Gregory Abu'l-Faraj, p. 43i

125

Raschid-Eldin, *Histoire... ,* p. 93-95. ^Guiragos, *ed. cit.. In Journal Asiatique.* Ser. a V-a, XI, 1858, 6, p.507.

Stephannos Orbelian. *Histoire de la Siottnie,* I, trad. Brosset, Saint-Petersbour» P-235.

, p.237.

^'or [ec^r]-Eddyn AlaVny, *Exlrail du livre intitula Le collier de perles,* în *Recueil des [ns]des Croisades. Historiens orientaux,* II, 1, Paris, 1887, p. 215.

Fig. 65. Tipuri de morminte din perioada Hoardei de Aur. descoperite în necropola o Vodianskoe.

Ritul funerar al mongolilor, caracterizat prin practicarea înhumaţiei (fig. 65) în j$_n$te plane (spre deosebire de acelea tumulare ale turanicilor), prezenta anumite specifice pentru diversele categorii sociale. Dacă pentru populaţia de rînd ritualul nult mai simplu, cel rezervat hanilor şi membrilor marcanţi ai familiilor acestora lica un fast deosebit şi alte particularităţi. Rămăşiţele trupeşti ale conducătorilor transportate în arealuri montane, iar **înmormîntarea** era însoţită adesea de **sacri-** ■ uniane. Potrivit unor mărturii cronicăreşti din secolul al XHI-lea, jertfele umane aduse şi fluviilor. în morminte se depuneau, de asemenea, diverse obiecte, în ea folosirii lor în viaţa de apoi. în scopul prevenirii jefuirii amenajărilor funerare hanilor, amplasarea acestora era ţinută strict secret, iar toţi participanţii la cerc- inial ce nu prezentau încredere deplină, la fel ca şi cei întîlniţi de convoiul funebru, au masacraţi. Din aceleaşi precauţiuni, nu se lăsau urme exterioare deasupra gropii ţintelor. Aceasta explică de ce nu se cunoaşte locul exact unde au fost înmormîntaţi Gingis-han şi unii din urmaşii săi.[110]

Cu toată asprimea traiului nomad, anumite preocupări artistice şi-au făcut loc şi în societatea mongolă (fig. 66). La reşedinţa marelui han din China, baldachinul şi obiectele sale personale se remarcau în mod deosebit prin ornamente bogate şi scumpe, iar demnitarii de la curte încercau, potrivit propriilor posibilităţi, să-şi imite stăpînul.[131] Ca pretutindeni, femeile se străduiau, la rindul lor, ca prin vestimentaţie şi podoabe, rcflectînd influenţe chineze, să culeagă admiraţia privitorilor.[1 °] Călătorii catolici occidentali care au străbătut întinderile Eurasiei în mijlocul secolului al XllI-lca au observat că bărbaţii îşi împodobeau cu broderii pînza corturilor, iar femeile aveau veşminte scumpe cu diferite ornamente şi piese de podoabă din metale preţioase.

Muzica capta, de asemenea, interesul mongolilor. Anumite ceremonii se desfăşurau în sunetul tobelor şi trompetelor.[1'"] Chiar şi în expediţiile războinice trupele erau însoţite de tinere muzicante, acestea fiind în acelaşi timp şi dansatoare.[m]

J.-P. Roux, *La mort chez Ies peuples altaiques anciens el medievaux d'apres Ies* ^{ocu}*>»ents ecrits,* Paris, 1963, p. 117 şi urm.; idem. *La rel/gion...,* p.247 şi urm.; V.V. **Barthold,** ■ Rogers, *The Burial Riles of the Turks and the Mongols,* în *Central Asiatic Journal,* XIV, ' '"2, p. 203-227; J.A. Boyle, *The Thirteenth-Century Mongols' Conceplion of the Afler* ■ *'ne Evidence oftheir Funerary Practices,* în *Mongolian Stuc/ies. Journal of the Mongolia* ***ţVi*** I, 1974, p.5-14. Una din descrierile cele mai explicite asupra desfăşurării

I . ; ^{Oru}alului funerar al căpeteniilor mongole i se datorează lui Marco Polo. Cf. traducerea ^{a} istorisirilor sale: Marka Pavlova z Benalek. *Milion,* p. 55. ^ *Meng-Ta...* , p. 72. ^ *Ibidem,* p. 79. $_t$ *Ibidem,* p. 75. *Ibidem,* p. 82.

ilor

Fig. 66. Plăcuţe decorative din os de la tolbe de săgeţi, descoperite în mormintele din secolele XIII-XIV în regiunea Volgăi.

Creaţiile lor folclorice, legate de preocupările cotidiene predominante, nu nc-enit decît dintr-o etapă tîrzie. O imagine a acestora, dar şi asupra mitologiei şi [3] • ' ascensiunii triburilor din Mongolia, ne putem totuşi face din materialul divers în aşa-numita *Istoria secretă,* redactată în scrierea **uiguro-mongolă** de către mai mulţi cărturari mongoli rămaşi anonimi, păstrată şi în traducere chineză, uigură fusese adoptată se parc mai întîi de tribul naimanilor, ulterior fiind *ă treptat şi de cîteva grupuri mongole vecine, începînd încă în epoca de tinereţe flui Gingis-han.

în legătură cu momentul redactării *Istoriei secrete a mongolilor,* specificarea iului final al lucrării, conform căreia aceasta ar fi fost terminată în vremea sfăşurării „marii adunări în anul Şobolanului, în luna Căpriorului",[ns] este deosebit , jmportantă, dar insuficient de precisă, întrucît „anul Şobolanului" corespunde cu 1228 1240, 1252 şi 1264. Potrivit unor aserţiuni care au dobîndit o omologare cvasi-aeneralizată pînă nu demult, lucrarea ar fi fost întocmită în anul 1240, opinie care însă si-a mai pierdut în ultimul timp din aderenţi. între altele, s-a observat că într-unui din pasajele sale există date ce s-ar putea raporta la invazia mongolă din Coreea, întreprinsă în 1258, ceea ce ar pleda pentru o redactare mai tîrzie.[13]" Pe de altă parte, însă, avîndu-se în vedere că principalul nucleu al textului se raportează la faptele lui Gingis-han, s-a avansat ideea elaborării sale la un an după săvîrşirea din viaţă a eminentului conducător, adică în 1228, ultimele paragrafe, aferente cu prioritate domniei lui Ogodai, socotindu-se adaosuri ulterioare la forma iniţială.

Totodată, se consideră că titlul iniţial al cronicii ar fi fost *Istoria vieţii I Originea* sau *Clanul lui Gingis-han* şi nu *Istoria secretă a mongolilor,* denumire atribuită în anumite circumstanţe de către chinezi.[137] în orice caz, este aproape cert că ea a fost compusă în cercurile apropiate marelui han. S-a emis ipoteza - din păcate greu de confirmat - că elaborarea lucrării ar fi fost asumată de acelaşi Shigi-Qutuqu, misteriorul literat pe seama căruia se pune, aşa cum am arătat, şi coordonarea întocroirii „marei *yasa".* Particularităţile stilistice ale textului *Istoriei secrete* par a indica 'nsă aportul mai multor autori sau copişti.[138] Pentru poporul mongol cronica în discuţie

---

Histoire secrete... , p. 248. [136]

Ibidem, p. 238.

U. Onon, *Introduction,* la *The History **and the** Life ofChinggis Khan...* , p. VII-XIX; . ' ■ Vietze, *The Title of the „Secret History of the Mongols",* în *Central Asiatic Journal,* 39, "[5]> 2, p. 303-309.

In traducerile lucrării în discuţie există consistente referiri ale editorilor asupra [e]maticii legate de geneza ei. Cf. *Die Geheime Geschichte der Mongolen ans eincr "Solischen Niederschrift des Jahres 1240 van der Insei Kode'e im Kenden-Fluss,* ed. *E.* [n]'sch, Leipzig, 1941; ed. a 2-a, Leip/ig. 1948: S.A. Kozin, *Sokrovennoe skazanie,* I, Pa-' °[Va"^en'n][gra]d. 1941; *Histoire secrete des Mongols* **(P. Pelliot,** *Oeuvres **posthuntes,*** I), ' '"49; L. Ligeti, *A mongolok tilkos tartanele,* Budapesta. 1962; ***Tajna** historia mongo/ow.*

reprezintă o prospectare a perioadei de etnogeneza **şi de afirmare** a sa, de **aCeJ** emnficatie ş însemnătate ca *lliada* pentru greci, *Eneida* pentru romani, *Testament* pentru evrei, ***Mahabharata*** pentru indieni, *Oghuzname* pentru vechi *Nibelungenlied* pentru germani, *Heimskringla* pentru norvegieni şi islandezi cte

Anexînd regiuni întinse locuite de chinezi, turanici şi iranieni, mongol preluat nu numai grafia lor, dar şi numeroase alte elemente de cultură, faciltî totodată transferul acestora dc-a lungul unor spaţii întinse. De acestea au benefi ■ î d b i păturile aristocratice şi cele implicate în administraţie, stabilite în cetitM

,Meen/i«/ pentru germani, ***tieunsKnn&u*** **pcuu** u w - -B—- - -■ -~.

Anexînd **regiuni** întinse locuite de chinezi, turanici şi iranieni, mongoli, au . . _ .....s _«o inr Har si numeroase alte elemente de cultura, facili^ totodată transferul acestora ac-a luugui u>.u. -t»i .....;■ - . —c'at îndeoseb. păturile aristocratice şi cele **implicate în administraţie, stabilite n centr* ^C** cu coloratură etnică diversă, ş, doar într-o **mică** măsură masa populaţie, rătnag| nomadă.

EVOLUŢIA POLITICĂ

A. Etnogeneza şi unirea triburilor mongole

Etnogeneza mongolilor se lasă greu desluşită, pentru că înainte de propulsarea tumultuoasă pe prim-planul scenei politice a Eurasiei, în vremea lui Gingis-han, existenţa lor a ieşit prea puţin în relief din anonimatul frămîntărilor etniilor din stepe. Mozaicate în ceea ce priveşte structurile organizatorice, stadiul economic şi nivelul cultural, triburile mongole - răspînditc între lacul Baikal, pustiul Gobi, munţii Altai şi fluviul Amur - s-au aflat la sfirşitul mileniului 1 în penumbra confederaţiilor tribale turcice, **înrîuririle** reciproce punîndu-şi puternic amprenta pe evoluţia lor ulterioară.

Anonimowa kronika mongolska z XIII w., ed. S. Kaluzynski, Varşovia. 1970; *A **tatârjărâs** emlekezete,* red. T. Katona. în colab. cu Gy. **Gyorfty,** J. Sziics, Budapesta, 1981, p. 35-57; *Die Geheime Geschichte der Mongolen,* ed. W. Heissig. trad. E. Haenisch, Diisseldorf.-K.61n. 1981- *The Secret History of the Mongols,* ed. F.W. Cleaves. Cambridge, Mass.-Londra. 198*- *Geheime Geschichte der Mongolen. Herkimft. Leben und Aufstieg **Cinggls** Qans,* ed. M. Tau *t,* Miinchen, 1989;- *The History and **the Life ofChinggis** Khan... ,* ed. U. Onon, 1990; *Histo^ secrete... ,* ed. M.-D. **Even** şi R. Pop. 1994. CI'., de asemenea, W. **Hung,** *The Transmisia»[6]) the Book Known as The Secret History of the Mongols,* în *Harvard Journal **of** Asiatic* S/W ■ 14, 1951, p. 433-492; A. Mostacrt, ***Sur** quelques passages de **l'Histoire** secrete des **Mongoli'** ibidem,* 15, 1952, p. 285-395; *G.* Docrl'er, *Zur Datierung der Geheimen Geschichte Mongolen,* în *Zeitschrift der Deutschen Morgenlândischen Gesellschaft.* 11.3, 1963, P- . ,,, G. Ledyard, *The Mongol Campaigns in Korea and **the** Dating of the Secret History Mongols,* în *Central Asiatic Journal,* IX, 1964. p. 1-22: Sh. Bira, *Mongol'skaja istorW^ (XUI-XVU vv.),* Moscova, 1978. p. 36-76.

[139] L.L. **Viktorova, *Mongoly...*, p.60** şi urm.; C. Dalai, *Mongolija...,* p.147 şi urm-> , Ronge, *Kunst und Kunstgewerbe hei den Mongolen,* în *Die Mongolen,* 1986, p. 125 Ş[1 u] Bosson, *Script and Literacy in the Mongol World,* în *Mongolia. The Legacy...,* p.88-95.

După unele opinii, ele descindeau um im ipurile mai importante ale aşa-numiţilor Tung-hu („barbari răsăriteni") din izvoarele jţiicăreşti chineze. Specialiştii consideră că strămoşii mongolilor erau acei Mcng-U apartinînd confederaţiei Shih-wci din vremea dinastici Tang (618-907). Izvoarele \inew ie apreciază forţa şi apetitul războinic, conscmnînd că nu-şi gătesc mîncarca, Wiprvatic de natură să le releve caracterul primitiv.

Pe lîngă mongolii **propriu-zişi,** din marca familie a populaţiilor de limbă ongolă sau eventual mongolizatc făceau parte şi alte triburi: tătarii, naimanii, ■eraiţii> merkizii, oiraţii, taiciuzii etc. (fig. 60). Primele trei să găseau într-un tadiu de, dezvoltare mai evoluat, în parte datorită vecinătăţii cu popoare situate la -...;.,. ,.hinp7ii. kitanii, kara-kitaii, uigurii etc. în grăiţii* meiMMi, «.._,_. tadiu de dezvoltare mai evoluat, în parte datorită vecinătăţii cu iw|)uu, l«n ni[ve'] i'clativ [ina^] de civilizaţie: chinezii, kitanii, kara-kitaii, uigurii etc. î 1 în ecolul al Xll-lea tătarii au ajuns temporar tributari împăraţilor din dinastia Ki jin nordul Chinei. Dispunînd de păşuni mănoase în dreapta rîului Kerulcn şi de zăcăminte de argint, tătarii au devenit mai bogaţi şi puternici decît ceilalţi confraţi ailor, astfel că la un moment dat ei au dobîndit o poziţie predominantă din punct de vedere politic. Aceasta explică de ce numele lor a ajuns să fie un termen colectiv pentru toate rasele înrudite din Mongolia în nomenclatura folosită în secolele XIII-XIV de majoritatea popoarelor asiatice şi europene. Dintre triburile mongolice s-au remarcat, de asemenea, kcraiţii, care dispuneau de structuri militare bine alcătuite. La cumpăna dintre secolele X şi XI ei au **fost** convertiţi la creştinismul nestorian. între clanuri şi triburi se angajau adesea dispute crîncene pentru supremaţie sau pentru ocuparea de păşuni şi capturarea turmelor şi robilor, disensiuni extinse şi spre teritoriile etniilor din vecinătate.[140]

Cea mai veche încercare - înregistrată de izvoare - de a unifica clanurile mongole a aparţinut chaganului/hanului Qabul în al doilea sfert al secolului al Xll-lea. Din *Istoria secretă* reiese că sub autoritatea sa se găseau toţi mongolii,[141] etnonim prin care autorul anonim al lucrării înţelegea, după toate probabilităţile, numai tribul mongol propriu-zis, nu întreaga populaţie înrudită cu acesta, care îi va Prelua ulterior numele. Pentru evitarea presiunii vecinilor de la nord, a căror 'cisivitatc fusese

deja testată în înfruntări militare. Imperiul Kin a fost nevoit să

Heidelberg, 1922. p.8 şi urm [K]∧~ ∧*Mon,ols*.... p.125 şi *Gengts-khan*, p.7 ,i urm, L. ∧∧∧J *edinogo «ongo^ZP*

The ***History*** **p-31 |i** -n, **Sh S** nd£ - ∧

Mongols, , *A*∧

m, **în *Tataro-mongoly...*, P-23** ∧ ***J*** **j** urm•;

p.B.

,.., p,2 şi urm,. P. Ratchnevsky. *Gngh* Kha*■ P-∧ ∧

7,^,,™l,l,^.p.283-287;S.G.Kljaştornyj.Op.c/r.,p.72-! -

Wurm.;Th. AUsen, *The risc*... p. 322-J24.

[JM] *Histoire secrete...,pAK.*

cumpere pacea prin remiterea unui tribut, constînd, precum se arată în *Aîertg > pei-Iu,* din „mult aur şi mătase".'"[12] Urmaşul lui **Qabul,** Ambaqai, a căutat **menţină** unitatea mongolilor, dar intrînd în conflict cu **giurcenii** de neam tun 3 din Manciuria, care i-au asmuţit împotriva sa pe tătari, a fost **înfrînt** şi **onior't S** Succesorul său, Qutula, a avut de înfruntat aceiaşi adversari, mult mai **puter** ' sub ale căror lovituri nucleul tribal închegat de Qabul s-a destrămat [U4] p,-.f ■ ' [r]IVjt *Istoriei secrete,* nepotul acestuia, Ycsugai - descendent din clanul Kiyan-Borji >' , tatăl lui Gingis-han, nu mai deţinea demnitatea de **chagan** sau han, **ci** pe a inferioară de ***ba'atur,***[145] ceea ce echivala cu şefia unui clan mărunt. Unii istor', s-au întrebat dacă genealogia ce îl leagă pe Gingis-han de chaganul Qabul nu a f plăsmuită în scopul de a-i întări prestigiul şi autoritatea.

în luptele cu diverse clanuri şi triburi rivale din stepe, şi îndeosebi cu tătari Yesugai s-a aliat cu Togrul, hanul kcraiţilor. Prima sa soţie, Hoclun, din clanul olkunut, răpită de la bărbatul ci de neam mcrkid, i-a dăruit mai mulţi fii, dj[ntr] care cel mai mare a fost Temugin (viitorul Gingis-han), născut la o dată incertă aproximativ între anii 1155 şi 1167, în regiunea Duliin-Boldaq, în dreapta rîului Onon. Numele său, avînd semnificaţia de „fierar", fusese adoptat după acela al unui şef tătar, luat captiv la Yesugai într-un raid din care se întorsese tocmai cîndi se născuse fiul.[146] Aprecierea că Gingis ar fi fost iniţial fierar, preluată şi în cercurile cărturăreşti europene , se datora proliferării în mediul mongol a unei legende ce îşi propusese să pună în acord etimologia unui nume cu realitatea. La moartea lui Yesugai, otrăvit în mod perfid de **tătari** în anul 1 167, clanul său s-a destrămat, familia lui Temugin, dirijată în vremea cît a fost minor de Hoclun, fiind nevoită să se întreţină din vînătoare şi cules în munţii Burqan **Qaldun.**[14']

Rămas orfan, Temugin a avut o adolescenţă agitată, înfruntînd cu obstinaţie privaţiuni şi primejdii, care l-au oţelit şi l-au constrîns să se familiarizeze în detaliu cu toate dificultăţile vieţii din stepe. Datorită energici, curajului, ambiţiei, dibăciei şi intransigenţei a reuşit treptat să adune în jurul său mai mulţi aderenţi devotaţi şi

---

[H2] *Meng-Ta... ,* p. 16.

[143] *Histoire secrete... ,* p. 48.

[144] ***Mdem,*** p.50.

[145] ***Ibidem,*** **p.48** şi 260. **Cf.** şi ***The*** *Mongol Clvonicle A/lan Tobei,* p. 117. Pentru fon"^ şi sensurile termenului *ba 'atiir/bahadur/bagatur* în diverse idiomuri asiatice şi europene, ■ Doerfer, ***Ttirkische tind mongolische*** *Elemente im Neiipersischen,* **II, *Tiirkische*** *Elei"e> Neupersischen,* Wiesbaden. 1965, p. 366-377.

[14ft] *Histoire secrete... ,* p. 51-53. , ..^

[147] Rubruc. p. 208, 307: **Georges** Pachymeres, *Relations historiqnes,* 11. ed- A-. (**trad.** V. Laurent, Paris, 1984, p. 444-445; **Rogcr Bacon.** ***The*** *„Opus majus",* ed. J.H. Br"»! Oxford, 1897, p. 369.

[14X] *Histoire secrete... , p.* 57-60.

elemente fluctuante din lumea nomadă. Dispunea de o acuitate aparte în percejjaturii umane, astfel că a fost în măsură să-şi selecteze colaboratori dintre cei [dotaţi şi plini de abnegaţie.

Alianţa cu o altă proeminentă căpetenie mongolă, Djamuqa, din tribul .. at şi acceptarea temporară a statutului de supus al hanului kerait Togrul, 1 asociat al tatălui său Yesugai, au contribuit la întărirea poziţiei lui. Cei trei t- s-au războit cu tribul merkizilor şi apoi cu cel al tătarilor, fiind instigaţi şi de "râtul chinez din dinastia Kin, care 1-a recompensat pe Togrul cu demnitatea de (în mongolă Ong) (= rcgc)-han, iar pe Tcmugin cu titlul mai modest de "oitan de graniţă".[14V] Pentru a conferi viabilitate sistemului de alianţe existent, T mugin intenţiona să-şi căsătorească pe primul născut, Jochi, cu fiica lui Togrul, pe fiul acestuia din urmă cu una din fiicele sale. Proiectul nu a putut fi însă finalizat, poate şi ca urmare a intrigilor altor căpetenii mongole,"care, în dorinţa de a se reliefa, susceptibilizau ambiţiile principalilor aspiranţi la puterea supremă, sădind neîncrederea faţade ceilalţi concurenţi.[1"']

Impunîndu-se prin calităţile sale de războinic şi organizator, Temugin a fost proclamat de unele căpetenii mongole drept han, primind apelativul de Gingis, care, după anumite opinii, avea sensul de „oceanic", iar prin extrapolare „universal". Propulsarea spre vîrful ierarhici tribale din Mongolia 1-a pus în stare de opoziţie cu vechii săi aliaţi nu mai puţin ambiţioşi, Djamuqa şi Togrul (Wang/Ong-han), pe care i-a înfrînt nu fără dificultate. Totodată, şi-a continuat ofensiva împotriva tătarilor, naimanilor şi merkizilor, reuşind să-i subordoneze după lupte îndîrjite.[15'] Pe bună dreptate, un cronicar persan, cu apetenţă pentru formulări stilistice elevate, aprecia că „stelele destinului său erau în ascensiune".[l:>2]

încununarea acestor biruinţe, care echivalau cu supunerea şi unificarea întregii Populaţii mongole, s-a consfinţit la kuriltaiul convocat în anul 1206 pe rîul Onon, unde Gmgis-han (fig. 67) a fost investit în mod solemn cu titlul de han al tuturor celor care -locuiau în corturile de pîslă".'" Importanţa acestei adunări s-a dovedit excepţională nu lumai pentru mongoli, prin crearea unei puteri centralizate, ci şi pentru popoarele din ' P[Use] 'n situaţia confruntării tranşante cu o forţă militară de o vigoare, tărie şi **agreate** fără precedent în spaţiul euroasiatic. Pe de altă parte, însemnătatea sa rezidă in recunoaşterea autorităţii lui Gingis-han, cit şi în măsurile de organizare rigu-[a] c°nfederaţiilor tribale mongole, gcrmcncle viitorului imperiu extins în două

---

lj0 *dem,* p.95 şi urm. l5| F-E.A. Krause, *op. cil.,* p.20. L'"Wo//-e *secrete...,* p. 109 şi urm. to[J]Uvaini,I,p. 38.

Histoire secrete... , p. 170.

Fig. 67. Chipul lui Gingis-han reprezentat în Galeria portretelor imperiale chine*[61]

incnte. începînd din momentul kuriltaiului s-a elaborat faimosul cod legislativ nit „marea *vascT,* cu reglementări esenţiale în sfera vieţii religioase, economice, :„le familiale, dar şi pentru sistemul militar, cheia de boltă a expansiunii

Cînd vîrfurile aristocraţiei nomade s-au reunit la kuriltaiul de lîngă izvoarele ului Gingis-han era deja căpetenia *de fado* a triburilor mongole, supuse treptat torta armelor. Portretul care i se face de un contemporan din lumea musulmană, tund lovită şi bulversată de călăreţii de stepă, conţine vădite accente critice, dar nu totuşi lipsit de aprecieri în consonanţă cu realitatea: „Era un om cutezător, ■ • i n pel-fid şi cu o deosebită perspicacitate". [3(>]

Confirmarea la adunarea din 1206 era menită să-i confere puterii - pe care o Minea deja - un statut legal şi să anihileze atitudinile ostile prezente şi viitoare. Faţă le alţi conducători din lumea stepei, Gingis-han a tăcut dovada unor aptitudini organizatorice net superioare, care, dublate de celelalte calităţi ale sale, i-au sporit treptat estigiul în-tr-o asemenea măsură îneît a dobîndit curînd un nimb supranatural, acţiunile coordonate de el fiind percepute de supuşi drept misiuni inspirate de divinitate. Idcea monarhiei universale, suport ideologic al expansiunii, colportată deja în timpul domniei lui Gingis-han, s-a perpetuat şi sub urmaşii săi direcţi.

B. Formarea imperiului Iui Gingis-han

Din ce în ce mai conştienţi de potenţialul lor militar, exteriorizat eficient încă în anii premergători kuriltaiului din 1206, mongolii şi-au continuat politica agresivă pe seama vecinilor şi după nominalizarea lui Gingis-han ca suveran suprem în Mongolia, [s]Porindu-i însă cu mult anvergura. Ei au realizat faptul că postura de crescători de animale nu era de natură să Ic asigure dccît resurse modeste, spre deosebire de [x]Pediţiile de pradă, furnizoare într-un timp rapid a unor bunuri de mare valoare, la

---

154 , .

M. Prawdin, *Tschingis-Chan inul sein Erbe.* **StuUgart-Berlin,** 1938, p. 17 şi urm.; R. oP' C''' P'254 *' urm' Bl v'adimirtsov' *Ciengis-khan.* p. 12-66; M. de **Ferdinandy,** *Kftan*-> P-40-98; W. Bingham, II. Conroy, F.W. Ikle, *A History of Asia,* I. Boston,

o

4, r>4no

Qen FHUy $» urm.; E.D. Phillips, *The Mongols,* p.37 şi urm.; P. **Brenl,** *The Mongol Empirc. Hist* ^n*an: His Triumph and his Legacy,* Londra. 1976. p.ll şi urm.; J. Abbot. *Makers of* 0Jci." *enShis Khan. Life and Conquesls,* New Delhy, 1975, p.62 şi urm.; F. Mackenzie. P27-45. lrad' M' Csollâny- Bcrna-Munchcn. 1977. p. 15 şi urm.; Sh. Sandag, *op. cit.,* P44,j ' '^-wanten, *Imperial Nomads.* p. 108 şi urm.; L. **Lorincz,** *Hisioire de la Mongolie...,*

155 ■' • Ratchnevsky. *Genghis Khan...* p. I 5 şi urm.; J.-P. Roux. *Hisioire...,* p.58-138. ,'fcCf-nota64.

care se adăugau tributurile percepute periodic şi diverse prestaţii în muncă şi de iw militară.

Printre primele popoare vizate de raidurile mongole după 1206 au fost kirki/- alte „triburi de pădure", care ocupau ţinuturile din bazinele superioare ale fluv"i Enisei şi Lena. Cît de departe spre nord s-a extins dominaţia mongolă în imensif taigalei siberiene nu se ştie cu precizie, pentru că populaţiile de vînători şi CU1CP[V] din aceste regiuni, primitive şi cu resurse greu de valorificat, nu au atras atenţia temporanilor. Nici mongolii nu erau prea interesaţi să-şi risipească energia război în arealuri cu potenţial demografic şi economic redus, cu atît mai mult cu cît de dincolo de fruntariile lor meridionale erau incomparabil mai prospere.

După ce au anihilat tentativele de nesupunere ale naimanilor şi merkizilor t au atacat pe tanguţii (Hsi-Hsia) de origine tibetană, care, cu toată împotrivirea tenac au fost nevoiţi în 1209 să li se recunoască vasali şi să le plătească tribut. Tot atunci au acceptat statutul de vasalitate şi uigurii, aflaţi anterior sub suzeranitatea kara kitailor.[15]*

în anul 1211 Gingis-han a luat decizia cu repercusiuni covîrşitoare de a ataa China, care în acel moment era divizată în două mari state: Kin, în jumătatea nordică, şi Song, în cea sudică, la care se adăuga statul Hsi-Hsia din partea de nord-vest, controlat de tanguţi, dar locuit şi de chinezi, uiguri etc. Dc-a lungul secolelor, China suferise adesea de pe urma invaziilor neamurilor de călăreţi de stepă, care uneori au reuşit să-şi impună dinastia pe tronul imperial, sfîrşind inevitabil prin a se topi în masa autohtonă, aflată într-un stadiu de civilizaţie mult superior, dar fără robusteţea militară a „barbarilor" din nord. Invazia mongolă a fost probabil cea care a bulversat în cea mai mare măsură societatea chineză.

Conducătorii Imperiului Kin erau edificaţi de ameninţarea reprezentată de întărirea şi dinamizarea nomazilor de la hotarele sale septentrionale şi, de aceea, au decis ridicarea unor linii de fortificaţii şi, totodată, au întreprins cîteva contraatac* menite să tempereze agresivitatea adversarilor. Cu toate acestea, ci erau departe de a conştientiza amploarea pericolului care plana pentru însăşi dăinuirea statului, întru[13] nu puteau concepe ca teritoriul lor, cu vaste disponibilităţi demografice, econonu[cc]*

---

[157] P.D. Buell. *Early Mongol Expansion in Western Siberia and Turkestan (1207-1- a Reconstmction,* în *Central Asiatic Journal,* 36, 1992. 1-2. p.l şi urm.: J.-P. Roux, *H'sW"* p. 149-150. *dl,*

[m] B. Vladimirtsov, *Gengis-khan,* p.72-74; W. Bingliam, II. Conroy, F.W. Ikle. *op-* ^ p.416-417; T.N. Dupuy, *The Military Life...,* p.27-30; L. Kwanten, *Chingis Kan's* <^"*?"^ *Tibet. Myth or Reality?,* în *Journal ofAsian History.* 8. 1974. p. 1 -20; E.I. Kycanov, *M°"^ tangutskie vojny i gibei! gosuclarstva Si S/a.* în *Tataro-mongoly...,* p.46 şi urm.: L- "[e] *ft Genghis Khan...,* p.58 şi urm.; P. Ratchnevsky, *Genghis Khan...* p.103-104: R- Di""[1] *Hsi Hsia,* în *The Cambridge History of China,* 6. p. 205-214.

•**litare,** un adevărat ocean uman plin de vitalitate, să **fie** periclitat într-o manieră ncertantă de vreo iniţiativă războinică a mongolilor. Semnificativ pentru o ase-ea atitudine este modul prin care aceştia se spune că s-ar fi adresat călăreţilor de a după ce atacurile lor se soldaseră deja cu cucerirea unor oraşe de graniţă şi cu rimarea funcţionărimii locale: „Imperiul nostru este cît o mare, a! vostru este cît o * c ă plină cu nisip. Cum puteţi voi să ne tulburaţi?"[151] Chiar dacă această butadă cu iz cdotic nu ar fi mai mult decît o simplă ficţiune, ca reflecta starea de spirit ijferată la nivelul autorităţilor din nordul Chinei, incapabile de o percepere exactă a **lităţilor** momentului, care avea să se dovedească fatală.

Gingis-han a profitat de faptul că, în anii premergători agresiunii, tribul de uti. folosiţi de suveranii Kin drept federaţi, pentru a controla teritoriul de la nordul Marelui zid -, s-au aliat cu mongolii. Pe de altă parte, statul Kin era frămîntat de acute convulsiuni sociale şi etnice, de tendinţe separatiste şi de ostilităţile faţă de cîrmuitorii ce aparţineau unei dinastii străine, descendentă din giurcenii de obîrşie tungusă. Cu tot declinul său, Imperiul Kin a opus o dîr/ă rezistenţă năvălitorilor, dispunînd de forţe mult superioare numeric, dotate cu echipament militar de calitate, precum şi de o reţea complexă de fortăreţe. Aceste avantaje au fost parţial anihilate de atacurile de deosebită mobilitate şi impetuozitate ale cavaleriei nomade, coordonată cu abilitate, care a repurtat o seamă de victorii decisive, ocupînd în 1215 Pekinul şi cea mai mare parte a imperiului, pusă de Gingis-han sub administraţia lui Muquli, unul din generalii săi de încredere.

Marele zid - ridicat în timpul domniei împăratului Zheng (247 - 210 î. I.Ch.) pe aliniamentele unor fortificaţii anterioare, refăcut, întărit şi completat mai tîrziu cu trasee adiacente -, cea mai gigantică construcţie de apărare a antichităţii, nu a putut opri revărsarea hoardelor mongole, după cum s-au dovedit ineficiente toate marile ansambluri defensive edificate de-a lungul timpului, începînd cu valurile romane şi terminînd cu linia Maginot, zidul Atlanticului şi linia Siegfried.

Retragerea marelui han împreună cu elita efectivelor a permis supravieţuirea tului Kin în domeniile sale meridionale, de la sud de Fluviul Galben (Huang-he), Ptele continuînd neîntrerupt, cu succese schimbătoare, şi după moartea lui Gingis--abia urmaşul său, Ogodai (fig. 68), a reluat în 1231 la scară mare operaţiunile Potriva rămăşiţelor acestui stat, pe care îl zdrobeşte definitiv şi îl anexează în anul i avrnd şi ajutorul celuilalt imperiu chinez, Song, a cărui miopie politică avea să cţionată în deceniile ulterioare în urma războaielor declanşate de marele han bilj

itj Pararea teritoriilor din China de Nord, devastate în chip sălbatic, a fost ţion dobîndirea unei prăzi uriaşe, cît prin influenţa profundă recepta lungul deceniilor de invadatori, prin contactul nemijlocit cu o cultură de

---

, p. 6 \.

vechi tradiţii şi cu remarcabile realizări în **diferite** sfere de activitate. înrîn»i civilizaţiei chineze s-a dovedit benefică pentru început îndeosebi în arta militară, (j, în sistemul juridic, administrativ şi fiscal, ca şi în domeniile cultural-artisticc, fij$_{n}$j o reală însemnătate pentru continuarea expansiunii spre alte orizonturi si n cîrmuirea eficientă a uriaşelor regiuni alipite. In anumite circumstanţe, armata r. mia şi instituţiile Imperiului mongol au avut de profitat de pe urma folosirii - bene **sau** coercitive - a producătorilor de armament, funcţionarilor, meşteşugarilor si zanilor chinezi atît în China cît şi în celelalte provincii ocupate."""

în cursul prelungitelor operaţiuni **militare** din nordul Chinei, optica monn$_{r}$»i;i privind avantajele dccurgînd din **desfăşurarea** campaniilor a cunoscut mici modific^ accentuate în deceniile următoare. Ei au realizat, pe măsura derulării evenimentelor ..-' activitatea productivă protejată a populaţiilor supuse - meşteşugărească, **agricoli** comercială -, impozitată riguros era de natură să furnizeze venituri mai mari şi in$_{a}$ sigure decît jaful nemilos. La inocularea acestei concepţii o contribuţie aparte a **ava** turco-mongolul sinizat Ye-liu Ci'u-ls'ai, care, după ce servise la curtea împăraţilor Kin, intrase în serviciul lui Gingis-han, devenind unul dintre sfetnicii săi cei mai respectaţi. în cîtcva situaţii el i-a convins pe marele han să pună stavilă masacrării locuitorilor şi să le dea posibilitatea să lucreze, pentru a produce bunuri a căror impozitare putea fi o sursă de profituri consistente."[1']

Asemenea atitudini lucide, izvorîtc poate nu atît din considerente umanitare, cil din calcule pragmatice, mai sînt înregistrate şi cu alte ocazii. Astfel, atunci cînd, la începutul anului 1258, Uiiiegii a ordonat incendierea Bagdadului, după ce permisese oştenilor săi să-1 prade dteva zile în voie, unul din generalii din anturaj, ICitbuqa, 1-a atenţionat că dacă îl distruge în totalitate nu va mai beneficia niciodată de bogăţiile sale, '"

""" F.E.A. Krause. *Geschichle Oslasiens,* I. *Aliere Geschichle,* Gottingen. 1925. urm.; F. Grenard, *Gengis-Khan,* p. 105 şi urm.: CC. Walker. *op. cil.,* p.33 şi urm.; ()■ tr *Geschichle des clvnesischen Reichcs.* IV. Berlin. 1948. p.265 şi urm.; M. de Fcrdinand)[1]- *Tschingis Khaih* p. 108 şi urm.; li. O. Reischaucr. J. K. Fairbank, *East Asia. The* ^W *Tradition,* Boston, 1960, p. 267-276: T.N. Dupiiy, *The Militcny Life...,* p.31 şi urin: [E]-"' Phillips, *The Mongol.?,* p.51 şi urm.; L. Hambis. *Gengis-khan,* p.96 şi urm.: P. Brent. *op-* p,54-60; G.V, Melikhov. *Uslanovlcnie vlasti mongol"skikh feodalov* v *Severo-l' osK'c Kilae,* în *Tataro-mongoly...* p.62 şi urm.: M. lloang. *Gengis-kJtan,* Paris. 1988. p.209 Ş[1] ' L. Kwanten, *Imperial Nomads,* p.l 14 şi urm.; I.. Lorinc/, *llisioire de la Mongolie—** P[1] ^ urm.; L. de Hartog, *Genghis Khan...* p.60 şi urm.; P. Ratchnevsky, *Genghis khun- p-* urm.; J.-P. Roux. *Hisioire...,* p. **164** şi urm.: I I. l·ranke. *The Chin dynasiy,* în *The* ^i"" *History of China,* 6, p. 252-262: Th, Allscn. *The risc...* p. 350-364; Th. J. Bariield. <>/>■ [cl'] 197-206. ^ ^ [T]:

"" B. Vladimirisov, *Gengis-khan,* p.85-86; R. Cîrousset, *op. cit.,* p.292, 314-- Allsen, *The risc....* p. 375-378.

[IK] Al-Makin. p. 103.

■ Chipul marelui han Ogodai, fiul şi succesorul lui Gingis-han, reprezentat în Galerii: portretelor imperiale chine/e.

Dat fiind că influenţa chineză asupra mongolilor înainte de invazie f U)\fv superficială, aceştia se dovedeau nefamiliarizaţi cu sistemul de exploatare eficj populaţiei şi de rentabilizare a regiunilor cucerite, astfel că au acceptat să recu- . sprijinul unor intermediari competenţi. Desigur că accederea spre o asemenea talitate nu a fost deloc facilă, iar fructele acestui segment de aculturaţie s-au culege de-abia după multe decenii de coabitare între comunităţile umane de pe a părţi ale Marelui zid. înrîurirea civilizaţiei chineze asupra cuceritorilor a de perceptibilă nu numai în regimul impozitărilor, ci şi în alte domenii de activ' Astfel, în 1229 au fost create cele dintîi staţii de poştă, se instituie un sistem de funciare şi se înfiinţează grînarelc publice, în 1236 se emit primii bani de hîrtic «ii birouri de traducere ale textelor oficiale şi cu iz literar, în 1237 se organizează nr K pentru angajarea funcţionarilor publici, în 123S se creează - la Pekin - o **biblioteci** imperială etc.[163] Din păcate, mongolii nu au avut capacitatea de a conferi prolif$_{crar}$, tuturor acestor clemente de civilizaţie dincolo de fruntariile Chinei dccît în **măsuri** redusă, la adoptarea lor contribuind, de **altfel,** în mod prioritar localnicii şi uncie grupuri de islamici, asistaţi şi supravegheaţi de detaşamentele militare ale stăpî- nitorilor. n l"

în cuprinsul Imperiului mongol s-au utilizat mai mulţi **termeni** pentru desem- narea principalelor taxe percepute de la comunităţile nomade şi sedentare: *qubcw*. ***qalan, tamgha*** etc. **Cu strângerea** lor erau investiţi diverşi funcţionari selectaţi din rîndul mongolilor sau a populaţiilor supuse. Coordonarea colectării tributului era asigurată de aşa-numiţii *haskuci* (termen turcie de origine persană, avînd sensul de „opresori") sau ***darugas*** (cuvînt de origine mongolă cu aceeaşi semnificaţie), ale căror atribuţii au cunoscut schimbări în timp şi în spaţiu."'[4]

După reîntoarcerea din China de Nord, Gingis-han şi-a concentrat atenţia asupra statului kara-kitailor, conturbat de dispute interne pentru putere şi de disensiuni religioase, unde se refugiase căpetenia naimanilor Kiicliig, coordonatorul acţiunilor ostile împotriva mongolilor. Totodată, Kiielug s-a remarcat prin numeroase incursiuni împotriva horezmienilor, cărora a reuşit să le smulgă temporar unele posesiuni. Ni aceeaşi eficienţă a avut însă şi în faţa mongolilor, preocupaţi în mod particular sa-> asigure hegemonia în lumea stepei şi să suprime orice tentativă de nesupunere. I" an

---

[163] .T. Gernet, *op. cit.*, p. 316 şi urm. .,

IM II.F. **Schurmann,** *Mongol ian Tributar)' Praclices of the Thirteenlh Centu.* • ***Harvard Journal ofAsiatic Studies,*** 19, 1956. **p.304-389; J.M. Smith, Jr.,** *Mongol and V^{0}"'^* ***Taxation,*** în ***ibidem,*** 30, 1970. **p.46-85; J.** Vâsâry, *The Golclen Hon/c Term Darugc a"*[1] , ***Survival*** *in* ***Russia,*** în *Acta Orienta/ia Academiae Scientiarum Hungaricae,* XXX. _j. p. 187-197; idem, *The* ***Origin*** *of the Insiitution of Basquqs.* în *ibidem.* XXXII, 1978, 2 P 206; E. Endicott-West, *Mongolian Rule in China. Local Aclminisiration in the Viu»*[1] Cambridge, Mass.-Londra, 1989. p. **16-19.**

lia ta comandată de înzestratul strateg Jcbc a supus Iară marc dificultate pe i/tai Şi Pc ana tu 'ol- 'n cursu' luptelor a fost omorît şi Kucliig, un adversar J^dcabil şi tenace.

Aproximativ în aceeaşi perioadă s-a produs o nouă răbufnire de orgoliu din merkizilor conduşi de Togtoa Bcki, dar forţele lor erau cu totul disproporţionate P*1 tjv cu acelea ale mongolilor, astfel că nu au avut sorţi de izbîndă.

prin lărgirea hotarelor spre vest, mongolii au ajuns vecini cu Horczmul, care în nteriori, profitînd de decăderea turcilor selgiucizi şi a kara-kitailor, anexase • ni întinse din centrul Asiei şi devenise sub conducerea şahului Muhammad cea ■ nuternică monarhic islamică a vremii.

Ciocnirile dintre cele două imperii aliate în plină ascensiune, interesate să con-. e marile drumuri transcontincntalc de caravane, nu au întîrziat să se producă. Pretextul pentru declanşarea ostilităţilor 1-a constituit masacrarea cîtorva sute de nc-nustori musulmani, acuzaţi de spionaj în favoarea mongolilor, din ordinul unui guvernator horezmian, ca şi omorîrea solilor lui Gingis-han, trimişi să protesteze şi să solicite despăgubiri şi pedepsirea vinovatului în anul 1218. Uciderea solilor a constituit întotdeauna şi pretutindeni *casus belii,* astfel că gestul horezmian avea sensul unei provocări, cu totul neinspiratc într-un moment cînd şahul era confruntat cu mişcările centrifuge din cuprinsul statului său. Atitudinea instigatoare a Horezmului venea în întîmpinarea aspiraţiilor agresive ale elitei militare mongole, atrase de perspectiva prădării şi preluării unor domenii bogate ale vecinilor, unde se aflau prosperele oraşe Samarkand, Buhara, Urghcnci, Mcrv. Balh, Harat, Nisapur etc, centre meşteşugăreşti, comerciale, culturale şi religioase renumite şi locuri de întretăiere a drumurilor de caravană.

Potrivit mărturiei unor cronici orientale, Gingis-han ar fi fost incitat pentru a-l ataca pe Muhammad de către califul abbasid de la Bagdad, intrigat că şahul îi ignoră şi subminează supremaţia confesională în lumea mahomedană sunită. Indiferent de autenticitatea respectivelor informaţii, este clar că decizia marelui han a ţinut cont în mod prioritar de interesele mongolilor şi nu de cele ale califului.

Atacul s-a declanşat în toamna anului 1219, la operaţiuni participînd cei mai Perimentaţi comandanţi, în frunte cu Gingis-han. Deşi avea în subordine efective " nuiTieroase decît ale adversarului, şahul Muhammad nu a avut curajul să angajeze Pta directă cu inamicul, tcmîndu-se nu numai de forţa sa de şoc, ci şi de trădarea a "in supuşi. Tactica dispersării armatei şi a rezistenţei pasive în cetăţi s-a dovedit , _ ^inspirată, pentru că a oferit posibilitatea oponenţilor să se grupeze nestin-î1 Şi să-i înfrîngă trupele în bătălii succesive. Dotarea cu un număr considerabil de e asediu şi experienţa acumulată în asaltul fortificaţiilor din China au facilitat stâ * acţiunilor mongolilor de cucerire a principalelor oraşe: în 1220 ci au pus etc re pe Buhara şi Samarkand, iar în anul următor pc Urghcnci (Gurganj), Merv fle s-au luat prăzi imense, după ce populaţia a fost masacrată şi înrobită. Un

tratament preferenţial s-a aplicat doar meşteşugarilor, care au fost cruţaţi, perttr folosiţi de învingători după bunul plac, în locurile lor de obîrşie sau în alte pâr imperiului. Paralizat de teamă şi incapabil să organizeze eficient apărarea statulu' în pofida marilor resurse disponibile, Muhammad s-a repliat în zone neafect t ravagiile războiului, unde Gingis-han a trimis să **fie** urmărit de o armată coman l - Jebe şi Siibodai. Neîndrăznind să-i înfrunte, şahul s-a refugiat pe o insulă din M Caspică, unde a murit eurînd cu totul neglorios, **probabil** de extenuare, în iar 1220-1221."'[3] lddln

Conducerea Imperiului horezmian a fost preluată de fiul său, Jalal ad-Din deşi nu era lipsit de calităţi reale de oştean, nu a reuşit decît succese minore înipot-' mongolilor, într-un moment cînd aceştia controlau regiuni întinse ale statului şi c- psihologia descurajării cangrena spiritul de luptă al supuşilor rămaşi credincioşi i primăvara anului 1221 Gingis-han a traversat fluviul Amu-Daria, avansînd spre sul pentru a lua în stăpînire Khorasanul şi Afganistanul. Cu toate că au suferit şi ;nf$_r$j$_n$ geri, armatele mongole au continuat cucerirea ţinuturilor meridionale ale Imperiului horezmian, pînă cînd Jalal ad-Din a renunţat la rezistenţă, refugiindu-sc la curtea sultanului indian de la Delhi, în timp ce familia i-a fost capturată de invadatori."* Fală de copiii săi de sex bărbătesc s-a acţionat în chip necruţător, fiind imediat exterminaţi. iar fiicele i-au fost împărţite între principalele căpetenii ale învingătorilor, devenindu-le concubine sau soţii, " fapt semnificativ pentru prestigiul menţinut de domnitoare horezmiană, în pofida ipostazei deplorabile în care se afla. Rcferindu-se la ravagiile produse de campaniile mongole în decursul războiului cu Ilorczmul, un autor oriental contemporan cu evenimentele concluziona că de la apariţia Profetului şi pînă casa

"° W. Barthold, ***Tiirkestan...,*** p.37 şi **urm.;** M. **Prawdin,** *op. cil.,* **p. 1**50 şi urm.; **CC** Walkcr. ***op.*** *cit.,* p.71 şi urm.; M. de Ferdinandy, *Tschingis Khan.* p.l 14 şi urm.; 13. Spuler, *Di< Mongo/en in Iran...,* p.22 şi urm.: T.N. Dupuy. *The Militar}' Life....* **p.59** şi urm.; J.A- B°>'11" *Dinastic and Politicul* ***Histoty ofthe*** *fl-Khans,* în *The* ***Camhridge Hislory*** *of Iran. 5. The* W"' *and Mongol Periods,* ed. J.A. Boyle. Cambridge. **1968.** p.3O3 şi urm.: E.D. **PhilHp»- *** ***Mongols,*** p.57 şi urm.: J. Abbol, *op. cit.,* **p.195** şi urm.; 1\ Macken/ie, ***op.*** *cil.,* p.193 şi ^{un}*'$_a$ Brent. *op. cil.,* p.61-73; I.P. PeUusevskij, ***Pokhodmongol'skikh*** *vojsk v Srednjuju Aziju* v *1224 gg. i ego posledslvija,* în *Tataro-mongoly...,* p. 107 şi urm.; M. **Iloăng,** *op. cit., ?*■ urm.; Z.M. Bunijatov. *Gosndarsivo* ***kharezmsakhov-AniLsteginidov*** *1097-1231.* Moscova.

p.45 şi urm.: L. do Ilarlog, ***Genghis*** *Khan...,* **p.94** şi **urm.;** P. Ralchncvsky.

p.l 19 şi urm. ^ $_{ja}$,*i*

[166] W. Barthold. *Tiirkestan...,* **p.427** şi urm.. **J.A.** Boyle, *Dinastic and f°' ^* ***Historv...,*** p.319 şi urm.; P. Jackson. *Jalal al-Din, the Mnnvols. and l/w Kli^11 ' .. .* ***Conquest*** *ofthe Pan/ah and Siiid.* îu *Iran. Journal ofthe British Institute of' PcrsiO"* *puicii*[1]" XXVIII, 1990, p.45 şi urm.

'"Juvaini. II, p.468.

- ->mcntul respectiv musulmanii nu avuseseră parte încă de atîtea daune şi

La fel ca şi supunerea Chinei de Nord, anexarea Horezmului a **avut** o importanţă pentru evoluţia ulterioară a Imperiului mongol, devenit stăpîn asupra **unor** j civilizate din perimetrul lumii musulmane, care a exercitat o pregnantă ■ rirc asupra sa pe multiple planuri. După ce au fost implantate garnizoane în tolr de cel mai mare interes, grosul armatelor lui **Gingis-han** s-a deplasat clin niir"-[1] ■ ., nistan la nord de Amu-Daria la sfirşitul anului 1222, revenind în Mongolia de-abi8 în toamna lui 1225.

în acelaşi timp, Jcbc şi Siibodai prădau vestul Iranului şi nordul Irakului, de je . în iarna dintre 1220 şi 1221 - au pătruns in regiunea caucaziană, apărată cu ■ dîriire de georgieni, care dispuneau de forţe puternice, estimate la 30 000 de

âzboinici. Pentru a Ic îni'rîngc, Siibodai s-a lăsat urmărit de ele, în vreme ce .lebe, cu - QQO (je oameni, ce stăteau ascunşi, Ic-a atacat pe la spate. Căzînd în această capcană, irniata georgiană a fost înconjurată şi a devenit o pradă uşoară în faţa mongolilor. Prin forţarea trecătorii Derbcnd, ei au ajuns pe versanţii nordici ai Caucazului, unde s-au ciocnit de alani şi cumani. Cum într-o primă înfruntare rezultatul a rămas indecis, mongolii au recurs la o stratagemă vicleană pentru ca să le destrame alianţa. Propunîndu-le un tratat de pace avantajos, ei au reuşit să-i determine pe cumani să rupă coaliţia cu alanii, care în aceste condiţii nu s-au putut opune ofensivei victorioase a mongolilor. Victimele lor următoare au devenit cumanii, surprinşi de atacul celor cărora le acordaseră în chip naiv toată încrederea.[1]

Avansînd în stepele ponto-caspice, grupul expediţionar condus de Jcbc şi Siibodai s-a îndreptat apoi în Crimcca, unde au jefuit portul Sudak. ''' Nesimţindu-sc capabili să-i înfrunte din nou, cumanii au solicitat ajutorul cnejilor ruşi, care au venit defective consistente în sprijinul foştilor inamici. încercarea mongolilor de a-i determina să renunţe la ajutorarea cumanilor nu a găsit ecoul scontat, ba, mai mult, solii lor

---

txtrait ele la chroniquc intilii/ee Kamel-Allevaiykh par Ibn Alatyr, în *Recueil des moriens des Croisades. Historiens orientam,* II. I. Paris, 1887. p. 157. liesenhausen, II, p. 32 (Ra'sid od-Din).

170

txtrait de la chroniquc intitulee Kaivel-Altevarykh par Ibn Alatyr, p. 154-159: ^ , P- 32-33 (Răsid od-Din); Ciuiragos, *ed. cil.,* în *Journal Asiatique.* Ser. a V-a. v. 1858> 2-3, p. 197-200; Vartan. p.278-279; *Isinrija mongolov...,* 1, 1873. p.2-3 *(I: Istorii* ^ a'- II, 1874, p.I-4 *(Iz Istorii* Kirakosa (iand/aket/i): Simon de SaitU-Qucntin. p.56; Pgt az' Behâdour Khan, *Ilistoire des Mongols ti des Tatures,* II. cd. Desmaisons. St. ,l/o*rSboiu'8- 1874, p. 129-130. CI', şi Ci. Altunian. *Die Mongolen....* p.17 şi urm.; Th.T. Allscn, *a>idNorth Caucasia.* în *Archivwn Eurasiae Medii Aevi,* VII. 1987-1991. p.l 1-15. *jj. ^traits* d'Ibn-Alalhir. în *hragmenls de ^eo^raphes el d'historiens arahes et persans* re *alffs aux anciens peuples du Caucase ci de la Russie Meridionale* (II). ed. FV. în *Journal Asiatique.* Ser. a IV-a. XIII. 1849. 11-12, p.455-457.

au fost executaţi. îmbărbătat de respingerea avangărzii mongolilor, grosul armat ruseşti, care făcuseră joncţiunea pe Nipru, s-a avîntat în adîncul stepei împreună ' cumanii comandaţi de Iarun.

"

în bătălia angajată pe rîul Kalka de la nordul Mării de Azov mongolii au ohti o victorie deplină împotriva coaliţiei ruso-cumanc la 31 mai (sau 16 iunie, după cărora li se acordă mai puţină credibilitate) 1223.' ~ Pierderile cumanilor au f$_o$« ° parc mai reduse, pentru că ei s-au retras de pe cîmpul de luptă imediat după ce testat vigoarea şi fermitatea adversarilor. In schimb, aliaţii lor au suportat din şocul înfrîngerii. Letopiseţele ruseşti pretind că proporţia celor ce au reuşit să se $_s$. veze a fost doar de unul din zece[17'], în vreme ce un cronicar contemporan din reci$_{Un}$. est-baltică estima că o dată cu marele cneaz de Kiev ar fi căzut 40 000 de oameni peste 100 000 ar fi fost ucişi de-a lungul a şase zile de urmărire.[174] Aceste cifre, chi dacă sînt evident exagerate, reflectă totuşi proporţiile catastrofalei înfrîngeri suferit din partea mongolilor.

Fiind slăbit de pe urma unei campanii excesiv de îndelungate şi anevoioase detaşamentul lui Jcbc şi Subodai s-a retras încărcat de prăzi spre răsărit, tară să llc in măsură să ia în posesiune teritoriile popoarelor învinse, ceea ce, de altfel, desigur că nici nu îşi propusese. Pe drumul de întoarcere, lacînd ocol spre regiunile de pe Volga Mijlocie stăpînite de bulgari, a fost surprins şi înfrînt într-o ambuscadă pusă la calc de localnici.[175]'în timpul desfăşurării operaţiunilor militare din Dcşt-i Kipcak legăturile comerciale cu regiunile levantine au trebuit sâ fie complet întrerupte şi au putut fi reluate de-abia după retragerea corpului expcdiţionar mongol.[176]

Reîntorşi din războiul epuizant cu Horezmul în vechile lor sălaşe, mongolii nu şi-au oferit perioade prea îndelungate de relaş, plănuind noi invazii asupra regiunilor tanguţilor şi chinezilor. Suveranul celor dinţii - din regatul Hsi-Hsia - cutezase să nu dea curs dispoziţiei de a-şi trimite trupe în expediţia din Horczm, ceea ce îl tăcea

---

[172] *Ibidem,* p.457-459; Tiescnhausen, ti. p.32-33 (Riisid od-Din): *NovgorotM[1] pervaja letopis' starsego i mladSego izvodov.* ed. A.N. Nasonov, Moscova-Leningrad, p.61-63, 264-265; *Ip. Iei.,* col. 741-745: *Lavrent'evskaja letopis'.* 3. *Prikdenija: Suzdal'skoj letopis' po Akademieeskomu spisku.* ed. a 2-a. ied. E.F. Karskij, în W" ',. Leningrad, 1928, col. 503-509; *Sofijskaja perva/a letopis' po spisku IN. Tzarskogo.* rea . Buganov, B.A. Rybakov. în *PSRL.* 39. Moscova, 1994. p.73-75. Cf. şi nota 339 de la cap'[10] anterior.

[173] *Lavrent'evskaja letopis',* 3. col. 509; *Nik. Iei., in PSRL.* X. p. 92; *Letopism]' sb*or.,, *imenuemyj Tverskoju letopis'ju.* col. 342: *Letopisnyj svod 1497 g.,* p. 50; *Lelopisnyi*[vl] *g, p.* 208; *Vologodsko-Permskaja letopis '.* p. 69.

[174] Heinrich von Lettland. *Liv/andiselic Chronik* (Ileinriei *Chronieon LivonK*** Arbusow şi A. Bauer, Darmstadt. 1959, p. 280-281.

[175] Ibn-Alathir, *ed. cit.,* în *Journal Asialique.* Ser. a IV-a, XIII. 1849. 11-12. P-[45] '

[176] *Ibidem,* p.46().

jrabil- Decis să pedepsească exemplar nesupunerea şi să nimicească definitiv l tangut, în anul 1226 Gingis-han a preluat personal conducerea operaţiunilor i'fare î° aceeaşi perioadă se conturau neînţelegeri cu fiul său mai mare, Jochi *ai)* care schiţa gesturi de desprindere de sub autoritatea marelui han pe domeniile • s-au atribuit ca apanaj. Stîrşitul acestuia, în februarie 1227, în circumstanţe [1] «-«versate, a pus capăt disensiunilor ce ar fi putut degenera în confruntări deschise. ' .-i său avea să-i urmeze în acelaşi an, la 1X august (25 august după alte izvoare), rtea surprinzîndu-l în timpul campaniei împotriva tanguţilor, încheiată curind prin varea teritoriilor invadate. Gingis-han a fost înmormîntat într-un loc necunoscut munţii Burqan Qaldun, cu fastul datorat unei căpătcnii de talia sa, din care nu au roşit sacrificiile umane şi de cai.'[77]

Cînd moartea 1-a răpit dintre cei vii lăsa un imperiu vast şi viguros, în marc forţă ansivă. rjatorită excepţionalelor sale valenţe de strateg şi om de stat, Gingis-han ido 67) se profilează fără îndoială drept una din personalităţile cele mai marcante ale istoriei omenirii, comparat adesea cu Alexandru cel Mare, Iulius Cacsar şi Napoleon, intr-un anumit fel le-a fost chiar superior, pentru că a pornit de la o poziţie socială precară şi nu a avut la dispoziţie o armătură statală complexă, căreia a trebuit singur să-i pună bazele. Nici un popor nu şi-a datorat în aşa măsură ascensiunea precum mongolii unei singure personalităţi. Crearea într-un ritm atît de rapid a unui imperiu uriaş nu îşi găseşte, de asemenea, paralele în istoria mondială, fapt ce a fascinat şi continuă să captiveze deopotrivă pe specialişti şi scriitori, care au dedicat respectivului fenomen o imensă literatură.

Făgaşul evoluţiei statului mongol în deceniile de după dispariţia de pe eşichierul politic a întemeietorului său a fost trasat încă de acesta. Cu mai mulţi ani înainte de a-şi da obştescul sfirşit, fără să renunţe la prerogativele puterii supreme, el divizase aJniinistrativ teritoriul Imperiului între cei patru fii ai săi de Ia prima soţie. Borte: Jochi, Chagatai, Ogodai şi Tului, conccdîndu-le cîtc un aşa-numit *ulm.* Lui Jochi i s-au repartizat ţinuturile de la vest de bazinul fluviului Obi, ele revenindu-i, în urma orţii sale premature, celui de-al doilea fiu, Bătu. Chagatai a primit fostele domenii eicara-kitailor şi uigurilor, ce se întindeau de la nord de lacul Balhaş pînă spre Pamir , "Ust'ul Tacla-Macan. Spre nord-vest se aflau regiunile - de pe cursul superior al ?ului şi Eniseiului - ce au fost acordate lui Ogodai, în timp ce lui Tului i s-a atribuit ul miţial al teritoriilor triburilor mongole, de la sud-est de lacul Baikal, unde însă u erc'ta nemijlocit dominaţia şi marele han (fig. 69). Gingis-han 1-a desemnat drept * ln calitate de marc han *(chagan,* după terminologia mongolă, adoptată de la

177
;i]. *Histoire secrete....* p.231-234 şi 308. nota 16: .tuvaini. I. p.182-183. Cf. şi I:. !/•/■ ' e *let=ten Felclziige Cinggis Han 's mul sein Toci nach cler ostaşiatischen* '% "^ *mAsia Mu¡or-* LX- 1W3. p.503-551: W. Barthold. *Tvrkeslan....* p.457-462; M. lrtsov, *Gengis-khan.* p.l 12-1 16; P. Ratchncvsky. *Cenghis Khan.* p. 141-144.

f derafiilc tribale turcice ceniral-asiaiice) pe cel dc-al treilea fiu al său, Ogoda Co 68), apreciindu-i abilitatea şi inteligenţa.[I/S] în **pofida** recomandării sale, Ogodii huit să se conformeze ritualului confirmării kuriltaiului, convocat dc-abia ii a. -vara anului 1229, pe malurile Kerulenului.'[79] Nostalgia după ţinuturile d *" ;„ l-a determinat probabil să îşi fixeze cartierul general pe **rîul** Orhon, 1

încă de la urcarea sa pe tron, în diverse extremităţi ale Imperiului mongd seră f0Care de război, aţîţate de cei ce nu se complăceau în postura de supuşi ;» azilor. Riposta mongolilor a venit însă cu toată fermitatea, Ogodai continuînd pa . tatălui său cu acelaşi aplomb şi aceeaşi competenţă, extinzînd şi mai mult hoţi , gatului. în 1224 Jalal ad-Din a revenii în Iran, unde nu numai că şi-a consolida loritatca, dar şi-a permis o politică agresivă împotriva mai multor vecini (Siria Azerbaidjan, Gruzia). Intervenţia oştilor mongole comandate de Chormaqan în 1230 1231 a pus însă capăt veleităţilor sale. înfrunt şi părăsii de aderenţi, Jalal ad-Din , căzut victimă unui atac al localnicilor din Kurdistan, unde era cu totul impopular. îi 1231 şi în anii următori mongolii şi-au continuat acţiunile în zona caucaziană, pe car au prădat-o şi supus-o în cea mai marc pane. în aceeaşi perioadă alte armate ale le îngenuncheau definitiv Imperiul Kin din China de Nord.[IMI]

C. Expansiunea în răsăritul Europei

Temerarul raid din 1220-1223 al grupului expediţionar condus ele Jcbe Subodai - doi dintre comandanţii cei mai versaţi şi abili ai epocii - a polarizat interesu aristocraţiei mongole asupra ţinuturilor caucaziene şi a stepelor meridionale al Europei Răsăritene. O atracţie deosebită stîrniscră întinsele terenuri adecvate păşuna 'ului din arealul ponto-caspic, întrucît ofereau condiţii propice modului de trai nomac de care societatea mongolă continua să rămînă profund ataşată. Revelatoare pentn [1s]P'ta ce o exercita „Stepa cumanilor" (Dcst-i Kipcak) la curtea marelui han sîn ^ecicrile entuziasmate puse de un cronicar persan contemporan pe scama lui Jochi toată lumea nu pot exista pămînturi mai plăcute, aer mai bun, ape mai dulci, şesui mai înverzite şi păşuni mai întinse ca acestea".[181]

[17X] 'x u. *Histoire secrete...,* p.219-223: .luvaini. I. p. 180-]

[179] 82.

Histoire secrete..., p.234-235; **W. Abramowski,** ***Die*** *chinesischen Anmilen vo*) ,_ *'"d' Giiyiik - Obersel:img des 2. Kapitels des Yiian-shth,* în */entralasiatischc Studia* **^P-124; .luvaini. I. p. 183-187.** ı((**c'-nota** 166.

i, *Tahakal-i-mtşiri.* p.l 101; ricscnhaiiscn. II. p. **14.**

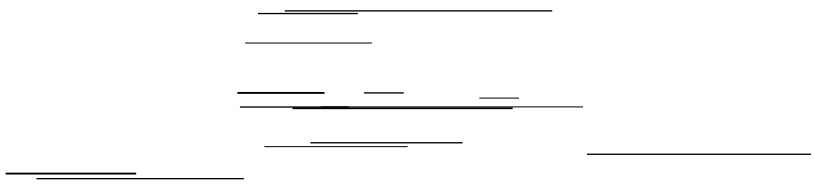

Fig. 70. Reconstituirea faţadei sudice şi planul **palatului marelui** han Ogodai de **la**

Jntrucît regiunile din extremitatea vestică **a** Imperiului mongol **reprezentau** «ii hărăzit de Gingis-han fiului său Jochi, De.şt-i Kipcak-ul - aflat în prelungirea scâ a respectivelor domenii - urma să-i completeze ulusul. Moartea lor, în cursul iii 1227. a animat proiectul invaziei în estul Europei. Pentru prospectarea h'antei demografice şi politice din spaţiul vizat şi testarea potenţialului de ripostă al ■ ,-jlor adversari, incursiunea din 1220-1223 fusese un prilej binevenit. Mongolii se [1] ficaseră jesigUr că pentru a le lua în stăpînirc teritoriile erau indispensabile pregă- • temeini[00'] ce reclamau un timp relativ îndelungat. Se impunea, de asemenea, înă- Yea focarelor conflictualc din zonele unde autoritatea marelui han nu era implanta statornic, pentru ea ele să nu sustragă efective armate importante, vitale materializării programului preconizat.

Drept măsură preparativă pentru o marc invazie în jumătatea răsăriteană a Euro-• s.a întreprins o extindere a limitelor Imperiului mongol spre vest, ce asigura amenajarea unor baze de atac necesare viitoarelor acţiuni războinice. Regiunile anexate suferiseră anterior de pe urma atacurilor mongole, ceea ce Ic diminuase forţa şi le accentuaseră vulnerabilitatea. Chiar în anul kuriltaiului din 1229, ce propulsase pe tron pe Ogodai, au fost angajate înfruntări cu cumanii, saksinii şi bulgarii din bazinul Volgăi.'[s2] Anumite informaţii din cronicile orientale şi ruseşti atestă alte ciocniri cu cumanii în anul 1230[l!"] şi, respectiv, cu bulgarii în 1231[IS4]/I232[IX5], împrejurare cînd este foarte probabil ca mongolii să-şi 11 consolidat dominaţia în stepele de la nordul Mării Caspice, între gurile Uralului şi ale Volgăi. in anul 1231 ci au reluat totodată ofensiva împotriva gruzinilor, armenilor si a celorlalte populaţii din Caucaz, pe care le-au supus în lupte succesive purtate pînă în 1236. Capacitatea lor de împotrivire tusese drastic şubrezită datorită uzării în vremea războaielor sîngeroasc purtate în anii imediat anteriori cu şahul horezmian Jalal ad-Din.[1*"]

Decizia declanşării unei invazii de mare amploare asupra Europei de Răsărit s-a luat **la kuriltaiul** din 1235.[lx] Conducerea supremă a operaţiunilor a fost încredinţată de

---

" *Lavrent'evskaja letopis '*, 2, *Suzdal 'skuja lelopis ' po Lavrent 'evskomu* ***spisku,*** **ed.** a 2- '• red. E.F. Karskij, în *PSRL*, 1. 2, Leningrad. 1927, col. 453; .luvaini, 1, p. 190. CI", şi '«enhausen, II, p. 34 (Rasid od-Din).

IX-! nesenhausen. I. p.73 (Ibn Wasil).

IM *Letopisnyj* vvw/ *1497* «.. p. 52: *Letopisnyj svod 1518 g.*, p. 209; *Kholmogorskaja* e'°/;w>. red. K.N. Serbin. în *PSRL*. 33. Lcninurad. 1977. n.66.

1X5 *La\'rent'ewkaja lelopis'*. 2. col. 459; *Nik. Ici.*, în *PSRL* X. p.103; *Troitzkujaletopis* \ p. 312.

Guiragos, *ed. cil.*, în *Journal Asialiquc,* Ser. ;i V-a, XI, 1858. 2-3, p.2 16 şi urm.: Qa, . ' P-282; *Armjanskie islocniki o nwngolukh brlecenija b ruko/iisej XIII-XIV* vv., ed. A.(i. 4j Slan. Moscova. 1962. p.34: .luvaini. II, p.43<S-440: Rasliid al-Din. *The Successors....* **p.43-**

1X7 , -'uvaini, I. p.I96-200, 268-269; Rasliid al-Din. *The Successors...*, p.61. 107-108. CI'. bl'"amowski, *op. cit.*, p.129 (unde dala kuriltaiului este fixată în anul 1234).

marele han Ogodai lui Bătu, fiul lui Jochi, caic avea să devină şi principalul benefi ,■ al campaniei. Aşa cum Gingis-han a **fost** urmat în funcţia de mare-han de cel ,1 '** treilea fiu al său de la prima sa soţie, Ogodai, calitatea de succesor al lui |Oci ulusul acestuia i-a fost atribuită lui Bătu, cu toate că mai avea un frate mai marc o '" (după unele izvoare, mai în vîrstă decît Ordu şi Bătu ar ti fost Bochal/Bowal[IS!]S ;A [U] alegerea lui Ogodai a fost decisă de însuşi tatăl său, în prezenţa membrilor fainilj ■ u, în cazul lui Batu-han nu ştim cum au stat lucrurile. Este însă puţin probabil ca Iod ' fi avut de spus vreun cuvînt în acest sens, pentru că moartea 1-a surprins în **neaşteptat,** la o vîrstă relativ tînără.[19"]

Alături de Bătu acţionau, din dispoziţia marelui han, cîteva din cele mai seamă căpetenii mongole din familia domnitoare, precum şi încercatul ***ba'a*** Subodai, care se cvidenţiasc încă pe teatrele de operaţiuni ale Chinei.[1'"] între nenof lui Gingis-han se numărau Ordu. Şiban, Bcrkc şi Tangut, tîii lui Jochi şi fraţii lui Bau-Biiri şi Baidar, fiii lui Chagatai; Gtiytik şi Kadan, fiii lui Ogodai; Mongke şi Bucck fiii lui Tului, la aceştia adăugîndu-se Kulkan. unul clin fiii lui Gingis care nu **eradefa** prima sa soţie, Borte.[192]

Obiectivele campaniei erau deosebit tic ambiţioase, fund de o anvergură tară precedent în momentul respectiv. Ele nu au fost identice pentru toate teritoriile vizate de invazie, pentru că unele dintre acestea - precum zona Volgăi Inferioare şi Mijlocii, spaţiul nord-pontic şi Cîmpia Pannonică, cu mari întinderi de şes adecvate păşunatului - se doreau ocupate efectiv, în timp ce altele, precum Rusia, Polonia, Moravia etc, erau atractive prin prisma posibilităţilor tic a 11 prădate, de a furniza robi, tribut ctc. în scopul realizării acestor deziderate, iniţiatorii invaziei nu s-au mulţumit numai cu informaţiile parvenite de la participanţii la incursiunea lui Jebc şi Subodai. ci au recurs şi la alte surse, spre a evita surprizele neplăcute, ce le-ar fi periclitat reuşitele.

Evaluarea numerică a unităţilor angajate în expediţie nu este cîtuşi de puţin facilă, întrucît ele acţionau separat, concentrîndu-se parţial cînd interesele stringente o

---

[18S] Juvaini, I. p.266.

[1X9] Cf. nota 178.

[""] Informaţia potrivit căreia Baiu ar fi fost instalat în ulusul tatălui său de către ^Jin" han (Guzgani. *Tabakat-i-naşiri,* p.l 164-1165) nu ni se parc sigură, după cum nu este creo netiind confirmată de alte izvoare, nici ştirea referitoare la implicarea lui Gingis în pr[cSU'] asasinare a lui Jochi *(Ibidem,* p.l 101), chiar tlacă raporturile dintre cei doi intraseră turnură încordată. ·(c)

[19] *Meng-Tu...* , p. 194 *(ilei-Ta...).* CI", si p. 198-199, nota 20. Pentru P[crs0"a'^„] acestui strălucit strateg, ci", şi P.D. **Bucii,** *Siibdlci Ba'atur,* în //; *t/ie Service of[1"]* .|(/ *Eminent Personalities ofthe Ear/y Mongol Yiian Period (1200 - 1300).* ed. 1. de R[;lC] p Ilok-lam Chan, Hsiao Ch'i-ch'ing şi **PAV.** Geier, în colab. cu M. Wang, Wiesbadcn. ' 13-26.

[192] **Tiesenhausen,** II, p. 34 (Răsid od-Din).

uneau. Totodată, ori de cîtc ori se ivea ocazia, contingentele erau completate chiar **timpul** invaziei, prin constrîngerea celor învinşi să-i însoţească pe învingători „otriva următorilor adversari. Pe de altă parte, impresionaţi de impetuozitatea slirilor, contemporanii au fost tentaţi să Ic prezinte în mod exagerat efectivele, reînd uneori să le explice succesele prin covîrşitoarea superioritate numerică în **rt** cu oponenţii. Nu este, totuşi, mai puţin adevărat că şi ponderea cantitativă a taţilor mongole nu poate 11 ignorată cinci se caută justificări pentru victoriile **lor** 'ătoare. j}jn acest pUnct de vedere considerăm că acestea contau pe mai mult de l0 0 000 de oameni.

Potrivit unei estimări recente - greu de confirmat, dar .şi de infirmat —, în ornerrtul declanşării invaziei în Rusia comandamentul suprem ar fi dispus de circa HO 000 - 150 000 de războinici, dintre care doar 50 000 - 60 000 ar fi fost mongoli, «tul de 80 000 - 90 000 reprezentau! aportul celor de alt neam, siliţi să-i urmeze. pierderile - deloc neglijabile-, înregistrate pe parcursul derulării expediţiei, se încerca să fie suplinite prin noi recrutări.[191]

Campania, excelent organizată şi coordonată, s-a desfăşurat pe parcursul a circa şase-şapte ani - din 1236 pînă în 1242 - şi a avut rezultate majore pentru destinul Europei Răsăritene. Ea a început prin atacarea bulgarilor de pe Volga şi Kama, urmînd invadarea teritoriilor băşchirilor, merilor, mordvinilor, burtaşilor, alanilor, cumanilor şi a altor popoare din estul continentului. Cronicile orientale şi ruseşti oferă unele date despre asaltul capitalei bulgarilor, Bolgar, centru amplasat în apropierea confluenţei K.amei cu Volga, împînzit cu construcţii impozante cu caracter ecleziastic şi laic, în care săpăturile arheologice au depistat numeroase obiecte de valoare, de provenienţă diversă, reflectînd mozaicarca etnică şi confesională a populaţiei, bunăstarea patriciatului citadin şi pulsaţia raporturilor comerciale cu regiuni îndepărtate. Conform estimărilor făcute de specialişti, suprafaţa oraşului propriu-zis atingea circa 500 ha, iar 'rapreună eu suburbiile 800 ha, ceea ce îl situa printre aşezările urbane cele mai întinse le epocii, dacă se are în vedere că Bagdadul ar 11 avut aproximativ 750 ha (cu **suburbiile** 4 800 ha), Constantinopolul 1 600 ha, Samarkandul 218 ha (cu **suburbiile** 500 ha), Kievul 380 ha, Vladimirul 160 ha, iar Damascul doar 105 ha.[1"4]

Cu toate resursele disponibile şi deşi conta pe două masive centuri lucate, Bolgarul nu a rezistat asaltului mongolilor, iar populaţia sa în parte a Măcelărită eu cruzimea specifică nomazilor asiatici, iar în parte înrobită, după a§ul a devenit obiectul jafului nemilos şi lăsat pradă flăcărilor.[145] Urmele de

---

».K. Koscev, *Este ni: o* ***cislennosli nioiigol'skago vojska v*** *1237 godu,* în ***Vaproşy*** **il,4[93']** 1O'P- 131-135.

|lJ5 A.P. Motzja, A.Kh. Khalikov. *Bulgar-Kiev. Put'-svjcci-suil'by,* Kiev, 1997, p. 40-42. %• , -'uvaini, I, p.269; Rashicl al-Din, *The Succcssors....* p.56-57; *Lavrenl 'evskuja lelopis',* 2, col. *lelopis',* 3, col. 513; *Lelopis' po l'oskresenskomu spixku,* p.138; *Nik.lel.,* în

distrugere şi incendiere de la Bolgar, Biliar (fig. 71) si alte importante asp>.-urbane ale bulgarilor au fost depistate de cercetările arheologice întreprinse î ultimele decenii.[196]

O împotrivire înverşunată au întîmpinat hoardele lui Bătu din cumanilor conduşi de Bacman şi a iaşilor, care îl aveau în frunte pe Kacir-Uk "* Fiind îndeaproape familiarizat cu topografia văii Volgăi, detaşamentul lui Bac acţiona cu abilitate în pădurile şi insulele marelui fluviu, de unde hărţuia tru invadatorilor. Pentru înfrîngerea sa au fost necesare eforturi îndelungate ale cor lui comandat de Mongkc, fiu al lui Tului şi viilor marc-han.[1"1']

După supunerea populaţiilor din bazinul Volgăi, la sfîrşitul anului 12Tj mongolii s-au îndreptat împotriva cnezatelor ruseşti. Cu toate că dezastrul de l Kalka era încă proaspăt în memorie, iar ecourile cuceririi intempestive a ţâri" bulgarilor de pe Volga se propagaseră cu repeziciune, ele nu au alcătuit un front comun contra temutului duşman, ci l-au înfruntat în mod separat sau chiar au ca pitulat fără luptă în faţa acestuia. învrăjbirile ce alteraseră raporturile dintre iamiliile cneziale, perspectiva îngustă asupra ansamblului politic al momentului si ignorarea crasă a pericolelor ce planau asupra lor au împiedicat coagularea unei alianţe menită să opună o rezistenţă fermă şi perseverentă. în anumite situaţii coalizările nu s-au realizat poate şi pentru că se estima că acţiunile mongole vor ti limitate spaţial şi vor afecta doar domeniile vecinilor, aşa că din prudenţă, teamă sau egoism nu s-a ajuns la întrajutorări.

Declanşarea campaniei în Rusia a fost precedată în toamna lui 1237 de un kuriltai[198], menit desigur să reglementeze detaliile acţiunilor. Cu toată asprimea climei de iarnă în estul Europei şi a inconvenientelor ce decurgeau de aici, mongolii nu au pregetat să pornească atacul în vremea acestui anotimp, între altele probabil pentru a nu întîmpina dificultăţi în traversarea cursurilor de apă din zona. De altfel, în numeroase ocazii, urmaşii lor din hanatclc constituite în răsăntu Europei preferau să-şi desfăşoare raidurile pe timp de iarnă, cînd locuitorii i* strînseseră deja turmele şi recoltele în preajma gospodăriilor, ceea ce spor < eficienţa raidurilor de pradă.

PSRL, X, p.104; *Rogoiskij letopiseţ:,* în *PSRL,* XV. 1. Petragrad, 1922, col. 29: *Letopisnyj&"* ,(. g.,p.52; *Letopisnyj svod 1518 g.,p.2\0; Kholmogorkaja letopis*". p. 66; *Troitzkaja letopis* . P-J ^.

[1%] *Issledovanija Velikogo gorocla,* red. V.V.Sedov, Moscova, 1976. *passn %* . *Bolgar. Ocerki istorii i kul'twy,* ied. Ci.A. Fedorov-Davydov, Moscova, 1987, /^vs R.G. Fakhrutdinov, *Ocerki po istorii Voliskoj Bulgarii,* Moscova. 1984, p. 99-103-

[197] Juvaini, II, p.553-554; Rashid al-Din, *The Successors...,* p.58-59; Ii. *Mediaeval Researches...* , I. p. 310-312; P. Pclliot. *A propus des Comans.* în ■ Ser. a Xl-a, XV, 1920, p. 165-167.

[1911] Tiesenhausen, II, p. 36 (Riisid od-Din)

Fig. 71. Planul centurilor de fortificaţii ale oraşului Biliar al bulgarilor de pe Volga, distrus de mongoli în anul 1236.

Primul cnezat silit să înfrunte urgia invaziei a fost Riazanul, unde mongoli' ajuns venind de la Bolgar, de-a lungul malului drept al cursului mijlociu al Voi după care s-au îndreptat spre sud-vest, **ureînd** pe Oka pe teritoriul formaţiunii st t amintite, denumite astfel după oraşul omonim, desemnat în prezent de specialist' forma de Riazanul Vechi ***(Staraja Rjazan***'), spre a-1 departaja de Riazanul actual la o depărtare de circa 50 km.

Apropiindu-se de hotarele cnezatului. Batu-han a prelins să i se pună la jj. ziţie o zecime din oştenii şi din caii disponibili şi, desigur, alte bunuri. Găsind « i citarea inacceptabilă, cneazul Iurii Igorevici a încercat să-1 înduplece eu daruri pe R să renunţe la pretenţiile formulate şi a trimis totodată după ajutor la marele cnea7 Vladimir, Iurii Vsevolodovici, precum şi **la** omologii săi **din** Ccrnigov şi Novgor Seversk. Rezultatele demersurilor fiind negative, **a** fost nevoit să facă singur **faa** atacurilor hoardelor mongole, care la 16 decembrie 1237 au început ascdiii Riazanului.

Oraşul deţinea **un** sistem de fortificaţii complex pe **o** lungime de 1 **500** ni compus dintr-un val masiv de **pâraînt,** cu baza **de** 23-24 m şi înălţinca de 9-10 m, pe care era amplasată **o** palisadă alcătuită clin două şiruri de bîrne groase, întrerupte din loc în loc de turnuri şi de trei porţi. Şanţul adiacent **avea** pe alocuri o lăţime de 7 metn la gură şi o adîncimc de circa 3 m, astfel că între fundul său şi partea superioară a palisadei exista o diferenţă de nivel ce depăşea 15 m.'[4)] Sisteme de apărare asemănătoare, bazate pe structuri lemnoase, erau **răspînditc** în tot răsăritul Europei, dar ele s-au dovedit vulnerabile în faţa forţei de asalt a mongolilor, care în China şi în Asia Centrală au fost puşi în situaţia de a ataca fortificaţii din piatră sau cărămidă incomparabil mai puternice.

După lupte prelungite pe parcursul cîtorva zile, capitala cnezatului a căzut la 21 decembrie în mîinile armatelor lui Batu-han, care au prădat-o cu brutalitate şi i-[ali] masacrat locuitorii, între victime numărîndu-se şi Iurii Igorevici. O soartă similară[1111] împărtăşit-o şi alte centre citadine din statul său."""" în izvoarele persane, **Riazanul** ascunde probabil sub denumirea Arpan, nominalizat drept primul oraş rusesc atacai' mongoli. La cucerirea sa, care ar fi necesitat trei zile, ar fi luat parte elita clan **gingishanid,** în frunte cu Bătu, Ordu, Guyuk, Mongke, Kadan, **Buri** şi Kulkan. u grea ar fi provocat moartea acestuia din urmă la Ike[21]" - cea **dinţii** ţintă a ore mongole după succesul de la Arpan / Riazan -, a cărei identificare răniîne p matică.

---

[m] A.L. Mongait. *Staraja Rjazan* ' (***MIA,*** 4')). **Moscova. 1955,** p. 33-39.

[:o"] *Ip.* ***lei.,*** col. 778-779; ***Lavrent'evskaja*** *letopis*\ 2. col. 460: *Lmreni'evskc.i*[0] 3. col. 514; ***Novgorodskaja pervaja*** *Iciopis'...,* **p.74-75.** 2K5; ***Letopis' p*<> '" *spisku,*** **p.139;** *Nik. Ici.,* în *PSRL,* X. **p.105.**

~" Tiesenhausen, II, p. 36 (Răsid od-Din).

Investigaţiile arheologice **intensive** întreprinse la Riazan au permis depistarea ncroase obiecte de preţ pierdute sau tezaurizate in momentele de panică prilejuite atacul mongolilor. Dintre tezaure se detaşează cele recuperate în 1822, 1868, 1887 ■ 1068-1^73, cuprinzînd medalioane, brăţări, melc, şiraguri[1] de mărgele, aplice, cercei, ' ■*ai* de tîmplă, cruciuliţe, grivne, pandantive **din** aur şi argint, lucrate cu mult rall-cnt artistic[2"2], piese **ce. reflectă** bogăţia locuitorilor oraşului şi explică aviditatea olilor j$_{c\ a}$_] prăda. în ciuda distrugerilor suferite, viaţa de la Riazan (Riazanul chi) [a] continuat, dar evoluţia urbană a înregistrat în perioada ulterioară un prelungit •lin accelerat şi de inconvenientele decurgînd de apropierea de arealul stepei, **deţi**-t de mongoli, ceea ce explică mutarea capitalei cnezatului Ia Pereiaslavl pjazanskii), pe rîul Trubcj, afluent al Okăi, în secolul al XJV-lea.[2"1]

Următorul obiectiv al invaziei 1-a reprezentat cnezatul învecinat al Vladimirului, t_a acea dată probabil cel mai puternic din cuprinsul Rusiei. O armată trimisă de [urii Vsevolodovici să stopeze înaintarea oştilor duşmane a fost nimicită în întregime. Mongolii au ocupat fără marc dificultate Kolomna şi Moscova, apoi au asediat Vladi-inirul, **a** cărui apărare, în lipsa marelui cneaz, plecat din oraşul de reşedinţă pentru a aduna noi trupe, era coordonată de tînărul său tiu Vsevolod. Rcmarcînd că moralul apărătorilor devenise labil, episcopul Mitrofan şi-a încurajat concetăţenii să reziste cu riscul vieţii. în pofida abnegaţiei lor, tirul acerb al maşinilor de asediu şi al săgeţilor l-au convins pe Vsevolod că rezistenţa este inutilă. în încercarea de a se salva pe sine şi pe supuşii săi, a ieşit din cetate cu cîţiva însoţitori şi s-a prezentat la **Batu-han** cu numeroase daruri. Impasibil faţă de acest gest de supunere tardivă, comandantul suprem al oştilor mongole a ordonat execuţia sa şi distrugerea oraşului, care era cucerit la 7 februarie 1238, după o împotrivire de numai cinci zile. La fel de intolerant [s]-a manifestat şi faţă de episcop, encaghină si copiii ci, refugiaţi într-o biserică, Poruncind să fie incendiată împreună cu toţi ce se aflau în interior.[204]

In acelaşi timp, alte subunităţi expediate de Batu-han intrau în stăpînirea ^zdalului şi a principalelor centre urbane din regiune. înfruntarea cu **Iurii** Vsevo-[OV1C1] de pe rîul Siti, de la 4 martie, s-a soldat cu înfrîngcrca armatelor ruseşti, Şi marele cneaz găsindu-şi sfîrşitul pe cîmpul de luptă. Mongolii s-au îndreptat [s]Pre Novgorod, oraş faimos datorită comerţului său dinamic. Din motive rămase [lo]scute, atacul nu a mai avut loc, fie pentru că strategia adoptată de comandantul [Vl]za momentan alte ţeluri, fie pentru că drumurile de acces spre metropola **de**

[202]
fyu^ ^-L- Mongait, *op. cil.,* p. 140-153: V.P. Darkcvic, A.L. Mongait, *Klad iz Staroj* '^•*K*\ [oSC0Va]- 1978. Pentru alte categorii de vestigii, cf. *Arkheologija Rjazanskoj zemli,* '[2o]-[Mo]ngait, Moscova. 1974.

Hîjj , Mongait. *op. cil.,* p. 28 şi urm.: idem. *Rjazanskctja zcmlja,* Moscova, 1961, p. 2**nî**

[A fe']- col. 779-780.

pe rîul Volhov deveniseră impracticabile datorită dezgheţului şi a inundaţiil[0]. primăvară. Repliindu-se spre sud, ostile lui Batu-han au împresurat oraşul Kozelsk [?] cadrul Cnezatului de Cernigov, care a opus o rezistenţă eroică timp de şapte săptă « şi nu a putut fi capturat decît după ce asediatorilor li s-a alăturat detaşam ^ comandat de Kadan şi Buri. Ca represalii pentru pierderile provocate, între populaţie a localităţii a fost măcelărită cu sălbăticie. '"

în vara anului 1238 hoardele mongole dirijate de Bcrkc, unul din fraţii niai ■ ai lui Bătu, s-au concentrat în Dcşt-i Kipcak, cu intenţia de a pune capăt defin- opoziţiei cumanilor."[06] Ca şi în cazul ruşilor, misiunea le-a fost înlesnită de lipsa coeziune a confederaţiilor tribale ale turanicilor. Această carenţă, exploatată din ni de armatele mongole, era desemnată cu remarcabilă acuitate drept principala cau?" înfrîngerii lor, încă în ultimii ani ai secolului al Xlll-lea, în fascinantele memorii [a] veneţianului Marco Polo, dictate în atmosfera sumbră a unei temniţe genove» Pentru a se pune la adăpost de ravagiile înfruntărilor, unele triburi cumane şi-au căutai refugiul spre Caucaz, în Peninsula Balcanică şi în Ungaria. Cel mai numeros a fost grupul comandat de Kuthcn (Kotian), colonizat de Bcla IV în Pusta Pannoniei.[2"11] Potrivit informaţiilor deţinute de prelatul italian Rogcrius din Torre Maggiore, martor ocular al marii invazii asupra Regatului arpadian, Kuthcn ar fi învins în două rîndun pe agresori şi doar la al treilea atac al lor, dezlănţuit prin surprindere, cetele sale ar ti intrat în degringoladă.[209]

Tratamentul faţă de cumani a fost dintre cele mai intransigente. La curtea imperială germană se aflase că aceştia fuseseră înfrînţi şi împrăştiaţi şi că cei ce nu au reuşit să fugă ar fi fost exterminaţi.[210] Un ecou titrau al înfruntării îndîrjite dintre mongoli şi cumani, al masacrului şi al exodului precipitat, ce a urmat, se propagaseşi în posesiunile latine din Orient.[2"] Din Dcşt-i Kipcak mongolii au pătruns în Crimeea,

---

[205] //;. *kt,* col.779-781: *Lavrenfevskaja lei opis* \ 2. col.460-467; *Lavrent'evskaja letopis',* 3, col.514-523; *Novgorodskaja perva/a letopis'...,'* p.75-77: *Letopis l>" Voskresenskomu spisku,* p.139-144; *Nik. Ici..* în *PSRL.* X. p.105-113: *Troitzkaja letop'*»-* *r V1* 313-318. Pentru campania din cnezatul Vladimir şi înfruntarea decisivă de pe rîul Siti, ci. Komarov, *K voprosu o meste bilvy 1238 g. na Siti.* în *Problemy sovelzkoj arkhcologn-* V.V. Kropotkin, G.N. Matjusin, B.G. Petcrs. Moscova. 1978. p. 209-218.

[206] Rashid al-Din, *The Successors....* p.60. 69; *Ip. kt.,* col.781; *Nik. kt.,* în p.113.

[207] Marco Polo, *La description du mondc.* ed. L. Hambis, Paris, 1955. p.326.

[2"x] Rogerii *Carmen miserabile (Cîniecul de jale)* (///?. V), 1935, p.22-23. 61.

[w] *Ibidem,* p.22, 61.

[""] Matthaei Parisiensis *Chronica majora.* IV. p. 113; *Historia diplomatica--* 1149.

L'estoire de Eracles empereur el la conquesle de la lerre d'outremcr, în " *historiens des Croisades. Historiens occidentaiix,* II, Paris, 1859, p. 635-636.

je era cunoscută încă din vremea **raidului** din 1223. Alte detaşamente ale lor s~^u at în ţara mordvinilor, unde erau preocupate să-.şi reinstaureze ferm autoritatea.[21]- *Cu* toate că erau angajaţi şi pe alte fronturi de operaţiuni, mongolii au acordat Q tic specială regiunilor nord-caucazicnc. In 1238 Mongke şi Kadan au porr,jt triva circasienilor, care locuiau la nord-cstul Mării Negre, în bazinul rîuiuj ", n iar în anul următor Mongke s-a îndreptat contra alanilor de la nord de Cauca2 ul său de a-i separa şi dezbina a dat rezultatul scontat, astfel că unele căpetenii ale au acceptat să i se subordoneze şi chiar să participe la înfrîngerea conaţionalii^,- ' zjstenţa alanilor a fost totuşi îndîrjită, ci apărîndu-şi poziţiile la adăpostul palis;,. hr de lemn ridicate în zonele montane. Principalul lor oraş, Magas, nu a putut fj -erit decît la începutul anului 1240, după mai multe săptămîni de asediu.[213] înej ■ ainte de a desăvîrşi cuprinderea teritoriilor alanc, detaşamente mongole au atacat .j Dachestanul, unde opoziţia localnicilor şi terenul predominant muntos lc-a creat, qe asemenea, mari dificultăţi. în pofida eşecurilor înregistrate în faţa unor armate mu[[superioare, alanii şi celelalte populaţii nord-caucazicne nu au acceptat ideea supunej„ si atunci cînd au întrevăzut posibilitatea de a se debarasa de dominaţia străină, nu a^ pregetat să se ridice împotriva ei."'[4]

După o întrerupere de aproape un an, au fost reluate operaţiunile împotriy cnezatelor din Rusia, de data aceasta fi inel vizate cele din zona sa meridională, cai, sub raport militar erau inferioare acelora clin jumătatea nordică. La majoritatea aut^ rilor letopiseţelor vechi ruseşti lc-a rămas necunoscută data cînd au căzut Pereiaslavh| şi Cernigovul, ocuparea celorlalte cetăţi din vecinătate fiind, de asemenea, ignoraţi Cel dintîi mare oraş din sudul Rusiei ajuns în stăpînirea mongolilor a fot, Pereiaslavlul, capturat la 3 martie 1239[2I]\ campania fiind declanşată într-un momer> cînd de regulă în regiune persistă gerurile şi zăpezile. Ofensiva a pornit probabil di, Deşt-i Kipcak, unde mongolii îşi concentraseră efectivele de mai multe luni pentru a-s"pune pe cumani.

Intr-o perioadă cînd foiţele mongole erau dislocate în zona meridională [Ul]"opei Răsăritene, după invadarea Cnezatului de Perciaslavl, Iaroslav - fratele şi ui [la]Şiil lui **Iurii** Vsevolodovici al Vladimirului a întreprins un atac inopinat asupr

---

E *Lavrent'evskaja letopis* ', 2, col.470: *Nik. let.,* în *PSRL, X.* p. 115; *Troitzkaja letopi.s* ***il"'Ermolin.skaja*** *letopis* \ în *PSRL,* XXIII. S.-Pelerburg, 1910, p. 77. Juvaini, I, p.269; Rashid al-Din. *The Suceessors...,* p.60.

B- Limper. *Die Mongolen...* . p. 123 şi urm.; Th.T. Allsen. *Mongols and Nord* ■ ***hkArchivum*** *Eurasiae Medii Acri.* VII, 1987-1991, p.l 7-25; II. Fahnrich, *G&schichfi* 'e«.s *von den Anfangen bis zur Mongolenherrschaft,* Aachen, 1993. p. 171 şi urm. lgj„ *'-etopisnyj shornik, imemiemyj Letopi.s'Jv Avraamki,* în *PSRL,* XVI. S. Peterbury \'^ ' ^1; *Pskovskaja l-jci letopis'. Tikhanovskij spisok,* în *Pskovskie letopisi.* I, ecl. A iftul„. ' ^[Os]cova-Leningrad, 1941. p. II (unde evenimentele **sînt raportate** în mod eronsi *[123]O).Cf.şi nota 103.

Kameneţului, oraş situat în **extremitatea** de nord-vcst a Cnezatului kicvian, undo fost luaţi prizonieri soţia şi boierii marelui cneaz Mihail Vscvolodovici, aceştia **fii** eliberaţi mai tîrziu la presiunea cneazului lialiciano-volînian Daniil.[2"'] Aşa cum arătat, acţiunea lui laroslav exprima vechi disensiuni interprinciarc[217], dar răni totuşi surprinzător că, la numai un an şi ceva de la lovitura nimicitoare aplicata Batu-han, forţele din Vladimir cutezau să agreseze un cnezat cu resurse mji;ₜ intacte.

După şapte luni şi jumătate de la cucerirea Perciaslavlului, la 18 octotnbri 1239 mongolii luau cu asalt Ccrnigovul, unul din oraşele cele mai înfloritoare prestigioase ale Rusiei, care, în pofida centurilor sale de fortificaţii şi a p₀₇jₜ- **strategice** deosebite, conferită în parte de cursul mcandral al Dcsnei, nu a reuşit să supună invadatorilor." ' Cu toate că distanţa dintre Perciaslavl şi **Cemigov** putea t" acoperită de trupele de cavalerie uşoară într-o singură săptămînă, iar cea dintr Pereiaslavl şi Kiev chiar mai rapid, comandamentul mongol a acţionat cu **extremi** prudenţă, nehazardîndu-se în operaţiuni riscante, insuficient pregătite. Aşa se explică desigur faptul că cele trei mari centre cnezialc din Rusia Meridională au fost atacate la intervale mari între ele.

Momentul cuceririi **Kievului,** „mama oraşelor ruseşti", este controversat: uncie letopiseţe indică data de 19 noiembrie,"[1]" iar altele - mai credibile prin faptul că sîntmult mai numeroase - cea de 6 decembrie 1240"""". înainte de a porni atacul, o avangardă a armatei mongole, condusă de Mongkc (Mangu-han din cronicile ruseşti), a înaintat pînăîn preajma metropolei de pe Nipru, solicitîndu-i supunerea. Uciderea solilor trimişi să trateze însemna iminenţa războiului, perspectivă în care cneazul Mihail Vsevolodovici a părăsit' oraşul şi s-a refugiat în Ungaria. Locul vacant a fost ocupat pentru scurt timp de cneazul

---

[216] //;. *lei.,* col. 782-783. Cf. şi *Lavrent 'evskaja leiopis ', 2.* col. 469.

[217] M. Dimnik, *Mikhail. Prince ofChernigov and (inuul Prince of Kiev. 1224 - 1-*^- Toronto, 1981, p. 83-84; A.A. (iorskij. *Russkic zemli* v *.Wt-XtV vekakk Puţi politiceşte* razvitija.* Moscova, 1996. p. 25. 92.

Letopisnyj shoniik. iinenuemyj ***Leiopis****'ju Avraamki,* col. 51; *PskovskajQ leiopis'. Tikhonovskij spisok.* p. 12. In **majoritatea** cronicilor nu se **indică** data exactă a C** oraşului. Cf. *Gitstimkaja letopis'.* în *PSRL.* 11. Sanktpcterhuig. 1843. p. 338-339; ***Safij&t*** **77 Ci- T** *pervaja letopis',* în *PSRL,* V, Sanktpetcrburg. 1851. p. 175; *Ermolinskaja letopis.* p. "■ nota 102. ϕ

[219] *Letopisnyj sbornik, imemicmyj Letopis ju Avraamki.* col. 51; *Pxkovskaf letopis'. Tikhonovskij spisok,* p. 12. .y

" *Lavrent'evskaja letopis', 2,* col. 470; *Letopis' po l'oskresenskonni spiskn-* r j. *Nik. let,* în *PSRL,* X, p. 117; *Letopisnyj shoniik imemiemyj Tverskoju letopis* '/"• ª ' v, *Rogoiskij letopisetz,* col. 29: *Letopis' po Tipogrujskomu spisku.* p. 95: *Siweoiun'skci/'*[1] ^(l. în *PSRL,* XVIII, S.-Peterburg. 1913, p. 61; *Ermolinskaja leiopis',* p. 77: ''°/°^ *Permskaja letopis* ', p. 76; *Leiopisnvj svocl* ***1497*** *g.,* **p.** 54: *Letopisnyj svocf 15IX* £ ■ P-

f'slav Mstislavici din Smolcnsk, care a fost însă înlăturat de Daniil Romanovici din i- .j.Volînia, pentru a-l instala acolo pe unul **din** subordonaţii săi, boierul Dimitrie"[1], s He evenimente ce reliefau o dată în plus incapacitatea **dinaştilor** ruşi de a percepe ■fatea situaţiei din zonă, căreia î-ar ti putut eventual **face** raţă numai printr-o strînsă ! crare, clădită pe abandonarea rivalităţilor personale. încercarea marelui cneaz Mihail lodovici ^g a_j determina pe Bcla IV să-i vină în ajutor nu s-a soldat cu succes, ■■'unea de a asigura apărarea Kievului revenindu-i lui Dimitric. exponent al partidei ijciano-volînienc, adversara lui Mihail.:"

Concentrînd forţe uriaşe - menite să continue ulterior ofensiva spre vest -, Batu-han liniat personal asaltul asupra Kievului. După ce, cu ajutorul maşinilor speciale, au Jus fisuri în zidurile de incintă, trupele mongole au pătruns în oraş, dedîndu-se la devastarea sa.[223] La fel ca şi în alte oraşe ruseşti - Riazan, Vîşgorod, Raiki, Kolodcajin ctc. săpăturile arheologice efectuate la Kiev au surprins urmele distrugerilor şi masacrelor nrovocatc de invadatori. între ruinele unor clădiri au fost descoperite schelete ale apărătorilor oraşului, căzuţi în luptele cu adversarii. Un interes aparte prezintă în acest sens observaţiile făcute cu prilejul cercetărilor iniţiate la biserica Desiatinnaia, prăbuşită deasupra mulţimii refugiate sub bolţile sale pentru a se ascunde şi a-şi salva cîteva bunuri de preţ (piese de podoabă, anne, forme de turnat)."[2"4]

La cinci ani după cataclismul abătut asupra oraşului, în cuprinsul său se mai puteau zări - după cum pretind, poate cxagerînd pentru a epata şi a susceptibiliza, martorii oculari — grămezi de cranii şi oseminte umane/"" Distrugerile şi depopularca l-au aruncat într-o prelungită perioadă de decădere, din care n-a putut renaşte cu adevărat decît în epoca modernă.

în dezacord cu practicile lor intransigente faţă de cei ce nu capitulau cînd erau somaţi, după asaltul Kievului mongolii i-au cruţat viaţa boierului Dimitrie, pe care îl întîlnim în lunile ulterioare însoţindu-1 pe Batu-han pe durata campaniei din regiunile fcsud-vest alc Rusiei.[226] Cînd operaţiunile militare asupra metropolei de pe Nipru au Uat sfirşit, mongolii s-au îndreptat spre partea apuseană a cnezatului, cucerind, între alte-le, oraşele Kolodeajin şi Kamencţ.[227]

Supunerea Rusiei Kicvicnc reprezenta un succes de răsunet, cu profunde nu numai în teritoriile locuite de slavii răsăriteni, ci şi pentru toată Europa

---

"'A fer, col. 782. *

Ibidem, col 785 786

^ Rashid al-Din, *The Successors...*, p.69 ; *l/>. Ic/.,* col. 784-787. Cf. *şi* notele 219 şi 220.

^^' K-arSei\ *Drevnij Kiev*. I, Moscova-Leningrad. 1958, p. 496-508; A.L. Mongait. £ *U.R.S.S.*. Bucureşti, 1961, p.342 şi urm. ^ Plano Carpini.p. 71-72.

2,7 *lP- let.,* col. 786. Cf. şi M. Dimnik. *op. cil.,* p. 110-111. *0>*

let., col. 786.

Răsăriteană. Aflat în ţinuturile cumanilor *{jQipâaq),* Bătu a ţinut **să-1 informez»** marele han că, „prin puterea Cerului etern şi prin şansa unchiului împărat", fu, distrus oraşul *Adegel* (probabil Magas-ul alanilor) şi, totodată, au fost supuşi r n - - C alte 11 popoare.[22]" Pe lîngă aceste motive de satisfacţie, el acuza acutele fri r . declanşate ca urmare a încercărilor verilor săi primari **Buri** şi Guyuk de a-i sub ' autoritatea, ceea ce 1-a determinat pe Ogodai să intervină spre a curma neînteleg^ •* **din** tabăra combatanţilor.[229] Cu toate aceste **disfuncţionalităţi,** ivite datorită ext **rizării** orgoliilor elitei gingishanide şi poate şi din alte cauze, desfăşurarea **normala** campaniei nu parc să fi suferit perturbaţii majore, de vreme ce forţa şi COcr acţiunilor dirijate de Bătu au fost menţinute.

Cînd nu au mai existat dubii în ceea ce **priveşte** rezultatul înfruntărilor popoarele din estul continentului, marele han **Ogodai** a dispus rechemarea lui Oii şi Mongke la curtea sa. ' Dacă retragerea lui (iiiyuk se datora probabil şi discordie ireconciliabile cu comandantul suprem al expediţiei, nu aceeaşi motivaţie se poate invoca şi în cazul lui Mongke, ale cărui relaţii cu Bătu erau desigur amiabile, de vreme ce, cîţiva ani mai tîrziu, acesta 1-a susţinut cu toată ardoarea să devină mare-han.:" Decizia de a diminua participarea principilor gingishanizi, eventual şi a contingentelor din directa lor subordine, la continuarea campaniei spre vest, pare a reflecta că rezultatele sale de pînă atunci fuseseră cotate ca deplin mulţumitoare şi că acţiunile spre centrul Europei erau întrucîtva subsidiare.

Cucerirea capitalei Cnezatului kievian, corolar al acţiunilor mongole în Rusia, a produs o descurajare totală în Halici-Volînia, unde - în lipsa cneazului Daniil Romanovici, fugit la curtea regelui ungar, - opoziţia faţă de o forţă infinit mai puternică a fost estimată în general drept inutilă şi inoportună.

în aceste condiţii mongolii au cucerit Vladimir Volînskii şi Haliciul, dar nu au avut succes ta Kremeneţ şi la **Danilov** , poate şi pentru că aceste localităţi, fiind mult *OM* puţin însemnate, nu le-au stimulat ambiţiile. Cu toate că a adoptat o atitudine duplicitară m raport cu mongolii şi s-a **ferit** să-i înfrunte direct, **Daniil** nu a îndrăznit să revină pc domeniile sale cînd operaţiunile militare erau încă în curs de desfăşurare, preferind să* adăpostească temporar în Mazovia^', întocmai ca şi marele cneaz Mihail, şi, tot la td u acesta, a revenit în Rusia în anul 1242, după ce mongolii trecuseră în Regatul ung Reîntoarcerea în patrie şi preluarea vechilor prerogative ale puterii numai prin conlu^1'1 ™ cu factorii locali relevă că mongolii nu dispuneau atunci de capacitatea de a

---

" ***Histoire*** *secrete...* , p. 239. [229] ***Ibidem,*** **p.** 239-247. [r°] Rashid al-Din, *The Successor.s...* . p. 108.

[231] ***Ibidem,*** p. 200-203.

[232] //;. to., col. 786.

[233] *Ibidem,* col. 787-788.

hăituirea structurilor politice ostile cu altele favorabile lor, ceea ce avea să-i *f* . t bia după constituirea organismului statal al Hoardei de Aur. Pe moment, atîtai* *J*

' .-ea invazie era în curs de destăşurarc, ei erau absorbiţi prioritar de problci:"' . .i tionăi'i a mecanismului militar. în acest scop, pe lîngâ prădăciunilc c<P . i de robi, au avut în vedere completarea efectivelor trupelor şi nimicire;?[1] i

bile să realizeze o opoziţie viguroasă in viitorul apropiat. AJte principii de [v] J [C] sa fi guvernat atitudinea mongolilor lată de regiunile de stepă - în principal & </■ îak -, vizate ca spaţii pentru stabilirea lor efectivă, dar din p-ăcatc ne lipsesc * tal informaţiile lămuritoare în această direcţie.

D. Campania din Europa Centrală

în iarna din 1240-1241 grosul efectivelor mongole s-a concentrat î[n] Haliciano-Volîniană, în vederea celor din urmă pregătiri pentru atacul ţăr^ centrul continentului.[234] Comandamentul suprem a decis invadarea conconV' Poloniei şi Ungariei, tactică ce excludea acţiunile de ajutorare între cei agrest lâsa timp pentru consolidarea măsurilor de apărare.

Operaţiunile de amploare împotriva Poloniei au fost precedate de uncl«P întreprinse în ianuarie şi februarie 1241, avînd. se parc, în primul rînd raţiuni .d noaşterc. Cu acest prilej detaşamente mongole au avansat spre Lublin şi Sandorni^ , în valea Vistulci. Incursiunile au căpătat o extensie şi vitalitate considerabil spor[4]^ pînd cu luna martie, cînd ofensiva s-a desfăşurat in mai multe direcţii, sub com[a] Baidar, Ordu şi Kaidu. Un grap a pornit din zona Sandomicrzului spre Cracovia, p[1c/] [t] stingă a Vistulei, îndrcptîndu-se apoi spre Brcslau (Wroclaw), după ce a distrus» Oppeln (Opole) şi Ratibor (Raciborz). Un alt grup şi-a propus să ajungă, de asemr Silezia, facînd însă un ocol spre nord-vest, astfel că a traversat sudul Kujaviei şi ^ . oloniei Mari. în sfîrşit, un al treilea grup ar fi fost investit, potrivit opiniei unor sp£*"' [cu]sarcini de acoperire a oştilor concentrate în Polonia Mică şi Silezia, din părţile I/[1] " ale Prusiei. între Sandomicrz şi Cracovia, armata poloneză care a încercat sâ *Oi* [u]Şnianul la Chmielnik a fost înfrîntă la ÎS martie. Lipsită de foiţe suficiente pe^[1]^ [(J]8Ura apărarea, Cracovia a căzut în mîinilc invadatorilor zece zile mai tîrziu. D[c] ^impetuozităţii atacului mongol explică haosul şi colportările de zvonuri din *(1** [Is]te. Astfel, după pustiirea Ţării Cracoviei, se lansase ideea că armata invada[11 lnt]aîntrei direcţii: spre Norvegia(î), Bocmia şi Ungaria.[1'"]

.7, col.786-790: *Letopis' po Voskresenskonnt spisku,* p.145; *Nik. lat-*, î" *P»*

Ucu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* I. cel. N. Den'*' ' feşti' '887, p. 189.

»1 • Lupta de la Wahlstatt de lîniza I.ic- nii/ (9 aprilie 1241), **redată** pe Codexul **Hedwigei clin** 1353.

Distrugerea Poloniei Mici şi avansarea mongolilor pînă la Breslau, ii nci începutul lui aprilie Kaidu şi Baidar au făcut joncţiunea, **a** provocat marc nclinj -t Silezia, deşi ducele Henric II adunase o oaste destul de numeroasă, compu.- '" principal din germani şi poloni, precum şi **din** ajutoare primite de la cavaleri' 1 toni, templierii francezi, ioaniţi şi moravicni. Părţile adverse s-au aflat **faţă** în f Wahlstatt, lîngă Liegnitz **(Legnica)** - localitate situată la nord-vest de stînga Oderului -, cu puţin timp înainte ca lui Henric II să i se alăture trupele ale lui Waclaw I, astfel că mongolii şi-au menţinut o vădită superioritate nume -l în lupta angajată la 9 aprilie 1241, cu toată ardoarea de care a dat dovadă, arn ducelui silezian a fost înfrîntă, el însuşi **pierzîndu-şi** viaţa[216] (fig. 72-74).

Făcînd un bilanţ al acestor acţiuni, Jourdain de Giano, vicar al ordinul dominican din provincia Polonia, arăta că aproape întreaga ţară „a fost cru devastată de aceste popoare barbare, cărora nu le-a păsat nici de vîrsta, nici H starea, nici de sexul locuitorilor, căci au trecut populaţia prin foc şi sabie şi «, pîngărit lăcaşurile consacrate Domnului". înaltul prelat, îngrijorat de soarta creştinătăţii, semnala cu uimire iuţeala ncmaiîntîlnită cu care invadatorii tra- versau torentele năvalnice şi străbăteau pădurile cele mai dese, ceea ce îi facea de temut.[237]

Resimţind şocul confruntării din Silezia, mongolii au renunţat la atacul Germaniei, îndreptîndu-se spre Moravia şi Bocmia, unde puternicele cetăţi aflate la

---

Boguphali II episcopi Posnaniensis *Chronicon Poloniae,* în *Monumenta Polonice Historica,* II, ed. A. Bielowski, Lwow, 1872. p. **561;** *Annales Silesiaci compilaţi,* ed. M. Beazowski, în *ibidem,* III. Lwow. 1878, p. 678-679: *Rocznik cystersâw henrykowskich,* ed. A Bielowski, în *ibidem,* p. 701; *Rocznik* ***luhlaski,*** cd. A. Bielowski, în *ibidem,* p. 707; *NagnMi xiazat* ***szlaskich,*** ed. A. Bielowski, în *ibidem.* p. 712; ***Kronika*** *szlaska skroconna,* ed. A Semkowicz, în *ibidem,* p. 725; *Cronica Poloniae Maioris.* în *ibidem,* SN, **VIII,** cel. 13. **Kuro»** Varşovia, 1970, p. 87-88; *Annales S. Cruciş,* ecl. A. Rutkowska-Plachcinska, în *ibidem,* SN. XII, Cracoviae, 1996, p. 36-37; C. de **Bridia** Monaclii, *Hystoria* ***Tartarorum,*** cd. A. Onneriors- Berlin, 1967, p. 19-20; Ioannis Dlugossii ***Annales*** *sen Cronicae incliti regni Poloniae.* 1 « *Liber seplimus, Liber octaims,* ecl. D. Turkowska, în colab. cu M. Kowalczyk, Varşovia. p. **11-26;** Alexander Gwagnin, ***Kronika Sarmacyey Europskiey,*** trad. M. Paszkowski, >n *dziejopisow polskich,* IV. Varşovia. 1768, p. 51-53. Cf. şi G. Bachleld, *Die MongP*le* Polen..., **passim;** G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall...,* p.37-67; S. **Iwamura,** A ' *Invasian of Poland in the Thirteenlh Centnry.* în *Memoirs* ***ofthe*** *Research Departnteft* ■ *Toyo Bunko (The Oriental Library),* Tokyo. 10. 1938, p.I03 şi urm.; St. Krakowski, *P°s ^g passim;* G. Labuda, ***Wojna*** *z Tatarami...,* p. 189-224; .1. Matuszewski, *Relacja DluS°0 najezdzie tatarskim w 1241 rokv. Polskie* ***'dania*** *legniekie.* Loclz, 1980; *Wahlstatt l~ ^„i Drei Vortrâge anlcisslich des 21.* ***Liegnitzer*** *Patenschaţtstreffens vom 15.-17.* /*"'' ***Wuppertal,*** **Lorch/Wiirtt. 1990;** ***Wahlstatt*** *1241.* ***Beilrâge...,*** **Wiirzburg,** 1991. . ^

[2'7] *Lettres du* frere .lourclains, în **Jourdain** de Giano, Thomas d'Kccleston ct ' , d'Adam, *Sur Ies routes d'Europe au XI/F siec/e.* **ed.** M.-T. Laureilhe, Paris, 1959, p- "

regelui Waclaw şi pregătirile adecvate pentru ripostă, la care au contat şi germane primite în ajutor, au creat dificultăţi serioase corpului diţionar mongol. Acesta s-a mulţumit să prade localităţile mai mici şi, **capotînd** ««certarea de a cuceri Olomoucul, n-a mai cutezat să atace alte oraşe importante, reînd ţinuturile cu relief preponderent deluros şi montan şi fiind ameninţate de «■«atacurile forţelor locale, în condiţiile în care posibilităţile de **jaf** erau ' nuate, mongolii au continuat replierea spre sud, pătrunzînd în bazinul mijlociu Dunării, spre a se ralia nucleului principal al corpului expediţionar, comandat de ^tre Batu-han.

principala ţintă a invaziei spre Europa Centrală a **reprezentat-o** fără îndoială satul arpadian, unde au fost concentrate efectivele cele mai numeroase şi elita tcgjlor mongoli, în frunte cu Bătu. în perioada pregătitoare a atacului, în junile estice din vecinătatea imediată a Ungariei s-au evitat jafurile, pentru ca, la întoarcerea din expediţie, să fie apte să ofere anumite resurse, în scopul asigurării aprovizionării trupelor, iar, pe de altă parte, să nu susceptibilizeze avanposturile maghiare.[238] în pofida acestor măsuri de precauţie, ştirile privind unele acţiuni prădalnice la graniţa cu Rusia erau colportate încă de la sfîrşitul anului 1240.[23' 3''] Aceleaşi raţiuni de a asigura procurarea proviziilor pentru campanie a determinat pe mongoli să oblige în 1241 pe bolohoveni să cultive pentru ci grîu şi mei.[240] Grija de a dirija strîngerea şi stocarea recoltelor, ca şi de a colecta turme şi cirezi, avea să se releve şi pe parcursul expediţiei din Ungaria.[241]

Cucerirea monarhiei Arpadicnilor intrase în calculele mongolilor încă la kuriltaiul din 1235,[242] iar în momentul demarării invaziei în zona Volgăi acest plan «pătase un contur şi mai clar.[24'] Alertat de zvonurile colportate în legătură cu atenţiile de agresiune asupra Cumanici şi Ungariei, curtea regală a decis în 1237 să**trimită** cîţiva fraţi dominicani în *Ungaria Veche,* adică în *Magna Hungaria* din eictrernitatea estică a Europei, în scopul de a le verifica. în momentul cînd monahii Vestiţi cu misiuni de spionaj au ajuns, după o călătorie epuizantă de circa o sută a'c, la hotarele *Ungariei Vechi,* aceasta era deja cucerită de mongoli.[244]

Rogerius, p.32, 71.

'bidem, p.29, 68.

241/A/e/.,col.792. R

^ u s , p.49-51. 89-91.

243Juvaini, I, p. 199.

4 244*Der Bericht* des ir. Iulianus, în 11. Dorric, *cel. cil..* p. 177-178. A

eric, p. 621.

Fig. 74. Lupta de la Walilstatt de lîngă Liegnitz (9 aprilie 1241), redată **pe** o **incunabulă <W** legenda Iledwigei. tipărită în 1504 de **Konrad Baumgarten.**

pentru materializarea planului amintit, s-a manifestat o atenţie cu totul aparte, atul ungar avînd reputaţia de a fi unul **din** statele cele mai puternice ale Europei ei jumătăţi a veacului al Xlll-lea, cu vădite ambiţii expansioniste spre răsăritul tncntului, de natură să genereze circumspecţie oricărui adversar, inclusiv mongo- carc nu dispusescră încă de posibilitatea de a-i testa capacitatea militară, cum 'ă să facă anterior în cazul bulgarilor de pe Volga, a cumanilor şi a ruşilor.

rCUŞ

înainte ca problema traversării Carpaţilor de ostile lui Batu-han să fi devenit ■ entă, o primă iniţiativă de angajare a unei înfruntări cu mongolii pare să fi apart ungurilor. Această aserţiune se degajă dintr-un paragraf dispus în partea finală nicii lui Alberic de Trois Fontaines, ale cărui informaţii asupra realităţilor din ^alul carpato-balcanic - mijlocite de apartenenţa sa la cinul cistercienilor, avînd ■ ase pînă [m] Ungaria şi Transilvania[245] sînt în multe cazuri nescontat de bogate şi acte pentru un om al bisericii ce activa tocmai lingă Vitry-le-Francois, pe valea Marnei, la sud-est de Reims. în respectivul paragraf, aferent evenimentelor din 1239, dar care cuprinde şi interpolări ulterioare (avem în vedere referirea la misiunea minoritului Pian del Carpine raportată anului 1246), se aminteşte succint despre trimi-icrea unei expediţii împotriva mongolilor sub conducerea „comitelui" Transilvaniei *[Contra Tartaros vero misii comitem Ultrasylvatnim),* care ar fi reuşit chiar să se impună într-o confruntare de lingă Lacul / Mlaştina Mcotid(a)[24n1], străvechea denumire aMării de Azov.

Datele evocate, neconfirmate, din cîtc ştim, de nici o altă sursă narativă sau documentară, trebuie privite desigur cu toată circumspecţia. Faptul că monahul francez nu lasă impresia să fi ştiut că nu exista o demnitate de comite pentru toată *Ultrusylvas* are mai puţină însemnătate. Surprinzătoare ni se pare, însă, în cazul în fauţie decizia curţii arpadicnc de a-şi asuma iniţiativa unei acţiuni belicoase împohva mongolilor, cunoscută fiind postura constant defensivă adoptată atît de ca, cît şi te alte case princiare europene. Totuşi, ipoteza unei întreprinderi războinice transilvănene în regiunile extracarpatice, menite să protejeze capetele de pod implantate de Egalitate în ţinuturile româneşti sau pentru a veni în sprijinul cumanilor lui Kuthen, P°ate fi totuşi aprioric exclusă, dacă ţinem cont de disponibilităţile militare ale §anei şi de ambiţiile sale hegemonice dincolo de hotarele răsăritene. O destaşurare [Or]ţe pînă spre Marea de Azov rămînc însă evident neverosimilă, eventuala acţiune [a] de unul din comiţii transilvăneni limitîndu-sc doar la un perimetru învecinat Regatului arpadian.

a

I» Koszta, *Die Griindimg von Zisterzienserklostern in Ungarn. 1142 - 1270,* în *h,* 23. 1997, p. 65-80. Cf. şi M. **Thalgolt, *Die*** *Zislcrzienser von Kerz.* , Miinchen, 1990. p. 9 şi urm.

iberic, p. 625.

încă de cînd se aflau în estul Europei, mongolii şi-au trimis de mai multe mesageri la curtea regelui ungur pentru a-i **pretinde** supunerea .şi se arătau surprin.- j Bela IV nu găsise cu cale să le dea vreun răspuns. Pretenţiile la hegemonia mon r ' exprimate cu ireverenţiozitate, fuseseră desigur cotate drept lipsite de luciditate | •*' dacă înaintarea lor se desfăşura tumultuos şi implacabil. Dacă primele somaţii n ^ supunere nu invocau probabil dccît revendicarea supremaţiei asupra întregului «n . PHt])i terestru, după primirea in regat a **transfugilor** cumani - consideraţi de drept în s tutea celor care le cuceriseră ţara -, această iniţiativă era cotată drept un act **duşniâ** la adresa mongolilor, o adevărată provocare. în consecinţă, lezaţi de extinde- protecţiei regale asupra turanicilor, şetli mongoli ameninţau **cu** iminente **represalii** to Demersurile ultimative pentru obţinerea capitulării, întreprinse prin etalarea un scenarii nesofisticate, chiar dacă erau **formale şi făţarnice,** reflectau totuşi tendinţe i conformare la anumite norme diplomatice. Intervenţii de aceeaşi natură, menite s" preîntîmpine confruntările sîngeroase, avuseseră loc şi în preajma declanşării ofensivei împotriva Riazanului, Kievului, Bagdadului ctc.

Avizat în repetate rînduri asupra intenţiilor nomazilor asiatici, regele Bela IV în afara deciziei de a-i primi pe cumani, **a** avut răgazul de a iniţia operaţiuni **de** fortificare suplimentară la două cetăţi din **Transilvania** *(u/lra sylvas)* şi de a amplasa palisade la hotare.[248] Pe versanţii apuseni ai Carpaţilor Orientali au fost descoperite mai multe cetăţui cu întărituri din pămînt şi bîrnc, cu vestigii **datînd** din secolul al XHI-lea, fără să se poată însă preciza, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, dacă ele au fost ridicate în preajma invaziei mongole. De asemenea, nu s-a reuşit deocamdată să se încadreze precis din punct de vedere cronologic valurile de pămînt depistate în regiunea respectivă, dar acestea nu este exclus să fi făcut parte din sistemul defensiv al Regatului maghiar, compus din ***indctgines.***[24t>]

Măsurile întreprinse de suveranul arpadian pentru a face faţă confruntării previzibile cu puternicii inamici descinşi din inima Asiei erau cu totul insuficiente. astfel că nu trebuie să surprindă imputările aspre care i se **fac în** corespondenţa Iu[1] Friedrich II cu alte capete încoronate ale epocii, unde este acuzat de pasivitate fi delăsare.[250] în schimb, Bela a tăcut apel la sprijinul unor suverani catolici, **dar aceş»**

Der Bericht des ti". Iulianus. în H. Donie. *ed. cit.,* p. 179. 2

Alberic, p. 625. 4

7 248

[249] Z. Szekely, *Contribuţii Ici problema fortificaţiilor si formelor ele locuire clin* ■"*' ***Transilvaniei,*** în ***Aluta,*** VI1I-IX, 1976-1977. p. 53-64: A.A. **Rusu,** *Arheologia, cronoloff"^ interpretarea istorică a unor cetăţi medievale timpurii din Transilvania de est. Note ct>* ***Crisia,*** XXIV, 1994, p. 43-54. ^ ? p

[230] Matthaei Parisicnsis *Chronica majora.* IV. p. 113: *Historia diplomatica-*■ ■ ' :j 1149-1150. Despre raporturile împăratului german cu ungurii în perioada nW" ^ mongole, cf. S. **Markus,** *Federico II e l'Unghcria.* în .-*l/li c/el Convegno Internazionalv Federiciani,* Palermo, 1952, p. 207-219.

arătat prea puţin receptivi la demersul întreprins. Cele două puteri de la care în *A* firesc s-ar fi putut sconta pe un ajutor substanţial, Papalitatea şi Imperiul, erau absorbite de disputele dintre ele pentru a realiza marele pericol ce plana asupra riei- De altfel, nici raporturile personale dintre Bcla IV şi Friedrich II nu aU 0 perioadă prea fertilă, astfel că împăratul nu avea motive să-şi afişeze icitudinea. Meschinăria ce patrona politica europeană, într-un moment de grea S rnpână pentru creştinătate, este probată de predicârca cruciadei în Ungaria, chiar în •ua invaziei, dar nu împotriva mongolilor, ci a împăratului.

Hoardele mongole au primit dispoziţia de a se pune în mişcare la începutul lui rtje 1241- Principalul corp al armatei, comandat personal de Bătu, ajutat de Sijbodai, a pornit din regiunea halicianâ direct spic pasul Vercckc, denumit în izvoa-.e vremii „Poarta Rusiei". în acelaşi timp, cîtorva corpuri mai mici li s-a încredinţat misiunea efectuării unor acţiuni de învăluire, spre a lovi Regatul arpadian prin puncte diferite din Transilvania. Pentru a duce la bun sfirşil însărcinarea asumată, grupurile respective au trebuit să fie desfăşurate de-a lungul teritoriilor româneşti (fig. 75). Tactica operaţiunilor dispersate avea un dublu rost: împiedicarea concentrării forţelor adversarilor şi, pe de altă parte, facilitarea posibilităţilor de aprovizionare şi jefuire.

Cu toate că Bela s-a preocupat de întărirea fortificaţiilor din trecătorile carpatice dintre Ungaria şi Rusia Halicianâ şi a implantat acolo garnizoane puternice, mongolii au reuşit să le străpungă. Forţarea trecerii prin pasul Vereckc, dotat cu întărituri puternice, constînd din palisadc masive - aşa-numitele *gyepii (indagines* în izvoarele în limba latină) -, a fost pregătită cu cea mai marc grijă. Potrivit relatării lui Thoma de Spalato, corpurile de oaste ale năvălitorilor ar fi fost precedate de 40 000 de oameni dotaţi cu securi pentru a crea spaţii largi de pătrundere prin desişurile pădurilor.[2"1] Respectivii deschizători de drumuri, al căror număr fusese desigur exagerat, proveneau probabil din rîndul ruşilor din Halici-Volînia, obligaţi să se pună la dispoziţia invadatorilor pentru că erau buni cunoscători ai locurilor.

Penetrînd pe teritoriul regatului, mongolii au avansat pînă pe valea Tisei, proc'nd panică la curtea regală. Pe lîngă efectivele de călăreţi mongoli, Bătu dispunea e contingente de cumani, ruşi şi islamici, obligaţi să-1 însoţească în campanie, după "'•a adus în stare de dependenţă. în schimb, suveranul ungur nu a putut să conteze Clt Pe ajutoare extrem de reduse, care nici măcar nu au rămas alături de el pe Jea8a durată a războiului. Este cazul ducelui Friedrich de Austria, care, după o lc'pare efemeră la lupte, a încercat chiar să profite de pe urma stării precare a ulm său. în plus, imediat după forţarea întăriturilor de la păsurile montane, Bela avăzut părăsit, într-un moment foarte critic, de cei 40 000 de războinici cumani,

---

i T *nomas Archidiaconus, p. 154.

refugiaţi de curînd din Deşt-i Kipcak, care nu au iertat ungurilor asasin», conducătorului lor, hanul Kuthen. [x]

La 11 aprilie 1241 cei doi redutabili adversari s-au înfruntat la Mohi apropierea confluenţei rîului Sajo cu Tisa. Manevrele abile şi forţa de şoc a ' au pus în derută armata ungară, care a suferit o **înfnngcre** zdrobitoare, **lăsînd** pe c-pul de luptă cîteva zeci de mii de morţi, între aceştia numărîndu-se doi arhicpj trei episcopi şi numeroşi nobili.

Regele a reuşit **să** se salveze cu mare dificultate şi s-a refugiat la **duc** Austriei, care 1-a sechestrat un timp, silindu-l să-i predea o parte din tezaur şi ■ promită cedarea a trei ţinuturi de lîngă **graniţă.** Alţi transfugi unguri, care îşi -j, salvarea din mîinilc mongolilor, au **fost, de** asemenea, jefuiţi de austrieci, ceea **ce** declanşat înfruntări militare în zona de **hotar."** Încercarea **cu totul** nedemnă de ■ profita de situaţia precară a vecinilor îşi arc explicaţia în raporturile tensionate ale Austriei cu Ungaria din perioada anterioară, cînd s-au înregistrat, de altfel - în 1233 » 1235 -, chiar ciocniri armate între cele două state/" **încă** din momentul cînd a ajuns la curtea lui Friedrich II al Austriei, Bela 1-a trimis pe episcopul de Văc la împărat şi || papă pentru a le pretinde ajutoare."[y>] După eliberare regele s-a stabilit temporar la Zagreb, de unde făcea eforturi spre a-şi reorganiza teritoriile neafectate de invazie din dreapta Dunării.

în vreme ce ostile lui Batu-han forţau căile de acces spre Ungaria şi se străduiau să-şi focalizeze loviturile spre inima regatului, **alte** contingente mongole se manifestau cu energia specifică **în** vecinătatea hotarelor sale estice şi sud-estiee, prilej cu care au intrat în coliziune şi cu românii. Ncdispunînd de formaţiuni statale consolidate, de structuri militare rutinate şi de reţele de **fortificaţii** corespunzătoare, aceştia nu erau în măsură să le opună **o** rezistenţă eficientă. Urme **ale** trecerii mongolilor din Halici-Volînia spre Moldova au fost înregistrate în nordul Bucovinei, unde, în mai multe aşezări întărite cu şanţuri, valuri de pămînt şi palisade din bîrne, s-au depistat **restufl** de ardere şi **distrugere,** datate cu puţin timp înainte de mijlocul secolului al XHI-lca.

---

[252] Rogerius. p.35-36. 74-75.

[253] ***Ibidem,*** p. 43-44, 83-84. Ci", şi *Contimiatio Garstcnsis,* ed. W. Wattcnbach, în W° ' *S,* IX. ed. G.H. **Pertz,** Ilannoverae. 1851, p. 597.

[254] Rogerius. p. 44-45. 84-85.

[255] *Continuatio Mellicensis,* ed. W. Waltenbach, în /l/G'//, *S,* IX. p. 508. .

Chronica Regia Colonicnsis (Annalcs maximi Co/onicnses), ed. *O.* "' '.,(-(-***Scriptorex*** *rerum Gennanicarum in itsum scholarum C.x Monumeniis Germaniae* "'s ^ *recusi,* [18,] Hannoverae, 1880. p. 280-281: Rogerius. p. 44. 84: *Annalcs Sandi PanMŢ Colonlemis,* ed. H. Cardauns. în *MGH. S.* XXII, ed. G.II. Perl/. Hannoverae. 1872. P- [535'] ,j [17] B.O. Timoscuk, *Pivnicna Bukovina - zemlja sUiv'jtins'ka,* Ujgorod. 196A "• ^ urm.: I.P. Rusanova, B.A. Timoscuk, *Drevnemsskoe Podnestrov'e,* Ujgorocl. 1981 - P" ^ urm. Dintre cetăluile **din** Bucovina septentrională devastate de mongoli, unde i[eCt]

Un grup viguros al nomazilor, aliat sub comanda lui Kadan şi Buri, a străbătut ■dul Moldovei, iar după traversarea Carpaţilor Orientali a ajuns pe valea Someşului ■c pînă la Rodna, importantă aşezare minieră, locuită în majoritate de către saşi. tru a-i deruta pe apărători, mongolii au simulat renunţarea la atac, dar au revenit ■ surprindere şi au cucerit fără dificultate localitatea la sfîrşitul lunii martie 1241. /('marea retragerii şi replierile inopinate intrau în arsenalul obişnuit al tacticii lor de tâ dovedindu-se foarte adesea eficiente. **Profitînd** de luarea în stăpînirc a oraşului, • au consirîns 600 de saşi bine înarmaţi să li se alăture în expediţia spre vest şi tndată să le servească drept călăuze[2"'1], după ce a măcelărit vreo 4 000 de **locuitori.** Pe 2 aprilie cădea în mîinile mongolilor un alt oraş transilvănean cu populaţie săsească ponderentă, **ţ3i$_s$triţa** (Nosen), unde ar fi pierit peste 6 000 de oameni.

într-o însemnare pe o filă albă a unui manuscris de la mănăstirea Echternaeh din Luxemburg, păstrat la Paris, care conţinea informaţiile meţionatc mai sus, se mai relevă că, după exact două zile, ar fi fost ocupat satul Kiimclburch (Kokclburg) - greu de identificat -, unde numărul victimelor umane s-ar *i* ridicat la 30 000, ceea ce este evident o exagerare sau o confuzie, pentru că o populaţie atît de numeroasă era atunci de neconceput nu numai pentru un sat, ci chiar pentru un oraş transilvănean. Aceluiaşi detaşament mongol i se datorează desigur şi cucerirea Clujului.[2""] înainte de a face joncţiunea cu trupele dirijate de Bătu, Kadan s-a remarcat prin cucerirea cetăţii Oradea, făcînd breşe în ziduri cu ajutorul maşinilor de catapultat pietre. Măcelul ce a urmat nu a ţinut cont nici de sexul şi nici de vîrsta locuitorilor."[61]

în subordinca lui Kadan este de presupus că se afla şi detaşamentul care a încercat să pătrundă spre Transilvania pe valea Bistriţei, distrugînd aşezarea întărită de laBîtca Doamnei-Piatra Neamţ - amplasată pe o poziţie dominantă -, cu menirea de a asigura supravegherea trecerii dc-a lungul rîului. Dat fiind că stratul de locuire medievală din această ectăţuie nu conţine materiale arheologice posterioare primei jumătăţi a secolului al XHI-lea, cu siguranţă că ca a fost părăsită de apărătorii săi la

---

[re]Pnns săpături arheologice deosebit de fructuoase, se remarcă cea de la Ccrnauca • ornivka, raionul Suliţa Nouă, reg. Cernăuţi. Ucraina), de pe pîrăul Moscali, afluent de pe o» mitului. Cercetările melodice au constatat incendierea violentă atît a locuinţelor, cît şi a [lc]aţiilor masive din bîrne. Numeroasele unelte, obiecte de uz comun, de podoabă şi de > nne, piese de harnaşamenl etc, descoperite în stratul de arsură, fac dovada părăsirii [m]Pestive a aşezării. Cf. I. P. Voznyj. *Cornivs'ka feudal'na ukriplena sadibu X1I-X1II st.,* [nău]ţi, 1998

^Kogenus, p.33, 72. Cf. şi Rashid al-Din. *The Successors...,* p.70.

(ÎW ' [An]*»ales Frisacenses,* ed. L. Weiland, în *MGH. S.* XXIV, llannovcrae, 1879, p. 65 *f* 'aEchtcrnach).

[R°]genus, p.45-46, 85-86.

venirea mongolilor. Rămăşiţele palisadei arse şi bogatele descoperiri de arme şj ^ obiecte abandonate vorbesc despre sfirşitul violent al întăriturii.[2"2]

Un alt grup a traversat longitudinal Moldova, probabil dc-a lungul **Prutul*** a Şiretului, avînd drept primă **ţintă** Episcopia cumanilor, situată în zona curh Carpaţilor. Potrivit relatărilor lui Rogerius, în fruntea Iui s-ar fi aflat un ■> ^ Bochetor, prezentat drept una din căpeteniile cele mai de vază din „statul major" ■ i Batu-han. Cu siguranţă că, la fel ca şi în alte cazuri, numele său fusese **înrea** greşit, reprezentînd desigur o deformare fie de la termenul ***ba'atur*** - ce desem demnitate din ierarhia militară nomadă, avînd semnificaţia primară de cr >! „viteaz" -, fie de la un antroponim (eventual de la Bocck, fiul lui Tului, sau d Bărkăcar, fiul lui Jochi şi frate cu Bătu). După trecerea Şiretului, Bochetor a înv oastea ce i-a ieşit în întîmpinarc şi a ocupat întreaga „ţară a episcopului **cumanilor"*** între cei ce l-au înfruntat se numărau desigur şi românii, care, după cum se sti constituiau populaţia majoritară din cuprinsul eparhiei. o

în momentul traversării sale de ostile mongole, spaţiul est-carpatic dispunea de o reţea demografică destul de rarefiată, în special în jumătatea sa meridionalii datorită în primul rînd prezenţei inconfortabilc de lungă durată a triburilor turanice care determinaseră un adevărat exod al localnicilor, fapt evidenţiat de cercetările arheologice întreprinse în ultimul deceniu. Cu toate acestea, anumite surse narative indică existenţa unor formaţiuni politice româneşti~(>", care desigur că nu erau suficient de consolidate şi de viguroase pentru a reuşi să opună o rezistenţă cît de cît eficientă deplasărilor coloanelor mongole.

Date importante despre invazia din ţinuturile carpato-dunărene sînt consemnate în cronica lui Răsid od-Din (1247-1318), bazată pe surse informative extrem de revelatoare. în lucrarea autorului persan se arată că un corp comandat de Bocek. „trecînd pe drumul Kara-Ulagh-ilor prin munţii de acolo, a învins acele popoare Ulagh", iar ulterior a ajuns la hotarele lui Mislav, împotriva căruia a repurtat un nou succes.[265] Sub denumirea de Kara-Ulagh sînt desemnaţi „vlahii negri", care locuiau m afara arcului carpatic, în timp ce aşa-numiţii Ulagh (= vlahi) par a se fi localizat w arealul subcarpatic al Ţării Româneşti ori eventual în sudul Transilvaniei. în ceea

---

[262] V. Spinei, *Contribuţii la istoria spaţiului est-carpatic din secolul al Xl-Iea P1 invazia mongolă din 1241,* în *Memoria Antiquitatis,* **VI-VIII,** 1974-1976, p. 145-148.

[2fil] Rogerius, p.33, 72.

[2M] Şt. Ştefanescu, *Organizarea statală pe teritoriul României în evul mediu timp Revista muzeelor şi monumentelor,* XVII. 1980. 4-5. p. 86-87; Gh. Postică. *Civili^'0 românească din Moldova,* Chişinău. 1995, p. 64-77; V. Spinei. *Incipient Fornis °J* [1] *^ Organisation **with** the Romanians East **ofthe** Carpathians,* în *Transylvanian Revieu'-* 2, p. 44-54.

[26>] Rashid al-Din, *The Successors...,* p.70; Tiesenliausen, II, p.38; '*■ *L 'invasion...,* p.103.

<te pe Mislav, acesta era probabil căpătenia unei formaţiuni politice locale. Spre ebii'[c] de alţi exegeţi ai textului lui Răsid od-Din, D. Mishin consideră plauzibil ca Miă Lâw să nu fie un antroponim, ci un etnonim (Namîs Lâr), care i-ar fi *nemţi* (saşi)."[66]

}n zona centrală şi de vest a Ţării Româneşti se constituiscră cîteva nuclee le dintre care unele se plasau pe traseul urmat de hoardele mongole în avansarea ore Regatul arpadian. Diploma ioaniţilor din 1247 menţiona cnezatele lui Ioan şi şi voievodatul lui Litovoi în Oltenia şi un alt voievodat, al lui Seneslau, la est Olt aflate în stare de vasalitate faţă de Coroana ungară, într-un grad mai mic sau tnarc de dependenţă.*' Aceste formaţiuni politice existau **fără** îndoială încă inte de marea invazie mongolă, căci ar fi fost desigur imposibil ca în numai cinci ■ de la retragerea hoardelor invadatoare, care produseseră, ca peste tot, mari distru-

■ ;.j bulversări, să se fi creat condiţii pentru înjghebarea unor forme superioare de

' ganizare. Nercalizabilă ar fi fost, de asemenea, şi o extindere a autorităţii Ungariei la sud de culmile carpatice într-un răstimp cind forţele sale erau sleite. Prezenţa la mijlocul secolului al XlII-lca, în zona subcarpatică a Munteniei, a nucleelor statale mcipiente este sugerată, între altele, de descoperirile foarte relevante de la Curtea de Argeş, de pe rîul omonim,"[6]" şi Cetăţeni, de pe valea Dîmboviţei.[269] Formaţiunile de acest fel nu au putut desigur stăvili înaintarea mongolilor, ci, cel mult, au **temporizat-o** prin diverse acţiuni de hărţuire, la adăpostul arealurilor deluroase şi împădurite. Faptul că teritoriul Ţării Româneşti a fost afectat de invazie rezultă şi dintr-un act din noiembrie 1250, în care se precizează că armatele mongole ar fi trecut spre Ungaria printr-un ţinut din „vecinătatea cumanilor de dincolo de Dunăre şi a bulgarilor" *(in wnfinio Cumannrum ullra Danubiiim el Bitlgarorum).'*

După ce au distrus Episcopia cumanilor, mongolii s-au îndreptat spre Ţara B'rsei, unde au ajuns la sfîrşitul lunii martie. Tentativa voievodului Transilvaniei de a f stopa înaintarea nu a avut sorţi de izbîndă, armata sa fiind înfrîntă, iar conducătorul

---

D. Mishin, *Information on the l'/achs in Medieval Islamic Literature (Arabic and* erj/a»),în *Romanian Civilization. VI,* 1997. 2. p. 41. 45-47.

" *DRH, B,* I, ed. P.P. Panaitescu şi *D.* Mioc. 1966. nr.l. Cf. şi Şt. Ştefănescu, *Ţara ""cascade la Basarab / „întemeietorul"pînă la Mihui Viteazul,* Bucureşti, 1970, p.24-26:

'/2JJ *^omal1" dm Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241* jj. ' *P"ă la consolidarea domniei a toată Ţara Românească. Războiul victorios purtat la* Mo' *Potl'iva cotropirii ungare,* în *Constituirea statelor feudale româneşti,* rod. coord. N. '"'> Bucureşti, 1980. p. 41 şi urm.: Ş. Papacoslca. *Românii...,* p.138-141.

N. Constantinescu, *Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Ţării* -"•Bucureşti, 1984.

Il97 Chiţescu, *Cercetări arheologice la Cetăţeni, jud. Argeş,* în *Cercetări arheologice,* ^"0-173.

• Hurmuzaki, 1, p. 261. Cf. şi nota 313.

ei **omorît.** Traversarea lanţului montan s-a tăcut foarte probabil prin pasul Oi tu? mai facilă cale de legătură dintre Moldova şi Transilvania în **evul** mediu.

ce deducem din împrejurarea **că,** imediat după invazie, **faţă** de care se dovo<r ineficiente, cele două populaţii, ce locuiau în aşa-numitcle „Păduri" ***(Silvae),*** nj$_s$ ii d f i f il l

Apărarea trecătorilor carpatice fusese încredinţată românilor şi **secuilor** s investite cu misiunea de a fortifica păsurile montane de la graniţă, spre a opri tualele penetraţii ulterioare ale mongolilor. Aceste date sînt înfăţişate **într-un** cvasiidentic în mai multe cronici, întocmite la cîtcva decenii după consumarea fam relatate, a căror sursă de inspiraţie - evident comună - nu am reuşit din păcate .«■" determinăm. **Informaţia** iniţială provenea probabil **din** mediul transilvănean, pentru redarea numelui românilor prin *O/aci* este conformă fonetismului maghiar, dar daiar ei în cronicile care o colportează nu este cea corectă.

Pînă în prezent un interes foarte limitat în literatura de specialitate aferent" problemei în dezbatere a fost suscitat de *Analele* **dominicanului** italian Tholomeus Ptolomaeus (1236 - 1326/1327), originar **din** Lucea, care au cunoscut **o** primă redactare prin 1303-1308, pentru a fi definitivate în perioada imediat ulterioară. într-un paragraf dedicat evenimentelor din anul 1230 este inserat pasajul despre lucrările de fortificaţie realizate de *Olleraci* (într-un alt manuscris B - s-a transcris **o** formă mai corectă: *OII'aci)* şi *Siculi,*[212] cel dintîi etnonim **nominali zînd** evident pe ***Olaei Blaci.*** în acelaşi context autorul din Lucea pretindea - desigur eronat - că prin *Silnic* ungurii ar fi desemnat *mnnies* ***Riffei,*** pe care *Tartari* i-ar ti traversat în timpul campaniei.[27"1] în acest caz este posibil să se fi operat eliziunea primei părţi a toponimului *Ultra Si/vas* **(^Transilvania).** Apelînd la izvoare diferite, necolaţionatc în chip satisfăcător, Tholomeus se referă - fără îndoială involuntar - la marea invazie mongolă asupra Regatului ungar şi în alte segmente din *Anale,* încadrîndu-le, tot greşit, în 1222[274]şi 1240[275].

într-o altă lucrare a cronicarului din Toscana, dedicată istorici bisericii **di** cele mai vechi timpuri pînă în anul 1312, concepută în perioada 1313-1317, **există,*** asemenea, un paragraf aferent invaziei mongolilor în **Europa,** datată şi de această da' necorespunzător - în 1231 -, în care se **vorbeşte** despre forţarea **de** către năvălitor[1'] munţilor ***Riphei,*** numiţi de unguri „Păduri" ***(Sylvae).*** După devastarea Ungai[|CI]

---

[271] *Annales Frisacenses,* p.65 (Notiţa de la **Echtcmach).**

[272] Tholomeus von Lucea. *Die Annales.* ed. a 2-a B. **Schmeidler,** în *MGH. S[cr]" ren/m Germanicamm,* NS. VII, Berlin. 1955. p. 117: *post* ***quorvm*** *recessum gentes p°P ^ Pannonie, qui prope dictas inhabitanl Si/vas, Olleraci* ***videlicet*** *el Siculi, adhihueru*" ut ulierius ad nos transire nan possini,*

[271] *Ibidem.*

[274] ***Ibidem, p. Ud.*** [cf]jt

[273] *Ibidem,* p. 124. Pentru **biografia** şi opera lui **Tholomeus/Ptolomaeus** clin Luc ■ Kriiger, *Des Ptolomâus Lucensis Leben unei Werke.* **Ofittingen,** 1874.

.oOiei, comunităţile din *Paimonia* care populau „Pădurile* s-ar fi preocupat de hiderea păsurilor, pentru a nu mai putea 11 străbătute ulterior de duşmani.[2 h] ealizînd nici în acest caz că se raporta la evenimente identice, Tholomcus face fr-jri la năvălirea mongolilor şi în paragraful în care furnizează date despre anul TIO unde, de asemenea, evocă cum mongolii au traversat munţii ***Riphei - qui r','dunt Asiain majoram ah Europa*** - şi *Sylvae* de la hotarele Ungariei, pentru a se **ja** apoi la jefuirea întregului regat."[77] După cum se observă, istoria ecleziastică a nlinicanului italian redă în mod identic esenţa faptelor expuse şi în *Anale,* **omiţînd** , r nominalizarea populaţiilor care au avut un aport la „închiderea" **trecătorilor** montane.

Carenţe de aceeaşi natură apar şi în cronica vcncţianului Marino Sanudo zis Torsello, redactată la mijlocul primei jumătăţi a secolului al XlV-lca, care, fără să conştientizeze eroarea, plasa datele asupra marii invazii din Ungaria în trei momente diferite: 1222, 1230 şi 1241.[27fi] în compartimentul dedicat anului 1230 el include şi amănuntele despre *Olaci* şi *Siculi.* într-o lucrare elaborată spre **sfîrşitul** primei jumătăţi a secolului al XlV-lca de minoritul Paulinus. un concitadin contemporan **cu** Marino Sanudo, informaţiile despre români şi secui sînt datate în 123 l~s", cu toate că o enumerare a ţărilor europene devastate de mongoli este raportată şi anului 1243.[2M] în schimb, în cronica mănăstirii Saint Bcrtin, întocmită în a doua jumătate a secolului al XlV-lea de Jehan Le Long (Ioanncs Longus) din Ypres, evenimentele avîndu-i în prim plan pe *Olaci* şi *Siculi* sînt atribuite anului 1233.~[s2]

Ptolomaci Lucensis *Historia ecclesiastica. A Nativitate Christi usque ud Annum circiter MCCCXII,* în *Rerum Italicarum Scriplorcs.* cil. L.A. Muratonus. XI, Mediolani. 1727. c«l- 1137: *Post qiioruin recesxuin gentes populiqiie Paimoniac, qui prope clictas inhabitabanr* ■M'/vo.ţ, *adhibuenmt curam, passus ita clcnulentes, ut ulleriiis transire non possent.*

Ibidem, col. 1132.

Marinus Sanulus dictus Torsellus. *Liber sccretonim fidelium Cruciş super Terme wnctae recuperatione et conservationc \Gesla Dci per Francos.* II. ed. I. Bongarsius], Hanoviae, 1611, p. 210. 214, 217.

279

Ibidem, p. 214: *post quonim recessum gentes Pannoniac, qui prope dictas inhahitanf* as*< Olaci videiicet et Siculi. passus clausenmt, ut amplius transire nequeant.*

Paulinus von Venedig, *Bruchstiicke uns cler Weltchronik (I. Recension).* cd. W. nii, 1 *(Texte zur Kulturgeschichte des Mitielalters,* cd. F. Schncider, 3). Roma. 1927. V/., ' ^°'v' *quonim recessum gentes Panonie, qui prope dictas inhabilahafnjt silvas, Olaci* e*> Siculi, passus c/auserunt, ut amplius transire non possint.*

Ibidem, p. 31.

1332. ^''^' ^'om^os- *t'alalogus fonlium historiae Himgaricae.* II. Budapesta. 1937. p. l'e'i/7 °v' c*Illonim recessum gentes Pannonic Olaci ct Siculi, qui prope i/las Zipheos montey* io» * ''Ur*>gariae inhabitant, passus illos sic clauscruni, ut amplius Tartari per cos transire*

Din toate cele patru texte din secolul al XlV-lca. enumerate mai sus, rezult") în accepţiunea autorilor acestora „Pădurile" *(Si/vae)* locuite de români şi secui n*

fi

fost identice cu *Montes Riphei,* denumire redată de fiecare dintre ei într-o **mani** proprie: ***Riffei*** la Tholomeus din Lucea, *Riphei* la Marino Sanudo, *Rifei* la **Paulinus** r Veneţia şi *Ziphei* la Jchan Le Long. Acest **oronim,** menţionat pentru prima dată î de către Alkman (cea. 650-600 î. I. Ch.) si apoi de numeroşi alţi literaţi, geografi cronicari din epoca clasică, avea o locali/arc nebuloasă, fluctuantă, fiind plasat H regulă în nordul Europei, pe teritoriul hiperborcenilor, sau în estul continentului • regiunile sciţilor şi **sarmaţilor.** Cu toate că un geograf riguros de talia lui Strah categorisise la începutul secolului I d. 1. Ch. pe cei ce vorbeau despre *Ripaia* ***oro*** despre hiperboreeni drept „mitomani","' termenul a continuat să rămînă în uz. Paulu Orosius, spre exemplu, a cărui operă s-a bucurat de mult prestigiu în întrcsul o mediu, fixa hotarele răsăritene ale Europei la munţii Riphei, fluviul Tanais (= Don)sj lacul Meotic.[2*5] în cazul aliat aici în dezbatere, prin denumirea arhaizantă de Munţii Riphei se avea în vedere fără nici o îndoială lanţul răsăritean al Carpaţilor, pe caic regalitatea maghiară îl apăra cu ajutorul românilor şi secuilor din [Ultra] Silvas.

Nu este exclus ca la operaţiunile din 1239, de ridicare a palisadelor în zona montană est-transilvană, menţionate mai sus[2s"], o anumită contribuţie să fi avut, tic asemenea, românii şi secuii. Aceştia din urmă alcătuiau un element militar redutabil. între altele ei însoţindu-1 în 1217 - 1218 pe regele Andrei II în cruciada de la Locurile Sfinte[21*7], care, chiar dacă nu fusese deloc fructuoasă - cum pretind cronicile latino-maghiare -, constituise, tară îndoială, o experienţă foarte utilă.

O dată depăşit obstacolul palisadelor şi cel reprezentat de armatele voievodului Transilvaniei în Ţara Bîrsei, detaşamentele mongole nu au mai avut de întîmpinat oprelişti majore în pătrunderea lor spre vest, realizată desigur de-a lungul van Oltului. La 11 aprilie 1241 acestea ocupau şi devastau Sibiul, continuînd apoi înaintarea spre Ungaria.[2sx]

Reunirea armatelor care acţionaseră în Polonia, Moravia, Moldova, T[aM] Românească şi Transilvania cu acelea de sub comanda directă a lui Bătu (fig- '-[1]"

Kiessling, *Ripaia ore,* în **Paulys** *Real-Encyclopâclie cler classist Allertvmswissenschaft,* NB G. **Wissowa, ud.** W. Kroll şi K. Wittc, I A1. **Stuttgart. 191**^-846-916.

[2U] **Strabonius *Geographica,*** cel. A. Mcineke. II. Lipsiac, 1853. p. 405; *Gâographie,* trad. A. Tardicu, II. ed. a 2-a. Paris, 1894. p. 12.

[5] Orosius, *Istorii împotriva paginilor in şapte cărţi.* în ***FHDR,* II, p. 1**88-18".

[2X6] Ci", nota 248.

[X7] Simonis de **Kcza *Gesta Hungaruruui,* ed.** Al. Domanovs/ky, în *SRH.* I. P- ■

[2SS] ***Annales Frisacenses,* p.65** (Notiţa **de** la **Cchtcrnach);** *Cronica S. Petri moderna,* ed. O. **Holder-Egger, în *Scriptores*** *rerum Germanicarum in iisvni s Momimentis Germaniae* ***hislorici*** *separalim edili.* **[42.] I laruioverae et Lipsiae, 1**899- ?■

olidat şi niai mult poziţiile mongole în provinciile maghiare de la est de Dunăre , după cucerirea principalelor oraşe şi cetăţi, s-a trecut la împărţirea terenurilor căpeteniile **nomazilor[2"9], fapt** ce releva intenţia indubitabilă de a le lua în - *nire nemijlocită. Ungurii au reuşit un timp să protejeze cu succes linia Dunării, ■ *aAă* cînd s-au luat măsuri suplimentare de fortificare a centrelor urbane dlin , nta fluviului. Raidurile mongolilor nu au putut fi totuşi stăvilite, astfel că ci au . nat Buda şi au asediat Esztergomul (Strigoniu) - reşedinţă regală şi sediu heoiscopal -, unde localnicii beneficiau de ajutorul unor contingente de francezi şi barzi- După o rezistenţă temerară, oraşul a trebuit să fie abandonat în mîinilc -manilor, care nu au izbutit însă să pătrundă în citadelă, apărată de o garnizoană comandată de spaniolul Siineon.[2"0]

Buda şi Pesta au suferit însă masive distrugeri, înregistrate pe alocuri **de arăturile** arheologice întreprinse în decursul ultimelor decenii.[2"] în încercarea de a se salva de măcel, un marc număr de locuitori s-a adăpostit în mănăstirea dominicană di in Pesta, sperînd într-un ajutor divin, care s-a dovedit iluzoriu. în mod cinic mongolii an incendiat lăcaşul şi, potrivit unui izvor contemporan, 10 000 de oameni ar fi pierit îm flăcări.[292] Cifra este desigur hiperbolizatâ, pentru că era practic imposibi I ca un edificiu bisericesc să fi avut atunci capacitatea de a adăposti un număr atît de mare *de* enoriaşi.

Dacă vestea ravagiilor provocate de invaziile din Bulgaria de pe Volga., Cumania şi Rusia fusese recepţionată în Occident cu destulă detaşare - ca un lucru plin de gravitate, dar fără posibile repercusiuni -, ecoul dezastrelor de la Liegnitz şi de pe* rîul Sajo şi a cortegiului de urmări funeste abătute asupra Poloniei, Moraviei şi, în special, a Ungariei a produs o vie emoţie. Curia şi rezidenţele regale şi princiare au fost şocate de violenţa ncmaiîntîlnită cu care hoardele asiatice s-au revărsat asupra teritoriilor creştine din jumătatea răsăriteană a continentului, fiind vădit alarmate că **valul** pustiitor va continua să înainteze implacabil. între altele, teama de proliferarea conflagraţiei a generat perturbări serioase în schimburile comerciale pînă în nordul Europei.[2B]

[2%] Rogerius. p.42, 82. ■

Ibidem, p.54, 94.

„2 *-• Gerevich, *The Aii of Buda and Pesi in the Middlc Agcs,* Budapesta, 1971, *passim.*

[&3] Thomas Archidiaconus. p. 167.

A. Bezzola. *Die Mongolen..., passim:* C'h.W. Connell, *Western View.s of the ®~134O* (A Ihcsis submiltcd to the Graduale Sehool ol" Rutgcrs Universily, New [NeW] [Jei"sc]y- [1969])- [Ann] Arbor. Michigan, 1977. p.75 [p73] şi urm.: F. Schmieder, şi urm.

Fig. 75. Harta principalelor trasee ale marii invazii mongole **din** Regatul ungar şi **„ţara rea"* învecinate** (1241 - 1242).

Pupă ce mongolii au îngenuncheat o mare parte a Ungariei şi au ajuns pînă la -rea Mijlocie, s-a răspîndit zvonul că ci intenţionează să ocupe curînd întreaga ' anie şi Franţa[294], îngrijorarea extinzîndu-sc pînă la hotarele Brabantului şi ale *Jrci*[295]- Pe lîngă informaţiile reale despre devastările comise, contemporanii rtau adesea tot felul de ştiri elucubrante, cum sînt, de exemplu, cele despre • sa antropofagie şi bcstialismul mongolilor.[2'"] Totodată, apăreau uneori şi erori î[1] |untare, precum cea în legătură cu omorîrca în luptă a lui Hcinrich, fiul împăra- i ■ Friedrich II[2'7], confundat indubitabil cu ducele silezian omonim, căzut eroic pe • nul de bătaie de la Wahlstatt de lîngă Liegnitz.

Apelurile disperate ale lui Bela la ajutorul Scaunului apostolic şi al principilor stini au avut totuşi în general puţine urmări pozitive, regele primind în schimb din •lua aprecieri compătimitoare, sfaturi, încurajări şi promisiuni. De o anumită ptivitate a jat dovadă împăratul Friedrich II de Hohcnstaufen (1212-1250), care a năşit un bun prilej de a încerca să concentreze în jurul său pe suveranii din lumea romano-catolică, în perspectiva iminenţei pericolului mongol, cu scopul de a-şi întări nrestigiul parţial eclipsat din cauza diferendului prelungit cu papa Grigore IX (1227-1241).

Diverse disfuncţionalităţi în organizarea ripostei împotriva ofensivei mongolilor au decurs din natura raporturilor dintre Papalitate şi Imperiu. Cu toate eforturile depuse pentru organizarea unei noi cruciade spre Locurile Sfinte, suveranul romano-gerraan fusese excomunicat în 1227, iar în anii următori Curia s-a străduit cu obstinaţie să alinieze principalele regate occidentale într-o amplă întreprindere războinică menită să-i smulgă atributele puterii purtătorului coroanei imperiale. Poziţia acestuia pe plan intern şi extern era însă destul de stabilă, astfel că reiterarea unui moment Canossanu avea atunci şanse de realizare.[2)S] Conflictul a cunoscut un nou moment de [Vir]f în 1239, pentru ca, în toamna anului următor, papa să lanseze o invitaţie suvera-[n or] Şi înalţilor prelaţi romano-catolici şi reprezentanţilor oraşelor nord-italiene pentru "conciliu la Roma, preconizat a avea loc începînd de la 31 martie 1241. înverşuna Scaunului apostolic ignora faptul că uriaşe forţe mongole se puseseră în mişcare [e] centrul Europei, după ce izbutiseră succese fulminante în estul continentului.

2%

i«o„ R-icheri *Gesta Sononiensis ecclesiae,* cel. (i. W'ailz, în *MCiH. S.* XXV, Hannoverae, [I88]°.P.31[0]

2% [u'n'] Ninovcnsis *Chronicon,* cel. O. 1 lolder-Lgger. în *ibidem,* p. 543. Ha[n]„ [Ex] *Annalibus S. Medardi Siiessionensibiis,* cil. (î. Waitz, în *MGH, S,* XXVI.

iW [ExA]*nnalibus Wigorniensibus ei Tcokesburiensihus.* ed. R. Pauli. în *MGH, S,* XXVII. [V^e']1885, p. 468.'

°rd ^-[u]rtis van Clcve. *The Emperor Frederick II of Hohenstcnifen, Immutator Mwidi,* [16]4-i[7Q] [72]> p. 194-201; D. Abulalîa. *Frederick II: a medieval emperor.* Londra. 1988. p.

Proiectul de conciliu a fost în cele **din** urmă zădărnicit datorită ajutorului prin-.- împărat de la flota pisană şi siciliana, care la 3 mai 1241 a capturat în apr Or)- coastelor Toscanei un însemnat lot de cardinali ce se îndreptau spre Roma m i ^ plănuia mai de mult o nouă anatemizare a lui Fricdrich II[2W], suveranul gratific elogii în *Divina Comedie* a lui Dante *{Infernul,* XII, 75). ' ^

Degajat pentru moment de presiunile lui **Grigore** IX, care, de altfel, avea dea curînd obştescul sfîrşit, împăratul 1-a **determinat** pe fiul său, regele Konrad **iv** ~?' plece în sprijinul ungurilor, dar acesta, constatînd o stagnare temporară a luptelor i lungul axului dunărean, a revenit în propria ţară fără să perturbe poziţiile mongole i stînga fluviului. Situaţia din Regatul arpadian rămînca extrem de critică, astfel & este cu totul surprinzătoare notiţa mai mult dccît pesimistă, cu iz de epitaf, inserat" un analist bavarez contemporan, Hcrmann (1200 - 1275), călugăr la mănăstirea de I Niederaltaich (situată la nordul Dunării, între Staubing şi Passau), în relatarea conc • ce o face evenimentelor din anul 1241: **„în** acest an, regatul Ungariei, după o existent' de 350 de ani, a fost nimicit de neamul tătarilor" ***(Hoc** antio **regnwn** Ungarie, quod 350 **comis** duravit, a Tarlarorum gente destniihtr)*[M)]

Fiind conştienţi că prestigiul suveranului avea efect revigorator pentru forţele oponente, mongolii au expediat împotriva lui Bela IV o puternică armată, cu misiunea expresă de a-1 captura. în fruntea sa se afla Kadan - fiul marelui han Ogodai -, unul din strategii de elită din subordinea lui Bătu. întrucît nu dispunea de efective capabile să-i asigure protecţia, regele a fugit din Croaţia pe coastele Dalmaţiei, refugiindu-sc succesiv în mai multe cetăţi din insulele de lingă coastele Adriaticii, unde a aşteptatei! înfrigurare pînă la îndepărtarea pericolului. Din motive de siguranţă, soţia sa - Măria Laskaris, fiica împăratului Thcodor I de la Niceca, - şi prinţul moştenitor, Ştefan, pe atunci minor, fuseseră trimişi, de asemenea, în Dalmaţia, unde şi-au găsit adăpost în cetatea de la Klis (Clissa) de lîngă Spalato (Split).'"' **Eşuînd** în încercarea de a-1 prinde pe Bela, întrucît nu dispuneau de flotă, detaşamentele mongole s-au răspîndit dupn pradă în regiunile vest-balcanicc. Cel mai mult au avut de suferit Croaţia şi Dalmaţia- unde armatele lui Kadan au staţionat la sfirşitul iernii şi începutul primăverii anuw[1] 1242.[3"2] Cu toate eforturile depuse, ele nu au reuşit să cucerească puternicile cetăţi

---

[:w] B. Roberg, *Der Kunzilsversuch von 1241,* în ***Annuarhim** Ilistoriae Conci/io[1'"1"']* **1992,2, p. 286-319.**

[:'"'] Hermanni Altahcnsis *Annales.* **ed.** Ph. **Jaflc.** în *MGH. S,* XVII. Hannovciac ^ p.394. Cf. şi *Annales Osterhovenses,* cel. **V. Waltenbach,** în *ihidem,* p. 545. I Andrcae Danduli *Chronica per extensum clescripla ua. 46 - 1280 ci.* t~< Pastorcllo, în *Rerum **Italicanim** Seriptores.* NH. XII, **Bologna.** 1938, p. 299.

[12] T. Smiciklas. *Poviest Hrvalska,* 1. *Otl najstarijih vremena do godine 15-0,* -^j 1882, p. 347-349; G. **Strakosch-Grassmann.** *Der Einfall...* . p. 160-170; F. Sisic. '"^ *povijesti **hrvatskaga** naroda od najstarijih dana do godine 1873.* Zagreb, 1916. p- 9"" paJ-i.s. Voinovitch, *Histoire de Dalmaţia,* I, *Des origines au marche infame (1409).* ed. a [2]

•riiţ; Spalato şi Ragusa (Dubrovnik), " dovcdindu-sc încă o dată că în faţa ofensivei 0|e singurele în măsură să opună cu succes rezistenţă râmîncau centrele forti- într-o vreme eînd înfruntările în cîmp deschis s-au vădit invariabil a fi repre- t experienţe dezastruoase pentru toţi adversarii clin Asia şi Europa.

Acţiunile din Peninsula Balcanică au afectat totodată Bosnia şi Serbia. Potrivit jj]or arhidiaconului Thoma de Spalato, mongolii ar fi incendiat Cattaro (Kotor) babil numai suburbiile din afara fortificaţiilor), important port de pe ţărmul Mării Iriatice, iar apoi ar fi pustiit şi depopulat oraşele Svac şi Drivasto."[1"1] Un detaşament i lor a avansat pînă în Tracia, unde a primii replica oştilor lui Balduin II, împăratul t'n de la Constantinopol. într-o primă ciocnire corpul mongol a fost înfrînt, dar ci a revenit şi a reuşit să-şi ia revanşa."""

La începutul verii anului 1242, cete ale mongolilor, care îşi stabiliseră bazele de tac în Pusta Pannoniei, au întreprins mai multe raiduri în regiunile estice ale Austriei, de unde s-au întors cu prăzi şi cu robi. Incursiunile au avut probabil şi scopul de a le verifica capacitatea de ripostă în cazul declanşării unei invazii de proporţii spre Germania, proiect aflat de mai multă vreme în orbita interesului lui Bătu şi al celorlalţi strategi din fruntea armatei mongole. Cu acest prilej s-a evidenţiat din nou parţiala friabilitate a sistemului defensiv al statelor din centrul Fairopci, care desigur că s-ar ti dovedit vulnerabil în cazul preconizatului asalt al călăreţilor asiatici. în momentul avansării pînă la hotarele Austriei, în Italia se crease panică pentru că exista temerea câ mongolii ar fi putut avansa pînă în peninsulă.[111"]

Prevenit asupra ameninţărilor ce se profilau asupra statului său, ducele Friedrich II al Austriei a reuşit să mobilizeze o viguroasă coaliţie antimongolă, alcătuită din regele Waclaw (Wenzel) I al Bocmici, patriarhul Berthold al Aquileei, ducele Bernhard II al Carinthiei, margraful Hermann din Badcn etc, pusă în mişcare cînd oraşul de scaun de la Wiener Ncustadt se găsea în pericolul de a fi împresurat.'[07]

H p. 404-407; A. Tresic Pavicic. *Izgon mongola....* p.85 şi urni.; S. Guldescu, *Hislory of ^dieval Croaţia,* Haga, 1964, p. 204-208. *no*

T, inomas Archidiacoiuis. p. 175-177.

3(14 *Ibidem,* p 177

3(15 p . .

1 allrami seu Vatzonis *Chronicon Auslriaciim.* în *Scripiores venim Austriacanim.* I. c' ■ pez, Lipsiae, 1721, col.714; Anonymi Leobicnsis *Chronicon,* în *ibidem,* col.816.; ,^'^*atio Sancrucensis II. că.* W. Wattcnbiich. în /V/C,'//, *S,* IX. ed. G.H. Perl;/, Hannoverae,

Ra^k . UIOVanni Villani, *Cronica,* în *Croniche di* Giovanni, Matleo c Filippo Villani, cd. A. '^.Trieste, 1858, p.85.

NJJL Matthaei Parisiensis *Clvonica majora.* IV. p. 270-277: Scrisoare a **lui** Yvo (Yves) de iti \^. e c^tre Gerard de Malcmort. arhiepiscop de **Bordeaux,** daială de **editor** II.R. Luard ^ J ^ Carc este mu•1 ma• P1'''111^'1 S£l *il* 'osl întocmită în a doua parte a anului 1241 (cT. "•ch-Grassmann. *Der Einfall...* . p. 187-191) sau cel mai tîrziu în 1242 (ci'. P. **Pelliot,**

Reunirea acestor forţe releva că idcea de cruciadă şi spiritul de solidarii suveranilor din Occidentul catolic nu se atrofiase cu totul. Surprinşi de **operativii»** măsurilor defensive ale ducelui Austriei, grupul expediţionar mongol, $disp_{Ur}p^{Va}$ desigur de efective reduse, a considerat prudent să evite confruntarea şi a **revenit** Ungaria. Avînd de regulă o viteză de deplasare superioară adversarilor, călăreţii stepă nu angajau bătălii cînd estimau **că** nu-şi pot apropia victoria, spre deosebire armatele duşmane, care, nefiind în măsură să se replieze cu rapiditate, trebuiau accepte **înfruntările** chiar în condiţii **inadecvate.**

în campania din Ungaria mongolii au contai, ca de obicei, şi pe aportul mil_u. al altor populaţii. Atunci cînd angajarea în luptă a acestora nu era cotată drept **cota** punzătoarc, se expuneau pedepselor intransigente, soldate cu decapitarea."" **Prinei** palul element auxiliar pare să-1 fi constituit cumanii, menţionaţi în numeroase izvoare de obîrşie diferită acţionînd alături de mongoli."" De aici au decurs şi anumite confuzii, în unele cronici cumanii fiind indicaţi singurii atacatori ai Rodnei.[1]"

Cînd destinul Regatului ungar şi al zonelor limitrofe se afla în grea cumpănă, la 11 decembrie 1241 survenea moartea marelui han Ogodai în reşedinţa sa de la Karakorum.[3]" Cu tot sistemul de comunicaţie rapid şi practic, perfecţionat chiar in

---

Les Mongols el la Papaule, în *Revue de I Orient Chreticn.* 3*" Serie, IV (XXIV). 1924, p. 258-259, care înclină totuşi pentru anul 1241). Pentru inconsistenţa anumitor relatări ale sursei în discuţie asupra înaintării mongolilor spre Wiener Neustadt, ci*. K. **Rudoif,** *Die Tataren....* j>, 100-107; P. Jackson, *The Crusade....* p. 8-9.

""* Thomas Archidiaconus, p. 170.

[3IW] *Ibidem;* Rogerius. p. 49-50. 89-90; *Continuatio Mellicensis,* ed. W. Wattenbach, în *MGH, S,* IX, p.508; *Continuatio Lambacensis,* ed. W. Wallenbach, în *ibidem,* p. 559: *Continuatio Sancrucensis II,* în *ibidem,* p. 640-641; *Notac A/lahenses,* ed. Ph. Jaffe, în *MGH. S,* XVII, ed. G.II. Pertz. Hannoverae, 1861. p. 422: *Annales Sandi Pantaleonis Coloniensis.p-*535; *Chronica Regia Coloniensis,* p. 280; *(jestorum Trcrerorum continuatio cp/arta,* ed. <-'■ Waitz, în *MGH, S,* XXIV. Hannoverae. 1879. p. 404; *Cronica* lratris Salimbene de ordinis Minorum, ed. O. Holder-Kgger. în *MGH, S,* XXXII, Hannoverae el Lipsiae. I 1913, p. 36; Matthaei Parisiensis *Chronica majora,* IV. p. 131; Thomas Hbendorler, *Austrie,* ed. A. Lhotsky, în *MGH. Scriplorcs rcrum Germanicarum,* NS. XIII, 13erlin-$^{\wedge u"L}$ 1967, p. 113; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 815-816. în unele anale, tătarii *[1° Tartarini)* sînt identificaţi în mod **eronat** eu cumanii *(Comani).* Cf. *Annali Sandi* A'" *Salisburgenses,* ed. W. Wattenbach, în *MGH, S.* IX, p. 787; *Ex Annalibus S.* A*[6]*" *Suessionibus,* ed. G. Waitz, în *MGH, S,* XXVI, Hannoverae. 1882. p. 522. ^

[310] *Continuatio Sancrucensis II,* p. 640; Paltrami seu Valzonis *Chronicon Atist* col. 713; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 815; *Chronicon Claustroneobwgense,* i^n *Austriacarum scriptores,* I, ed. A. Rauch. Vindobonae, 1793. p. 84: A.F-*Catalogus...,* I, 1937. p. 506 *(Chronicon Auslriacum anonymi).* $_t$ti

Spre deosebire de alte surse. Pian clei Carpine pretinde că decesul lui *Ogo* ' ^i datorat otrăvirii acestuia de către un prieten al lui Giiyiik. Inculpatul şi complicii sa' '

a domniei lui Ogodai, vestea decesului nu a putut parveni în tabăra lui Bătu după mai multe luni, deplasarea mesagerilor fiind îngreunată nu numai de nta uriaşă ce separă Mongolia de Ungaria, ci desigur şi de intemperiile anotim- • friguros. Problemele succesiunii la tron şi a structurării Imperiului mongol pre- P 0 importanţă prea mare pentru ca Bătu şi ceilalţi principi gingishanizi să Ic De aceea, s-a luat decizia evacuării Ungariei, unde localnicii continuau să troleze mai multe cetăţi şi ţinuturi în extremitatea apuseană a Regatului, mizînd şi ajutoare din Germania şi din alte părţi.

Prelungirea rezistenţei ungurilor şi menţinerea controlului asupra a cel puţin o . e din întinderea Regatului s-au datorat în chip hotărîtor existenţei reţelei de cetăţi oraşe întărite, grupate în comitatele din vest, care nu au putut fi cucerite de nomazi. r'teva puncte fortificate evitaseră capitularea chiar în ţinuturile din nordul ţării, din opierea principalelor căi de penetrare a invadatorilor.[312] Totuşi, numărul lor, ca şi mărimea garnizoanelor, erau insuficiente, ceea ce recunoştea explicit Bela IV într-o scrisoare adresată papei în anul 1250,[3"] motiv pentru care, în perioada de după război, a impus un program intensiv de construire a cetăţilor. Supunerea teritoriilor ungureşti necesita prin urmare eforturi şi timp, în condiţiile cînd trupele mongole se resimţeau după o campanie îndelungată şi extenuantă, acuzînd dificultăţi de aprovizionare într-o ţară vlăguită de ingerinţele războiului.

Unul din marile impedimente întîmpinatc de mongoli în Ungaria, care a constituit, de altfel, o cauză a evacuării ci, s-a datorat tocmai incapacităţii de a se reglementa în mod adecvat problema aprovizionării. Ravagiile produse de campanie şi perturbarea lucrărilor agricole, începînd cu semănatul şi tcnninînd cu recoltatul, în cursul anului 1241, au împiedicat obţinerea alimentelor vegetale în cantităţi satisfăcătoare, cu atît mai mult cu cît la populaţia existentă s-au adăugat cîteva zeci de mii de invadatori. în mod firesc, în regiuni întinse s-a instaurat flagelul foametei, cei mai crunt loviţi fiind localnicii. Lui Răsid od-Din îi parvenise informaţia, transmisă desigur prin filiera Participanţilor mongoli la expediţie, că în Ungaria şi Polonia „domnea [...] o aşa °amete şi o aşa mizerie, îneît oamenii mîncau carne de copii".[314] Mai îndreptăţit să Ca aPrecieri, pentru că singur suferise pătimirile înfometării, Rogerius relatează că

1Or Judecaţi şi condamnaţi la moarte. Franciscanul italian mai susţine că retragerea eior mongole din Ungaria ar fi t'osl urmarea directă a comiterii respectivului asasinat. Cf. ano Carpini, p 95 121

312 h- Fiigedi, *Cast/e and Society in Medieval Ungary (1000-1437)*, Budapesta, 1986.

313 t. Hurmuzaki, I, p.259-262 (unde scrisoarea este datată greşit în 1254); *Der efisturm. Berichte von Avgenzeugen xmd Zeitgenossen, 1235-1250*, ed. H. Gockenjan şi Graz-Viena-Koln, 1985, p.285-288.

Rasid al-Din Fadl Allah Abul-Khair, *His/oire universelle*, I. *Histoire des Francs.* ed. , 1951, p.65.

ajunsese la un moment dat să consume un fel de pîinc tăcută din fainâ **amesteca»** coajă de stejar măcinată.[313]

^

în scopul de a disponibiliza numai în propriul folos resursele de h- mongolii s-au dedat la măcelărirea sătenilor, după ce în prealabil îi obligaseră ' culeagă recolta.[316] Cu toate precauţiunile luate, pe parcursul retragerii din Una- ^ în Cumania, ei nu îşi mai puteau permite să-şi hrănească prizonierii în 1T)O(normal, oferindu-le doar părţile de regulă nccomcstibilc **din** animalele ficate.[317] în aceeaşi ordine de idei, unii cronicari occidentali pretindeau că sneet- morţii prin înfometare determinase pe locuitori să mănînce cadavre umane, cî pisici etc.,[315] iar alte izvoare, în consonanţă cu aprecierile lui Răsid od-Din, c i t i mai sus, veneau cu mărturia şi mai **îngrozitoare,** potrivit căreia mamele ar fi f_0. aduse în starea de a-şi devora propriii prunci. Făcînd un succint bilanţ al cataclismului, cronicile latino-maghiare pretind că, datorită imposibilităţii destasu rării muncilor cîmpului, numărul locuitorilor morţi din cauza loametei ar fi depăşii pe cel al captivilor şi al celor care pieriseră de sabie.'2"

La prădăciunile şi masacrele mongolilor s-au adăugat jafurile comise de unii localnici, aceştia profitînd de gravele perturbaţii ale sistemului administrativ intern, împinşi poate nu de un spirit al răului, cît de necesitatea de a-şi asigura subzistenţa. Evocarea acestor abuzuri de instanţa ecleziastică cea mai înaltă din lumea romano-catolică relevă faptul că fuseseră afectate şi bunurile bisericii.[321]

---

[315] Rogcrius, **p.57,** 96.

[316] *Ibidem, p.50*-51,90-91.

[m] *Ibidem,* p.55, 95.

[îls] Johann de Columna, în *Recueil des historiens des Gcmles el de la France.* XXIII, ea Wailly, Delisle şi **Jourdain,** Paris, 1876, **p. 113: UuiUaumc** de Nangis. *Gesta...* , p. 342O4J- *Contimiatio Sancntcensis II.* p. 641; Ci. **Abgarjan,** *Chrnnofogische Angahen i'ibcr Ungarii ut* Kilikisch-Armenien in der „Liibeckischen Chronik" (14. Jahrhimderi).* în *Acta* ***OrtenIO*** *Academiae Scientiarum* ***Hungaricae.*** L, 1997, 1-3. p. 3.

[3iy] Martini Oppavicnsis *Chronicon f'oiui/kiim ci Imperatonim.* în *M(JH. S> ''* p.472; *Flores* ***tempo rum*** *auctore fratre ord. Minonim,* ud. O. Holdei-Egger, în *MGH,* J. ' p. 241; *E Chronico* Anonymi Cadomcnsis, în *Recueil des historiens des Gcmles* <■'> *France,* XXII, ed. Wailly şi Delisle. Paris. 1.S65. p. 23; lohannis **Vitodurani *Chi-o****** ^ *MGH, Scriptores rerum Germanicarum.* NS. III. ed. a 2-a **Fr. Baethgen, Berlin-** l[y]-" Ioannis Dlugossii *Annules...,* [IV,] 1975, p.31. ndi

[320] *Chronicon Posoniense,* ed. **Al. Domanovszky, în** *SRH.* II. p.43; *Clvonici H"ng. \. compositio saeculi Xl* ed. Al. Domanovszky, în ***SRH,*** I. p.46H; *Chronicon Bw'el1s '* ej. Podhradczky, Buda, 1838, p.200; Johannes de **Thurocz.** *Chronica Hiingaroriiin.* !• '& E. Galântai şi .1. Kristo, Budapesta, 1985, p. 137.

[3:1] E. Hurmuzaki, I, p. 217.

Fig. 76. Invazia mongolă în Transilvania redată în ediţia Ratdolt din 1488 a cronicii lui **Johannes de ThurocZ,**

Retragerii din regiunile invadate, începută în primăvara anului 1242, j imprimat o derulare organizată, mongolii avînd tot interesul să nu irosească ncnu ratele bunuri acumulate prin jafuri sistematice. Pe drumul de întoarcere se sconta ci pe o sporire a acestora, dat fiind că, în mod firesc, se evitau traseele utilizate la v? ' de-a lungul unor ţinuturi deja secătuite de prădăciuni (fig. 75).

O parte a efectivelor s-au repliat prin Transilvania, care - datorită parcurgeri' precipitate de invadatori în urmă cu un an, cînd se grăbeau să ajungă cît mai curînri • Ungaria, - rămăsese cu o reţea demografică destul de consistentă. în răstimpul ■'•' mongolii se deplasaseră în Pusta Pannonici, tară să implanteze garnizoane în locu-l străbătute, localnicii se preocupaseră de ridicarea cîtorva cetăţi, fiind deplin eonstie că pericolele se menţineau. Noul contact cu călăreţii asiatici s-a dovedit a fi cel outi la fel de dezastruos (fig. 76). Avînd neşansa de a ajunge în captivitatea lor timp rt. cîteva luni şi de a-i însoţi pe cînd se înapoiau prin Transilvania spre stepele Eurasiei călugărul Rogerius ne relatează că, „în afară de cîteva fortăreţe, au cuprins toi pămîntul şi, pustiindu-1 în trecere, l-au lăsat deşert".[3]" Sugestivă pentru imaginea unei aşezări devastate este descrierea cu accente dramatice, pe care tot el o face oraşului Alba (Iulia), unde nu a „putut găsi nimic altceva afară de oasele şi capetele celor ucişi. precum şi zidurile dărîmate şi risipite ale bisericilor şi ale palatelor, pe care Ie stropise sîngele creştinesc vărsat cu îmbclşugare".[323]

O altă parte a trupelor s-a reîntors prin Serbia şi Bulgaria, pe la nord de lanţul Munţilor Balcani, trecînd în stînga Dunării probabil prin Dobrogea. Acest itincrariu este sugerat de specificarea inserată în cronica lui Răsid od-Din, potrivit căreia amiata lui Kadan ar fi distrus *Qirqin* şi *Oila* din ţara *UlaqutP*[4] Primele două toponime au fost identificate cu Tîrnovo şi Chilia, iar cel de-al treilea cu „Ţara vlahilor" din Balcani, nomenclatură care în izvoarele medievale - atît a celor orientale, cît şi a celor occidentale - desemna frecvent statul Asăncştilor. Presupunerea că prin *Qila* s-ar fi avut in vedere Chilia rămîne totuşi incertă, pentru că, cel puţin pînă în prezent, lipsesc mărturiile scrise şi arheologice aferente secolelor XII-XI1I cu privire la acest centru portuai dunărean.[325] Dacă transcrierea toponimului în discuţie sub forma *Q.s.lah,* redată m« ediţie a sintezei lui Răsid od-Din publicată la Teheran[1"6], s-ar dovedi cea cofl* identificarea sa cu Chilia ar fi dc-a dreptul imposibilă.

---

[322] Rogerius, p.55. 94-95.

[323] *Ibidem,* p.56, 96.

[324] Rashid al-Din, *The Successors...,* p.71; A. Decei, *L invasion...,* p.104. 120-121' J^

[23] S. Baraschi, *Die Donaiisiedhingen cws cler Dobruchcha in den schriftlichen* _ ^ *des XI. bis XIV. Jahrhunderts,* în *Dacoromania. Jahrbuch fur Ostliche Latinitcit,* 4. I" ^ţ p. 34-35, 40-41; eadem, *Les sovrees byzantines el la localisatkm de la cita de Kilio (■ siecles),* în *Revite des etudes sud-est enropeennes,* XIX, 1981, 3. p. 473-484. ^

[326] D. Mishin, *op. cit,* p. 42. nota 20. Orientalistul rus nu ia în considerat*

Retragerea hoardelor mongole prin Dobrogca este în **schimb** atestată de mai ite descoperiri arheologice şi numismatice. în cîteva importante cetăţi de pe cursul f rjor al Dunării, precum Silistra, Păcuiul lui Soare şi Nufărul, s-au depistat straturi •«ură şi urme de distrugere datate spre mijlocul secolului al XlII-lea, constatîndu- de de asemenea, că circulaţia monetară cunoştea atunci o întrerupere temporară. ~ 'rodată, aproximativ în aceeaşi vreme a avut loc îngroparea mai multor tezaure netare, recuperate la Silistra şi Isaccea.[32s]

Asupra evenimentelor din Bulgaria există referiri şi în cronica rimată a lui Ph'lipPe Mousket. Poetul francez pretinde că „regele din ţara vlahilor" *(li rois de Ia 're os Blas)* ar fi repurtat o victorie strălucită împotriva mongolilor,[324] el avînd în edere Taratul Asăneştilor, al cărui nume derivase de la etnicul întemeietorilor săi, Asan şi Petru. Veridicitatea informaţiei rămînc suspectă nu numai pentru că în acel moment suveranul bulgar Koloman (Căliman) Asan era minor şi deci nu avea cum să se implice în lupte, ci şi pentru că se ştie din alte surse că, imediat după terminarea invaziei, Taratul fusese impus la tribut. în legătură cu faptele evocate se poate doar admite că bulgarii ar fi obţinut un succes limitat, lipsit de consecinţe importante, a cărui dimensiune a parvenit cu totul hiperbolizată pînă la literatul francez.[331]

Sistarea operaţiunilor ofensive după sosirea ştirii obştescului sfirşit al marelui han Ogodai nu a însemnat abandonarea tuturor cuceririlor făcute în decursul campaniei din 1236-1242, ci numai a celor din Regatul ungar, care, precum s-a precizat anterior, nu se încheiaseră pe deplin. Dimpotrivă, ţările unde disputele militare fuseseră tranşate fără echivoc în favoarea mongolilor, iar o răsturnare a situaţiei era cu totul imprevizibilă, au fost integrate în perimetrul dominaţiei lor politice.

încă înainte ca să se fi desemnat succesorul lui Ogodai, mongolii au prădat din nou Armenia şi Gruzia, iar în 1243 au supus Sultanatul de Iconium (Konya). Este greu <fc crezut că la aceste expediţii fuseseră implicate aceleaşi contingente care Participaseră la campaniile din Rusia, Polonia şi Ungaria. Acţiunile din Caucaz şi Asia "■CI atestă faptul că pentru declanşarea unor operaţiuni militare de anvergură nu era

---

Uitate, raliindu-se opiniei încetăţenite în istoriografie, potrivit căreia autorul persan s-ar (1 e ent la Chilia dunăreană. Ci', *ibidem.* p. 47.

c S. Baraschi, *Cîteva accente la istoria aşezării de la Păcuiul lui Soare,* în *Cultură şi l*la'Dunărea de Jos.* III-IV, Călăraşi, 1987. p. 123-132. **329** Oberländer-Târnoveanu, *începuturile prezenţei tătarilor...* , p. 97-98. GQl/, Philippe Mousket. *Fragment de la Chronique rimee.* în *Recueil des historiens des* eS*lde la Fra"ce,* XXII, 1865, p.77.

. n" istorici sînt înclinaţi să acorde credit cvasitotal informaţiilor lui Philippe ■ Pnv"nd înfrîngcrea mongolilor. *Ci'.* R. Şt. Ciobanii, *Les chroniquews francais de la* u Ct ^CS *R"uwa<ns de l'aire de la latinile orientale.* în *Nouvelles eludes d'histoire,* CUreşti, 1985, p. 171-172.

absolut necesară avizarea şi coordonarea lor de instanţele supreme ale **Imperiului** realizîndu-se şi din iniţiativa notabilităţilor regionale.

La scurt timp după aceste evenimente, pe 23 august 1244, Ierusalimul capturat de horezmicni, rcliefindu-se **o** nouă problemă spinoasă pentru Occid * catolic, în vreme ce ţările ortodoxe, paralizate **de** loviturile primite de la latini mi mani şi mongoli, erau incapabile de vreo reacţie eficientă.

E. Urmările directe ale marii invazii din 1236-1242

Invazia impetuoasă şi brutală asupra Europei, încheiată inopinat în anul 1241 fost fără îndoială una din întreprinderile războinice cele mai ample cunoscute de lungul timpurilor, cu rezultate durabile, de însemnătate majoră pentru evoluţia întregii jumătăţi răsăritene a continentului.

Dacă din perspectiva mongolilor expediţia reprezenta **o** nouă şi strălucită exteriorizare a disponibilităţilor cuceritorilor, **o** confirmare concludentă a superiorităţii deţinute pe planul artei militare, materializată printr-o extensie teritorială exorbitantă în dauna vecinilor din vest, pentru popoarele afectate de masacrele ;j distrugerile nomazilor asiatici conflagraţia însemna o lovitură cu repercusiuni din cele mai nocive. Hecatomba dezlănţuită încă din vremea campaniei, completată cu devastările ulterioare, a modificat configuraţia ctnico-dcmografică şi politică din zona meridională a Europei Răsăritene. Populaţii întregi, decimate sau asimilate, au dispărut din antropogeografia continentală sau, în cazuri mai fericite, au fost dislocate din teritoriile de obîrşie şi colonizate în regiuni străine. Altele s-au văzut reduse vremelnic la o existenţă precară, cvasianonimâ şi depersonalizată, o dată cu dispariţia unor formaţiuni statale.

Cu toate măcelurile şi distrugerile inimaginabile provocate, reliefind o descătuşare a forţelor destructive ale subumanului, mongolilor lc-a fost cu neputinţă - $'• [u] altfel, nici nu şi-au propus - să realizeze o autentică *tabu/a rasa,* o extirpare globala' civilizaţiilor din regiunile invadate. Un teritoriu imens, delimitat de cele două iW mai mari ale Europei - Volga şi Dunărea -, a fost anexat domeniilor cuceritorilor **vo** din inima Asiei, multiplicînd numărul comunităţilor înrobite.

Unii contemporani au văzut în invazie un semn prevestitor al apocaup[s] considerîndu-i pe mongoli drept emisari ai infernului. Această asociere a făcu popoarele din Occidentul catolic numele originar **de** *tătari* să fie deformat in *Tartari* (de la latinescul *tartarus* = „iad"), **avînd** semnificaţia de ..făpturi ale ia Cît se poate de explicit în acest sens a fost prodigiosul cronicar Matthcw (M[a] ,, Paris de la mănăstirea benedictină engleză St. **Alban,** care, scrutînd evenn[11] .^ 'corespunzătoare anului 1240, îi desemna pe tătari drept creaturi ale Satanei»

, jj$_{n}$ iad *(exeimtes **de Tartara).*** Aprecieri **de** aceeaşi natură se regăsesc şi în alte contemporane. în pofida proliferării lor, faptul că etnonimul *Tartar* apare în ■tâ grafic în cîtcva izvoare de dinaintea marii invazii asupra Europei ridică hlerna dacă nu cumva ca ar fi reprezentat forma specifică idiomurilor occidentale, fire eventualitate nefiind deci o corupere apărută ca urmare a asocierii numelui de $_{n}$(cu cel al **infernului.** " Totuşi, împrejurarea că **pe** lîngă forma *Tartari,* cu -nîndire generalizată, s-a folosit ocazional şi cea tic *Ta/tari I Tătari*[33a], apropiată de autentică, aflată în uz în Orient şi în răsăritul **Europei,** parc a se opune aserţiunii menţionate mai sus.

Atrocităţile săvîrşitc cu sălbăticie, de o amploare rar întîlnită, de o populaţie cu ăsături somatice mult diferite de acelea ale victimelor, explică prezentarea ei în culori din cele mai întunecate şi apelul la comparaţii denigratoare cu patrupedele şi alte specii faunistiec. Sugestivă în acest sens este descrierea pe care lc-o face armeanul Grigore din Akanc, a cărui patrie suferise enorm de pe urma raidurilor repetate ale mongolilor, ceea ce îi motivează, pînă la un anumit punct, exagerările şi tonalităţile pătimaşe: „Aceştia [mongolii - n.n.] erau îngrozitori şi de nedescris ca înfăţişare, cu un cap mare ca de bivol, cu ochi lunguieţi ca de pui, cu nasul cîrn ca de pisică, cu boturile ieşite în afară ca la cîine, cu şalele înguste ca de furnică, cu picioarele scurte ca de porc şi, de la natură, eu totul fără barbă. Cu o forţă ca de leu, ei au glasurile mai stridente ca a vulturilor. Ei apar unde te aştepţi cel mai puţin".[34]

O prezentare a prototipului invadatorului, dublată de zugrăvirea unui tablou mai larg al ravagiilor produse, cu obişnuitele note patetice şi îngroşări de registre, datorăm şi compatriotului lui Grigore din Akanc, Kirakos (Guiragos), apreciat pentru iscusinţa relatărilor evenimentelor ce au zguduit Orientul în cursul secolului al XlII-lea: „Tătarii aveau o înfăţişare respingătoare şi inimi nemiloase; rămîncau neînduplecaţi la plînsc-

---

Matthaei Parisiensis *Chronica majora.* IV. p. 76.

'"A. Klapprogge, *Ursprung...,* p. 155-159. CI*, şi C'h.VV. Conncll, *op. cit.,* p. 29-33. [J] *Cronica* fratris Salimbene de Adam..., p. 206 şi urm. (care folosea ambele grafii, dar [era] Pe cea de *Tattari,* considerîncl-o autentică): Malthaei Parisiensis *Chronica majora,* IV. '0-277. Forma *Tfh)atar(us)(o)* ca nume sau poreclă apare şi în antroponimia medievală j^tniilor de rit romano-catolic. Cf. *Nolaio di Venezia del sec. XIII (1290 - 1292),* ed. M. °*>ni *{Fontiper storia di Venezia.* Sez. III. *Archivi notariali).* Veneţia, 1977, p. 67, 89 (acte "1); *Monumenta medii aevi historica res gestes Poloniae illustrantia,* IV, *Libros s civitatis Cracoviensis, 1300 - 1440.* cel. .1. Szujski, Cracovia. 1878. p. 37. 40. 146 , [ln] '316, 1340); *Codex diplomaticii* regni Croat iac. Dalmaliae el Slavoniae,* XI. ed. T. 'k1S' [Zagrcb<] [1913]- P- 41, 46, 91-92. 95. 172. 224 (acte din 1343-1344); XIII, collegit T. Vn [di]S[ess]erunt M. Kostrencic. L-.N. Laszowski. Zagreb, 1915. p. 495 (act din 1366): ,[39] 'Collegit T. Smiciklas, digessit S. (iunjaca. Zagreb. 1981, p. 532, 535, 538-541 (act din

^ o r o f Akanc". p.295.

tele mamelor, fără respect pentru părul alb al bătrînilor. Alergau cu bucurie <•;,,, vreun măcel, ca la o nuntă sau la o petrecere. Peste tot cadavre, cărora nimeni ' făcea mormînt. Prietenul nu mai avea lacrimi pentru cel care-i fusese drag; nin$_{le}$ e îndrăznea să verse lacrimi pentru cei care pieriseră, de teama acestor ticăloşi. Bi ■ ■ s-a cernit în doliu, frumuseţea şi splendoarea sa dispăruseră; slujbele ei au fost H sfînta jertfă a încetat să mai fie oferită la altar, vocea **cîntâreţilor** din strană nu SH ^ făcut auzită, iar cîntărilc religioase nu au mai răsunat. Ţinutul era acoperit ea | " ceaţă deasă. Populaţiile preferau noaptea zilei, iar **pămîntul** a rămas lipsit de locuit săi. Fiii străinului îl străbăteau, înhăţînd **tot** ce găsea, mobile şi obiecte pretio- Sordida lor lăcomie era de neostoit. Toate casele şi camerele au **fost** scotocite- nii nu le-a scăpat"."'

Acuzîndu-i de cruzime, rapacitate şi intoleranţă, **Serapion,** viitor cpisconi Vladimirului, avea să le aplice apelativul de „tiare sălbatice"[1"'1], în vreme ce o alt' voce desprinsă din corul blamatorilor, personificată de **un** abate-analist din cealaltă extremitate a continentului, pretindea că mongolii ar consuma carne de om, de fiare de păsări şi de şerpi şi că ar bea sînge , fabulaţii care, cu toată lipsa lor de credibilitate, nu au rămas singulare în cronistica vremii.

Pe lîngă anumite realităţi sumbre, notificate, cu exagerările fireşti, de confraţii victimelor invaziei, mongolilor li s-au atribuit şi acte ce implicau însăşi nimicirea omenirii. „Ţelul lor - arăta arabul Suyuti (Usuyuti) în a doua jumătate a secolului al XV-lea, influenţat de aserţiunile predecesorilor - era distrugerea rasei umane şi devastarea lumii, în dorinţa de dominaţie şi de jaf'.[BS] Desigur că astfel de verdicte ieşeau cu totul de sub incidenţa veridicului şi nu pot fi categorisite dccît ca simple plăsmuiri.

Exterminarea şi aservirea elementului uman au fost completate prin distrugcn iraţionale de valori materiale şi spirituale irecuperabile, tară precedent la scara spaţial'[1] şi temporală a evului mediu. Cruzimile săvîrşitc de mongoli n-au fost poate mai nian decît cele comise de aite comunităţi medievale - turci selgiucizi, cruciaţi ctc. -, ei s-[aU] încadrat în ceea ce a reprezentat un specific al epocii. Acestea au epatat în »[llt] deosebit pe contemporani pentru că s-au produs într-o cadenţă extrem de alertă şi r spaţii foarte extinse.

Cele mai prejudiciate par să fi fost populaţiile situate pe o treaptă eleva' civilizaţie, la care s-a constatat o decădere spectaculoasă. Ele au ajuns în situaţia

---

[3j3] Guiragos, *ed. cit.,* în ***Journal*** *A.siatk/iie.* Ser. a V-a. XI, 1856, 2-3, p.21 K. **jj**

[36] *Poucenija* Serapiona Vladimtrskago. în E. Petukhov, *Serapion Vladimif^' prapovednik XIII veka,* Sanktpeterburg. 1888. p. 8-9. vX'V'•

[7] *Ex Annalilws S. Medardi Sues.siunihus,* ed. G. Wait/, în *MGH,* ^/- Hannoverae, 1882, p. 522.

[33K] Jalâlu'ddin a's Suyuti. p. 493.

«damnate la stagnare îndelungată, într-o perioadă în care Occidentul cunoştea o evidentă, bazată pe o dezvoltare dinamică, **implicînd** creşterea demografi- - util'zarea unor metodologii agricole noi, progrese în domeniul mineritului şi a "' i₀gizării, activizarea şi extinderea relaţiilor comerciale, perfecţionarea mijloace navigaţie, monetizarca economici, revitalizarea şi expansiunea fenomenului _ ■• avîntul în creaţia arhitecturală, artistică şi culturală etc, ceea ce a condus t jₐ adîncirca departajării între nivelul de civilizaţie din vestul şi estul Europei. Cu toate că nu au reuşit să încorporeze Ungaria şi au renunţat la invadarea riului romano-germanic, mongolii nu au abandonat ideea dominaţiei mondiale, ₙjzînd să-şi extindă supremaţia spre sud şi spre vest. Semnificativ, între altele, tru asemenea tendinţe este răspunsul prezumţios adresat în 1246 de marele han ~iiviik **papei** Innoccntiu IV, căruia îi pretindea supunerea şi prezentarea personală mediată la curtea sa pentru a i se confirma prerogativele.

În acelaşi spirit a fost redactată somaţia ultimativă de supunere adresată **sultanului** mameluc de către Htilcgu la scurt timp după moartea fratelui său, marele han Mongke, în anul 1259. Depeşa remisă suveranului Egiptului şi Siriei - în forma transcrisă de Răsid od-Din - este elocventă, totodată, pentru reliefarea concepţiei potrivit căreia Gingishanizii ar fi împuterniciţii divinităţii în asigurarea ocîrmuirii universului, ca şi pentru intoleranţa manifestată faţă de orice gest de împotrivire: „Dumnezeu cel atotputernic i-a înălţat pe Gingis-han şi pe familia sa şi ne-a acordai stăpînirea tuturor imperiilor de pe suprafaţa pămîntului. Toţi care au dorit să se sustragă autorităţii şi puterii noastre au fost nimiciţi, la fel şi soţia, copiii, rudele, prietenii, ţinutul, slujitorii, astfel că întreaga lume a fost încunoşti iritată de acest lucru. isprăvile nenumăratelor noastre oşti sînt Ia fel de faimoase ca şi faptele de seamă ale wiRustem şi Esfandiar. Dacă te supui la fel ca şi sclavii maiestăţii noastre, trimite-ne un tribut, prezintă-te în persoană şi cerc-nc un guvernator; dacă nu vrei, pregăteşte-tc de **război".**[34]"

La fel de arogante au fost cererile de a le fi recunoscută hegemonia adresate [1]Vcr[2]Şilor suverani din Orientul Apropiat şi din Europa.[141] Conceptelor lor politice [u] transmis şi altor potentaţi din lumea stepelor Eurasiei. Prctinzîndu-se succesor al

---

ç. . [îss] *ironica* lratns Salimbene de Adam... . p. 208: *Relatio* Fr. Bencdicti Poloni. în (V *»ico F a'Klsc aria,* I. p. 142-143; P. Pclliot, *Les Mongols el la Pupaute,* în *Rcvuc de /'Orient* 'C"^' *ym'* S<h'ic' [In](XXIII), 1922-23. p. 13-14. 18-23; *Guyuk Klnm's le/Ier Io Pope fJ[V](1246),* în C. Dawson, *The Mongol Mission,* **Londra-New** York, 1955, p.85-86. ,4| Rashid-lildin, *Histoire... .* p. 343.

fy . - Voegelin, *The Mongol Orclers of'Suhmission to European Powers, 1245 - 1255,* în cw ^V' '94(J" 1941" P' 378"4I^; •'• Richaixl. *Ultimatum mongols el lettrcs apocryphes:* 'lllr«l [6]"' *Cl 'ev mol'fs* </<-' ,£,[7]we/vt' *des Tartares,* în *Centrul Asiatie Journal.* XVII, 1973, p. 212

dinastiei întemeiate de Gingis-han, ale cărui precepte de guvernare le-a faimosul conducător al turcilor transoxiani, Timur Lenk (Tamcrlan) (1370 - 1 afişa aceeaşi aspiraţie trufaşă de a-şi impune pretutindeni atotputernicia: Asa ,., '• este decît un Dumnezeu în cer, nu trebuie să fie decît un singur stăpîn pe pămîm'- 3<n

în decursul timpului, cînd mongolii au realizat că există limite chiar si cei omnipotenţi, că diferite bariere le îngrădesc pretenţiile exacerbate, acestora începe să se facă mai estompat, spic a nu irita orgoliile prezumtivilor a1™ a nu căpăta o tentă desuetă.

în anii de după încheierea marii invazii creştinătatea europeană trăia teror de spaima unei iminente reveniri a mongolilor. Nu este de mirare că la conciliu! menic general întrunit la Lyon în 1245 se preconizau măsuri comune împotriva 1 recomandîndu-se protejarea tuturor căilor de pătrundere spre ţările creştine şanţuri, valuri şi alte construcţii defensive.[341] Din păcate, în afara acestor sugestii *a* nerale, avînd totuşi conotaţii concrete, celelalte decizii pluteau în ambiguitate neputînd deveni operative, în condiţiile în care vechile disensiuni între Papalitate si Imperiu căpătaseră din nou accente inflamante. In faţa pericolului repetării invaziei suveranul Ungariei, plasat pe un aliniament vulnerabil din vecinătatea Hoardei de Aur şi dezamăgit că strădaniile sale pentru a dobîndi ajutor din partea Scaunului apostolic nu au fost luate în consideraţie[143], fusese constrîns să se situeze pe poziţii defetiste. preconizînd o alianţă cu mongolii[146], consolidată eventual printr-o înrudire dinastică[347], demersuri care nu s-au materializat, în parte şi datorită inerţiei hanilor.

în pofida neîndeplinirii tuturor obiectivelor marii invazii din 1236-1242 - anexarea Ungariei, jefuirea Germaniei etc. -, aceasta a însemnat un remarcabil succes al expansiunii mongolilor, care au intrat în posesiunea unui teritoriu vast. inclus in componenţa ulusului lui Jochi. Nucleul său iniţial îl formase ţinutul dintre Irtîş *f* Munţii Altai, concedat de Gingis-han fiului său Jochi prin 1207-1208, după expediţii' împotriva „triburilor de pădure". La începutul celui de-al treilea deceniu al secolului* XlII-lea, Jochi şi-a extins apanajul prin cuceririle făcute în bazinul Sîr-Dariei şi ■ jurul Lacului de Arai, preconizînd să şi-1 completeze, potrivit dispoziţiei marelui han. c

cuie*[8]-

' " M.-M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de fimaur en Anatolic 11402).* "" 1942, p. 32. . *rjf*

[343] *Conciliorum oecwnenicorum decreta,* ed. a 3-a .1. Alberigo, .T.A. Dossel Joannou. C. Leonardi, P. Prodi, Bologna, 1973. p. 297. _.<.

[344] *Ibidem,* p. 278-283. Cf. şi H.K. Mann, *The lives of the popcs in the Midd[le]* XIV, *Innoccnt IV, the Magnificent, 1243 - 1254.* Londra. 1928. p. 69-80.

[345] E. Hurmuzaki, I, p. 259-262 (aci din 1250. datai greşii de editor în 1254).

[346] *Ibidem,* p. 280-285 (aci din 1259).

[347] *Ibidem,* p. 311-314 (două acte din 1264).

102 107 108 109 110

13-4 135 136

' 7'• Obiecte diverse descoperite în oraşele 11oardei de Aur de la Vodianskoe (90) şi Selitrionnoie (Sarai-Batu) (91 - 138).

All

Deşt-i Kipcak-ul, aspiraţie împlinită, precum s-a amintit, dc-abia prin cxpedjţj, 1236-1242. Neţinîndu-sc seama că Bătu nu era cel mai vîrstnic fiu al lui Joclv fost investit cu autoritatea supremă în domeniile moştenite de la tatăl său si anexate în estul Europei, ce purtau denumirea de Ulus-Jochi.

Respectivul teritoriu a fost divizat în două părţi principale: aşa-numita (sau mînă) dreaptă a intrat în subordinca lui Batu-han, iar cea stingă a fost repar lui Ordu şi celorlalţi fraţi ai săi, tară ca prin aceasta să-şi piardă formal prerocaf Totodată, apreciindu-i comportarea în campania europeană. Bătu a cedat fratelu mai mic Siban regiunea delimitată de Munţii Ural, Lacul de Arai şi rîurile Sîr-Da-. Tobol, pe care unii specialişti o identifică cu Hoarda Albastră *(Kok Orda)* nienti în cronicile orientale. La est de ca şi pînă pe Irtîş şi Iii, rîu ce se varsă în lacul Ball se întindeau ţinuturile din aripa/mîna stîngă, preluate de Ordu, nominalizate uneori"" izvoarele vremii sub forma de Hoarda Albă *(Ak Orda).* **Aceste** entităţi administrativ au rămas vremelnic în dependenţă vasalică nominală faţă de Bătu şi urmaşii săi direct dar în timpul succesorilor hanilor Ordu şi Siban şi-au dobîndit treptat neatîrnarca

Domeniile lui Bătu - mărginite la est de tundra siberiana, la vest de **gările** Dunării, la nord de cnezatele ruseşti şi la sud de Marca Neagră, Munţii Cauca/ si Marea Caspică (fig. 69) - sînt cunoscute în literatura de specialitate sub numele do Hoarda de Aur, preluat din letopiseţele şi celelalte izvoare medievale ruseşti, care, la rîndul lor, l-au adoptat foarte probabil de la mongoli sau de la alte populaţii din Asia. unde nu a avut totuşi o răspîndire prea mare. Noţiunea de Hoarda de Aur apare incidental numai în cîteva cronici persane, din care nu rezultă din păcate accepţiunea sa exactă. în lumea orientală acest stat era desemnat adesea sub denumirea de Ulus-Jochi sau de hanatul Kipcak, dat fiind că precedenţii ocupanţi ai stepelor ponto-caspice fuseseră kipcakii (cumanii), care şi după pătrunderea mongolilor continuau să deţină o pondere însemnată în structura demografică a zonei.

Hoarda de Aur a preluat principalele trăsături ale cadrului instituţional al Imp riului mongol, apelînd la distribuirea riguros delimitată a domeniilor pentru **fiecaf** demnitar, la iniţierea de recensăminte, la impozitarea după propriile norme, la nizarea decimală a subunităţilor armatei, la invitarea periodică a dinaştilor aservi,' curtea hanului pentru acordarea investi**turii,** la sistemul poştal etc.

~'[48] N.N. Mingulov, *K nckotorym vopraiam...,* p.79 şi urm.; V.P. .îudin. *Ord)'- . Sinja/a,* ***Seraja,*** *Zoloiaja... ,* în *Kazakhstcm, Srednjaja i T:cnlra/'ncija Aziju* v A''"- *,,iep* ied. B.A. Tulepbaev, **Alma-Ata,** 1983, p. 106 şi urm.: Th.T. Allsen, *The Princes oj Hancl: an* ***Introduction*** *io ihc History of the Ulus of Orda in the Thirteenl" Fourteenth* ***Centuries,*** în *Archivum Etirasiac Medii Aevi.* V. 1985, p.5 şi urm.

• Sferoconusuri descoperite în oraşele Hoardei de Aur de la T/arevo **(Sarai-Berke =** **Saraiul** Nou) **(1 - 4) şi** Vodianskoe (5).

Fig. 79. Motive decorative **de pe** ceramica **smălţuită** descoperită în reşedinţa hanilor **Ho de Aur** de **la Tzarevo (Sarai-Berke = Saraiul** Nou).

«atu-han (1237/1242-1256) şi-a fixat reşedinţa principală la Sărai, pe malul i Volgăi, nu departe de gurile de vărsare în Marea Caspică, într-o regiune unde • rsectau drumuri comerciale tluvialc şi terestre de însemnătate continentală, cu ■ tradiţii în viaţa citadină. Unul din **fraţii** şi urmaşii săi, Berke (1257-1267), a [VCC] ferat-o curînd spre nord, tot pe cursul inferior al Volgăi, într-o localitate căreia rele contemporane îi atribuie, de asemenea, numele de Sărai. în scopul de a le + i a centru cea dintîi, localizată la Sclitrionnoic (fiu. 77/91-138), se foloseşte niirea de Sarai-Batu sau Saraiul Vechi, în timp ce pentru cea dc-a doua, tificată la Tzarevo, se utilizează toponimul convenţional de Sarai-Berke sau T Nou (fig. 78/1-4; 79).

în ambele oraşe au fost descoperite construcţii de factură şi destinaţie diversă, flectînd stratificarea socială a populaţiei, varietatea preocupărilor meşteşugăreşti, ■ otitudini elevate în sfera arhitecturii, apetenţa pentru confort şi lux a proprietarilor boeaţi etc. La rîndul lor, vestigiile recuperate sînt sugestive, pe de o parte, pentru disponibilităţile tehnice ale meşteşugarilor locali, iar, pe de altă parte, pentru amploarea contactelor comerciale întreţinute cu regiunile europene învecinate, dar mai cu seamă cu acelea orientale " (fig. 77-7X).

Chiar după crearea *de facla* a statului Hoardei de Aur şi ridicarea capitalei de la Sărai, persistau zone în care autoritatea hanilor nu era pe deplin recunoscută. Anumite atitudini de afişare a autonomiei şi-a permis Rusia de llalici-Volînia, mulţumită politicii abile, dar nelipsite de mari riscuri, a cneazului Daniil Romanovici, care şi-a păstrat prerogativele pînă la moartea sa, survenită în 1264/'"

în anul 1245, pe cînd Pian del Carpinc călătorea spre reşedinţa marelui han, în estul continentului se mai susträgeau aspiraţiilor hegemoniste nelimitate ale mongolilor o parte a alanilor şi aşa-numiţii *Saxi,* etnonim ce desemna pe goţii din Crimeca. Aceştia din urmă reuşiseră - probabil în 1238 - să-i înfrîngă pe mongolii care le atacaseră unul din oraşele mai importante, maşinile lor de război dovedindu-se super'oare celor ale asediatorilor. Descurajaţi de pierderile înregistrate, aceştia nu cutc-[Za]seră să repete atacul[3^]', poate şi pentru că relieful muntos nu le permitea o dcslaconvenabilă a forţelor. La opt ani după misiunea franciscanului italian, cînd

---

[349]

r.V. Ballod, *Privolzskie „Pompei".* Moscova-Pctrograd. 1923; idem, *Staryj i Novvj r% stolitzy Zololoj Orch* Ka/an, 1923; A. Jakubovskij. *l'eodaltm na Vostoke. Stolitza °J Orc/y - Sara/ Berke,* Lcninmad. 1932; (î.A, Fedorov-Davydov, *Slâclte cler Gohlenen "arfe* . . cl ''' ''uem, *The Cultiire... :* idem. *Zololonrdynskie goroda... . passim.* Pentru centrele *Q* [e] "in cuprinsul Hoardei de Aur, ci", şi V.L. ligorov. *Isioriceskaja geografija Zolotoj VvXlII-X/Vvv.,* Moscova. 1985.

llkr■ / - [co]'-792 şi urm. CI", şi M.13. Zdau. *Ukrainapidpanuvannjam Zololoj Ordy,* în *\^[ns'k]'i istorik,* VII. 1970. 1-3 (25-27). p.82-94: M.F. Kolljar, *Danilo Galitz'kij,* Kiev.

[>P]3S|[127] Şi llrm_: Ch'''- [llal]P[crin]- *The Talar Yoke,* p.53-56. [Pl]ano Carpini, p. 91.

___ **.....„„„., v-mijcci,** wuneim de Rubruck **notifica** existenţa între Cherson Soldaia a 40 de cetăţi *(caslella),* deţinute de populaţii diferite, între care şi (j$_c$ *Z* goţi.[352] Faptul că, de-abia după **trei** zile după ce a părăsit Soldaia, îndreptîndu-se ° nord, solul flamand întîlnisc pe primii tătari'[3'], relevă că aceştia nu ocup$_a$. porţiunea meridională a Peninsulei Crimeca, căreia îi fusese concedată o arm ■' autonomie în schimbul remiterii unui tribut periodic. în a doua jumătate a secolul ' XlII-lea, centrul administrativ al mongolilor în Crimeca a fost stabilit la <^IL' (devenit **Krîm** sau Krîmul Vechi / Staryj Krym), în vreme ce unele aşezări portuar pe litoralul peninsulei şi-au consolidat treptat statutul autonom, menţinut la adăpost cîtorva cetăţi impozante, ridicate cu prioritate de genovezi.[334]

O ostilitate epatantă faţă de Hoardă se înregistra la populaţiile nord-cauca^ir Aflat în drum spre Sărai şi Karakorum, acelaşi Wilhelm de Rubruck consemna în **12s** faptul că alanii creştini luptau în acel moment cu tătarii.[153] Doi ani mai tîrziu, la întoar cerea din misiunea sa la marele han, călugărul flamand menţiona din nou că alanii si lenzienii continuau să reziste în zonele montane în faţa tătarilor.[356] Se pare că nu toate comunităţile alane adoptaseră atitudinea de frondă în raport cu oficialităţile Hoardei pentru că, într-un alt context al însemnărilor sale de călătorie, şeful soliei regelui Franţei la mongoli îşi amintea că emisari ai mai multor popoare, între care şi ai alanilor, treceau pe la reşedinţa lui Sartak înainte de a se îndrepta spre curtea lui Batu-han.[357] Dubla ipostază a alanilor - de obcdicnţi[3>s] şi de rebeli'[39] faţă de mongoli - este confirmată şi de Pian del Carpine. Rezistenţa alanilor şi a altor etnii din ţinuturile învecinate cu Caucazul nu avea desigur condiţii să se perpetueze prea mult timp, pentru că hanii nu erau dispuşi să tolereze nesupunerea pe domeniile anexate. în ultimii ani ai secolului al XlII-lea întîlnim contingente alane înregimentate în armatele mongole care se înfruntau în apropierea gurilor Dunării. Cu toate acestea, aspiraţiile lor de libertate nu se atrofiascră, iar în momentul **cînd** li s-a oferit ocazia au încercat să se smulgă de sub autoritatea Saraiului. Profitînd de haosul cauzat de războiul civil din

---

[352] Rubruc, p. 170. [153]

Ibidem, p. 171.

[334] A.L. Jakobson, *Krym v srednie veka.* Moscova. 1973. p. 84 *şi* **urm.;** M. Balara-*Românie genoise (XIf - debut du XV siecle),* I, Roma, 1978, p. 150 şi urm.: idem. *Lesj[01] militaires de la colonisation ee'noise **(Xllf - XV** siecles},* în *Castrum,* 3, *Gueire, fortifice'[1] habitant dans le **monde miditerraneen au Moyen Age,*** ed. A. Bazzana, 1988. P-*Severnoe Pricernomor'e i Povoli 'e... .* p. 38-45 (A.Ci. (lertzen), 46-62 (LA. **Baranov).**

[335]Rubruc,p.l99.

[ih] *Ibidem,* p.317-318.

[K1] *Ibidem,* p.209.

[5]* Plano **Carpini. p.89.**

Ibidem, p.91.

I J-Ioardei de Aur, în anul 1302 ei au apelat la mitropolitul de Vicina pentru a le j;a primirea in Imperiul bizantin.

Mongolii au cuprins în hotarele imperiului lor regiuni cu înfăţişare peisa-• 5 variată şi entităţi etnice de o diversitate deosebită. Chiar dacă predominau afetele plane, cu vegetaţie stepică, de maximă atractivitatc pentru comunităţile te ale nomadismului ecvestru, în cadrul statului creat de Gingis-han şi succesorii • xistau şi zone cu relief deluros şi montan, cu înveliş forestier dens, în care de * ulă mongolii nu s-au stabilit efectiv. Stepa propriu-zisă nu prezenta nici ea o ".rornjtate perfectă, dispunînd de particularismc impuse de spectrul climatic şi al eetatiei, de regimul hidrografic ctc. Dacă adaptabilitatea la cadrul natural nu a **nstituit** o problemă greu solvabilă, în schimb integrarea imenselor colectivităţi mane în structurile unui singur organism statal a presupus eforturi speciale, prin recurgerea constantă la reglementări coercitive draconice, îmbinate cu un arsenal de măsuri de altă natură.

Populaţiile supuse alcătuiau un adevărat mozaic etnic şi confesional, avînd moduri de trai, preocupări economice, configuraţii de ordin social-politic şi aptitudini culturale specifice, greu comparabile între ele şi refractare la tendinţele de uniformizare. Pe bună dreptate s-a apreciat că Imperiul mongol a reprezentat apogeul aspiraţiilor lumii nomade de a crea organisme statale compuse din comunităţi nomade şi sedentare.[361] Nici un alt demers în acest sens nu a avut amplitudinea celui reuşit de Gingis-han şi urmaşii săi direcţi. Durabilitatea eforturilor depuse pentru împlinirea scopului propus a fost influenţat de nivelul de evoluţie al societăţii mongole, de capacitatea sa de receptare a clementelor alogene de civilizaţie, de dinamica forţelor centrifuge din cuprinsul imperiului, de disponibilităţile de atenuare a şocului lovitu-rilor externe etc.

Dintre regiunile asupra cărora s-a abătut marca invazie, mai afectate au fost acelea corespunzînd întinderilor de cîmpie, oferind condiţii propice de păşunat, prefe-rate de mongoli, dat fiind că îşi păstraseră modul de trai nomad, bazat pe creşterea ' ensivă a animalelor. în aceste arcaluri ci s-au aşezat efectiv, ocupîndu-se în mod rect de exploatarea lor din punct de vedere economic. Hotarele Hoardei de Aur respundeau în mare parte cu acelea ale Dcşt-i Kipcak-ului, a cărei structură etnico-°grafică a moştenit-o în linii generale. Cu toate că numeroşi cumani au pierit în P luptelor sau au fost siliţi să emigreze din stepe, ci au continuat să rămînă n'tatea etnică cea mai proliferată din tot spaţiul ponto-caspic. Ca o ironie a miile de robi cumani şi de altă naţionalitate, vînduţi de mongoli şi ajunşi în

---

3«0

ta. "eorgii Pachymeri.s *De Michaelc ct Andronico Paleo/oeis.* ed. Im. Dekker, II. Bonn. 5'P.307

361 . '

Geo M.R. Drompp. *Centrifugal Forccs in r/ic Inner As/an „Hecirtland": History verstis 0/}fiy,m.Journal of Asian History,* 23. 1989. p. 147.

corpul de elită al mamelucilor din Egipt, **le-au** cauzat cele mai categorice înlrîn<ic.- care le-au suferit în a doua jumătate a secolului al XIFI-lca, în marile bătălii din est-mediteraneană angajate în 1260, 1281 şi 1300, prilejuind o revanşă tardiV nepremeditată celor ce îşi pierduseră patria şi libertatea.'[62]

™

în teritoriile de la nordul Mării Caspicc şi a Mării Negre mai locuiau triburi de neam turcie: horezmieni, bulgari, uzi. **başchiri** etc. în urma contact i° strînse şi diverse cu aceste populaţii, mongolii din cuprinsul Hoardei de Aur turcizat în decurs de aproximativ un secol de coabitare, în pofida faptului că deti preponderenţa politică absolută în cadrul statului."" Prin aceasta se reitera fenom de asimilare a entităţilor străine suprapuse în masa majoritară aservită, întîlnit în multe **noduri** în peisajul medieval european. Avem în vedere cazurile francii absorbiţi de gallo-romani, a bulgarilor de slavii din Balcani, **a longobarzilor** de pon laţia romanică din nordul Italici, a varegilor de slavii **râsăriteni,** a normanzilor & anglo-saxoni etc.

în scopul administrării eficiente a tuturor teritoriilor Hoardei de Aur, **Batu-hm** le-a distribuit unor căpetenii mongole de vază, separarea fiind făcută - potrivit mărturiilor lui Pian del Carpinc, trimisul papei Innocentiu IV la curtea marelui han în 1245-1247 - de cursul principalelor fluvii din zonă: Nipru, Don, Volga şi Ural. Regiunea de-a lungul Volgăi, unde se găsea şi capitala Hoardei, a fost păstrată în stăpînirea directă a lui Bătu. Alte ţinuturi întinse, situate la vest de Nipru, au fost concedate, aşa cum se menţionează în acelaşi izvor, lui Corenza, identificat de exegeţii contemporani cu Qurumsi, fiul lui Ordu. El dispunea de o armată permanentă alcătuită din 6 000 de călăreţi,[364] întinzîndu-şi autoritatea asupra cnezatelor din vestul Rusiei şi probabil a spaţiului românesc extracarpatic. Prin prerogativele sale, destul de limitate. nu se substituia hanului de la Sărai, care păstra totalitatea iniţiativelor politice importante.

Un alt statut a fost rezervat cnezatelor ruseşti, centrelor din sudul Crimcei şi ţinuturilor dintre lanţul balcanic şi Dunăre şi de la est şi sud de Carpaţi, care au devenit vasale mongolilor, păstrîndu-şi în marc parte structurile interne, în schitu obligativităţii remiterii periodice a tributului şi a participării cu trupe la anumite op raţiuni războinice iniţiate de hani. îndatoririle faţă de mongoli nu au rămas iniua[1] ci au cunoscut o evoluţie în timp şi spaţiu, în dependenţă de multipli tt*

---

0 [362] R. Irwin, *The Midiile East in the Muicile Ages. The Early Mamluk Suham>'e '/1) 1382,* Londra-Sydney, 1986, p. 15-18, 30 şi urm.; R. Amilai-Preiss, *Mongols and M^0' The Mamluk-llkhamd War, 1260 - 1281,* Cambridge, 1995, p. 8 şi urm.

[361] W. Barthokl, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale.* Paris, 1945, p.136. 155-[15] ' Grecov, A.I. Iacubovschi, *Hoardei de Aur...,* p.65-66. 99; G.A. D *Goldene Horde,* p.94 şi urm.

[164] Plano Carpini, p. 106, 108.

'uticturali. Pentru a li se confirma rangul, în anii imediat ulteriori marii invazii, ducătorii formaţiunilor statale aservite trebuiau să meargă la curtea marelui han ele tfarakorum, spre a presta omagiu de vasalitate. Pe măsura desprinderii Hoardei de *AQ* sub autoritatea marelui han, recunoaşterea înaltelor demnităţi a fost asumată *Ae* către hanul de la Sărai, menţinîndu-se ritualul umilitor al prezentării perso- I a omagiului. In ţările în care jugul mongol se exercita in forme mai aspre, suve- • locali fuseseră constrînşi să distrugă cetăţile existente şi să nu ridice altele noi, - ură - adoptată cîtcva secole mai tîrau şi de turcii otomani - menită să preîntîmpine ntia unor focare de rezistenţă împotriva opresorilor. Din aceleaşi raţiuni, în • jpalele centre strategice din cuprinsul statelor subordonate au fost implantate , tasamente cărora li se încredinţaseră misiuni de supraveghere.[365]

Interesaţi să'asigurc o percepere eficientă a tributului, la scurtă vreme după constituirea Hoardei de Aur, mongolii au iniţiat recensăminte amănunţite a populaţiei din teritoriile dependente. Astfel de operaţiuni, realizate desigur după modele preluate din ţările orientale, sînt atestate la ruşi si la iaşi la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XlII-lea. Ele intrau în atribuţia baskacilor (denumiţi şi darugas), prevăzuţi cu escorte puternice de călăreţi, care aveau şi îndatorirea de a ţine sub strictă observaţie pe localnici. Activitatea baskacilor este reflectată nu numai în textele letopiseţelor, ci şi de toponimic. Mai multe localităţi din cnezatele din sudul Rusiei (Baskaci, Baskaki, Baskakovo ctc.),[w>] precum şi din extremitatea nordică a Moldovei (Bascacouţi, Băscăceni), au nume derivate de la acelea ale funcţionarilor amintiţi. Satul Bascacouţi este menţionat pentru prima dată la 30 aprilie 1431 într-un act emis de către Alexandru cel Bun.[167] El se afla, după toate probabilităţile, în ţinutul Dorohoiului, unde documentele din secolele XVI-XVIII atestă localităţi cu denumiri asemănătoare pe Başeu şi pe Jijia.[v>s] în ţinutul

---

B. Spuler, *Die Goldene Horde...;* B.D. Grecov. A.I. lacubovschi. *Hoarda de Aur...;* [G]» Vernadsky, *A History of Russia,* III; B. Ischboldin, *Essays on Talar History,* New Delhi, 3; G.A. Fedorow-Dawydov. *Die Goldene Horde;* idem. *Obscestvenny/ stroj...;* P.H. Silfen. [e] *wfluence...;* Ch.J. Halperin, *Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective,* în [an/cir]*d Journal of Asiatic Sludies,* 43, 1983, I. p.239-261: idem. *Russia...,* 1985; M. Weicrs, [e] *uo/dene Hore/e oder Das Khanal Qyptschaq.* în *Die Mongolen,* 1986, p.345 şi urm.; .1. n, *Medieval Russia,* p. 140 şi urm.; P. Nitsche, *Mongo/ensturm und Mongolenherrschaft* [Us]*sland,* în *Die Mongolen in Asien....* p. 65-79.

A.N. Nasonov, *Mongoly...,* **p. 18-19:** *Russisches Geographisches Namenbuch,* I. rcd. I. Co- '^[rfer], J- Prinz şi R. Siegmann; ed. M. Vasmer şi 11. Brâuer, Wiesbaden, 1964, p. 284-285.

3« "' ^' ^ [ed]- ^- Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, 1975. nr. 102. p,2j, *documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVI,* IV, Bucureşti, 1952, [(ac]t din 1599); Gh. Ghibânescu, *Surele şi izvoade,* XVI. Iaşi, 1926, p. 94 (act din 1667): *[a] în epoca feudalismului,* VII, I, *Recensăminte/c populaţiei Moldovei din anii 1772* -ed. P.G. **Dmitriev. Cbişinău,** 1975. p. 81, 529.

Fig. 80. Monede de **argint** din secolul al Xlll-lea, emise de autorităţile Hoardei de Aur la **Bolgar.**

. Hnului se găsea, de asemenea, un sat numit Băscăceni, atestat în acte datînd din]636şi 1645.

Aplicarea sistemului fiscal impus de hani în ţinuturile extracarpatice este sugene de altă parte, de adoptarea în limba română a termenilor *taniga* **şi *tarcan*** de ■ ine mongolă. Cel dintîi desemna în Moldova o taxă achitată la trecerea Nistrului, *fnd* nominalizat în anul 1420, în însemnările de călătorie ale icrodiaconului Zosima, at în drum spre Locurile Sfinte. Despre */arcan,* care era o scutire de vamă, avem ştinţă (jintr-un act din 13 septembrie 1439, emis de llias'[1], precum şi din altul, îrtînd data de 27 august 1449, acordat de Alexandrei.

Implicarea mongolilor în istoria spaţiului carpato-dunărean se reflectă în topoirnia, hidronimia şi antroponimia locală medievală, care aminteşte de numele lor. Astfel, în documentele din secolele XIV-XV întîlnim diverse nume de sate (Tătari, Tătăraş, Tătărăi, Tătărcşti/Tatarfalva, Tătărcuca, Tătăruşi), pîraie (Tatarcea, Tătârca), munţi (Tătarul) şi persoane (Tartar, Tătar, Tătara, Tătarul), atît în Moldova şi Ţara Românească, cît şi în Transilvania.[17']

Extinderea dominaţiei Hoardei de Aur asupra regiunilor româneşti este probată de numeroase izvoare narative, diplomatice, arheologice, numismatice şi epigrafiec. încă în anul 1250 regele Bela IV îl informa pe papa Innocentiu IV că sub obedienţa mongolilor au ajuns, între altele, *Cuniania* şi *Broclnic?*[14] ce se localizau la est de Carpaţii Orientali. Pentru realităţile politice din arealul nord-pontic şi balcanic extrem de relevante sînt aprecierile din însemnările de călătorie ale lui Wilhelm de Rubruck, emisarul trimis în 1253-1255 de regele Ludovic fX cel Sfînt al Franţei la reşedinţa marelui han: „De la gurile Tanaisului (Donului) spre apus, pînă la Dunăre, totul este al lor (al mongolilor - n.n.) şi chiar peste Dunăre, spre Constantinopol, Vlahia, care este !ara lui Assan, şi Bulgaria mică, pînă în Sclavonia, toţi le plătesc tribut".[37'] Din

---

Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise {Documente slavo-române).* Iaşi, II, 1, 1909, p. [114];n,2,i9io,p. 76.

[170]

Zosima the Deacon, în G.P. Majeska. *Russian Travelers to Constantinoplc in the [0Urteen]'h and Fifteenth Centuries,* Washington. 1984. p. 181. '" *DRH, A,* I, nr. 200. ^ *DRH, A,* II, ed. L. Şimanschi, în colab. cu G. Ignat şi D. Agache, 1976, nr. 7.

"h- I. Lahovaii, CI. **Brătianu,** Cir. (i. **Tocilescu,** *Marele dicţionar geografic al* [hUc] [V]> Bucureşti, 1902, p. 557-562: Hm. Grigorovitza, *Dicţionarul geografic al* ?> [VWe]" Bucureşti. 1908, p. 22J-222: C. Suciu. *Dicţionar istoric al localităţilor din* [Var]*»a,* II, Bucureşti. 1966, p. 181-1X4: *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* I, 8u[CIJ] [r'ul] *'storic al unităţilor administrativ-teriloriale. 1772 - 1988, 2,* coord. D. Moldovanu. [re]S'[']"2,p. 1166, 1179-1182, 163.3. [37J] £■ Hurmuzaki. I, p.260.

j """T-'c. p. 167-168. Cf. şi Roger Bacon, p. 370: *Nani nune a parte aquilonis regnanl "o/oniam, quia Iota Ruse ia est eis suhjecla; et iota terra ah oriente usciue ud*

aceleaşi însemnări ale solului flamand **aflăm că** românii *(Dlaci),* la fel ea si populaţii din estul şi sud-cstul Europei, mergeau la **ciulea** lui Batu-han, spre a-i daruri.

Regiunile lor sînt enumerate între posesiunile subjugate de mongoli îp

multe cronici orientale, care, chiar dacă au fost elaborate la cîteva decenii i consumarea marii invazii, conţin mărturii pe deplin verosimile, confirmate H' sau indirect de diverse surse medievale.

Astfel, în enciclopedia cărturarului egiptean an-Nuwairi (1279 - ni, găsim o interesantă notificare: **„Jochi-han,** fiul lui Gingis-han, este acela car cucerit Horezmui în timpul vieţii tatălui său. El a mai cucerit încă, după raoan tatălui său, Ţările Nordice, şi-a atribuit domnia asupra lor, a nimicit triburile ti cice din neamul kipcak şi alte etnii, precum alanii, asii, vlahii, cerkczii, ruşii si alt locuitori din Ţările Nordice. A întărit slăpînirca asupra acestor ţări în propriii. **mîini,** apoi în mîinile lui Batu-han, fiul lui Jochi-han, apoi în ale lui Sartak, fiul \m Jochi-han, apoi în ale fiilor lui Batu-han şi ale fraţilor acestuia".[177] Exceptînd atribuirea cuceririlor făcute de Bătu tatălui său **Jochi** şi nominalizarea lui Sartak drept fiu al acestuia din urmă, relatarea citată este întru totul veridică, ceea ce parc firesc dacă se ţine seama de statornicele legături confesionale, economice şi politice dintre Egiptul mamclucilor şi Hoarda de Aur, care i-au facilitat lui an-Nuwairi surse de informaţii credibile.

în linii generale, aceste date - inclusiv cele despre supunerea popoarelor din aşa-zisele Ţări Nordice, enumerate în aceeaşi ordine - se regăsesc la al-'Aini (1361 - 1451), cronicar născut în Siria şi decedat la Cairo, care corijează eroarea lui an-Nuwairi privind conducerea operaţiunilor contra etniilor menţionate, atri-buită în acest caz lui Bătu şi rudelor sale."* Un alt reprezentant al cronisticii din statul mamelucilor, al-Qalqasandi - care a activat tot la Cairo, unde a şi murit m a.H. 821 (= 8.2.1418 - 27.1.1419) -, a dispus de un izvor parţial diferit de cei accesibil conaţionalilor săi referitor la posesinilc mongolilor, între acestea fim enumerate: „Horezmui, Deşt-i Kipcak-ul, ţările chazarilor, crîmlenilor, azakienm"-cerkezilor, bulgarilor, vlahilor, assilor şi ruşilor"."

Totodată, cărturarul originar din Damasc, **al-'Umari,** decedat în a.H. 1.4.1348 - 31.3.1349), includea în teritoriile subordonate hanului de la [Sau]

/ f/Vd/

***Danubium** et ultra **Danubium,** scilicet Bulgaria el **Blachia** sunt eis tributariac- Ita <\u ad terram Constantinopolitanam tenet eorum imperium.*

[376] Rubruc, p. 209.

[377] Tiesenhausen, I, p. 149, nota 1.

[378] *lbidem,* p. 503; D. Mishin. *op. cit.,* p. 48.

[j79] Tiesenhausen, **I, p.** 404, **nota** 3.

jjle Turlu (Nistru) şi Dunărea, precum şi oraşul Akkcrman (Cetatea Albă).'" important port de la limanul Nistrului este reprezentat - cu numele de Maur» **o - în** cîteva hărţi nautice italiene **din** secolul al XlV-lea împreună cu un steag a, simbol al suzeranităţii **gingishanide.**[3"1]

Interesul mongolilor pentru ţinuturile din jurul gurilor Dunării era întreţinut "t pentru că ofereau condiţii adecvate **păstoritului** nomad, **cît** şi pentru că repre-u zone strategice extrem de utile exercitării controlului politico-militar asupra j-estului Peninsulei Balcanice. Nu este **de** mirare că, la sfîrşitul secolului al viil-lea, ambiţiosul tiimen-noian Nogai, desprins de sub autoritatea hanilor de la aii şj-a fixat temporar reşedinţa la Isaccea, unde se alia cel mai propice punct le trecere peste Dunăre din Moldova în **Dobrogea.** Pentru a-şi consolida dominaţia la nordul gurilor Dunării şi a valorifica mai bine potenţialul economic al zonei, în rima jumătate a veacului al XlV-lca mongolii au sprijinii întemeierea a două aşezări cu caracter urban Ia Orheiul Vechi pe valea Răutului şi Ia Costcşti pe cursul Botnci, după ce - la sfîrşitul secolului anterior - concedaseră mari drepturi negustorilor genovezi la Cetatea Albă, devenit unul din porturile foarte importante in bazinul pontic. Masurile ec au stimulat exploatarea resurselor comerciale ale Dunării de Jos explică în parte circulaţia monetară intensă atît în nordul Dobrogci, cît şi în sud-estul Moldovei, unde, pe lîngă emisiunile provenind din aşezările din arealul central al Hoardei, au fost în uz şi piese bătute în atelierele locale.[382]

Imensitatea Imperiului mongol, întemeiat de Gingis-han şi urmaşii săi prin juxtapunerea unor entităţi teritoriale extrem de eterogene din punct de vedere etnico-demografic, economic, cultural şi confesional, dar şi în ceea ce priveşte relieful, clima, vegetaţia şi reţeaua hidrografică, îl făcea foarte greu de cîrmuit, cu atît mai mult cu cît primii hani erau lipsiţi de experienţă în acest sens. Chiar dacă [C1] s-au străduit să suplinească respectiva carenţă prin preluarea unor modele de Suvernare din ţările cucerite, dificultăţile erau prea mari pentru a fi depăşite în [clll]P satisfăcător cu mijloacele disponibile în epocă.

[3X0] Al-'Umari, p.142.

[3X1] A.E. Nordenskiokl, *Perip/ux, an exsuv on the early historv of* ***charts*** *and xailing-*[t"o'M]< New York. 1897; R. Almagiâ, *Planisfcri, carte nuutiche e affini dai secolo XIV al* ***totenti*** *nella Biblioteca Apostolica Vaticana (=* ***Momi menta*** *cartographica Vaticana,* **I),** ***gp*** [v]aticano, 1944: B. Dimitrov, *Bălgarija* v *sreclnovckovnata morska kartografija XIV-*[V^] Sofia, *1984, passim.*

[e-] *"L Polevoj. *Ocerki istoriceskoj geografii Moldavii XIII-XV* w., Chişinău, 1979: V. *jl [a] genese...,* p.2()9 şi urm.; *E.* **Obcrlănder-Târnoveanu,** *începuturile prezentei* **"• < P-** 93 şi **urm.;** V. **Ciocîltan,** *Mongolii... , passim.*

Fig. 81. Ceramică roşietico-gălbuie, specifică centrelor Hoardei de Aur, descoperită 'a "' „Prodana" în locuinţele 10 (1, 3. 4. 6). 9(2). 12(5), 3 (7) şi 6 (8).

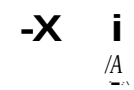

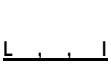

*• Ceramică roşietico-gălbuic, spccilkă centrelor 1 [oardei de Aur, descoperită la Bîrlad-**„Prodana"** în locuinţele 2 (1) şi 3 (2).

In stătu nascendi germenii destrămării uriaşului organism politie au cfl prefigurare estompată - în chip paradoxal - **încă** înainte ca opera lui Gingis-han - ° fost dusă la bun sfîrşit, cînd, la scurt timp după kuriltaiul din 1206, marele han a *v* ^ buit ulusuri celor patru fii avuţi cu prima soţie, ulusuri a căror întindere completată şi definitivată în deceniile următoare (fig. 69). La diminuarea aut ■ °S' centrale au contribuit într-o oarecare măsură interregnurile prelungite de tergiver • ■ în alegerea succesorilor marilor hani decedaţi. Astfel, cu toate **că** Ogodai a m_u •■ .° 1241, urmaşul şi primul său născut - Giiyiik - a **fost** investit cu atributele puteri' abia în 1246, pentru ca, la dispariţia acestuia din urmă în anul 1249, tronul să ră " **vacant** pînă în **1251,** cînd a revenit lui Mongke. Divergenţele dintre moştenit imperiului lui Gingis-han au accentuat şi mai mult tendinţele separatiste. în 1248 î Bătu şi Guyiik - aflaţi în ostilitate încă din timpul marii invazii din Rusia şi Cumani' s-a creat o situaţie extrem de încordată, care a dus la masive concentrări reciproce i trupe. Dezamorsarea diferendului s-a produs **o** dată cu moartea prematură a **marelui han."™[3]** Ajungînd în pragul senectuţii şi sprijinind decisiv ascensiunea lui **Mongke pe** tronul de mare-han, Bătu a dobîndit un statut egal în importanţă cu cel al protejatului său. Stări conflictualc au apărut şi între alte clanuri gingishanide. Notorie a fost îndeosebi cea avînd drept măr al discordiei regiunile caucaziene, care a degenerat într-un îndîrjit război între hanii Hoardei de Aur şi illianii din Iran, prelungit eu intermitenţe - la fel ca acela izbucnit opt decenii mai tîrziu între Anglia şi Franţa - de-a lungul a circa o sută de ani. Dinamica centrifugă a căpătat un caracter ireversibil mai cu seamă în perioada de după moartea marelui han Mongke în anul 1259, cînd Hoarda de Aur a devenit *de fado* un stat independent.

Hoarda s-a impus ca o forţă politico-militară de temut în Asia Centrală şi în tot estul şi sud-cstul Europei, iniţiind adesea expediţii împotriva statelor vecine în cursul secolelor XIII-XV. După apogeul atins spre mijlocul veacului al XlV-lea, a început lenta sa decădere, facilitată de acute **frămîntări** interne. Acestea au dus la dezmembrarea statului, din care, la **sfîrşitul** primei jumătăţi a secolului al XV-lca, s-au detaşat hanatele de Kazan, Crimeca şi Astrahan. Hoarda de Aur a dispărut „oficial de pţ eşichierul politic est-european în anul 1502, în urma loviturilor primite de la Crimeei, care din 1475 devenise vasal al Imperiului otoman. Hanatele de Ka2 Astrahan au dăinuit pînă în 1552 şi, respectiv, în 1557, cînd au fost anexate de ţa Ivan cel Groaznic, în timp ce încorporarea Crimeei la Imperiul rus a avut **loc** W 1783. Tătarii au locuit în peninsula din nordul Mării Negre pînă în anul 1944, acuzaţi de colaborare cu germanii în cel **de-al** doilea război mondial, au fost dep[L] în masă din ordinul lui Stalin. **Obţinînd** amnistierea, **o** parte a celor salvap

[3K'] Al-'Umari, p.101.

-idul sovietic a revenit treptat în vechile sălaşe în ultimele decenii ale secolului

în Moldova poziţiile Hoardei de Aur s-au menţinut pînă în jurul anului 1370. cucerirea în 1484 a Cetăţii Albe şi a Chiliei de către forţele otomane, conţi n- de tătari au fost implantate în jurul celor două importante centre strategice, dar fost retrase la est de Nistru, în urma încheierii păcii **între Baiazid II** şi Ştefan cel Totuşi, turcii nu au renunţat la ideca readucerii tătarilor în Bugcac, pentru a titui un tampon între aceste cetăţi şi voievodatul Moldovei. în 1520 enclave de rj sînt atestate în regiunea Cetăţii Albe (Akkerman), pentru ca numărul lor să ască treptat după expediţia din anul 153S asupra Moldovei, condusă de sultanul liman Magnificul, şi după colonizarea cu tătari nogai din zona Volgăi, alungaţi spre rjgt în a doua jumătate a secolului al XVf-lca de calamitatea secetei şi a foametei.[is'] Fi au deţinut Cîmpia Bugcacului pînă la începutul războiului ruso-turc din 1806-1812, cînd trupele ţariste i-au evacuat spre răsărit.

Cuceririle începute de Gingis-han şi dcsăvîrşitc de succesorii săi s-au dovedit a avea urmări durabile pentru configuraţia etnică, culturală şi politică a Asiei şi Europei Răsăritene. în locul spectrului politic mozaicat, compus din numeroase confederaţii tribale şi formaţiuni statale, presărate pe întinderile Eurasiei, s-a profilat un singur organism politic gigantic, care, atît timp cit s-a menţinut viabil, a înlesnit circulaţia oamenilor, mărfurilor, ideilor. Diverse realizări ale ştiinţei şi culturii epocii, originare din China, centrul Asiei, Orientul Apropiat ori din zona est-europcană, s-au putut disemina cu facilitate sporită, dobîndind universalitate. Totodată, s-au creat punţi de legătură între epicentre de civilizaţie situate la mare distanţă între ele, lărgindu-se orizontul cognitiv al umanităţii. în altă ordine de idei, se constată şi în cazul ilustrat de ultimul val din cavalcada migraţiilor asiatice că, spre deosebire de urgia dezastrelor, izbînzilc militare cele mai grandioase nu au alcătuit niciodată epilogul unui itinerar evolutiv.

REPERE BIBLIOGRAFICE SELECTIVE

M. ABLAY, *Din istoria tătarilor de la Gingis Han la Gorbaciov,* Bucureşti, 1997.
"•T. ALLSEN, *Prehick Io the Western Campaigns: Mongol Military Operations mthe Wolga-Ural Region, 1217-1237,* în *Archiviini Eurasiae Medii Aevi,* **III,** 1983, P. 5-24.

V. Monteil, *Les Musulmans sovieth/ues.* Paris, 1982; A.-A. **Rorlich,** *The Volga* $t»T' *A Profile '" National Resilience,* Statiford, 1986: **A.W. Fisher,** ***The*** *Crimean Tatars.* o, 1987; M. Ablay, *Din istoria tătari/or...* . p. 183 şi urm.

iin.. 1. Chirtoagă. *Apariţia tătarilor (nosailor) pe teritoriul Moldovei si semnificaţia \u\ Originea tătarilor...* . 1997, p. 162-171.

- Idem, *Mongol Imperialism. The Policies of llie* ***Grand Qan*** *Mongke* $j_{f1\ r}$ *Russia,* ***andtheIslamic*** *Lamls,* ***1251-1259,*** **Berkeley-Los** Angeles-Londra iq
- G. ALTUNIAN, ***Die*** *Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasisch kleinasiatischen Lândern im* ***XIII.*** *Jahrhundert,* Berlin **1911.**

  W
- T. ANDERSON, *Russian Politicul Thoughl. An Introduction.* Ithaca Nc\ 1967.
- A.S. ATIYÂ, *The Crusade in the* ***Later*** *Middle Ages.* cd. a 2-a, Londra (reimprimat New York, 1965).
- A. AVENARIUS, *Tatâri ako problem* ***byzcmtskej*** *politiky a diploma* " *Historicky casopis,* 32, 1984, 6, p. 849-863.
- G. BACHFELD, *Die Mongolen in Polen, Schlesien, Bdhmen und Mahn*$>_n$ r *Beitrag zur Geschichte des grossen Mongolensturmes im* ***Jahre 1241,*** Innsbn 4 1889.
- R. BAKER, *Magyars, Mongols,* ***Romanţam*** *and Saxons:* ***population*** *mix density in Moldavia, from 1230* ***to*** *1365,* în *Balkan Studies,* 37, 1996, 1, p. 63-76
- G. BAKO, *Invazia tătarilor din anul 1241 in sud-estiil Transilvaniei,* în ***Culese»*** *de studii şi cercetări. Muzeul Regional Braşov,* I, 1967, p. 115-119.
- J. BARCKHAUSEN, *L* ***Empire*** *jaune de Gengis-Khan,* Paris, 1942.
- A. BATTON, *Wilhelm von Rubruk, ein Weltreisender aus dem Franziskaneronkn und seine Sendung in das Land der Tataren* (Franziskanische Studicn, 6), Miinster **inWestf.,** 1921.
- R. BATURA, *Lietva tanty kovoje priesAukso Orda. Nuo Bătu antpludzio iki imiăo prie Melynujii Vandenu,* Vilnius, 1975.
- J. BECKER, *Zum Mongoleneinfall von 1241,* în *Zeitschrift des Vereins fw Geschichte Schlesiens,* 66, 1932, p. 34-57.
- R. BEDROSIAN, *Armenia during the Se/juk and Mongol Periods.* în * *Armenian People from Ancient* ***to*** *Modern Times.* 1, *The Dynastic Periods: From Antiquity Io the Fourteenth Century,* ed. R. G. Hovannisian, New York, 1997.
- G.A. BEZZOLA, *Die Mongolen in abendlcindischer Sichi (1220-1270),* Bcnw Miinchen, 1974.
- A. BOROSY, *Torte'netirok a tatârjârâsrâl,* în *Hadlortenelmi kozlemenyeK* **1991, l, p. 3-21.**
- J.A. BOYLE, *The Mongol World Empire, 1206-1370* (Vanorum Repritits), L°" 1977.
- G.I. BRĂTIANU, *L 'organisalion de la pai.x dans I 'hisloire universelle des* ***OTw*** *aia 1945,* Bucureşti, 1997.
- E. BRETSCHNEIDER, *Mediaeval Researches from Easlern Asiatic* ***Sot****** ' Londra, 1910.

ttRUCE BOSWELL, *Territoriul* ***Division*** *and* ***the*** *Mongol* ***tnvasion,*** **în** *The « ^bridge History of Pol and from the* ***Origins*** *fo Sobieski (Io 1696),* cd. W. F. gddaway, J. H. Penson, O. Halccki, R. Dyboski, Cambridge, 1950, p. 85-107.

f AHUN, *Inlroduclion ă I 'hisloire de I 'Asie. Tnrcs el Mongo/s des origines â* [1] J^, Paris, 1896.

rHAMBERS, *The* ***Devii*****'.v** *Horsemen. The Mongol Invasion* ***of Europe,*** Londra, '1979-

Ţ CHESHIRE, *The Great Tartar Invasion of Europe.* în *The Slavonie Review,* 'V t **1926,** p. 89-105.

V* CIOCÎLTAN, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261-1265),* în ***fanarul*** *Institutului de Istorie „A.D. XenopoV,* **XXVIII,** 1991, **p. 81-101.** Idem, *Mongolii şi Marea Neagra in secolele XIII-XV. Contribuţia Cinshizhanizilor la transformarea bazinului pontic in placă turnantă a comerţului* *euro-asiatic,* Bucureşti, 1998.

, C. W. CONNELL, *Western viexvs of the origin of the ., Tartars": an example of the influence of myth in the second half of the thirteenth century.* în *The Journal of Medieval and Renaissance Studies.* 3, 1973, p. 115-137.

• J.CURTIN, *The Mongols in Russia,* Londra, 1908.

i G. DAINELLI, *Missionari e mercadanti rivelatori dell'Asia ne! Medio Evo.* Torino, 1960. . C. DALAI, *Mongolija* v *XIII-XIV vekakh.* Moscova, 1983.

• A. DECEI, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos regions selon la Djami ot-Jevarikh de Fazi ol-lah Răsid od-Din,* în *Revue Roumaine d'Histoire,* **XII,** 1973, **l, p. 101-121.**

[1] P. DUKES, *A History of Russia. Medieval, Modern. Contemporan- c. 882-1996,* ed. a 3-a, Houndmills - Londra, 1998.

[1] T.N. DUPUY, *The Military Life ofGenghis, Khan ofKhans,* New York, 1969.

A. ECK, *Le Moyen Age russe,* cd. a 2-a, Haga-Paris, 1968.

"• EULER, *Die Degegnung Europas mit den Mongolen im Spiegel* *abendlândischer Reiseberichte. mSaeculum,* 23, 1972, **1, p. 47-58.** GA FEDOROV-DAVYDOV, *Kocevaja orda v uluse Dzuci,* în *Vestnik vskogo Universiteta.* Seria IX, *fstori/a.* 1970. 5, p. 75-86. (^ *Obscestvennyj stroj Zololoj Ordy,* Moscova, 1973. (dern,£>/e *Goldene Horde,* trad. Al. Hăusler, Vicna-Miinchcn, 1973.

dem> ***The*** *Culture of the Golden Horde Cities.* trad. H. Bartlett Wells (BAR , Raţional Serics 198), Oxford, 1984.

"Itl. *Städte der Goldenen Horde an der uuteren Wolga,* trad. A.v. Schebek, , 1984. *Zolotoordynskie goroda* ***Povolz fa,*** **Moscova,** 1994.

The crisis of medieval Russia, 1200-1304, Londra-Ncw-York, 1983.

M. de FERDINANDY, ***Tschingis*** *Khcm. Der Einbnich des Steppetmie*$_{m<}$*l* Hamburg, 1958.

M. FLORINSKY, *Russia. A History and an Interpretai ion,* I, New York, 19(,Q **R. FOX,** ***Gingis-han,*** trad. I. Comşa, Bucureşti, **1958.**

J. FRIED, *Aitfder Suche nach der Wirklichkeit. Die Mongole» **und**die ewoiy ■ Erfahrungswissenschafi im 13. Jahrhundert.* în *Historische Zeitschrift,* 243 i$_g$ p. 287-332.

P. GEORGIAN, *Invaziile tătăreşti piuă la întemeierea Principatelor Convorbiri literare,* 57, 1925, 5, p. 353-365; 57, 1925, 9, p. 651-661. J. GIESSAUF, ***Âbriss*** *der politisch-militârischen Geschichte der Mongole» y den Anfăngen Tschinggis Khan bis zum Etnie des Westfeldziiges 1242,* fa *r*>- *Mongolengeschichte des Johannes von Piano Carpine.* cd. J. Giessauf, Graz, 199? p. 1-19.

H. GOCKENJAN, *Einleitung,* în *Der Mongolensturm. Berichte von Aiigenzeu*<<$_e$ *und Zeitgenossen, 1235 - 1250,* ed. H. Gockenjan ţii J.R. Swecncy, Graz-Viena-Koln, 1985, p. 20-66. AL. GONŢA, *Românii si Hoarda de Aur. 1241-1502,* Miinchen, 1983.

M.V. GORELIK şi M. G. KRAMAROVSKII, *The Mongol-Tatar States **oftht** Thirteenth and Fourteenth Centuries,* în *Noinads of Eurasia,* cd. V.N. Basilov, trad. M. Fleming **Zirin, Los** Angeles, 1989, p. 67-86.

B.D. GRECOV şi A.I. IACUBOVSCH1, *Hoarda de Aur şi decăderea ei,* Bucureşti, 1953.

F. GRENARD, *Gengis-Khan,* Paris, 1935. R. GROUSSET, *L '**empire** mongol (Irephase),* Paris, 1941.

Idem, *Le conquerunt du Monde (Vie de Gengis-khan),* Paris, 1944.

G. G. GUZMAN, *European clerical envoys to the Mongo/s: Reports of Western merchants in Eastern Europe and Central Asia, 1231-1255.* în *Journal of Medieval History,* 22, 1996, 1, p. 53-67.

CH. J. HALPERIN, *Soviet Historiography on Russia and the Mongols,* în *Ttw Russicm Review,* 41, 1982, 3, p. 306-322. Idem, *Russia and the Golden Horde,* Bloomington, 1985. Idem, *The Tătar Yoke,* Columbus, Ohio, 1986. L. HAMBIS, *Gengis-khan,* Paris, 1973.

J. HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschd-* ^{Dic} *Mongolen in Russland,* Pesta, 1840.

L. de HARTOG, *Genghis Khan, Conqueror of the World,* Londra, 1989.

W. HEISSIG, *Die Mongolen. Ein Volk sucht seine Geschichte,* ed. a 2-a, Miin^{cfiC} Nordlingen, 1978.

H.H. HOWORTH, *History of the Mongols from the 9th to the 10lh ce»*$^{H''}$ Londra, I, 1876; II, 1, 2, 1880; III, 1888; IV, 1927.

o S. HUMPHREYS, *From Saladin to the Mongols. The Ayyubids of Damascus, j 193-1260,* Albany / New York, 1977.

p JACKSON, *The Cnisade Against the Mongols (1241).* în *The Journal of gcclesiastical History,* 42, 1991, I, p. 1-18.

yr V. JENSEN, *Djengis Khan. Eu histori.sk myte,* în *Semiramis. Tidsskrift om Qrienteti,* 1, Copenhaga, 1990, p. 53-72.

\ji KAFALI, *Altin Orda Haniiginin Kuniluş re Yiikseliş Devirleri,* Istanbul, 1976.

S KALUZYNSKI, *Imperhtm mongolskie,* Varşovia, 1970.

r KAPPLER, *L 'iimige des Mongols dans le* Speculum historialc *de Vincenl de Beauvais,* în *Vincenl de Beauvais: intentions et receptiom d'itne oeuvre encyclopedique au Moyen Age.* cd. M. Paulmier-Foucart, S. Lusignan, A. Nadeau, Saint-Laurent (Quebec) - Paris, 1990, p. 219-240. , V. V. KARGALOV, *Osvoboditel naja bor 'ba Ruşi protiv mongolo-tatarskogo iga,* în *Voprosy istorii,* 1969, 2, p. 145-159; 1969, 3, p. 105-118; 1969, 4, p. 121-137. « Idem, *Konetz ordynskogo iga,* Moscova, 1980. , A. KLOPPROGGE, *Ursprung und Ausprâgung des abendlândischen Mongolenbildes ini 13. Jahrhundert. Ein Versuch zur Ideengeschichte des Mittelalters,* Wiesbaden, 1993.

- I.G. KONOVALOVA, N.D. RUSSEV, *Zolotaja Orda i zizni gorodov Dnestrovsko-Dunajskogo regiona (Po svedenijam pis 'mennykh istocnikov),* în *Evul mediu timpuriu in Moldova (Probleme de istoriografie şi istorie urbană),* coord. D. Dragnev, Chişinău, 1994, p. 70-106.
- L. KRADER, *Feudalism and the Tătar Polity of the Middle Ages,* în *Comparative Studies in Society andHistory,* I, Haga, 1958, 1, p. 76-99.
- ST. KRAKOWSKI, *Polska w walce z najazdami latarskimi w XIII wieku,* Varşovia, 1956.
- L. KWANTEN, *Imperial Nomads. A History of Central Asia. 500-1500,* Universily of Pennsylvania Press, 1979.

L.R. KYZLASOV, *Islorija Tuvy v srednie veka,* Moscova, 1969. [1] G. LABUDA, *Woyna z Tatarami w roku 1241,* în *Przeglad hisloryczny,* L, 1959, 2, P- 189-224.

"• LAMB, *Chinghis-han,* trad. Gh. Popcscu-Tclega, Bucureşti, f.a. '• S. LANGDON, *Byzantium \s Iniţial Encounter with the Chinggisids: An htroduction to the Byzanlino-Mongolica.* în *Via/or,* 29, 1998, p. 95-140.

• LEDERER, *Tatarskoe naseslvie na Vengriju v svjazi s mezdunarodnyini* [s°]*bytijami epokhy,* în *Acta Historica Academiae Seienfian/m Hungaricae,* II, 1953, [U]2,p. 3-45.

A.R. LEWIS, *Nomads and Crusaders A.D. 1000 - 1368,* Bloomington - todianapolis, 1966.

B. LEWIS, *The Mongo/s, the Turks and ihe Mustim Polily,* în *Transactions f* ***RoyalHistorical Society,*** Ser. a 5-a, 18. 1968, p. **49-68.**

B. LIMPER, *Die Mongolen und die* ***christlichen*** *Vdlker des Kaukasus p-Untersuchung zur politischen Geschichie Kaukasiens im 13. und beginnend* ■ *Jahrhimdert* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktormades Philosophischcn Fakultăt zu Universitat Koln), 1980.

B.G. **LIPPARD,** ***The*** *Mongo/s and* ***Byzanthtm,*** *1243 - 1341,* **Ann** Arb Michigan, 1986.

L. LORINCZ, *Histoire de la Mongolie des origines â nos jours,* Budapesta, **19«4**

F. LOT, *L 'art militaire el Ies arme'es* ***au*** *Moven Âge en Europe el dans le Pi-Orient,* II, Paris, 1946.

K.-E. LUPPRIAN, ***Die*** *Beziehungen der Pâpste zu* ***islamischen*** *und* ***mongolisch**** *Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels* (Studi c testi, 29h Cittâ del Vaticano, 1981. **J. MARTIN,** ***MedievalRussia,*** *980-* ***1584,*** **Cambridge,** 1995.

N. JA. MERPERT, V.T. PASUTO, L. V. CEREPNIN. *Cingis-han i ego* ***nasledk*** în ***Istorija*** *SSSR,* 1962, 5, p. 92-119.

N.N. MINGULOV, *K nekolorym voprosam izucenija istorii Ak-Orda,* în *Kazakhstan v epokhu feodalizma,* A Inia-Ala. 1981, p. 79-95.

Die Mongolen, ed. M. Weicrs, în colab. **cu** V. Vcit şi W. Hcissig, Darmstadt, 19X6,

Die Mongolen, ed. W. Heissig, CC. Miillcr, **Innsbruck-Frankfurt/ Main,** 1989.

Die Mongolen in Asien und Europa, cd. S. Conermann, J. Kusber (Kielcr Werkstiicke, F, 4), Frankfurt am Main, 1997.

Die Mongolen und ihr Weltreich, ed. A. Eggebrecht, în colab. cu E. Eggcbrecht şi M. Gutgesell, Mainz am Rhein, 1989.

Mongol ian Studies, ed. L. Ligcti, Amsterdam, 1970.

D. MORGAN, *The Mongo/s,* Oxfbrd-Ncw York, 1987.

Idem, *Medieval Persia. 1040-1797,* Londra-Ncw York, 1988. Idem, *The Mongo/s and the Eastern Medilerranean,* în *Mediterranean Hisiorko Review,4,* 1989, 1, p. 198-211.

A.N. NASONOV, *Mongoly i Rus* ', Moscova-Lcningrad, 1940.

M. NEAGOE, *Attila, Ginghiz-Han şi Tamerlan,* Bucureşti, 1971.

R. NEUMANN-HODITZ, *Dschingis Khan,* ed. a 3-a, Rcinbek bei g 1995.

E. OBERLĂNDER-TÂRNOVEANU, ***începuturile*** *prezenţei tătarilor* '" -' *Gurilor Dunării in lumina documentelor numismatice,* în *Originea tătarilor-lor in România şi in lumea turcă,* **coord.** T. Gemii, Bucureşti, 1997, p. 93-12°-

C.D'OHSSON, *Histoire des Mongo/s depuis Tchinguiz-Khan juscpi'â* ***TirUoV*** *ou Tamerlan,* I, II, Haga-Amsterdam, 1834; III, IV, Amsterdam, 1852.

O. OLCHVÂRY, *A muhi csata,* în ***Szăzadok,*** XXXVJ, 1902, p. 309-325, 412-427, 505-527.

r OLSCHKI, *Marco Polo 's Precursors.* **Balfiraorc,** 1943.

c pAPACOSTEA, *Românii in secolul al XHI-lea intre cruciată şi Imperiul mortgol,* Bucureşti, 1993.

p p. PARASCA, *Vnesnepoliticeskie uslovija obrazovanija Moldavskogo feodal 'nogo gosudarstva,* Chişinău, 1981.

V T. PASUTO, *Geroiceskaja hor ha russkogo naroda za nezavisimost' (XIII vek).* Moscova, 1956.

Idem, *Ocerki istorii SSSR. XII-XIII vv.,* Moscova, 1960.

p PELLIOT, *Les Mongols et la Papante,* în *Revue de l'Orient Chretien,* 3™K Serie, **III** (XXIII), 1922-23, p. 3-30; fV (XXIV) , 1924, p. 225-335; XXVHl, 1931-32, p. 3-84.

« Idem, *Notes sur 1 'histoire de la Horde d 'Or,* Paris, 1949. I

M- PERCHERON, ***Sur*** *les pas de Gengis Khan,* Paris, 1956. .

RD. PHILLIPS, *The Mongols,* Londra, 1969. . M.

PRAWDIN, *Genghis Khan,* Paris, 1980.

- O. PRITSAK, *Christian Missionary Ac/ivi/ies in the Pax Mongolica,* în *ti battesimo delle terre nisse. Dilancio di un millennio,* ed. S. Graciotti, Firenze, 1991, p. 59-72.
- I. de RACHEWILTZ, *Papal Envoys io the Great Khans,* Londra, 1971.
- P. RATCHNEVSKY, *Genghis Khan. His Life and* ***Legocy,*** Oxford-Cambridge, Mass., 1992.
- V.A. RIASANOVSKY, *Fundamental Principie of Mongol Law,* Tientsin, 1937.
- J. RICHARD, *Orient et Occident au Moyen Age: conlacts et relations (XII' - XV s.)* (Variorum Reprints), Londra, 1976.

[1] Idem, *Les relations entre I 'Orient et I 'Occident au Moyen Age. Etudes el documents* (Variorum Reprints), Londra, 1977.

Idem, *Croises, missiannaires et voyageurs. Les perspectives orientales du monde latin medieval* (Variorum Reprints), Londra, 1983. [1] G-

RONAY, *The Tartar Khan's Englishman,* Londra, 1978.

[J]- ROUSSELOT, *Gengis Khan,* Paris, 1959.

[J]-P. ROUX, *Hisloire de 1 Empire Mongol,* Paris, 1993.

' K- RUDOLF, *Die Tartar en 1241/1242. Nachrichten und Wiedergabf [orr]espondenz und Historiographie,* în *Romische historische Mitteihmgen,* 19, , [197]?,p. 79-107.

ISACERDOŢEANU, *Guillaume de Ruhroiick el les Roumains au milieu du XIII , [Srecl]e,* în *Melanges de 1 Ecole Roumaine en France,* 1929, 2, p. 159-335. , [e]m, *Marea invazie tătară şi sud-eslul european.* Bucureşti, 1933.

[M-G]- SAFARGALIEV, *Raspad Zolotoj Ordy,* **Saransk,** 1960.

J.J. SAUNDERS, *Matthew Paris and the Mongols,* în *Essays in* ***the*** */;,e,j-history* ***presented*** *Io Bertie Wilkinson,* cd. T.A. Sandquist şi M.R. P_{Ow}-Toronto, 1969, p. 116-132.

Idem, *The History of* ***the*** *Mongol* ***Conquesl,*** Londra, 1971.

Idem, ***Muslims*** *and* ***Mongols.*** *Essays on Medieval Asia,* **Christchurch** Zealand, 1977.

A.G.C. SAVVIDES, ***Byzantium*** *in* ***the*** *Near Easi: i/s* ***Relations with the*** V *Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians ofCi/icia and the Mongols A* n *1192 - 1237,* Thessalonik, **1981.**

F. SCHMIEDER, *Europa und die Fremden. Die Mongolen im* ***Urteil*** *Abendlandes vom 13. his indus 15. Jahrhunderl,* Sigmaringcn, 1994.

P.H. SILFEN, *The lnfluence of the Mongols* ***on*** *Russia: A Dimensional Histnr* Hicksville, New York, 1974.

D. SINOR, *Les relations enlre les Mongols et I 'Europe juscju 'â la mort* ***d'Arghai*** *et de Bela IV,* în *Cahiers d'histoire mondiale,* III, 1956, 1, p. 39-62. Idem, *Inner Asia and its* ***Contacts*** *with Medieval Europa* **(Variorum** Rcprinls) Londra, 1977.

Idem, *Notes on Inner Asian Bibliography. IV. History of the Mongols on the lith Century,* în *Journal of Asian* ***History,*** 23, 1989, p. 26-79.

G. SORANZO, // *Papato, I'Europa cristiana e i Tartari. Un secolo di* ***penetraziom*** *occidentale in Asia,* Milano, 1930.

D.v. SOZANSKJ, *Anfang und Ende des Mongolensturms in Osteuropa 1241* ■ *1242,* în *Siidostdeutsche Vierteljahresblatter,* 29, **1980,** p. 282-287. V. SPINEI, *Aspekte der politischen Verhdltnisse des Gebieles zwischen Domni und Schwarzem Meer zur Zeii der Mongolenherrschqft (XIII.-XIV. Jahrhunderl^* în *Dacoromania. Jahrbuch fur Ostliche* ***Latinii cit,*** 3, 1975-1976, p. 29-38.

Idem, *La genese des vi/Ies du sud-est de la Mo/davie et* ***les*** *rapports commerciaw desXIIf -XIV siecles,* în *Balkan Studies,* 35, 1994, 2, p. 197-269.

B. **SPULER,** *Die* ***Mongole»*** *in Iran. Politik. Vermiilung und Kulliir der IlchanxiL 1220-1350,* ed. a 2-a, Berlin, 1955.

Idem, *Die Goldene Horde und Russlands Schicksal,* în *Saeculum,* VI, **195?»** • 397-406.

Idem, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502,* eu. 3 - Wiesbaden, 1965.

Idem, ***Les Mongols dans*** *l'histoire,* **Paris, 1981.**

G. STRAKOSCH-GRASSMAN, ***Der*** *Einfall der Mongolen in Mitteleuropa* '" *Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck, 1893.

I. ŞCHIOPUL, *Ţările româneşti înainte de secolul al XlV-lea,* Bucureşti, W^{4} ' ^

L. TARDY, *Sklavenhandel in der Tartarei. Die Frage der Mandschtn'*$^{L\,ılh}$ Esterhâzy, Szeged, 1983.

fgtaro-mongoly v ***Azii*** *i* ***Evrope,*** ed. a 2-a S.L. Tikhvinskij, Moscova, 1977.

fhemenhefi „ Mongolemturm 1241", cd. H. Zimmermann, în *Siebenbiirgische ' cgmesterblâtter, 2,* Munchen, 1988,2.

yr V. TREPAVLOV, *Soprayitel 'slvo* v *Mongol 'skoj imperii (XIII v.J,* în *Archiviim ' gurasiae Medii Aevi,* VII, 1987-1991, p. 249-278.

A TRESIC PAVlClC, *Izgon mongola iz* ***Hrvatske,*** Zagreb, 1942.

a VLADIMIRTSOV, *Le regime social des Mongols. Le feodalisme nomade,* trad. jrt. Carsow, Paris, 1948.

Ideffl, *Gengis-khan,* trad. M. Carsow, Paris, 1948.

Wahlstatt 1241. Beilrcige zur ***Mongolemchlacht*** *hei Liegnilz und zu iliren tfachwirkimgen,* cd. U. Schmilcwski, Wiirzburg, 1991 (U. Schmilewskl, H. Gockcnjan, F. Schmieder, R.v. Donat, W. Irgang, T. Jasinski, M. Weber, W. Bein, V. Schmilewski, H. Griigcr).

•i 0. WOLFF, *Geschichte der Mongolen oder Tataren,* Breslau, 1872.

• L. ZICHY, *A tatărjârâs Magyarorszâgon,* Pccs, 1934.

, I. ZIMONYI, *The Volga Bulghars hetween Wind and Water (1220-1236),* în *Acta Orientalia Acackmiae Scientiarum Hvngaricae,* XLVI, 1992/93, 2-3, p. 347-355.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- *Arkheologija Ukrajm 'koj RSR,* III, red. princip. V.I. Dovzcnok, Kiev, 1975
- BARNEA, ŞT. ŞTEFĂNESCU, ***Din*** *istoria* ***Dobrogei,*** III, *Bizantini* ***ro*** • *bulgari la Dunărea c/e Jos,* Bucureşti, **1971.**
- W. BARTHOLD, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale,* cd. M. Donskis, Paris, 1945
- Idem, *Turkestan down Io the Mongol Invasion,* ed. a 3-a, trad. T. Minorsky ed ***r*** Bosworth, Londra, 1968.
- GH.I. BRÂTIANU, *Marea Neagră. De la origini* ***pînă*** *la cucerirea oto/nanâ* I trad. M. Spinei, ed. V. Spinei, Bucureşti, 1988.
- *The Cambridge Hislory ofEarly Inner Asia, că.* D. Sinor, **Cambridge,** 1990. ,*
- *The Cambridge Medieval* ***History,*** IV, *The Easlern Roman Empire (717 . j^i]* Cambridge, 1936.
- *The Cambridge Medieval History,* IV, *The Byzantine Empire,* 1, *Byzanthtm and m neighbours,* ed. J.M. Hussey, în colab. cu D.M. **Nicol** şi G. Gowan, Cambridge, 1966.
- G. CHALIAND, *Les Empires nomades de la Mongolie* ***au*** *Danube (V-IV* ***siecles*** *a\: J.-C.XV~XVf siecles* ***ap. J.-C.J,*** **Paris,** 1995.
- *Dictionary of the Middle Ages,* ed. J.R. Strayer, New York, 1, 1982; 2-3, 1983; 4, 1984; 5-6, 1985; 7, 1986; 8-9, 1987; 10-11, 1988; 12-13, 1989.
- CH. DIEHL, L. OECONOMOS, R. GUILLAND, R. GROUSSET, ***Histoire*** *du Moyen Âge,* IX, 1, *L 'Europe Orientale* ***de*** *1081 â 1453* (Histoire generale, ed. G. Glotz), Paris, 1945.
- A.O. DOBROLIUBSKIJ, *Kocevniki Severo-Zapadnogo Pricernomorja* v *epokhu srednevekovja.* Kiev, 1986.
- *The Encyclopaedia of Islam,* NE, I, cd. II.A.R. Gibb, J.H. Kramcrs, E. Lcvi-Provencal, J. Schacht, B. Lcwis, Ch. Pcllat, Leiden-Londra, 1960; II, ed. B. Le[wis'] Ch. Pellat, J. Schacht, Leiden-Londra, 1965; III, cd. B. Lcwis, V.L. Menage, Ch-Pellat, J. Schacht, Leiden-Londra, **1971; IV,** cd. **E.v. Donzel,** B. Lewis, Ch. Pcllat E. Bosworth, Leiden 1978; V, ed. CE. Bosworth, E.v. Donzel, B. Lcwis, Ch. P[cllal] Leiden,1986; VI, ed. CE. Bosworth, E. v. Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, W. ■ Heinrichs, Leiden, 1991; VII, cd. CE. Bosworth, E. v. Donzel, W. P. **Heinrichs,** Pellat, Leiden-New York, 1993; VIII, cd. CE. Bosworth, E.v. Donzel, y Heinrichs, G. Lecomtc, Leiden, 1995; IX, cd. CE. Bosworth, E.v. Donzel, »■ Heinrichs, G. Lecomte, Leiden, 1997. ,,
- E. ESIN, *A History of Pre-Islamic and Early Turkish Culliire* **(Supplel"6"1** t0 *Handbookof Turkish Cu/ture,* Series II, **voi.** l/b), lstanbul, 1980.

f *t 'EurasieXt-XUÎsiecle,* coord. G. Duby şi *R.* Mantran, Paris, 1982.

FEDOROV-DAVYDOV, *Kocevniki Vostocnoj Evropy pod vlast'ju*

lotoordynskikh khanov, Moscova, 1966. Idem- *Iskusslvo kocevnikov i Zolotoj Ordy,* Moscova, 1976. *nje Geschichte Ungarns,* coord. E. Pamlcnyi, Budapesta, 1971. y GITERMANN, *Geschichte Russlands,* I, Zuricli, 1944. *rC.* GIURESCU, *Istoria românilor,* I, ed. a 3-a, Bucureşti, 1938. p g GOLDEN, *Nomads and their Sedentary Neighbours in Pre-Cinggisid Eurasia,* în *Arc*hivum *Eurasiae Medii Aevi,* **VII, 1987 - 1991, p. 41-81.** Idem, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples,* Wiesbaden, 1992. p GOLUBOVSKIJ, *Pecenegi, torki i polovtzy do nasestvija tătar. Istorija juzno-russkikh stepej IX-XII1* w., Kiev, 1884.

R. GROUSSET, *Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jerusalem,* Paris, I, 1934; II, 1935; III, 1936.

- Idem, *L'Empire des steppes. **Attila,** Gengis-Khan, Tanierlan,* cd. a 4-a, Paris, 1969.

, M. GRUăEVS'KLT, *Istorija Ukraini-Riisi,* I, *Do nacutku XI vika,* ed. a 3-a, Kiev, 1913 (rcimprimat Kiev, 1991); II, *Xl-XWvik.* Lwow, 1905 (reimprimat Kiev, 1992); **III,** *Do rokiil340,* Lwow, 1905 (reimprimat Kiev, 1993).

- L.N. GUMILEV, *Drevnjaja Rus' i Velikaja step',* Moscova, 1992.
- *Handbuch der Geschichte Russland,* ed. M. Hcllmann, K. Zcmack, G. Schramm, I, Stuttgart, 1981.
- *Handbuch der Orientalistik,* ed. B. Spulcr, Scr.I, V, 6, Leiden-Koln, 1966.
- W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge,* I, II, ed. a 2-a F. Raynaud, Leipzig, 1936.
- *A History of the Crusades,* cd. gen. K. M. Sctton, I, ed. a 2-a M. W. Baldwin, Madison-Milwaukee-Londra, 1969; II, cd. a 2-a R. L. Wolff, H. W. Hazard, Madison-Milwankee-Londra, 1969; III, cd II. W. Hazard, Madison, Wisconsin, 1975; IV, ed. H. W. Hazard, Madison, Wisconsin, 1977; V, cd. N. P. Zacour şi H.W. Hazard, Madison, Wisconsin, 1985.

B. HOMAN şi GY. SZEKFU, *Magyar lortenet,* I, Budapesta, 1935 (B. Homan).

"■ IORGA, *La place des Roumains dans Vhistoire universelle,* ed. R. Constantinescu, Bucureşti, 1980.

«tem, *Istoria românilor,* II, *Oamenii pămînlului **(Pană** la anul 1000),* ed. I. Ioniţă, V. kfihăilescu-Bîrliba, V. Chirica, Bucureşti, 1992; III, *Ctitorii,* cd. V. Spinei, Bucureşti, 1993.

***Pena** României,* Bucureşti, I, rcd. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. $te fan, M.D. Matei, 1960; II, rcd. A. Oţetea, M. Bcrza, B.T. Câmpina, Şt. Pascu, Şt. , 1962.

u, 1962.

*stor**ia României. Transilvania,* I, coord. A. Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1997 (M. **Rusu,** lA-Pop).

- *Istorija Kazakhaskoj SSR,* I, Alma-Ata,] 957.
- *Istorija SSSR,* I, *S drevnejsikh* ***vremen*** *do* ***kontzd XVIII*** **v.,** ied. **V.I.** Lebedcv u Grekov, S.V. Bakhrusin, Moscova, 1939.
- *Istorija SSSR,* I, *S drevnejsikh vremen do 1861 g.,* ed. a 2-a, red. princip Cerepnin, Moscova, 1964.
- *Istorija Ukrainskoj SSR,* I, red. princip. LI. Artemcnko, Kiev, 1981 (P.P. Tolockcrt
- *Istorija Ukrainskoj SSR,* I, red. princip. A.K. Kasimenko, Kiev, 1953.
- C.J. JIRECEK, *Geschichle der* ***Buigaren,*** Praga, 1876.
- N.M. KARAMZIN, *Istorija Gosudarstva Rosijskogo,* red. A.N. Sakharov, Mosc II, III, 1991;IV,1992;V, 1993.
- A.M. KHAZANOV, *Nomads* ***andthe*** *outside wortd,* trad. J. Crookenden, Canibrido 1984.
- I.O. KNAJAZ'KIJ, *Rus' i step*', Moscova, 1996.
- **Idem,** *Slavjane, volokhi i kocevniki Dneslrovsko-Karpatskikh* ***zetnel' (konetz IX*** *- ser* ^7//w.;,Kolomna, 1997.
- L. KRADER, *Peoples of Central Asia,* ed. a 2-a, Haga, 1966.
- **GY. KRISTO,** *Die Arpadendynastie, Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301* Budapesta, 1993.
- *Lexikon des Mittelalters,* Miinchen-Zurich, I, 1980; II, 1983; III, 1986; IV, 1989; V, 1991; Miinchen, VI, 1993; VII, 1995; VIII, 1997; IX, 1998.
- R.M. MAVRODINA, *Kievskaja Rus' i kocevniki (Pecenegi, torki, polovlzy). Istoriograficeskij ocerk,* Leningrad, 1983.
- K.H. MENGES, *The Turkic languagcs* ***aud peoples. An*** *Introductivii* ***io Twkic*** *studks,* Wiesbaden, 1968.
- **V. MINORSKY,** *The Tiirks, Iran and* ***the*** *Caiicasus in* ***the*** *Middle Age* (Variorum Reprints), Londra, 1978.
- **GY. MORAVCSIK,** *Byzantmoturcica,* I, ***Die*** *byzantinischen Ouellen der Geschichte* ***der*** *Tiirkvolker;* **II,** *Sprachreste der Tiirh'olker in der byzantinischen Ouellen,* ed. a **Z-**a, Berlin, 1958.
- **J. J. NORWICH,** *Byzanz,* II, ***Auf dem*** *Hdhepunkt der Macht, 800-1071.* trad. & Mattille, U. şi M. Halbe, Dusseldorf-Vicna-New York-Moscova, 1994; IN, *und Untergang, 1072-1453,* trad. C. Wang, U. şi M. Halbe-Bauer, Dusseldorf, 9#
- **G. OSTROGORSKY,** *Geschichte des byzantinischen Slaates,* ed. a 3-a, 1963.
- *The Oxford Dictionary of Byzantiinn,* cd. A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, l-'11' York-Oxford, 1991.
- **A. PÂLOCZI HORVÂTH,** *Pelschenegen, Kumanen, Jassen. Steppet» mittelalterlichen Ungarn,* Budapesta, 1989.
- ŞT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei.* I, ed. a 2-a, Cluj, 1972; IV, 1989.

jj pASZKIEWICZ, *The Or igin of Russia,* Londra, 1954. yŢ. PASUTO, *Vresnjaja polhika Drevnej Ruşi,* Moscova, 1968. *pftlologiae Turcicae Fundamenta,* I, cd. J. Dcny. K. **Granbech,** H. Scheel, Z. V. Togan, 1959.

t PLETNEVA, *Pecenegi, torki i polovtzy v juznorusskikh stepjakh,* în *MIA,* 62, ftloscova-Leningrad, 1958, p. 151-226. Eadem, *Kocevniki srednevekov'ja,* Moscova, 1982. **jvf pOPPE,** *Introduction to Altaic Lingiiistics,* Wicsbaden, 1965.

O PRITSAK, *Studies in medieval Eurasian history:* (Variorum Reprints), Londra, 1981. *Pfopyluen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte,* ed. G. Mann şi A. Nitschke, 5, 6, Berlin-Frankfurt am Main, 1991.

L. RÂSONYI, *Les Turcs non-islamises en Occident (Pecenegves, Ouzes et Qiptchaqs. et leurs rapports uvec les Hongrois),* în *Philologiue Turcicae Fundamenta,* III, l. Wiesbaden, I97(),p. 1-26.

i *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of România,* red. M. Constantinescu, Şt. Pascu şi P. Diaconii, Bucureşti, 1975.

• C. REZACHEVICI, *Istorici popoarelor vechie şi neamul românesc in evul mediu,* Bucureşti, 1998.

• J.-P. ROUX, *La religion des Turcs et des Mongols,* Paris, 1984.

• Idem, *Histoire des Turcs. Deux miile uns du l'acifique ă la Mediterranee,* Paris, 1984.

• D. SINOR, *Introduction â l'etude de /Eurasie Centra/e,* Wicsbaden, 1963.

• S. M. SOLOV'EV, *Istoriju Rossii s drevnejsikh vremen,* I (1-2), rcd. G. D. Tzinzcrling şi V. S. Rykalov, Moscova, 1959; II (3-4), ied. V. S. Rykalov, Moscova, 1960.

• V. SPINEI, *Moldova in secolele XL-XIV,* Bucureşti. 1982; cd. a 2-a, Chişinău, 1994. Idem, *Realităţi etnice şi politice in Moldova Meridională in secolele X-XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985.

Step' Evrazii v epokhu srednevekov'ja (Arkhcologija SSSR), rcd. S.A. Pletncva, Moscova, 1981.

U. STOKL, *Russische Geschichte von den Anfângen bis zum Gegemvart,* cd. a 2-a, Stuttgart, 1965. • TREADGOLD, *A History of the Byzanline State and Socieiy,* **Stanford,** 1997.

• VAS1LIEV, *Histoire de l'Empire bizantin,* trad. P. Brodin şi A. Bourguina, I, II, Paris, 1932.

weni, *The Goths in the Crimea,* Cambridgc, Mass., 1936.

G- VERNADSKY, *A History of Russia,* New Haven- Londra, I, *Ancient Russia,* ed. a 7-^ 1969; II, *Kievan Russia,* cd. a 5-a, 1966; 111, *The Mongols and Russia,* cd. a 4-a, 1966.

■ XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* I, ed. a IV-a, V. Mihăilescu-Bucureşti, 1985.

ZLATARSKI, *Istoriju na bulgarskutu dărzava preză srednite vekove,* I, 2, Sofia, 1927.

LISTA ABREVIERILOR

DAI = Constantinus Porphyrogenitus, *De* ***admitustrando*** *imperio,* cd. G. Morav **R.J.H.** Jenkins,Washington, 1967. LSL

DRH A;B;C;D = Documenta Romaniae historica. A.Moldova; B. Ţara ***Român*** *C. Transilvania; D.Relaţii între Ţările române,* Bucureşti. *FHDR* II, III, IV = *Fontes historiae Daco-Romanae,* Bucureşti, II, cd. H. Mihăe- Gh. Ştefan, R. Hîncu, V!. lliescu, V. C. Popcscu, 1970; III, ed. A. Elian, N-$' Tanaşoca, 1975; IV, cd. H. Mihăeseu. R. Lăzărcscu, N.-Ş. Tanaşoca, T. T_{eot} 1982. P.B. Golden, *An Inlrodiiction* [r]= P.B. Goldcn, *An Introdi/ction Io the* ***History*** *ofth-* *Tiirkic Peoples,* Wiesbadcn, 1992. *Hudud = Hudud al-'Alam. „The Regions of'the World". A Persian* ***Geography 372*** *A.H. - 982A.D.,* cd. V. Minorsky, Londra, 1937. *IIR= Izvoarele istoriei românilor,* ed. G. Popa-Lisscanu, Bucureşti, *Ip. let. - Ipat'evskaja letopis',* ed. a 2-a, A.A. Shakhmatov, în *PSRL,* II, S.-Pcterburg, 1908.

MGH - Monumenta Gernumiae Historica. MGH, S - Monumenta Germanice Hislorica. Scri])tores. MIA - Materialy i issledovanija po arkheo/ogii SSSR. Nik. let. = Letopisnyj sbornik. imenuenivj Patriarseju Ui Nikonovskoju letopis'jif, ii *PSRL,* Sanktpeterburg, IX, 1862; X, 1885; XI, 1897. *PSRL - Polnoe sobranie russkikh letopisej. PVL,* I, II = *Povest' vremennykh let,* I, cd. D.S. Likhaccv, red. V.P. Adrianova- Perettz; II, *Prilozenija,* ed. D.S. Likhacev, Moscova-Lcningrad, 1950. *SRH,* I, II, = *Scriptores rerum Hungaricanim,* cd. E. Szcntpetcry, Budapesta, I, '°- ' II, 1938. Tiesenhauscn, I, II = *Sbornik materialov* ***otnosjascikhsja*** *k istorii Zoiotoj Ordy,* •' [e] V. Ticsenhausen, Sanktpclcrbuig, 1884; II, extrase de V.G. Tiesenhai»* prelucrate de A.A. Romaskcvic şi S.L. Volin, Moscova-Lcningrad, **1941.**

SURSELE ILUSTRAŢIEI

a- GY. LÂSZLO, *A Szenl Lâszlo-kgenda* ***kozepkori falkepei.*** Budapesta, ,0ţp.HO,fig. 106.

pjg. **1.** CS..BALINT, *A honfoglalâs* ***kori hvastemetkezesek nehăny*** *kerdese,* în *MoraFerenc Muzeum Evkonyve,* I, 1969, p. 109, fig. 1.

Fig. 2. L. REVESZ, *A karnsi honfoglalâs kori lemetok,* Miskolc, 1996, p. 249,

Fig- 3. A. **TOCIK,** ***Ahmagyctrische Grâberfelder in*** *der* ***Sudwestslowakei,*** Bratislava, 1968, p. 74, pi. VIII.

Fig. 4. L. REVESZ, *Archâologische* ***Angabett*** *zur Geschichte der nberen fheissgegend* ***im*** *10. Jh.,* **în *Ethnische*** *wid* ***kidturelle*** *Verhciltnisse* ***an*** *der* ***mittleren*** *Donau vom 6. bis zum 11. Jahrtnmderl,* cd. D. Bialekovâ, J. Zăbojnik, Bratislava, 1996, p. 374, fig. 3.

Fig. 5. L. MAROSI, *Zur Frage des Quellemvertes* ***mittelalterlicher*** *Darstelhmg „Orientulisnnis " in der Ungurischen Bilderchronik,* în *Alllag und materiei]****e*** *Kullur* ***im*** *mittelaîterlichen Ungarii,* ed. A. Kubinyi .şi J. Laszlovszky, Krems, 1991, fig. 8.

Fig. 6. CS. BÂLINT, *Sikliingarn im 10. Jahrhundert,* Budapesta, 1991, pi. XLVI.

Fig. 7. L. REVESZ, *A karosi...* , p. 264, lig. 42.

Fig. 8. N.M. BOKIJ, S.A. PLETNEVA, ***Zakhoronemie*** *sem 7 voina-kocevnika X* [1]′ *vbassejne Ingula,* în *Sovetskaja arkheologija,* 1988, 2, p. 102.

Fig. 9. *Ibidem,* p. 103.

Fig. 10. A. KOPERSKI, M. PARCZEWSK1, *Wczsnosredniowieczny grob ^akoczownika z Przemysla,* în *Acta Archaeologica Carpathica,* **XVIII, p. 158-**[159]-fig.6-7.

F'g- 11. A. BRUHN HOFFMEYER, ***Military*** *equipmenl in* ***the*** *byzantine uscript of Scvlitzes in Biblioteca Nacional in Madrid,* în *Gladiim,* V, Granada, [966]. %. 38.

. F'g- 12. M. SCHULZE-DORRLAMM, *Untersiwhimg zur Herkunft der Ungarii* Q °*egwn ihrer Landnahme im Karpatenhecken,* în *Jahrbuch des Romisch*-fe *"Ac'^e" *Zentralmuseiims Mainz,* 35, 1988, p. 439, fig. 61; eadem, *Bemerkungen* n ■) e#"7" *der ungarischen Landnahme,* în *Ethnische* ***und kidturelle*** *Verhâltnisse...* , [63]%

Fig. 13. E. DABROWSKA, *Ele mc ni s hongrois dans Ies tr*$_{Ol1v}$. *archeologiques au nord des Karpates,* în *Acta Archaeologica Academice Sciem- Hungaricae,* XXXI, 1979, 3-4, p. 346, fig. 3.

Fig. 14. *Istoria României,* I, red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nest Ştefan, M.D. Matei, Bucureşti, 1960, p. 771.

Fig. 15. A. KISS, *Studiai zur Archaologic der Ungam ini H)* $_{u}$ > *Jahrhundert,* în *Die Bayern und ihre Nachbarn,* II, ed. II. Friesingcr, F. Daim V 1985, pi. I.

Fig. 16. Adaptată după M. SCHULZE, *Dus ungarische Kriegerţţrab Aspres-les-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfâllen nach Mii tel-. West Siideuropa (855 - 955 n. Chr.),* în *Jahrbuch des Romisch-Germanj*$_{Sc}$*u, Zentralmiiseum Mainz,* 31, 1984, p. 480, fig. 6.

Fig. 17. Adaptată după *ibidem,* p. 481, fig. 7.

Fig. 18. H. MEYER, *Geschichte der Reiterkrieger,* Stuttgait-Bcrlin-Koln-Mainz, 1982, fig. 21.

Fig. 19. S.A.PLETNEVA, *Kocevniceskij mogi/'nik b/iz Sarkela-Beloj Vezi,* în *MIA,* 109, Moscova-Lcningrad, 1963, p. 248-249, **fig.** 21; 22 / 3-4.

Fig. 20. A.M. SHCERBAK, *Znaki na keramike i kirpicak iz Sarkela-Beloj Vezi,* în *MIA,* 75, Moscova-Leningrad, 1959, pi. III.

Fig. 21. A. JU. ClRKOV, *Novye dannye o pozdnykh kocevnikakli Srednego Poprut'ja,* în *Arkheologiceskie issledovanija molodykh ucenykh Moldavii,* Chişinău, 1990, p. 160, fig. 2.

Fig. 22. Adaptată după V.V. SEDOV, *Vosiocnye slav/ane v VI-XIII vv.* (Arkheologija SSSR), Moscova, 1982, p. 271, harta 38.

Fig. 23. V. SPINEI, *Realităţi etnice şi politice in Moldova Meridionalei in secolele X-XIII. Români şi turanici.* Iaşi, 1985, p. 204, fig. 32.

Fig. 24. A. PÂLOCZI HORVÂTH, *Pe/schenegen. Kumanen. Jassen Steppenvolker im mitlelalterlichen Ungarii,* Budapesta, 1989, p. 28-29, fig. 17.

Fig. 25. G. HATHÂZI, *A besenyo megtelepedes regeszeii nyomai Fejer megyeben,* în *Savaria,* 22/3, 1992-1995, *Pars archaeologica,* p. 247-248, pi. 3 / 1-4' *12-3.*

Fig. 26. *Ibidem,* p. 245, pi. 1.

Fig. 27. 1, 6 - G. ATANASOV, *Srednevekovni amuleti ot Silistra,* m *W na Narodnija Muzej-Varna,* 22 (37), 1986, pi. II, 1, 4; 2, 3 - AL. SUCEVEANU. *& mor mint din secolul XI e.ti. Ia Histria,* în *Studii şi cercetări de istorie veche,* 24. 3, p. 497-498, fig. 3 / 1, 2; 4 - A. KUSEVA-GROZEVSKAJA, *Zofotoordytf drevnosti Gosudarstvennogo Istoriceskogo Muzeja iz raskopok 1925-26 gg- Povolz'e,* Saratov, 1928, p. 14 şi pi. **II;** 5 - S.A. **PLETNEVA,** *op. cit.*. în *MIA,* 256, **fig.** 27/1 (Desene: **Nicuşor** Pctrescu, Cabinetul de desen al Arheologie din Iaşi).

[Fig- 28. 1 - M.G. ELKIN, *Kurgannyj mogi/'nik* ***ptrzdnega*** *zeleznogo* ***veka*** *v \.e reki Ur,* în *Izvestija laboratorii* ***arkheologiâeskikh*** *issledovanij,* Kemerovo, 2. **f p. 81** şi **fig.** 7; 2 - S.A. **PLETNEVA,** *op.* ***cit.,*** în **A#/4,** 109, p. 256, fig. 27/2; **3,** 5 DlACONU, *Două pandantive fotiforme* ***de*** *bronz de la* ***Pâcuiul*** *lui Soare.* în *mrct şi civilizaţie la Dunărea de Jos,* III-IV, Călăraşi, 1987, p. 113-114 şi pi. vVlX 1"2; ^ ~ Colecţia Filialei Institutului de Arheologie din Şuinen, schiţă V. . ; 1986 (Desene: Romeo Ionescu, Cabinetul de desen al Institutului de geologie din Iaşi).

Fig. 29. V. LEAHU şi G. TROHANI, *Două morminte de călăreţi nomazi din Teleormanului,* în *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie,* 29, 1978. .231-232, fig. 2-3.

Fig. 30. V.A. IVANOV, G.N. GARUSTOVIC, *The Results of the Statistica! tnalyses o)f Furiera! Rites of the Nomads in the „Great Steppe Bell" in the Wth -* ***llth*** *Cettturies and their Ethnic Interpretat ion,* în *The Archaeology of the Steppe. Methods (indStralegies,* ed. B. Genito, Napoli, 1994, p. 586, fig. 2.

Fig. 31. V.P. SH1LOV, ***Ocerki*** *po istorii drevnikh plemen Niznego Povolz'ja,* Leningrad, 1975, p. 44, fig. 34.

Fig. 32. Adaptată după S.P. TOLSTOV, *Po s/edam drevnekhorezmijskoj mvilizatzii,* Moscova-Leningrad, 1948, p. 253, harta 4.

Fig. 33. Adaptată şi completată după V. SPINEI, *Populaţiile nomade turce in regiunile româneşti în secolele X-XIV: Aprecieri sintetice,* în *Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean, XUl-XW,* 1986-1987, p. 121, fig. I.

Fig. 34. K. MESTERHÂZY, *Az Ârtand-zomlin puszlai uz sirlelet,* în *A Debreceni Deri Muzeum Evkonvve,* 1976, p. 74, fig. 4.

Fig. 35. S.A. PLETNEVA, *Drevnosli cernykh klobukov* (Arkhcologia SSSR. Svodarkheologiceskikh istocnikov, E1-19), Moscova, 1973, p. 13, fig. 4.

Fig. 36. *Ibidem,* p. 16, fig. 5.

Fig. 37. *Ibidem,* p. 94, pi. 46.

Fig. 38. S.A. PLETNEVA, *Pecenegi, torki i polovtzy v juznorusskikh stepjakh,* 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 202, fig. 25, 26.

Fig. 39. Eadem, în *Stepi Evrazii epok/ni srednovekov'ja,* red. S.A. Pletneva Arl*eologija SSSR), Moscova, 1981, p. 260, fig. 83.

pig. 40. G.L. EVDOKIMOV, „ *...Sing ihm doch polovzische Lieder" (Nestor-* . "*A în *Gold der Steppe. Archciologie der Ukraine,* cd. R. Rolle, M. Muller-Willc !5" Schietzel, în colab. cu P.P. Tolocko şi V.Ju. Murzin, Schleswig, 1991, p. 282 fig.

l- 41. V.V. OTROSCENKO şi .IU. JU. RASSAMAKIN, *Der Po/ovzer-Khan et>1 Cingul '-Kurgan,\n Gold der Steppe...,* p. 269, fig. 1. Fig- 42. *Ibidem,* p. 270, fig. 3.

Fig. 43. K. MILLER, *Wellkarte des Arabers Idrisi vom Jcihre 1154* $* 1981, harta color.

Fig. 44. S.A. PLETNEVA, în *Stepi Evrazii...* , p. 264, **fig.** 87.

Fig. 45. G.A. FEDOROV-DAVYDOV, *Kocevniki Vostocnoj Evr0), vlast'juzolotoordynskikh khanov.* Moscova, 1966, p. **169, fig.** 25.

Fig. 46. Desen Nicuşor Pctrescu. Cabinetul de desen al Institutul **Arheologie** din Iaşi.

Fig. 47. GY. LÂSZLO, *op. cit.,* p. 70-71, 82-83, 110-111, fig. 47, 64, K)7

Fig. 48. ***Ibidem, p.*** 152-153, 122-123, 148-149, fig. 188, 125, 177.

Fig. 49. S.A. PLETNEVA, *Polovetzkie kumennye izvajanija* (Arkheoi SSSR. Svod arkheologiceskikh istocnikov, E4-2), Moscova, 1974, p. 119, pi. 3

Fig. 50. ***Ibidem,*** *p.* 128, pi. 12.

Fig. 51. S.A. PLETNEVA, *op. cil.,* în *MIA,* 62, 1958, p. 201, 203, fig. 24, 27

Fig. 52. J.A.C. BUCHON şi J. TASTU, *Notice d'un alias en langue catalane* ţ„ *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliolheqiie du roi el autres* ***bibliothtqtmt*** XIV, 1841 (retipărit în *Acla Cartograp/iica,* XI, 1971).

Fig. 53. J. ROTH, *Die Polovzer aus hislorischer Sichl.* în *Gold der Steppe.* p. 260, fig. 1.

Fig. 54. A. PÂLOCZI HORVÂTH, *A kunok emlâke magyarorszâgon. Regeszeti kiâllitâs Kiskunfelegyhâzân a Kiskun Muzeumban. 1985. augusztus 9-toi 1986. mârcius 31-ig.,* Kiskunfclegyhâza, 1985, p. 23.

Fig. 55 L. SELMECZI, ***Angaben*** *und Gesichtspunkte zur archâologischen Forschung nach den Kuinanen im Komilat Szolnok,* în *A Mora Ferenc* ***Mfeem*** *Evkonyve,* 1971,2, p. 190, pi. I.

Fig. 56. A. PÂLOCZI HORVÂTH, *Pelschenegen...,* p. 55, fig. 35.

Fig. 57. I.A. RAFALOV1C. V.L. LAPUSNJAN, *Raboly ReiUskoj arkheologiceskoj* ***ekspeditzii,*** **în** ***Arkheohgiceskie*** *issledovannija v Moldavii* ***(1972 gt<*** Chişinău, 1974, p. 144, 146, fig. 14, 15.

Fig. 58. M.K. KADYRBAEV, R.Z. BURNASEVA, *Pogrehenie kipcakapen<>l poloviny XIV veka iz mogil 'nika Tasmola,* în *Po sledam drevnikh kul 'tur KazakhsHW* ■ Alma-Ata, 1970, p. 43, fig. 1.

Fig. 59. A.JU. CIRKOV, *op. cil.,* p. 162, **fig.** 4.

Fig. 60. Adaptată după R. GROUSSET, *L 'empire mongol (T phase),* Parl> 1941, harta 1.

Fig. 61. W. HEISSIG, *Die Mongolen. Ein Volk suchi seine* ***Geschichte,*** **e** ■ 2-a, Munchen-Nordlingcn, 1978, p. 197.

Fig. 62. A. RONA-TAS, *Die umibertroffene Technik der* ***mongol****ischen J Die Mongolen,* ed. W. Heissig, CC. Miiller, Innsbruck-Frankfurt / Main, 1989, P-

Fig. 63. JU.S. KHUDJAKOV, *Zeleznye nukonecniki strei iz Mon&*u' Drevnie kuVtury Mongolii,* rcd. R.S. Vasil'evskij, Novosibirsk, 1985, p. **104,** ng-

Fig. 64. *Ibidem,* p. 105, fig. 7.

ţrjg. 65. G.A. FEDOROV-DAVYDOV, în Ste/H *Evrazii...* , p. 276, fig. 97.

Fig. 66. *fbidem,* p. 278, fig. 99.

pig. 67. D. MORGAN, *The Mongols,* Oxford - New York, 1987, p. 58.

Fig. 68. *Ibidem,* p. 113.

pig. 69. Desen: Waltraud Delibaş, Cabinetul de desen al Institutului de din Iaşi.

pg. 70. L.K. MINERT, *Drevnejsie pamjatniki mongol''skogo* ***monumental'nogo ugstva,'\n*** *Drevnie kul'tury...* , p. 190, **199,** fig. 1,4.

Fig. 71- A.KH. KHALIKOV, ***fotorija izucenija Biljarskogo*** *gorodisca i* ***ego*** *ceskcijo topografija,* în *Issledovanija Velikogo goroda,* red. V.V. Scdov,

Fig. 72. V.SCHMILEWSKI, *Die* ***Schlaeht*** *von Wahlstall in* ***mittelaUerlichen*** *Rjldzeugnissen,* în *Wahlstall 1241. Beiirâge zur Mongolenxchlacht bei Liegnitz nnd za jjţtnNachwirkimgen,* cd. U. Schmilewski, Wurzburg, 1991, p. 178.

Fig. 73. W. TUNK, *Die Schlachl bei Wahlstatt im Bilde des Mitlelalters,* în *Jomsburg. Volker und Staaten im Oslen inul Norden Europas,* 5, 1941, 2, pi. XXXV.

Fig. 74. V. SCHMILEWSKI. *op. cil.,* p. 188.

Fig. 75. Adaptată după *Der Mongolensturm. Berichie von Augenzeugen und Mtgenossen, 1235 - 1250,* cd. II. Gockcnjan şi J.R. Swecney, Graz-Vicna-Koln, 1985, p. 318; H. GOCKENJAN, *Der Westfeldzug (1236 - 1242) aus mongolischer Sicht,m Wahlstatt 1241...* , p. 47.

Fig. 76. N.A. CONSTANTINESCU, *Marile bătălii ale românilor,* în *Enciclopedia României,* I, Bucureşti, 1938, p. 723.

Fig. 77. G.A.FEDOROV-DAVYDOV, *Stadie der Go/denen Horde an der mtereti Wolga,* Miinchen, 1984, p. 95, fig. 90-138.

Fig. 78. G.A. FYODOROV-DAVYDOV, *The Culture of the Golden Horde Cities,* trad. H. Bartlett Wells (BAR International Scrics 198), Oxford, 1984, pi. 51.

Fig. 79. G.A. FEDOROV-DAVYDOV, l.S. VAJNER, T.V. GUSEVA. $^{>s}$*tedovanie trekh nsadeb v vostocnom prigorode Novogo Sora/a (Tzarevskogo Wodisca),* în *Goroda Povolz'/a v srednie veka,* **red.** A.P. Smirnov şi G.A. Fcdorov-^{Dav}ydov, Moscova, 1974, p. 122, pi. VII.

Fig. 80. G.A. FEDOROV-DAVYDOV, *Deneznoe delo i deneznoe obrascenie* $^{0\text{-}1}$ *%^{ar}a,* în *Gorod Bolgar. Ocerki istorii i kul 'tury,* red. G.A. Fedorov-Davydov, $^{:ov}$a, 1987, p. 173, fig. 32. % 81. Săpături VICTOR SPINEI: 1971, 1972, 1975. Colecţia Institutului de teologie din Iaşi. Desene: Waltraud Delibaş.

jj % 82. Săpături VICTOR SPINEI: 1971. Colecţia Institutului de Arheologic ^{la}§i- Desene: Waltraud Dclibas.

LES GRANDES MIGRATIONS DE L'EST ET DU SUD-EST DE L'EUROPE AUX IX^{C} - XIIF^{e} SIECLES

RESUME

Les raigrations representcnt un phenomenc de proliferation universelle, qUj accompagne l'evolution de l'humanitc â partir de sa genesc et jusqu'ă la period contemporaine, connaissant des **formes** de **manifestation** plurivalente sur l'axe di temps et de l'cspaee. La dissemination permanente de l'elcment anthropique dans toute la mappemonde, dans ses efforts tcnaces de survivre ct de prosperer eonstitue son effet le plus important. Quand l'cspaee occmneniquc a egale en extension l'cspaee terrestre la continuation periodiquc des dcplaccments de populations a cree Ic liant entre les communautes dispersees vers les quatre coins du monde.

L'univers humain, malgre sa luxuriante diversite dans la spherc anthropologique, linguistique et culturelle, et **en** depit de la stratification de son niveau de developpement, a aequis cependant pas mal de points de convergenec. Si les transferts des composantes de la civilisation sur des surfaces limitecs et Ic commencemeiit de realisation des formes d'acculturation pcuvent se produirc en egale mesure par des contacts zonaux, lcur diffusion ă l'cchcllc planetairc, de raemc quc la dispersion des races humaincs, sont impossibles â imagincr, **tont** au moins pour Ies cpoqucs anciennes, sans unc ample ct vive circulation cthnique.

Dans leur trajectoirc cxistenticllc, certaincs collecuvites humaines se sont approprie, grâce au rapport d'ctroite dependanec face au milieu ambiant, Ies traits du mode de vie nomade. Pour leurs exigences, Ies immenscs etenducs des regions de plaines de l'Eurasie se sont averees quasi-ideales. Nullc part au mondc le nomadisi«^{c} pastoral n'a disposc d'une scene d'extcriorisation si propice ct si vaste pour les prop^{r} **valences.** Cest justement par sa structure particulierc que Ic nt)madismc a recu sceau du dynamismc confere par les deplacemcnts saisonniers rythmiqucs, **vou» assurer** des territoires adcquats pour Ic pacage intensif. La necessite de proteger troupeaux, sources vitales de subsistance, de meme que la **tentation** de Ies augni^{el} au compte des voisins, ont militarise la soeicte nomade, qui ne manifestait au appetence pour les etats de lethargic. Bicn au contraire, ses vellcitcs guerilă • l'esprit entreprenant l'ont conduite souvcnt vers des affrontcments tranchants sur le plan interieur que sur Ic plan **extericur** aussi, dans les territoires habites P communautes sedentaires agricoles.

Pour des raisons pas toujours suffisammcnt diagnostiquees dans leurs rcssorts **jj-nes,** des masses humaincs ont **deferle** pcriodiquement, commc un torrent impetucux, coeur de l'Asic vers Ies cxtremites mcridionalcs de **l'Europe** Orientale, tout en jnant des reactions en ehaîne sur de vastes etcnducs. A la dilTerencc des regions ntagncuses, ou le milieu ambiant oftrait des conditions i'avorablcs de protection **face** nerils implacables, Ies surfaces plancs de la stcppc etaient exposces aux ingerences de teS sortes, ainsi que, cn l'oceurrcnec de certains chocs dcstabilisatcurs, de eompacts pes ethniques se sont trouvcs scrieusement mis en danger, ct ii n'y a pas cu pcu de tuations ou ils aient subitement dispăru de la scene de l'histoire, extirpes ou assimilcs ar des adversaires doues d'une robustesse superieurc.

A l'encontrc de l'oeeidcnt de l'Europe, **ou** Ies grandes migrations finissent en os au debut de la seconde moitic du P' millenaire apres Jesus-Christ, dans sa pârtie orientale elles ont continue avec une intensite aleatoire jusqu'aux premiers siecles du millenaire suivant. Ces massifs deplacemcnts **anthropiques,** representant le moment culminant et â la fois crepusculairc d'un processus d'amplitude transcontinentalc, demarre beaucoup de temps auparavant, ont cu de profondes reverberations sur tous ies mecanismes de la vie humaine de l'areal gcographiquc affccte par lui, materialisees par des perturbations de substance dans le spectre demographique, dans l'cvolution economique, dans la dynamiquc des structures socialcs ct politiqucs, dans la sphere culturelle et confessionnelle, etc.

Le large diapason temporcl et spaţial des grandes migrations reclame un moyen d'approche epistemologique, qui ne peut pas etic circonscrit seulcment â des perimetres regionaux limites, mais, bicn au contrai re, ii imposc unc vaste extension de l'horizon. D'autrc part, l'etude des phenomenes cn discussion se heurte â de rcelles difficultes de rechcrchc et d'intcrprctation du materiei inforraatif, disseminc souvcnt dans des sources arides et lacunaires, d'originc et de facture fort diverses. Malgre ces obstacles, la fascination du sujet a genere, sur le plan mondial, une consistante litterature de specialite, avec bien des rcussites notables. L'influcnce pregnante des grandes migrations sur le passe medieval du **tenitoire** carpato-danubien s'est repercutee, naturellemcnt, dans l'intcret de 1'historiographie roumainc pour certains egnients du theme ci-mentionne, meme s'il n'y a pas toujours eu des preoccupations Onstantes et multilaterales. L'imperatif de rea li ser ;i la Ibis lcur radiographic ct leur c'dation globale exige des infusions de nouvellcs donnecs rcvclatrices ct une ""oboration nuancec des informations narrativcs, linguistiques, areheologiqucs ct tre nature, Ies rcchcrches interdisciplinaires etant Ies sculcs en **mesurc** de **decanter** " asPects restes sujets â controverse.

Le texte que nous soumcttons a i'attcntion des possibles lccteurs se **doit** de er seulemcnt le dernier segment des grandes migrations de la zone de plainc du de la mer Noire et du Bas-Danubc, deroulc tout au long de la **moitie** d'un n3ire important autant pour l'cnsemblc des evencments du Moycn Âge, que pour

ic* consequenccs de duree, pcrceptiblcs jusqu'ă n os j o urs dans l'ambianee etliniqu culturelle de l'est et du centre de ['Europe. Dans Ies pages du present ouvrage n nous sorames proposc d'offrir des reperes gencraux sur l'cvolution des **princm»** groupcs migrateurs des IX[C] - XIII[C] sieclcs, cn connexion avec Ies populations ei i organismes d'Etat affeetcs par leurs deplacemcnts. Dans cet ordre d'idecs, nn ■• interesse â la prospection des aspects esscntiels lies a la semantiquc de I'eponvme **l'organisation** sociale ct politique, aux eroyanccs et aux pratiques religieuses ei l'evolution politique des **Hongrois,** des Petchcnegues, des Ouzes, des Coumans ct t. Mongols, pour Ies derniers etant investigues d'unc maniere succinte le **systen** legislatif et **l'organisation** de l'armee. D'unc maniere constante, Ies cnonecs **formufe** ont eu comme point d'appui la substance informationnelle des sources historiqucs archeologiques, tandis que Ies appreciations conciusives ont tcnu compte egalcment des resultats de ecux qui nous ont precede dans **Ies** picoecupations.

L'espaee limite qu'on a eu ă la disposition ne nous a pas permis **tme** retrospection exhaustive du theme **plurifacettc** de l'ouvrage, nous obligeant â unc severe selection des faits ct des phenomencs presentes, tout cn nous frustrant de *k* possibilite de Ies cxplorer avec **l'acribie** souhaitee.

Traditii par Michoelu SPIN EI

INDJCE

Abaqa333,359
Abbach 72
ftftasizi 172,306,375
Abbot.J-369,376
Abdallah ibn Tahir 167
Abel. O. 293
abhazi 170
Abhazia 172
abisinieni 171
Ablay, M. 443
Abraham lakobsen (Ibrahim bcn Yakub) 16. 112
Aboulfeda, v. Abu'l Fida
Abramowski, W. 381,383
AbuHamid 155 Abulafia, D. 413
Abu'l Faraj/ BarHebraeus 340, 343. 356, 359
Abu'l Fida 93, 106.222,254 Abu'l Ghazi Behâdur-han 157, 159, 160. 194. 203, 242, 377
Abul Kasin 177, 178 Abu Sa'id 93
Abu Shamah (Abou Chamah) 253
Abydos 239 Achaia 287
Acra (Saint-Jean-d'Acre) 333
Adalbert, cronicar 80 galben, Sf. (Vojtech) 104 ' lam
te von Bremen 203
;mardeChabannes 103 'Jatnka 44
Adj, ler-A. 112
Adl, lei\ M.N. 97 Jria n. fratele lui Alcxios I 136
'"'«OP0147. 128, 141,233,240.241.261, 267, 269. 286
nanoPolitani 47, 267
Adrianova-Pcrettz, V.P. 354.**1;**
Aepa 244. 247 **Afanas'ev. G.E.** 301
Afganistan 42. 376. 377
Afshar (Avsbar) 159, 1X0
Agachc, D. 347
Agadznnov. S.G. 170, 173. *)7?1*
Agathopolis 259
Agnes de **Montferrat** 271
Alimad b. Ismail 28
Ahrgau 72
Ahttini (Ohtuin. Ajtony) 21. 64
Aidar223
al-'Aini (Alafny) 280, 359, 438
Akhinăanov. S.M. 207. 221, **23^).** 314
Akkcrtnan (Cetatea Albă), oraş *f.*
Akkennan, regiune 443
Akoluthos, **Michuel** 129
Ak Orda. ***v.*** **Hoarda** Albă
Akropolites. Gcorgios 215. 25A,,2, 264. 269,270.272, **285,286"** Akus (Akos) 235 Alai'ny. v. al-'Aini Alamania 79 **alani** 25. 41. 43. 106, 142, **241j2-25tJ.** 256, 280, 304. 337. 37/), 39 j, 394,431.432.438 Alba Iulia 420 Alba **Ungria** 104 Albcric (Aubry) de Trois Fontainc-,1, 227, ~~267. 270. 272, 286. 290/,~~ 399. 401.402 Albcrigo, J. 426
Albert d'Aix (Aachen) (Albcrtus miis) 139. 141.241
Albrccht de I-labsburg 298
Alccdar 113 Alfii-tatar 337
Alccseevca-Svctlîi 184

AIcp 176,254.332 Alexandrescu-Dersca Bulgarii, MM. 350, 426
Alexandru IV, papă 293 Alexandru cel Bun 435 Alexandru cel Mare 379 Alexandrei 437 Alexios 1 Comnenos 90, 92, 98. 101, 134-140, 153. 177. 180. 190. 239-242, 249 Alexios II Comnenos 251 Alexios III Anghclos 180. 181.263-265 Algarjan, G. 418 Algyo 38 Alin. V.V. 314 Alinge, C. 340 Ali-Tegin 169 Alkman410 Allsen, Th. T. 282, 333, 336, 365, 372, 391,428,443 Almagiâ, R. 439 Almaş 62 Almos, Almus, Almutzcs 31, 33. 34. 36 55
Alpar (Alpra) 296 AlpArsIan 170, 172-176,233 Alpi, 70, 71,79, 80 Alpra 293. 296 Alqa-biillik (Alqir-evli) 159 Alsacia 71, 79 Alta 118,233
Altai 90, 322, 325, 364, 426
Altunian, G. 377, 444
AItunopa221,238, 243 Aluqai (Aruqai) 337 Amar, E. 161
Ambaqai 366 Ambultan 303
Amin al'-Holi 309 Amitai-Preiss. R. 434 Ammianus Marcellinus 175 Amu-Daria 169, 176,376,377 Amur 364
Amurat 223 Anastasijevic, D. 314
Anatolia (v. şi Asia Mică) 130 |-> 146. 170, 173. 175-178 286,288
Anehialos 240
Anei 337
Ancyra (=Ankara) 180
Anclea, S. 123 Anderson, T, 444
Andrc de Longiumcau, v. Lonjjjumeau Andreas filius Chakan 303 Andrcas tllius Zuagan 303 Andrcescu-Trcadgold, 1 . 1 1 Andrei 1 1 1 9 Andrei II 123. 266. 271. 273, 275, 277 *in* 410
Andrei III 298
Andrei, fiul lui Andrei II 283
Andrei, fiul lui Vladimir Monomahul 247
Andronikos I Comnenos 251
Andronikos II Paleologul 288
Angclov, D. 147.259,314
Angcvini (v. şi Anjou) 298. 299
Anglia 244, 247. 260. 272. 306, 310. 345. 348. 442
anglo-saxoni 345, 434
Angold, M. 147. 175. 198 Ani 173. 189 Anjou, dinastie 299
Ankara 180
Anna Comnena, v. Comncna, Anna
Anoiiymus/ Notarul regelui Bela (III) 16. I& 21. 31, 32, 34, 35. 42, 51, 54, 55. 59,60-64.80, 104. 107, 108,119
Ansbcrt (Pseudo-) 260, 261 Ansclm din Milano 141 Antcu 146 Antiohia 177
Antonie al Novgorodului 265
Antonopoulos, P.T. 75 Apostolos-Cappadona, D. 163,352 Aprcs-Ies-Corps 71 Apulia 73 Aquilea 69
Aquitania79. 104, 141.241
arabi 15. 17. 20. 52, 65, 67, 73. 75. 89, 91-93, 99, 102. 152.

159, **161,** 167, 168. 171. 202, 218, 219,223,253,359 Lacul de 54, 156. 160, 167, 168, 174. 219,232,426,428
IW, L. 206, 378 298

rdeal (v- şi Transilvania) 32 'U*
W. 87
Argeş 407
ari 231
Arianites, Constantin 128
Aristov, N. 314
Amibruster, A. 273
armeni 88. 89, 92. 170, 173.202-205.253. 261, 332, 333, 337, 345, 383, 423
Armenia 173, 189,349.421 Arndt, W. 248, 293, 298. 299 Arnold din Liibeck 277
Arnpeck, Veit 293 Arnulf, rege şi împărat 51, 68 Arnulf, fiul lui Liutpold 71, 73, 79 Arpad 16, 21, 31-34, 36, 52, 54, 55, 59. 61-64,70,71,77, 107. 119, 120
Arpadieni29, 186,290,291,399 Arpan, ias din Ungaria 303 Arpan (=Riazan?) 388
Arslan (lsrail), fiul lui Sclgiuc 165. 169
Arslan-Tash 254 Artamonov, M.l. 115, 147. 315 Ârtând37, 56, 187,302 'Artaq 154
Artenienko, I.I. 454
Artim 99
. assi (=iasi) 89, 438 Asan 257, 258, 260, 262-264. 421. 437 Onești 258, 259, 261-263. 266, 272. 279. 286 ieştilor. Statul (v. şi al Doilea Tarat bulgar şi Taratul vlaho-bulgar) 285. 289,240,241
h 72

" 163, 352, 354, 402, 409. 415. 422. 42X. 443

Asia Anterioară 90, 172
Asia Centrală 9. 90. 106, 153, 156. 158, 159, 161, 165-167, 169, 170, 173, 17'), 180. 185, 202, 205, 224, 230, 279. 281, 308, 313, 348. 375, 388, 442, 443
AsiadcSud-Vcst 165 Asia de Vest 88. 89. 152 Asia Mică (v. si Anatolia) 75, 135. 139. 157, 170, 173. 176. 178-180, 239. 251. 261,286,287,421 asiatici 324. 365. 402. 411. 420, 422
Aslanopa 243 Assan. v. Asan
Astrahan, hainit 442 **Asup** 243
Atanasov. G. 131,289.458 Atelkuzu/ Etelkuzu 43, 44 Athyrâ 269 Atil, fluviu 43
Atil, oraş 115 Atiyă, A.S. 444 Atlanticului, zidul 371 Ătrak. v. Otiok Attaliatcs, Michael 100, 129, 130, 134, 174. 186, 189-191,233 **Attila** 29. 34, 55. 60. 67, 229 Atziz ibn Abaq 175 Aufriauscr, J.B. 75 Augsburg 72, 80, 104 Austria 60, 290-292, 294-296. 298, 299. 333, 404.415
austrieci 404
avar, Chaganatul 18,49,59
avari 16,21,49,50.80.89
avari (=unguii) 18 Avaria 50 **Avenanus, A.** 444
Avlona 140 Axiopolis 239
Ayalon. D. 198.340 Ayiri 'ut-tatar 337 Ayyubizi 253, 309 **azakieni** 438
Azerbaidjan 156, 170, 173,381
azeri I 73

Babadag 181
Babenberg, dinastic 290
Babici 196
Bachfeld, G. 398, 444
Backer, L. de 334
Badman 284, 386
Bacon, Roger 366, 437
Badjghird 17
Baethgen, Fr. 418
Bagdad 159, 160, 170-172. 308, **328.** 359, 372,375,385,402
Bahlui 312 Baiazid II 443
Baibars 304, 356 Baidar384, 395, 398 Baikal 154,322.324,364,379
Bajanak (=peccnegi) 182
Bakay. K. 28 Baker, R. 444
Bakhrusin, S.V. 454 Bakhty (Baty)-hozja 358 Bako, G. 444
al-Bakri 15, 16,20,91,95, 102, 107 al-Bakuvi 156, 158, 163, 165,207 Balaban311
Balachia (=Valahia)(v. şi Blachia) 260
Balard, M. 11,205,432 Balascef, G.D. 181. 198 Balassa, I. 23 Balaton 70, 119 Balcani, peninsulă (v. şi Europa de Sud-Est) 75,76,80, 128. 131, 138, 140. 143. 176, 178, 186, 188. 190, 234, 235, 239, 241, 250, 257, 260, 262. 265, 266, 272, 285, 420, 434 Balcani, munţi 111. 115, 128-130. 134. 135. 137, 143, 234, 240. 262, 264. 286, 297, 420, 434
Baldric (Baudri) de Doi 140 Balduin I de Flandra 267. 268. 270. 272 Balduin II de Courtenay 285. 415 Balduin (Baudouin) de Edessa 142 Balduin de Hainaut 286
Balduin. cronicar 413
Baldwin. M.W. 357.453
Balh 169, 176. 375
Balhaş230, 379, 428
Bal ic, S. 147
Balicu(Balîk) 182
Balin 207
Bâlint, Cs. 12. 25, 26, 28, 37, 50. 55 59 82. 97, 457 Balivct. M. 170. .64 199 Ballod, **F.V. 431**
Balotapuszta 302 Balta Ialomiţa 125. 188
Baltag, C. **101** Bana 56
Banat 21. 61. **63,** 64. 77. 107. 10S
Banca I **84**
Bang, W. 157.200.317
Bankcszi 38 Bankîit 302
Baranli (Koyunlu) 169 Baranov, I.A. 432 Barăny-Oberschall. Vl.v. 78
Barase hi. S. 420. 421 Bărbiei- de Mcynard. C. 1 7. 111. 153 Barckhauseii. J. 444 Barezi, G. **19 Barfield. Th.** J. 344. 372 Bâigui 337
Bar **Hebraeus,** v. Abu'l-Faraj/ Bar Hebraeus
Bari 174 Bansic. F. 270 Bărkacar 406
Barnca. I. 125. 131. 188.210.452
Baroni. IM. 423 Bars 294
Bartha. A. 23, 34. 82, 85 **Barthotd.** V.V. (W.) 153. 154. 156. 160. J^ 170. 198.229. 279. 2S0. 319. 3>-342. 344, 355, 361. 376, 379. ^' 452
Bartholomcw. T.T. 325
Bartlctt Wells, **H. 445,461**
Bartoniek, E. 119 Bartsch. K. 146
Bartusis, M.C. 180, 287, 288, 314
Baruli 43

1b 299, 311.313

rabia 181,210,229

18 rîsî 172

acouti 435

jasel 72

Llov, V.N. 326, 446

^askaki 435

B3Skakov, N.A. 90. 154

,aşchiri 17,19,40,168,385, 434

,aşchiri (=unguri) 17

Başchiria 18, **20,** 31

Başeu 435

Baştanovca 184

Batton, A. **444**

Batu-han 235, 290, 304, 330 333, 335, 339.
348, 355, 356. 379, 384, 386, 388-390, 392-394, 399, 401, 403, 405.
406, 410, 414, 415, 417, 4^8 431, 432, 434, 438, 442

Batura, R. 444

Batzaria, N. 182

3audouil de Bouillon 139

Bauer.A. 18, 112,206,378

Baumgarten, K. 400

bavarezi 51,68, 70, 81,414

Bavaria 50. 68, 70, 71, 73 79 141, 299

Bawden, Ch. 355

Bayat **159**

Bayundur 159, 180

3azin, L. 89, 152

Bazzana, A. 432

Bâdragii Vechi 184,312

babani 184

Bâldâlui 11 -ţ

«anâgui3i3

^aţeni 64

^scu.N. 134, 147, 198.257

7^&n 144

Jiu.G326**

r"Ui 313

jT^eni 435, 437

a VA. 235

C ıL235

Sley- W.G. 325

Bcuton, R. 179, 310

Beazowski. M. 398

Bc-fia-nag (=pecenegi) 88. 106

Bcchcneg, Bccene. Bijne (^pecenegi) 159. 160. 180

Becker, .1. 444

al-Becri. v. al-Bakri

Bcdrosian. R. 173.444

beduini 253

Bccgzan 303

BelTa. M.-K. 352

Bcgovars 284

Bcin, W. 451

Bcjan, A. 63, 108

Bekkcr, Im. 47, 91, **92,** 100. 111, 125. 174. 181, 189. 212. 215. **233, 239,** 304. 433

Bektili (Bekdili) 59

Bela II 238, 277

Bela III 16.60. 108,263

Bela IV 221, 271, 283, 284. 290, 291, 293, 294. 390. 393, 402-404, 413, 414. 417,437

Bclaja, **I.N.** 224

Bclaja Veza. v. Sarkel

Beldiuz 244

Beicrmanis (Belcmarnis) 125

Belgrad 124, 139, 141. 174

Belobcrczic 1 16

Bclolesic 184

Bclyj. O.B.224

Bcncdict IV 70

Benedictus **Polonus** 425

Beniamin din Tudela 97

Benko, E. 12

Berchtold 79

Bcrcmcnd 59

berendci 144. 193. 194.249,254

Bcrcngardc Friuli 24, 68. 70. 71. 73

Beresti 184

Bergamo 69

Bcrgcr, P. 325

Bcrke-han 334, 336, 337, 384, 390, 431

bcrladnici 252

Berlin 12

Bernhard II al Carinthici 415

Beroe (=Stara Zagora) 136, 215, 259
Berta.Â. 31.40
Berthold al Aquileei 415
Berza, M. 453
Besancon 72
Besenov 56, 59
Bescnyo, Befienălc 88
Besevliev. V. 47
Bessi (=pecenegi) (v. şi Bisscni)
Besslau, H. 51
Beşcnova (Bessenew) 123
Bethune 268
Bezzola, G.A. 354.411,444
Bharati, A. 102
Bialekovă, D. 83, 457
Bianquis, T. 170. 199
Bibikov, M.V. 147, 198,314
Bichir, Gh. 188
Biel 56
Bielgorod 116
Bielo-Brdo, cultură 57. 59
Bielo-Brdo, localitate 57
Bielowski, A. 100,248,398
Biharea 56. 62, 124
Bihor (Biharea), cetate 124
Bihor, regiune 235
Biliar 183, 386. 387
Biliarsky, I. Al. 289
Bingham, W. 369, 370
Bira, Sh. 364
Birdzandi 153
Bisseni, Bysseni (=pecenegi) 88, 103, 11 120, 123
Bistriţa, rîu 405
Bistriţa (Nosen). oraş 405
Bithynia 127, 177
Bitola 287
bizantini 52, 61, 92, 95. 98. 104. 109, 11 113, 116, 118, 124, 126-130. 13 136, 138. 140-143, 152, 153. 15 170, 174, 178-180. 185, 190, 21 227, 234, 235, 240-242. 244. 25 256, 259, 260, 263, 264. 266. 28 288, 295, 309
Bizanţ (v. şi Imperiul bizantin) 29, . 65, 73, 75-79, 92, 97, 98. 103. 10 109. 112. **115,** 116, 124-127 (3 **138,** 142. 144. 146. 170. 173' |7[5]~ 180, 1%. **191,** 198. 215. 222 73!! 234, 238. 240-242. 247, 250' **7,*** 258-262. 265, 266. 271, 278* îjîl" 288, 339. 345
Bic 113
Bîrlad, oraş 184,440.441
Bîtca **Doamnei** - Piatra Neamţ 405
Bjnak. **Bjanak, Bajanak (=pecenegi)** 88
Blac. Blaci. **Blacki, Blas, Blasi (v.** şi v|ahj 60,62,63. 123,267. 268. 273. 40(J, 421.438
Blachia(=Vlahia)267,438
Blagovcsccnic 226
Blakc. R.P. 333
Blau, O. 314
Blochct, E. 155
Blokumcnn (=vlahi) 118
Blum. W. 286
Boba. 1.41.55. 70, 82
Bocek 406
Bochetor 406
Boehmcr. J. Fr. 293,295.299
Boemia 248, 277. 290. 292. 293. 296. 298. 395. 398. 415
bocmieni 51. 273
Bociiu. [;. 331
Bogas 109
Boghal, Bowal 384
Bogres (=bulgari din Balcani) 267
Boguphal 308, 398
Bogyay, Th. v. 75, 82
Bohemond de Tarcnt 140, **142**
Boiana 289
Boki.j. N.M.44. 457
Bokonyj. S. 21,37
Boldur. A.V. 314
Boleslav I cel Viteaz **(Chrobry) 117. 1[1x]**
Boleslav III Krzywousty 243
Boleslav IV 248
Bolgar 183. 385. 386, 388. 436
Bolgrad 184
Bollig.J. 91
bolohoveni 194,399
Bolsic **Tarkhany 40**

js 232 1.82. 124
e, G. 306
'fini. Antonio 17, 1 8. 234, 235, 293, 299
o0ngarsius, I. 140.241,409 goniak 193. 221. 235, 237, 23X. 244 nonjfaciu de Montfcrrat 269, 270 „onjfacius, Sf. (=Bruno von Qucrfurt) 104
Bonn 11
Bordeaux 415
Bordones (=brodnici) 279
Boril264,270. 271.272
Boris, fiul lui Vladimir cel Stînt 11 7
Borisăuca 184
Borosy, A. 444
Borotalmat 99
Borsova 234
Borst, A. 273
Borsu (Borş) 35
Borte 379, 384
Bortz, Boricius 223, 277, 283
Boru Toi mac 99
Bosfor 77, 127, 139. 177, 180. 183,266.267
Bosnia 415
Bosson, J. 325, 364
Bosworth, CE. 177, 198, 279. 452
Botna 439
Botteghi, L.A. 293
Bourguina, A. 455
Bowlus, Ch.R. 70, 73, 82
Boyle, J.A. 254, 282, 328. 332, 352. 361. 376, 444 Boyta 63 Bo*ilov, I. 147
Brabant79, 413 Branas,Alcxios258 Brand, Ch.M. 258, 262. 265, 314 Brandcnburg 203
Branicev0 260 Bratis|ava 69, 70 Brăuer, **H.** 435
firăţianu, **CI.** 437 **r5tla"u** , Gh. (G.) **I.** 82. 130. 181. 198, 444.
8*hie'-. L. 260
172
BreiH, *P.* 36'), 372. 376
Brcnta 68, 69
Brcrcwood, E. 306
Brcsc. H. 170. 199
Brcscia 69
Breslau (Wrockiv) 333. 395. 398
Bretschncidcr, E. 386. 444
Brczalanspurch (Braslaverspiirch) 70. 71
Brczeanu. S. 189.258,273
Dridges. .1.11.366
britanici 341
Brockclmann. C. 90. 153. 154
Brodin. P. 455
Brodnic. ţară 279, 437
brodnici 275. 279. 2X1
Brossct. M. 217. 348. 359
Bruce Boswcll, A. 314,445
Bruhn Hoffmcyer, A. 457
Biiinn 32
Bruno tic la **Augsburg** 104
Bruno (Prun/Prunward) de la Sankt **Oallen** 104
Bruno von **Ouerfiirt** 100, 103. 104
Brutos (Prut) 43
Brycnnios, Nikcphoros. cronicar şi general 130
Brycnnios. **Nikephoros,** general 131
Bucck 384
Buchncr. R. 79
Buchon. J.A.C. 460
Bucovina 284. 404
Bucureşti 10, 184
Buda 411
Buduchi **(=Primorscoc)** 184
Budapesta 12
Budapcsta-Farkasret 56
Bucii. P.D. 370, 384
Buganov. V.l. 147. 235, 265, 378
Bugeac 144. 185. 188. 197. 210, 232, **3 1 1 .** 349. 350. 443
Buhara 169,375 Buiri'ui
tătar 337 Biikdiiz 159
Bula-Copan 99
Bulatzopon 99 Bulcsu 77. 80

bulgar, Hanatul 47, 49. 50
bulgari (protobulgari) 16
bulgari din Peninsula Balcanică 47, 4[1]>. 50. 52-54, 57, 59, 63, 65, 75, 76. S0. 81, 89, 109, 111, 116, **131.** 136. 137, 140, 142, 189, 191. 241, 251, 256-261, 265, 267. 26S. 273. **285-**289,295,304,407,421.434
bulgari de pe Volga 18, 19, 25. 40. 41, 44. 107. 155, 183, 185, 222, 278, 378, 383.385-387,401,434,438
Bulgaria de dincolo de l.stru 47 Bulgaria din Peninsula Balcanică 52, 59. 75, 77, 100, 112, 116, 124, 127, 128. 131, 139, 141. 181. 221, 222. 224. 229, 267. 278, 288, 289. 313. 420, 421,438
Bulgaria de pe Volga 28, 40, 183. 408
Bulgaria mică 437 Bulgaria, themă 129, 138, 250 bulgarii negri 113 Bunger 35
Bunijatov, Z.M. 156, 207, 376
Buraeikov, P. 314 Burandai (Burundai) 358 Burch, v. Bortz
Burgundia71, 79 **Buri** 384, 388, 390, 394, 405 Burnaseva, R.Z. 309, 460 Burqan Qaldun 321, 328, 366, 379 Bursuq 154 burtaşi 107.325
Busse, H. 170, 173 Biittner, H. 80
Buyzi 170, 172 Buzău 184 Bysseni, v. Bisseni

C

C. de Bridia Monachi 398
Ca'a'an (Caqan)-tatar 337
cabari 35, 51, 55,57, 61
Cable, M. 326 Cadusa 63
Caesar, lulius 379
Calfa 357
Cugun (=tâtari albi) 337
Cahcn.C. 157. **160,** 170, 177, 181, 199
Cunun. L. 445
Cairo 172,438
Calanciac 184
Calfa 113
Califatul abbasid 167, 171, 172
Calitatul **fatirnid** 172
GilmardJ. 170, 199
Camenea 184
Campania 73
Canalul **M îneci i** 67
Canard, M. 157, 158. 160. 165, 166
Cankova-Pctkovu, G. 259, 262, 272
Cano.ssa 413
C **an temi r, Dimitrie** 210
Caplani 184
Cappadocia 1 79
Caproşu. I. 435
Captchac, Kafdjak 254
Carbon 330
Cardauns, H. 404
Cardticci.G. 260. 2S 1,293
Cnmithia 50, 295
Carmoly, E. 206
Carol cel Mure 49, 50. 65. 80
Carol I Robcrtdc Anjou 123, 299, 303
Carolingieni 71
Carpaţi 55, 144, 273. 283, 349. 401. 406. 410,434
Carpaţii Apuseni 65 Carpaţii Meridionali 57. 271 Carpaţii Orientali 57. 124, 235. 402. 405. 437
Carpaţii Păduroşi 51. 234
CanadeVaux, B. 17. III Carsow. M. 451 Caspica. v. Marea Caspică
Castiglionc, B. 331 **CatcJ.L.** 141
Cattaro(Kotor)415 Caucaz. Munţii 41. 43. 280. 285. **349,** 377. 383, 390. **391.** 421, **428.** 4
caucazicni 203 cavaleri teutoni, v. teutoni 3* '

1313
*62 ni
184
npina. B.T. 453 cândca.
M47,314 ,1. *CD.* 200
Cebotarenko, G.F. 113
Ceh 17
cehi 17. 235. 248, 398
Cdcbi. Kiatip 232
Celje 70
Cenad, comitat 123
Ccnad, oraş 21
Cenegrepa 243
jeornye klobuki, v. tichii negre
Cepiliivka 197
Cerepnin, L.V. 199,448,454
cerkcsi (v. şi circasieni) 438
Cernauca (Ciornivka) 405
Cernavodă 239
Cernăuţi, reg. 405
Cernetzov, V.N. 85
Cernigov, cnezat 237. 392
Cemigov, oraş !86, 233, 237, 248, 354. 388. 391.392
Cernovodeanu. P. 210, 350
Ccrvenik 27, 56 Cetatea Albă,
oraş 4.39, 443 Cetatea Albă,
regiune 443 Cetăţeni 407
Cliiabot, J.-B. 92, 155,241 Cl)aganatul avar, v. avar. Chaganatiil Chaganatul chazar, v. chazar,
Chaganatiil Chaganatul turcilor răsăritcni (Kok Tiirk) 322 i 308, 328, 355, 379, 384
egl69, 170 n
303
n, F. 147,314
l'and,G.452
likov, A.H., v. Khalikov
I v a , E.A., v. Khalikova
Chamaz 303
Chambens, J. 342. 445
Churnpagne 79
Chao Hung 322
Charaboi99. 100
Charanis, P. 175
Charawoj 99
Charcth 303
Charon 37
chazar. Chaganatiil 19, 23, 36, 40-43. ,51
99. 107. 108, 113. 1 1 5, 182, 183
chazari 16, 1 7. 19. 23. 40- .44 47. .
92. 98. 107, 115. 161. 168. 171.
182, 183.232.438
Chazana 97
Chcison. oraş 42. 102, 178. 207, 215
239, 432
Chcrson. reg. 214
Chcrson. themă 1 13
Chcshire, H.T, 445
Chcynct. J.C. 175
Chilia 205, 420, 421,443
Chilieni 236
China **155** 171 322 326 343 348 340
351. 355. 361, 370 , , 374,
384. 388
China de Nord 322. . . 374. 377
381
China de Sud 238
chinezi 202. 322. 324, 338, 345. 350
363-365, 367. 370. *M I* i78
Chios 178
Chirales 124
Chircăcsti 184
Chirica. V. 1 1. 188,453
Chirii'Constantin 36, 41. 50
Chirii din Philca. **Sf.** 103
Chirtoagă, 1. 443
Chisliţa 184
Chiţcscu. L. 407
Chmiclnik 395
Choldin, T. 101
Choniates. Nicctas 92, 98, 100. 143. 181.
212. 215, 222, 224 . . 259
262-270, 279
Chopon 99

Chormaqan381
Christopo! 40
Chroust, A. 260
Chrysos 180, 264
Ciauş 184
Cierna nad Tisou 56
Cihodaru, C. 123, 148, 223, 435
Cila'un 280
Cingul 213, 215, 216
Cinnamus, v. Kinnamos
Ciobanii, R. Şt. 421
Ciocîltan, V. 333. 439. 445
Ciocîltani 185
Ciprian, mitropolit 358
Cipru 356
circasicni (v. şi cerkesi) 391
Cirkov, A. Ju. 458. 460
Cîmpia Bugeacului (v. şi **Bugcac)** 443
Cîmpia Dunării 37, 42, 78
Cîmpia Pannonică (v. şi **Pannonia)** 16. 21, 22, 26, 28. 29, 32. 36, **37,** 49. **55-57, 59,** 60, 64. 65. **67,** 68, 76. 107. 130, 182. 206. 291. 292. 301. 304. 384
Cîmpia Română (v. şi Bărăgan) 249 Cîmpia Tisei 75 Cîndea 34 Cîndeşti 34 Cîmâţeni 185 Cleaves, F.VV. 364 Clissa, v. Klis Cluj 62, 65, 66, 405 Cnezatul halician (v. şi Halici. cnezat şi Rusia Halicianâ) 284 Cnezatul kievian (v. şi Rusia Kieviana) 24 K, 256, 392. 394
Cocicovatoc 185 Collins, I.J.D. 350 Coman, antroponim 311.313 Coman, toponim 313
Comana 313
Comani, Chomani, Cumani 202 Comania (v. şi Cumania) 250 Comans, Commains, Conmain 202. 268 Comăneasa 313
Comăneşti 313
Comncna, Anna 90. 92. 95. 99 j 129, 131. 134-138, 142 |7| **'15,** 185. 188-190, 215, 234," ->3c)' '">■ 242 °49 '-"O.
Comncni. dinastic 180
Comnenos. Isaak 263
Comşa. E. 131. 188, 210
Comşa. I. 446 Comşa. M. 131. 188.210 Condiirachi. E. 453. 458 Conca. I 313
Concrmann. S. 330. 343. 448 Comicii. Ch. W. 41 I. 423. 445 Conroy, 11.369. 370
Constantin, v. **Chirii/Constantin**
Constantin VII Porphyrogenetos 16 "M *vi* 41. 49, 51, 52, 76-78. 89. 98, 9^' 112. 160. 183.456 Constantin IX Monomachos 102, 125. *Vi.* 129. 170.244
Constantin X Dukas 189, 190 Constantin, zis Adrobalones 127 Constantinescu. M. 64. 455 Constantinescu, N. 407
Constantinescu, N.A. 461 **Constantinescu.** R. 453 Constaminopol 36. 61. 73, 75. 77. 95. 9?. 103. 111. 112, 116, 126-128. 13!. 134. 137. 139, 140, 171, 176, 177. 180. 181. 183, 222. 241. 250, 25S-261, 264-267. 269, 271, 272. 285. 287.333.385.415,437,438
Constcn. II. 326 Cook. R. 118
Copanea 185 Copcr. I. 435 Copon 9*1
Cordoba. caii lat 79 Corcea 363
Corenza (Qurumsi) 330, 434
Corjova 185 C orpaci 185
Cosma 293
Costeşti. raionul Ialoveni 439
Costeşti, raionul Rîşcani 185
Courteille, P. de 17. 111. 153

Lrfui313
61
|Via, mare cnezat 238, 248, 30S. 395 E
oraş 303. 395
M 268 fea,hanat442 \ meea, peninsulă 36.
41, 109, 179. 181. '204, 207, 215, 223.
224. 229. 239. 280, 285, 350, 377, 390.
431. 432. 434, 442 Crişă64,291
Crişana
crimleni438
croaţi 75, 76
croaţi albi 76
61-64 Croaţia 49, 57, 59, 235. 414
Croaţia Albă 112
Crookenden,J.454
Cruceburg (Kreuzburg) 275, 277
Csepet 21
Csollâny, M. 369
Csolyos 302
Csongrâd 37, 59
Csoma 56
Csorna-Siilyhagy 56
Cuconeştii Vechi 185
Culiar.u, I.P. 101
Cumains 268
Cuman, emir 254
cumani 10, 16, 31, 90, 93, 107, 118. 123.
135-137, 140-144. 146, 159, 166,
173, 178, 179. 181, 185. 186. 191,
193, 194. 197, 198. 202-313. 377.
378, 385,386, 390, 391, 394, 401-
404,407,416,433
cumani (=cabari) 35, 51
(=pecenegi) 62, 108 inia (v. şi Deşt-i
Kîpcak şi Comania)
224, 260, 273. 274. 279. 296. 310.
399,411,418.437,442 ;Umania
Albă 218. 219 ^ania Marc 301
c^a"ia Neagră 218-220 "aiorum
Campus 291. 292
■cund(Kundii)31.32
Curcani 185
Curtea de Argeş 407
Curtin, *i.* 445
Curtis von Clevc, Th. 413
Cuiziin (Kurszân) 31
Cutrigur 17
cutriguri 17
Cvmani291
Czet-Iedy. K. 85

D

Dabrowska, E. 44. 83. 458
Dabrowski. I, 104.304 Dabrowski,
K. 150
daci (-pecenegi) 112
Dacia 224
Dacia Meditcrrancu 139
Dacia Ripensis 139
dada. dacian (=tătari)322
Daglicstan.391
Daicoviciu, C, 453. 458
Daim. F. 84, 458
Daincllі. G. 445
Dalai. *C.* 325. 336. 364. 445
Dulasscnos, Constantin I 78
Dalmaţia 191,414
Damasc 93, 1 75. 1 76, 357. 359. 385. 43K
Danapris (-Nipiu) 99
Dandanakan 169
Dandulo. Andrea 219,272,414
Danemarca 247
danezi 1 17
Dani. I. 123
Daniil Romanovici 194, 283, 284, 358, 392-
394. 43 1
Danilo Kobiatovici 280
Danilov 394 Danishmcnd
179 Danishmcnizi 180
Dantc 414 Darkevic.
V.P. 389 Darko, [£. 40
Dashkevic. Ja. R., v. Daszkicwicz. J.R.
Daszkicwicz. J.R. 204, 229 Daunou.
C.F. 268. 356

David IV Agmasencbcli 252
David Igorevici 238, 243
David Sviato-slavici 243. 244
Dawson, C. 425
Dăbîca 62
Decei.A. 20, 181.261,406,445
Deci, J. 34, 83
Defremcry, Ed. 15, 91.214. 377
delamiţi 171
Delhi 376
Delibaş, W. 461
Delisle, L. 268, 418
Demawend 155
Demecser 302
Demetrius filius Gubul 303
Demctrius **filius** Keskene 303
Demetrius filius Kcyan 303
Demidoff, A. de 210
Den (=Don) 54
Densuşianu, N. 123, 206
DentLimoger (Dentiimogyer) 32, 54
Deny, J. 455
Derbend 252,377
Dcrlui 313
Derniame, O. 268
Dcsiatinnaia 393
Desmaisons 157, 203, 377
Desna 392
Deşt-i Bcrke (Stepa lui Berkc) 357
Deşt-i Chazar (Stepa chazarilor) 231
Deşt-i Kipcak (Stepa cumanilor) 205, 214. 215, 223. 231, ~~232. 243, 254, 256,~~ 280, 282-284, 301, 304, 306. 309. 357, 378, 381. 383. 390. 391, 395. 404. 428, 433, 438 Devin 59
Diaconii, P. 64, 125, 128, 131. 134. 148, **188.** 199, 239, 289. 313, 315, 455. 459
Diaconul, Leon, V. Leon Diaconul
Didymoteichon 261, 286 Diehl, Ch. 115. 170, 173. 177, 199. 452 Dienes, I. 34, 83 Diessen 72 Dieten, I.A. v. 212 Dieter, K. 148 al-Dimasqi 194,220
Dimitrie, boier 393
Dimitrov. B. 439
Dimitrov. S. 182
Dimnik. M. 315. 392, 393
Dir42
Distra (= -Silistra) (v. şi Drista) 52. In
Dîmboviţa 407
Djamukii 367
Djankcnt-kala I6S
al-Djayhani 15
Dlugosz, Jan 104. 299. 304, 398, 41 R
Dmitriev, P.Cî. 435
Dncpropctrov.sk 245. 246
Dobrâ 56
Dobrogea 120, 131. 134. 181 182 isx MU 420, 422. 439 Dobroliubskij. A.O. 95, 197. 212, 224 JM 452
Dobrotici 182,289 Doerter, (î. 321, 364. 366 Docrlcr, I. 435 al Doilea Tarat bulgar (v. şi Asăneştilor. Statul şi Taratul vlaho-bulgar) 262-265, 286. 2S8, 289, 311.421
Dokhuz-khatum 335, 359 Domanovszky, Al. 16. 36. 119. 120, 123. 219,410. 418 Doininic de Guzman 223 Don 41-44. 47, 52. 54, 112, 115. 229. 244. 256. 2S0, 301, 330, 410, 434,437
Donat, 1. 313 Donat. R.v. 451 Doneţ 207. 229. 289 Donskis, M. 452 Donzel, E.v. 452
Dorohoi 435
Dorostolon (=Silistra) 52. 53
Dome. II. 20. 339. 399. 402
Dossetti. J.A. 426 Dovzenok, V.l. 452 Dragnev, D. 447
Dragomir, S. 61 Drava 57
Drăghici. P. 325 Drăgoescu, A. 453 drcvlcni 100

|VJ }S cultura 44, 113
. ito415 ,hja,

■ ta,Dristra/Dorostolon (=Silistra) 52. 5.
130, 132. 136,234,239,289
raion 229
.R.433

nrull D- 204
publer.CE. 155
pubosarii Vechi 185
nubrovnik. v. Ragusa
puby.G.453
puda, H.VV. 181,280
Dujcev, 1.148.289
Dukak 168
Dukes. P. 445
Dulaumier, Ed. 92, 174, 231, 253. 355. 356
Diiliin-Boldaq 366
Dumbarton Oaks 11
Dumitraşcu. S. 62
Dunăre *passim*
Dunării, Delta 188
Duncalf, F. 140
Dunlop, D.M. 115
Dunnel, R. 370
Dupuy.T.N. 370, 372, 376,445
Durazzo 140, 191
Durostolon (= Silistra) 125
Durut 282
Duta'ut-tatar 337
^ornik. Fr. 36
°yboski, R. 445

Edroiu, N. 63
Efrcm 257. 259. 264, 265. 270
Eftimios 103
Eggebrecht, A. 352. 448
Eggebrecht, R. 352.448
Eggers. VI. 49. 50, 59. 71.83
Egipt 172, 259. 300, 310. 326. 345. 348. 355.
425. 434. 438
egipteni 155. 175.220,253,438
Egorov, V.L. 431 Ehrenfeuchter. E.
295 Ehrismann, G. 273 Einhard 49
Ekatun binioi 128 Ekkehard din Aura
141.241 Ekicm. M.A. 170 Elada
189 El-Elmi 203 Eleud(E16d)31
Eliadc, M. 35. 101. 163,352 Elian,
A. 456
Elisabcta, soţia lui Ştefan V 291
Elissceff. N. 177. 199 Elkm. M.G.
459 Ellcnd 59 Elpumcs 258
Ellimir289 elveţieni 345 Emeric
277 Emlcr, .1. 283 Emon 223
En-cii'u (--= onogui'i?) 106 Endicott-West. E.
374 Endje, v. Ţarev Brod 229 Enemaii.
Michael 210 cnulc/i 143 Enisci 370. 379
Enns 70.81 Eperjeskc29. 56 Epcrjcssy, *C.* 17.
220 Epir. despotat 287. 288 Epir. regiune
134, 142 Episcopia cumanilor 223, 277.
282. 283,
406. 407
Erdcly (Erdevelu) (= Ardeal) 32
Erdolelek 302

er, Thomas 298.416
Altahensis 295 8. 80

jJmach404. 408, 410

.-M. 326

Eremia, A. 315
Eresburg 72
Ernohaza 38
Erzerum 170
Esfandiar 425
Esin, E. 452
Estcrhăzy, M. 450
Eszlar301
Esztcrgom (Strigoniu) 56, 223. 411
Ete 31
Etel 43
Etelkoz 43
Etclkuzu 43
Ethcla (=Attila) 34
Ethyl (=Volga) 20
Etival 72
Etul(=Don)43
Etulia 185
Eubel, C. 224, 357
Eudes (Odo) de Deuil 142. 250
Euler. H. 445
Euphorbcnos, Georgios 135
Eurasia 35, 54, 98, 104, 152, 154, 160, 20'). 222, 229, 308, 321. 325, 334, 337-339, 343. 350, 361, 364, 420. 426. 443 Europa 10, 16, 68, 128. 163, 227, 276. 324. 401, 408-410.415. 422. 423. 425
Europa Centrală 18, 51, 88. 111, 394. 395, 399,413,415
Europa de Nord 104, 410, 411 Europa Occidentală 60, 64, 65, 67, 82. 111, 425 Europa Răsăriteană 9, 54, 75. 79, 88-90, 97. 98. 108, 109. 118, 146, 179, 182, 183. 185. 202. 203. 205. 221-223. 225, 230. 238, 265. 279. 280. 282. 284, 306. 311. 330, 336. 352, 358. 381, 383. 385. 386. 388. 391. 393, 399, 402, 422, 423, 425, 428. 438, 442, 443 Europa de Sud-Est (v. şi Peninsula Balcanică şi Balcani, peninsulă) 65. 90, 127, 146, 221, 265, 269, 287, 288, 311. 438, 442
europeni 344. 365
Eustathios al Thcssalonikului 143, ->$
Eutzapclon 127
Evans, A. 205
Evdokimov, G.L. 459
Even, M.-D. 328. 364
evrei 16. 97. 112. 165. 219, 359, 364
Evtjukhova, LA. 330
Extremul Orient 355
Eymiir 159

Fălinrich. H. 391
Faillcr. A. 287. 366
Fuirbank, J.K. 372
Fajsz 77
al-Fakhri 161
Fakhruidinov, R.CJ. 386
Falhen (= **Valwen)** (= cumani) 202. 273
Faloncs, Faloncx (= cumani) 93, 202
Furai, Ed. 267
Farcaş 407
Fasoli. Ci. 73. 80, 83
Fatimizi 172, 175
Fedalto. Ci. 224
Fcdele, P. 281
Fcdorov, G.B. 113
Fedorov, G.S. 221,315
Fedorov. I.A. 221
Fedorov-Davydov (Fedorow-Dawydow), G.A. 95, 183. 212, 220. 224, 229. 315. 333, 350, 386, 431, 434, 435. 445. 453,460.461
Feher, G. 41, i 48. 266
Fcjcr. comitat 56
Fcldbauer, P. 199
Felsoszcntkirâly 302
Fcnncll, J. 445
Ferdinandy, M. de 41, 87. 369. 372. 376.[i4"]
Ferenczi. I. 83 Ferent, I. 315 Fcrnio 296
Fettich, N. 25. 83 Ficdler, U. 12,26,59
Filipdc Fermo 296 Filotti. E, 201

r
|p».H. 102
jr.J.V.A. 148
LI laV *G.*
148
EÎgri 15. 18-20 Li,
V. 260, 281, 293
ÎÎ.A.W.443
Een(=Vlachen)273
;amanzi202,432,438
Flandra 4! 3
Fleming Zirin.M. 326.446
pletcher,)■ 338
flo
R.200 ren
tini 335
plorescu
|orianus,M. 123,297
Florinsky, M. 446
Fluviul Galben (Huang-hc) 371
Fodor I. 12, 19, 23, 40, 55, 83
Fogel, I. 17, 234
Folcuin 18
Fomin, A.V. 28
Forbes Manz, B. 308
Forester. Th. 157
Fox,R. 325, 331,446
France, A. 219
francezi 139, 141, , 206. 268 398.
401,411,421
franci 49, 50, 57, ,241.252 ^85 434
Franconia71, 79
Franke, H. 336, 372
Franke, 0. 372
Frankfurt am Main 12
Franklin, S. 148
Franţa 141, 223, 247, 250, 260, 348 413.
Nb
Fri
432,437, 442
urg im Breisgau I I, 12
i
ising 72
. F. 326 1densfe!d (Mimopole)
185 pned-J.446 ^rich | Barbarossa
142. 180,
251,260 239.
1edr'ch II de Hohenstaufcn 339, ţ
403,413,414 Cdricth III cel Frumos 238 402,
298
Fricdrich II de Austria 290, 403, 404, 415
Fricdrich de **Suabia** 261
Fncndly. A. 173. 175
FYiesinger. H. S4. 458
Frigia 2X6
Fritz, W.D. 80
Friuli 50. 73
Frumuşica 185
Frye, R.N. 333
Ftigcdi. **E.** 41 7
Fulda, 52. 72
Fu-Iin (= Imperiul bizantin) 106
Furduh 303
Fiisscn 72
C;
Gaboricau, M. 170. 199
Gâdoros 56
Galâd 63
Galdntai. E. 17, 1 19. 219. 418
Galaţi, jud. 113
Galileea253
gallo-romani 434
Galstian. A.G. 383
Gambcr, O. 343
Garein. J.-C. 170. 199
Gardizi 20. 42. 98. 107. 153. 155. 156. 160,
163,230
Gardthausen, V'. 175
Garkavi, A. Ja. 112
Garufi. C.A.281
Garustovic. G.N. 149. 166. 199,459 **Garvăn-Dinogctia** 128. 131. 185, 188,210 **Gasztered** 29 Gâva-M;irket 56 Gazncvizi 155. 169, 175 **găgăuzi 90.** 181. 182 **Geanakoplos. DJ. 287, 315** Gcgcny 56 (ichrts. FI. 102 **Geier,** P.VV. 384 Gclu61,62, 107 Gcmil.T. 322. 448
Gcnito. B. 149. 199,459 **Genova** 333

gcnovezi 357, 432, 439
Georgian, P. 446
georgieni (v. şi gruzini) 88. 202, 337, 377
Georgios Kedrenos, v. Kcdrenos
Georgios Monachos 47, 52, 75. 76. 1 l 1
Georgius filius Chakan 303
Georgius filius **Kurman** 303
Gerard din Ccnad, Sf. 21
Gcrard de Malemort 415
Gcraskova. L.S. 229
Gerevich, L. 85, 411
Gerhard 80
Gerland. E. 315
germani 21, 65, 73. 74, 80, 116, 117, **119.** 139, 180, 202, 204. 224, 242. 251. 260. 261. 276. 283. 298. 364. 398. 399, 402. 442 Germania 11, 20, 50, 65, 71, 73, 74, 77. 79. 80, 203, 277, 398, 413, 415. 417. 426
Gemet, J. 334, 374
Gertzen, A.G. 432
Gervasius **din Tilbui'y** (Tilbericnsis) 272
Gesztcred 56 geţi (= români) 273 Gezal 120, 124 Gezall 120,238,277 Geza, tatăl lui Ştefan I 34. 77 Gfrorcr. A.F. 148
Ghazna 332 Gheorghe, Sfîntul 75
Gheorghe I Tcrtcr 289 Gherghel, I. 148, 199,315 Ghibănescu. Gh. 435, 437
Giazichopon 99
Ghuzz, Guzz(=uzi) 152, 153, 171
Gibb. H.A.R. 223, 336. 452
Giesler, J. 83 Giessauf, J. 446
Gillamont 72
Gingerick Berry. V. 142, 250 Gingis-han 180, 279, 284, 308. 324. 326. 328, 332-334. 337-341. 343. 344. 349, 351, 352, 355, 357, 361, 363, 364, 366-377, 379, 383, 384. 425. 426. 433, 438, 439. 442. 443
Gingishanizi 335. 341. 349, 388, 39^ 425.442 ' 4i>
Gitenmmn, V. 453 **Giulea** 34 **Giulcsti** 34 **Giurceni** 366. 372 **Giurescu. *CC.*** 315.453
Giurescti. DC. 315
Gjuzclcv, V. 224,259, 303
Glad61,63. 64. 107 Glassl. 11.276 Glavinil/a 134
Glazicr. St. O. 102 Glolz. G. 199.452 **Gluck, E.** 64, 276
Glukhov 354
Glycas. **Michacl** 125, 189,239 Ciobi 324, 325. 364 **Gobl. R.** 89 Goekenjan. H. 83, 1 19, 148. 417, 446, 45**1** 461
Godefroi de Bouillon 139 Gocjc.J.de 153.230 **Golden,** P.B. 17. 41. 88, 90. 99. 106. 148. 152, 160. **161,** 167. 170. 173. 1X3. 194. 199, 202. 203. 220. 222. 231. 252, **280,** 3 15. 321, 365. 453. 456
(ioloc 240
Golubovskij, P. 316.453
Gombocz, Z. 304. 306
Gombos. A.F. 140,409,416
Gonţa, Al. 446 Gorclik, MV. 446 **Gorskij.** A.A. 392
Gorun. **Gh.** 87. 234 **Gorzc** 72
Goskevie. V. 1.224 goţi 186
goli tetraxizi 207,431, 432
Gowan, G. 452 Grala. II. 265 Granada 155 Granciotii. S. 449 Giudcşti 185

Ljştcal85
H (= bizantini) (v. şi bizantini) 59. 88. 108, 112. 131, 174, 179, 202. 227. 241, 260, 261, 267-269, 285. 288, 309 ja (= Bizanţ) (v. şi Bizanţ şi Imperiul bizantin) 63, 64. 92, 143
Soire, H. 75, 84 regoras, Nikephoros 268, 272. 285. 286. 301 Grekov (Grecov), B.D. 109. 356, 434. 435, 446, 454
Grcnard. F. 372, 446 Gribova, v. Năduşită
Qrieu, Greu (= greci, bizantini) 268 Grii-orelX283.413.4l4 Griyore din Akanc 333, 340. 345, 352. 423 Grigorovitza, Em. 437
Grikklandi/Griclandi (= Grecia, Bizanţ) 92
Grivec, F. 36 Griviţa.jud. Galaţi 185
Griviţa.jud. Vaslui 185 Gr0nbech, K. 204, 455
Grot,K.1.84 Grozcşti 185 Grou'jset, R. 141, 170, 173. 175, 177, 199, 260, 324. 365. 369. 372. 446, 452, 453, 460
Grugcr, H. 451
GruSevs'kij, M. 453
Grushin, T.I. 204
^zia 173, 221, 222, 252. 253. 381. 421
SNzini (v. şi georgieni) 118. 170. 217. 252-254, 278, 333, 383
^boglu, M. 232 Gubul 303
Gu'chard, P. 170, 199
Gu'gniant223. 353
|uill and, R. 173, 177. 199. 258, 262. 452
"launie II de Nevcrs şi Auxene 141
"Haume IX de Poiticrs 141.241 fumc II de Villehardouin 287 Ull aume, conetabilul Romanici 286 "Ĩlla um c de Nangis 356. 418
""aume (Wilhelm) de Tyr 139
Guillou. A. 251
Guiragt» (Kirakos) 355, 356. 359, 377, 383. 423
Guiscnrd. Robert. V, Robcrt Guiscyrd
Guldcscu. S. 415 Gumilcv. L.N. 54. 354.453
Giindisch. K..G. 123,223 G unjaca. S. 423
Gura Bîcului 185 Gurclgii 328 Guscva. T.V. 461 Gutgesell. M. 352, 448 Guţu. Gh. 210
Giiyiik 339. 353. 355. 356, 384. 388. 394. 417.425.442 Guz«am 335. 381. 384 Guzman, G.G. 357,446 Guzz (= uzi) 107 Gwugnin, Alexandru 398 Gyarfas, I. 148, 292, 294. 303, 304, 316 Gyarmat 3 I Gylas (Gyula?) 77. 78 Gyomorc 56 Gyoni. M. 134. 148 GyorITy. Gy. 31. 32, 34, 35, 54, 59, 65. 70, 77. 84. 99. 104. 148. 202, 204, 316, 364
Gyula 32. 77
Gyulai. P. 63

II

Habsburg 295
Hacnisch. E. 322, 363. 364, 379
Hagcnmeyer. I I. 139. 140
Hagi mus IS5
I laider. M. 340
I-kijdii. P. 34. 82
I lajdu-Bihar. comitat 187
Hajduboszormcny 56
Ilajduboszormeny-Erdostanya 56
Hajdiidorog 37
Hajdi'isanison 56
I-lalasi-Kun, T. 316
Halbe, H. 454

Halbe (-Bauer), M. 454
Halecki. O. 445 '
Halici, cnezat 248, 251, 265, 282-284
Halici, oraş 284, 394
Halici-Volînia. cnezat 194. 265. 266. 393. 394, 403, 404
haliciano-volînieni 392, 393 halicieni 194, 248, 252, 263, 266. 283 Halimba 59
Halldorsson, B. 92 Halperin, Ch. J. 431, 435, 446 Halphen, L. 84
Hambis, L. 324, 331, 337, 365, 372, 390. 446
Hamilton, J. 152
Hammer(-Purgstali), J. de 25. 84, 153. 446
Han, dinastie 334 Hanuliak, M. 69 Haran 375
Harem 332 Harka 32, 65 Hartog, L. de 324, 342, 365. 370. 372. 376, 446
Harun ar-Rasid 171 Haran, fiul lui Musa 170 Hasan-Kalc 170 Hase, CB. 76, 91
Haslund, H. 326
Hathăzi.G. 119,458
Hausler, Al. 445 Hayton 334, 345 Hazard, H.W. 453 Hăncăuţi 185 Hedin, S. 326 Hcdwiga 396, 397, 400 Hcgel, G.W.F. 325
Heinrich 1 der Vogler (Păsăranil) 73, 79
Heinrich III 119 Heinrich II al Bavarici 81
Heinrich, fiul lui **Friedrich** II 413 Heinrich, fratele lui Friedrich III cel Frumos 299
Heinrich de Heimburg 295 Heinrich von Lettland 206, 378 Hcinrichs, W.P. 452
Hcissig, W. 326, 331, 352, 364. 446, 448. 460
Hcitcl. R. 84
Helgason, J. 92
Hcllmann. M. 78.453
I-Icncida 37. 56
Hcnin. M. 268
Hcnning. J. 87
Henri **de Vulencicnnes, v. Valcnciennes**
Henric III, regele Angliei 348
Hcnric (Heinrich) II al Silczici 398. 4p,
Henric de Hainaut 268, 269, 271
Hcnric **de Mugcln** 16, 35, 43, 55, **60** 124.238,290.293,296
Henry **of Huntingdon** 157 **Hcrmann Altahensis** 290. 292, 295 **Hcrmann** de **Badcn** 290. 415 **Heimann** de la Nicdcraltaich 414 **Hermann** von **Reichenau** 79, 80 **Hcrodot** 209, 229
llcrsfcki 72 **Herzfdd** 72 Hcsse, K. 338
Hetumoger (Dentumogcr) 32
Hcyd, W. 453 Hi hernia 273
Hicrotheos 77, 78 **Hill. E.** 357
Hill, J.H. 139, 140. 191.241
HilI.L.I.. 139. 140, 191.241
Hîllcnbrand. R. **198**
Hiltebeitel, A. 163.352
Himalaia 321
hiperborceni 410
Hirsch, Th. 295
Histria 132, 185
Hîncu. **I.** 113
Hîncu, R. 456
Hoang, M. 372, 376
Hoarda Albastră **(Kok Orda)** 428
Hoarda Albă (Ak Orda) 428
Hoarda de Aur 194. 205. 220. 222, 223. 297. 304. 306. 308-310. 32S. 343. 353. 355-357. 360. 3<>5. 437,440-443
Hodmczobâsârhely 37
Hoehin 366 llohcnstaufen 251

.lam Chan 384
,an,M. 210,303,350
183
■**T-Egger,** O. 260, 268, 293, 294. 410. 413,416,418

H°

Holt. P.M.309, 316
Holtzmann, W. 409 7
H6man,B.73,84.453
Homok 302
Honoriu **HI** 275
Hopf, Ch. 287
Hor (= uzi) 106
Horea (Harka) 32, 65
Horedt, K. 59, 84, 276
Horezm 165, 169, 176. 182, 207, 279, 280. 333,375-378,438 horezmieni 169, 231, 278, 279, 374, 375, 383,422, 434 Horom (Haram) 63 Hoste 56 Hotin, ţinut 437 Houtsma, M. Th. 160
Hovannisian, R.G. 198,444
Howorth, H.H. 326. 446
HsiaoCh'i-ch'ing384 **Hsien-pi** 365 Hsi-Hsia, v. tanguţi Huang-he371 Huas(Uvas)337 **Huba** 31

^Hard-Breholles, J.-L.-A. 339
"Negii 308, 332. 333, 335, 344, 349, 352, 359, 372, 425
Umbcrtopulos, Constantin 135
S Nhreys, R. s. 447
S.W.364
li'6,l42
17, 20. 43. 55.60, 92.229
unguri) 50
'. 35, 43, 55
'Ulii

J

Hurmuzaki. E. 123. 206, 219. 221, 267, 275, 277. 283. 291, 293. 294, 296-298, 311,407.417,418,426,437
Huşi (= uzi) 190. 191
l-lussey. IM. 452
Hust (Huszt) 28
Huxley. G. 43
Huygcns, R.B.C. **139**
Hydrus (= Otianto) 142
Hydyr (Khidyr)-hozja 358
Hyer, **P.** 325. 352

I

labdicrtim 99. 100
lablona 185
lacubovschi, A.I.. v. Jakubovskij, A..Iu.
lakobscn, Abraham. v. Abraham lakobsen
Ialomiţa, balta, v. Balta lalomiţci
lambor, P. 63. 297
laphet 154
laropolk, fiul lui Vladimir Monomahul 247, 301
laroslav Osmomysli 252 **laroslav,** fratele lui **Iurii** Vscvolodovici 391, 392
larun 378
iaşi 301-304, 306. 386, 435
iaso-alani 301
laşi I I . 13.228,304,458-461
\M 306
iazigi (= iaşi) 306
Iberia 127
Ibn Alathir (Alatyr, cl-Athîr). v. Ibn ci Asyr
Ibn Arabshah 357
Ibn el Asyr 214, 252-254. 281, 377, 378
Ibn Tiattuta 223. 306, 336 Ibn Bibi 181.280
Ibn Dasta <lbn Rusta>. v. Ibn Rusta
IbnFadlan 157, 158, 166, 183 ibnHauqal 153, 168 Ibn Khaldun 153. 194. 220, 282. 304, 342. 356 Ibn Khurdadbeh (Khordâdhbch) 153, **161,** 230 Ibn Rusta 15.20,23.42. 107

Ibn Tagribirdi 285
Ibn Wasil 282. 383
Ibrahim ben Yakub. v. Abraham lakobscn
IbrahimYinal 170, 172
Ibrâny 37
lconium(Konya) 180
Iconomu, C. 188
Idrisi 156.218,219,222
lei <Lel> 32
Ierusalim 141, 175,242.259,422
Igder (Yigder) 159
Ignat, G. 437
Igor 109. 111, 113
Igor Sviatoslavici 214, 257
Ike388
Ikle, F.W. 369, 370
Udei 117
Ilhanatul din Pcrsia (v. şi Imperiul ilhanid) 343
Iii 328, 428
Iliaş437
Iliescu, O. 189,239 Illyricum 142, 189 Imad cd-Din 253 Imperiul bizantin (v. şi Bizanţ şi Grecia) 42. 64, 73, 75, 76, 79. 80. 98, 100. 102. 103, 106, 109, 111, 115, 124-127. 129, 130, 134, 135. 137. 138, 141-143, 155, 170, 172, 174. 176-180. 185, 186, 188-190, 197. 217, 221. 232-234. 237, 241, 242, 250, 251. 258-262, 264, 265, 278, 287. 433
Imperiul franc de Răsărit 37, 49 Imperiul Hoardei de Aur (v. şi Hoarda de Aur) 297, 333
Imperiul horezmian (v. şi Horczm) 376
Imperiul ilhanid (v. şi Ilhanatul clin Pcrsia) 335.359
Imperiul Kin 332, 365, 370, 371, 381
Imperiul latin de Răsărit 221, 227, 266. 26S, 269,271,272.285-287 Imperiul marilor mongoli 324 Imperiul mongol 154, 330, 332. 334. 337-339, 343. 349. 352-355. 357. 372. 374, 376, 379-381, 383, 417. 422. 428,433,439
Imperiul de la Niceca 285, 286 Imperiul otoman 181, 309. 442 Imperiul romano-german 238, 244 4()-> 425.426
Imperiul rus 181. 442 imperiul Song (Sung) 322, 325, **33jţ** »» 371
Imperiul ţâţânilor negri 324
Imperiul de Trapezunt 1 81
Inang154 India 160, 171
indieni 364, 376 **Ingul** 44. 229
Inii 60. 71
loan III **Dakas** Vatatzcs 272. 286 **loan** VI **Cantacuzenos** 288 loan. **cneaz din** Ţara Românească 407 loan Asan 11270.272,285 loan Asan III 289 loan Preotul 354 ioaniţi 398, 407 loannes Cameniata 47, 11 1 loannes Longus, v. Jchan Le Long loannes Mauropus, v. Mauropus loannes Skylitzes. v. Skylitzcs loannes al Turkici 78 lohannes Vitoduranes (Wintcrthur) 418 lonas 286 loneseu. R. 459 loniţă, zis Kaloianul **(cel** Frumos) 215, 227. 264,266,267,269-271
loniţă. A. 276 loniţă. I, 453 Iordan **103** lordanes 92
lorga, N. 134, 148. 188. 199.204.316.453
losipcscu. S. 260. 407 Irak 160. 169, 171. 176.377 Iran 169. 170, 176. 181, 328. 335. 344. 34H-340,377.381.442
iranieni 220. 232.301.364 I
rpen 116
Irtîş 18. 167, 230, 322, 379. 426. 428
Irwin, R. 309. 434 Isaak I **Comnenos** 129 Isaak II Anghclos 258, 259, 262, 263*

131.421.439
JJenko. S.A. 350
hboldin. B. 435
,sch6k 155,253 |5fahan
175
i,im 18
fandezi 92, 364
[stnail b. Ahmad 28
Isitiail Khandan 169
a|-Istakhri 153
Istros (= Dunărea) 47
Istvânovits, M. 118
Italia 65, 68, 70, 73. 75, 77, 79, 80, 112.
142.
175. 189, 238, 257, 260. 415, 434
italieni 70, 204, 224, 330, 357, 390. 408.
409,417
Itil 43
Itlar237
|**ts.R.F.** 315
lula (Gyula) 32
lulianus 339, 399, 402
Iurii Dolgorukii 244, 248. 249
Iurii Igorcvici 388
Iurii Konceakovici 280
Iurii Vscvolodovici 388, 389, 391
luvavum (= Salzburg) 51
Ivakin, G. Ju. 280
Ivan cel Groaznic 442
Ivan de la Holn 358
Ivan Rostislavici, zis Bcrladnicul 252
Ivan Straşimir 303
Ivancenko, L.I. 197
Ivânka, E.v. 78, 84
lvanov,V.A. 149, 166, 199,459
Ivanovca 185
'vânyi, B. 17. 234
've, lyve (Yive) 159. 180
■wachan 303
•wamura. S. 398
fciaslav II Mstislavici 248, 249
kiaslav. fiul lui laroslav cel înţelept 186, 233
bmir 178
'**znik** 177
"^ ed-Din Kaikaus 181
' ed-Din Hasan 253
,1
Jackson, P. 376.416.447
Jacobscn. P. *CU.* 140
Jacqucs ele Vitry 269
JatTe. Ph. 290. 295.414,416
Jagchid, S. 325. 352
Jahu, K. 154. 1 55, 199. 203. 349, 41 7
.lakobson. A.L. 432
Jakubovich, A. 16, 104
Jakubovskij, A. Ju. 115. 181, 356. 431, 434.
435, 446
Jalal ad-Din 376.381.383
Jalâlu'ddin, v. Suyuti Jand
168
Janm, V.L. 148, 316
.Iânosszâllâs-K.atonapart 38
Juneţi. I I.S. 344 .lasiiiski.
T. 45 1
Jasoncs, **Jaaohes** (= iaşi) 303. 304
Jasz301
Jaszayo (v. şi .lâszsag) 306
Jâszbcrcny 301 Jâszdozsu 302 Jâsz-
falu301 Jas/.ky Tark (= laşi) 304
Jâszsag 301 Jaubcrt, A. 156,219
Jebe 280-282. 375-378. 381, 384
Jcbni (Chcbni) 159
Jehan Le Long (loannes Longus) 409, 410
Jcltîi Iar 185 Jenkins. RJ.H. 109.456 Jeno 31
Jcnsen, A.E. 101
Jenscn, K.V. 447
.Iijia435 jiki 118
Jilava 185
Jimenez **de** Rada, Rodrigo 273
Jinanjkath 155 Jireeck. *C.*
149.454 Jisl, L. 106, 152
Joannou. P.-P. 426 Joci, v. .lochi

jochi (Joci) 367. 379, 381. 383. 384, 406, 426, 428. 438
Jogă 304
Johannes de Columna 418 Johannes de Marignola 293 Johannes de Thurocz, v. Thurocz Johannes Victoriensis 293 Johnsen, O.A. 92 Joinville222,227 Joncev, L. 240 Jouffret 316 Jourdain de Giano 398 Judin, V.P. 428 Juhâsz, L. 17,220.234
Juruklugh/Charuklugh 159 Jourdain 418
Juvaini 282, 284, 332. 333. 340, 343. 356. 367,376,379,381.383-386,391
Juvaldar (Juvuldur) 159 Jyla 99

Ka'at 337
Kacir-Ukule 386
Kadan 254, 384, 388, 390, 391, 405, 414. 420
Kadyrbaev, M.K. 309, 460
kaepici 193 Kafali, M. 447
Kafesoglu, 1. 165, 170, 177, 180, 199, 233
Kaidu 395, 398 Kâl37 Kalhen 303
Kalipetrovo 239 **Kalka 257,279,281,378,386** kalmuci 329
Kalopetrus (= Petrii cel Frumos, fratele lui Asan) 260
Kaluzyriski, S. 364, 447
Kama40, 385 Kameneţ 283. 392, 393 Kameneţ-Podolsk 204 Kamenic'nă 56 Kangar 89, 99
Kăngărăs 89
Kano 132
Kapian, E.H. 230
Kapplcr. C. 447
Kara. G. 124
Kara Bay **(Grădina** neagră) 328
karahanizi 169. 173, 175, 176
karaiţi 224
kara-kitai 365. 370. 374. 375, **379**
Karakonim 154. 328, 330, 337. 349, 35, 381.382,416,432.435 al-Kasghari. v. Malimud **al-Kaâghari**
Kasimcnko, A.K. 454 kasogi30l
Kastamoniles, Nikcphoios 178
Katalcim 127
Kataskepenos, Nikolaos 103 Kato Gyla 98
Katona, T. 364 Kazahstan 230. 307 Kazan, hanat 442 Kazar 124 Kazarov, E.P. 183
Kazdan. A.P.. v. **Kazhdan,** A.P. Kazhdan.
A.P. II. 125, 149. 250, 262, 316. 454
Kazwini 231 Kcii 243 Keanus 59 Kedrenos, Gcorgios 52. 76-78. 91. 98. 100, 101. 103. 111, 116. 126-129, 174. 185. 233
Kegen 98. 100-103. 125-128, 185
Kckaumcnos, cronicar 125, 126, 12-8
Kekaumenos, Katakalon 128 Kellner.
VI.G. 17.80,84 Kemal **ed-Dîn** 254
Kcnezlo37, 56 Kcr31
keraiţi 322, 344, 354. 365-367
Kerman 176 Kerpuszta **59**
Kcmlcn 321, 324. 328, 365, 381
Keskcnc 303 Kcszi 3**1**
Kctrzynski, W. 308
Kcvan 303

v. Sinion de Kcza Khalik°v- A. Kh. 82, 183, 385. 461 Kha|ikcva, E.A. 19.82
ICharteS, Khbsali (= kipcak, cumani) 202. 231
a|-Khatibl71. 172
Khazanov. A.M. 454
Khetagurov. L.A. 203
Khidyr. v. Hydyr
Khifchakh (= kipcak, cumani) 230, 231
IChorasan 167, 169, 176,376
Khudjakov, Ju. S. 212, 345. 460
Khvolson. D.A. 15. 107
Kiel 11
Kiessling4IO
Kiev 42, 60, 77, 102, 108, 109, 111, 116-118, 186, 191, 193. 194. 233, 237. 243, 247-249. 252, 254, 256. 262. 266, 280. 281, 283, 333. 378. 385, 392, 393, 402 kievieni (v. şi ruşi kicvicni) 95. 102, 111. 112, 116, 183, 191, 193.301
Kifgak, Kibjak. Kibcag. Kivcak (= kipcak. cumani) 202 Kigyospuszta 302
Kimball, G.L. 229 kimcki (kimaki) 168. 222, 230, 231 Kimekov. B.E. 230, 316 Kin, dinastie 365. 367, 37!, 372 K'in-ca (= kipdak, cumani) 202 Kinnamos, loannes 92. 100. 103. 143. **249**-251
Kipcak (= Dcşt-i Kipcak) 308. 428 Kipceak, erou eponim 242 kipciaki, kipcak (= cumani) 90. 202. 203. 222, 230. 252, 278, 279. 308. 428, 438
Kirakos, v. Guiragos
Kiraly, P. 36
Kirjalax/ Kirialax (= Alcxius I) 92 ki'-kizi 90, 324, 370 • Kirrnan 175
K'rovaki 137 Kirovgrad, rcg. 44
^ 213, 214 v, S.V. 330
Kiskunhalas-Fnoka 302
Kislcghi, N.G. 108
Kiss. A. 59.84.458
Kitan 193,237
kitani 365
Kitanopa 243
Kitbuqa 372
Kitzcs240
Kiyan-Borjigin 366
Klapproiigc. A. 354. 423, 447
Klausnei-, C.L 173.200
Klis (Clissa) 414. 415
Kljastornyj. S.G. 163, 203. 316. 322, 324 365,
Klokotnitza 272 **KloStar Podravsky** 59
Knefclkamp, U. 354
Kniczsii. I. 78 Kniaz'kij.
I.O. 149.454 Kobiak 280
Kocpkc. R. 243.291,292
Kok328 **Kokcchii** 254
Kok **Orda,** v. Hoarda Albastră Kok Turk 322 Kolcsd 121 Koiodcajin 393
Koloman. rege al Ungariei 238
Koloman (Căliman) Asan 421
Kolomna.189 Kolyvas. **Sergios** 262
Komanoi, Kiimanoi (=cumani) 202
Komârno 56 Komarov, K.l. 390
Konccak221.280, 289 Kononov. A.N. 152 Konovalova. I.G.316. 447 **Konrad I** 73 **Konrad** III 141
Konrad IV 414 Konrad. N.l. 199
Konstanz 72
Konth, Nicolac (Miklos) 303
Kontostcplianos. Isaak 142
Konya 180 Kopcczi. B. 83. 124

Koperski, A. 44,457
Kopriilii, M.F. 180,200
Kopulch 235
Koretzkij, V.l. 147
Korkmaz, M.F. 200
Koronco 56
Koronco-Râcdomb 56
Koronco-Ujtelep 56
Koropeckyj, I.S. 148,235.316
KoScev, V.K. 385
KoSice 56
Kossânyi, B. 200, 316
Kostrencic, M. 423
Kostroma 205
Koszta. L. 401
Kosztolnyik, Z.J. 239
Kotian, v. Kuthen
Kotljar, M.F. 431
Kotor, v. Cattaro
Kotzas 267
koui 193
Kouznetsov, V., v. Kuznctzov, V.
Kovâcs, L. 12,26,28,84
Kowalczyk, M. 398
Kozelsk 290
Kozin, S.A. 363
Kozlowska-Budka, S. 303
Krader, L. 338, 447. 454
Krakowski. St. 398, 447
Kramarovskii, M.G. 446
KramcrsJ.H. 153,452
Krasnodarsk 226
Krause, F.E.A. 365, 367, 372
Kremeneţ 394
Kremsmiinster 69
Kreuzburg 275
Kristjansdettir, B.S. 92
Kristo, Gy. 82, 84, 124, 234, 454
Kristo, J. 17, 119,219,418
Krîm (Krîmul Vechi/ Staryj Krym) 432
Kroisscnbrunn 293, 295
Kroll, W. 410
Kropotkin, V.V. 390
K.rtaq 154
Krueger, J.R. 326
Kriigcr, K. 408
Krum 47
Kuartzitzur 9[l])
Kuban 391
Kubilai 334, 352. 355. 371
Kubmyj, A. 457
Kubu 43
Kuccra. MP. 197
Kuciug 102
Kiiclug 374. 375
Kudriashov, K.V. 220, 316
Kiicrci-Cur 99
Ku.javia 395
Kulcsdr, P. 297
Kulpan 384. 3S8
Kiilpcj 09
Kiil-tcgin 89
Kuman (= cumani) 202
Kunian, anrroponîm 243
Kuman. ..despot ţar" din Bulgaria 289
Kumania al bid (Cumania Albă) 21 8
Kumania al sud (Cumania Neagră) 21X
Kiimelburch (Kokelburg) 405
Kun (= cuman, turanic) 202
Kiindii31
kuni231
Kunszcntmarton 300, 302
Kurat. A.N. 99. 149
Kiirbis, B. 308, 398
Kurdistan 155, 381
Kuria 116,237
Kurman 303
Kurszân 31. 52. 54, 70
Kurt-Gyarmat 31
Kurtok 243
Kusbcr, .1. 448
Kuscva-Grozcvskaja, A. 458
Ktitesk 234
Kuthen (Kotian) 206. 210, 221, 266, 2X0-284. 290. 304. 390. 401. 404 Kiiun, G. 204
Kuznctzov. V.A. 301, 306, 3 16 **Kyridcys (= Chiraleş?)** 124 Kwanten. L. 325. 352, 369. 370. 372, 447 Kycanov, E. 1.370 Kyuin 337
Kyzlasov. 1.1... 90 Kyzlasov. L.R. 330. 447

^, G. 398, 447
ucnmann, K. 60
Ejislau I cel Sfînt 123. 124, 234-236
adislau IV Cumanul 29, 217, 295-298
Ugarde,P.de91
CusJJ.W.181
Lahovari, Gh. 1.437
LaioU,A.E.288,310
Lamb, H. 447
Lammeis, W. 93
Lampert von Hersfeld 80
Langdon, J.S. 447
Langlois,V. 155,253
Lappenbeig, I.M. 277
Lapusnjan, V.L. 460
Larzan 303
Lascaris, Manuel 286
Lassner, J. 172
Lâszlo, Gy. 25, 55, 85. 235, 457, 460
Laszlovszky, J. 457
Laszowski, E.N. 423
latini 222, 265-269, 271, 272. 285, 286. 333. 415,422
Lattimorc, O. 325, 326
Laureilhe, M.-T. 398
Laurent, V. 190.287,366
Lavatova, V.P. 330
Lavra251
Lazar, căpetenie din Cîmpia Dunării 250
Lâzar, I. 85 Lazar P'arpeci 89 Lazius, Wolfgang291,292 Lâpuş 124 Lâzărescu, R. 456 Uteărescu-Zobian, M. 273, 317 Leahu, V. 459 Lebcd41
Lebedcv, V.l. 454 Lebcdynsky, 1.306.316
Lebunion 101, 103, 135, 138. 178.234.235
Lcch, K. 328 Lechfeld74, 76, 80, 81 Lechmann, J. 260 Gonite, G. 452
Lederer. E. 447
Lcdyard, G. 364
1.efort. .1. 125
Legnica. v, Liegnitz
Legrand. Ph.-E. 209
Lcib, B. 90, 178. 215
Leidingcr, G. 293
Leiscr, G. 199. 233
Lcitha 81,2%
Lcl 80
Lei. Lchcl. Leel31.32
Lelu(Lcl)31,32
Lcmercicr-Quelqucjay, Ch. 89, 353
Lemerlc. P. 251
Lena 370
Lcndi. W. 71
lenzieni 432
Leon VI cel înţelept 52, 59
Leon Diaconul 76. **91.** 116
Leon Grammaticus 47, 52. 111
Leonardi, C. 426
Le Puy. Adhemar 140
Lcsbos 178
Lessing. F. 326
Le Strânge. G. 172
Lctkcs 59
Letts. M. 143
Lev, fiul lui Daniil Romanovici 358
Levant 181.214
Lcvcdia 41.43.44
I.evedias33,41,43
Lcvin, MLG. 326
Levin, Z.l. 309
Lcvy-Provcncal. *E.* 452
Lewicki.T. 17,85,224
Lcwis, A.R. 447
Lewis. n. 448. 452
Lewis. I.M. 102
Lhotsky. A. 298, 416
Liegnitz (Legnica) 396-398, 400, 411..
Licşti 185
Ligeti. L. 34. 150. 204. 363, 448
Likhaccv. D.S. 214, 354,456
Limanscoe 185
Limpcr, B. 391.448
Linck. C. 335

Linz 69
Liparit 170
Lipovâ-Ondrochov 56
Lippard. B.G. 448
Liptâk, P. 19,85
Lisio, G. 331
Lişcoteanca 185
Litavrin, G.G. 125, 128
Litev. S. 224
Litovoi 407
Lituania 395
Liu Bingzhong 334
Liunticas/ Levente 52
Liutpold68, 70, 71
Liutprand din Cremona 70, 71, 73, 112
Ljubliana 70
Lock, P. 287
Locman, Seid 181
Locurile Sfinte 138, 141, 190, 241. 253. **259.** 261,275,410,413.437
Lombardia 68, 70, 71.73 lombarzi 411 Lomovatovo. cultură 18 Lona 62 Londra 306
Longjumeau, Andre de 353
Longnon, J. 268, 270, 272, 317
longobarzi 75, 434 Lorena 71
loreni 139
Lorincz, L. 352, 369, 372. 448
Lot. F. 342, 448
Lothar II, rege al Lotharingici 27 Lothar II, duce al Saxonici. ulterior împărat 238
Louis de Blois 267, 270 Loveg, Z. 78
Lovitzon (= Loveci) 259 Lozovan, E. 92
Luard. H.R. 339, 343, 415 Lublin 395 Lucea 408 Ludovic cel Pios 50 Ludovic II Germanicul 50 Ludovic VII 141,250
Ludovic IX cel Sfînt 227, 285. 348, 356, 437
Ludovic I de Anjou 82, 123, 299. 303
Ludovic Copilul 71
Ludovic de Provence 70
Ludwig, D. 41,92
Lugoj 303
Lupprian, K.-E. 357. 448
Lurc 72
Luricr, H.E. 212
Lusignan. S. 447
Luttich. R. 73. 75. 80, 85
Lutzk 238
Luxemburg 405
Luxeuil 72
Luynes, A. de 339
Lwow 204
Lyon 426

IYI

Macartney. CA. 17. 85. 149
Macedonia 128. **130.** 135. 140. 180, I9o 264, 267, 269, 271, 285, 286. **313**
Macedonieni, dinastic 127 Machiavclli, N. 331 Mackcnzie. I[7]. 369. 376 Madgcaru. Al. 64. 78 al-Madjgharivya. al-Madjgharyya (-maghiari) 15
Madrid **53** Madzhar **kadi** 40 Madzsar. E. 21. 123 Măgar 303
Magas391.394
maghiari, v. unguri
Maginot. linia 371
Magna **(Maior) Hungaria** 19. 40, 399
Magmis 295 Magog 16
Magomcdov, M.G. 41
Magor 16,35.43,55
Maguirc. H. II Magy **15**
Magyar 15. 16
Magyarhomorog 37 ***.*g***
Mahmud al-Kaăghari 90, 153, 15* |6o' 194

ibn Scbuktegin 169 med,
profetul 154, 165, 224, 376 72.G. 11,437

in 326, 369, 372

y, L. 317
i 155.340.356
. S. 153
l 69
Hfalamut.E. 125. 149 Vfalij
Bukrin 197 **jlalingoudis.** Ph.
259, 317 Malov. N.M. 353
Malov,S.E. 154, 160,322
MalyScv, A.B. 353 Mamat-
hozja 358
inameluci 254, 308, 309, 345, 356, 434. 438
Manciuria 366 Mandeville, John 143 Mândok 56
Manfred al Siciliei 287 manghol, mangul
(=mongoli) 321 Mango, C. 11,250 Mangu-
han (=M6ngke) 392 Mann, G. 455 Mann, H.K.
426 Manning, D.O. 102 Manoff.A.I. 182
Mantran, R. 453 Mantzikert (Malazgird) 129,
174-176, 180,
190
Manuel I Comncnos 141. 180, 238. 249-251
toar amureş 28
Ujwaurik (Marauzic) - Ila 328
Hăis, G. 170, 199
Jfcu, evanghelist 103
Hzali.H.^
VM. 108
J"^ Adriatică 140.414.415
' are a de Azov 35, 229. 237, 250, 274. 282.
301,401
^rea Baltică 67. 108 paCaspică 20. 41, 43,
54. 109, 146. 155.
160, 165, 168-170. 173, 175, 182,
183. 207. 231-233, 359. 376. 383,
428, 434
Marca Hgec 134. 1 78. 270. 286. 288
Marca Mcditcrană 67
Marca Neagră 20, 23. 42. 55, 102, 107-109,
■ 146. 178. 182. 185, 188. 191, 194.
197, 206, 207, 209. 233, 259. 262.
301. 306. 309. 357. 428. 434. 442
Marea Nordului 67 Marca Oman 1 75
Margaritcs, Constantin 286 **Marks.** D. 316
Markus. S. 402 Markwait, .1.. v. Marquart, J.
Măria **Lascaris** 414 Marinescu. M. 138
Mariţa26l **Marna 401 Marosi.** L **457**
Marsicanus, l.co 140 Marsilia. R. 78. 85. 86
Marte, zeu **310** Martin Oppavicnsis 418
Martin. J. 435. 448 Martine/. P. 20, 42. 98.
107, 153. 156, 160,
163,230 Marv. v. Mcrv Marvazi 20,
42. 95, 153, 159-161. 165. 182.
231
Masud I 169 **Masud ibn Bursuqî254** al-
Mas'udi (Macoudi) 17. 75. 99, **111,** 153.
159. 182
Matca 185
Matei, evanghelist 103 Matei Corvin 82 Matei
(Mathieu) din Edessa (Uhia) 92, 129.
142, 174, 189,203,231,252 Maici.
M.D. 453.458 Matei. Şt. 63 Mathieu. M.3I7
Matjusin. G.N. 390 **Matthcw** de Paris
(Matlhacus **Parisiensis)**
339, 348. 353, 390, 402, 415, 416.
423
Maniile, E. 454

Matuszewski. J. 398
Matvecv, A. 343
Mauci 330
Maulana, v. Guzgani
Mauro Castro (= Cetatea Albă) 439
Mauropus, Ioannes91, **101,** 125, 126, **128**
Mavrodina, R.M. 454
Mavrokatakalon, Nicolac 135
Mayer, H.E. 141, 142.260
Mazovia 294
Mazzantini, G. 260
Mănucu-Adameştcanu, Gh. 135
Mărculeşti 185
Meandru 286
Meditcrana, v. Marea Meditcrană
Megere 16
Meget (Mcgas?) 394
meglenoromâni 252
Megyer 31
Mchmed (Mehmet), M.A. 170, 175. 200, 232
Meinccke. A. 92, 130. 250, 410
Meisterlin, Sigmund 74
Mclik-şah 165, 173. 175
Melikhov, G.V. 372
Melissenos, Nikephoros 136, 137, 176, 177
Menage, V.L. 452
Menges, K..H. 90, 99. 154, 454
Meng-wu321,365
Menumorut 61, 62
Meotid(a). lac/ mlaştină 35. 401, 410
meri 385
merkizi 280, 322, 337, 365-367. 370, 375
Merpert, N. Ja. 330. 448
Merv 165,332,375
Meseş 62, 124
Messinapolis 270
Mesterhâzy. K. 12. 31, 42, 79. 85. 459
Metcllus von Tagernsee 140
Metigai 102
Mctodiu 36,41, 50
Meyer, H. 458
Mezotur 38
Mezozombor 38
Michael, H.N. 90
Micheau, F. 326
Micchow 298

Migne. J.-P. 76, 98, 139, 174. 239
Mihail VII Dukus Parapinakes 130, 1 7c,
Mihail **VIII** Paleologul 181. 182, **286.281**
Mihail IX Paleologul 288
Mihail II Dukas, despotul Epirului ^87
Mihail Asan 286
Mihail Şişman 289, 304
Mihail Vscvolodovici 284, 355. 392-V)4
Mihail. fiul lui Sclgiuc 165, 169
Mihail Siriacul 92. 129, 143. 155, 15-ţ 41
<
242, 253 Mihăescu. 11. 456
Mihăilescu, A. 87 Mihăilcscu-Bîrliba. V.
453, 455 Mikheev, V.K. 47 Mikulin 248
Milano 27, 69. 238 Milcscu Spătarul.
Nicolac 326 Miliol, Albert 260 Millcr. *K.*
460 Mincrt. L.K. 330.461 Mingulov, N.N.
428. 448 Minorsky. T. 198.279,452
Minorsky, V. 20. 95, 153. 182, 198. 231.
454, 456
Mioc. O. 123.223,407
Miqucl.A. 172.200
mirmidoni (ruşi) 191
Mishin. *D.* 407. 420. 438
misieni (-pecenegi) 189
Mislav(MisLavv?)406, 407
Mitrofan. episcop de Vladimir 389
Mi troian, mitropolit al Săratului 354
Mitropolia Kievului şi a întregii Rusii 354
Mîndrcşti 185
Mladcnov, S. 149.317
Moacşa 236
Modcna 68, 69
Mocsia 124. **139**
moe.sieni (cu sens arhaizant) 75
moger (^-maghiari) 54
Mogil'nikov. V.M. 212
Moglcna25l.258 *JL*
mogol. Mongol, mogal, Mongul. nl
Moal, mogal (=mongoli) 32
Mogyorod 120

. Gh. I. 317 ' 160
Jokzun 303
44, 125. 144, 1 X 1. 1S6, 188. 210,
220, 232, 235, 275. 276. 279. 2X2. 311, 313. 404-406. 40K. 410. 435. 437, 439, 443
. D. 437 Moldovenești 59 Mollova, M.317 Molnăr. E. 19,85 Monachos, Vasilc 129 Ivfonastras 270 Mongait, Al. 388. 389.393
Mongkc 349, 384. 386, 388. 391. 392, 394. 425,442 mongoli 10, 16, 146, 153, 159. 181. 185.
194, 202, 205, 206, 209. 210, 223. 231, 232, 279-282. 284-286. 288, 290, 297, 298, 301, 306, 308-311. 321-443 Mongolia 152, 166. 203, 230, 321, 325. 328,
334, 345-347. 363, 365, 367. 369. 377,415
Mong-wa 321
Monneret de Villard, U. 335 Monsonego, S. 268 Montcil, V. 342. 443 Montesquieu 309
Moor, E. 17 Mopsuestia 142 Morava (March) 139.295 Moravia (v. și Moravia Mare) 292, 293, 295.
384.398.410.411
Mare 50-52. 68, 69
*0|''avian, Cnezatul 37, 49. 68
i 50. 51. 57. 59, 60. 68. 398 ik. Gy. 1 7, 78. 85. 1 89, 454, 456 ^vini 256, 385.391
J1*', H. 342 „ '8an, D. (O.) 177. 200, 340. 343. 352.
365,448,461
I fot 60. 61

Mormit 61
Mosabury 50
Moscău 405
Moscova, cnezat 358
Moscova, oraș 12. 103, 226. 261, 389
MOSCII 1 85
Mossul 254
Mostacrt. A. 326.364
Motzja. A.P. 385
Mousket. Philippc 421
Movilita 185
Moyonmouticr 72
Mstislav Mstislavici 280,281
Mstislav Romanovici 281
Mstislav Vladimirovici 193
Mstislav. **fiul lui Iziaslav II** 249
Mugalioi (= mongoli) 321
Muhammad, șahul Horezmului 279. 375. 376
Muir. W. 200
Mu Ide 72
Miilich. **Hcktor** 74
Miillcr.C.C. 331.352,448, 460
Miiller-Willc. M. 11.43.315.459
niungal, **mugal** (= mongoli) 321
Muntenia (v. și Țara Românească) 44, 125, 144. **186.** 275. 276, 282, 311. 313. 407
Muquli(Muqali)322. 371 Muraion (Muratonus). LA. 261, 281. 293. 409
Mureș 63-65. 78.219 Murom 352 Murnu. G.215 Murzin. V.Ju. 315.459 Musa, fiul lui Sclgiuc 165. 170 **Mustafa** Aii 232 **al-Mustansir** 175
Myriokcphalon 180 Mysoi (= pecenegi) 189

\

Nadeau. A. 447
Nadcl-Uolobic, E. 204
Nagornoe 185
Nagrodzka-Majchrzyk, T, 150. 194. 197.200

Nagy-Szentmiklos, v. Sînicolaul Marc
Nagytarcsa 56
Nahon, G. 141
naimani 322, 354, 363, 365. 367, 370, 374
Nais, H. 268
Naissos (= Niş) 127
Namîs Lâr (nemţi?) 407
Nania, 1.210
Napier, C. 326
Napoleon I 379
Narbonne 72
Narjot II de Toucy 286
Nars b. Ahmad 28
Nasir-i Khusrav 231
Nasonov, A.N. 116, 210. 378, 391, 435. 448
Naszvad 38
Naudet, J. 268. 356
Naumov, E.P. 61
Năduşită (Gribova) 229
Năsturel, P.Ş. 12. 124,252,317
Neagoe, M. 448
Necşulescu, C. 134,200
Nemeth, J. 34, 85, 89, 99, 149, 203, 301, 306
nemţi (v. şi germani) 235, 407
Nepper, l.M. 82
Nereit 337
Nestor, I. 453, 458
Nestor, vestarh 130, 134
Nesvady 56
Ncszmcly 56
Neuching 72
Neumann-Hoditz, R. 342. 448
Niccolo da Casola 60
Niceea (= Iznik) 177-180. 264, 272, 2X5-287, 414
Nicetas, duce 139 Nicol, D.M. 288, 452
Nicolae I, patriarh 109 Nicolae III, papă 296
Niederaltaich 72.414 Nikephoros II Phokas 76, 77 Nikephoros III Botaniatcs 129, 131, 134, 176, 177, 189
Nikephoros, zis Nikcphoritzcs 130, 134
Nikephoros, rector 128 Nikol'skoe 162
Nipru 41. 42. 44. 47, 99, 100, 103. 108 |0 116, 119, 125. 186, 193. 214* 2u' 221. 232.235. **237. 239,** 243,' **34V** 256, 262, 263, 280, 281. 330,' 3J' 392, 393, 434
Nisapur 375
Nistru, **fluviu** 44. 55, 113. 146,]97 ->|0 232. 284. 437. 439. 443
Nistru, liman 439
Niş(v. şi Naissos) 139. 141
Nitra 32. 50. 59
Nitschc. P. 435
NitschJce, A. 455
Nizami 229
Nîmes 72
Nogai 304. 439
No11antoia69
Nonlcnskiold, A.E. 439
normanzi (v. şi **varangi** şi varegi) 67. I17. I35, 140, 142, 174, 177, 189. 219, 242,257,258.260,434
Norvegia 395
norvegieni 364
Norwich, J..I. 175.454
Nosen, v. Bistriţa, oraş
Notarul anonim al regelui Bela |III], V. Anonymus
Nour, R. 157, 163.203
Novakovic. S. 304
Nove Zamky 56. 59
Novgorod. oraş pe Volhov 117. 118. 265, 389
Novgorocl-Scversk, cnezat 214
Novgorod-Seversk, oraş 257, 288
Novocamenca 185
Nulanii 1421
an-Nuwairi 220, 282, 304, 356, 438
Nyck 3 I
Nyr 124

O

Obcraltaich 72
Oberlander-Tâmoveanu, E. 421. 439.448 **Obi** 19,379 obry (=avari) 49

ident (v. şi Europa Occidentală) 65. 70. 259, 330, 356. 411, 416. 422, 425 ■ mul Atlantic 79 nul Pacific 321 r398 ic de Pordcnonc 328
|er ic Vital (Vidai) 139
Dcuil, v. Eudes de Denii Oeconomos, L. 173. 177.199.452 Oghuz, etnonim 17. 152. 153,322 Oghuz-han/chagan, erou eponim 155, 157.
163 „ghuzi (= uzi) 90, 152, 154. 158-160, 165.
167
Ogodai 325, 328. 338. 339, 363, 371. 373, 379, 381-384, 394, 414, 416. 417. 421,442 Ogorodnoc 185 Ogrska cesta (Via ungara. Strada Ungarorum) 70
D'Ohsson, C. 448 Ohtum (Antum) 64 Oikonomides, N. 11,78. 149 oiraţi 322, 365 Oituz, pas 408 Oka 388, 389 Okorses 47
Olachus, Nicolac 17. 219, 220, 291. 306
Olaci, Oll'aci. Ollcraci (= români) 408, 409
Olăneşti 185 Olbricht, P. 322 Olchvăry, O. 449
Oldamir (El-tărniir?) 221. 296 °leg42, 108
0leg Sviatoslavici 237, 244, 247 R. 78
°'"tanuţi 366 °loniouc 293, 399 °lschki, L. 449
146, 407, 410
anu, Şt. 44 'iia 273. 311,407
niţa 185 , Ch. 342
onguţi 322. 354, 371
Onncifors. A. 39S
onoguri/oguxl 16. 106
Onon. rîu 321, 328, 366, 367, 369
Onon. U. 341,342. 363.364
Opaci 185
Oppeln (Opolc) 395
Oradea 62, 235, 405
Orbelian. Stephannos 359
Ordti, liul lui Jochi 384, 3S8, 428, 434
Orgcls. P. 75
Orhciul Vechi 439
Orhon 154. 161. 166.322,381
Orient 109. 128, 141, 171, 241, 250. 337, 339, 352. 354. 359.,390, 423
orientali 161. 356 Orientul Apropiat 127. 155, 172, 189, 198, 254. 276. 309, 353. 355. 425. 443
Orosius. **Paulus** 410 Ortclius, Abraham 291
Osăm 259 **Ostcrhofcn** 72 ostiaei 15. 18, 34
Ostrogorsky. G. 127,314.454 Osul 124
Otakar (Ottokar) I Pfcmysl 277 Otakar (Ottokar) II Pfcmysl 290-293. 295 otomani (v. şi turci otomani) 181, 265. 443 **Otranto** 142
Otrok (Ătrak) 205.252.253
Otroscenko. V. (V.)215. 459
Otter-Barry, R.B. 326
Ottcvcny 56 Ottolccl Marc 79-81 Otto II 81 Ottolll 104
Otto IV **de Braunschwcig** 277
Otto von Freising 93, 144, 209
Ottokar. v. Otakar **Otuz-Tatar** 321 Oţetea. A. 453
Ound(Ond)31 Ouzoi(uzi) 152 Oxitcs, loannes 137 Ozbug 355 **Ozolimne** 136. 188

Pacanak, Pacinnak (= pecenegi) 88
Pachymeres, Georgios 287. 2X9. **304, 309.** 310.366,433
Padscpertz 261 Padua
69 Pagumanis 125 Pais,
D. 16, 104 Pakurianos
135 Palâdi-Kovacs, A.
84 Palcologi 288
Palestina (v. şi Locurile Sfinte) 175-177
Pallas, P.S. 329 Pallisen, N. 352, 355 Pâloczi Horvath, A. 119, 220. 291, 301, 304. 317,454,458,460
Paltramus (seu Vatzonus) 269, 297. 415
Pamir379
Pamlcnyi, E. 84, 453 Panaitescu, P.P. 407
Pandian, J. 102 Pandrea, A. 149,313
Pannonia (v. şi Cîmpia Pannonică) **18-21.** 23. 28, 29, 31, 40. 44, 49-51. 55, 57, 60, 73, 75, 79, 112. 408. 409
Pannonică, via 70 Papachryssanthou, D. 251
Papacostea, Ş. 316, 317. 407, 449 Papalitate (v. şi Scaunul apostolic) 37. 403, 413.426
Papasima, T. 131 Parasca,
P.F. 449 Parczewski, M. 44,
123.457 Paris 12,405
Paristrion 126, 134-136, 190,204
Parkhomenko, V. 149 Parry. V.J. 350
Pascalii 142 Paschalis de Victoria 205
Pascu, Şt. 63, 64. 123, 124, 223. 453-455
Passau4l4
Păstorel Io, E. 219, 414 Pasuto,
V.T. 317. 448. 449, 455
Paszkiewicz, H. 109,455
Paszkowski, M. 398
Patzinakia 97
Patzinakitai/ Patzinakoi (= pecenegi) 88
Pauli. R. 273, 413
Paulinus din Veneţia 409, 410
Palmier-Foucart. **M.** 447
Pauly. A. 410
Pauphilet, A. 206
Pavet de Courteillc. **A.** 17
Pavia68.69, 71, 72
Pavlov. P. 317
Pavlov z Benătck, **Mark.** v. Polo, Marco
Pavlovca 114, 185
Paviik.J. 150
Păcuiu! Iui Soare 131, 133, 188.239,4?]
Pădurea vieneză (Wicncrwald) 70, **81**
Păduri (Sylvac) din Carpaţii Orientali **408** 410
Pârvu, R.351
Pcîrvu. S. 13
Pccs 59
Peceneghi, Pecenczi 88
pecenegi 10, 16. 43. 44, 52. 54. 55. 63, 75. 76, 81, 88-146. 159, 160. 164. 165. 167. 174. 178. 179, 182. 183. 185. 1X6, 189-194, 197, 231. 233-235, 238, 241, 249, 250. 254, 257, 27S. 311.313
pecenegi chazari 93, 98. 99. 107
pecenegi turci 93. 99
Pccerskaja Lavra 237
Pcgolotti, F. **Baklucci** 205
Pekin 371. 374
Pclagonia (= Bitola) 140. 287
Pellat. C'h. 452
Pellegrini. G.B. 73
Pelliot, P. 203, 318, 337, 363. 386. 416. 425. 449
P'cng Ta-ya 325, 345
Peninsula Apcninică (v. şi Italia) 73. "9
Peninsula Balcanică (v. şi Balcani, peninsula şi Europa de **Sud-Est)** 10. 28. ^-80, 100. 112. 116. 125. **130. '-**138. 139. 141. 144. 146. 174. **I7^** 182, 185. 198, 206. 227. 241. ***2**'***

250, 260. 261, 263, 266. 267. 270. 285.286,289,390,415.439 ţtnsula Chaleidică 251
Iberică (v. şi Spania) 79 „soti.J. H.445 i cel Scurt 49 i, M. 449
fcfCiaslaveţ 1 16 ■eiaslavl. cnezat 193. 244, 391. 392 eiaslavl, oraş 186. 191, 193. 232. 233.
237,243.244,354,391.392 eiaslavl (Riazanski) 389 ₚerkhavko,V.B. 12. 109 perry-Ayscough, H.G.C. 326 persani 20, 88, 152, 155. 159, 167. 202. 230.
343,359,367.381.406 Persia (v. şi Iran) 17.43. 160 fcrsic. Golful 169. 176,321 perşi (= turci) 287 Pertz, G.H. 18. 21, 80, 104, 141, 238. 241.
243. 248, 251. 281, 290. 293. 404, 415.416
Perugia283, 310, 336
Pervain. V. 123,223
Pessinavollu, Pczinavollu (Cîmpia pecenegilor) 92 Pesta, 291.411 Peter von Duisburg 299 Peters, B.G. 390 Pethachia din Ratisbona (Rcgensburg) 206.
209,212.219 Petrarca 204 Petrcscu. N. 458, 460 Petrcşti 105. 185 Petrov, P. 131.259,262,318 Petrova, M. 224 ₚetru Eremitul (Pierre l'Ermitc) 138. 139,
241 ₚₑtru, fratele lui Asan 257, 258. 260, 262-
264.267.421
ₚₑtru de Rcva. v. Reva
ₚₑ'ru, ţar bulgar 75, 76
ₚetrukhin. V. Ja. 41
. filius Chamaz 303
■ Tudebodus. v. Tudcbodc, Pierre
ij (Petruşevski). I.P. 194. 199. 376
Pctukhov. E. 424
Pcz. II. 269, 297, 415
Pfciffcr, N. 223.318
Phalagi (=■ cumani) 202
Philea 103
Pliilipp de Suabia 277
Philippopolis (= Plovdiv) 135. 141, 190.259, 271. 272
Philistei 304
Phillips. E,D. 369. 372, 376, 449 Phokas, Leon 76 Pian del Oarpinc (Plano C'arpini), Giovanni
da 306. 328. 330, 333, 334, 336. 340, 343. 344. 348. 353. 355, 393, 401,416,417.431.432,434 Pian del Carpine. localitate lingă Perugia 336
Picczyngowie, Piccinigi (^pecenegi) 88
Piliny 59 Piljava 197 Pincenati. Pinciiuici. Piecinaci (= pecenegi)
191
Pinks. E. 322 Pirinci 79 Pizcnaci. Pcccnati (= pecenegi) 88. 93. 104,
142
Pîrteştii de Jos 185
Plank, D. 326
Plano C'arpini. v. Pian del Carpine
Plavni 185
Plawci. Palici (= cumani) 202 Plămădeală. A. 319 Plclncva, S.A. 23. 41. 44, 95. 115. 149. 166.
194, 197, 200. 206. 207. 212. 220, 229. 230. 301, 318. 455. 457-460
Pliskii 131. 133. 136. 188 Plovdiv 271 Po 68
Poarta Rusiei 403
Poboran. G. 318
Podhradczky, I. 17. 123,219,418 Podişul Anatolian (v. şi Anatolia şi Asin Mică) 177, 180
Podolia 204. 205
Poganovo 289 Pognon.
Ed. 206 Pogoncşti 185

Pohl, W. 49,60, 61
Polcvoj, L.L. 439
poliani 41
Polling 72
polonezi 17, 88. 100, 117. 202, 243, 248,256,273,280,284, J98
Polonia 118, 146. 181, 243, 266. 296-299, 303, 333, 384, 395 , . 411,417,421.437
Polonia Mare 395
Polonia Mică 395, 398
Poloţk 186
polovtzy, polovţieni (= 202. 203. 220,231,278,280
polovtzy dikii 220
Polubojarinova, M.D. 358
Ponomarev, A. 203, 318
Ponyrko. N.V. 214
Pop, I.-A. 61, 63, 85, 453
Pop, R. 326, 328, 364
Popa, M.D. 181,261
Popa-Lisseanu, G. 456
Popescu. E. 189, 239
Popescu, V.C. 456
Popescu-Telega. Gh. 447
Popov, A.l. 318
Popovici, R. 188
Poppe, N. 154,455
Porfur 354
Postică, Gh. 188,406
Potapov, L.P. 90,326
Pothos, **Argyros,** 76
Poucha, P. 340, 342, 352
Poulus 303
Powicke. M.R. 450
Pozdncyev, A.M. 326
Pozsonyvezekeny 38
Praga 104
Piâsek. J.V. 326
Prawdin, M. 369, 376, 449
Preobrazenskij, A.A. 109
Preslav52. 129
Pressburg (Bratislava) 69-71
Pretici 95
PHiep 287
Primorscoe 185
Primov, B. 224
Primul Tarat **bulgar** 37, 52, 59 **63** 7<; 112.129 "
Principatul kicvcan (v. şi Cnezatul **kievea** Rusia Kicvianâ) 223
Prinz, J. 435
Prisclkov. M.D. 147,257,354 **Pritsak, O.** 89, **101, 106,** 109, 150. \% ,, 200. 202. 203. 205. 220. 224' **231** 250,289.318.357,449.455 ' """' '
Probota 185 Prodi. P. 426 **Prodnici (= brodnici)** 275 Prodromos, Thcodoros 143
Profetul, v. Mahomcd **Prosakos** 264
Provence 140 provensali 140. 191, 243
Prox, A. 276 **Priim** 20, 52 Prusia 104. 299. 395 **prusieni** 104 **Prut** 44. 405. 406 **Przemysl** 44. 48, 56 Przezdzicki. Al. 299 **Pscllos,** Michacl 98, 101, 106, 129, 174, **1S5,** 1X9
Pseudo-Diogenes 240 Pscudo-Kodinos 257 Ptolomacus. v. Tholomeus **Ptuj** 59, 70 **Piichen 72**
Pulleyblank, E.G. 325 **Purcari 185**
Piispokladăny 37 Pusta **Pannoniei (pannoniană) (v.** şi C Pannoniei si **Pannonia)** 25. **3. 19.** 3' 40. 54, 65. 71. 79. 420
Pusztaszcntlaszlo 37, 59
Putza 240

Q

Oabul 365. 366
QabuqSin-Yula 99

Jfv. şi Qayigh)231
iQaim 171, 172
«1280
JQalqaSandi 232, 438 a
Bay 99. 100
Borklu/Borkli 194 ^-buluk
(Qara-cvli) 159, 180, 194
Şjq(Qiriq?)160 Qjqin 160
(jjukhchishvili, S. 222 (jurt 175 jayi, v.
Qayigh Qayigh (Qayi) 159, 180 Qayir-
Tuqu 279 QifZaq 230 Qila 420
Qjlij-Arslan 1 177, 179
Qilij-Arslan II 180 Qiniq
159. 168, 180 Qipcaq
107,394
Qipchaq, membri ai clanului gingishanid 254
Qiiqin (= Tîrnovo?) 420 Q.s.lah 420
Quatremere, M.E. 308, 332, 356
Qudu 280
Qumanaye (= cumani) 242
Qurums 330, 434 Qutula 366
Qutulmish 170 Quyash 328

'«cheli, A. 415
^chewiltz, 1. de 339, 384, 449 :i,
G.R. 157 ;, v. Ratibor i, Fr. 344
Nimici 41 Kishegy 56 »ff,W.
163,326 skij, D.S. 41 _ lovic, LA.
460 'BUsa(Dubrovnik)415
*ewin93. 144.209 Bei393

Raiy 170
Rakamaz 29, 56
Ransanus, Petrus 297
Rashcv, R. 229
Rashid al-Din, v. Ra'sid od-Din
Rasid od-Din 159. 160. 180. 194. 199, 202, 203, 254, 280. 281, 284, 285. 308. 328, 332, 335, 337, 340. 343, 349. 359. 377. 378, 383-386. 388, 390. 391, 393, 394, 405-407, 417, 418. 420, 425
Râsonyi (-Nugy), L. 150. 200, 201, 318, 455
Rassamakin, Ju. (Ju.) 215, 459 Rassovsky,
D.A. 150, 201. 220. 319 Ratchnevsky, P.
341, 355, 365, 369, 370, 372, 376, 379, 449
Ratdolt419 Ratibor (Raciborz)
395 Ratislav50, 51 Ratkos. P.
49. 112 Rau, R. 18.49, 112
Rauch. A.416 Ravcrty, H.G.
335 Raybaud. L.-P. 287
Raymond d'Aguilers 140, 191, 241, 242
Raymond IV de Saint Gilles 140, 191. 241. 242
Raynaud, F. 453
Razclm 188 Răduţiu.
A. 123 Răscăicţii Noi
185 Răut 439
Reddaway, W.F. 445 Regatul arpadian 119, 123, 144. 221, 234, 235. 251. 282, 284, 297, 390, 399. 401.403,407,414 Regatul latin al Ierusalimului 139, 141, 238, 252
Regatul polon (v. şi Polonia) 123 Regatul Thcssalonikului 269, 272 Regatul ungar (maghiar) (v. şi Regatul arpadian şi Ungaria) 93. 206. 219. 237, 273. 275. 277. 291, 294-297, 301, 304. 348. 394, 401. 402. 408. 409.412,416,417.421
Regel, W. 143.250

Regensburg 52, 68, 72
Reggio 69
Regino (Reginald) din Priim 20, 21. 51. 52. 71
Rcid, R.W. 342
Reims401
Reinaud.TJ.93.222
Rcischaucr. E.O. 372
Remircmont 72 Renauld. E. 98, 174 Reva, Petru de 220 Revesz, L. 12,25,82,86,457
Rezachevici, C. 455 Riade 73
Riasanovsky, V.A. 340. 449 Riazan, cnezat 377, 388 Riazan, oraş 223, 248, 354, 388, 389. 393, 402 Riazanul Vechi (Staraja Rjazan') (=Riazun) 388. 389
Ricardus de Gcrboredo 268 Ricardus (Riccardus), emisar dominican 20 Richard, J. 224, 319. 342, 348, 356, 357. 425, 449 Richer413 Ricoldo da Montecroce (Ricold de Monte Croce) 334, 335, 343
Rikman, E.A. 229 Rimavskâ Bana 236 Rin (Rhein) 79
Riphei/ Riffei/ Rifei. montes 408-410
Ripoche, J.P. 77.86 Rîmnicelu 185
Rheinau 72 Robcrg, B. 414
Robert de Clari 206, 209, 212. 266-270. 272
Robert Guiscard 135. 177 Robert de Normandia 157 Robert de Strigoniu 282
Robcrtus Monachus 140 Rodna405,416
Rodope271
Roepcll (Ropell), R. 248. 293. 298 Rogcrll 219 Rogerius din Torre Maggiore 284, 290, 390. 399, 404-406. 411.416.418,420
Rogcrs. J.M. 229, 361
Rolle. R. 315.459
Roma 70. 81. 267,413. 414
Roma (= Imperiul bizantin) 106
Roma. jucl. Botoşani 185
Roman I **Lakapenos** 75. 111
Roman II 16. 49, **183**
Roman **IV Diogencs** 129. 130. 173, 239
Roman, erou eponim 17
Roman VIstislavici 265, 266
romani 92, 364
romani (= bizantini) 159
România 1 76. 286
romanici 49. 434
romano-germani 142
Romanoi (romani) 61
Romaskevic, A.A. 456
români **(v.** şi **Blac,** Olaci, Ulakh. Ulaq si vlahi) 17. 63, 78, 109, 113. 123, 131, 188, 224, 242. 250. 257. 264. 273. 283. 293. 295, 298. 299. 303. 304. 311. 404. 406, 408-410. 43X
România 1 I, 12.28.59. 146 romei (Romaioi) 61, 227 Romodin, V.A. 153
Rona-Tas, A. 19. 40. 82. 85. 86, 89. 460
Ronay, G. 449 Ronge. V. 364 Rorlich. A.-A. 443 Ros 118. 192-197.249 Roscnlhal, F. 1 53 Roşia 260
Rostislav Mstislavici 393 Roth, .1. 460 Roit 72 Rottcr. G. 153 Roucchc. Ch. 1 79. 310
Rousselot. .1. 449 Roux. J.-P. 163. 229. 324, 325. 333, 352. 361. 365, 369. 370. 372. 449. 455 Rubruck. Wiihclm de 202. 207. 223, --_ 285, 306. 328, 330, 335, 336. 3p5-356.366.432.437.438
Rudi 1 13
Rudolfdin Ems 273
Rudolf de Habsburg 295

lolf, K. 416. 449 rdanz, K. 172
(Imperiul bizantin) 42 , Marea (=
Marea Neagră) 20 **Lielia 1**76
jturicizi 108.244,247
turik II Rostislavici 266
Rus 17
Rusanova, I.P. 404 Ruscia (= Rusia) 437 ysia
41, 103, 104, 109, 116. 117. 143, 144.
146, 186, 194, 198, 210. 215. 217.
220, 221, 231-233, 237, 243, 244,
247, 248, 254, 257, 266, 278. 310,
337. 345, 353, 358. 384-386, 388.
391, 392. 394. 399. 408, 421. 434,
435, 442 Rusia Halicianã (v. şi
Cnezatul halician) 252.
266, 403
Rusia Haliciano-Volîniană 397, 431 **Rusia**
Kievianã 28, 100, 109, 111, 113. 117.
118. 183. 191. 193, 194, 235. 244.
247, 249, 254, 278, 280. 393 Rusia
de Sud-Vest (v. şi Halici-Volînia şi
Rusia Haliciano-Volîniană) 235.
283,358,393
Russev, N.D. 447 Rustem
425
Rusu, A.A. 123,276,402 **Rusu,** M. 61-64.453
ruşi 42, 115, 116. 142. 152, 181, 183. 191,
193, 197, 202. 207. 210, 227, 232,
233, 243, 244, 247. 249. 250. 255-
257, 261. 262, 265, 270. 280, **281,**
289. 295, 355, 358, 377, 378. 389.
390. 393, 394. 401. 403. 420, 435
fUŞi kievicni 77, 103 ^Şi moscoviţi 17 ^eni
238, 248, 298 N<owska-Plachciiiska, A.
398 Kattkay, Al. 69, 86
, B.A. 149, 193,319,378,455
de Sancto Germano 281
,V.S. 455

S

sabin 17
Sacerdoţeanu. A. 449
Săckingen 72
Safargalicv, M.G. 449
Sagastcr. K. 339
Saint-Exupcry. A. **de** 332
Saint-Martin, J. 261
Saiţa 185
Sajo 404. 41 **1**
Sakharov, A.N. 115.454
Sakov 243
Saksm 155.207
saksini 207, 383
Saladin (Salah ad-Din) 253, 254, 259
Salah ad-Din, v. Saladin
Salunus 59
Sal'a Vcca 56
Sallavillc. S. 319
Salghur (Salur) 159, 180
Salimbcne de Adam 260. 268. 398, 416, 423.
425
Salmon, G. 171 **Salomon** 120. 123.
124,238 **Saltovo-Maiaţk.** cultura 23, 41,
47, 301 **Salzach** 60 Salzburg 51 **Samunizi**
28, 54 **Samarkand 375,385** Sambucus,
Johanncs 291 SaiYtos 178 San 44. 57. **238**
Sandau, **Sh.** 365. 369 **Sandau** 72 Sanders.
J.H. 357 **Sandjar** I 76 Sandoli. S. de 140
Sandomicrz. oraş 395 **Sandomierz.** rcg.
308. 395 **Sandor**303 Sândorfalva 37
Sandquist, T.A. 450 Sankt Galicii 74,
104 **Sanudo Torscllo,** Marino 287, 409,
410 **Saqlab42, 98.** 107

Sărai (v. şi Sarai-Batu şi Sărai **Bcrke)** 3 **I t**. 328. 333, 353, 358. 431. 432. 434. 435, 439
Sarai-Batu (Saraiul Vechi) 427, 431 Sarai-Berke (Saraiul Nou) 429. 430, 431 sarazini 248, 253 Sârbogârd-Tinod 121 Sardica 127 Sarî-Saltuk-Baba 181 Sarkel-Belaja Veza 47, 94, 96, 112. 115. 132, 133,301
sannaţi304, 410
sarmaţi (= uzi) 190
Sarolta 77
Sârospatak-Baksahomok 56 Sarraceni, sarrazini (= cumani) 238. 248 Sarraceni (= turci sclgiucizi) 238 Sârretudvari 37 Sarszentâgota-Felsotoborzsok 121 Sârszentâgota-Ovoda 122 Sârviz 119, 121, 122 Sartak 356, 432, 438 saşi 123,405,407 Satana 422 Satza 134
Saunders, JJ. 325, 365, 450
Savalti 253
Savartoi Asfaloi 17, 43 Savinov, D.G. 163,316 Savvides, A.G.C. 179, 201, 450 Saxi (= goţi din Crimcca) 431 Saxonia70, 71, 79 Sayous, E. 86 Sărata 185 Săşianu, Al. 87, 234 Sâmpetru, M. 150 Scandinavia 310 Scaunul apostolic 31, 223, 277. 296, 310. 357,413,426
Schacht, J. 452 Schaeder, H.H. 319 Schcbek. A.v. 445 Scheel, H. 455
Schietzel, K. 315,459
Schletzer, R. 198
Schlumbergcr, G. 150
Schmale. F.-.I. 93. 209
Schmcidler. B. 408
Schmidr, A. X0, 93
Schmicdcr, F. 411,450, 451
Schmilcwski. LJ. 451, 461
Schinilcwski, V. 451,461
Schmitt, J. 271
Schmitz, CA. 102
Schneidcr, F. 409
Schneider. R. 43
Schonebaum. H. 86
Scliopcn. L. 26S. 388
Sdiramm, G. 453
Schroder, D. 102
Schulzc (-Ddrrlamm). M. 71, 86, 457, 45^
Schuncmann, K. 238, 319
Schurmann, H.F. 374
Schiitz. E. 204. 205
Schwandtner. I.G. 220. 306
Scithia, v. Scythia
sciţi 116.209.229.410
sciţi (= cumani) 227, 268. 286, 287
sciţi (= pecenegi) 75, 100. 115. 128. 138. 142. 190
sciţi (cu sens arhaizant) 16, 153
Sclavonia 437 Scocia (= Scoţia) 273 Scott, A. 273
Scythia. Scithia 43. 54. 330
Seamăn. G. 316
secui 50, 120, 123, 293. 408-410 Scdov. V.V. 23. 183, 386, 458, 461 Scgrc, C. 146
Sckiz Miircn 322 SekizOghuz 152. 158
Sclcnga (Sine-Usu) 203. 230, 322 **Sclgiuc** 157. 161, 165. 168-170. 172. !<s2-185selgiucizi (v. şi turci selgiucizi) 127. '-134. 137, 139, 165. 169-173. I75 182,233.252.286
Selişte 185,305
Sclitrionnoic (Sarai-Batu) 427, 431
Sclmcczi. L. **234, 301 Scite** 127. 129 **Semcnov,** A.A. 203

neon, episcop de Perciaslavl 354
nkowicz. A. 398
i407 a, T. 86 [
genoncs 72
sepel(Csepel)21
Ccrapion din Vladimir 424
Serbia 59, 288, **414.** 420
gerbin, K.N. 383
gerdica (= Sofia) 259
Sered' 56
Serctos (=Sirct) 43
Serres 263
Sesthlav 134
Setton, K.M. 140, 175.357,453
gevccnko, I. 11
Severeanu, G. 239
severiani 41
Sevinji 253
Sevortjan, E.V. 204
Sf. Ipatic, mănăstire 193. 205
Sfînta Sofia, biserică din Kiev **1**19
Sfîntul (Saint) Bertin. mănăstire 50. 409
Sfîntul Dumitru 270
Sfîntul Francisc 336
Sfîntul Mormînt 138
Shah-Malik 169
Shakhmatov. A.A. 456
al-Shash 28
Shaw, J.R.326
Shcerbak. A.M. 88. 89, 458
Shepard. J. 125. 148. 150,319
Shigi-Qutuqu 340, 363
Shih-wci 365
Shilov, V.P. 459
Shusharin. V.P. 86
Shvetzov, M.L. 230
Siban 428
Siberia 313, 321
Siberia Apuseană 230
Sibiescu, V. Gh. 319
Sibiu 123,410
Sicard 268
Nicilia 219, 287
Siculi, Syculi (= secui) 120, 408. 409
Siddiqi, A.H. 177. 201
Sidcra (Porţile de Fier) 135, 136
Sidorova. N.A. 199
Sicgfried, linia 371
Siegmann, R. 435
Sigismund de Luxemburg **81,** 303
Signak 207
Silczia(Schlesicn)395.398
silezieni 398
Sillen, **P.H.435,450**
Silistra 112. 131, 132. 134. 234. 239, 421
Simeon cel Marc 52-54. 59, 75. 107. 1 I 1
Simcon, **militar** spaniol 41 **1**
Simfcropol 226
Simon de Kcza 16, 18, 29, 31, 32, 34-36. 43. 55. 59-61. 80. 123. 219, 229, 294. 295,297.410
Simon de **Saint-Qucntin** 348, 377
Sind 171 **Siner** 56
Sinc-Usu 203. 230 **Sinor, I).** 350, 450. 452. 455 **Sirct, rîu** 44. 406 Siria 155, 172. 175-177. 254, 259, 309. 310. 326,348.356. 381.425.438
siriaci 356 sirieni 253 Siruni. H. **Dj.** 261
Sisic. F. 414 ' Siti 389. 390 **Sînicolaul** Marc 89 **sîrbi** 189.241.260 **Sîrcian** 205
Sîr-Daria 106, 167. 168.207.426,428
Skazkin, S.D. 149,316 **Skrzinskaja.** *E.C.* 319
Skutanotcs, Teodor 257, 259, 264, 265. 269, 270.272 Skylitzcs. loanncs 52, 53. 76-78. 91. 98, 100. 101. 103. 111, 116. 125-130, 174. 185. 186. 189, 190.233
Skyloioanncs (loniţă cel Cîinos) 269
Skythai (sciţi) 16 Slav, Alcxe 271 Slav. erou eponim 17

,, .,v, ti, tz, HV, i(), 57, 5C). 65. 6^. 7S. 88, 98, 100, 106, 108, **110,** 140. 153, 191,273.293,393,434 **Slavonia 50**
Slovacia 27, 37, 59, 63, 68, 78. **146,** 236
sloveni 118 Slovenia 59 Smiciklas. T. 414, 423 Smirna (Izmir) 178, 1 79 Smimov, A.P. 85, 183,461 **Smith, R.E.F. 354 Smith, Ji\, J.M. 374 Smolensk 393 Snorri Sturluson 92 Sofia 259 Sokol 232 Soldaia, v. Sudak Solhat (= Krîm) 432 Soliman Magnificul 443 Solov'ev, S.M. 455 Someş 62, 65, 124 Someşul Mare 405 Someşul Mic 62, 124 Sommersberg, F.W. 308 Somogur 266 Somogyi, J.v. 343 Soranzo, G. 450 Sorokin, S.S. 115 Soronius 286 Soshartyân-Murahegy 56 Sourdel. D. 201 Sourdcl-Thominc, J. 201 Sozanski, D.v. 450 Spalato(Split)4l4, 415 Spania 79 spanioli 223,411 Spinei, Michaela 181, 452. 463 Spinei, V. 65,** 86, 92, 95. **113,** 146, 150. 181,
188, 204, 212, 224, **241.** 273. 310, 313, 319, 357, 406, 439, 450, 452, 453,455,458,459.461 **Spiit, v. Spalato Vigge, E. 326 Spuler, B. 170. 328, 331,** 333, 342. **356,** 376,
435, 450, 453
St. Alban, mănăstire 422
St. Die **72**
St. Galicii, v. S;mkt Galicii 72
St. l'cterburg 329
St. Thonias **316**
Stulin. I.V. 442
StaraZagora 136. 215
Staryi Krîm, v. Krîm
Stasicwski, B. 78
Staubing 414
Staurakios, ioannes 257
Stăncscu. E. 130, 239. 258. 315, 319
Stendurdo, G. 60
Stepa cumanilor, v. Dc.șt-i Kîpcak
Stepa nogailor 350
Stcplianus **filius Beegzan** 303
Stephanus **filius Kurman** 303
Stcucr. H. 11
Stevcnson, J. 253
Stiria 290
Stockl, Ci. 455
Stoiccscu. N. 407
Stoichitţ. R. 325
Strabon **410**
Strakosch-Grassmann, G. 398. **414,** 416. 450
Strasser, R. 326
Strategopulos. Alexios 287
Strayer. J.R. 452
Strcda nad Bodrogom 56
Strchlkc, E. 295
Sfrigoniu (Esztcrgom) 223. 282, 303, **411**
Strinitori (v. şi Bosfor) 127, 142, 241
Strohmcier. M. 201
Strumitza 264
Strumoc 1X5
Sturluson. v. Snorri Sturluson
Suabia71,79
Subbotitza 44-46
Siibodai 2SO-282. 376-378. 381. 384. 403
Succveanu. Al. 458
Suciu, C. 437
Sudak (=Soldaia) 181, 207, 214, 280. **281.** 377.432
Sudovaja Visnia 44. 56, *5H*
.suedezi 210 **Sugr**244 Simrov 207. 244

hurlui 313
idas 112
krCillah 153
Uman ibn Qutulmish 176, 177. 179
liţa Nouă, raion 405
Itanatul ayyubid 253 **Sultanatul** de lconium (Konya) (v. şi Sultanatul de Rum) 251, **280, 2S7.** 421
Sultanatul de Rum 176. 180, 181, **280,** 349
Sultanatul sclgiucid 172. 175. 176, 178
Siilyhcgy 56 junTzu250, 351 Suny, R.G. 173, 315 Surbar 243 Suru Kul Bey 99 **Su T'ing** 325
Sutzun 127 Suvorovo 185 **Suyuti** (Usuyiiti) 344, 424 Suzdal, cnezat (v. şi Vladimir-Suzdal) 279,
353
Suzdal, oraş 389 Sva£415 Svatopluk (Sventopulk, Zwentibald) 151, 60.
68
Svatopluk II 51 Sviatopolk, fiul lui Vladimir cel Stînt 118.
233 Sviatopolk II Iziaslavici 193, 237, 238, 243,
244, 247
Sviatoslav 28, 113. 116, 183,301 Svjatoslav 111 Vsevolodovici 262 Sviatoslav, fiul lui laroslav cel înţelept 186.
233
Svoronos, N. 251 Sweency,
J.R. 417, 446. 461
Swietoslawski, W. 212, 342
Sylvac, v. Păduri
Symeon Magistcr 47, 52. 75, 76. 111
Syrukalpei 99 Sytzigan 288
Szabolcs, fiul lui Eleud (Elod) 31,61
Szabolcs, localitate 37
kâld 56
Szatmari. I. 78 Szeged-
Bojarhalom 38 Szekely.G.
86.316 Szckcly, Z. 402
Szckfii. Gy. 453 Szentes 59
Szentcs-Nagytoke 3<S
Szcntpetery. E. 297. 456
Szcrencs 56 Szlachtowski.
I. 243 Szob 37, 59 Szoke.
B, 86 Szolnok 300 Szucs.
.1.364 Szujski. .1. 423
Szynkicwicz, S. 331
Szvaljava 56

Ş

Şabalat(Saclovoe) 185
Şaiukan, han 205, 207, 221, 244, 252
Şarukan. oraş 207
Şăincanu, L. 319
Şchiopul. 1.450
Şendreni 113
Şcvccnkovo (Pomczani) 185
Şiban 384
Şieu 124
Şimanschi, L. 435. 437
Şirvan 173
Ştefan I cel Stînt 34. 64, 77. 81. 103, 119.
123
Ştefan II 120.238 Ştefan III 251 Ştefan V 291, 294. 414 Ştefan cel Marc 443 Ştefan Nemania 260, 261 Ştefan Urosll **Milutin 288**
Ştefan, Gh. 129, 131. 188. 210, 453, 456.
458 Ştctiincscu, Şt. 125, 131. 150, 406,407,452,
453
Şliubei 185 Şumen,
district 229 Şumcn.
oraş 459

Tacla-Macan 379
Tafel, G.L.Fr. 268
Tagudah 333
Tahir 167
taiciuzi 365
Takâcs, M. 26, 97
Taksony 103, 119
Talabă, antroponim 311
Talabâ, toponim 311
Talbot, A.-M. 11,454
Talbot-Rice, T. 175. 177,201
Talmaâ 99
Tamar 253
Ta-Meng-ku-kuo 324
Tamerlan, v. **Timur** Lenk
Tames 174
tanaces 140, 191
Tanais, v. Thanais
Tanasachi, M. 186
Tanaşoca, N.-Ş. 131. 239, 25S, 3! 5, 456
Tancred de **Antiohia** 140. 142
Tang, dinastic 166, 365
Tangîru 185
Tăngri 161,222,351
Tangut, fiul lui Jochi 384
tanguţi (Hsi-Hsia) 370. 378, 379
Taraclia 185
Tarcal 29, 56
Tardieu, A. 410
Tardy. L. 450
Tarent 72
Tarhanka 40
Tarjan 31, 40
Târkâny 40
tarkhany 40
Tartar 437
Tartan 401, 408, 409, 414. 416. 422. 423
Tas 31, 61
Tasmola 307
Tastu, .1. 460
Taşkent, rcg. 28
tatan (= tătari) 322, 324
Tătar, Thatar(us), etnonim 423
Tătar, etnonim din România 437
Tătar, han cuman 238
Tătar. M. 331
Tătara 437
Tatarcca 437
Tatikios 135
Tatos. zis şi Chalis 130. 134. 136, 234
Tatranes 101
Tatrys (Tatos) 130, 134
Tattari, Tătari 423
Taubc. li. 352
Taubc. M. 364
Tauriz 328
Taurus 142
Taz 244
Tăpkova-Zaimova. V. 130, 131, 150.240
tătari (v. şi mongoli) 103, 297. 321, 322. 124 336, 337, 349. 350. 356, 365-367, 414. 416, 422. 423, 432, 442. 443
Tătari 437
tătari albi (Tatan) (=unguţi) 322, 389
tătari negri din Mongolia 322. 324
tătari negri din Peninsula Balcanică 304
tătari nogai 210. 443
tătari sălbatici 322. 324
Tătarul 437
Tătăraş 437
Tată răi 437
Tătărca 437
Tătăreşti/ Tatarfalva 437
Tătârcuca 437
Tătăruşi 437
Tăutu, A.L. 223
Tcgcrnsce 72
Teheran 420
Tckiidcr/ Ahmed 359
Telcgin, D. Ja. 229
Teleorman 249
Tcmugin (=Gingis-han) 328. 355. 366. 367
Temu Ormon 249
Tcngri (v. şi Tăngri) 351
Tentiuc. 1. 150. 188
Teodor. D.Gh. 44. 113
Tcodoric 223. 283
Tcofil 47
Tcotcoi.T. 189.456
Teretie (Gheorghc I Teiter) 289

ermacsu (Tormâs) 77
erra Bysscnorum 103
erra Cumanorum (v. şi Cumania) 273, 310
erra Tartarorum 357
erra LJItrasilvana 62
crter, fiul lui Dobrotici 289
erteri 289, 313
Ţer'trobici (= Tertor-oba?) 289
Teslui 313
Ţcteny (Tuhutum) 31.61
Ţctcriatnikov, N. 11
teutoni, cavaleri 273, 275-277, 279, 299. 308
Thalgott. M. 401
Thanais/Tanais (= Don) 52, 410, 437
Ţheincr. A. 267 Theodor I Laskaris 414
Theodor II Laskaris 272. 286 Theodor Anghclos Dukas 272 Theodor Svctoslav 289 Theodorescu, R. 319
Theophanes Contiiuiatus 47. 52. 75, 76. 1 I I
Theophano 81 Theotmar de Salzburg 70
Thessalonik 124, 189, 239. 269, 270, 2S6
Thcygna 93 Thiel, E. 326 Thierhaupten 72
Thietmar von Mcrscburg 18, 80, 104, 117
Thocsun (Taksony) 103 Tholomeus/ Ptolomacus din Lucea 408-410 ■ma de Spalato 343, 348. 403, 411, 415, 416
Thomas Archidiaconus, v. Thoma de Spalato
Thomas d'EccIcston 398 Thomas Tuscus 295
Thomas. G.M. 268 Thonuzoba 103, 119
.Thorsson, O. 92 fciuringia71,73, 79 phurn, 1.52,91, 185 urocz, lohannes (loan Janos) de 17. 32. 35, 36, 55, 60, 19, 120. 123. 124. **219.** 220, 234, 235. 238, 293, 297. **299,418,419**
Th
hynia 177 Hbct 171
tibctani 88. 161
tichii negre (ccoinye **klobllki)** 192-249. 254. 262
Ticscnhauscn. V. (G.) 194, 214, 220. 23: 280-282. 284. 285, 304, 356. 35 377. 378. 381. 383 . 386. 38 406. 438. 456
Tiflis 252
Tigru 155, 172.254
Tikhomirov, M.N.265, 281, 354
Tikhvinskij, S.L 451
Timiş. **jud.** 89
Timiş, rin 63. 64. 235.291
Timoscuk. **B.A. (O.)404**
Timotica (= 261
Timur **Lcnk (Tamerlan)** 357. 426
Ti rol 60
Tisa 31. 55, 59. 63-65, 104. 119, 23 291.301.306,403. 404
Tiszabezded 56
Tiszaeszlăr-Bashalom 37. 56
Tiszacszlâr-Ujtelep 56
Tiszasiily 56
Tiszaflired 37, 56
Tittmann, I.A. 112
tivcrţi 113
Tîrnovo271.285, 286
Tkaccv. V.N. 330
Tmutarakan 237
Tobol 18. 428
Tocik. A. 68. 457
Tocilescu. Gr. G. 437
Tocsăbcni 313
Todireni 185
Togan. (A.)Z.V. 157.455
Togortak (= Tugorkan) 239
Togrul, han kcrait 366, 367
Togrul-bcg, v. Tughril-beg
Togtoa Bcki 280. 375
Tohtamîş 358
Tokarcv. S.A. 102
Toksoba 282
Toledo 273
Tolocko. **P.P.** 315. 454. 459
Tolon 296
Tolslov, S.P. 156. 170. 201. 326. 459

Mttuchek. W. 204
omassone, R- 268 omka. P.
49 omsic, E. 36 Sppen, M.
295 oquz Oghuz 15
166
52, 154-156, 159, 160, 163,
3quz Tătar 32!
3icesk19l. 193,237
srfason, J. 92 jiino
224
rki(=uzi)191.193)rnikes
Euthymios 257 miikcs II,
Giorgios262 irnikios, Leon 127
mc Maggiore 390 utel 56 irtosa
16 tzi(=uzi)(v. şitorki) 144, 191
scana 73, 408, 414
su(Tas)31
tcv, T. 229
ugher, S. 86
ulousc 191
wrsend, J.B. 102
xabă 311
ynbee, A. 150
icia 75, 76, 95, 124, 128, 130, 135
143, 214. 227, 260-262. 264.
269,271,285.288,415
ian 64
iscnSl 137.
nscaucazia 173 267.
nsdanubia 18
nsilvania 37, 57, 6?\ 77. 78. 123,
210, 223, 234-236, 275-277.
294, 297, 401-403, 405-408.
419,420.437
isoxiana 169. 174-176 124.
sczunt 181 2X2.
■>ovca 185 410,
Jlos 134
'"'k-E. 16.123,138
ld«old, W. 11, 127, 175.287,455
>avlov, V.V. 451
, A. 415.451

Trcviso 69
Triilmfch, W. 18, 104. 203
Trohani. *G.* 459
Trostjanetz 197
Trubej. afluent al Niprului 193
Trubej. afluent ui Okăi 389
Trullos (= Nistru) (v. şi Turlu) 43
Tryjarski, E. 101. 150, 157, 201, 205, 229
Tudcbode. Picrrc (Pctrus Tudcbodus) fţg
140. 191,210 T
ud ora I 85
Tughril-bey 161. 169-172,233 Tugorknn (= Tugor-han?) 221. 235. 237
239. 247
Tuhutum (Tuhiitiim/ Tetcny) 32, 61. 62. 65
Tiikcr(Duker) 159 Tulcea.jud. 128,210
Tulepbacv, B.A. 428 Tului 335, 379. 384. 386, 406 Tung-hu 365 tunguşi 366. 371 Tunk. W. 461 Turan. O. 161 turanici (cu sens global, pentru toate
neamurile turcice, sau particular. pentru pecenegi, uzi, cumani) 17. 19. 62. 89, 42, 93, 96, 101. 102, 104, 109. 111, 112. 1 15-1 18. 120. 124, 126. 129-134. 137, 139, 140. 146, 152, 160. 163, 165, 184-186, 188, 190. 194. 202, 204. 205. 207. 210. 212, 215, 222, 223. 230. 232. 233. 237, 238. 240, 241. 243. 248. 250-253. 256-258. 262-264. 266. 269. 270. 273. 275, 280. 282-2M. 28S. 291, 294-29S, 301. 306, 310-313,361.364. 390,402.406
turci (^ uzi) 153
turci/ turkoi (= unguri) 17, 20. 76 turei orientali 154, 166 turci otomani (v. şi otomani) 176. 180. 231-
435. 443 turci sclyiucizi (v. şi sclgiucizi) 127. I-1
135. 140, 154, 155, 157. 163. I68" 170. 172. 173. 176-182, 189. 19K 238. 252-254, 259. 322, 324. 375

urci transoxiani 426
:urcici (v. şi turanici) 15. **18.** 43. 75. 88, 90, 106. 146. 152-154, 157. 159-163. 171, 172. 174. 176, 178, 179. **185.** 193. 194. 197. 202. 203. 220. 222. 227. 229, 231-234, 240. 242, 249. 253, 265, 273. 279. 308, 343. 351. 354, 359, 364, 434, 438
turcomani 160, 254 turco-mongoli 231, 372 turcopoli 139, 140, 179
Turkestan 154, 155, 173 Turkia (= Ungaria) 78. 100 Tiirk-Kibcak 203, 230 turkmeni 165,222,231
Turkowska, D. 398 Turlu (= Nistru) 439 **Turlui** 313 Turnu Sevcrin 64
turpei 193 Turtei 298 Turul 34
Tuscus, v. Thomas Tuscus
Tutirqa (Dudurgha) 159
Tutukulyut 337 Tutush 175, 176. 177 Tuzlal85 Twitchett, D. 336
Tyrach98. 100. 101, 103. 125-128. 185
Tyrkir 118
Tzakas (Ccaka) 137. 178, 179 Tzarevo (Sărai Bcrke = Saraiul Nou) 429-431
Tzelgu 135.234
Tzepina271 Tzinzcrling. G.D. 455 Tzurulon 285. 286

Tara Bîrsei 273, 275, 276, 407. 410
Tara Cracoviei 395
Tara cumanilor (Polovctzkaja **zcmlja)** (v. şi Cumania şi Dcşt-i Kîpcak) 24S
Tara Moldovei (v. şi Moldova) 232
Ţara Românească (v. şi **Muntenia)** 2[l]>9, 313, 406.407.410.437 Ţara vlahilor 232 **Taratul de Vidin** 303 Taratul **vlaho-bulgar (v.** şi Asâneştilor, Statul şi al Doilea Tarat bulgar) 263. 264. 269,271.285 **Ţarcv Brod (>= Endjc)** 229 Ţările Nordice (= ţările din Europa Răsăriteană) 438
Tcicu. D. 63

I

Ucgur 1 59
Ucko, P. 317
OeOghuz 152, 158
Ucraina 28, 3, 405
Udujit 337
Ugan 328
Uggroi (= unguri) 16
Ugorskoc **gory** (Munţii ungurilor) 42
Ugri, L'gry (= unguri) 16
ugricni 18
uigur. (haganat 166. 230
uiguri 159. 160. 166, 203, 322. 324. 33 365. 370, 379
Ujfehcrto-iVlicskepuszta 56
Ulakh. Ulagh(= români) 261 406
Ulaq (= români) 242
Ulaqut (= Ţara vlahilor) 420
Ula-yondlug/ **Ula-yontii** 159
Ulgay-han 154
Ulianiki 197
u 1 ici 100
Utmeni 185
Ultrasylvas/Ultru Sylvas ani 401.402,408,410
Ulus-Jochi (= Hoarda de Aur[1] 1428
Ulusul lui Chagatai 308
al-'lJmari 328. 340. 438. 442
Umbrăreşti 185
Ung 234
Ungaria 12. 18. 40, 55. 57, 59. 71. 103. 119. 120. 123, 124. 138. 144. 146. 186. 198, 217 221-224 233

235, 242. 244, 247, 251, 263, 266, 277, 282, 283, 285, 290-299, 302-304, 306, 313, 339, 390. 392, 395. 399. 401, 403, 404. 407-414. 416-418,420,421,425,426 Unuaria Veche («■ Magna **Hungaria)** 399 unguri 10. 15-82.88,89, 107, 112. 117-120. 123, 135, 153, 174. 189, 202. 219. 234. 237, 238, 242. 248, 251. 271. 273, 277, 280, 281, 283. 284. 290. 293-295, 297-299, 303, 337. 394, 401-404,408,411.414
Ungvâr 234 al-Unkali 16 Unnoi (=huni) 16 Unstrut 73
Untu-Dumitrescu, Anca 13 Ural, fluviu 18, 107, 230. 282, 383. 434 Ural, munţi 18,20,428 Uraniyan 279 Uray-K.6halmi, K. 337 Urban V 294 Ur-Bedari 133
Urcan 104 Orekir/ Yurekir 159 Urghenci (Gurganj) 169, 332, 375 Urlui 313
Uros II, v. Ştefan Uros II Milutin
Ursoaia 185 Urusoba221.243
Usi(=uzi) 190, 191 Uspenskij, F.I. 309 Uşiţa 248 Utigur 17 utiguri 17
Uto de Freising 70 Uvak 162
Uz, căpetenie în armata ungară 281 Uz, erou eponim 17 Uzas 190 uzbeci 332 Uzfalva 187
uzi 10, 16, 17, 54. 90, 100. 106. 107, 118. 119, 125, 126, 131, 140. 144, 146. 152-198, 222, 231-233, 237, 241. 247, 249, 254, 278, 311, 313, 434 **Uzolininc 188**
Uzuz/ Vzur 296

Vac. episcop de 404
Vâezy, P. 43. 86
Vaday, A.II. 304
Vadul Cumanilor 3 13
Vajay, S. de 73. 86
Vajda, L. 102
Vajner, I.S. 461
valahi, v. vlahi
Valencicnnes, Henri de 268, 274
Valens 186
Valverde, J.F. 273
Valwcn (= cumani) 202, 203, 231, 238, 277
Van 174 Vana, Z. 86
Varadinul Marc (= Oradea) 235
Varady, L. 33. 87 varangi (v. şi varegi) 345 Vardan, v. Vartan Vardar 140
varegi (v. .şi normanzi şi varangi) 108, 345, 434 Variazko 117 Vartan (Vardan) din Pardscpertz 261. 118, 359, 377. 383 Viisary. .1. 374 356.
Vâsary. S. (l.)204, 224 Vasilc II Bulgaroktonos269 Vasilc. mitropolit al Bulgariei ş Vasilcscu-Albu, I. 102
Vasileu (Vasilcv) 284 Vasilcv, oraş lîngă Kiev 116 Vasil'evskij, R.S. 330. 345. 460 Vasiliev. A.A. 455
Vasilievca 185 Vasilicvskij, V.G. 150.201 Vasilii Dmitricvici 358 Vasilko 358 Vaslui 313 Vasmer, M. 435 Vatatzcs. Andionikos 251 Vlahiei 267

/atatzes, Leon 251
/atican 345
/avfinek. VI, 201
/ayk (Ştefan I cel Sfint) 64. 77, 81
/ărşand 59
/ecs 56
/eh 186
/einstein, **G.** 89
|**Veit,** V. 352, 448
Velbujd 304
Vel'ka Lominica 236
Venccl/ Wenzcl (Waklav. Vaelav) 298
Vcncto 73
Veneţia, golf 70 ; Veneţia, oraş 68, 69. 204. 333, 410
vencţieni219. 357, 390. 409
Vercelli 68, 69
Verdun 72
Verecke 28, 55,234,403
Vercs, P. 54
Verkhncc Pogromnoc 164
Vernadsky. G. 41, 87, 109. 340. 342, 435. 455
Vcrona 27, 69
Veselovskij, N. 229
Veszpremy, L. 84
Viagry 16
viatici 41
Vicina 134,433
Vidin 63, 249, 271, 273, 289, 303
Viena29, 51,70, 89
Vietze, H.-P. 363
Viktorova. L.L. 324, 364
Vileharduyn. v. Villehardouin
Villani. Filippo 415
Villani, Giovanni 415
Villani, Matteo415
Villehardouin, Geoffroy de 267. 268. 270
Vinccnt de Beauvais (Vincentius Bcllovacensis) 205
Vincentius din Praga 238. 248
Vindobona (= Viena) 51
Vinogradovca 185
Vistula 238, 243, 395
V'Şncvoe 185
Vitănceşti 145. **1H5**
Vitkovcc 236
Vitry-le-Francois 401
Vivian. K. 222
Vîlcea (Mulde) 72
Vîlccanu. D. 239
Vîşgorod 393
Vlachata. erou eponim 17
Vlachin (-vlahi) 273
Vladimir, capitala cnezatului **Vladimir-Suzdal** 385. 3S9. 424 **Vladimir.** cnezat din **nord-estul** Rusiei 3X8-392
Vladimir **(Lodomeria)** (Volînia). cnezat 266
Vladimir-Suzdal, cnezat 256 **Vladimir Volynski.j, oraş** 238. 243, 294 **Vladimir cel Sfînt** 102, 116-118, 183.257 **Vladimir** 11
Vsevolodovici, zis Monomahul 143, 191, 193, 194, 205. 210. 237. 243.244,247,249,252,301
Vladimir **III Rurikovici** 194, 283, 284
Vladimirko. cneaz de Halici 248
Vladimirtsov, B. 325, 336, 341. 365. 369, 370. 372.379.451 **Vladislav I** cel **Scurt (Lokietek)** 299 **Vladislav II** al Cracoviei 238, 248 Vladislav (= Ladislau I cel Sfint) 235 vlahi, **volohi,** valahi 60, 63, 118, 137, **180.** 189, 240. 241, 251. 257-262. 264. 265. 267-269, 287, 438 vlahi negri, v. Kara-Ulagh Vlahia **Asăneştilor** (v. .şi Asăncştilor. Statul) 267. 437 **vlaho-bulgari** 215. 258. 262. 263, 267-272. 288
Vodianskoe 360. 427. 429
Voegclin, E. 425 **voguli** 15, 18.34 Voma 248
Voinovitch, L. de 414 Voitesik. Ivan 193
Vojnov, M. 240 Vojtech, v. **Adalbert.** St.
Volga 17, 18, 20. 25. 40, 41. 107. 109, 155. 157, 158, 165. 166. 168, 182, 183. 185. 207. 223. 229, 2S2, 284, 328,

399, 408, 422. 43 1. 434. 443
Volgăi, Delta 54 Volhov 350 Volin,
S.L. 456 volînieni 358 Volosovo 18
Voios, 1.21 V6rs37
Voznyj, I.P. 405 Vranas (Branas) 135
Vryonis, Jr.. S. 11. 175. 177.201
Vseslav **Briacislavici** 187 Vsevolod
larosiavici 186. 191, 232. 233 Vsevolod
lurievici 389 Vsevolod II Olegovici 24<S
Vukovar 59 Vzur (Uzur) (v. şi Uzuz)
296

VV

Waclaw (Vâclav, Wcnzel) I 398. 399, 415
Wahlstatt 397, 39S, 400, 413
Waida, M. 102
Wailly, N. de 223, 268. 353, 418
Waitz. G. 80, 104, 141, 241. 404. 413, 416,
424
Wakhtag217, 348 Walati, Walathi,
Walachi (= români) 283.
303
Walchen 60
Waldsee 72
Walker, CC. 342, 372, 376 Wallis Budge,
E.A. 343 Walsch, R.N. 102 Wang/ Ong-han
367 Wang, C. 454 Wang. M. 384 Waquet, H.
250 Washington, D.C. 11 Wattcnbach, W.
238. 261. 281. 290-292.
294, 295, 298. 404. 414-416 r. M.
451 Weiers, M. 321. 352, 435. 448
filând, L. 223, 277, 281. 405 IVei»rich,
L. 80

Wcir. **" I I J.** 200
Weisleder. W. 101
Weiss, G. 102
Weiss, I.C. 350
Weithmann, M.W. 73
VV'clFIV 141,241
Wels 79
Wendt. II.F. 150,313. 319
Wcrbulchu 32
Wcrncr von **Orseln** 299
Wcrner. C. 275
Wemcr. E. 177. 201
Wcrnhcr. Gcorg 306
VVcssobruni) 72
Westernik, L..G. 109
Westplmlia 71
VVhiscnhul, D.VV. 230
Widukind 18.71. 73.80
Wiener Ncustadt 415, 416
Wiencrwald (Pădurea vicneză) 70, 81
Wilhclm de Tyr. v, Ouillaume de Tyr
Wimbusli, S.E. 89
Wirth. P. 33
Wissowa, G. 410
Wittc, K.410
Wittck. I'. **181,** IX2.201
Wolf. M. 82. 85
Wolff, O. 451
Wolff, R.L. 257.319,453
Wolfram. H. 60, 61, 87
Wollmann, V. 63
Worms 79
Wozniak. F.E. 151
Wratislavia (= Breslau, Wroclaw) 333
Wroclaw, v. Breslau
Wyngacrt. A.v.d. 202, 328

X

Xenopol. A.D. 455
Ximenez. \P. Jimcnez

Yakubi 153, 171
Vangikcnt 156. 168
Yao Ts'ung-wu 322

l'app. M.E. 350
l'avdi ertim 99, 100
fayirli 160
^azghir (Yazir) 159
fazi-Qapan 99
l'eke-Monggol ulus (Imperiul **marilor** mongoli) 324
fe-liu Ci'u-ts-ai 372 ÎYemen
175 Yesugai 366, 367 Ypres
409 Yuan, dinastie 343 Yusuf,
fiul lui Selgiuc 165 Yvo (Yves)
de Narbonne 415

Zăbojnik, J. 83, 457
Zacharia de Săben 70
Zacour, N.P. 453
Zaduk 303
Zagiba, F. 78
Zagreb 404
Zajaczkowski, A. 224, 231, 320
Zajaczkowski, W. 182
Zakaran 303
Zakarpatskaia/ Transcarpatică, reg. 28
Zakharow, A. 87
Zakhoder, B.N. 151
Zakythinos, D. 135, 151, 175, 201
Zalavar 50
Zamaznoe 215
Zaporozie215
Zara.!, 115
Zarub 193
Zărneşti 185
Zdan, M.B. 431
Zemcra 31
Zemplenagârd 56
Zemplin 56
Zenrî 254
Zcrnack, K. 453
Zhcng371
Zichy, 1.451
Ziduri 1X5
Zimmermann, F. 275
Zimmermann, H. 87, 451
Zimonyi. 1. 451
Ziplici (Riphci) montcs 409. 410
Zînelor. Staţia 185
Zjablin, L.P. 320
Zlatarski, V.N. 455
Znamensk 44
Zobolsu, Zobole, Zobolch (>= Szabolcs) 31, 32
Zokan 303 Zoltan62, 119 Zonaras, loanncs
76. 98. 100. 101, I I I , 112, 116. 125-127, 130, 174, 189, 190. 239
Zosima437 Zosimus 186
Zuagan 303 Zuardu 63 **Zultan**
120 Zvataplug (= Svatopluk)
60

IN ACEEAŞI COLECŢIE AU MAI APĂRUT:

Seria *Medicină*

G. Bouvenot et al., *Patologie medicală,* **voi.** 1, **Pncumologie**
G. Bouvenot et **al.,** *Patologie medicală,* voi. 2, Nutriţie, Caneerologie
Mărie-Jeanne Aldea et al.. *Obstetrică fiziologică*
G. Bouvenot et al., *Patologie medicală,* voi. 3
G. Bouvenot et al., *Patologie medicală,* voi. 4

Seria *Economie*

Tibcriu Brăilcan, *Monelarisimil in teoria ,şi politica economică*

Seria *Comunicare*

loan Drăgan et al., *Construcţia simbolică a cfniptihii electoral*
Daniela Rovenţa-Frumuşani, *Semiotică, societate, cultură* Denis Mcquail, *Comunicarea*

Seria *Drept*

Măria Gaiţă, *Drept civil. Obligaţii*

Seria *Filosofic*

Constantin Sălăvăstră, *Discursul puterii*

IN PREGĂTIRE:

Seria *Limba română*

Corneliu **Dimitriu,** *Tratat de gramatică a limbii române - morfologia*

Seria *Litere*

Ana Dorobăţ, Mircea Fotca, *Limba română de bază* - voi. 1
Ana Dorobăţ, Mircea Fotea, *Limba română de bază* - voi. II